DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13919

Ostrow-Lubelski Memorial Book

Sefer-yizkor Osṭrov-Lubelsḳi = Yizkor-bukh Osṭruv-Lubelsḳi = Memorial-book Ostrow-Lubelski

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer-yizkor Ostrov-Lubelski = Yizkor-bukh Ostruv-Lubelski = Memorial-book Ostrow-Lubelski / [ha-'orekh, David Shtokfish].
IMPRINT	880-02 [Israel] : Irgun yots'e Ostrov-Lubelski be-Yiśra'el, [1987]
DESCRIPT	422 p. : ill., ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Ostrow-Lubelski -- History. Ostrów Lubelski (Poland) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Ostrow-Lubelski.
ADD'L NAME	Sztokfisz, David.
ADD'L TITLE	Yizkor-bukh Ostruv-Lubelski

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר יזכור אוסטרוב־לובלסקי

יזכור־בוך אָסטראָוו־לובעלסקי

MEMORIAL BOOK OSTROW-LUBELSKI

ספר־יזכור אוסטרוב־לובלסקי

•

יזכור־בוך אָסטרוּוו־לובעלסקי

•

Memorial-Book Ostrow-Lubelski

ספר יזכור אוסטרוב־לובלסקי

✶

יזכור־בוך אָסטראָווע־לובעלסקי

✶

MEMORIAL BOOK OSTROW-LUBELSKI

העורך — רעדאַקטאָר: **דוד שטוקפיש**

ועד הארגון: אברהם פיירשטיין, יו״ר; עדינה אייכנבוים, יצחק גולדשטיין, יעקב ליבהבר, ד״ר איזידור לסט, משה פישמן.

המו״ל: ארגון יוצאי אוסטרוב־לובלסקי בישראל

Printed in Israel, 1987

נדפס בישראל, 1987

דפוס „אורלי" — פרידמן, תל־אביב, טל. 372062

אנדרטה לזכר קדושי אוסטרוב בבית־הקברות בחולון

דענקמאָל נאָך די קדושים פון אָסטראָווע אויפן בית־הקברות אין חולון

Memorial to Ostrow martyrs in Holon cemetary

אַ האַרציקן דאַנק אונדזערע לאַנדסלייט אין די תפוצות, וואָס זייערע באַשטייערונגען האָבן אונדז געהאָלפן אַרויסגעבן דעם ספר זכרון:

חיים כהן ז״ל, דענווער

מאיר קירשטיין ז״ל, באָסטאָן

איצל אָקס, פּאַריז

מאַנני ראָזמאַן, פלאָרידאַ

חיים ישראל ראָזען ז״ל, ניו־יאָרק

הענרי דומאַן, דענווער

יעקב מילער ז״ל, ריאָ־דע־זשאַנעיראָ

אלי שאַפּיראָ, ריאָ־דע־זשאַנעיראָ

התוכן — אינהאַלט

א. העיירה בהתפתחותה

ב. העיירה בכליונה

ג. דמויות

ד. הארגון („לנדסמנשפט")

ה. אַנטוויקלונג פון שטעטל

ו. דער אומקום פון שטעטל

ז. געשטאַלטן

ח. די לאַנדסמאַנשאַפט

ט. נר תמיד

י. החלק באנגלית • ענגליש־טייל • ENGLISH SECTION

מבוא

קטנה היתה עיירתנו אוסטרוב. אחת מאלפי עיירות שהיו פזורות בפולין ושזורות בנופה הפסטורלי זה מאות בשנים. ליד הנהר ובתוך היער. שמה לא הובלט במפה ובספרים לא הונצחה. לא התפרסמה בגלל עלילות גבורה ולא נתברכה באנשי שם, ששמם יצא לתהילה. אבל יהודי אוסטרוב היו יראי־שמים, דבקים בתורה ובמצוותיה, ישרי־דרך וברי־לבב שלא נשבעו למרמה. את מתנם נתנו בסתר וממצוקת אחיהם לא התעלמו. תמכו בדל ואביון, ביתום ואלמנה ובשמחה בלב קיימו את מצוות „הכנסת כלה". קהילת יהודים קדושה.

חייהם וחיי אבותיהם היו מאבק מתמיד על קיום, לפרנסת המשפחה ולהגנה עליה בפני עולם עויין ואכזר. כל שביקשו האבות הוא לגדל את בניהם לתורה, לאהבת ישראל ולמעשים טובים. ולמרות המצוקות, שנאת הגויים וחוסר הבטחון ביום המחר, הם חיו חיים מלאים ורבי־תוכן, חיי משפחה וחיי קהילה. הם ידעו טעמו של עונג שבת, חג ומועד וידעו ימי התעלות־הרוח ורוממות־נפש, שמחה, חסד ואהבה.

גם בני הנעורים, ליבם וראשם היה פתוח לכל שהתרחש והתהווה בקרב העם היהודי והשתתפו באורח פעיל בתנועות החברתיות והפוליטיות היהודיות, שביקשו להביא תיקון לחיי עמם, איש־איש תחת דגלו והשקפת־עולמו, דרכו ואמונתו.

עד שהגיח השטן הגרמני מממלכת־המוות והשמיד והכרית והחריב וטבח את כל בית־ישראל על אדמת פולין ובתוכו גם את קהילתנו היקרה — אוסטרוב. איש מכל בני עיירתנו לא ניצל ולא נותר אפילו שריד־חרב אחד, לספר לנו ולדורות הבאים אשר עולל השטן הגרמני לקהילת יהודי אוסטרוב. אין בידינו עדות מפי עד ראייה מהימים הנוראים ההם. לכן, מוטלת עלינו — אודים מוצלים מאש, ששרפה את ביתנו ושרק בדרך נס נותרנו בחיים — החובה והמצווה לספר לבנינו ולבני־בנינו אחרינו על עיירת־הולדתנו, להציב מצבה של נהי ודמעות, של מלים וזעקות ולהנציח את זכר קרובינו שנטבחו בידי מפלצות־אדם, שהמין האנושי לא ידע כמותם מאז ברוא אלוהים שמים וארץ.

אולם משתתפי ספר־יזכור זה אינם מתיימרים להיות סופרים והיסטוריונים, אלא — כאמור — בני אוסטרוב, שזכר עיירתם לא מש מליבם אפילו ליום אחד וכל שכתבו — בדם ליבם כתבו, כי דבריהם הם זכרונות ותיאורים שעולים לנגד עיניהם תמיד, בימי חג ושמחה, כבימי אבל ויגון. ואנו שזכינו לראות בתקומת ישראל ולראות במעט נחמה על חורבן ישראל בגולה, הבאנו את שרידי אפרם של הנטבחים לקבר ישראל במדינת ישראל, כדברי הנביא: „ונתתי רוחי בכם וחייתם, והנחתי אתכם על אדמתכם".

נודה, ספר־יזכור זה מופיע באיחור רב, כי במשך שנים רבות, בשנים הראשונות אחרי עלייתנו ארצה לא יכולנו להתפנות — למרות שמצפוננו הציק

לנו מאוד — להוצאת הספר הזה. מעטים נשארנו וחסרי כל, וקשים היו חבלי הקליטה בארצנו — ישראל. ולמרות זאת הקימונו ארגון לסייע לבני עירנו בתקופה הראשונה אחרי עלייתם ארצה. ובכל הימים, לעת משבר ומחסור, לא שכחנו את זכר קדושינו ומדי שנה בשנה העלינו את זכרם ביום הזכרון המשוער, באסרו חג הסוכות (שמחת תורה) ובכל מפגש, שמחה וחגיגה של יוצאי עיירתנו.

ואתה קורא יקר, אם תיטול ספר־יזכור זה לידיך, תחוש את נשימתם של המעונים והטבוחים עולה מבין דפי ספר זה ועיניך יראו את בית אבותינו שעלה באש. ועד אחרית ימינו נישא בלבנו את זכרם הקדוש והיקר.

ונחמה פורתא נמצא בבנינו ונכדינו הגדלים וצומחים במולדתנו הפורחת, כדברי הנביא: „ושבתי את שבות עמי ישראל ונטעתים על אדמתם ולא ינטשו עוד מעל אדמתם אשר נתתי להם".

אמן.

*

ספר זה יוצא לאור הודות ליוזמתו של בן־עירנו מר מישה אקהאוס מאוסטרליה ורעייתו ברוניה. תודה ויישר־כוח לוועדת מערכת הספר בראשותו של אברהם פייארשטיין ולחבריה: יצחק גולדשטיין; יעקב ליבהבר; וד"ר איזידור לאסט. כן נתונה תודתנו לעורך הספר מר דוד שטוקפיש.

עדינה אייכנבאום לבית **אלקון**

תל־אביב, יולי 1987.

פּאָרוואָרט

קליין איז געווען אונדזער שטעטל אָסטראָווע. איינע פון די טויזנטער יידישע שטעטלעך, צעזייט און צעשפּרייט אין פּוילן און אַריינגעוועבט אין איר פּאַס־טאָראַלער לאַנדשאַפט במשך הונדערטער יאָרן. ביים טייך און אין וואַלד. איר נאָמען האָט זיך נישט אָנגעזען אויף דער מאַפּע און נישט געוואָרן פאַר־אייביקט אין ביכער. נישט געוואָרן באַרימט מיט העלדנטאַטן און נישט געבענטשט געוואָרן מיט פּערזענלעכקייטן, וואָס זענען געוואָרן באַרימט. אָסטראָווער יידן זענען אָבער געווען יראי־שמים, אָפּגעהיטן די תורה און מצוות, אָרנטלעכע און האַרציקע מענטשן. זייער געשאַנק געגעבן פאַרבאָרגענערהייט, געהאָלפן אין אַ נויט, געשטיצט דעם אָרעמאַן און נויטבאַדערפטיקן, דעם יתום און די אלמנה און אין פריידיקע מאָמענטן מקיים געווען די מצווה פון הכנסת כלה. אַ הייליקע, יידישע קהילה.

זייער לעבן און פון זייערע עלטערן איז געווען אַ כסדרדיקער קאַמף פאַר עקזיסטענץ, פאַרן מפרנס זיין די משפחה און זי באַשיצן קעגן אַ פיינטלעכער, אכזריותדיקער וועלט. אַלץ וואָס טאַטע־מאַמע האָבן געוואָלט: דערציען די קינדער צו תורה, צו אהבת ישראל און צו מעשים טובים — טראָץ אַלע נויטן, דעם פיינטלעכן אַרום און אומזיכערקייט וועגן מאָרגנדיקן טאָג, זענען זיי געווען פול מיט לעבן און אינהאַלט פאַר דער משפחה און דער קהילה. זיי האָבן געוווסט דעם טעם פון עונג שבת, יום־טוב, פון דערהויבענע טעג פון פרייד, גנאָד און ליבשאַפט.

אויך ביי אונדזער יוגנט זענען די הערצער און קעפּ געווען אָפן צו אַלץ וואָס איז פאָרגעקומען ביי אונדזער פאָלק און אַקטיוו זיך באַטייליקט אין די סאָציאַלע און פּאָליטישע באַוועגונגען, וואָס האָבן געשטרעבט אויסצובעסערן דאָס לעבן פון פאָלק, יעדער אונטער זיין פאָן, וועלט־אַנשויונג און גלויבן.

ביז ס'איז געקומען דער דייטשישער מלאך־המוות און פאַרטיליקט, חרוב געמאַכט, געשאָכטן אַ דריטל פון אונדזער פאָלק אין אייראָפּע, פּוילן און אויך אומגעבראַכט אונדזער טייערע קהילה אָסטראָווע. אין אונדזער שטעטל איז קיינער נישט געבליבן פון יענעם גהינום וואָס זאָל דערציילן אונדז און די קומענדיקע דורות וואָס דער היטלעריסטישער מערדער האָט אָפּגעטאָן מיט די אָסטראָווער יידן. נישטאָ קיין לעבעדיקער עדות פון יענע שרעקלעכע טעג, וואָס זאָל דערציילן דעם אומקום פון שטעטל. דעריבער ליגט די אויפגאַבע אויף אונדז, על פּי נס ניצול געוואָרענע, דער חוב און מצווה צו דערציילן אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער וועגן אונדזער געבורט־שטעטל, אוועק־שטעלן אַ מצבה פון קלאָג און טרערן, פון ווערטער און געשריי, צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון אונדזערע נאָענטסטע, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך אַזעלכע מאָנסטערס, וועלכע דער מענטש האָט נישט געקענט זייט גאָט האָט באַשאַפן די וועלט.

די וואָס באַטייליקן זיך אין דעם בוך, באַטראַכטן זיך נישט פאַר קיין שרייבערס און היסטאָריקערס נאָר, ווי דערמאָנט, יידן פון אָסטראָווע, וואָס דער אָנדענק פון זייער שטעטל איז נישט אויסגעמעקט פון זייערע הערצער אַפילו אויף איין טאָג. אַלץ וואָס זיי האָבן געשריבן פאַר דעם בוך, איז געשריבן געוואָרן מיטן בלוט פון זייער האַרץ. דאָס אָנגעשריבענע זענען זכרונות און שילדערונגען, וועלכע שטייען תמיד פאַר זייערע אויגן, אין טעג פון פרייד ווי אין טעג פון טרויער. און מיר, וואָס האָבן זוכה געווען די אַנטשטייונג פון מדינת ישראל און זען אין דעם אַ ביסל טרייסט פאַרן חורבן פון אונדזער פאָלק אין די גלות־לענדער, האָבן דאָס אַש פון די קדושים געבראַכט צו קבר ישראל אין מדינת ישראל, לויט די רייד פונעם נביא: „און כ'האָב געגעבן מיין גייסט און איר האָט אויפגעלעבט און איך באַזעצט אויף אייער ערד”.

אמת, דער ספר דערשיינט מיט גרויס פאַרשפּעטיקונג, ווייל במשך אַ סך יאָרן, אין דער ערשטער תקופה פון אונדזער עולה זיין אין לאַנד, האָבן מיר נישט געקענט זיך ווידמען דעם פּראָבלעם, טראָץ דעם וואָס דאָס געוויסן האָט אונדז געפּייניקט אַרויסצוגעבן אַזאַ בוך. מיר זענען ווייניק געבליבן. דאָס איינאָרדענען זיך אין לאַנד, איז אָנגעקומען שווער. פון דעסטוועגן האָבן מיר געשאַפן אַ לאַנדסמאַנשאַפט צו העלפן די בני־עיר אין דער ערשטער תקופה נאָך זייער אָנקומען אין לאַנד. און במשך אַלע יאָרן האָבן מיר נישט פאַרגעסן דעם אָנדענק פון אונדזערע קדושים. יעדעס יאָר אַדורכגעפירט יזכור־אַקטן אין איסרו־חג פון סוכות, דעם טאָג ווען מ'האָט וואַרשיינלעך אַרויסגעפירט די לעצטע יידן צום אומקום. אַזוי אויך האָבן מיר באַערט זייער אָנדענק אויף יעדן צוזאַמענטרעף פון דער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל.

און דו, טייערער לייענער, אויב וועסט נעמען אין האַנט דאָס יזכור־בוך, וועסטו פילן דעם אָטעם פון די פאַרפּייניקטע און געשאָכטענע, וועלכער טראָגט זיך פון די בלעטער פון דעם בוך און דיינע אויגן וועלן דערזען די היים פון די עלטערן, וואָס איז אַוועק אין פלאַמען. און ביז צום לעצטן טאָג פון אונדזער לעבן, וועלן מיר טראָגן אין אונדזערע הערצער דעם אָנדענק פון די טייערע קדושים.

אַ טרייסט וועלן מיר געפינען אין אונדזערע קינדער און אייניקלעך, וואָס וואַקסן און בליען אין אונדזער באַנייטן היימלאַנד, ווי די רייד פון נביא: „און כ'האָב צוריקגעקערט דאָס ישראל־פאָלק און זיי פאַרפלאַנצט אויף זייער ערד און זיי וועלן ניט מער פאַרלאָזן די ערד, וועלכע איך האָב זיי געגעבן”. אמן!

✶

דאָס בוך דערשיינט אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פון אונדזער בן־עיר מישא עקהאוס פון אויסטראַליע און זיין פרוי בראָניע. אַ דאַנק און יישר־כוח דעם רעדאַקציע־קאָלעגיום, בראש מיט ה' אברהם פייערשטיין און די חברים: יצחק גאָלדשטיין, יעקב ליבהאַבער און ד"ר איזידאָר לאַסט. אַ באַזונדערן דאַנק דעם רעדאַקטאָר פון בוך, ה' דוד שטאָקפיש.

עדינה אייכענבוים־אלקון

תל־אביב, יולי 1987.

תיקון שגיאות־דפוס

עמ׳	שורה	הודפס	צריך להיות
17	9 מלמעלה	הטיצ׳מיקה	טימניצה
19	20 ״	גלבוקי	גלמבוקי
79	4 ״	ביניהם הא׳ ליבהבר	(השם הודפס בטעות)
164	3 מלמטה	באָרטשיק	קאָרטשיק
167	1 ״	באָרשיק	קאָרטשיק
168	9, 10 מלמעלה	באָרשיק	קאָרטשיק
171	9 מלמטה	באראָך	באראָב
185	12 ״	באָיאַניקער	באָביאַנקע
194	6 מלמעלה	פאַמעלעס	אפרים-אלי׳ס
194	8 ״	עלנבויגן	נעלקענבוים

תיקון טעויות

עמוד	שורה	הודפס	צריך להיות
1	5 מלמעלה	הטיצ׳מיקה	טישמיניצה
1	20 ״	דרז׳דובקה	דרווזדובקה
1	20 ״	גלבוקי	גלומבוקי
1	20 ״	קולהוביצ׳ה	קולחוביצ׳ה
1	21 ״	זאיסצ׳ה	זאמושצ׳ה
5	3 ״	בורשטיק	קורצ׳יק
13		רוזן	פעפער
31		בראזיל	ארה״ב
31		עזריאל רוזן ז״ל	חיים כהן ז״ל
32		חיים כהן	חיים ישראל רוזן

א.

העיירה בהתפתחותה

תולדות העיירה

ד״ר איזידור לסט

מאמר זה מוקדש לזכרו של אחי מוניה ז״ל
(19 ביולי 1928 — 14 בספטמבר 1945)

מטרת מאמר זה היא לתאר את תולדות העיירה אוסטרוב וקהילתה היהודית עד למלחמת העולם השניה והשואה. המאמר מבוסס על חומר המצוי בספרי ההיסטוריה ובאנציקלופדיות. לדאבוננו, חומר זה הוא מועט, כי אוסטרוב לעולם לא היתה עיירה גדולה ואין אנו יודעים על מאורעות גדולים שהתרחשו בה.

אוסטרוב נמצאת על גדות נהר קטן, הטיצ׳מיקה, באיזור לובלין, כ־35 קילומטר צפונית־מערבית מלובלין. מסביב לאוסטרוב ביצות רבות. בזמנים קדומים היה כל האיזור מכוסה ביערות גדולים. כעת נותרו רק יערות פרצ׳ב בין אוסטרוב לפרצ׳ב. העיירה פרצ׳ב, כ־16 ק״מ צפונה, היא שכנתה הקרובה ביותר של אוסטרוב. העיירה השכנה השנייה היא לוברטוב, השוכנת כ־20 ק״מ מערבה.

1. תולדות העיירה

בסוף המאה ה־12 היה המקום בו נמצאת אוסטרוב קרוב מאד לגבול המזרחי של הממלכה הפולנית. התפתחות האיזור נעצרה על ידי פלישת המונגולים, שהרסו את רוב הישובים שם באמצע המאה ה־13. רק בהתחלת המאה ה־15 חזרו לובלין וסביבתה לחיים נורמליים. ידוע שבאותו זמן היתה אוסטרוב כבר קיימת ככפר, ושכנסיה פולנית מעץ נבנתה שם אחרי שנת 1441. מאה שנה מאוחר יותר העניק המלך הפולני זיגמונט ה־1 לאוסטרוב מעמד של עיירה. אוסטרוב קיבלה מהמלך גם זכויות אחרות, ובמיוחד הזכות לקיים יריד בימי שבת.

אמצע המאה ה־16, כאשר אוסטרוב היתה לעיירה, היה תקופה של התפתחות מהירה לכל האיזור מסביב לה. חמש שנים לפני אוסטרוב, ב־1543, הוקמה העיירה לוברטוב. שכנתה של אוסטרוב, פרצ׳ב, שאנו זוכרים אותה כמקום קטן וחסר חשיבות, מילאה באותו זמן תפקיד חשוב בהיסטוריה הפולנית. היא שימשה כמקום הישיבות של הפרלמנט (הסיים) הפולני, ובה התנהלו גם דיונים חשובים בין פולין לליטה. במאה

ה־15, לפני כן, נבנה ארמון עץ מלכותי בסביבת פרצ׳ב. קהילה יהודית מאורגנת היתה קיימת בפרצ׳ב מהתחלת המאה ה־16; ב־1566 נמצאו בה כ־60 יהודים.

בהתחשב במרחק הקטן בין פרצ׳ב לאוסטרוב, נוכל להניח שהיהודים הראשונים באו לאוסטרוב מפרצ׳ב, כנראה בסוף המאה ה־16 או התחלת המאה ה־17. היתה זאת תקופה של רווחה יחסית בשביל יהודי פולין, שנמצאו על פי רוב תחת הגנתם של המלכים הפולניים. רווחה זו הופרעה באמצע המאה ה־17 על ידי מרד הקוזאקים של חמלניצקי, שרצחו עשרות אלפים של יהודים באוקראינה ודרום־מזרח פולין. ב־1648 נרצחו רוב יהודי לובלין על ידי איכרים פולנים שכינו את עצמם קוזאקים. יהודי אוסטרוב כנראה ניצלו מהרציחות.

במשך המאה ה־17 והמאה ה־18 העניקו מלכי פולין זכויות נוספות לסוחרי אוסטרוב, זכויות ששיקפו את חשיבותה הגדלה של העיירה כמרכז מסחר מקומי. ב־1660 עלתה כל העיירה באש, אך מאורע זה לא עיכב את התפתחותה לזמן רב. המספר הידוע הראשון של יהודים באוסטרוב הוא מ־1676. באותה שנה היו 60 יהודים בעיירה. כ־50 שנה לאחר מכן נפגע כל האיזור מסביב לאוסטרוב באופן חמור על ידי המלחמה הצפונית בין רוסיה לשוודיה, וב־1718 נותרו רק ארבעה יהודים בפרצ׳ב. נוכל להניח שחלק מיהודי פרצ׳ב ברחו לאוסטרוב, שלא נפגעה על ידי המלחמה.

מספר היהודים שישבו באוסטרוב גדל במהירות במשך המאה ה־18. ב־1765 היו כבר 334 יהודים בעיירה, גידול של 500 אחוז בהשוואה ל־1676. גידול הקהילה היהודית באוסטרוב הדאיג את השלטונות הפולניים המקומיים, וב־21 ליולי 1789 הגביל המלך סטניסלאו את זכויות יהודי אוסטרוב. הגבלה זאת יתכן מאד והיתה קשורה לחשיבותה של אוסטרוב כמרכז קתולי. ב־1755 נבנתה כנסיה קתולית־רומית יפה שאף זכתה לברכת האפיפיור פאולוס ה־7 ב־1783. עד היום נשארה הכנסיה האתר היחידי בו יכולה העיירה להתפאר.

השלטון הפולני הגיע לקיצו באוסטרוב ב־1795, לאחר החלוקה השלישית (הסופית) של הממלכה הפולנית. מ־1795 ועד 1815 היתה אוסטרוב חלק מהקיסרות האוסטרית. ב־1815, לאחר נצחון הרוסים על נפוליון, סופחה כל מרכז פולין אל האמפריה הרוסית. השלטון הרוסי החזיק מעמד באוסטרוב בדיוק מאה שנה, עד ל־1915.

תחת השלטון הרוסי צורפה אוסטרוב למחוז סיאדלץ׳ החדש, ובהתאם, שונה שם העיירה מ„אוסטרוב לובלסקי״ ל„אוסטרוב סיאדלץ׳״. לפי האנציקלופדיה היהודית שיצאה לאור בפטרבורג בסוף המאה ה־19, „אוסטרוב... שייכת לאותם מקומות בהם זה זמן רב לא הוגבלו זכויות היהודים לשבת בהם״.

ב־1856 היו 851 יהודים באוסטרוב שהיוו 33% מכלל האוכלוסיה בת 2579 תושבים.

ב־1897 היו כבר 3221 יהודים, גידול בשיעור של 278% במשך 41 שנים. אין להסביר את הגידול כגידול טבעי בלבד, ועל כן עלינו להניח שבתקופה זו באו משפחות יהודיות רבות לאוסטרוב ממקומות אחרים. גם האוכלוסיה הפולנית (הנוצרית) גדלה, אך בשיעור קטן בהרבה משל היהודים. ב־1897 היו 2858 נוצרים באוסטרוב, והם היוו מיעוט באוכלוסיה הכללית של 6097 תושבים. רוב תושבי אוסטרוב (53 אחוז) היו יהודים. כנראה, באותה תקופה היתה העיירה אוסטרוב בשיא שגשוגה. בסוף המאה ה־19, לאחר בנית רשת מסילות הברזל, החלה העיירה להפסיד מתאוצתה. לדאבוננו, לא עבר אף אחד מהקווים את העיירה, ועובדה זו ודאי פגעה במסחר המקומי. היתה זו גם תקופה של הגירה יהודית גדולה ממזרח אירופה לאמריקה, ורבים מיהודי אוסטרוב היגרו גם הם.

אין אנו יודעים שום דבר בעל חשיבות על אוסטרוב בהתחלת המאה ה־20. ידוע רק שיחידה צבאית רוסית חנתה בעיירה בזמן המהפכה הרוסית הראשונה (1905—1907), ושהיתה מידה של תסיסה מהפכנית בין החיילים. בקיץ של 1915, בשנה השניה של מלחמת העולם הראשונה, נכבשה אוסטרוב על ידי הגרמנים, כנראה בלי כל קרבות. הכיבוש הגרמני נמשך עד ל־1918. בנובמבר 1918 הוכרזה המדינה הפולנית, ובהתאם לחלוקה אדמיניסטרטיבית חדשה חזרה אוסטרוב לשמה הקודם, „אוסטרוב לובלסקי".

לפי מיפקד שנערך ב־1921, היה מספר היהודים באוסטרוב קטן בהרבה מאשר ב־1897. גם מספר הנוצרים קטן, אבל רק בכ־10%. האוכלוסיה כולה מנתה 3813 תושבים, כשהיהודים מהווים שליש. מספר היהודים בכפרים בסביבת אוסטרוב היה כלהלן: בובריק — 11, דרז'דובקה — 11, גלבוקי — 16, קולהוביצ'ה — 42, קראסנה — 50, זאמיסצ'ה — 17. יחד עם תושבי הכפרים האלה מנתה הקהילה היהודית באוסטרוב 1414 יהודים. למרות הגידול הטבעי הגדול יחסית של האוכלוסיה היהודית באותו זמן, המשיך מספר היהודים באוסטרוב כנראה לקטון גם אחרי 1921 כיוון שיהודים רבים עזבו את המקום.

שנות ה־20 וה־30 היו שנים של פעילות פוליטית מוגברת בין יהודי אוסטרוב, כולל התנועה הציונית. בתקופה זו החלה גם עלייתם של יהודי אוסטרוב לפלסטינה (מר פאירשטיין היה כנראה העולה הראשון מאוסטרוב). תקופה זו בחיי יהודי אוסטרוב מתוארת היטב בזכרונות המופיעים בספר זה ועל כן לא נאריך בנושא זה.

2. מלחמת העולם השניה והשואה

ב־1 בספטמבר 1939 פלשו הגייסות הגרמניים אל תוך פולין ופתחו את מלחמת העולם השניה. אוסטרוב נמצאה הרחק מאחור ובראשית המלחמה פחדו האנשים רק

מתפגזות מהאוויר. מטוסים גרמניים אמנם טסו מעל לאוסטרוב אך לשמחתנו לא מצאו בה שום דבר השווה פצצה. באמצע ספטמבר נעו הגרמנים במהירות מהמערב לכיוון לובלין, ומהצפון — לסיאדליצ׳ה וולדובה, בכיוון לאוסטרוב. קו ההגנה הפולנית נערך על ידי צבאו של הגנרל פרזאדז׳ימירסקי, כ־20—40 קילומטר מאוסטרוב. חיל הפרשים הפולני רוכז בפרצ׳ב תחת פיקודו של הגנרל אנדרס, שהתפרסם מאוחר יותר כמפקד הצבא הפולני בגולה. ב־17 בספטמבר נכבשה לובלין וחטיבת פרשים הועברה מפרצ׳ב דרומה, כנראה דרך אוסטרוב, על מנת לעצור את התקדמות הגרמנים. באותו יום כבשו הגרמנים את העיירה ולודובה, הנמצאת 60 קילומטר מזרחה מאוסטרוב, אולם חייליו של פרזאדז׳מירסקי הדפו אותם.

באמצע ספטמבר פלשה ברית־המועצות לפולין. פלישה זו הרסה את כושר ההגנה הפולני כמעט כליל, אך היא הצילה את חייהם של יהודים רבים שמצאו את ההזדמנות להימלט מהנאצים. הכוחות הסובייטים נעו מערבה בלי כל התנגדות רצינית וכבר ב־22 לספטמבר נמצאו על הגדה המזרחית של נהר הבוג, מול העיירה ולודובה. במשך כמעט שבוע ניצלה אוסטרוב, כמו גם פרצ׳ב ושטח מסוים מסביב, מהכיבוש הגרמני למרות קרבתם של הצבאות הגרמניים. את העיכוב הזה בהתקדמות הגרמנית ניתן להסביר, לכל הפחות באופן חלקי, על ידי התנגדות הכוחות הפולניים. כיס התנגדות אחרון זה חוסל על ידי הגרמנים, עם עזרה רוסית מסוימת, רק ב־5 באוקטובר. קרב זה, הקרב האחרון במלחמה בין גרמניה לפולין, נערך כ־40 קילומטר מאוסטרוב ואוסטרוב נכבשה על ידי הגרמנים בסוף ספטמבר.

כבר בראשית הכיבוש הגרמני נושלו היהודים מכל זכויותיהם ותם נחשפו לרדיפות תמורות. אחת הפעולות הראשונות היתה ההעברה בכוח של האוכלוסיה היהודית. בנובמבר 1939 הועברו יהודי לוברטוב לפרצ׳ב ולאוסטרוב, אולם מאוחר יותר חזרו הביתה. בסוף 1939 החליטו המנהיגים הנאציים להעביר יהודים מאיזורים שונים למחוז לובלין בכוונה להקים שם שמורה יהודית. רבים מיהודים אלה הושבו באוסטרוב. תוכנית השמורה היהודית חוסלה בקיץ 1940.

השמדתם הפיסית של יהודי פולין החלה בפברואר 1942 באיזור לובלין. בין הקרבנות הראשונים היו יהודי לובלין, שנשלחו ב־16 למרס למחנה המוות בבלזץ׳. באביב 1942 החלו הגרמנים להעביר יהודים מארצות כיבוש שונות לאיזור לובלין, בין אם ישר למחנות המוות ובין לגיטאות מסוימים. ב־13 ו־15 באפריל הגיעו ללוברטוב רכבות עם יהודים מצ׳כיה, בעיקר נשים וילדים, ו־300 מהיהודים האלה נשלחו לאוסטרוב.

בהתחלת מאי 1942 הועברה הוראה סודית לכל מפקדי המשטרה המקומיים להתכונן לגירוש היהודים מהעיירות הקטנות באיזור לובלין. בתשובתו מה־19 במאי 1942, המליץ

המפקד זיגנמאיר לגרש קודם את היהודים משש עיירות, כולל אוסטרוב. לפי זיגנמאיר, היה מספר היהודים באוסטרוב 3062. מספר זה כנראה כולל 300 יהודים מצ׳כיה, כי ב־1921 היו רק 1267 יהודים באוסטרוב ואפשר להניח שבמאי 1942 היו רוב היהודים לא מילידי המקום.

הוראות גרמניות נוספות בקשר לגורל יהודי אוסטרוב אינן ידועות לנו. לפי ידיעות שסופקו על ידי הניצולים, הועברו יהודים מאוסטרוב ללוברטוב באוקטובר 1942. בדרך נרצחו רבים מהם. אותם יהודים שהגיעו ללוברטוב גורשו כנראה יחד עם יהודי לוברטוב למחנות המוות בסוביבור ובלזץ׳ ב־11 באוקטובר 1942.

יהודי אוסטרוב נשלחו למותם בזמן שמכונת ההשמדה הנאצית עבדה במלוא הקיטור. רוב היהודים מהערים הגדולות, כמו ורשה, קראקו, ולובלין, כבר הושמדו. הם נהרגו על פי רוב במחנות המוות שניבנו באביב 1942 באיזור לובלין, לא רחוק מאוסטרוב. בסתיו של 1942 ידעו יהודי אוסטרוב כנראה, לכל הפחות בצורה מעורפלת, את העובדות האיומות האלו.

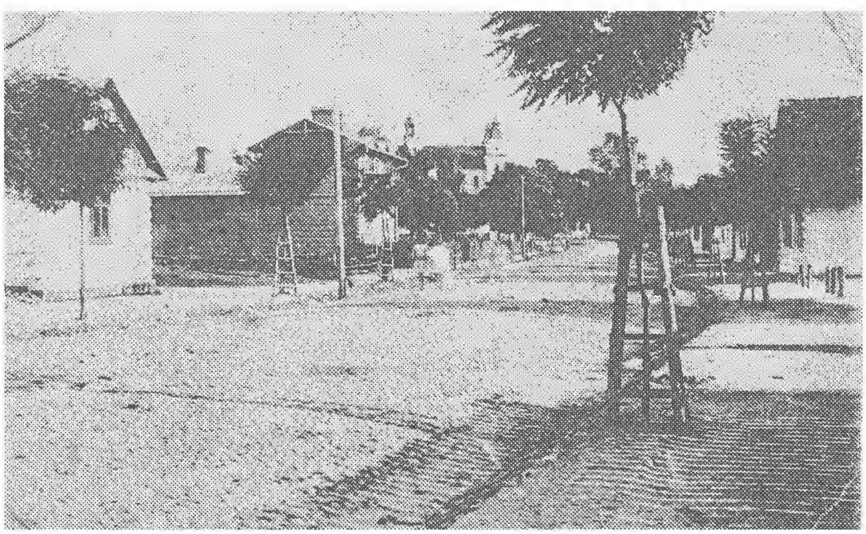
ספק הוא אם היו מגעים כלשהם באוסטרוב בין היהודים לבין תנועת המחתרת הפולנית והפרטיזנים, אם כי התנאים למגעים כאלה היו טובים יותר מאשר בעיירות רבות אחרות. תנועת ההתנגדות באוסטרוב ובסביבה היתה פעילה מאד. קבוצת ההתנגדות הראשונה הוקמה באוסטרוב כבר בסתיו של 1940 (ע״י א. רספונדק, מורה) וקבוצות התנגדות נוספות נוצרו בשנות 1941 ו־1942 (ו. וק. מרקיאביץ׳, ק. סודור ואחרים). רובן היו קשורות לג״ל (גוארדיה לודובה) הקומוניסטית. יערות פרצ׳ב המרוחקים רק כמה קילומטרים מאוסטרוב שימשו כמרכז לפרטיזנים החל מהחורף של 1941—1942. אין אנו יודעים שום דבר בברור על יחסה של תנועת המחתרת הפולנית באוסטרוב ליהודים. סביר ביותר שגורל היהודים לא ענין אותה. דבר זה מתגלה מעדותו של ל. דורוזיובסקי, המתאר את ארגוני המחתרת באוסטרוב והמצב במקום החל משנת 1940, מבלי להזכיר את היהודים בכלל. אולם, בהתחשב ברקען הקומוניסטי של רוב קבוצות המחתרת, נוכל לקוות שלכל הפחות לא היו עוינים ליהודים.

יחסם אל היהודים של הפרטיזנים בסביבת אוסטרוב ודאי לא היה שלילי. הם היו בעיקר חיילים סובייטים שברחו מהשבי הגרמני. מפקדם הראשון של הפרטיזנים האלה היה קצין סובייטי לשעבר בשם „דוד״, שנהרג בקרב ב־1943. שמו האמיתי אינו ידוע אך לפי הכינוי יתכן והיה יהודי. באביב של 1942 הצטרפה קבוצתו של דוד ליחידה פרטיזנית תחת פיקודו של „פיודור״ (תיאודור אלברט), קצין סובייטי לשעבר כמוצא פולני. פיודור שיתף פעולה מאוחר יותר עם פרטיזנים יהודים.

הקרב הראשון של הפרטיזנים של פיודור נערך בנובמבר 1942. הפרטיזנים ניסו

להדוף התקפה גרמנית על יער בו הסתתרו קבוצה של יהודי פרצ׳ב. לדאבוננו, נאלצו הפרטיזנים לסגת, ורוב היהודים נהרגו במקום. ב־17 בדצמבר כבשה יחידת פיודור את העיירה אוסטרוב, הרגה שוטר אחד ופצעה אחרים. באביב של 1943 הוקמה הקבוצה הפרטיזנית היהודית של חיל גרינשפן, שפעלה בעיקר ביערות פרצ׳ב יחד עם יחידתו של פיודור.

במחצית השניה של 1943 והחלק הראשון של 1944 היתה אוסטרוב תחת שליטת הא״ל (הארמיה לודובה) הקומוניסטית. רק באפריל 1944 חזרו הגרמנים וכבשו את אוסטרוב לאחר קרב קצר. הכוחות הסובייטים נכנסו לאוסטרוב ב־22 ליולי 1944.

הרחוב הראשי באוסטרוב • די הויפט־גאַס אין אָסטראָוו
Ostrov's main street

העיירה בין אש לאש

אברהם פיירשטיין / תל-אביב

„הכל תלוי במזל ובברכת צדיקים"

א

אוסטרוב השוכנת כ-40 ק"מ מלובלין היתה עיירה חרושתית עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. רוב תושביה היו בעלי־מלאכה וסוחרים, שרבים מהם היו יודעי תורה.

תבונת כפיהם והמוצרים של בעלי־המלאכה שלה — הבורסקים, החייטים, הסנדלרים וכו' הצטיינו באיכותה המשובחת וכן היתה נודעת ומפורסמת הבירה שלה, אותה ייצרו ר' מתיס ספיר ז"ל (סבו של שלמה שפירא החי היום עם רעיתו יהודית בקיבוץ ברור־חיל). לובלין היתה המרכז המסחרי לעיירתנו, בה שווקה הסחורה ובה עשו הסוחרים עיסקותיהם.

בתי העיירה היו בנויים מעץ, צמודים אחד לשני, לאורך סמטות עפר צרות. רק מרכז העיירה היה מרוצף באבנים, בו שכן בניין המועצה (מגיסטראט) וכן חנויות לכל מיני סחורות. בקצווי העיירה התגוררו הפולנים, שרובם היו עובדי אדמה ועמדו בקשרי מסחר עם האוכלוסיה היהודית. היחסים בין שני חלקי האוכלוסיה היו הוגנים ולא הורגש יחס אנטישמי מצדם.

את עניני הקהילה ניהלו נציגים נבחרים במועצה. שמותיהם של הנציגים שכיהנו עד הכיבוש הגרמני ב-1914 היו: 1) אברהם צוקר; 2) הרשל פיירשטיין; 3) משה הירש שפירא. הנציגים היו מתחלפים לאחר תקופת כהונתם ומעבירים את הייצוג לידי נבחרים חדשים. באסיפת התושבים שהתקיימה ב-8—1909, נבחר ועד חדש ובה הוחלט על יסוד קופת גמילות חסדים. חברי הוועד היו שלושת הנזכרים לעיל ועליהם נוספו: דוד ספיר, ישעיה ויינשטיין ויצחק מאיר שוורגולד. הוועד של הקופה שכן ברח' לובלסקי, אצל ר' יושע גרינץ. חידוש גדול היו תאורת הגז שהותקנה באולם הוועד, שהיתה מהפכה גדולה לעומת מנורות הנפט שהיו אז בשימוש בבתי התושבים. למותר להוסיף כי מנורות הגז שהפיצו אור בהיר נתקבלו על ידי כולם בשמחה ובהנאה רבה.

הוועד רכש קופת ברזל גדולה וכבדה לשמירת הכספים שנאספו ונתרמו לקופת גמילות חסדים, וכל מי שנזקק להלוואה יכול היה להעזר בה ולהחזיר את ההלוואה בתשלומים.

בית־הכנסת בעיירה הצטיין ביופיו. הוא היה בן שתי קומות וגגו היה בנוי ככיפה.

מבפנים היתה הכיפה מעוטרת כולה במזלות מרהיבי עין, פרי ידי אמנים שהוזמנו למטרה זו מוורשה. אף אמרו, כי גם ממוסקבה הוזמנו אמנים לעיצוב המזלות. משני צדי ארון הקודש צויירו כעין וילונות שכל רואיהם חשבום לאמיתיים ועוררו התפעלות בעיני כולם.

ליד בית־הכנסת שכן בית־המדרש, שקול התורה בקע ממנו תמיד, מעלות השחר ועד חצות הלילה. לשם נהגתי ללכת עם אבי ז״ל מדי ערב, לתפילת מנחה ומעריב. משנות ילדותי זוכר אני מאורע יוצא דופן שאירע בבית־מדרש זה. בערב אחד, בין מנחה למעריב, בעוד כל המתפללים עומדים בתפילה, פרצו לפתע קולות רמים. לבית־המדרש — שכידוע מיועד רק לגברים — פרצה בחורה צעירה, חיה מרים היה שמה, שהיתה נכדתו של אברהם צוקר. יחד עימה באו גם כמה בחורים. מיד עלתה על הבמה והחלה לשאת דברים בדבר הזכויות המגיעות לפועלים. באי בית־המדרש ביקשו למנוע ממנה לשאת את דבריה, הן בשל העזתה כאשה לפרוץ למקום שהוא קודש לתפילת גברים והן בשל הדעות שהשמיעה, והקהל התנגד להן בתוקף. חיה מרים היתה מהפכנית ואת תורתה ביקשה להרביץ באוזני יהודי העיירה. המעשה שלה וכן דעותיה הסבו עגמת נפש רבה לסבה.

מאורע אחר מלא פליאה ואף משעשע נחרת בזכרוני מימי ילדותי. בבניין אחד (שלושה כאלה היו בכל העיירה) גר שופט רוסי ובני משפחתו (אמרו עליו כי מוצאו ממשפחת הצאר). ולפתע, באחד הערבים, נשמעו ממרפסת ביתו קולות רמים. היו אלה קולות שירה ונגינה. לא ראינו על המרפסת לא אנשים ולא כלי נגינה ואילו הקולות נשמעים ומתפשטים בחלל. הקהל שהתאסף מסביב לבית עמד מלא פליאה והשתאות. עד שחדי־עין הבחינו כי עומדת שם איזו „תיבת פלאים״ והיא היא המפיצה את קולות השירה והנגינה. „יודעי־דבר״ הסבירו כי ילדים קטנים מאוד יושבים בתיבת הפלאים הזאת והם הם המשמיעים את הקולות...

ב

עוד זכרונות ילדות רבים שמורים בלבי מעיירת הולדתי שנכחדה ונשרפה בידי החיה הנאצית. אולם גם בימי המלחמה העולמית הראשונה ידעו יהודי העיירה מנת סבל גדושה. באחד הימים יצאה פקודה, מטעם שלטונות הצבא הרוסי, שפקדה על כל יהודי העיירה לנטוש את בתיהם ולעזוב את העיירה. כולם ברחו לעיירות הסמוכות. מרחוק ראינו כי תמרות עשן עולות מהעיירה ואכן עד מהרה עלו כל בתי היהודים באש ונשרף מעט רכושם ובין לילה נהפכנו כולנו לפליטים חסרי בית.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914, נחשבה אוסטרוב כמקום אסטרטגי בעיני הצבא הרוסי, בהיותה שוכנת כששה מייל מהנהר בוג. מכל רחבי המדינה הובאו

אליה אנשים לחפירת שוחות הגנה בשביל החיילים. כבר בימים הראשונים למלחמה ידענו את משמעותה. בין המגוייסים היו גם הרבה יהודים, לובשי קאפוטות וחובשי כובעים שמעודם לא טעמו טעמה של עבודה פיזית (בין המגוייסים פגשתי גם את דודי שאלולא גוייס, ספק אם הייתי זוכה לפוגשו). יהודים, בעלי רכוש ביקשו מאימת המלחמה להחביא כספם או דברי־ערך שהיו ברשותם. את מעט רכושנו — מלאי תעורות שהיה בחנותנו, כלי־בית ומטלטלין אחרים — החבאנו במרתף הבית. שם גם החבאנו את ספריתו של הרב העילוי ר׳ יחיאל מאיר בלומנפלד הי״ד. את פתח המרתף חסמנו בלבנים ואיש לא ידע כי מאחוריהם טמון כל רכושנו.

לא חלפו הימים ויהודי העיירה נצטוו בצו הצבא הרוסי לעזוב את העיירה תוך עשרים וארבע שעות. ברחנו לערים ולכפרים הסמוכים לאוסטרוב. בין הבורחים היתה גם משפחתי: הורי, אחותי ואחי הצעיר. ובעוד אנו מתרחקים מביתנו, ראינו תמרות עשן העולים מן העיירה. ממרחק מה מן העיירה פארצ׳ב עצרו אותנו חיילים גרמניים. החיילים פקדו עלי להוביל עדר בהמות דרך יער עבות וחשוך. בשומעה דברי הגרמנים פרצה אחותי בבכי ובתחנונים, כדי לשחררני מידי הגרמנים. למראה פני אחותי התרכך ליבם ונענו לבקשת ההורים ואחותי. מקץ שישה שבועות של טלטולים בפארצ׳ב ובמזריץ׳ חזרנו לאוסטרוב (רבים מן היהודים שברחו, נשארו ברוסיה). בשובנו ראינו כי העיירה כולה עלתה באש, שכן בתיה היו בנויים מעץ. אבל אנו, הודות להשתדלויות רבות, קיבלנו מגורים אצל הפריץ בכפר סמוך — באביאנקי. „דירת״ המגורים ששימשה כל הימים את עובדי הפריץ, לא היתה מרוצפת ותקרתה היתה תקרת קש. בלית ברירה הסתפקנו במה שניתן לנו.

כאמור, בתי העץ של העיירה עלו כולם באש וביניהם היה גם ביתנו. אבל המרתף, בו החבאנו את מעט רכושנו לא ניזוק. מלבני התנורים שנהרסו בנינו שני חדרי מגורים ותמורת העורות שהוצאנו מן המסתור שמכרנו בשוק בנינו את שאר חלקי הבית ואף ציידנו אותו בכלי בית. שלוש שנות השלטון תחת הכיבוש הגרמני היו קשות מאוד ליהודי העיירה. השלטונות הצבאיים אסרו על הדלקת נרות שבת, מחשש כי קרני אור הנרות יבקיעו את חשכת הלילה. גם למסחר של היהודים התנכלו השלטונות הגרמניים.

ג

לאחר המלחמה, הוכרזה פולין מדינה עצמאית והוקם הצבא הפולני. גם אני חוייבתי בשירות צבאי. אולם בעצת אבי ז״ל עזבתי את אוסטרוב למשפחה בלובלין, כדי לא לשרת בצבא. צריך לזכור כי הצבא הפולני החדש, יחסו לחיילים היהודיים היה יחס אנטישמי והם סבלו רבות מן החיילים הפולנים, שיחד איתם הופקדו לשמור על

„המולדת". אבי טען, כי אם אמנם יכבשו הרוסים את פולין (הכוונה — למלחמה בין פולין לרוסיה בשנת 1921) הם לא יגייסו אזרחים זרים לצבא וטעם נוסף בגללו התנגד לגיוסי היה: שורה עלינו ברכת הרב הצדיק, ששהה בעיירה ובירך אותנו כי איש מבני משפחתנו לא ישרת בצבא. אבל הרתיעה מן השירות נבעה בעיקר מחוסר האפשרות להימנע מאכילת טריפה בצבא ומהיחס האנטישמי החמור לחיילים היהודיים. שנתיים ימים נדדתי ממקום למקום והתאכסנתי אצל קרובי משפחה שונים וידידים, כדי להתחמק מן השירות. אבל כשהגיעה אלי הידיעה כי אבא ז"ל חלה במחלת הטיפוס וצפוייה לו סכנת חיים, החלטתי לבוא הביתה ולבקרו על מיטת חוליו. ואמנם עוד הספקתי לראותו בחיים, אבל אני עצמי נדבקתי במחלת הטיפוס.

לא תמיד עלה בידי להתחמק מידי המשטרה הצבאית, ואמנם נפלתי בידיה. הוחזקתי במעצר כשבוע ימים בבלאדובה וכל המאמצים של בני המשפחה וידידים לשחררני לא הועילו. ולפתע, ללא כל סיבה נראית לעין, שוחררתי כשבידי צו להתייצב שבועיים מאוחר יותר בעיר ביאלא־פודלסקה. עם הצו שהיה בכיסי הלכתי לרב ר' שמואל ביאלר (כך קראו לו) שהיה בעבר רבה של אוסטרוב ומידידי אבי ז"ל. הרב יעץ כי בשעת אמירת „ותנחני בעצה טובה מלפניך" בתפילת מעריב להרהר ולשקול את צעדי הבאים. ואכן כך עשיתי והחלטתי אחרי לבטים רבים להתייצב לשירות הצבאי. בדרכי ללשכת הגיוס פגשתי את יוסף בינשטוק, בן עירי, אשר החליט להשתמט מן הצבא בכל מחיר. הוא היה מחופש בבגדי אשה ונסע בלוויית אימו בעגלה מן העיר ביאלא. בדרכם נעצרו על ידי חיילים, והוא בתחפושתו עורר את חשדותיהם. הם הורידוהו מן העגלה, גררו אותו ליער והרגוהו באכזריות ללא דין ומשפט. הי"ד.

אני התייצבתי בלשכת הגיוס המקומית ונמצאתי כשיר לצבא. יחד עם קבוצת טירונים נשלחתי לעיר לבוב (למברג). ברכבת פגשתי במכר, בן עירי, אף הוא טירון, שאול גרינץ, בלבנו החלטנו כי שנינו נברח כשנגיע ללובלין. למרות הליווי המזויין עלה בידינו לבצע את תכניתנו. השגתי תעודת זהות כיליד ברודי ושמתי פעמי לוורשה, שם התאכסנתי בבית דודי. אולם השלווה לא ארכה ימים רבים. מקץ שבועיים הופיע שוטר ופקד עלי להתלוות אליו לתחנת המשטרה. לאחר שלושה ימי מעצר הוחלט להעביר אותי ועציר נוסף לברודי, כדי לאשר שם את זהותי. השוטר שהוביל אותנו לתחנת הרכבת היה בור ולא ידע את התקנות הצבאיות כיצד לנהוג בחיילים־עצירים. הצעתי לו כי מוטב לנסוע בחשמלית תחת ללכת ברגל והוספתי כי אני מזמין אותו ואת האסיר האחר לארוחה לבית דודי ולאחר שנסעד את ליבנו נמשיך את דרכנו לברודי. דברי התקבלו על ליבו. בבית דודי הושבתי אותם בחדר האורחים ואני פניתי למטבח להביא כיבוד — וודקה. העמדתי לפניהם את הכוסות ודברי

מאפה שונים, כדי להפגין את הכנסת האורחים ולהפיג מלבו כל חשד כי תחבולה בידי. אבל מיד חמקתי למטבח ומשם — החוצה. משראה השוטר כי אני מתמהמה לחזור לחדר, החליט לירות שלוש יריות לחצר הבית. מסביב קמה מהומה רבה אבל אני כבר הייתי אצל דודה אחרת.

כעבור שבועיים הכריזה הממשלה הפולנית כי כל חייבי גיוס, אשר טרם התייצבו, יוכלו לעשות כן, בלי להיענש. שוב התייצבתי בלשכת הגיוס. לשאלה מדוע לא התייצבתי עד כה, אמרתי כי תעודותי הועברו ע״י הגרמנים לרוסיה בעת המלחמה ובתעודה היה כתוב כי פטור אני מגיוס לצבא. נשלחתי לעיר סלונים לאימונים במשך שלושה שבועות. לאחר מכן שבתי הביתה בריא ושלם. אין זאת אלא ברכת הצדיק לוותה אותי בכל דרכי (כנאמר: הצדיק גוזר והקב״ה מקיים).

ד

חלפו שנים. עזבתי את העיירה ועברתי להתגורר בראדום, בה הכרתי את אשתי. שם התחלתי בחיים חדשים. נולדו לנו שתי בנות ומצבנו הכלכלי היה טוב למדי. אולם, הרצון לעלות ארצה פעם בי כל העת. לא חסכנו מאמצים להשיג סרטיפיקטים — ומשנתקבלו, היו הרגשות מעורבים. קשה היתה הפרידה מהמשפחה ופחד קינן בלב מהבלתי־ידוע. עם זאת, רבה היתה השמחה לקראת העליה לארץ הנכספת.

הגענו ארצה באחד במאי 1933 באניה „מרתה ושינגטון". יחד עימי היו אשתי ושתי בנותי, שהבכורה היתה בת ארבע, והקטנה, בת שלושה חודשים. גם גיסי, ישראל גרינץ ז״ל עלה עמנו.

חיפה — הנמל אליו הגענו — קיבלה את פנינו ביום חמסין לוהט... גם הערבים הרוכלים בבגדיהם המלוכלכים לא הרנינו את ליבנו. הייתי מודאג ועצוב בדורכי על אדמת ארץ־ישראל, כי איש לא חיכה לנו ואיש לא קיבל את פנינו. הרגשנו זרים ואובדי־עצות. השמש החלה כבר לשקוע ואנו מתרוצצים אנה ואנה מבלי לדעת מה יהא עלינו. לפתע ניגש אלינו יהודי בר־לבב (האדון מס, אשר מאוחר יותר היה לי ידיד טוב) ואמר: אל לך לדאוג, קח את מטלטליך ובוא אלי. הוא היה בעיני כמלאך גואל ועד מהרה היינו בעיר עברית, בין אנשים שעז רצונם לעזור לנו. האדון מס אירח אותנו בביתו כשבועיים ימים עד שמצאנו דירה על הכרמל עם דייר משותף. בבואי ארצה היתה עמי תוכנית לייבא עורות מבית־החרושת של קרוב משפחה שלי, מוטל צמח, ולשמש כסוכנו בארץ־ישראל. אבל עד מהרה התברר לי כי ייבוא עורות מאמריקה והונגריה משתלם יותר מייבוא מפולין. כך בוטלה תכניתי הראשונה. חבלי הקליטה והפרנסה היו קשים מאוד. הצעות שונות שהוצעו לי לא נראו בעיני וגם מקצוע כלשהו לא היה לי.

הייתי על סף הייאוש, כי לפרנס משפחה — אשה ושתי ילדות קטנות — היא אחריות רבה מאוד. אף התחלתי לחשוב על חזרה לפולין ופניתי לסוכן נסיעות להסדיר את נסיעתי. כאשר שמע הסוכן את בקשתי הרים עלי קול צעקה: הכיצד אני מעלה מחשבה כזאת על לבי? הוא עצמו — סיפר לי סוכן הנסיעות — חזר זה עתה מטיול בפולין וכל יהודי שם מוכן לתת מחצית מהונו, כדי לקבל סרטיפיקט (רשיון עליה מטעם הממשלה המנדטורית) ואילו אני חושב לעזוב את הארץ? „כאשר אני באתי ארצה, לפני עשר שנים — סיפר האיש — היה מצבי גרוע משלך, אבל עבדתי, עבדתי קשה, וראה איזה עסק הקמתי".

דבריו השפיעו עלי ולא העליתי עוד על דעתי לעזוב את הארץ. בשנת 1934 התחלתי לעבוד בסולל־בונה בהקמת תחנת הכוח בחיפה. עבדתי כמכונאי ואף קיבלתי פרס על ייעול ואף זכיתי שאכונה „הממציא מסולל־בונה". בעבודה זו עבדתי עד שפרשתי לגמלאות.

ה

בתום מלחמת העולם השנייה, החלו להגיע ארצה אודים מוצלים מן השואה הגדולה. אז החלטנו — כמה מבני עירנו בארץ — לפנות לידידים ובני העיר אשר הגרו בשעתו לארה"ב בבקשת עזרה לבני עירנו — ניצולי השואה. ההיענות היתה רבה וביד רחבה והחלו להגיע חבילות מזון, בגדים וציוד ביתי. בשנת 1951 הגיע ארצה מדנבר (ארה"ב) מר חיים כאן (כהן) לפגישה עם בני אחיו, ניצולי השואה. לאחר השקת כוסיות החלטנו לייסד קופת גמילות חסדים למען בני העיירה. לוועד הקופה נבחרו: אריה אלקון, שמואל אברבנאל, דב שטיינהורן, זכרונם לברכה וכן משה קרן וכותב השורות האלה. לוועדת הביקורת נבחרו: יוסף שטרן ז"ל ואריה שפרן יבל"א. מיד לאחר היווסדו, החליט הוועד להדק הקשרים עם בני־עירנו בחו"ל. ואכן, מאמצינו נשאו פרי ומדי שנה בשנה קיבלנו תרומות מאירגון יוצאי אוסטרוב בארה"ב ובעיקר מבני אוסטרוב היושבים בניו־יורק וכן תרומות נכבדות מאנשים בודדים, שלא בדרך האירגון. כמו־כן הדקנו את הקשרים עם יוצאי אוסטרוב היושבים בבראזיל. קופת גמילות חסדים העניקה הלוואות לבני־עירנו, לתקופה של שנתיים, שהוחזרו בתשלומים חודשיים. אך לצערנו חדלה הקופה מלפעול לפני כשלוש שנים, בשל האינפלציה הדוהרת השוררת זה שנים בארץ ובשל היעדר יציבות מוניטארית.

הקמנו מצבה לזכר בני עיירתנו שניספו בשואה (ההוצאות על הקמת המצבה הסתכמו בסך של כ־8,000 דולר). כמו כן תרמנו 10,000 דולר להקמת מכון ציטוגנטי למחלת טיי־זאקס בבית־החולים ע"ש שיבא בתל־השומר.

חברי הוועד המכהנים היום הם: יעקב ליבהאבר, יצחק גולדשטיין, טובה אלקון, א. פיירשטיין.

ועד הבניה של בית־המדרש, 1930 • בוי־קאָמיטעט פונעם בית־המדרש, 1930

The Bet-Midrash building committee, 1930

ועד הקרן הקיימת בשנת 1932 • קרן קיימת קאָמיטעט אין יאָר 1932

Jewish National Fund Committee in 1932

פרעות, מלחמה, הגירה

שלמה שפירא / ברור חיל

אוסטרוב נקראה בשמות רבים ואף בשמות־לוויי, כי עיירות בשם זה היו מפוזרות בחבלי פולין רבים. משום כך צריך היה לציינה במדויק: אוסטרוב־שדלצקי (אחד מעשרת המחוזות בפולין, שהיו בזמנו תחת הכיבוש הצארי); אוסטרוב כעלבייסקי — שמה הרוסי של עיירתנו — בהתאם למדיניות הרוסיפיקציה של השלטונות הצאריים, ובהתחשב כי במקומותינו גרו כהני־דת פראווסלאביים רבים; אוסטרוב־פודלסקי, כי הרי העיירה שכנה באיזור פודלישה. אולם לאחר מלחמת העולם הראשונה, כאשר פולין זכתה לעצמאותה, סופחה אוסטרוב למחוז לובלין ומכאן שמה הנוכחי — אוסטרוב לובלסקי. גם שם־כינוי היה לעיירתנו — „אָסטראָווער קאָזעס" („עיזי אוסטרוב") על משקל „חכמי חלם". יש להניח כי היא זכתה לכינוי זה „בזכות" העזים הרבות שהיו בה — ומכאן הכינוי.

מתי נוסד היישוב? לצערנו, אין בידינו מקורות היסטוריים ואף לא תיעוד כלשהו על זמן ייסודו של היישוב. יש לשער, כי יישוב זה הוקם עם ראשית הגירתם והתיישבותם של היהודים בפולין. זקני היישוב לא ציינו תאריכים כלשהם שיעידו על תולדותיו, אלא הסמיכו אותן למאורעות היסטוריים או לאסונות מקומיים, כמו: השריפה הראשונה, השריפה השנייה; המלחמה הרוסית־יאפנית; המגפה הראשונה; המגפה הגדולה וכדומה. אך המצבות העתיקות והאוהל של הצדיק הגדול בבית הקברות של העיירה הם עדות לתולדותיהם העשירים של היישוב היהודי באוסטרוב.

וכפי שעיירתנו נתברכה בשמות שונים, כן עברו עליה תקופות שונות אשר כל אחת מהן זכתה לשם ולציון. בראשית המאה הנוכחית החלה ההגירה ההמונית לארצות־הברית. אבל העיירה ציינה מהגר כזה בתואר „הנמלט לאמריקה" ואת משפחותיהם „האמריקאנצים". הראשונים אשר הגרו לאמריקה היו צעירים יוצאי־צבא, אשר חייבים היו להתייצב לשירות הצבא הרוסי ולשרת בו שנים רבות. ולא רצו להתגייס. היו ביניהם גם כאלה שהסתבכו עם החוק ואשר היו מעורבים במרידה נגד הצאר הרוסי ב־1905. אבל המניע העיקרי להגירה היה המצב הכלכלי שהלך והחמיר בקרב יהודי מזרח־אירופה ולא פסח אף על עיירתנו ובמרוצת השנים נוצרה בארצות־הברית „לאנדסמאנשאפט" של יוצאי אוסטרוב, אשר עזרה רבות ליהודי העיירה, בין שתי

מלחמות העולם. אט־אט עד למלחמה העולמית הראשונה החלה להתגבש בעיירה מנהיגות חדשה אשה יצאה חוצץ נגד אורחות־החיים המיושנים.

ימים קשים ידעה העיירה בשנות המלחמה העולמית הראשונה, כאשר בחודש אוגוסט 1915 עלתה העיירה כולה באש וכן כל רכושם של יהודיה וגם בית הכנסת המפואר היה למאכולת הלהבות. לא נותר ליהודי העיירה אלא להימלט על נפשם. לאחר שהגרמנים כבשו את העיירה חזרו אליה יהודים רבים, אבל בתיהם נהרסו כי הבריחה לכפרים ולעיירות הסמוכות הצילה את נפשותיהם, אך לא את בתיהם ורכושם. בשנת 1918, לאחר שהגרמנים נסוגו זכתה פולין לעצמאותה. אולם בין הזמנים — בין הנסיגה לבין ההכרזה על העצמאות — התנפלו האוקראינים וה„באלחובצים" על העיירה ועשו בה פוגרום. הם שדדו, אנסו והרסו. אחריהם — הצבא האדום והתנפלותו על פולין ונסיגתו ממנה. כל חילופי השלטון המרכזי וגם המקומי פגעו קשה באוכלוסיה היהודית. שכן אנו היהודים הננו תמיד קורבנותיו הראשונים של כל חילופי שלטון. רק בשנות העשרים, כאשר השלטון הפולני החל להתבסס, זכתה גם עיירתנו לימים כתיקונם. יהודי העיירה חוזרים אליה ממקומות שונים, החיים הציבוריים מתפתחים ומוקמים אירגונים למיניהם, מפלגות, אגודות וספריות.

לא ארכו הימים והאנטישמיות הפולנית החלה שוב להרים ראש, מצבם הכלכלי של היהודים החמיר מאוד ומהעיירות הקטנות החלה נדידה לערים הגדולות והגירה אל מעבר־לים ולארץ־ישראל. היתה זו תקופה שהתאפיינה בדראמטיות רבה, בתקוות וחלומות, אך גם לא בפחות — אכזבות.

פרנסות יהודיות

אוסטרוב שוכנת בנקודה אסטראטגית, בין נהרות הבוג והוויפז'. ממזרח — הנהר בוג והעיר ולאדובה. ממערב — ליבארטוב ומדרום — העיירה לנטשנה, הידועה ב„ירידים" השנתיים שהתקיימו בה. במרחק 35 קילומטר שוכנת — לובלין ומצפון — העיירה פארצ'ב. יער עבות מקיף את עיירתנו, המפריד בינה לבין שכנותיה מסביב, הכפרים ואוכלוסייתה. עיירתנו היתה בעלת אוטונומיה דתית ובעלת זכות להטלה וגביית מסים על־ידי הקהילה, כדי להעסיק רבנים, דיינים, שוחטים, שמשים, החזקת תלמוד־תורה ובית־קברות. המסים נגבו מהיטל על השחיטה ומס־קהילה.

האוכלוסיה היהודית שהיתה רובה של העיירה מנתה כ־1200 משפחות ובעיבוריה התגוררה האוכלוסיה הנוצרית. הם עסקו במלאכה, מסחר, רוכלות. זו היתה עיירה של אנשי־עבודה מכל השכבות ופרנסות שונות: מעבדי־עורות — יותר מ־20. המעבידים שהיו חסידים, העסיקו עובדים שכירים ובעצמם לא עבדו. אולם אלה שבסימטת

הבורסים, ליד הנהר טישמיניצה, עזרו לפועליהם בעיבוד השלחים. את העורות המעובדים שיווקו ללודז׳ וסביבתה וכן לרוסיה. גם ליריד השנתי בלנטשנו שיווקו את סחורתם. סביב לבתי המלאכה לבורסקאות התרכזו סוחרי העורות שהופשטו מן הבהמות. היו בעיירה סנדלרים וחייטים, מייצרי קונפקציה לפי הזמנה, רצענים, כובענים, עושי־חבלים ופרוונים. היו גם סוחרי־סוסים שהם „שבט" בפני עצמו. ממסחר זה התפרנסו משפחות רבות. מן הראוי להקדיש כמה משפטים לסוחרים אלה, כי עוול נעשה להם ולפרנסתם. ייחוס לא היה להם וגם פרנסתם לא היתה מיוחסת. תמיד שהו מחוץ לביתם, תמיד היו בדרכים, בירידים, ולא הבדילו בין קיץ לחורף. המקריות היתה מנת־חלקם. אם לא עלה בידם למכור את סחורתם — הסוסים, היו קובלים כי בהמות שרגילות לאכול — „מוצצות את לשד עצמותיהם". גם בני המשפחה תבעו מזונות וסוחר הסוסים נמצא בתווך — בין סוסו הדורש את מנתו ובין בני־משפחתו שתבעו את לחמם.

ועל כולם היו הסוחרים, בעלי־חנויות זעירות לממכר מצרכי־מזון, בדים, ציוד ביתי וכד׳ ומאפיות. בעלי פרנסות אלה העסיקו לעתים קרובות את בני משפחתם, אך רובם עבדו בגפם. סוחרי־תבואה סובבו בכפרים. האמידים שביניהם — סחרו עם בעלי־אחוזות. הם היו מספקים מצרכים שונים וציוד למינהו לפי דרישותיהם ותמורתם קיבלו מהם תנובת האדמה — חיטה, קטניות, או שהיו חוכרים את גני־הפרי שלהם והיו מלווים להם כסף או נותנים טובין שונים באשראי.

מיבשלת הבירה, בעיקר בירה מאלט, של סבא היתה מצויידת במכונות של הימים ההם. השעורה סופקה על ידי איכרים שגידלוה בשדותיהם. היו לו גם מרתפי־קירור, מקוררים בגושי קרח, שנחצבו מן האגמים בימות החורף. את תאי הקירור התקינו בנאים ובקיץ, מי שירד למרתף נאלץ היה ללבוש בגדי חורף מחמת הצינה ששררה בו.

אבא ז"ל, נוסף על היותו בורסי ניהל גם את מבשלת הבירה. לאחר מכן הוא העביר את הניהול לידי אחי זישה. בחצר שהיתה מוקפת במיבני המיבשלה, עמדו בתי המגורים שלנו, בהם גרו בני המשפחה הקרובים. המגורים היו בבנייני לבנים או עץ אבל נוחים ליעודם. הפועלים — רובם פולנים. אבל בעלי הבורסקים ובתי־מלאכה אחרים בעיירה ופועליהם היו יהודים. כל בעלי־הבתים היו חסידים של חצרות רבי״ים שונים וכן חלק מהעובדים ומי שלא היה חסיד, אף הוא היה יהודי דתי, שומר מצוות.

המלמדים שלנו

בתקופה ההיא ובתנאים ההם היתה הדת השלטת על כל תחומי החיים. היא הטביעה את חותמה על ימי החול ולא כל שכן על השבתות והחגים. גם החינוך של ילדי

ישראל היה דתי בעיקרו. אז למדו רוב ילדי ישראל ב„חדרים". כל יהודי כמעט יכול היה להיות מלמד דרדקים ואף נשותיהם לימדו לא אחת את הילדות. עיסוקה של ה„רביצין" — אשתו של המלמד — היתה פרנסת לוויי לעבודתו של הבעל־המלמד. המלמד הראשון שלי עסק בצד מלמדותו גם במקח־וממכר של סיד. אשתו של שלמה־לייב מלמד החומש ומישנה היתה עושה חגורות לאיכרי הסביבה, צבעה צמר ופשתן. אהבנו — תלמידי בעלה — להסתכל במלאכת ידיה ולעתים אף עזרנו לה בעבודתה.

המלמד שלום ספאניק, עסק כפרנסה צדדית במימכר ספרים, טליתות ותשמישי־קדושה אחרים. הוא היה חסיד הרבי מטריסק. גם אבי ז"ל היה חסידו של הרבי הזה עוד מימיו של המגיד מטריסק. הוא נידב להם את ה„שטיבל" וציודו ואף כיסה מכספו את כל הוצאותיו. אנו הזאטוטים היינו ה„משוררים" בתפילות הימים הנוראים. קולותינו היו דקים וגבוהים והוסיפו חיות רבה לתפילות האבות. אפרים, אביו של אחד מחברי המקהלה, היה חסיד נלהב של הרבי ודמותו חרותה בזכרוני כאשר בעת ההקפות בשמחת־תורה היה האיש עוצם את עיניו, שר בדבקות ובהתלהבות ואף שורק כשאצבעותיו בתוך פיו. אנו, הילדים לא יכולנו להדביק את התלהבותו ואת האקסטזה שלו והיינו מפסיקים את שירתנו מרוב עייפות. לא כן אבא אפרים. הוא שר, רקע ברגליו ושמח כאילו היה הצעיר בינינו. ר' אפרים היה המלמד שלי שישה „זמנים", כלומר, שלוש שנים, אך ללא כל תוצאות מספקות. פרנסה נוספת לא היתה לו, אם־כי ניסה מזלו בשדכנות, אבל לא ראה ברכה במעשיו. הוא היה טיפוס של בטלן ובאין רואים עזב את העיירה והיגר לאמריקה. את הוצאות הדרך קיבץ במשך ימים אצל חסידי השטיבל.

לאחר־מכן למדתי אצל המלמד הידוע יענקלה פישמן. היו לו תלמידים מעטים (נכדו חי בישראל והוא חבר הוועד של הלאנסמאנשאפט שלנו). אשתו של המלמד ובנותיו היו אופות. לא חיבבתי את הרבי הזה. הוא היה קצר־ראיה ולא ידעת אם צעיר הוא או זקן, מפאת הזקן שכיסה את פניו. וכאשר רכן עלי הייתי מתכווץ ונרתע מאימת זקנו ופניו. לא למדתי אצלו אלא „זמן" אחד בלבד, כלומר חורף אחד, כי זקנו ועיניו קצרות־הראות הרתיעו אותי. אצלו טענו הבריות — קיבלתי „ראש סתום".

עברתי לידיו של המלמד משה נח'ס. פרנסותיו — חוץ ממלמדות — היו השדכנות ועשיית גפות לנעליים בשביל סנדלרים. וראה זה פלא, דווקא אצלו „נפתח ראשי", התחלתי להבין את לקחו וחיבבתי את ה„פילפול". בשעת הלימודים אצלו גם שיחקנו. שכן בזמנו הפנוי הוא עסק כאמור, בעשיית גפות וסבל תמיד מחוסר שינה, לכן היה

נרדם בשעת השיעור — ואנו לא הפרענו לו בשנתו הערבה. ועל אף כל הפרנסות היגר עם משפחתו לארצות־הברית.

מה,,חדר" של משה נח׳ס עברתי ללמוד בישיבה, שלא היתה אלא חדר אחורי בבית־הכנסת. בתחילה לימד אותנו דף גמרא אברמ׳ל קולכוביצר, ולאחריו למדתי אצל המלמד הידוע ישעיה מאיר. יום־יום הוא היה נותן שיעור. על השיעור חזרנו פעם ועוד פעם וגם שאלנו שאלות ולמחרת היום היה המלמד ממשיך את שיעורו. האיש ידע ללמד ולסקרן אותנו בדבריו.

ללימודי חול — רוסית, פולנית, יידיש וחשבון — היה מורה מיוחד, דוד צוקר. אביו היה בזמנו איש אמיד, מטופל בילדים רבים, שבמרוצת הימים התפזרו על פני העולם, שם רכשו השכלה. דוד צוקר עצמו חזר לעיירה מארצות־הברית, לאחר שהמזל כנראה לא האיר לו פנים. כאן פתחו הוא ואשתו, ,,בית־ספר" ללימוד כתיבת מכתבים מתוך איגרונים ולכתוב כתובת ברוסית. את השפה הפולנית הם לימדו בסתר, כי הדבר נאסר מטעם השלטונות הרוסיים. אצלו סיימתי את ,,האוניברסיטה" שלי ולעתים קרובות חיברתי מכתבים בשביל נשים שבעליהן היגרו מעבר־לים. עוד ניצבת לנגד עיני הניה, אימו של לייבל־זיסל, בוכיה, כאשר הקראתי לה את המכתב שחיברתי למענה: ,,יקירי" — אמרה — ,,מניין ידעת את כל רחשי ליבי ?"

בחורי־הישיבה חוננו באינטליגנציה רבה ובכוחות עצמם למדו חשבון ולשון־הקודש ולפעמים גם שפות זרות. איש לימד את חברו.

אוטודידאקטים

אזכיר כמה בחורים אוטודידאקטים בעיירתנו:

אהרון־אברהם משה׳ס שפירא, בן־דודי. הוא ידע ללמוד בכוחות עצמו ואף ידע דיקדוק עברי, פולנית, רוסית, גרמנית והנהלת־חשבונות וגם שחמט שיחק בהבנה ובכשרון.

הרשל שטיגליץ, לימים ידיד־נפש שלי. אביו, שמואל שטיגליץ היה בורסי, ובניו עזרו לו בפרנסתו. הואיל והרשל היה בחור מחונן הניחו לו ללמוד בבית־המדרש. הוא היה מבוגר ממני בכמה שנים וחביב על כל מכריו. אם נזקק מישהו לספר ולא מצאו בין הספרים שבבית־המדרש, היה מבקש את עזרתו של הרשל וזה, בהושיטו את ידו לאחד ממדפי הספרים הגיש את הספר המבוקש. אביו לא נמנה עם יודעי ספר מובהקים ובהיותו חסיד הרבי מחלם, שמע הלה על בנו הרשל, העילוי. כאשר פרצה מלחמת העולם הראשונה ומעבדי עורות פחתו, ביקש אביו החסיד את עזרתו של הירשל. כאשר נודע הדבר לרבי מחלם, הוא שיגר מכתב־תוכחה לחסידו כי ,,למען השם

ישחרר את בנו הרשל מהבורסקות ובל ישבש את לימודיו בבית־המדרש, שכן הבחור יהיה גאון בישראל". אביו החסיד שמע לדברי הרבי והרשל המשיך ללמוד בבית־המדרש. אבל אחרי המלחמה „התפקר" הבחור, זנח את לימודי הקודש והתמסר ללימודי חול. הוא למד שפות הרבה, ביניהן אנגלית ומתימטיקה. הוא גם הצטיין בשחייה והשתתף בתחרויות שונות.

השחייה בעיירה היתה ספורט מיוחס. בימי יום שישי, בקיץ, היתה העיירה „כולה" שוחה בנהר. הגברים נכנסו למים כביום היוולדם ואילו הנשים התרחצו בנהר במקום מרוחק מאתנו בכותונתיהן. אולם להחליק על הקרח או להפריח יונים כמעשה השקצים, לא היה עניין של השכלה. ההורים לא ראו את העיסוק הזה בעין יפה. אבל הנערים אהבו את הבידור הזה. ויהודים אדוקים גינו אותם במילות גנאי: „שגץ מחליק", „תופס יונים".

הבנות לא למדו ב„חדר" ולא בבית־המדרש. להן הספיקה „רביצין", שלימדה אותן להתפלל, לדעת קרוב־וכתוב ואת ה„צאנה וראינה". אלה הנערות שלא היה בהישג ידן לשלם תמורת הלימודים נותרו בורות כל ימי חייהן וחזרו אחרי התפילות של ה„זאגערין" בבית־הכנסת ומפיה שמעו פרקי ה„צאנה וראינה" וסיפורי מעשיות. עוד אזכור את ליל תשעה באב, את הגברים בבית־הכנסת וב„שטיבל" יושבים חלוצי־נעלים, על ספסלים הפוכים, קוראים את מגילת איכה ומקוננים על חורבן בית־המקדש ואמי יושבת בעזרת־הנשים, מוקפת נשים וקוראת ביידיש מתוך ה„צאנה וראינה" על מעשי טיטוס הרשע. בכי ואנחות הנשים ממלאים את החדר ואמי מפסיקה את הקריאה, כדי שהנשים ירגעו קמעה. הן בכו, הנשים, כאילו זה עתה נמלטו מן האש בבית־מקדש...

שבת וחג

כיצד קיבלו יהודי העיירה את השבת ואת החג. למעשה, ההכנות לפסח נערכו כל ימות השנה וערב־שבת נמשך כל ימות השבוע, כי הרי לשבת ולמועד התכוננו תמיד. מיד לאחר חג השבועות החלו הנשים להכין מיני מרקחת מפירות הקיץ — דובדבנים, שזיפים, אוכמניות וכו' — לקראת חגי הסתיו הבאים עלינו לטובה ובחנוכה — שומן אווזים בשביל חג הפסח. לאחר חג הפורים החלו ההכנות לפסח. כבר מחג זה נזהרו מחמץ שמא יתגלגל לפינות סתר בבית והוחל בהכנת בגדים ומינעלים לקראת חג האביב. למחרת הפורים הביאה אותי אמא לחיה־איטה (אמו של לייבל אלקון ז"ל) כדי לקנות אצלה בד לתפירת קאפוטה חדשה.

יארכו הדברים לספר ולתאר את כל החגים בעיירה על מסורתם ומינהגיהם. אולם

אזכור תמיד את חג השבועות, עת הבית קושט בירק וריחות השדה נישאו לפתע בבית יהודי, בעיירה גלותית. אבל במיוחד חדרו לעצמותי לכל ימי החיים אווירת הימים הנוראים; ההליכה לסליחות בחצות הלילה; החרדה והפחד שחדרו ללב כל יהודי, שהרי אפילו הדגים בנהר רעדו מאימת יום־הדין; והתפילות בליל התקדש החג ולמחרתו, שהיו ספוגים תחינה, אנחות וייחולים לימים טובים כי יבואו עלינו ועל בית ישראל. אהבתי מאוד לשמוע את תפילת החזן ואת מקהלת הילדים ששרה יחד עמו פרקי תפילה והקולות עוד מהדהדים באוזני, מאז היותי ילד קטן שהתחבא תחת טליתו של סבא, אהרן צוקרמן ולאחר מכן תחת טליתו של אבא ז״ל בשטיבל של חסידי טריסק. פרקי תפילה של החזנים נחרתו בזכרוני ושרתי אותם להנאתי ונדמה היה לי כי כל העיירה שמעה את תפילתי.

בית אבי

נולדתי בו׳ טבת שנת תר״ס (ה־20 בדצמבר 1900) ושמי נקרא שמואל־שלמה, על שם אב־סבי שמואל־שלמה שפירא. כבר בימים ההם היה בעל רכוש גדול, לבנו מתיס הוריש מיבשלת בירה וחצר רחבת ידיים, בה גרו דודים ודודות רבים. היו שם מתקנים רבים — מרתפים לקרח שאוחסן בעוד החורף בעיצומו. הוא היה בעל שדות ויערות וגם נהר שהיה בחכירתו ונקרא „הנהר של מתיס״. וליד המינזר — אחו למירעה, שנקרא „האחו של מתיס״. אבי ז״ל נוסף להיותו בעל בית מלאכה לעיבוד עורות היה מומחה לבירה. ממול חצר המיבשלה, אשר אבי־סבי הוריש לבתו היתה חצר אחרת, בה עובדו העורות וכן רפתות לבהמות. בקצה השני של העיירה, על הדרך לפארצ׳ב, שכנה חצרו של אברמצ׳ה לייבל׳ס, שעמד בקשרי מסחר עם בעלי אחוזה גדולים. סמוך לחצר זו עמד בית המרקחת העירוני. ובתי חומה רבים, כמו ביתה של איטה, אימם של ירחמיאל ואלטר אברבנאל. לאלטר הורישה האם חנות בדים ולירחמיאל — חנות גלנטריה. בין הלקוחות שלהם היו איכרים ובעלי־אחוזות מהסביבה. גם בית־המרזח של אברהם משה ספיר (נכדם הוא לייבל אלקון) היה שם. בעיירה היו חצרות ואכסניות לינה לעגלונים ולעגלותיהם שבאו מחוץ לעיירה.

ומעל לכל היתה גאוותה של העיירה על בית־הכנסת בעל הכיפה וארון הקודש שהיה מגולף בגילופים אמנותיים.

עד מלחמת העולם הראשונה הייתה עיירתנו מבוססת למדי — לפי מושגי הזמן ההוא. היו בה יהודים מכל השכבות: לומדי־תורה, סוחרים, בעלי מלאכה, שכירים, עגלונים וכד׳. היהודים התגוררו במרכז העיירה. היחסים בין הגויים והיהודים התנהלו

כתיקנם, שכן היו ביניהם יחסי מסחר ועבודה. אולם אורחות־חייהם — היו כה שונים ונבדלים כאילו שכנו שתי האוכלוסיות האלה על כוכבים רחוקים ששנות־אור רבות מפרידות ביניהם. את היהודי אפשר היה להכיר ממרחק רב ואת הגוי — לפי שיכרותו. לא אחת פרצה תיגרה בימי הירידים בין גוי שיכור ובין סוחר יהודי, אבל אז הופיעו ליד דוכני היהודים בחורים יהודים, גברתנים והשיכורים התפזרו לכל רוח. כאלה היו אליהו „אוגר" או דוד „רימער", בחורים ישרים, יודעי עמל ולא זכור לי אפילו מקרה אחד בו הם השתמשו בכוחם הפיזי הרב כדי לעורר מהומה או להוכיח את גבורתם.

מלחמת העולם הראשונה

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה שותקו החיים בעיירה. מיד הופיעו פרשנים פוליטיים ואסטרטגים בכל קרן רחוב, בבית־המדרש ובשטיבל שצידדו בגרמנים או ברוסים. בעלי המכולת ידעו אז ימים טובים, אבל עיבוד העורות שותק לחלוטין. השלטונות הצאריים הכריזו על גיוס חובה של כל הגברים עד גיל 48, שחל על היהודים ועל הגויים כאחד. גם סוסים ועגלות הוחרמו לצרכי הצבא. כמו כן הוצא צו למסור לידי הצבא כל כלי עשוי נחושת. ובאיזה מטבח יהודי לא היו כלי מטבח כאלה? נאסר גם ייצור משקאות אלכוהוליים ומיבשלת הבירה של סבא מאתיס נסגרה. נוסף על כך היה הסבא חייב למסור לשלטונות הצבאיים דודי הנחושת וכל הציוד מנחושת של המבשלה. תמורתם קיבל הסבא אישור כי לאחר המלחמה יוחזרו לידיו כלי הנחושת אשר הוחרמו והחשבון ייפרע לאחר הנצחון...

ואכן, בימים הראשונים למלחמה זכו הרוסים לנצחונות גדולים. אפילו שבויי־מלחמה ראינו בעיירה — חיילים אוסטריים ויהודיים. וגדודי צבא בלווי תזמורת עברו ביום ובלילה את העיירה ושירה בפיהם: „אנו עולים על ברלין?"

ה„פוליטיקאים" ו„האסטרטגים" של בית־המדרש שלנו היו כולם בדעה כי המלחמה לא תארך יותר מחודש ימים. חולפים חודשיים, שלושה ואפילו יותר והם מתבדים. אדרבה, המלחמה אפילו מתפשטת ומתעצמת. הצבא הרוסי נוחל מפלות והצבא הגרמני־אוסטרי מתקדם, מנצח וחודר לרוסיה. והצבא תובע ללא הרף: מזון, בגדים, ציוד למינהו ומעל לכל — נשק, הרבה נשק. לכלכלת העיירה הגיעו ימי שפע ובעיקר למעבדי עורות ולסנדלרים. בעלי־מקצוע אלה לא יסולאו בפז. המחירים מאמירים ובבתי־המלאכה שוב נשמעת שירת העובדים, מארשים ותפילות לימי החגים. הוויכוחים בין ה„גרמנים" וה„רוסים" בעיירה מתלהטים. הדוד אברהם־משה מאמין בנצחון הנשק הרוסי ואילו אבי ז"ל מוכיח בעזרת מפה בידו כי הנצחון צפוי לצבא הגרמני־האוסטרי

ולרוסיה צפויה תבוסה, שתבוא לה „מן השמים", כעונש על הגזירות האנטישמיות ועל עלילת־ביילים.

ואם רוסיה נוחלת מפלות יום־יום, במי האשם? מובן מאליו — היהודים! הם כולם מרגלים, מוסרים סודות לאויב ועוזרים לו בכל שיכולים. הוכחות? הנה, רבה של העיר פיוטרקוב, עמד על מרפסת ביתו, עטוף בסדין מיוחד ותיבות משונות היו לו על המצח והזרוע! ואלה לא היו אלא תיבות קשר לאויב! ועל מעשים מעין אלה קיים רק עונש אחד — תליה עד צאת הנשמה!

בערים ובעיירות נאסרים יהודים בעלי־שם, כבני ערובה ומשולחים הרחק הרחק לתוך רוסיה. והאויב כבר מתקרב לסביבותינו ובבקרים מגיעים אלינו הדי ההפגזה של התותחים. אבא ושכנים מטים אוזן לאדמה כדי לוודא לפי הרעש מיהו המתקיף. הסבא מתיס ונכבדים אחרים של העיירה עוזבים את העיירה, ואבא ז"ל מלווה אותו לעיר לובלין, שם הוא ישכור דירה. גם את הרהיטים הם מעבירים ללובלין, אך עד מהרה לובלין נכבשה בידי הגרמנים. החזית התקרבה עד לעיירה. לפי המפה העיירה היא בעלת ערך אסטראטגי רב, שכן היא שוכנת על שפת הנהר טישמיניצה וסמוכה לכביש. וכבר מגיעות יחידות צבאיות, נוטות אוהלים לשיכון החיילים, גם סוסים רבים יש להם, ובעקבותיהם באים פליטים רבים, משפחות שלמות.

ביתו של הסבא מתיס הוחרם לצרכי המפקדה הצבאית ומבצרים אותו מכל עבריו. על שפת הנהר מקימים סוללה של שקי חול ועל הכביש עובדים סיביריאקים עם סוסונים. נפוצות שמועות כי העיירה תוצת מטעמים אסטרטגיים, וכי בתי־המלאכה לעורות חייבים למסור את תוצרתם לידי השלטונות הרוסיים או שיתפנו לפנים רוסיה. אבא מסרב להתפנות,, הוא מוכיח בעזרת המפה שבידו, כי הגרמנים יגיעו גם למקום התפנותנו — למינסק. לבסוף, אורזים אנו את העורות המעובדים וכן את כל רכושם וציודם הביתי של אחיי שהתחתנו לא מכבר ונשלחים לפארצ'ב.

עוזבים את העיירה

ביום קיץ חם, בחודש אוגוסט 1915 מתפרסמת הפקודה: כל יהודי העיירה חייבים לעוזבה. אנו לוקחים אתנו את החפצים החיוניים ביותר ומעט מצרכי מזון. אבא לוקח איתו את הטלית והתפילין.

את היער הפארצ'בי מילאו עתה זקן וטף ועגלות ללא ספור רתומות לסוסים. ופארצ'ב עצמה לא הוכנה לקליטת המוני אדם רבים כל־כך ולספק לכל הפליטים אכסניות ומקומות לינה. בני משפחתנו ויהודים אחרים מן העיירה „כבשו" להם אכסניה בעליית־גג. מצבנו כמצבם של אלפי יהודים אחרים. מכאן רואים אנו בחשכת הלילה

כי היער בוער. דאגה מתעוררת בלבנו — שמא עולה עיירתנו באש. ואכן עם בוקר מגיעים פליטים נוספים מן העיירה ובשורה מרה בפיהם — אוסטרוב נשרפה. גם בית־הכנסת המפואר ובית־המדרש על ספרי הקודש הרבים שהיו בתוכו — הכל היה למאכולת האש! פחד ועצבות אופפים אותנו.

אנו ממשיכים את דרכנו למזריץ. כל בני משפחתי נאספו לשם. אמא בהריון. למזריץ מגיעים אחי זושה ואחותי ראשה עם משפחותיהם. הם רוצים לנסוע למינסק, וכבר שלחו את מטענם לשם. אבל כרטיסי רכבת למינסק אי־אפשר להשיג, אף כי היא שוכנת במרחק כמה עשרות קילומטרים בלבד. אך מי שבידיו רובלים־של־זהב — ישיג כרטיסים. אבא קונה כרטיסים לכל בני המשפחה: לי, לאברהם־חנן, עלי, ביילה וכבר יושבים אנו בתחנת הרכבת, יחד עם מאות פליטים אחרים הממתינים להפלגתה. לפתע שומעים פקודה לעלות לקרונות, כי צפלין גרמני מתקרב לעברנו. בבהלה רבה תופסים אנו מקום ברכבת שלנו. לאחר נסיעה קצרה שומעים אנו את הדי ההפצצה של תחנת הרכבת. במקום מסע של יום אחד אורך מסענו ימים ולילות. כי העדיפות היא לרכבות חיילים ולפצועים.

בבוקר אחד של חודש אוגוסט הגענו למינסק, יחד עם יהודי אוסטרוב אחרים, רובם בורסים. אבל אחיי ואחותי עם משפחותיהם נשארו במזריץ תחת הכיבוש הגרמני, בלי בגדים ללבוש.

ברדתנו מן הרכבת במינסק לא היתה לנו כתובת אליה נוכל לפנות. אבא ואחי אברהם הולכים העירה לחפש מקום לינה. והיהודים המקומיים חוקרים אותנו בשפה בלתי־מובנת לנו — ביידיש ליטאית. מניין באתם? האם אתם רעבים? גם מביעים צערם על מצבנו. אבל ככל שמתרבות שאלותיהם כן הולכת סבלנותנו ופוקעת. אמא בחוסר סבלנותה וכעסה עונה „למצטערים" האלה: למה לכם להצטער כה הרבה. מוטב שתדאגו לנו למקום בו נוכל להניח את ראשנו! אבל לי, הנער, כל שאני רואה סביבי מסקרן מאוד. איני חש עצמי כפליט ומחוסר בית ואיני דואג לשום דבר.

עם ערב חוזר אבא מן העיר. „אין מקומות בבתי המלון, אין דירות פנויות, אין לאן ללכת" — מבשר הוא לנו. גם חצר בית־הכנסת מלאה יהודים־פליטים והצחנה שם היא ללא נשוא. מוטב לשבת ברחוב. לא כן יענקלה גארבר, יהודי פשוט, אבל בעל תושיה. הוא עבר מבית לבית עד שמצא חדר. מיד „החרים" עגלה וסוס שעמדו הפקר ברחוב, מעמיס עליה את בני־ביתו ואומר להם: „בואו אחריי!" גם אנו — בני משפחתי וגם יהודים אחרים — מעמיסים את צרורותיהם על העגלה הזו והולכים לאן שיענקלה גארבר יוביל אותנו. הבית היה לא רחוק מתחנת הרכבת ושם מופיעה לקראתנו אשה זקנה ובריאת־בשר. משראתה את כל הבאים אליה, פרצה בצעקות: „כל כך הרבה

יהודים!" אבל איש אינו שם לב אליה. אנו פורקים את צרורותינו ומתיישבים בחדר הצר. והאשה ממשיכה בצעקותיה: „יהודים בעלי זקנים ופיאות, נשים עם שביסים — כולם ישנו בחדר אחד?" ועל תמיהותיה היא מוסיפה חרפות וגידופים. כך ישבנו על צרורותינו כל הלילה. עם בוקר הופיע יהודי מאוסטרוב, פנחס ואלנברג, בורסי וחסיד. הוא טוען: מה? כאן? במינסק? בגיהינום הזה!? קומו, נלך לעיירה הסמוכה, לקיידאנוב! אכן, האיש צדק. שם שכרנו אכסניה בת שני חדרים. יש בעיירה גם רבי, גם ישיבה!

אבא ואחי הבכור נוסעים למינסק, שם התארגנו יהודי אוסטרוב למכור את סחורותיהם. יש להם גם מתווך, שהביא קונה לכל הסחורה. כתשלום הוא מציע שטר־התחייבות. לכך כמובן המוכרים לא הסכימו והקונה מאיים כי ימסור אותם בידי המשטרה אשר תחרים את עורותיהם, כי עורות הם ציוד מלחמתי. אולם בעלי העורות עומדים בסירובם ולא מתפשרים. לבסוף שילם האיש במזומנים אבל במחירי החרמה.

בעיירה זו, השקטה, גרנו כשני חודשים. אבל השקט לא ארך ימים רבים. גם מכאן נסוגו הרוסים והחזית שוב מתקרבת, פולין כולה כבר נכבשה. פליטים, חסרי בית מציפים גם את העיירה השקטה הזאת. אבא החליט לחזור למינסק, משם פונה חלק גדול של האוכלוסיה ומוצאים דירה גדולה למגורי המשפחה. מסתבר, כי בדירה הזאת התגורר גנראל רוסי. כאן נולדה אחותי ליבע. והואיל שהדירה היתה רבת חדרים באה לגור אתנו עוד משפחה מפליטי אוסטרוב. אבל רבים מיהודי העיירה נשארו חסרי־בית.

כאן אנו ממתינים לסיומה של המלחמה, כדי לחזור לעיירתנו. אולם הצבא הגרמני החל להתבצר בסביבה, בין באראנוביץ' למינסק ואינו חושב כלל לסגת. אבל אז המלחמה עברה לחזית המערבית: לצרפת—בלגיה.

חלף החורף ואחי יוחנן הצטרף ל„כוח המחץ" לעמידה בתור ללחם ולמצרכים אחרים. כל אחד מנסה לאגור את הלחם הדביק, שאינו ראוי עוד למאכל כעבור יומיים.

ערב חג הפסח. בעוברי ברחוב ראיתי על אחד החלונות פתק כי דרוש נער לעבודה. היה זה בית מלאכה לייצור חומץ. פועל מבוגר משתכר כאן שישה רובלים לשבוע ואילו נער — שלושה. בעל הבית מוכן לקבלני לעבודה מיד, אף כי היום הוא ערב פסח. אמא בוכה — „שלמה'לה שלי יעבוד בבית־מלאכה?" אבל עוד באותו יום התייצבתי לעבודה, אם כי בחרדה רבה. שבתי הביתה עם דימדומי ערב, מעט לקראת הסדר. אבא עצוב אך משתדל להסתיר את עצבונו, כי הרי חג היום! את ה„סדר" הוא עורך בהתרוממות רוח וגם המרור ערב לחכו.

מצאתי חן בעיני מעבידי והוא חוקר אותי על אודות משפחתי. משאמרתי לו כי

יש לי עוד שלושה אחים, אמר כי אוכל להביא לעבודה גם את אחי הבכור, אברהם, וישלם לו שישה רובלים לשבוע, כי הוא מבוגר ממני. לאחר מכן הצטרף אלינו גם אחי יוחנן, בן ה־12. עכשיו אנו מביאים הביתה יחד 12 רובלים לשבוע. במרוצת הזמן קיבלנו העלאה בשכרנו. בני אוסטרוב אחרים השיגו עבודה בבית־מלאכה למברשות. גם אני נפרדתי מן החומץ ולומד את מלאכת המברשנות. אחי אברהם קיבל בהמלצה עבודה בייצור אטריות והוא משתכר הרבה יותר ממני, אבל הביתה הוא חוזר כאילו היה מנקה ארובות. אבא מתמנה למפקח על בית־ספר ומצב רוחו השתפר מאוד. עתה אין לנו עוד תחושה כי פליטים חסרי־בית אנו.

שלהי שנת 1917. מהרחוב מגיעות קריאות וצעקות רמות: „הורא!" בעל־הבית אומר כי מתהלכות שמועות כי הצאר ניקולאי הודח מכסאו. מי הדיח אותו? אומרים כי „הסוציאליסטים" עשו זאת. אכן, עוד בשנת 1905 שמענו בעיירה כי ברוסיה ישנם „ציאציליסטים" וגם „ציאניסטים" ואפילו הצביעו על כמה בחורים ובחורות כי הם מתכוונים להדיח את הצאר וסיפרו על טאבע־פראדל, כי מתחת לסינרה היא עטופה בדגל אדום והיא — שלימים היתה הגבירה בעיירה — קראה בקולי־קולות: „הלאה הצאר!" גם אני נסחף עם הגל המהפכני אף כי איני יודע מה טיבו ומשמעותו.

עכשיו אנו עובדים רק שמונה שעות ביום ויש הרבה זמן פנוי. אני נעצר ליד כל בימה ברחוב ומאזין לדברי הנואמים. בעיני — כולם צודקים, דוברי המפלגה הרוסית, הביאלורוסית והיהודית. אינני מבין הרבה מדבריהם. יש בין הנואמים היהודיים שתובעים אוטונומיה לאומית־תרבותית ויש שתובעים מולדת ליהודים בפלסטינה. גם עתון יהודי בעריכתו של יצחק גרינבוים החל להופיע בפטרסבורג וכל מה שכתוב בעתון אני בולע כבכורה בטרם קיץ. גם ספרים אני קורא, הנה כבר קראתי ספר אחד של מנדלי. בקורסים להשתלמות אני לומד אצל אסתר פרומקין, שלימים התמנתה לקומיסאר להשכלה בריפובליקה הביאלורוסית. היא וידידיה הצטרפו ל„אדומים" לאחר שנטשו את ה„בונד". אבל סופם היה כי נרצחו בידי הבולשביקים כקונטרבולוציונרים. אחרי המהפכה הזאת פרצה מהפכה אחרת — הבולשביקית, שהפילה את ממשלת קרנסקי תחת הסיסמה: „לחם ושלום" במדינה שוררת אנדרלמוסיה רבה והגרמנים המעוניינים מאוד בשלום מנצלים את המצב הזה. ושוב אנו תחת הכיבוש הגרמני. עתה נעלמו המפלגות וחסל סדר הנואמים והוויכוחים.

הגרמנים נוחלים מפלות בחזית־המערב. מהפכה פורצת גם בגרמניה והקיסר וילהלם מאבד את כתרו. אותה עת פורצת מלחמת אזרחים ברוסיה. כנופיות מזויינות נלחמות זו בזו ובאוקראינה נערכים פוגרומים ביהודים. הצבא האדום כובש את מינסק מידי הגרמנים שלא נלחמו עליה כלל.

באחד מימי החורף של שנת 1918 מופיע אורח במינסק — יענקלה אברבנאל: בשורות איוב בפיו. הוא מספר כי לאחר שהבולשביקים כובשים עיר, מיד הם מחרימים את רכושם של האנשים, מבטלים כל החירויות האזרחיות ואת האנשים הצעירים הם משלחים לחזית, למלחמה נגד אויבי המשטר החדש. הוא מייעץ לי ולחבריי בני גילי לחזור לפולין.

זו הפעם הראשונה בחיי שאני נאלץ להיפרד מבני משפחתי ומביתי — ויחד עם כמה חברים בני גילי שבים לפולין. היא כבר עצמאית, בעלת שלטון פולני טהור. בתחנת הרכבת בלובלין שוררת מהומה רבה: פליטים החוזרים לבתיהם; פצועי מלחמה שבויים; נפוחי כפן, יהודים מבוהלים — כולם רוצים הביתה. ללינת לילה התאכסנו באכסניה יהודית. לפתע — כאילו פגע בי הרעם — יהודי גבה קומה ובעל זקן עבות ניצב מולי. הרי זה יענקל מעכעל׳ס! „ר׳ יענקל?" — פונה אני אליו — והוא נבהל מאוד. אני מציג את עצמי: „משה־הירש בן שפירא". אז הוא מספר לי כי נאלץ לברוח מאוסטרוב מפחד הפולנים שאיימו עליו כי יהרגוהו, משום שסחר עם הגרמנים ומוסף כי בעיירה שורר תוהו־ובוהו, כמו בפולין כולה ואין השלטון החדש יודע להשתלט על המצב.

בעיירה

אוסטרוב כאילו הצטמקה בעיניי. הבתים של הגויים ברחוב פארצ׳ב עומדים על תילם. גם חצרו של אברומטשה לייבל׳ס לא נשרף אלא שעכשיו שוכנת בה תחנת משטרה. אבל מסביב עיי־חרבות. שורה של בתים מול שוק הסוסים — שרופים, סימטת הבורסקים — כפי שהיתה, אבל מרכז העיירה על סימטותיו המובילות לבית־הכנסת ולבית־המדרש ולשטיבל של חסידי ביאלה — נהרס וריק מאדם. רק ארובות התנורים הן עדות לחיים שרחשו כאן. רק אלה שהתפנו מן העיירה או שברחו ליער הסמוך, כבר הספיקו להקים מעין מבנים ארעיים, המשמשים להם למגורים ולמסחר. האכסניה של הירש באש׳ס היא חנות ודירה ארעיות וגם משה בער׳ס, ברחוב לובלין הקים ביקתה ארעית. החצר שלנו ושל סבא מתיס לא נשרפו, אבל חרבה. מבית המלאכה שלנו לעיבוד עורות על כל ציודו, נותרו רק הבורות. הבית הקדמי — ירושתו של הסבא אהרון — השתמר ובו התאכסנו כל אלה שחזרו עתה לעיירה, שכן יהודי העיירה שבתיהם נשרפו נותרו ללא קורת־גג.

שממה כלכלית ורוחנית בעיירה. אייה בית־הכנסת המפואר ואיפה הם ה„שטיבלעך" הרבים של החסידים? לאן נעלמו כל לומדי התורה? ותינוקות של בית־רבן? לאן

נעלמו בתי־המלאכה הרבים ושירת העובדים בעת עבודתם ? וסעודות־השבת בפונדקים של משה־בר ויעקב־יוסף ?

משה דבורה׳ס הקים את ביתו מול העירייה ואת החדר שבחזית הועיד למסחר. עיקר הפרנסה היא — ההברחה, תולדה של הכיבוש. מהברחת מעט תפוחי־אדמה או שק קמח צריך היה להתפרנס. אבל הבורסים מעבדים שלחים ואת העור המעובד הם מחביאים, כדי לא להסתכן בקנסות כבדים.

אחי זושה מתגורר בדירתנו הישנה, יחד עם דיירים אחרים. הסבא מאטיס גר בחצר ההרוסה, במקום בו אוחסן קודם הציוד של המיבשלה.

המדינה הפולנית החדשה הולכת ומתבססת, כבר הספיקה להקים מנגנון ממשלתי וצבא של „גיבורים" שראשית גבורתם היא גזיזת הזקנים של היהודים, שבעיניהם הם אויבי המדינה החדשה ו„מוצצי דמם" של הפולנים. אבל לעבודות־כפייה אינם פסולים, כאן הם שווי־זכויות.

איני יכול עוד לשהות בעיירה זו ונוסע ללובלין לאחותי גיטה ולבעלה שמילקה געווירצר. משם אני נוסע למזריץ׳, לאחותי רוז׳ה ולבעלה אהרון־שמואל. ולבסוף החלטתי לחזור לאמא־אבא במינסק. שנית, השנה אני חייב להתייצב יחד עם כל השנתון שלי לצבא הפולני, שהולך ומוקם. לכן, למרות הסכנות המרובות הכרוכות בהברחת הגבול הפולני־רוסי החלטתי לנסוע למינסק, לבית־אבי.

ליד סלונים עברנו את הגבול ומשם בעגלה הגעתי — יחד עם קבוצת יהודים אחרים — לבאראנוביץ׳. כאן, עלינו לרכבת־משא שנוסעת למינסק. שלושה ימים ישבנו — יהודים וגויים — בתוך קרונות־המשא בציפיה שתצא לדרכה. אבל, בינתיים צריכים אנו בעצמנו להביא מרחוק עצים להסקת הקטר. הגויים הטילו את המשימה הזאת על היהודים והם עצמם מתחמקים מהעבודה. בחשכת הלילה סוחבים אנו — אני ושני יהודים אחרים — את העצים בין מסילות־הברזל.

חזרה למינסק

עם בוקר קר אחד הגעתי למינסק. העיר מוכרת לי מימי המלחמה. בדרכי, עמוס הצרורות באים לקראתי יהודי המקום. „מניין ? מבאראנוביץ׳ ?" „היש אמת בידיעה כי הפולנים כבשו את באראנוביץ׳ ?" מסתבר, כי בלילה בו עזבנו את באראנוביץ׳ הוכה הצבא האדום והפולנים כבשו את העיר. אבל גם כאן מצפה לי „קבלת פנים" בלתי צפוייה. על קירות הבתים מתנוססות כרזות גדולות המכריזות על גיוס של השנתון שלי. ובפותחי את דלת בית־הורי הם מקדמים את פני בקריאה מלאת חרדה: „למה

קפצת מרצונך לתוך האש!" מיד אני „עובר לדיאטה"; לרזות, לשוטט רגלי, לא לישון. אולי אפסל לשירות הצבאי.

הדרך הזאת להתחמק מהצבא לא נראית לבן־דודי זושה. הוא טוען כנגד אבי, כי הבולשביקים לא יתחשבו בחולשתי הגופנית ואני אף עלול להמיט עלי אסון כבד. ובכן, מה לעשות? — שואל אבא. „פספורט חדש ושם חדש!" אומר האיש הצעיר. אני רשום כקטין בתעודותיו של אבא, בעוד אמא היא בעלת תעודה על שמה בלבד: חיה־גיטל. מיד נוספים לה שלושה ילדים, ללא צירי לידה, ואני נהפך משלמה לשמעון וצעיר בארבע שנים ומיד נרשם בקומיסאריאט. גם את דייטת ההרזיה הפסקתי. ובשלהי החורף של שנת 1919 פרצה מגיפת הטיפוס, גם תרופות להלחם בה לא היו בנמצא. גם אני שהיתי אחרי דייטת ההרזיה נפלתי קורבן למחלה זו. רבים ממכרי נספו במגיפה ואני לאחר שקדחתי בחום גבוה במשך שלושה שבועות התגברתי עליה. אבל מזון מבריא — כפי שמתבקש לאחר מחלה כזו — לא אפשר היה להשיג. גם אמי, שילדה באותם הימים את אחותי אסתר, לא השיגה מזון כפי שצריכה היתה לקבל.

פרצה המלחמה הפולנית־רוסית ובשוליה פועלות כנופיות שעיקר מטרתן לרצוח יהודים ולשדוד את רכושם. גם הצבא הפולני שכבש את וילנה, ראשית מלאכתו היתה — פוגרום ביהודי העיר הזאת, שבו נרצח הסופר היהודי. א. וייטר. גם במינסק מצפים לבואם, בידיעה כי הצבא האדום, שטרם אורגן וציודו דל, לא יוכל לעמוד נגד הפולנים. משתפי הפעולה האוקראיניים־רוסיים של הפולנים התכוונו להתנפל על השוק היהודי במינסק. אולם יהודי המקום הציבו התנגדות חזקה והבריחו את הפורעים. עתה מחכים לנקמה מצדם. הוועד היהודי במינסק פנה לנציג ארצות־הברית, שיתערב אצל השלטונות הפולניים להפסקת הפרעות והיהודים נשמו לרווחה.

אנו חוזרים לפולין ובידינו סכום כסף. בבואנו לעיירה ראינו כי הבית שלנו וגם חצרו של מאטיס תפוסים בידי שכנים זרים ולמגורי בני המשפחה היקצו את המטבח. גם יהודים אחרים שברחו ממנה בימי המלחמה חזרו, ביניהם בן דודי דוד שפירא ואשתו פייטשע, שהיא בתו של הרב מזוולין, אבל ילדיהם נשארו במינסק. נשארו שם גם הבורסים שנמלטו עד ניז'ני נובוגרוד וראו שם ברכה בעמלם. בין השבים היו גם אברמטשה לייבל'ס, אשתו חנה־פיניה, בתו ובעלה יחיאל־מאיר, שאכל כל ימיו „מזונות" על שולחן חתנו העשיר. עכשיו נותר אברמטשה לייבל'ס ללא כל רכוש, כי אבד לו במלחמה וגם חולה הוא, האיש. לאחר בואו לעיירה החליט יחיאל מאיר לעקור עם משפחתו לוורשה, לשמש מורה בגימנסיה „תחכמוני" ולקח את משפחת אברמטשה החולה אליו, כדי לפרנסה. גם מזלו של ברוך יונתן'ס, הסבא של יענקל ליבהאבר לא

שיתק לו. לא נותר דבר מכל רכושו, שמלפני המלחמה, ובנו לייבלה שנשאר לחיות בעיירה היה אדם עני.

אבא חוזר לעבודה, למקצועו — עיבוד עורות. מהמחבוא אנו מוציאים את החביות של בית־המלאכה ומציבים אותן ב„חצר", באורוות הסוסים. את המים צריך להביא מהנהר, שמימיו קופאים בחורף. תנאי־העבודה קשים ופרימיטיביים מאוד המקשים עלינו את העבודה.

בינתיים התהפך גלגל המלחמה בין פולין והצבא האדום. הצבא הרוסי הודף את הגדודים הפולניים, כבר הגיע עד קייב ועתה מסתער לעבר העיר וארשה והפולנים שופכים את חמתם על ראש היהודים. אלה חרדים מאוד לקראת הימים הבאים, כי הם מגייסים את הצעירים לצבא. אני וכמה קרובים, ביניהם הרשל שטיגליץ מתחבאים במרתף, בתוך החביות הגדולות שהיו מאוחסנות שם. אולם בוורשה התחולל „הנס על הוויסלה", שם הצליחו הפולנים להדוף את מתקפת הצבא האדום והרוסים החלו לסגת אט־אט מאדמת פולין.

העיירה עוברת מיד ליד

אולם הקדמתי את המאוחר, כי עד שהתרחש „הנס על הוויסלה", עברו על יהודי אוסטרוב ימי סבל ודם קשים, כי בעת הקרבות היא עברה מיד ליד.

בדרכם לכיבוש ורשה עבר הצבא האדום את עיירתנו ולפני בואו נטשו השלטונות הפולניים את העיירה. אז הוקמה ועדה אזרחית לשמירת הסדר, שהורכבה משמונה פולנים וארבעה יהודים, בראשות ראש העיירה. אבי, אף כי אינו עוד צעיר לימים מתמנה לסגן־מפקד המשמר האזרחי. הוא אוסף סביבו יוצאי־צבא יהודים, מציידם במקלות וגם מציב חביות מים למקרה של שריפות. אבל לפני בוא הגדודים של הצבא האדום אנו מקבלים את פני הצבא הפולני הנסוג. רובם — אוקראינים, באלאכובצים. הם מחפשים את המפקד האזרחי של העיירה, אבל הוא נעלם. בלית־ברירה הם מסתפקים באחד מסגניו — באבי — ופוקדים עליו לספק להם ללא שהיות דירות בשביל הקצינים ומזון — בעיקר בשר — לחייליו, מיספוא לסוסים ומקומות כליאה לאסירים. אבא מנסה להתחמק, כי מניין יקח את המזון בעיירה ענייה וזאת — אצל היהודים בלבד? אבל הפקודה היא חמורה ואם לא יספק את הנדרש, הרי החיילים עצמם יעשו את המלאכה. בדי עמל ממלא אבא אחר הפקודה והמפקד מבטיח שקט בעיירה. ואם חלילה תפרוץ מהומה כלשהי — יואיל נא להודיע מיד למפקדה. הוא אף העניק זכות למיליציה היהודית לענוד סרטים על זרועם, כסימן זהות לתפקידם החשוב שהם ממלאים כאן. אבל היהודים מנוסי־העבר לא נותנים אימון רב בהבטחותיו על שמירת הסדר והשקט

בעיירה. במרץ הם מסתירים את רכושם הדל בפני עיניהם החומדות של המפקד וחייליו. וגם אנו מחביאים את העורות, הבגדים, כלי־הכסף והתכשיטים — ירושת סבים וסבתות. גם הצעירים מתחבאים, כי הרי „ידוע" כי „היהודים הם בולשביקים".

באחד הלילות, בעודנו מסתתרים במחבואינו ראינו, כי חושך מוחלט ירד על העיירה ולאזנינו מגיעים הדי צעדים של גדודים נסוגים. אימה אוחזת בנו. הרי נשותינו וטפינו נשארו בבתים ואנו מתחבאים. והדי זעקות נוראות מגיעים מבתי היהודים. והצעקות הולכות וקרבות. אבא רץ למפקד, זה שהבטיח לו כי ישמור על השקט. אבא היה בטוח כי הסרט שעל זרועו יעניק לו חופש תנועה ברחוב, אך ליד העירייה עוצר אותו חייל, שם יושב המפקד שאבא ביקש לראותו. ואנו במרתף איננו יודעים דבר על האימה והזוועות שהתרחשו באותו לילה.

עם בוקר לא היה עוד הצבא בעיירה. אנו יוצאים ממחבואינו. את גיסתי רחל אין להכיר. פניה כחולים ומוכים. אלה „ידידינו הטובים", שכנינו הפולנים הובילו את החיילים הפורעים לכל בית יהודי בו היתה אשה ונערה יהודיה. אב אחד שביקש להגן על כבודה של בתו הובהל במצב אנוש לבית־החולים, לאחר שהפורעים הכוהו בגרזן בראשו. גם כל דבר ערך שנקרה בדרכם שדדו והשחיתו הפורעים. לאחר חיפושים רבים מצאו את אבא שוכב בחצר בית־הסוהר, בתוך זוהמה רבה. כולם שמחים וצוהלים „אבא חי!". מסתבר, כי החייל שעצר אותו בלילה, בעת שאבא רץ לדבר עם המפקד, השכיב אותו בין הסוסים. ומרוב חוסר שינה במשך לילות רבים צנח ושקע בשינה עמוקה, עד שלא שמע את בריחת החיילים על סוסיהם.

העיירה שקטה. הכול מצפים לבואם של החיילים הרוסיים, ממתינים לבואו של „המשיח האדום". והנה הם בעיבורי העיירה. בראשם רוכב הגנראל ובעקבותיו צועדים החיילים, יחפים ורוביהם הקשורים בחבלים על כתפיהם. בסך־הכל — כמה מאות איש. תמיהה רבה מתעוררת בקרבנו, כיצד קרה שצבא מצויד כה יפה כצבא הפולני נמלט על נפשו לפני כנופיית יחפנים שכזו? הגנראל מסביר, כי אנשיו הם רק חיל־החלוץ וגדודי הצבא האדום יגיעו אחריו. והוא, כקודמו הפולני דורש מאתנו אותן הדרישות: לקציניו — מקומות דיור, לחייליו — מזון, בשר, ולסוסיו — מספוא. הוא דורש כי ראש המועצה יתייצב בפניו, אך האיש נמלט ולא אפשר למוצאו, וסגנו — אבא — מובא לפניו. אבא מתחנן בפניו: „חבר גנראל, אנא שחררני מלהחרים את ביתו של הכומר למען קציניך!" אבל הוא בשלו: „בשביל צבא האדונים הפולניים עשית הכל ולמען צבא־העם אתה מתחמק? שעת מלחמה היא עתה ומי שמסרב פקודה — לקיר!" את בית־הסוהר רוצה המפקד להעביר לבית פרטי ולא להשתמש בבית־הסוהר

העירוני. למטרה זו הוחרם ביתו של אברהם־משה (ספיר) ואותו הוא מינה כשומר בית־הסוהר. ושוב מתחילים באיסוף מזון ליחפנים האלה אשר פלשו אלינו.

אך את חיילי הצבא האדום על גדודיו אין רואים! פחד מתגנב ללב. האם יוכלו יחפנים אלה לעמוד נגד הפורעים, אם הם יחליטו לחזור? בינתיים נעצרה אשה פולניה אחת בחשד ריגול לטובת הפולנים והיא מובאת לביתו של אברהם־משה המופקד לשמור עליה. פולנים נכבדים פונים עתה לאבא שיתערב לטובתה אצל הגנראל, כי על ריגול צפוי עונש מוות, ועכשיו עת מלחמה היא ואין מקפידים בדיני נפשות. האשה שוחררה. למחרת, עצרו הרוסים בריון פולני, אשר הוביל את חבריו בצבא לאנוס נשים ולשדוד בתי היהודים. שוב מבקשים נכבדים פולנים את התערבותו של אבא אצל הגנראל. אבל הרוסי אוטם את אזניו: „מלחמה עכשיו, ואתה אל תתערב בענייננו!" הפולני, החוליגאן מובל לבית־הקברות ומיד נשמעה יריה. פחד נופל על יהודי העיירה. כי מי אשם במותו של הבריון? היהודי, שהוא תמיד בולשביק!

לעיירה מובאים חיילים רוסיים פצועים. הם נורו במארב פולני ביער. היחפנים מחליטים לסגת מן העיירה והפחד אצל היהודים גובר. בערב שבת, לפני הדלקת הנרות מופיע הגנראל בביתנו ומודיע לאחי אברהם כי החליט לסגת זמנית מן העיירה ומי שרוצה להתפנות יחד איתם יעשה זאת מיד! העיירה כולה, נשים וטף, זקן ונער, הכל רצים לדרך המובילה לוולודבה. לתוך סל גדול אני תוחב מכל הבא ליד: מכנסים, חולצה וגם את תבשיל שאמא הכינה לשבת ואת החלות. אמא והתינוקות נשארים בבית. גם אבא רוצה להישאר, כי אפסו כוחותיו, אך אנו מאלצים אותו להצטרף אלינו והוא לוקח עימו לדרך את ספר־התורה. תמונות הבריחה הזאת עוד עומדות לנגד עיני: הפרידה, הבכי, הצעקות. נשים לוקחות איתן נרות שבת ובאמצע הדרך נעצרת אחת מהן, מעמידה אותם על גדר בית של גוי אחד, מברכת עליהם ומיד רצה הלאה לדרכה. וגוי זקן אחד אומר: אתם בוכים כי אחינו הפולנים חוזרים, עוד תרגישו את נחת זרוענו. ואנו מזנבים אחרי הצבא האדום. חשבנו כי נוכל מעט לנוח בסוסנוביץ, אך יהודי המקום מצטרפים אלינו בבריחתנו. אנו מגיעים לוולדובה שעל שפת הנהר בוג. „מכאן" — אומרים החיילים הרוסיים — „נחזור ונכבוש שוב את כל המקומות שנטשנו".

מדי יום ביומו, הולכים אנו בערב למרכז העיר, לאסיפות הפומביות הנערכות שם, הנואמים מתלהבים ומקהלה מנגנת מארשים צבאיים. לפתע מופיעות באופק עגלות עמוסות אנשים וחפצים רבים. ואין האנשים יודעים את יעד נסיעתם. בעוד הנואם חוצב להבות, קופץ איש אחד על הבמה ולוחש באזני הנואם דבר סוד וזה מפסיק את נאומו ומודיע להמון המאזין, כי הוא נאלץ להפסיק את דבריו ומבטיח כי „מחר

אנחנו נשוב" ונמלט מן הבמה. מיד בורח גם ההמון על נפשו לכל אשר ישאהו הרוח ומרחוק נשמעים הדי הפגזה. יהודים רבים בורחים למרתפים ואחרים רצים לעבר נהג הבוג. הגשר שעל הנהר עומד לקרוס מרוב האנשים שעוברים אותו עכשיו — והיריות בגבם. אלה שברחו בעקבות הרוסים נישבו בעיירה מאלה רוטה. אותו לילה כבשו הפולנים יחד עם הבאלאכובצים את העיר וכולנו שוב התנסינו בחוויות טראגיות במשך השבועות המעטים שהעיר היתה בידיהם. וכאשר הצבא הפולני התקדם לעבר פוליסיה וולין, החלטנו לחזור לעיירה. אנו צועדים יחפים, כי את המגפיים ואת הנעלים החרימו. אנו הולכים בדרכים עקלקלות, בשדות שלף. בהגיענו לכפר רוחווה מתקבל אבא ב„קבלת פנים לבבית" מאוד: „הנה, משה הירש! השלטונות מחפשים אותך! הקומיסאר, הוצא עליך גזר־דין מוות!" מיד אבא התחפש וברח ללנצ׳נה. ושם בלנצ׳נה חוזר הסיפור: „הימלט על נפשך, ר׳ משה הירש! משפט לפני בית־דין צבאי צפוי לך!" שוב הוא בורח ללובלין, שם מייעץ לו עורך־דין להסתתר על שיבוטל המצב הצבאי. רק לאחר שיבוטל המצב הצבאי יוכל אבא להוכיח את חפותו.

מאוחר בלילה מגיעים אנו הביתה. אמא והילדים מבוהלים ומפוחדים מגוללים בפנינו את קורות הימים לאחר שהצבא הפולני כבש את העיירה. הם נתנו דרור לאיכרי הכפרים שבסביבה לבוז ולשדוד את בתי היהודים ללא כל הפרעה והיכו את היהודים ללא חמלה. את אמא ואת הילדים הסתיר שכן פולני בביתו וניצלו. בסדום זו של אכזריות נתגלה גם צדיק אחד — הכומר. הוא הסתיר הרבה נשים יהודיות וילדיהם ויצא לקראת הפורעים עם צלב בידיו ובשם ישו ורחמיו ביקש להפסיק את הפוגרום.

כעבור זמן חזר אבא הביתה ומיד נאסר, אבל שוחרר ונשלח לחופשי.

החיים חוזרים לתיקנם

הארץ שקטה. גם באוסטרוב. יוצאי אוסטרוב באמריקה מגישים סיוע ליהודי עירם. גם בית־מדרש חדש הוקם תחת הישן שנשרף וכבר יש מקום בו מתכנסים יהודים לתפילה, ללימוד תורה ולמיפגשי חולין. אבל לדור הצעיר שגדל ואשר הוזנח בימי המלחמה הגדולה והפולנית־רוסית אין דואג. לאחר מאבק ממושך הוקמה ספריה ליד מפלגת ה„התאחדות". את האסיפה הראשונה שקיימנו בעניין הספריה פיזרו הרב ובעלי־בתים בעיירה. איש בעיירה אינו מוכן להשכיר דירה בשביל הספריה. אבל כאמור, לבסוף הוקמה הספריה ליד ה„התאחדות". מייסדיה הראשונים היו: שלמה מעהר, אחי עלי, יעקב־שמואל גרינברג ואנוכי. אט־אט מתפתחת הספריה, היא אינה רק מקום להחלפת ספרים, כי־אם גם מקום בו אפשר לקרוא עתון ומגזין. מתנגדי

הספריה משלימים לבסוף עם קיומה ואף שולחים את ילדיהם לקרוא ספרים והם עצמם מצטרפים אליה. במרוצת הימים מוקם חוג לתיאטרון ומתגלים בין צעירי העיירה כשרונות בלתי־ידועים: שמחה שטיגליץ (היום בבראזיל); פסיה גרינברג שהיתה בעלת קול ערב; יעקב גרינבלאט (היום באמריקה); מגדל באראב (בבראזיל).

אבל כדרך בני־אדם מתגלעים ביניהם חילוקי־דעות, מפלגת ה„התאחדות״ מתפלגת והספריה נסגרת. שלמה מעהר, שהיה בין מייסדי הספריה מהגר לאמריקה. כי באוסטרוב אין עתיד לצעירים יהודיים. אבל להיפרד ממנו באים גם אנו המתנגדים לו, ומאחלים לו חיים טובים ובלבנו קנאה כי אין לנו קרובים בארצות־הברית שיוכלו לעזור לנו להגר לארץ המאושרת הזאת.

מה שעובר על עיירתנו הקטנה אינו אלא השתקפות של מצבם של יהודי פולין כולה.

אמנם החוקה הפולנית החדשה שפורסמה היתה ליבראלית מאוד אבל — על הנייר בלבד. במציאות היפלו את היהודים לרעה והתנכלו להם ככל שיכלו. אפילו מנקי רחובות או נהגי הטראמווי לא ניתן להם להיות. הסיסמה ששלטה בין הגויים היתה: „יהודים לפלסתינה!״ השלטונות הפולניים הכבידו עולם על היהודים בדרכים רבות. אבל הנוער נשאר אופטימי. בעיירות היהודיות תססו החיים — הוקמו מפלגות מכל הזרמים: דתיות וחילוניות, ימניות ושמאליות וכמוהן גם בתי־ספר: בית־הספר „תרבות״ בעל האידאולוגיה הציונית; ציש״א — הבונדאי; „בנות־יעקב״ — האגודאי, חוגי ערב להשכלה, חוגים דראמאטיים ותנועות־נוער לזרמיהם. השדכן שהיה מזווג זיווגים בין בחורים ובחורות, בלי לשאול את פיהם מפנה את מקומו ליחסי אהבה ולקשרי ידידות בין הבחור והבחורה. בני הישיבה לשעבר משנים את בגדיהם ואת הקאפוטה הם מחליפים בבגדים אירופאיים. בעלי־המלאכה הקטנים „מסתדרים״ בין סדקי הכלכלה הפולנית ומוציאים בקושי את פרנסתם, אבל לסוחרים הזעירים אין עתיד והם מהגרים לעיר הגדולה — לוורשה — ושם „חצי מיטה״ בקיטון עלוב היא משאת־נפש.

האנטישמיות משתוללת

באוסטרוב אין רופא. הרופא האחרון שהיה גר בה, ברח בעת המלחמה ללברטוב ולא חזר עוד. ובעיירה רבות המחלות. למודעה שפירסמה הקהילה בעתונים התייצב איש צעיר ותיק קטן בידו. הוא שואל על אבא. כל מבוקשו היא — דירה. לא עברו ימים רבים ורופא צעיר זה התחבב מאוד על כולם: היהודים, הפולנים ואיכרי הכפרים הסמוכים. מסתבר כי אין הוא רק רופא כי אם גם נואם מחונן, חבר מרכז מפלגת „התאחדות״ נוסף על ידיש ועברית הוא שולט גם בשפות זרות. „גאליצאי״ זה נעשה

פעיל מאוד בקרב הנוער ובבחירות ל„סיים" היה תעמלן רב־כשרונות למען „הבלוק הלאומי" היהודי.

באותו זמן מגיע לעיירה זוג יהודי, רופאי־שיניים. הזוג הוא מתבולל, דובר פולנית בלבד, מתידד עם כמה משפחות נוצריות וביניהן — הכומר. מדי ערב הם נפגשים בצוותא, לשתיית כוס תה ולמשחק קלפים. באחד הימים הופיע בעיירה נואם־אורח, איש האנדציה (מפלגה ימנית אנטישמית מובהקת לפני מלחמת העולם השנייה) שהוזמן אף הוא למסיבת־תה ידידותית בבית הכומר. למחרת היום קרא האיש לאסיפה של תושבי העיירה ובין יתר דברי ההסתה האנטישמיים הוא אמר: „מה מתרחש בעיירתכם? שערוריה שאין דוגמתה! אמש הוזמנתי לבית הכומר לפגישה עם אנשי האינטליגנציה הפולנית ואת מי אני מוצא שם? — את היהודים, שונאינו בנפש! וכל זאת קורה בבית הכומר!"

כמובן, זוג היהודים־המתבוללים לא הוזמן עוד לבית הכומר.

עוד גוי הופיע בעיירה במסע התעמולה לבחירות ל„סיים" הפולני. היה זה האציל צ׳יטברינסקי, שהיה בעל־אחוזה גדולה. יהודים רבים עמדו אתו בקשרי מסחר. הוא עצמו סנטור בסינט הפולני ובא לעיירה לנהל תעמולה לקראת הבחירות למען מפלגתו — האנדציה ואת במתו הציב בשוק, במרכז היהודי. התרכזו סביבו הרבה פולנים, תושבי העיירה וכן איכרים מכפרי הסביבה. האיש מדבר בנחת תוך כדי סלסול שפמו הארוך ומבטיח הרים וגבעות אם מפלגתו תזכה בנצחון. כדוגמה להטיב עם העם הוא מספר: „ביקרתי בעיר פוזנן, וכה ייטיב עמי האלוהים, תענוג גדול לחיות בעיר הזאת! יופיה של פוזנן ונקיונה — אין דוגמתה! ויודעים אתם מדוע? כי אין בה יהודים! ואני מבטיח לכם, אם ננצח בבחירות, כי אז גם בעיירתכם, כמו בפולין כולה ישרור הנקיון — פולין כולה תהיה נקייה מיהודים!"

אולם אין די בדיבורים ובתעמולה. נפתחים קואופרטיבים פולניים, שנתמכים על־ידי השלטונות הפולניים. אבל האוכלוסיה הכפרית נמנעת לבוא איתם בקשרי מסחר משום שהם רגילים לסחור עם הסוחרים היהודיים. אולם הסטודנטים הפולניים וסתם בריונים מציבים משמרות ליד החנויות היהודיות ומונעים מהרוכלים היהודיים בכפרים לסחור עם האיכרים.

יאוש אפף את הנוער היהודי בפולין. כולם מחכים לגואל שיפדה אותם ממצוקתם. כל מפלגה מציעה פתרון משלה, שהוא־הוא הפתרון הבלבדי. רבים רואים את המוצא בקומוניזם. אבל אני וחברים אחרים רואים בארץ־ישראל את הפתרון הנכון. יכולתי אף לקבל סרטיפיקאט לארץ, אבל חברים שלי מפארצ׳ב, שחיסלו עסקיהם בעירם ועלו לארץ־ישראל, חזרו כעבור זמן קצר ובשורה היתה בפיהם: אין עבודה בארץ־ישראל,

אפילו לא בחציבת אבנים, רק התפרעויות הערבים יש בשפע. לשמע הדברים האלה נפלה רוחם של היהודים.

באחד הימים בשנת 1927 נפל דבר מוזר בעיירה. נפוצה שמועה שאיציק בארטשיק, בנו של חסיד מקוצק, נטל עמו סכום כסף ונסע לדאנציג לקנות שם קרון של דגים מלוחים וביום בהיר אחד מגיע ממנו מכתב מ... ריו-דה-ז׳אניירו, בבראזיל. מסתבר כי יחד עם שותף הוא פתח שם בית־חרושת לארנקי נשים. הוא כותב, כי ריו היא עיר גדולה ויש בה הרבה יהודים ומצבם החומרי טוב. הוא מוסיף כי העיר והמדינה שוכנות ביבשת חדשה והיא קולטת אנשים מכל קצות תבל. בני הנוער התעודדו ורבים מהם החלו להתכונן להגר לארץ הרחוקה והבלתי־ידועה. גם אני התחלתי לחשוב על הגירה לארץ זו, אף כי החרדה בפני הבלתי־ידוע היתה רבה, ללא קרובים, ללא שפה, ללא כסף וללא מקצוע.

את כרטיס האנייה קניתי ב„היאס" ב־70 דולר ואבא שעבד בעירייה עזר לי בהכנת התעודות לצורך הנסיעה. אבל אמא בוכה: „הייתכן, כי האב עצמו יעזור לבנו לנטוש את בית הוריו ולנדוד לבלתי־ידוע ולבלתי־צפוי? לשלמה׳לה שלה!"

בידי הדרכון, כרטיס האנייה והוויזה לבראזיל, אבל אין לי פרוטה בכיס. ואיך אבוא לארץ זרה בלי פרוטה לשעה הראשונה? אין עוד דבר־ערך בבית שאפשר להמירו לכסף. אבא אומר שהיה נותן לי את ספר־התורה שלו, אבל איך אפשר לטלטל ספר קדוש כזה לארץ כה זרה ורחוקה? לכן הוא נותן לי את מגילת אסתר, שהיא מגוללת ב„בגד" מתכתי, אשר כל הימים עמדה בארון הספרים בין כתבי הרמב"ם וספרי קודש אחרים. הוא אומר: אם תהיה שרוי במצוקה רבה ותזדקק לכסף, מכור אותה. שם בארץ החדשה יש מחסור בספרי קודש. לצערי איני יכול לתת לך פרוטה, אפילו הלוואה לא אוכל להשיג לך".

במצוקתי אני כותב לחברי שלמה מעהר, בניו־יורק ולא עובר זמן רב והוא אכן שולח לי צ׳ק בסך עשרים וחמישה דולר.

סוף חודש יאנואר 1929 הצטיין בכפור עז, שהבריות לא זכרו כמוהו. אמי היקרה הכינה ארוחת־ערב חגיגית לרגל נסיעתי. אבל לאיש לא היה תיאבון למאכליה הערבים. מדי פעם היא מעיפה עלי מבט, ודמעות נקוות בעיניה ואבא אומר לה: „תהא ארשת־פניך שמחה, המבט האחרון תמיד מרחף לנגד העיניים, לכן, בל יזכור אותך בוכיה". גם ד"ר לאסט, ידיד משפחתנו בא להיפרד ממני ואומר: גם לי יש רצון להגר מפולין, אך עבודתי קושרת אותי לעיירה, אבל אתה, אין לך כאן דבר לאבד אלא רק לזכות שם, בארץ החדשה. לכן סע בתקווה ואמונה.

אבא מבקש כי אפרד מרבה של העיירה ולקבל ממנו ברכת הדרך. בצאתנו ממנו

אומר לי אבא: שלמה, אתה עוזב אותנו, כמה מבני אוסטרוב נמצאים כבר שם ואחרים מכינים עצמם להגירה. אם תראו ברכה בעמלכם בארץ ההיא, אנא אל תשכחו את עיירת הולדתכם, את יהודיה ואת רבה של העיירה.

לבוש בבגדים חמים אני עולה למיזחלת. איש מבני המשפחה ומחבריי לא מלווה אותי מפאת הכפור העז לתחנת הרכבת בגרודק, השוכנת כ־9 קילומטר מהעיירה. רק אחי אליהו שליווה אותי לשם שילם מחיר יקר: אצבעות רגליו קפאו בכפור הזה ובעמל רפואי רב ניצלו מקטיעה.

תחנתי הראשונה היא וורשה, כדי להיפרד מאחותי ראשה ומכל בני המשפחה, חברים וידידים. רציתי להשאר בעיר הזאת שבועות אחדים, אבל העיר קפואה, אין להשיג עצים או פחם להסקה וגם המים בצנורות קפאו. החלטתי לקצר את ביקורי ולצאת לדרכי הארוכה.

בראשית פברואר 1929 מלווים אותי לתחנת הרכבת בני דודי הצעירים, בני הדוד שיע והדודה מינדל. בני המשפחה האחרים, המבוגרים לא העזו לצאת מהבית בליל כפור עז כזה. ברציף הרכבת ורשה־פאריס הצטופף המון רב — מהגרים ומלוויהם. איני יכול לעלות לרכבת. הגישה אליה והמעברים בתוכה מלאים וגדושים מלווים ונוסעים. בני־דודי דוחפים אותי בכוח פנימה ובידי כל מיטעני — מזוודת־יד קטנה. בקרון — שכניי הם בעל ואשתו וילדיהם. על שאלתי „לאן", עונים הם כי פניהם מועדות לריו, בראזיל. „האם יש לכם שם קרובים?" — שאלתי. „כן", עונה האשה, „אחות, אשה עשירה המבקרת לעתים בוורשה". אני מציץ לקרונות הסמוכים ומסתבר, כי כל הנוסעים, יעדם — היא בראזיל. אני, הנני איש בודד ביניהם. בין הנוסעים, זוגות אשר יצאו זה עתה מתחת לחופתם, בעלים אשר הותירו אחריהם את משפחותיהם; בחורים ובחורות צעירים, היוצאים למרחקים לחפש עתיד טוב יותר. נדמה היה, כי „יציאת יהודי פולין" החלה. מצב רוחי משתפר קמעה. עוד רבים הם אחיי לגורל.

מסביב, שדות קפואים וכפור וברכבת אין טיפת מים לשתייה. ומעבר לגבול, בגרמניה — מזג־האוויר קצת יותר נוח. ברציף בו נעצרה הרכבת ממתינה לי פרידה מעהר, בתו של משה. היא באה להקביל את פניי ולהפרד ממני. עם ערב הגענו לפאריס ואוכסנו ללילה אחד במלון מפואר, שם גם אכלנו ארוחת־ערב טעימה מאוד. עם בוקר אנו ממשיכים לנמל להאוור כדי לעלות על האנייה הפולנית „קראקוב". אולם האנייה נלכדה בין גושי הקרח בנמל הפולני גדיניה. צריך לחכות עד שהקרח יפשיר והאנייה תוכל לצאת לדרכה. מכאן מפליגות אניות רבות לכל קצות תבל. רוב הנוסעים הם יהודים מערי פולין ועיירותיה, היוצאים לבקש מקום־מבטחים להם ולבני־ביתם.

כעבור כמה שבועות הגיעה „קראקוב" לנמל שלנו, וכבר היו בה יהודים־מהגרים

שעלו עליה עוד בגדיניה ואנו מצטרפים אליהם. האניה היא ישנה ופרימיטיבית מאוד ואין בה די אוויר לנשימה. אנו נאלצים לשהות כל הזמן על סיפונה. 17 ימים אורכת הדרך לריו־דה־ז׳ניירו, די זמן להכיר את ה„אחים לספינה" ולתהות על קנקנם. אחד מהם הוא בורסי מהאזור שלנו ואחר — מיאנוב לובלסקי, למראית־עין איש אמיד, ואף הוא בורסי. סיכמנו בינינו כי בהגיענו לריו לא ניפרד. שכניי לתא — משפחה וורשאית. האשה מבקשת ממני לכתוב למענה מכתב לאחותה בבראזיל. וכתובתה של הנמענת היא — תיבת־דואר. הדבר מוזר בעיני. הייתכן כי די במיספר תיבת־דואר ותו לא? אבל שכנתי מבטיחה לי, כי כאשר נגיע לריו, אתלווה אליה לאחותה העשירה. אני שבע־רצון בהחלט. עם הידידים שהכרתי באנייה — אעמוד בקשר ובית מחכה לי אצל האחות העשירה של שכנתי לתא. ומה עם איציק קארטשיק?

בראזיל

ב־21 במרס 1929, הטילה האניה עוגן בנמל ריו־דה־ז׳אניירו, שהיא עיר גדולה ומודרנית ובתיה — רבי־קומות והתחבורה בה מתנהלת באוטובוסים וטראמוויי. געוואלד! הרי אפשר ללכת בה לאיבוד ואיש לא ידע אם אני חי או מת! מה לעשות?

שכנתי מחפשת את אחותה העשירה והיא — איננה. אשה אחרת עם תינוק בידה קוראת בקול לעבר קהל האנשים הממתינים למטה, ליד הרציף, בשם דוד גולדפלד. נזכרתי כי פריידה ראובן מעכל׳ס התחתנה עם גבר מקראשניק והגרו לריו־דה־ז׳אניירו. ואני קורא: „גולדפלד, מה שלומה של פריידה?" והוא עונה: „מאוסטרוב אתה? באת לקארשיק? הוא נעלם, פשט את הרגל". ואין קארשיק ואין האחות העשירה.

נוסעי האנייה מובאים ל„אי הפרחים", המוקף ים והרים. פקידים נמוכי־קומה ושחומי עור, ילידי המקום, בודקים את הנוסעים ואת תעודותיהם. למיסעדה שבאי נכנסו המהגרים לסעוד את ליבם וללגום משקה חם. אבל בשבילי המיסעדה היא מחוץ לתחום, אין לי פרוטה לפורטה. עם ערב אנו חופשיים לנפשנו, ובידינו כתובת של ה„רליף". בחוץ גשום ואנו הולכים ברגל. אנשי המקום רוצים כי ניסע לכתובת שבידינו בטראמוויי, אבל אנחנו מתנגדים. מי יודע לאן הטראמוויי עלול להביאנו. גם שכנתי באנייה עם משפחתה איתנו, ואני כג׳נטלמן עוזר לה לשאת את צרורותיה. היא מבקשת לבל ישאירו אותה לבד עם ילדיה. עייפים מאוד הגענו ל„רליף". משרדי ה„רליף" שכנו בבית ישן. בקומה העליונה המשרדים ולמטה — מרתף גדול ובו שולחנות וספסלים, בשביל חסרי בית. דיירי המרתף מקבלים את פנינו ב„ברוך הבא" כדלקמן: „לאן באתם?" „למה באתם?" „מה מצפה לכם באקלים הזה?" „אתם רוצים למות בקדחת צהובה?" „ומה תעשה כאן?"

ב„רליף" אנו מקבלים תלושים לשלושה לילות לינה בבית מלון ולארוחות־צהרים. בין מקבלי פני היה גם מרדכי רובינשטיין, אופה, שהגיע לבראזיל שבועות מעטים לפני. הוא עובד באפיית מצות, כי הפסח כבר קרב. הוא טוען כנגדי: „אילו הקדמת לבוא בכמה ימים, הייתי דואג לך לעבודה. הנה, לייבל ויענקל זארובניק כבר הסתדרו, יש להם חנות לתיקון נעלים, במרכז העיר. אבל דירה אין להם עוד והם לנים במרתף ה„רליף". ולייבל זארובניק טוען בפנים חמורות־סבר: „למה באת? מדוע לא חיכית למכתב שכתבתי לאביך, שלא תעז לבוא לבראזיל. המצב כאן רע ואם כבר יצאת לדרכך, יואיל אביך לשלוח כרטיס אנייה לחזרה".

„מי ביקש ממך את הטובה הזאת!" — צעקתי עליו בכל כוחי — „הרי השבץ יתקפם עם קריאת מכתבך!"

בריו היה „איזור יהודי", שם התגוררו יהודים בצפיפות רבה — עיירה יהודית — בעל הווי יהודי ומאכלים יהודיים. המהגרים החדשים היו נפגשים שם בבתי־קפה או על המידרכות. שם יכולת לפגוש מכרים מעיירות הסמוכות אשר היו מזמינים אותך לכוס קפה או בקבוק בירה. „שלמה, אל תדאג, אלוהים יעזור" — מנחמים אותי.

ה„רליף" שולח אותי לבית־חרושת לעיבוד עורות, מודרני, גדול וגרמני. עבדתי שם קשה ביותר — לסחוב שלחים. חש אני כי לא אחזיק זמן רב בעבודה זו ומבקש ממנהל העבודה שיתן לי עבודה מקצועית. על כך הוא עונה: „היהודים רוצים מיד להיות מנהלי־עבודה! כאן לא דרושים בעלי־מקצוע, כמו בפולין, כאן העבודה כולה ממוכנת!" אחרי שלושה ימים נאלצתי לעזוב את העבודה. חזרתי ל„רליף", אבל שם הודיעו לי, כי הם עוזרים רק לאנשים פרודוקטיביים ולא לספקולנטים ולתגרנים.

„פעדלער"

בלית־ברירה הפכתי להיות עוזר ל„פעדלער" (רוכל העובר על הפתחים) ו„קלאפער" (מקיש על הדלתות). אני סוחב את הצרורות, עובר מבית לבית ומקיש על הדלתות. אבל אני איני מתאים — לא פיזית ולא נפשית — להיות „קלאפער". האם זה העתיד הצפוי לי? וזו משאת־נפש? כל מכריי רואים בי בטלן ולא־יוצלח, שאין לו תקנה ומי ירצה להיות בחברתו? לפריידה גולדפלד הגיעה שמועה על אודותי, אני הנני בן־עירה היחידי, האחרים הם חבריו וקרוביו של בעלה. הם עזרו לרבים מבני משפחותיהם להסתדר בבראזיל. איש עוזר לרעהו.

הגיע ערב פסח. כל באי אונייתי, ליבם מר עליהם ומבכים את גורלם. משפחת גולדפלד ערכה בדירתה הקטנה סדר ליל הפסח לבני משפחתה ולמהגרים ותיקים

ולאלה שמקרוב באו. לי לא אמרו דבר. לא היה בלבי דבר עליהם, ביודעי מה מצבם. איך אפרוץ לביתם בליל הסדר ? לי ולהם לא ינעם הדבר.

אמרתי בלבי: „שלמה, אל יאוש, היה אמיץ ואל יפול רוחך בקרבך, אל תיכנע להרהורים קודרים. ראשית, לך לאכול במיסעדה הסינית, כי הארוחות זולות שם, התרחץ ולבש בגדי חג. קנה בקבוק יין וביצים ועלה לדירתך (חדר בלי חלון). יחד עם לייבל ויענקל זארובניק. רובינשטיין הביא מצות וערכנו סדר עם מצות, יין, ביצים, אבל בלי קושיות...

ידעתי בלבי כי אין אני אחראי לעצמי בלבד כי אם גם להורי הזקנים ולאחיי ואחיותיי הקטנים, כי אני תקוותם. אחרי החג יצאתי לרחוב ובכיסי קופסה של „תכשיטים", שיעקב סיוואק נתנם לי, כי בימים עברו היה סוחר של חרוזים זולים, סיכות, עגילים וכד׳. הרי משהו מכל אלה אמכור. אני מציע את מרכולתי כמתבייש ובחוסר בטחון. באחת החצרות עמד על המרפסת אדם בעל קלסתר־פנים יהודי, וריח של מאכלי פסח נישא באוויר. האיש שואל אותי ביידיש: „א גרינער ?" „כן" — עניתי. „מניין ?" „מפולין". „מאיזה עיר ?" „סמוכה ללובלין". „מה שמה ?" „אוסטרובה". „אוסטרובה ? אני הנני מפארצ׳ב. אולי מכיר אתה את גיסי ?" הוא אומר לי את שם הגיס. „ודאי שאני מכיר אותו הוא סוחר עם אחי זישה בבשר וביצים, כדי למוכרם בוורשה". האיש מזמין אותי לביתו ומכבד אותי ביין, כרעמזלעך, שערבו מאוד לחכי וטעמם כטעם הבית. ולאחר־מכן — — —

אני עובד עם אנשים שונים ומזלי לא משחק לי. איני רוכש לקוחות ואם יש כאלה, הרי בסופו של דבר הם קונים ואינם משלמים. נראה כי לא אצליח כ„פעדלער". אני מתדפק על הדלתות ומציע את „תכשיטיי" — ואין קונה.

באחד הערבים אומר לי אלתר, שהכרתיו בזמנו בליברטוב, כי מכרו מחפש „קלאפער". אני חושש להתקשר עם מעסיק חדש, אבל הולך עימו למכרו. בנימת דבריו אני חש כי הוא מתייחס אלי כשווה אל שווה. שמו הרצקה לאקס. אני מספר לו כי אין לי הכישורים להיות „פעדלער" מצליח, אבל הוא לועג לדבריי ומספר לי את התנסויותיו. אני מציג לפניו את „התכשיטים" שבכיסי והוא מלגלג עליהם. את שוויים הוא מעריך בחמישה דולר. התקשרתי עימו ועבדתי אצלו כשני חודשים. גם ישנתי ואכלתי בביתו. לימים התקשרו בינינו קשרי ידידות שארכו שנים רבות. לאחר שאשתו נפטרה עברתי לגור בביתו ולאחר שאחי יוחנן הגיע לבראזיל התאכסן אף הוא אצלו. יוחנן השאיר בעיירה אשה צעירה וילד וחרף תיאורי המציאותי את בראזיל וסיכויי הפרנסה כאן, הוא החליט להגר לכאן. לקראת חג הפסח השני בבראזיל, אני שולח לו עשרים דולר. והרי זה סימן להצלחתי. יוחנן בא עם מעט כסף בכיסו ואני מדריך

אותו והוא שומע בקולי. עוד רבים מהעיירה מהגרים לבראזיל: האחים שטיגליץ, האחים מילר, דוד בייער, שלמה שמירמן, וולוולה זיידהאפט, האחים מאניש, ברטשה טקאטש, מנדל באראך, לייבל וינוגראד, יוחנן וינוגראד, שאפס. ישראל גולדשטיין שהגיע הנה לפניי, בגלל האקלים בריו ירד דרומה, לפורטה־אלגרו. כמעט כולם באו עם משפחותיהם.

אני מקים משפחה

בשנת 1932 היו לי כבר הכנסות צנועות, וחשתי כי אני מסוגל לפרנס משפחה. את אשתי יהודית קוגוט שמוצאה מוולין הכרתי בימים הראשונים לבואי הנה. היא מצאה חן בעיניי. על החלטתנו להקים משפחה הודענו לאחיה שהיו עמה בריו ושתינו „לחיים". באו גם אחי עלי ודבורה וכבר היו לי מחותנים. נישאנו ב־30.6.32 בחתונה צנועה ושכרנו דירה בפרברי ריו, שם רכשתי לי קונים. גם אחי עלי התגורר בדירתנו. ביתי היה בית־מועד ליוצאי עירי. הם חשו עצמם כבביתם. מדי חודש בחודשו שולח אני סיוע כספי הביתה וגם את אחותי ביילה אני מביא לבראזיל והיא גרה עמנו. לקראת נשואיה הושטנו לה — כל אחיה — את העזרה הדרושה, כדי שתקים את ביתה החדש. כולנו עומדים בקשרי מכתבים עם ההורים והאחות באוסטרובה.

נולדו לנו ילדים. הראשונה — צפורה; השנייה — רחל והשלישי — אהרון. לפעילות ציבורית איני נכנס. יודע אני מנסיוני ומנסיונו של אבא, כי בגלל העסקנות נפגעת הפרנסה. והרי צריך לשאת באחריות לפרנסת המשפחה. אולם אין להתחמק מהמציאות.

בימי ראשון בשבוע, כאשר העוזרת שלנו, הנוצריה הלכה לטייל עם בתי צפורה, בת החמש, היא לקחה אותה לכנסיה, בה ניגן עוגב. כעבור שבוע, ביום א', ביקשה צפורה לבקר שוב בכנסיה, „כי נעים לשמוע את צלילי העוגב". דבריה לא נתנו לי מנוח. הפאסיביות שלי בענייני הציבור משפיעה לרעה על עתידם של ילדיי. אני וידידים באזור מגוריי התחלנו לחשוב על הקמת בית־ספר יהודי. אבל המשימה כרוכה בקשיים רבים: רכישת בניין, השגת מורים, ציוד מתאים ובעיות תחבורה. בעזרתו של מנהל הגימנסיה העברית, הד"ר פרידמן הקמנו את „בית־הספר ע"ש ביאליק במעער". גם אשתי התגייסה ברצון ובהתלהבות להקמת בית־הספר ולאחר מכן בתחזוקתו. התלמידים הראשונים של בית־הספר הם ילדי יוצאי אוסטרוב: שלושת ילדי, בני יענקלה ושרה רובינס, בני צילר; בני רובינשטיין ודומני גם בני שטיגליץ. ומעניין, כי רבים תלמידי בית־הספר ביאליק ותנועת הנוער הציוני בריו, עלו לארץ ופעילים בה בתחומים רבים.

בשנות השלושים החלו להגיע ידיעות על החמרת מצבם של יהודי פולין. האנטישמיות מתגברת, מתרבות ההתנכלויות ביהודים ומקורות פרנסתם הולכים ומצטמצמים. אנטישמים וסתם בריונים מתנפלים ומכים יהודים בלי להתבע למשפט. רוחות גרמניה הנאצית נושבות בחזקה ומשפיעות על הפולנים. כל אותן השנים עומדים אנו בקשרי מכתבים עם ההורים ומושיטים להם עזרה ככל יכולתנו. אבא הולה, אך אינו מזכיר דבר על בריאותו במכתביו אלי. את מכתבו האחרון, שנכתב כאילו בכתב רש״י, בחורף 1938, הוא מסיים במלים אלה: בני, הצילו את משפחתכם מהגיהינום הקרב ובא". שאר הדברים במכתבו קשה היה לפענח. במכתב הבא שקיבלנו מאמא היא כתבה, שאת מכתבו האחרון אלינו כתב אבא, כאשר תמונותינו ניצבות מול עיניו. ובהסתכלו בתצלומינו החזיר נשמתו לבוראו, והוא בן שמונים שנה. יהודי נאמן היה אבא, אישיות גדולה. מלבד ייחוס אבות, בנו של ר׳ ברוך מסטאשעין־סטאוויסק זצ״ל, היה עסקן שעסק בצרכי ציבור באמונה, הן בצעירותו כאשר היה איש אמיד והן לעת זקנתו, בעת המלחמה הראשונה, כאשר יהודי העיירה ברחו ממנה וחזרו אליה בחורבנה. הוא הגן על ענייני היהודים כחבר מועצת העירייה וכחבר הקהילה.

מלחמת העולם השנייה ולאחריה

היטלר פלש לפולין. איה בני משפחתי ? איפה האחרים ? באחד המכתבים הראשונים כותבים לנו כי אסתר עם ישראל זיידנהאפט התחתנו וברחו לדאמאטשבה ומשם לקובנה ומשם לסיביר. מאמא קיבלנו בראשית המלחמה מכתבים מעטים. איש אינו יודע מה קרה לרעהו ואנו המתווכים ביניהם. כעבור זמן־מה נותקו קשרי הדואר עם פולין. לא אפשר עוד לשלוח סיוע כלשהו. ומתחילות להגיע לבראזיל ידיעות על רצח והשמדה שאי־אפשר להעלות על הדעת.

המלחמה הסתיימה. גרמניה הובסה והשמחה גדולה לאין שיעור בכל העולם. אבל ידיעות הזוועה שאיש לא האמין כי אמנם ייתכנו זוועות כאלה, מתאשרות. יהודי פולין הושמדו ואתם אוצרות־התרבות של דורות רבים וכל רכושם אשר נצבר מאז יושבם על אדמת פולין. הניצולים מתחילים לחפש בני משפחותיהם, אולי ניצל מישהו אחרי השריפה הגדולה הזאת. אני עומד בקשר עם אחותי וגיסי ישראלטשה, עם לייבל אלקון ושמואל אברבנאל השוהים במחנה פליטים בגרמניה ואחר כך בישראל. שרידים אלה הם עדות חיה להכחדת יהודי אוסטרוב במחנה ההשמדה טרבלינקה.

לאחר השתדלויות ומאמצים רבים אנו מצליחים לקבל אשרות הגירה לבראזיל לאחותי אסתר, לבעלה ולשני ילדיה שנולדו בנדודיהם.

יוצאי אוסטרוב בבראזיל לא היו מאורגנים, אם כי שמרו על קשר ביניהם והם עזרו לכל יוצאי העיירה. כמו כן עמדו בקשרים עם יוצאי לובלין, וולדובה,

סוסנוביץ, פארצ׳ב, לברטוב ואחרים. במרוצת הימים היתה ה„לאנדסמאנשאפט״ שלנו הגדולה בין כולם. בני אוסטרוב בבראזיל הגיעו שם ל„מנוחה ולנחלה״, מלבד משפחות מעטות.

שנים מעטות אחרי השואה קמה מדינת ישראל והיא נחמתנו על חורבן בית ישראל באירופה.

4 צעירים מאוסטרוב כמהגרים בבראזיל, 1934

4 יונגטלעכע פון אָסטראָווע — אימיגראַנטן אין בראַזיל, 1934

4 young Ostrov emigrants to Brazil, 1934

העיירה בזכרוני

יעקב יוסף שטרן

קטעים מן הספר „איש האמונה והנאמנות" לזכרו של ר' יעקב יוסף שטרן. הוצא לאור על־ידי ועדת קרית שמואל והמשפחה. חיפה, תשל"ו.

...אוסטרוב היתה רובה ככולה עיירה של חסידים יראי שמיים... היו בה חסידי קוצק, סוקולוב, פולאבי ולוקוב; חסידי ביאלה, מזריץ ושדליץ, פרצ'ב ולוברטוב, וחסידי גור, טריסק, רדזין ועוד ועוד... רבים היו ה„שטיבלך" באוסטרוב ולכל חבורת חסידים היה שטיבל משלהם. לא היה כמעט בעיירה חסיד שלא נסע פעם או פעמיים בשנה לרבי שלו, אם לשבת או לחגים. השמחה היתה גדולה במיוחד כשאחד הרביים בא לעיירה ועשה את שבתו בתוכה. נוכחותו של הרבי בעיירה היתה בבחינת חג והזכות לארחו היתה זכות שאין למעלה ממנה. מי שזכה לכך, הפך את ביתו לרשות הרבים. באותם הימים הבית היה פרוז לחלוטין והמה מבקרים משעות הבוקר המוקדמות ועד השעות המאוחרות בלילה, לומר „שלום עליכם" לרבי ולקבל ברכה מפיו. בשבת היו עורכים את השולחנות ומסביבם הצטופפו זקן ונער, עשיר ודל, בני תורה ופשוטי העם לשמוע דברי תורה מפי הרבי ולזכות ב„שיריים" משולחנו.

מהפרצ'בר שטיבל אני זוכר את הגולדשטיינים ובראשם את ר' אברהמלי, את ר' אלתר אברבנאל, עם בניו ונכדיו; את משפחת השוחט זוננשיין, את רבי יעקב יוסף רולניק ומשפחתו ואת הגבאי ר' שלום שאף.

מהקוצקר שטיבל, שבו התפללו אבי מורי, סבי ודודי, זכורים לי הרב נלקנבוים, ר' מנדל גליס וחתנו אהרן ליב קירשנבוים, ר' ירחמיאל אברבנאל, ר' דוד קורצ'יק, ר' שמואל יואל האופה, ר' מתתיהו הצורף, ר' אהרן ישראל המלמד. מחסידי גור אני זוכר את ר' אלתר מגזיס ואת ר' יחיאל ארן צוקרמן, ומחסידי רדזין נשאר בזכרוני ר' אלימלך קליכשטיין.

ייזכרו לטובה אלה מאנשי העיירה, שמסרו את דירותיהם למניינים שונים לשבת. הראשון בהם היה ר' משה דבורה'ס שהפך את ביתו לאחרי המלחמה העולמית הראשונה לבית מדרש עד שנבנה בית־הכנסת, וכן נזכיר את ר' ישראל ליבישס, ר' שמאי זרובניק, ר' חיים דומאן, ר' מאיר שטיגליץ, ר' איצ'ילה ברוכשטיין, ר' יוסף קורן, ר' אברהם משה ספיר ור' יהושע בורק.

עיירתנו היתה מוכת סבל ועוני. שנות המלחמה, שריפות ופגעים אחרים שפקדו מפעם בפעם את העיירה, הותירוה עזובה ומדולדלת, וצריך היה בכל פעם להתחיל מחדש

בשיקום ההריסות ובהגשת עזרה לנפגעים. לשם כך הוקמו כל מיני ועדים, „קומיטעטן" בלע"ז שעשו את מלאכתם נאמנה; הושיטו עזרה כספית ומצרכים שנתקבלו מהג'וינט או ממקורות אחרים ובמידת הצורך טרחו לאסוף בעיירה עצמה את העזרה הדרושה. נוסף למוסדות של שעת חרום, התקיימו בעיירה באופן קבוע, מוסדות צדקה, כגון לינת הצדק, ביקור חולים, ועוד ועוד, שגבאיהם ופעיליהם, ובעיקר הגבאיות ונשים צדקניות, עשו את פעולתן בכל מאודן ונפשן.

בראש הוועדים הללו עמדו פרנסי הקהילה ר' משה הירש שפירא, ר' אהרן שולמן, ר' בנימין שניידר, ר' אהרן ספיר ועזרו על ידם ר' אברהם ונדר, ר' אברהם קורן. במוסדות הצדקה כגון ביקור חולים ולינת הצדק, היה פעיל מאוד השוחט ר' ישראל מאיר כהן שהיה גם בעל-תוקע קבוע בבית המדרש הגדול. הוא היה איש פעיל ותוסס והיה עוזר לנו בסתר בפעילותנו הציונית, כי האיש היה נאמן ה„מזרחי" מטבעו ולבו היה נתון לחידוש שיבתנו לארץ ישראל.

כפי שכבר ציינתי, היו רוב תושבי העיירה לומדי תורה ומקיימי מצוות, כל אחד לפי יכולתו ולפי ידיעותיו. היו שלמדו הדף היומי והיתה חברת משניות וחברת „עין יעקב". היו לומדי חומש עם רש"י וחברת תהלים משכימי קום. בכל ימות השנה היו הללו מתכנסים בשעה ארבע לפנות בוקר לומר תהלים בצוותא. שום דבר לא עצר בעדם — לא גשמי הזעף בסתו הסגרירי, שהפכו את רחובות העיירה ואת סמטותיה לימות של בוץ ורפש, ולא הקור המקפיא וסערות השלג בימות החורף. כאריות גברו לעשות את עבודת הבורא. עם משכימי הקום נמנו כמובן גם לומדי התורה המובהקים, שפתחו את יומם בלימוד דף גמרא ובעיון בפוסקים, אך הללו — חברות אומרי תהלים — כללו בקרבם בעלי מלאכה, סוחרים, חנוונים זעירים — כל יהודי המשתוקק לומר תהלים בצוותא, היה רצוי והיה אחד מהחבורה.

מבין הלומדים המובהקים עלי להזכיר את ר' אביש. ייחודו היה בקצב לימודיו. הוא היה ממש „בולע" דף אחרי דף. טיפוס מעניין אחר היה ר' משה שמחה, סוחר העצים, חסיד קוצק נלהב. לי הוא זכור כשכבר היה בגיל הגבורות ונזקק למקל. תמיד היה מוקף חבורת חסידים שהאזינו לסיפוריו על המופתים של רביים שונים, במיוחד הירבה לספר על רבו, ר' מנדל מקוצק. חיוך תמידי היה נסוך על פניו והוא אהב גם לספר סתם מעשיה נאה ולא בחל בבדיחה. למרות גילו הגבוה היה משמש כש"ץ בימים הנוראים.

הנוער בעיירה התחנך רובו ככולו על ברכי התורה עד גיל 15—16 לפחות. בנים וגם בנות. בעודם זאטוטים היו יושבים ב„חדר" והמלמד מלעיטם ראשית דעת ויראת שמים, וכשגדלו ונעשו נערים, למדו גמרא אצל מלמדים ובבית-המדרש ועד לישיבות

מחוץ לעיירה הגיעו. גם השכלה כללית רכשו בלימוד עצמי. גם אלה שלמדו מלאכה ולא יכלו להתמיד בלימודי תורה, נשארו נאמנים להליכות בית אבא וקיימו את מצוות כיבוד אב ואם בצורה המכובדת ביותר.

בתקופה מאוחרת יותר, כשחלק מהנוער התחיל לצאת מהעיירה ולעבור לערים הגדולות: לובלין, וארשה ואף להגר אל מחוץ לגבולות פולין — נבעה הדחיפה לנטוש את ביתם לא כדי לעזור לעצמם, אלא בעיקר מתוך שאיפה להיות לעזר למשפחותיהם שנותרו בעיירה, והקשר בין ההורים והבנים, שעזבו את קנם, נשאר הדוק וחזק, חרף המרחקים שביניהם.

אני זוכר איך לפתע פתאום התחילו להגיע לעירנו שמועות על תנועות חדשות ומפלגות שונות ברחוב היהודי בערים הגדולות, וגם בעיירתנו התחילו להתארגן מפלגות ציוניות ותנועות נוער, ביניהן „צעירי מזרחי", „השומר הדתי", „החלוץ המזרחי" ועוד.

בקרב קהל החסידים היתה התנגדות גדולה לציונות וגם ל„מזרחי". הם ראו במחנה הציוני חבורה של פורקי עול. למרות התנגדותם למפלגות הציוניות, היתה ציון וירושלים בלב כולם — גם בלב הנוקשים שבמתנגדים.

הרעיון הציוני נסך בנו חיים חדשים ופיתחנו פעילות ציונית נרחבת — איסוף כספים, הפצת שקלים. הצלחתנו היתה רבה מאוד עד שזיכתה אותנו בביקורם של שליחים מארץ־ישראל, ביקור שהיה לחוויה בלתי נשכחת. נוסף על הפעילות הציונית הרגילה שקדנו אנחנו, אנשי התנועה הציונית־דתית, על טיפוח פעילות משלנו בקרב נוער העיירה, פעילות תרבותית נרחבת, כגון הפעלת ספריה, קיום הרצאות ושיעורים בנושאים הקרובים ללבנו. כאן המקום להזכיר את ה„לוקאלן" — מקומות הפגישה — שהעמידו לרשותנו המשפחות שאהדו את דרכנו, הלא הן משפחת באשי פיירשטיין, משפחת שפרן ואחרון אחרון רבי איצילי קורנבלום. הוא היה מהיחידים, שהיה חסיד הרעיון הציוני והטיף לו, בניגוד לעמדתם השלילית של האדמו"רים וחסידיהם. עלי להזכיר עוד בית — ביתו של ד"ר לאסט, שבו נתקבלנו בסבר פנים יפות. אנחנו, הנערים שפעלנו באותה תקופה, לא נשכח את פעולותיו המבורכות של ד"ר לאסט, הרופא היהודי במלוא מובן המלה. הוא היה ספוג הרבה יידישקייט. ראינו זאת הן בפעולתו למען ארץ־ישראל והן בעבודתו המאומצת למען קופת גמילות חסדים וכו׳. אף־על־פי שלא הזדהה עם דעותינו (הוא היה איש „התאחדות"־„גורדוניה") היתה קרבת לבבות בינינו. ידוע לנו שהוא נמלט מהשואה וחי בברית המועצות ואנו מקווים שבעזרת השם יגיע עם משפחתו לארצנו.

בהזכירי את פעילותנו הציונית, חלילה לי לשכוח את ההכשרה החלוצית של

כמה בחורים מארגוננו. חלק מהם עלה ארצה בתקופת שלטון הבריטי וממשיכים כאן את חייהם ברוח שפעמה בתקופה ההיא.

העליתי רק קצת משפע האורות שכובו ע״י היטלר ומרעיו ימ״ש. כובו חיים תוססים, שאיפות, תקוות. אבלנו הוא אבל־רבים, על קהילת אוסטרובה שנעקרה, ואבל־יחיד של כל אחד מאתנו על מות יקיריו. אין ניחומים לאבל־יחיד, אולם כציבור שעיניו צופיות קדימה, נמצא נחמה בהתגשמות התקווה שהיתה בלבות הנרצחים — תקוות הגאולה של ציון וירושלים. תשמש התגשמותה של תקווה זו — תקומת מלכות תקוות הגאולה של ציון וירושלים.

הדרך החסידית ולימוד התורה, שהיו המרכיבים הקובעים בחייהם הרוחניים של יהודי אוסטרוב, אינם לגבי יעקב יוסף שטרן ציוני־עבר בלבד, זכרונות מאתמול, אלא חלק מאישיותו — הוא היה חסיד בכל הווייתו, בלהטו החסידי ובעומק אמונתו, בחיוב החיים ובסגנונו העממי, ברוח השוויוניות שפעמה בו ובזיקתו לחיי חבורה — כל אלה אלה מהחסידות.

כאן, בעיירתו, למד יעקב יוסף הצעיר, ש„אין האדם חי לעצמו״, כאן הנצה תודעתו הציבורית וכאן צמחו הנבטים הראשונים של תחושת ההזדהות עם סבל הזולת, של הרגשת החובה לעזור לחלש ושל חוש הארגון שציינו את יעקב יוסף שטרן.

בית־ספר עממי ממלכתי, בו למדו גם תלמידים יהודים

פוילישע מלוכהשע שול, ווו ס׳האבן אויך געלערנט יידישע שילערס און שילערינס

Government public school with Jewish pupils

לא היה עתיד בעיירה

אריה שפרן / ק. ביאליק

קשה מאוד אחרי חמישים שנה להעלות זכרונות מעירנו אוסטרוב לובלסקי, בה נולדתי וגדלתי, בה למדתי בחדר ובבית־המדרש, אבל ישיבה ללימוד תורה לא היתה בעירנו. לכן למד איש־איש „לעצמו" או בחברותה קטנה. גם בית־ספר ממלכתי יסודי היה בעירנו ובו למדתי שבע שנים, כי היו בו רק שבע כיתות. אבל בית־ספר תיכון לא היה בה.

מנעורי רקמתי חלום העלייה לארץ־ישראל, עד שהגיע היום והחלום היה למציאות. זכרונות הנעורים ומראות העיירה לא נמחקו מלבי והם שמורים אתי עד היום. כי מקום ההולדת, ימי הילדות, חוויות נעורים ראשונות תמיד חרותים עמוק בלב והם מלווים אותנו כל ימי חיינו ואין אנו משתחררים מהם לעולם.

עירנו אוסטרוב היתה דומה באורחות־חייה לעיירות יהודיות רבות אחרות בפולין, עד שנחרבו על־ידי החיה הנאצית. רוב יהודי אוסטרוב היו שומרי־מצוות ויראי־שמים ללא סייג. עם הנץ החמה השכימו קום לתפילה בבית־הכנסת אך בטרם תפילה למדו מי דף גמרא עם תוספות, ומי — פרשת השבוע ואחר עיין ב„עין יעקב" או אמר פרקי תהילים ואחר־כך התפללו בציבור, בקדושה ובטהרה. לאחר מכן יצאו לדאוג לפרנסת בני המשפחה.

מעטים היו בקהילתנו יהודים חילוניים והם לא ביקשו להתבלט או לקנטר ואף לא להטיף בפומבי להשקפותיהם. הם שמרו על הדיבר המצווה: כבד את אביך ואת אמך ולא הכעיסו אותם בדרכיהם החופשיות.

רבים היו בה החסידים, שכן החסידות היתה מושרשת בעיירתנו מדורות. היו בה חסידי הרבי מגור, חסידי פארצ׳ב, ראדזין, פתיל תכלת ומדי פעם ביקרו בעיירה הרבי מפארצ׳ב, הרב מסוקולוב, הרבי משדלץ ואחרים והתכונה היתה גדולה. אחרי סעודת ליל־שבת אצו החסידים להסב לשולחן הרבי, לחטוף שיריים והעיקר לשמוע דברי תורה מפיו וגם ללמוד ניגון חדש לזמירות שבת. כך ישבו ליד שולחן הרבי שעות ארוכות, דרוכים וכאילו היו שרויים בעולמות רחוקים, מנותקים מהאדמה. למחרת היום, בשבת, היו משננים את דברי התורה ששמעו מפי הרבי ומזמרים את הניגון החדש וכולם ביקשו לזכור יפה את תורתו ואת ניגונו. גברים ונשים רבים היו פונים לרבי, כדי לבקש את ברכתו. אחד ביקש ברכתו לפרנסה או לבריאות ואחר ביקש זיווג

טוב לבת שהגיעה לפרקה או ברכה בגידול הילדים. כל בקשה הוגשה לרבי על „קוויטל" (פתק) ונמסרה לשמשו או בעצמו נתנה לרבי. והמבקש האמין שאכן ברכת הרבי תתגשם ותרמו „פדיון" לתמיכה ברבי ומוסדותיו. גם אנו הצעירים באנו להתפלל במניין אצל הרבי, בוקר וערב.

תפילות קבע נערכו בבית־הכנסת הגדול ובבית־המדרש. בבית־הכנסת הגדול היו מתפללים בשבתות ובחגים ואילו בבית־המדרש התפללו גם בימי חול. היו אלה מבני עץ חד־קומתיים. לבית־המדרש באו כולם, בבוקר ובערב, לתפילות שחרית, מנחה ומעריב, בייחוד באו בערבי החורף הארוכים כדי להתחמם מעט וללמוד את פרשת השבוע או פרק במשנה.

עמוק בלבי נחרתו הימים הנוראים ובייחוד ליל כל נדרי. אז הגיעו לעיירה כדי לחגוג את החגים ולתפילות, משפחות יהודיות שכל ימות השנה התגוררו בכפרים בסביבה, בין הגויים ולא יכלו להתפלל במניין. אבל לקראת הימים הנוראים באו כולם העירה והתמקמו בבית־הכנסת. באו אבות, ואמהות על טפם, בנים ובנות. בעת התפילות לא נשארה נפש חיה בבית. כולם הצטופפו בבתי התפילה. השולחנות בבית־הכנסת היו מכוסים מפה לבנה וכל מתפלל הציב את נר הנשמה שהביא עמו לזכר קרוביו ויקיריו והנרות בערו עשרים וארבע שעות, עד תום תפילת הנעילה. התפילות של ראש השנה ויום כיפורים נערכו על ידי יודעי ניגון ותפילה ובפרט זוכר אני את בעל התוקע ר' ישראל מאיר השו"ב, שאחרי הדרשה שנשא הרב נלקבוים היה נוטל את שופרו ובדחילו ורחימו אמר את הפרק „למנצח לבני קורח מזמור", ואף היום עת אני עצמי משמש בעל תוקע, בהתייצבי על הבמה בבית־הכנסת רואה אני לנגד עיני את דמותו של ר' ישראל מאיר בכל הדרת פניו, ובדביקות בה הוא אמר את הפרק חוזר גם אני על הניגון ששמעתי מפיו. כך חוזרת התמונה הזאת מדי שנה בשנה, עת אני אומר את „למנצח לבני קורח" ומכין עצמי לתקוע בשופר. לא אוכל לשכוח אף את היהודי הפשוט והיקר, את הר' לייבוש בוגר ז"ל, שמדי שבת בשבתו, לפני הנץ החמה, היה הוא יחד עם קבוצת מתפללים אומרים כל פרקי תהילים, מראשיתו ועד סופו ולאחר מכן הצטרפו לתפילת שחרית עם כל הציבור.

חוויה עזה ביותר חיינו עת נערכה חתונה בעיר. על החתונה שעומדת להיערך שמעו וידעו כולם בעיירה וכולם שמחו וחגגו בשמחת החתן והכלה. היתה זו שמחת כולם. המחותנים עצמם היו עסוקים וטרודים ימים לפני החתונה בהכנתה: בקניות בגדי החתונה ב„אויסשטייער" לכלה, בקניית הריהוט למשפחה הצעירה ובסידור הדירה שלהם. בני המשפחה עסוקים היו באפיה ובבישול לקראת החתונה, אליה הוזמנו כל בני המשפחה ואורחים רבים. גם הסעודה לעניים נערכה בלב רחב וכן חלוקת הכסף לעניים

ולנצרכים לפני החופה. הכליזמרים שהוזמנו לסעודה הנעימה בזמירותיה בניגונים עליזים. אף הבדחן לא נעדר מן החתונה. בדברי בדיחותא היה פונה תחילה לחתן ואחר־כך לכלה ומעורר אותם לתשובה ואיחל להם מזל טוב בחייהם העתידיים המשותפים. החתן והכלה הובלו דרך רחובות העיר עד לרחבת בית־הכנסת, שם נערכה החופה לצלילי הכליזמרים. בדרכם לבית־הכנסת הצטרפו אליהם רבים מיהודי העיירה, כדי לשמוח בשמחתם. לאחר החופה, בשובם הביתה נטלו תחילה ידיים וישבו לסעוד ארוחה חגיגית דשנה: דגים, מרק, וכל מיני בשרים ומטעמים והכליזמרים משמיעים כל העת מנגינות יהודיות עליזות.

לא אזכור אם היו בעיירתנו עשירים מופלגים, ואם היו כאלה ודאי מספרם לא היה רב. לעומת זאת זוכר אני כי היו בקרבנו רבים שידם לא השיגה להכין סעודת שבת. אבל הם לא נשארו רעבים. היתה דאגה לזולת ובפרט לעניים. מדי יום שישי בשבוע היתה חיה הויכזינגר שכונתה „די אלטע חיה" עוברת על בתי היהודים כדי לאסוף מצרכי אוכל — בשר, חלות, דגים וכד' — למען הנצרכים. ועוד בהיותה קרוב לגיל מאה שנים דאגה לעניי העיר. דמותה נחרתה בזכרוני, כי בעיני דמתה למכשפה, ופחד היה להסתכל בפניה. ואם חלילה נפטר מישהו בעיירה או־אז היתה סוגרת את תריסי ביתה ולא הוציאה כף רגלה החוצה; שמא חלילה יחליפנה מישהו ויקח אותה תחת הנפטר.

קשה היתה הפרנסה ליהודי העיירה. תעשיה או מפעלים גדולים לא היו בה. רוב התושבים היו בעלי מלאכה ובעלי חנויות קטנות. הם היו סנדלרים, חייטים, נגרים, תפרים ובעלי מלאכה אחרים. חלק עסקו במסחר וברוכלות. היו גם יהודים שהיו קונים אצל איכרי הסביבה את תבואתם ומכרוה לטחנות הקמח. היו גם בעיירה מאפיות, חנויות לבדים, לחומרי בניין וצבעים ועוד. וכאשר בעל החנות צריך היה לחדש את המלאי לחנותו היה נוסע ללובלין, שהיתה העיר הגדולה במחוז. את דרכו היה עושה בעגלה, שיצאה בחצות הלילה וארכה כשמונה שעות. בהגיעו ללובלין רכש את סחורות הדרושות לו ובו ביום היה חוזר באותה עגלה הביתה. אבל בימי חמישי בשבוע היה מתקיים בעיירה היריד. אז הגיעו העירה איכרים מהכפרים הסמוכים למכור את פרי אדמתם: פירות, ירקות, תבואה, עופות, ביצים או עצים להסקה ואלה היו קונים מהחנוונים היהודיים בגדים, נעלים, כלי עבודה או ציוד ביתי. אלה היו הפרנסות היהודיות וכך התפרנסו דורי דורות.

אולם בעשרות השנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה ידע והבין הדור הצעיר שאין לו עוד עתיד בעיירתו וביקש לעוזבה. היו שחיפשו את עתידם בעיר הגדולה, היו שהגרו לאמריקה ולארצות אחרות או שביקשו לעלות לארץ־ישראל. ימים

קשים עברו הבחורים כשהגיעה העת להתייצב לשירות בצבא הפולני. הצבא הזה הצטיין ביחסו האנטישמי ליהודים ששרתו בשורותיו ושנות השירות הצבאי היו מלווים בהשפלה ובהתנכלויות ללא שיעור. לכן נקטו הבחורים היהודים בכל הדרכים והאמצעים כדי להשתמט מהשירות ושבועות וחודשים לפני מועד התייצבותם החלו להסתגף, הרעיבו עצמם ולא שתו מים לרוויה אף לא ישנו בלילות כדי שירדו במשקלם ולא יהיו כשרים לשירות צבאי. אף מומים היו מטילים בגופם. הם עשו הכל שהיה לאל ידם כדי להיפסל לשירות בצבא הפולני האנטישמי.

גם החינוך ומוסדות ההשכלה היו לא מפותחים. תינוקות של בית רבן למדו ה„חדר"ים שמלמדיהם אמנם היו יראי שמים אך חסרו הכשרה פדאגוגית כלשהי ולא היתה להם כל הבנה כיצד לטפל בתינוקות רכים. כי כל מי שלא מצא תעסוקה ופרנסה אחרת היה למלמד תינוקות של בית רבן.

בעיירתנו היה קיים רק בית ספר אחד, יסודי, אשר היה בן שבע כיתות. הלימוד בו לא היה חובה, לכן נערים רבים מעולם לא עברו את סף בית-הספר הזה. ולא כן הבנות, חלק גדול מהן כן למד ואף רכשו בו השכלה יסודית. אני הייתי הנער היהודי הראשון בעיירה שסיים את חוק הלימודים בבית-הספר היסודי הזה, אבל אחרי לא למד עוד בו אף לא נער יהודי. אולם הם למדו קרוא-וכתוב אצל מלמדים פרטיים ובפרט אצל דוד לרר ז"ל.

בין כותלי בית-הספר התחלתי גם בפעילות ציונית, כגון מכירת בולי הקרן הקיימת ונהלנו ויכוחים עם הנוער הלא יהודי על נושאים שונים: אנטישמיות, ציונות וכו'. אכן, בין תלמידי בית-הספר רבים היו אנטישמיים אבל התפרצויות אנטישמיות לא היו, אף כי חשתי יפה כי גלים כאלה עלולים לפרוץ בכל שעה.

בין צוות המורים היה גם מורה יהודי, רוזין היה שמו.

הנערים היהודיים שלמדו בחדר המשיכו לאחר מכן את לימודיהם בבית-המדרש, שם למדו גמרא עם תוספות ובה-בעת גם הקדשנו הרבה זמן לפעילות בתנועות הנוער הציוניות. בשני מחנות עיקריים התרכזו בני הנוער: א) הנוער הציוני: הדתי והלא-דתי — בני עקיבא, בית"ר והתאחדות. ב) הנוער הסוציאליסטי, שהתרכז סביב הספריה ע"ש י. ל. פרץ. הנוער הציוני ערך קורסים לעברית, הרצאות על הציונות וארץ-ישראל ואף הקמנו מועדונים לחברים. בראש תנועת ה„התאחדות" עמד הד"ר לסט ז"ל, שהיה מרצה בחסד. הפצנו „שקלים" לפני כל קונגרס ציוני ושלחנו חברים ל„הכשרה", אך לא רבים מבני העיר זכו לעלות לארץ-ישראל בגלל מכסת הסרטיפיקטים הזעומה שהממשלה המנדטורית בארץ הקצתה להסתדרות הציונית. בעיר הוקם ועד למען הקרן-הקיימת בראשותו של דב לסט. בוועד הזה היו נציגי כל תנועות הנוער הציוניות

וכולם עבדו בשיתוף פעולה למען ארץ־ישראל. ואילו הנוער היהודי בעל הנטיות הסוציאליסטיות התרכז כאמור סביב הספריה ע"ש י. ל. פרץ. הנוער היה צמא דעת ו"בלע" ספרים ככל שהספריה הזאת יכלה לספק לו, שהרי בבית ההורים לא היו ספרים, פרט לספרי קודש. בספריה שמענו גם הרצאות על נושאים שונים מפי מרצים שהוזמנו לשאת הרצאותיהם.

בעיר הוקמה אגודת מכבי־אש, שבמרוצת הזמן הצטרפו אליה גם יהודים אשר הצטיינו בתפקידם. בפרוץ שריפה רתמו חיש מהר את הסוסים לעגלות שהיו תמיד עמוסות חביות מים וחשו לכיבוי השריפה. מנהל האגודה הזאת היה המורה למוסיקה בבית־הספר, בשם שליסקו. הוא גם הקים תזמורת בעיר והיה גם המנצח שלה. בתזמורת זו השתתפו גם יהודים.

הרופא היחידי בעיר היה ד"ר לסט ז"ל, שהצטיין בדאגתו ומסירותו לחולים, לכן כולם אהבו אותו — גם הגויים וגם היהודים.

הנוער היהודי וכן המבוגרים לא ראו מוצא מהמצוקה בה חיו, לא היה עתיד לעיירה. והעולם היו סגור בפניו, גם שערי ארץ־ישראל היו נעולים והאווירה בעיירה היתה כבר מורעלת ברעל הנאצי שדבק בכל הגויים ואנו נחנקנו בה. עד שהתנפלה עלינו החיה הנאצית המטורפת וטרפה את עיירתנו עם כל בית ישראל בפולין.

קבוצת יהודים בעיירה • אַ גרופּע יידן אין שטעטל

Jews in the town

העיקר הייחוס...

יעקב ליבהבר

אוסטרוב, עיירת הולדתי — לא אוכל להגיד כי אני מתגעגע אליך, שכן ילדות מאושרת, יפה ונעימה לא עברה עלי בתוכך. לכן לא אוכל לשיר לך שירי הודיה ותהילה. אבל נפשי יוצאת והומיה ליהודיה, אשר הוכחדו באורח כה מזווע על־ידי החיה הנאצית המטורפת בשיתוף־פעולה עם האוכלוסיה הפולנית המקומית. מתגעגע אני לאוסטרוב של בעלי המלאכה: הסנדלרים, החייטים, הנגרים, הבורסים, הנפחים, הרצענים והאחרים, לכל איש עמל, שיום־עבודתו נמשך מהנץ החמה ועד ערב מאוחר — ואף־על־פי־כן השתכרו לצרור נקוב. אליהם, אליהם יוצאת נפשי.

שמו של אבא נקרא לייבלה ברוך יוינ׳סס. כפי שסיפרו לי (אברהם פיירשטיין ושלמה שפירא) היה סבא ברוך יוינ׳סס אדם עשיר ובן־תורה ומוצאו ממשפחה מכובדת מאוד. הוא היה בעל־מלאכה לעיבוד עורות, עסקיו היו נרחבים מאוד והעסיק עובדים רבים. אבא היה בן־יחיד של הסבא, בן־יחיד מפונק, אבל עזר לו במלאכתו. אני נולדתי בשנת 1913, כשנה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

כאשר פרצה המלחמה היה סבא ברוך ומשפחתו בדרכם למינסק, לשם הובילו עגלה עמוסה עורות. ואכן משפחתו של סבא הגיעה למינסק, אבל עגלת העורות לא הגיעה אתו. בעוני ובמצוקה בילה סבא את שנות המלחמה במינסק.

אולם אבא, בנו של ברוך, נשאר באוסטרוב. כידוע, נשרפה עיירתנו בשנות המלחמה ההיא ותושביה חיו במצוקה גדולה. באותן שנות המלחמה לקתה אמא בדלקת־ראות ולא היו לנו שום תרופות להצילה ממוות. יחד עם אמא מת אחינו הקטן ונותרנו שני יתומים.

בסיומה של המלחמה, ב־1918, חזר סבא ומשפחתו לעיירה ובה תינוק קטן שנולד שם. לילד הזה קראו משה׳לה ליבהבר — דודי. הוא היה נער מוכשר ואינטליגנטי, שנפל בקרב ליד לנינגראד נגד החיה הנאצית. רעייתו, מרים רובינשטיין, שמוצאה אף הוא מאוסטרוב זכתה לאות הצטיינות מהממשלה הסובייטית.

סבא חזר מרוסיה והוא כבר היה חולה ותשוש ולא מסוגל עוד לדאוג לפרנסת המשפחה. הוא ידע חולי רב ולא ארכו הימים עד שנפטר ומשפחתו ידעה סבל ומצוקה רבים. רק הודות לאחותה של סבתא אסתר, שהיגרה לאמריקה והיתה תומכת בהם בכמה דולרים מדי חודש, לא ידעה משפחתו של סבא עוני משפיל.

גם אבא שלי לא היה איש בעל יוזמה רבה ולא ידע להבטיח קיום אנושי למשפחתו. לכן נותרנו עם הייחוס בלבד — אבל הסיר נותר ריק...

שנות ילדותי לא היו סוגות בשושנים. לא אחת קנאתי בחברי אשר ה„פלעצ־לעך" שלהם היו מצופים בבצל ופרג ואני הייתי צריך להסתפק בפת־קיבר שחורה. אבל את „בני־אהרן" בחומש היטבתי לדעת מהם. ערכי לא היה פחות משלהם. כך גדלתי עד הגיעי לבר־מצווה. ומאז, העסיקה אותי המחשבה על עתידי — „תכלס", כלומר — מקצוע שיפרנסני בבאות. בעיני מצא חן מקצוע החייטות דווקא. אולם אבא התנגד למקצוע זה משום שכנראה מקצוע זה לא היה נאה ומכובד דיו לייחוסו של אבא... הוא העדיף כי אלמד רצענות — מקצוע שריח של מסחר נודף ממנו... התחלתי איפוא ללמוד אצל אברהם קורן, איש קשוח ורגזן, אשר דרש כי אעבוד אצלו עד 10 בלילה. עד מהרה למדתי את סודות המקצוע והוטל עלי, יחד עם אשתו של מעבידי, אשה שהיתה חביבה ולבבית מאוד, לנסוע לירידים למכור את תוצרתו.

לפי מה שהוסכם אתו בתחילת עבודתי, הייתי צריך לעבוד אצלו שנתיים ימים, בלי לקבל שכר על עבודתי. אבל אני, כחלוף שנה בלבד כבר דרשתי שכר, ומעבידי לא רצה לשמוע ולהיענות לדרישתי. לכן עזבתי אותו והתחלתי לעבוד אצל רצען אחר, מוטל פעסעלע׳ס היה שמו. כאשר ראה מעבידי הקודם כי התחלתי לעבוד אצל אחר, קרא את אבי לדין־תורה אצל הרב אלנבויגן והלה פסק, כי אם אני כבר עצמאי בעבודה ואינני עוד מתלמד, הרי חייב הוא לשלם לי שכר והטיף לו מוסר כי אין לנצל ילד עני. גם אצל מוטל צריך היה לעבוד עד שעת ערב מאוחרת, כי כאלה היו אז שעות העבודה ותנאיה. אולם אני לא יכולתי להשלים עם העבדות הזאת.

התחלתי לשאול ספרים מהספריה. הספר הראשון שקראתי היה משל הסופר י. מאסטבוים „דאס רויטע לעבן", על אודות ההתקוממות בשנת 1905 ברוסיה הצארית. הספר עשה עלי רושם עמוק ומאז קראתי עתונים וספרים על בעיות חברתיות. התחלנו — אני וחברי — לחשוב על הפחתת שעות העבודה, כדי שיהיה לנו זמן פנוי להשתלמות עצמית ובילוי כרצוננו. למטרה זו התאספנו, פועלים מבוגרים וצעירים והחלטנו להקים אגודה מקצועית. במרוצת הזמן שכרנו מעון והתחלנו בפעילות מקצועית ליגאלית ומאושרת. המעבידים — שהיו בעצמם אביונים גדולים — פתחו בזעקה: „הקומוניסטים מדיחים את בנינו מדרך הישר"... אבל דבר לא הועיל להם. אנו נכנסנו לפעילותנו במלוא המרץ.

באסיפת הפועלים הראשונה יצאנו בתביעה ליום עבודה של 10 שעות, אף כי מבחינה חוקית יכולנו לתבוע יום עבודה של 8 שעות. אבל אז טרם הגענו לתודעה מהפכנית גבוהה כל־כך, כדי שנתבע יום עבודה של 8 שעות, כי תביעה כזאת היתה

מתפרשת אצל מעבידינו כאילו רוצים לעבוד רק חצי יום, שהרי בעיניהם יום עבודה נמשך 15 שעות, כפי שנהוג היה בימים ההם. כדי לממש את תביעתנו על יום עבודה מקוצר, נאלצנו להכריז על שביתה. בפולין, בימים ההם שביתה היתה מותרת, אך אסור היה לשדל את הזולת לשבות. וכאשר פניתי לעובד אחד, בורסי, שיצטרף לשביתה ענה האיש: „יענקלה, דבר לא יעזור לכם, לא תצליחו בפעולתכם, יש להם רובים". „הם" — כוונתו היתה למשטרה. מישהו הלשין עלינו כי אנו חברי המפלגה הקומוניסטית שהיתה אז בלתי־לגאלית בפולין וכופים על הפועלים לשבות.

במשפט שנערך בפארצ'ב הוטל עלינו עונש מאסר של שישה חודשים. בין השפוטים היתה גם הנערה סימה קופרשמידט. אמה של הנערה באה אלי בבכי ובזעקה. „הנשמע דבר כזה, נערה יהודיה תשב בקרימינל (בית־הסוהר)? מי ירצה להתחתן עם נערה כזאת?" הרגעתי אותה וניחמתיה: „אם לא תמצא בעל, או־אז אני אתחתן איתה!"

הנידונים למאסר הגישו ערעור לבית־המשפט בלובלין. העורך־דין אלטמן הצליח לבטל את האשמה ויצאנו כולנו זכאים במשפט. השמחה בעיירה היתה גדולה ולאחר שזוכינו במשפט קוצר יום העבודה לעשר שעות בלבד, הישג גדול לכל העובדים בעיירה. באגודה התנהלה פעילות רבה מאוד; אורגנו קורסים לכתיבה וקריאה ביידיש ופולנית בהן לימדו נערות שסיימו את בית־הספר העממי: אטלה לב, ליבלה ווסטנצווייג, ונערות אחרות. גם הרצאות בנושאים פוליטיים וספרותיים של מרצים מקומיים אחרים, נתקיימו באגודה.

נוטשים את העיירה

בשנות השלושים החלו צעירים רבים לעזוב את העיירה ולחפש מזלם בעיר הגדולה — ורשה. תנאי החיים בעיר גדולה היו קשים מאוד, אבל אוסטרוב לא יכלה להציע שום דבר לבניה. לא היו בה מקורות פרנסה ולא מקומות עבודה. אבל לקראת החגים — פסח וסוכות — היו הבנים חוזרים לבית אביהם ולחיק המשפחה. הם היו מופיעים בלבוש חדש וגנדרני: חליפה מגוהצת, מגבעת קשוחה ונעליים מבריקות. מי לא קינא בהם? מי לא התרשם מהופעתם החיצונית החדשה. ומי ידע כי הבגדים החדשים נרכשים על חשבון של שבועות רבים על סף הרעב?

הרי אני עצמי התנסיתי בכך.

לחגים שבו לעיירה, עד כמה שאזכור: שמואל אברבנאל, בנימין גוטמן וחביבנו לייבל לב, איש צעיר בעל הכרה ונואם ברוך־כשרון, שמשך אחריו צעירים רבים. להרצאותיו באו לא רק נערים עובדים, כי אם גם נוער מתנועות ציוניות אזרחיות.

שתינו בצמא את דבריו, בדומה לחסידים הבולעים את דברי הרבי שלהם. הוא היה מדבר בפשטות, בהגיון והיו חדורים באמונה כי אפשר לבנות עולם צודק ויפה יותר. היינו ישובים על הדשא שעל שפת הנהר ומאזינים לשיחותיו בנושאים שונים. דבריו עודדו אותנו תמיד והחדירו בנו את התקווה בעתיד טוב יותר. והעיקר — הם הקלו עלינו את מאבקנו היומיומי.

אבל תקוותינו וחזוננו לא התגשמו. פרצה מלחמת העולם השנייה, בית ישראל בפולין נידון על־ידי הנאצים ועוזריהם הפולנים — להשמדה. גם משפחתו של לייבל לב, הוריו הלבביים, אמו הטובה והחביבה, הבית כולו, בו היו מתאספים מיטב הנוער של אוסטרוב ובו נתקבלנו באהבה ובלבביות כה רבה — הושמדו עם כל קהילת אוסטרוב.

לאחר המלחמה נודע לנו, כי לייבל לב עמד בראש קבוצת פרטיזנים ביערות ראדזין, אשר ביצעו פעולות נועזות נגד הצבא הגרמני. אך בשלהי מלחמת העולם השנייה הוא נרצח בידי כנופיות ה„ארמיה קראיובה" האנטישמית. יהי זכרו ברוך.

*

שנים אחדות לפני פרוץ המלחמה עזבתי את העיירה ובאתי לוורשה. בעיר הזאת חל שיפור בתנאי חיי כי השתכרתי לא רע ואף הייתי פעיל באיגוד המקצועי. לייבל לב ואחותו שפרה היו כבר בוורשה מזה זמן והם עזרו לי להסתדר בראשית צעדי. ידעתי מאוד להעריך את יחסם הידידותי אלי, שכן הימצאות ידידים קרובים בקרבתך, מקלה ומנחמת מאוד בימים ראשונים בעיר זרה. לעתים קרובות היינו נפגשים בגן קראשינסקי או שיצאנו בצוותא לטיול בחיק הטבע, שאירגנה ה„קולטור ליגה". התקרבתי מאוד ללייבל ולאחותו שיפרה ומפגישות תכופות ביני וביניהם צמחה אהבתי לשיפרה ונישאנו. ובכל שנות נישואינו שררה בינינו הבנה הדדית, אהבה וידידות. אכן נשאתי אשה טובה ואוהבת. הקמנו משפחה חמה ויפה. בני רכשו השכלה ויש לנו נכדים. אבל ככל יהודי פולין, ידענו צער, סבל ודמעות לאין קץ בשנות המלחמה, כאשר השטנים הנאציים השתוללו באירופה הכבושה. לעולם לא נדע שלווה ומרגע, כי יחד עם כל יהודי עיירתנו ניספו גם בני משפחותינו. אחותה של אשתי, אטל'ה ניספתה יחד עם בעלה וילדם בלוצק ובעיר זו נספה גם אחי ישראל.

תנצב"ה.

עוני ומצוקה

זהבה וורצמן

שישה בנים ובנות היינו בבית־אבא אברהם יהודה ורטהיים. שם אמי היה רבקה. אחי, הירשל ויוסל ואחותי שפרינצה היו מבוגרים ממני ושני אחים היו צעירים ממני, אחד מהם — עדיין תינוק.

הייתי כבת שש כאשר פרצה מלחמת העולם הראשונה. הרוסים ששלטו בפולין נסוגו בפני הצבא הגרמני, אך טרם נסיגתם העלו הרוסים את עיירתנו אוסטרוב באש ואנו — תושביה היהודיים נמלטנו לעיירה הסמוכה — פארצ'ב. יהודי פארצ'ב איכסנו אותנו בבתיהם, למרות הצפיפות הגדולה בה הם עצמם גרו. גם מזון קשה היה להשיג באותם הימים והורגש רעב גדול בעיירה. נוסף לרעב ולתנאי המגורים הקשים, פרצו מחלות ומגיפת הטיפוס, בה נפטר אחד האחים הקטנים שלי.

בשריפה עלתה העיירה כמעט כולה באש, כי בתיה היו בתי־עץ (מלבד כמה בניינים שהיו בתי אבן). בשובנו לעיירה, אחרי זמן־מה, לא היה למשפחתי כלרוב המשפחות היהודיות בית לגור בו. בלית ברירה התמקמנו בחורבות אחד הבתים שלא נשרף כליל. אך גרוע מזה היה כי אמא חלתה במחלה ממנה לא קמה עוד. בתנאים ששררו אז, לא קיבלה אמא שום טיפול רפואי ואף לא תרופות ומזון. לאחר חמישה ימי מחלה הלכה אמא לעולמה. לאחר מותה נסענו אבא וארבעת הילדים ללובאר־טוב, שם גרו סבא וסבתא — הורי אבא. שהינו שם תקופה קצרה, אך בפרק זמן זה נפטר אחי — התינוק. אז חזרנו לאוסטרוב, וליתר דיוק לכפר סמוך לעיירה, כי באוסטרוב עצמה לא היה לנו בית לגור בו. אבל מיד ניגש אבא להקים מבנה כלשהו, אשר שימש לנו למגורים וגם כחנות מכולת. התפרנסנו מחנות המכולת ומצבנו השתפר קמעה. אחי הגדולים עזרו לאבא בעבודתו ואילו אנו — הבנות — עשינו עבודות הבית של המשפחה. לאחר זמן, כאשר היה בידי אבא סכום כסף הוא הקים בית מגורים על המגרש שהיה שייך לסבא. שוב רווח לנו מעט — היה לנו בית ואף פרנסה — אך חסרה לנו אמא, שאת הסתלקותה מאתנו חשנו שעה־שעה ובכל מקום.

ארבע שנים לאחר פטירתה של אמא נשא אבא אשה שנייה, שבשבילנו הילדים, היא היתה אם חורגת במלוא משמעותו של מושג זה. אני הייתי אז כבת עשר.

עם סיום מלחמת העולם הראשונה קיבלה פולין את עצמאותה, אך לא ארכו הימים והבולשביקים, אשר השתלטו אז על רוסיה פלשו לפולין. היהודים קיבלו אותם באהדה ולא כן הפולנים, אשר נלחמו בהם עד שגירשו אותם מגבולות המדינה. כאשר הגיע הצבא הפולני לאוסטרוב החליטו יהודי העיירה לברוח מפניו לסוסנוביץ. זה היה ביום שישי, ערב־שבת, ובמקום להתכונן לקבלת שבת מצאנו עצמנו חסרי־בית בעיר זרה. כעבור כמה ימים החלטנו לחזור לביתנו. אבל לא כל המשפחה חזרה יחד. כי סכנה גדולה ארבה לצעירים יהודיים שהשתמטו מהשירות בצבא הפולני, שהצטיין ביחס אנטישמי ליהודים אשר שירתו בו. לכן החליט אבא לחזור ראשון ולקח עמו את בן־דודי, מרדכי קורנבלום ואותי. בדרך עצרו אותנו חיילים פולניים והאשימו את אבא בסיוע לבולשביקים ובבגידה. הם לקחו אותו לקסרקטין סמוך וחקרו אותו חקירה מענה מאוד. אבא התגונן והכחיש בתוקף את עלילתם בהציגו לפניהם מכתבים משני בניו המשרתים בצבא הפולני. רק אז החליטו הפולנים לשחררו, לא לפני שהצליפו בגבו בשוט. לאחר הפרשה הזאת, עשינו הלאה את דרכנו אל העיירה. בבואנו לביתנו מצאנו אותו ריק מכל דבר. איכרי הסביבה שבאו לעיירה בעידודם של השלטונות הפולניים שדדו וחמסו כל בית יהודי ולא הותירו בהם אפילו שרוך נעל. כזה היה גם מצבו של הבית שלנו. גם החנות שלנו נשדדה, פרט לכמה סחבות שהגויים הותירו. שוב היינו ריקים מכל דבר, שוב צריך היה להתחיל מהתחלה. כעבור כמה ימים חזרה גם האם החורגת עם אחותי. החיים בעיירה חזרו כאילו למסלולם הרגיל. אבל לקיים את הנפש היה קשה, כי לא היו מקורות מחייה. כל יהודי העיירה התרוששו, רכושם נשדד וכולם היו עניים. אבל הרי היינו רגילים מתמיד לחיי עוני ומחסור, לכן הדכאון והעוני לא שברו את רוחנו ולמדנו להחזיק מעמד.

כאמור, שני אחי שירתו בצבא הפולני, אולם בשל היחס וההתנכלויות האנטישמיות אליהם מצד החיילים הפולניים וקצינים, הם לא יכלו להחזיק מעמד זמן רב. תחילה ערק אחי הבכור מן הצבא ולאחר תקופה ממושכת ערק גם אחי הצעיר יוסל. הוא הסתתר אצל משפחה יהודיה בעיר חלם, בתוך מרתף. ורק לאחר זמן־מה, כאשר השלטונות הפולניים הכריזו על חנינה לכל העריקים, חזרו שני האחים הביתה ובפיהם סיפורי זוועה על היחס של הצבא לחיילים היהודיים. בשובם לעיירה הם לא מצאו בה עבודה, עד שהחלו לעבוד בעיבוד עורות, שהיא עבודה קשה ומלוכלכת מאוד. אחי נשאו נשים, הקימו משפחות ועברו לגור בעיירות אחרות. גם אחותי נישאה לבחור מלובארטוב ושם הקימו את ביתם.

בני הנוער בעיירה גדלו ובגרו ללא השכלה כללית וללא מקצוע. בשנות ילדותם למדו ב„חדר" מעט קרוא־וכתוב ומעט לימודי קודש. הבנות, ואני ביניהן למדנו בבית־ספר

יסודי ממלכתי, אך לא היו מסיימות אותו, בשל התנגדות ההורים שבנותיהן ילמדו בבית־ספר גויי, חרף לחץ השלטונות הפולניים. בבגרותן הסתובבו הבנות באפס מעשה, בילו ימיהן בבטלה וללא כל תכלית. לבת ישראל כמעט שלא היתה תעסוקה בעיירה, שכן הוריהן היו בעלי־מלאכה: חייטים, סנדלרים, נגרים כובענים, אופים וכד׳ ולבת לא היתה דריסת־רגל למקצועות האלה. היו בין יהודי העיירה שעסקו במקח־וממכר, הם היו קונים אצל איכרי הסביבה את תוצרתם החקלאית ומכרוה ליהודי העיירה. והיה עוני ומצוקה ואיש לא ידע מניין יימצא לו הלחם, לו ולבני־ביתו. גם תנאי החיים היו קשים מנשוא: מים זורמים מהברז לא היו בבתים, את אלה צריך היה להביא בדליים מהבאר; גם שירותים לא היו בבית, אלא בחצר ואת הכבסים המלוכלכים היו מכבסים בנהר וככל שגדלה המשפחה כן גדלה היגיעה.

באותם הימים התגברה התודעה הפוליטית בקרב בני הנוער. חלק מן הנוער היהודי נטה שמאלה ואף נתפס לקומוניזם וחלקו האחד נטה לתנועה הציונית, על התפלגותה האידאולוגית־המפלגתית. אך הנוער הציוני יכול היה רק לחלום על הגשמת הרעיון הציוני, כי שערי ארץ־ישראל בשל מדיניות העליה של השלטון המנדטורי, היו נעולים בפניו. השלטון הבריטי העניק רשיונות־עליה מעטים בלבד, שהיו כטיפה באוקיאנוס, מול המצוקה היהודית והרצון להגר מפולין ולעלות לארץ־ישראל. ובתקופת הציפיה למתן ה„סרטיפיקט" המיוחל נשלחו מאות ורבבות צעירים יהודיים מעיירות פולין לנקודות „הכשרה" שאמורות היו להכשירם לעבודה ולחיים בארץ האבות. אבל לי אישית האיר המזל פנים. אני הכרתי את אשר ורצמן, בן עירי, אשר חזר כבר מן „ההכשרה" והיה ממתין ל„סרטיפיקט" המיוחל לעלייה לארץ. ואכן, חודשים מעטים בלבד, לאחר נישואינו הגיע ה„סרטיפיקט" ועלינו לארץ־ישראל. הדבר היה בשנת 1933. באותן השנים החיים בארץ לא היו קלים ונוחים כבימינו. אבל לעומת העוני, המצוקה וההשפלה שהיו מנת חלקנו בעיירת הולדתנו, הרי כאן ידענו לראשונה שמחת חיים.

על שמחת חיינו העיב המצב של בני משפחותינו, ביודענו, מה רבה מצוקתם, מה קשה מלחמת־קיומם ועד כמה מורעלת האווירה באנטישמיות אותה הם נושמים. ואנו לא יכולנו להושיע להם ולהטיב את מצבם, כי כאמור הארץ היתה נעולה בפני עליית יהודים. והרי השחור־מכל־שחור, הזוועה שאיש לא יכול היה להעלות על דעתו עוד ציפתה להם, כלכל בית־ישראל בפולין ובאירופה כולה. גם בני משפחותינו היו קרבנות השואה הנאצית־הגרמנית, ככל בני־עמנו בארצות מושבותיהם. אך בעלי תרם את תרומתו במלחמתו נגד המפלצת הנאצית. הוא התגייס לצבא הבריטי ולאחר שהייה במצרים הוא נשלח לחזית ביוון למלחמה נגד הצבא הגרמני. עד מהרה

הוא וחבריו לנשק נפלו בשבי הגרמנים בחזית היוונית. ארבע שנים היה בעלי בשבי בגרמניה ורק עם סיום המלחמה חזר הביתה.

לאחר שובו קנה בעלי משק בכפר חיבת־ציון שבעמק חפר. עבדנו קשה וראינו ברכה בעמלנו. אהבנו את העבודה ואת הכפר בו חיינו. אולם מחלתו לא איפשרה לנו עוד לנהל ולעבוד במשק. עברנו לחיפה ובשנת 1976 נפטר בעלי אשר ורצמן ז״ל.

קיבוץ־הכשרה „שהל" וחברי תנועת „תורה ועבודה", 1934

הכשרה־קיבוץ „שהל" און מיטגלידער פון „תורה ועבודה", 1934

"Shahal" kibbutz hachshara and members of Tora ve'Avoda movement

לחם לבני־המשפחה

הינדה טינקלרויט

אבי, איצ'לה ברוכשטיין ז"ל היה בורסי במקצועו. הוא היה בעל בית־חרושת לעיבוד עורות והעסיק כמה פועלים. היה לו גם עצי־פרי ורפת ובה שלוש פרות. לפני חג הפסח, היה מוכר את זבל הפרות לאיכרים ותמורתו קיבל תפוחי־אדמה. את התפו"דים היה תורם לנצרכי העיירה בתוספת חבילות מצות לקראת הפסח. כולם כיבדו אותו על נדיבות ליבו וידעו להעריך את מעשיו. לכן, כאשר היה מאחר לפעמים לתפילה בבית־הכנסת, המתינו לו כל המתפללים ולא החלו בתפילה בהעדרו. מצבנו הכלכלי היה טוב ואמא, שהיתה אשה יפה מאוד, יכלה לרכוש כל שליבה חפץ.

אך דרכו של אבא ז"ל להצלחה לא היתה קלה. כאשר עמד לשאת את אמא לאשה עוד עבד כשכיר־יום אצל בורסי. ואמא, מוצאה היה מבית עני מאוד. לפני החתונה חסך אבא סכום כסף, במגמה כי לאחר נשואיו הוא יהיה בורסי עצמאי. לקראת החתונה הוא קנה בגדים ותכשיטים לאמא, כלי מיטה ומצעים, כלי כסף וכו'. אולם כל הנדוניה הזאת נגנבה ממנו כחודש לפני החתונה ויצא בלא כלום. אבל הגניבה לא שברה את רוחו וההורים התחתנו במועד שנקבע מראש.

זמן מה לאחר הנישואים נסע אבא לארצות־הברית, שם עבד קשה, אבל ראה ברכה בעמלו, חזר עם כסף רב לעיירה והקים בה בית־חרושת לעיבוד עורות.

כדי לכבד את זקנתה של סבתי — היא אמו של אבא — הוא בנה לה בית סמוך לביתנו, שם היא התגוררה בגפה, אבל אני הייתי ישנה עימה בלילות כדי שלא תהיה בודדה. כך זה נמשך עד שהייתי בת חמש־עשרה שנה, עת אבא חלה במחלתו בה הוא מת. על ריפויו והבראתו לא חסכנו כספים ועשינו כל שהיה באפשרותנו כדי להבריאו. הוא התרפא אצל הרופאים הטובים ביותר בוורשה וקיבל את התרופות היקרות ביותר, אך ללא הועיל. כעבור זמן הוא נפטר בוורשה. מחלתו רוששה אותנו והיינו נאלצים לחסל את בית־החרושת לעורות כי שני האחים שלי היו עוד קטנים מאוד והפועל האחראי שאמור היה לנהל את העבודה בבית־החרושת מעל באימון שנתנו בו והרס את העסק. נשארנו משפחה בת שישה ילדים קטנים, מחוסרי כל ומחוסרי מקור פרנסה.

אני הייתי הבת הבכורה ועלי הוטל עול הפרנסה למשפחה כולה, בעוד אמי התמוטטה ולא תיפקדה כלל. היינו אובדי־עצות, עד שבחור אחד הציע לנו לרכוש

בשותפות גן עצי־פרי. וכך, בימות הקיץ היתה לנו מחיה כלשהי, אבל בימות החורף שוב הגענו עד פת לחם. באין ברירה ביקשתי מבן משפחה שהיגר לאמריקה למסור לידי חנות שהוא מסר לבתו המפגרת, ושלא היתה אחראית למעשיה. את החנות הפכתי לקיוסק, שהיה פתוח גם בשבתות. אולם המתחרה שלי בראותו כי אנשים באים ומבקרים בקיוסק שלי ושותים בו משקאות שונים, התקנא בי מאוד. הוא פנה לפרנסי העיירה וטען כי אני לוקחת כסף מהקונים בשבת. אבל, היו אלה דברי שקר, כי בשבתות מכרנו בהקפה כדי לא לחלל את השבת ולהימנע מלקיחת כסף ביום זה. נקראנו — אני ואמי — לפני רבה של העיר, כדי להסביר את התנהגותנו. הודעתי להם, כי אמא אינה מתערבת בעסקי הקיוסק וכי האחריות כולה חלה עלי בלבד. הרב וגבאי העיירה ביקשו ממני לא לחלל את השבת, כי גם אחרים עלולים לפתוח את חנויותיהם בשבת ויתחלל היום הקדוש בעיירה כולה. בקול רווי דמעות שאלתי אותם: „ומי יפרנס אותנו? אנו משפחה בת שש נפשות, האם אתם תתנו לנו לחם לאכול? למה לא ראיתי אתכם כאשר לא היו לנו מצות לפסח ופרוסת לחם בשאר ימות השנה? מי בא לעזרתנו, לאחר מות אבינו? את נדיבת־לבו ואת הצדקה הרבה שהוא נתן לעניים בעודו בחיים הכרתם יפה יפה! קידוש השבת הוא החשוב בעיניכם ומסבל ילדים קטנים ורעבים אתם מתעלמים! רב העיירה ביקש להרגיע את רוחי הסוערת ואמר: לכי הביתה בתי, ואלוהים יהיה איתך. לאחר הדברים האלה פניתי לידידי, ביניהם היה יעקב ליבהבר ובן־דודו אוקס וידידים אחרים ולוויתי מהם כספים לקנות מדודתי את המגרש, שאבא ז״ל נתן לה במתנה בעודו בחיים. עכשיו רכשתי אותו מידי הדודה בכסף מלא. חברי וידידי רכשו לבנים וקרשים וכל הציוד הדרוש ובנו בשבילי את הקיוסק על המגרש שכאמור היה בשעתו רכושו של אבא. אבל, לאחר שהקיוסק הוקם לא היה לי הכסף במה למלא אותו. המדפים היו ריקים. באחד הימים נכנסה לקיוסק הריק בחורה אחת, ששמה היה ליבע ובעיירה כונתה בשם „קושקה״. היא נתנה לי מעט כסף לקנות המצרכים הראשונים לסחור בהם ואף יעצה לי עצה חכמה ונבונה מאוד: לדעת לחייך לכל לקוח ולקבלו בסבר פנים יפות. או־אז יהיו לי הרבה לקוחות. „ואני בטוחה — הוסיפה ליבע — כי תצליחי במסחר יותר ממני״. ואכן, היתה לי פרנסה מהקיוסק הזה, כי הוא היה ממוקם על הדרך בה עברו האיכרים את העיירה.

אשה נוצריה שכחה פעם צרור שלה בקיוסק ואני לשמחתה הרבה החזרתי לה את האבידה. אז יצא שמי בין כל הכפריים, כאשה ישרה והגונה ואלה החלו לפקוד את הקיוסק שלי. בנוסף לכך הביאה לי כאות תודה עגלה מלאה ירקות שונים.

בינתיים, אחת האחיות שלי נסעה לוורשה לעבוד בחנותו של דודי, כי על עובדיו השכירים לא יכול היה לסמוך, כי חשד בהם בגניבות שהיו בחנותו, והיא

שהיתה זריזה בעבודתה הצליחה מאוד בחנות. כעבור זמן היא נישאה לאחיו של הדוד.

גם אחותי רושקה עברה לגור בוורשה ושם התחתנה. גם היא ובעלה פתחו קיוסק בעיר הזאת וראו ברכה במעשיהם. עכשיו, לאחר שאחיותי הצעירות התחתנו יכולתי לדאוג לעצמי וגם אני נישאתי לאיש.

בפרוץ המלחמה, ה־1939 ברחתי עם בעלי לרוסיה, יחד עם שני אחי הצעירים. אולם אחד האחים הקטנים התגעגע מאוד לאמא, שלא רצתה להצטרף אלינו והוא חזר אליה. ב־1940 גרנו בעיר לוצק, יחד עם אנשים אחרים מאוסטרוב, ביניהם משפחת הד"ר לאסט. כעבור זמן חזר לאוסטרוב גם אחי השני, כך נותרה אמא ושני אחי באוסטרוב. בהיותי בסיביר קיבלתי גלויה מהם ובה הם כתבו: „טוב לנו, רק את חסרה לנו". ובגלויה השניה כתבו: טוב לנו כמו לאבא (שכבר מזמן היה בין המתים).

מאז לא שמעתי מהם דבר.

בית־ספר עממי ממלכתי ב־1930, כתה א׳ • ערשטע קלאַס פון דער „פּאָוושעכנע" שול אין 1930

Government public school, firat grade, 1930

המשפחה התפרדה

גינה שטיינהורן

כשלוש מאות נפש מנתה משפחתנו באוסטרוב. אבי עסק בעיבוד עורות, קניית בהמות ושיווק בשרן לוורשה. הוא העסיק עובדים רבים, ביניהם את הא' ליבהבר וקורן החיים היום בישראל. לפני מלחמת העולם הראשונה היינו עשירים למדי ואבא פירנס את משפחתנו הענפה. אולם אט־אט התהפך הגלגל וירדנו מנכסינו אבל משפחתנו שמנתה שמונה ילדים ואת ההורים, עדיין התפרנסה בכבוד.

ב„חדר" של המלמד יצחק הצולע למדנו לקרוא ולהתפלל. הוא היה „רשע" בעינינו כי היה מרביץ ברצועת עור לילדים הקטנים. מדי שבת בשבת היה בא רבי יצחק לביתנו לבחון את אחותי הגדולה. היינו מכינים „צ'ולנט" ומטעמים אחרים ובירה ובאו שכנים ומכרים ל„קידוש". אחר־כך למדנו אצל וולוולה פישמן. אצל דוד צוקר למדתי לקרוא אידיש ופולנית למדתי גם לכתוב. קראנו גם את ה„צאנה וראנה" כדי שנדע להתפלל אחרי שנינשא לאיש.

אצל מינדל זיידנהאפט (גוטרמן) למדתי את מקצוע התפירה ולאחר זמן התחלתי לעבוד אצל ברכה רוזמארין עד 1939.

את הזמן הפנוי בילינו ב„קולטור פאריין", שעל־יד הספריה ע"ש י. ל. פרץ, שהשאילה ספרים לקריאה לכל דורש. ככל נער ונערה אהבנו מסיבות ריקודים ותחרויות ריקודים ובאחת מהן זכה אחי ישעיהו בפרס על ריקודיו הנאים.

הנוער בעיירתנו היה נוער אינטליגנטי והתעניין בכל הנושאים שהעסיקו את היהודים בימים ההם. ערכנו מפגשים אזוריים עם הנוער מפארצ'ב ולובארטוב והיינו דנים ומתווכחים על נושאים פוליטיים ומפלגתיים, על ציונות, קומוניזם, „בונד" וכד'. הוויכוחים היו סוערים ונמשכו עד השעות הקטנות של הלילה. היה באוסטרוב אירגון פועלים, בו היו חברים יהודים וגויים כאחד, שעמד תחת השפעת המפלגה הקומוניסטית. כמובן, ההורים שלנו התנגדו לחברותנו באירגון זה, כי לחבריו היה תמיד צפוי מאסר ורדיפות מצד השלטונות הפולניים. לפני ההפגנות באחד במאי היו ההורים כולאים את בניהם בבית, כדי שלא ישתתפו בהפגנות הפועלים. אמי מצאה אותי פעם קוראת בחוברת של האיגוד ונתקפה פחד גדול כי אם יתפסו אותי כשברשותי החוברת אאסר לשנים רבות. וכדי לא לצער אותה השמדתי את החוברת. אחת החברות שלי, פריידל קמאלץ, פוטרה מעבודתה אצל ברכה רוזמארין, משנודע לה כי פריידל חברה באירגון.

או הכריז האיגוד שביתה ואסר לעבוד על המכונה עליה עבדה פריידל. אבל אני קיבלתי אישור מהאיגוד לעבוד על המכונה הזאת ואת שכר עבודתי חילקתי שווה־בשווה עם פריידל במשך שש שנים. לא השתייכתי לשום מפלגה, אבל אהדתי היתה נתונה לאיגוד המקצועי. למרות הרדיפות מצד השלטונות והתנכלויות ההורים ואוהדי הרוויזיוניסטים בעיירה, נערכה פעילות מחתרתית של האיגוד, פגישות עם עסקנים קומוניסטיים שבאו מרחוק והפיצו חומר תעמולתי־מפלגתי. באחד הלילות נאסר מעכעל אקהויז באשמת פעילות קומוניסטית.

במסיבת ריקודים אחת ביקשה ממני חברתי אסתר קורן לערוך מגבית למען האסירים הפוליטיים, בנימוק כי אני אינני חשודה בהשתייכות לאירגון. ואמנם, הרביתי לרקוד באותה מסיבה ותוך כדי ריקוד אספתי מן הפרטנרים שלי כסף. כך עשיתי גם בחתונתם של שרה זיידנהאפט ואביגדור פישמן מפארצ׳ב. החתן, שראה אותי בפעולתי זו אמר: ראו נא, ראו, נערה שקטה זו — איזו פעילות היא מגלה!

בשמחת־תורה, 1939 בא גוי בשם דומשבסקי אל גיסי לתפור אצלו חליפה ואמר לו: עכשיו הפולנים יהרגו אתכם כי הגרמנים של היום אינם עוד כגרמנים של שנת 1914, ששיתפו פעולה עם היהודים נגד הפולנים. עצתי לכם, תברחו מכאן מהר! ואכן, אחותי וגיסי ברוך צדרבוים החליטו לברוח מן העיירה. גיסי היה קומוניסט ידוע ואף ישב בכלא 8 שנים בעוון השתייכות למפלגה הקומוניסטית (לאחר שנים, חזר מברית־המועצות מאוכזב מכל אשר ראה שם וקונן מרה: בגלל רעיון מושחת כזה הייתי כלוא שמונה שנים!).

כאשר החליטו לברוח הם ביקשו ממני להצטרף אליהם עד לגבול כדי שאוכל לטפל בילדתם הקטנה, שהיתה קשורה אלי מאוד. אתנו היה גם אחי אידל. כאשר אבי נפרד מאתנו הוא חלץ את נעליו ונתן אותן לאחי ובעצמו חזר הביתה יחף. ומהילדה הקטנה, בת אחותי, הוא נפרד בבכי באומרו: „שעפסעלע קליין, איך וועל דיך שוין קיינמאָל נישט זעהן״.

פנינו לעבר הגבול הרוסי — לטומאשובקה. לאורך כל הדרך אנו נתקלנו בגרמנים, אבל הם לא התנכלו לנו ונתנו לנו להמשיך בדרכנו. גם את הגשר שהיה קו הגבול בין רוסיה לפולין הכבושה הניחו לנו הגרמנים לעבור ובהגיענו לעברו השני נתנו הרוסים ממתקים ולחם לבת אחותי הקטנה. בטומאשובקה הביאו אותנו הרוסים לבית־ספר בו רוכזו הפליטים שחצו את הגבול.

כאמור, אני ואחי יידל נתלווינו לאחותי ולבעלה עד הגבול ואחר־כך היינו צריכים לחזור הביתה, אל אבא. הרי הוא לא רצה שגם אחותי הבכירה ובעלה יעזבו את העיירה. אבל בלית ברירה הסכים להחלטתם. הוא חשב כי המלחמה תיגמר

מהר וכולם יחזרו לעיירה. אבי נתן לנו גם מעט כסף לדרך בתקווה, כי עד מהרה אנו נחזור אליו. אבל כאשר נסגר הגבול החליטה אחותי לשלח בחזרה את אחי, כדי שיהיה יחד עם ההורים וממני ביקשה להישאר איתה ולטפל בילדתה.

בשנת 1940 הוגלינו לרוסיה—לברדיצ׳ב. עבדתי כתופרת אצל אשה ידועת־שם, אמו של שבצ׳נקו. היא נתנה לי מכונת תפירה ומעבודה זו התפרנסתי. גרתי יחד עם אחותי, בעלה ובתה. מהבית באוסטרוב, קיבלתי בימים ההם, מכתבים ובאחד מהם בישרו לנו כי אחי זרח חזר מן השבי ואף התחתן עם בלה רוזמרין, ונולד להם ילד. גם אחי ישעיהו התחתן. מברדיצ׳ב שלחתי חבילות מזון הביתה: סוכר, שמן, קמח וכו׳ כי הרווחתי יפה והפרוטה היתה מצוייה בכיסי.

בשנת 1942 קיבלתי מכתב מהבית ובו נאמר: ילדים יקרים! אצלנו השמים התקדרו מאוד וחושך מסביב. השמש שוקעת בצהרי היום וסערות וברקים אינם פוסקים ביום ובלילה. רק האל בשמים יודע אם נתראה עוד אי־פעם.

ב־1942 הפציצו הגרמנים את ברדיצ׳ב. הבחורים מאוסטרוב: וולוול, ישעיהו והרצקי ליטווק שהיו אף הם בברדיצ׳ב הציעו לי להצטרף למקלט שלהם, אולם גיסי ואחותי לא רצו להצטרף אליהם וגם אני נשארתי איתם. החברים שמצאו מיקלט במחסה נהרגו בהפצצה ואילו אנו ניצלנו.

מייסדי תנועת „מזרחי" בשנת 1929 ● די גרינדערס פון „מזרחי" אין 1929

Founders of Mizrachi movement, 1929

ב.

העיירה בכליונה

העיר שהיתה ונחרבה

יהודה בייטל

עם הקמת המצבה בחולון — לזכרה של קהילת אוסטרוב הקדושה מחוז לובלין.

אוסטרוב היתה עיר של בעלי־מלאכה ועיסוקים מגוונים: היו בה בורסים, סנדלרים, חייטים, רוכלים, סוחרים וכד׳. היתה זו עיר מלאת תורה וחסידות: חיו בה חסידי הרבי מראדזין, טריסק, גור וחסידים של רביים אחרים. אך רוב יהודי העיירה היו חסידי האדמו״ר מפארצ׳ב, ר׳ נתן רבינוביץ׳, הוא אביו של הרב ברוך רבינוביץ׳ שכיהן כרבה של חולון, והיום הוא מנהל חצר חסידי מונקאץ׳ בפתח־תקוה.

באחד מביקורי אצל אחי ר׳ יצחק יוסף בייטל, שהיה למדן גדול וירא שמים עשיתי הכרה עם שני צעירים, ישראל גלקנבוים, בנו של הרב ועם לייבל אלקון. בשיחותי אתם השפעתי עליהם להצטרף ל„צעירי מזרחי" ולהקים בעירנו סניף של התנועה. ואכן, בשיתוף פעולה אתם ארגנתי סניף של „צעירי מזרחי", שלפי התקנון שלו יכלו להיות בו חברים בני נוער שמלאו להם 18 שנה ומעלה. וכאשר צעיר אחד, יעקב יוסף שטרן — שלימים היה אביו של אברהם שטרן, המכהן כיום כמזכיר מדיני של הקיבוץ הדתי — אשר טרם מלאו לו אז 18 שנים, ביקש להצטרף כחבר לסניף, פעלתי במרכז התנועה בוורשה, לאשר קבלתו, חרף התקנון.

כאשר הגיע הרב סולמן ז״ל לפארצ׳ב, כשליח מארץ־ישראל לערוך מגבית למען „עולים בונים" נסעתי עמו לאוסטרוב ויעקב יוסף שטרן, למרות גילו הצעיר, סייע רבות בידיו להצלחת המגבית.

בימי מלחמת העולם הראשונה גרשו הרוסים את כל היהודים מאוסטרוב ואת העיר העלו באש. לאחר המלחמה ההיא, היגרו כ־50 אחוז מיהודי העיר לאמריקה.

אוסטרוב זכתה כי על כס הרבנות שלה ישבו רבנים מגדולי ישראל: בנו של הרבי מצ׳כנוב זצ״ל, נכדו של הרב הקדוש, נתן דוד רבינוביץ׳ והרבי מפארצ׳ב, ר׳ יהושע׳לה, בנו של ר׳ שלמה לייב מלנצנה זצ״ל, מחבר ספר „תולדות אדם". גם ר׳ יחיאל מאיר בלומנפלד ז״ל, מי שהיה מנהל ה„תחכמוני" בוורשה היה גר באוסטרוב.

עם הפרטיזנים ביער

ברוניה רוזנצויג

משפחתי גרה בכפר ריבחה, הסמוך לאוסטרוב. סבי, מנשה שטופק, שהיה מכונה „מנשה דער ריבעכער" היה שם בעל אחוזה. היו לו שדות, רפת, לולים, גני ירק וכו'. משקו היה משגשג וראה ברכה בעמלו. אחוזתו שימשה כמקום קיט לתושבי אוסטרוב, כי רבים מתושבי העיירה באו לנוח ולהנפש בה בחודשי הקיץ. האוויר היה צח ומחיה נפשות, ובו יער גדול ומצל. גם הכנסת־האורחים של סבא ז"ל עודדה את האנשים להתאכסן באחוזתו. הוא לא דרש שום תמורה על הכנסת־האורחים שלו, לא כסף ולא שווה־כסף. יתר על כן סבא היה ידוע על נדיבות־לבו לעניי העיר. הוא היה בעל־צדקה; תמך ברב העיר, ברופא, בבית־הכנסת ובמוסדות הקהילה השונים. גם סוחרי העיר בדרכם לעסקיהם היו מתאכסנים אצל סבא; לנים שם וסועדים את ליבם, והכל חינם אין כסף. סבי אף בורך בחוסן גופני ולא ידע מחלות. וכשהגיעה שעתו להחזיר נשמתו לבוראו, לא רצה לומר וידוי עד שלא ייפרד מנכדו, אשר למד רפואה באוניברסיטה הוורשאית. רק לאחר שהגיע הנכד, כעבור יום, למיטת חוליו וסבא נפרד ממנו, רק אז עצם את עיניו ונכון היה להתייצב לפני בוראו.

השלווה והמנוחה לא ארכו ימים רבים, כי כזכור הנאצים פלשו לפולין ב־1 בספטמבר 1939 ואני הייתי אז בת שש־עשרה שנים.

כאשר הגרמנים פרצו לביתנו שכבו ההורים שלי חולים. אני ואחי ברחנו לשכן אוקראיני לחפש שם מחבוא. כאשר ראה אותנו הגוי, אחז אותו פחד גדול וניסה לגרש אותנו מחצרו. אני הרגעתי אותו באומרי כי אלוהים ישמור עליו ומיד בלי אומר ודברים התיישבתי ליד הגול שעמד בביקתתו, ומשימה עצמי טווה. טוויתי והצטלבתי. וכשהגרמנים, שגם לביתו פרצו, ראו אותי ליד הנול, לא העלו בדעתם כי אני יהודיה, כי גם קלסתר פני לא דמה כלל ליהודיה. אותה שעה התחבא אחי תחת ערמת שחת באורווה.

בשובי הביתה מצאתי את אמא ואת אבא מוכים עד זוב דם ומצבם היה קשה מאוד. לא יכולתי להשיג רופא שיטפל בהם ונאלצתי בעצמי לטפל בפצעיהם. אמא שהיתה אשה יפה מאוד וחכמה, נפטרה כעבור כמה ימים וכעבור שבוע נפטר גם אבא. גוי שכן, שסיכן את חייו הוביל בעגלתו את גופות ההורים לקבר ישראל באוסטרוב. אחי ואחותי נשארו לבדם בכפר, כי גם הם היו חולי טיפוס. אבל החזרה לכפר היתה

מסוכנת, כי הגרמנים הכריזו כי אין עוד יהודים בכפר, בכל זאת החלטתי בגלל אחי ואחותי החולים לחזור אליהם ויהי מה. באפיסת־כוחות, קופאת מקור, רעבה ומלוכלכת הלכתי ברגל הביתה לכפר. בשובי לכפר נודע כי דודתי לאה ובעלה וולוול נתפסו על־ידי הגרמנים — החיות המפלצתיות. את דודי הרגו ביריה בעומדו בתפילה ואת שני ילדיו הקטנים זרקו לבאר.

יום־יום ערכו הגרמנים מצוד על היהודים תושבי הכפרים הסמוכים לאוסטרוב. בכפר דרוזדובקה הם הרגו ביום אחד את כל תושבי הכפר היהודים, ביניהם היה גם דודי מרדכי ריחבר וכל משפחתו. שלוש המשפחות היהודיות שחיו בכפר בובריק יהודים עשירים ובעלי טחנות־קמח שמנו עשרים ושבע נפשות נורו למוות, ולפני הרצחם הצטוו על־ידי המרצחים לחפור לעצמם את קברם.

אני, אחותי נחה ואחי הקטן הסתתרנו אצל איכר בכפר. עבדנו אצלו בכל העבודות־בשדה, ברפת ובמשק־ביתו ואת אחי הקטן החבאנו באורווה. אני הייתי צעירה, בריאה וכשרה לכל מאמץ פיזי. שערות ראשי היו בלונדיות ומראה פני לא היו דומות לבת יהודיה.

אנסתי את עצמי להיות תמיד במצב רוח טוב, עליזה, צוחקת ושרה. וכדי שהשקצים לא יטרידו אותי ולא יזמינו אותי לבלות איתם, יעץ לי האיכר לענוד סרט שחור, כיתומה שמתאבלת על מות הוריה, אז יניחו אותי לנפשי ויכבדו את אבלי.

כאמור, מילאתי אחר כל עבודה שהוטלה עלי, בשדה, במשק, בבית ובכל מקום שנדרשה עזרתי. האפוטרופוסים שלי, התיחסו אלי בעין טובה, שכן עבדתי וצייתתי להם בלי אומר ודברים.

יום אחד, בחורף שנת 1941 תקף אותי רצון עז לראות מה עלה לביתי בכפר ריחבה. הגוי „שלי" רתם את הסוס לעגלה והסיע אותי לכפרי, מרחק כ־15 ק"ג. בית משפחתי בריחבה היה פרוץ וריק מכל תכולתו. שכנינו הגויים בזזו כל אשר היה בו, רק מכונת תפירה וזוג נעליים ישנות נותרו בו. לקחתי איתי את הנעליים המרופטות, זכר ושריד אחרון לבית אבי אשר חרב.

בדרכנו חזרה לכפר תפסו אותנו שודדי־דרכים אוקראינים. הם הפשיטו את הגוי מבגדיו, כי מצאו חן בעיניהם בעוד אני אחזתי במושכות הסוסים והדהרתי אותם מפחד, בכל המרץ עד שהגעתי לכפר ניניב, ליד פארצ'ב לאיכר אחד שהכרתי אותו מימים עברו. אולם הגוי גירש אותי מעל פניו, באומרו כי הגרמנים שוהים בכפר. בלית ברירה עליתי בעגלה על הכביש הראשי, ששרץ גרמנים, אך שיחק לי מזלי כי הצלחתי להתחמק מהם והגעתי בחזרה לביתו של הגוי „שלי". זה היה ביום בו תפסו הגרמנים בחורות — לא יהודיות — לעבודות כפייה. בהתקרבי לביקתת האיכר ראיתי

מרחוק את ישראל לין, איש אוסטרוב, שעבד כנגר אצל גוי בכפר. הוא עשה לי סימנים בידיו לברוח משם. בו במקום החלטתי לברוח ליער, אל הפרטיזנים. אבל היער היה רחוק. בלילות הסתתרתי ברפתות, שתיתי חלב הישר מעטיני הפרות ואכלתי כל דבר שניתן לשים בפה. הייתי תשושה וכוחותי אפסו. אחרי יומיים החלטתי לוותר על הרעיון הזה וחזרתי לביקתתו של הגוי. המשכתי לעבוד אצלו כמה חודשים נוספים, אבל ידעתי והששתי כי באחד הימים הגרמנים יגלו אותי וכן חיי נתונים בסכנה. עתה גמלה בליבי ההחלטה לברוח ליער, לפרטיזנים.

לקחתי איתי את אחותי הצעירה ואת אחי הקטן, שמואל. בדרכנו נתקלנו בשודדים גויים תאבי־דם יהודי. ימים רבים תעינו בדרכנו, גנבנו לחם לקיים את נפשותינו ובשארית כוחותינו הגענו ליער. בבואנו ליער, זכר אחי שמואל, כי בראשית המלחמה השליכו החיילים הפולניים את נשקם לבאר הסמוכה לביתנו בכפר ריחבה, לפני שנכנעו לגרמנים. עתה הוא גילה לפרטיזנים את הדבר והוסיף, כי אחד השכנים שלנו הוציא את הנשק של החיילים מן הבאר. הפרטיזנים פנו לשכן הנ״ל, ורק אחרי מכות שספג מידיהם הוא מסר להם שני רובים וכמה אקדחים. ביער, גרנו במחילות, סבלנו מרעב ומקור ומהתנפלויות של הפרטיזנים הפולניים, שהיו אנשי ה„ארמיה קראיובה״, הפולנית, האנטישמית. יחידת הפרטיזנים שלנו היתה מורכבת מקומוניסטים והיהודים העדיפו להצטרף אליהם. איכרי הסביבה פחדו מהם ונתנו להם כל אשר ביקשו, בפרט מצרכי־מזון. אף הגרמנים חששו מאוד להתגרות בהם, אולם חששותיהם לא מנעו מהם לערוך מדי פעם מצוד על הפרטיזנים. באחד הקרבות האלה נפלו כשבעים איש מבין הפרטיזנים ובקרב זה נפצעו בנות אחותי. אבל אנו לקחנו גם נשק מהגרמנים שהרגנו וכך החזקנו מעמד עד בוא הצבא הרוסי. כפרטיזנית שימשתי, בגלל קלסתר־פני הארי, כמקשרת בין הפרטיזנים והסביבה והצלחתי גם לחדור לתוך הגטאות ועזרתי ליהודים הכלואים שם ככל שיכולתי.

אחותי נורתה בידי הגרמנים ימים מעטים לפני השחרור. יהיה זכרה ברוך.

לאחר השחרור נסעתי ללודז׳, כי בכל ליבי קיוויתי, כי אחותי אסתר, שברחה לרוסיה חיה ומחפשת אותי, ואכן, בלודז׳, בה התרכזו היהודים שחזרו משם מצאתי גם את אחותי אסתר.

פמוטי השבת אצל השכנים־הגויים

משה פישמן

הייתי נער כבן שש־עשרה, כאשר הגרמנים כבשו את עיירתנו אוסטרוב. וכבר בימים הראשונים החלו ההתנכלויות ליהודים. הבינותי, כי גורלנו תחת ידם של הכובשים יהיה מר וניסיתי להשפיע על הורי לעזוב את העיירה, אך הם כמובן דחו את דבריי, בנימוק כי אין לעזוב לפתע את הבית ואת הרכוש ולקחת את מקל הנדודים ליד. וכך נשארו הורי ובני משפחתי באוסטרוב — עד סופם המר.

אני הייתי הבכור במשפחה ומשהגיעו אלי כבר בימים הראשונים לאחר הפלישה שמועות כי בעיירה מתארגנת קבוצת בחורים המתכוננת לברוח לרוסיה, הצטרפתי אליהם, בלי ידיעת ההורים. ומיד במוצאי חג שמחת־תורה יצאנו לדרך. בקבוצת הבחורים היו: מוטל פלדמן החי כיום בישראל, אפרים אקרמן ז״ל, משה בוכוואל, שנעלם בדרכי הנדודים ואיני יודע מה עלה בגורלו; פסח טטנבוים שעלה ארצה וכעבור זמן חזר לרוסיה; יוסף אפלבוים ז״ל; מוניה פנציק (ועוד בחור אחד שאת שמו איני זוכר המתגורר היום ברוסיה) וכותב השורות האלה. לא לקחנו אתנו שום חפצים ומצרכים ויצאנו לדרך רק בבגדים אשר היו על גופינו.

עם בוקר הגענו לעיירת הגבול טומושבקה ושם העבירו אותנו הרוסים, לעיר בוברויסק, בפנים רוסיה. שם עבדנו כסבלים בתחנת הרכבת. ביום בו פרצה המלחמה בין גרמניה הנאצית לבין ברית־המועצות, ב־21 ביוני 1941, קיבלתי מכתב מהורי, בו הם ביקשו ממני לחזור לאוסטרוב, כי כדבריהם רגועים החיים בעיירה והחיים מתנהלים בה כתיקנם ואין לחשוש מן הגרמנים. לא יכולתי עוד לענות להם על המכתב, כי הקשרים עם פולין נותקו.

כאשר צבאות גרמניה החלו להתקדם לתוך השטח הרוסי הועברנו לעיר טמבוב הרחק בפנים רוסיה, השוכנת על נהר וולגה. עבדנו שם בקולחוז. בנובמבר 1941 נשלחו חברי למחנות־עבודה ואילו אותי גייסו לצבא הרוסי, שכן הייתי כבר חבר הקומסומול וממילא — אזרח סובייטי. בחורף 2—1941 נשלחתי לקורס קצינים במזרח הרחוק, על גבול סין. בקורס קיבלתי דרגת לויטננט (סגן) ונשלחתי לחזית מוסקבה, שהיתה נצורה ימים רבים. מאז השתתפתי בקרבות רבים עד שכבשנו את גרמניה הארורה. בקרבות נפצעתי כמה פעמים ומשהבראתי מפצעי חזרתי לחזית.

בחודש יולי שנת 1944 כבשנו את העיר לובלין ועם כיבושה הגענו גם למחנה

ההשמדה מאידנק, ששכן בפרברי לובלין. כאשר פרצנו למחנה עוד מצאנו גוויות שרופות בתנורי־השריפה ובחוץ — אנשים על סף מותם, שלא יכלו עוד לעמוד על רגליהם מאפיסת־כוחות, מחמת רעבונם הממושך.

ביקשתי מאת המפקד, כי ירשה לי לבקר באוסטרוב, הסמוכה ללובלין. תחילה הוא היסס, משום שבאיזור זה עוד פעלה המחתרת הפולנית האנטי־קומוניסטית והאנטי־סובייטית (ה־"ARMIA KRAJOWA") שניסתה למנוע את הקמתה של פולין קומוניסטית, שתעמוד תחת עינה הפקוחה של שכנתה — ברית־המועצות. לבסוף נעתר המפקד לבקשתי ובלוויית שני חיילים — כשומרי ראשי — הגעתי לאוסטרוב, עיר־הולדתי. היה זה בחודש יולי 1944. את עיירתי כבר לא הכרתי, חלק מבתי היהודים עמדו בחורבנם והאחרים — נתפסו בידי הגויים — שכני היהודים מאתמול. הסתובבתי בין החורבות ומפי הגויים שמעתי על כליונם והשמדתם של יהודי אוסטרוב, שרבים מהם נשלחו למחנה ההשמדה טרבלינקה בשנת 1942. פולני אחד — משכני בית־אבי הביא אותי לביתו, שם הוא פתח לפני ארגז גדול וכהלום־רעם נתגלו לנגד עיני חפצי־בית שלנו. הנה, שוב אני רואה את פמוטי־השבת בהם היתה אמא מדליקה נרות שבת ומקדשת עליהם, הנה מפת השולחן עליו היינו סועדים בשבתות ובחגים, כיסוי המיטות ועוד חפצים שונים שהעלו באפי את ריח בית־אבי שנחרב. השכן הפולני הסכים להחזיר לי את כל תכולת הארגז שנשתמרה אצלו, אך לא יכולתי לקחתם איתי — למרות שהיו מאוד יקרים בעיני — כי הרי הייתי חייל הנלחם בחזית. כעבור כמה ימים הייתי חייב לעזוב את אוסטרוב, כי נודע שאנשי המחתרת הפולנית האנטי־קומוניסטית זוממים להרוג אותנו. מייד קמנו ללכת לעבר העיירה פארצ׳ב. פגשתי שם את יצחק דומן ז״ל, משה דומן, שייע ליברמן ז״ל ואלי ושרה׳לה ליברמן. הם היו היהודים הראשונים שפגשתי אחרי המלחמה. זה עתה יצאו מן היערות, שם הסתתרו ימים רבים בבורחם מפני הגרמנים־הרוצחים. הם הציעו לי להצטרף אליהם, אך אני החלטתי לחזור לגדודי בלובלין. הועברתי לעיירה קרשניק להלחם נגד המחתרת הפולנית שפעלה באיזור ההוא. לאחר חודשיים הועברתי לחזית בסביבות ורשה. לאחר הפוגה ממושכת שיחררנו את שארית פולין הכבושה והגענו לגבולות גרמניה. בסוף שנת 1944 הועברתי ליחידות הצבא הפולני שהחל אז להתארגן. שם עליתי לדרגת קפיטן (סרן) ואף זכיתי לאותות הצטיינות בצבא האדום ובצבא הפולני. בשנת 1946 שוחררתי מהצבא, לאחר חמש שנים וחצי שרות ומלחמה בחיה הנאצית. עם שיחרורי קיננה בלבי תקווה למצוא שרידים ממשפחתי. אך לשווא, הייתי בודד בעולם, באין קרוב ומשפחה. רק לאחר ימים פגשתי כמה ידידים משנות נעורי: מנוחה שטיגליץ, שרה׳לה וסרמן, משה קורן, יענקל ושפרה ליבהאבר ועוד. בנדודי הגעתי לגרמניה, לעיר פרינדלנד והצטרפתי שם

לקיבוץ. שם נשאתי אשה בשנת 1947, הקמתי משפחה ונולדה לי בת שקראתי בשם רחל על שם אחותי ז״ל והיום אני סבא לשלושה נכדים. קשה מאוד היה לי להסתגל — לאחר חמש שנות חיי חייל בחזית — לאורחות־החיים האזרחיים, לשגרה היומיומית ולקירות הסוגרים עלי סביב. בשנת 1957 עליתי ארצה עם משפחתי וגם כאן יצאתי למלחמות — מלחמת ששת־הימים ומלחמת יום־כיפור. גם נפצעתי והבראתי מפצעי המלחמה. ובכל דרכי חיי — בחזיתות, בנדודים ובין ההריסות שראיתי על פני אירופה כולה לא נעלמה עיירתי אוסטרוב מנגד עיני ועודני זוכר את בית־אבי ואת סבי שנשמתו יצאה והגמרא בידיו.

מאוסטרוב לסיביר

טובה אלקון ז"ל

עניה היתה עיירתנו והמלחמה על הקיום בה היתה קשה מאוד ואף־על־פי־כן היו אנשיה ישרים. איכשהו השיגו את פת לחמם. מדי יום חמישי בשבוע נתקיים יום היריד. אז היו איכרי הסביבה מביאים לשוק את תנובת שדותיהם ותמורת הכסף לתוצרתם היו קונים את מצרכיהם אצל הסוחרים היהודים. יחסי השכנות עם הפולנים היו תקינים למדי ולא סבלנו משנאת יהודים. אהבתי את עיירתי.

הנוער התארגן בארגונים שונים וגם ספריה היתה בעיירה שהיו"ר שלה היה הד"ר לאסט. היו בה מפלגות ציוניות שונות: „התאחדות", „הפועל המזרחי" ו„השומר הדתי". אבל תעסוקה כלשהי לא היתה בעיירה. ולכן, נאלצו רבים מצעירי העיירה לקחת את מקל הנדודים לידם ולהגר לברזיל ולארגנטינה. אבל רובם ניסו את מזלם בעיר הגדולה בפולין, בוורשה. לימות החגים — פסח וסוכות — שבו לבית הוריהם, בהביאם איתם שמחת־נעורים ועליצות.

יהודי אוסטרוב היו שומרי מצוות. כל ימות השבוע היו טרודים ברדיפה אחר פת־לחם ולא הרבו במטעמים, אבל לקראת השבת הכינו ממעדני־מלך (כהישג ידו של כל איש ואיש). ההכנות לשבת החלו כבר בצהרי יום שישי. החנויות החלו להיסגר, השוק התרוקן ויהודי העיירה כבר נכונים היו לקראת היום הקדוש. עם דמדומי ערב הכל פנו לבית־הכנסת ולשטיבלעך השונים לקבל את פני שבת־מלכה. ולאחר התפילה הבהבו נרות השבת בכל בית יהודי וחשכת העיירה פולחה באור נרות־השבת מפמוטי הנחושת ובסימטאותיה הדהדו קולות זמירות השבת, שיהודיה נשאו לאלוהי יעקב. אווירה זו ואורח־חיים זה לא השתנו במשך דורות רבים, עד שירד השטן הנאצי על העולם והכחיד מיליוני יהודים מעל האדמה.

תחת המגף הנאצי

משפחתנו גרה באוסטרוב עד שנת 1940. כאשר פרצה המלחמה היה בני הקטן בן שלושה חודשים ובתי בת חמש. מיד לאחר הכיבוש היו הגרמנים מופיעים בעיירה פעמיים בשבוע למה שהם כינו „יודן־טעג" והיו עורכים פרעות. באחד הימים הם ערכו מוקד אש גדול לפני בניין העיריה ופקדו על יהודי העיירה להביא לשריפה כל ספר שכתוב באותיות יהודיות. בהשליכם לאש את הספרים הם שתו לשכרה והתבדחו נוכח

תאסון היהודי. האש עלתה למרומים, תאותיות פרחו מן הספרים והשמים האדימו. גדול היה החורבן ונבצר היה מבינתנו להבין, כיצד יצורי אנוש יורדים לשפל עמוק כל־כך. אבל שריפת הספרים לא היתה אלא הקדמה לשריפת היהודים שתחילתה היתה — ההתעללות בהם. זוכרת אני איך הגרמנים פרצו לביתו של מנדל געליס, כאשר זה עמד בתפילה, עטוף בטלית. הוא היה בן־תורה וחסיד נאמן. כאשר הצצתי מבעד לחלון ראיתי את ר׳ מנדל מוקף חיילים גרמניים עטוף בטליתו, תפילין על זרועו ועל מצחו וסידור־תפילה בידו. הם אילצו אותו לשיר שירים יהודיים, תוך התעללות בו וצחוק גדול על מר גורלו. לפתע ירד גשם־זלעפות על העיירה ונדמה היה כי גם השמים בוכים על מר גורלנו.

הגרמנים לא הסתפקו בשני ימי „יודן־טעג" והוסיפו עליהם עוד יום אחד, את יום החמישי בשבוע, בו נתקיים ה„יריד" השבועי בעיירה. ליום זה הם גייסו את ה„פאלקס־דויטשה" מהסביבה, כדי שיפרעו ביהודים, יכו מכות־רצח, ישברו שמשות בבתיהם ויבוזו את רכושם. היהודים היו נמלטים לכל מחבוא ומסתור. הדוד שלמה ושני בניו ברחו לכפר והתחבאו אצל ידיד פולני, אשר עבד בעיריה. הלה הזהיר את בעלי ואת דודי ושני בניו, כי הם רשומים ברשימה להיאסר באמצע הלילה. כך נותרתי אני, שני ילדי (בעלי עזב עוד קודם לכן את העיירה) וחמותי בבית. הסתתרנו בין בולי העצים שהכינונו לחורף ומבעד לחרכים ראינו את הגרמנים פורצים לביתנו ולאחר שלא מצאו בו איש, הם הסתלקו, ואז חזרנו הביתה.

הם הותירו אחריהם הרס וחורבן, חמסו ושדדו, שברו את השמשות של הדלתות והחלונות והרוח החורפית שהשתוללה בחוץ חדרה פנימה והקפיאה את דמנו. על מצרכי האוכל הם שפכו נפט, כדי שלא נוכל לאכול ונרעב, ובלילה לשבת בחושך. אין לתאר את הסבל אשר עבר עלינו בחודשיים־שלושה, עד שבעלי חזר מעבר לנהר בוג וכולנו — ילדינו הקטנים, בעלי ואנוכי ברחנו לדאמטשווה. ביקשנו גם את הדוד שלמה ושני בניו כי יבואו עמנו, אך הוא סירב. הם ניספו בעיירה, אבל הצרות התחלו דווקא בדאמטשווה, שכן העיירה היתה מלאה וגדושה פליטים. הגרמנים הטילו עוצר על העיירה ואסור היה להימצא ברחוב משעות הערב. את המים צריך היה לשאוב מן הבאר היחידה שהיתה בעיירה ולאחר שהמים הועלו מעומק הבאר, היו הגרמנים שופכים לא אחת את המים, כדי למרר את חיי היהודים על כל צעד. זו היתה אחת ההנאות הקטנות של הסדיסטים־הרוצחים הגרמניים.

גרנו אצל משפחת משה אלעכיס. איני יודעת אם אמנם זה שמו הנכון. היו בה שבעה ילדים וחיו בעוני רב. גם אני ושני ילדי גרנו איתם (בעלי כבר חזר לשטח הכיבוש הרוסי) ולפתע החלה המשפחה הזו לחיות חיים טובים. גרמנים ביקרו לעתים

בביתו וייתכן כי הוא שיתף פעולה איתם. כנראה שהאיש החל להבריח אנשים לצד הרוסי ומשם לצד הגרמני. גם אנו — כלומר בעלי שחזר הביתה — החלטנו להבריח את הגבול. בביתו השארנו את כל מטלטלינו. משה אלעכיס העמיד לרשותנו מיזחלה, שהיתה אמורה להביאנו אל מעבר לגבול. אבל המיזחלה פנתה לעבר בית הממשל הגרמני. ובעלי שהכיר יפה את הדרך הבין כי לא זו הדרך לגבול ומיד קפץ מן המיזחלה וברח לכפר, אל פולני ידידותי. משה אלעכיס היה מלשין ושיתף פעולה עם הגרמנים.

הוא הביא אותי ואת ילדי ואת שאר הנוסעים במיזחלה לקומנדטורה הגרמנית, ולאחר שספגנו מהם מכות נמרצות הם אילצו אותנו לחתום על תעודה, כתובה בשפה הפולנית, כי הגענו ליעדנו בשלום ומי שחפץ בכך, יוכל לעשות את דרכו לעבר הגבול בבטחון מלא. הם החרימו כל אשר היה ברשותנו והותירו לי רק כמה סמרטוטים לשימוש הילדים. לאחר מכן הרשו לנו להמשיך את דרכנו לעבר הרוסים. בהגיענו לעברו השני של הבוג, התמוטטתי וצנחתי על שפתו של הנהר ולפתע, כאילו מתוך השלג עלו וניצבו לפני שני רוסים גבהי־קומה אשר ציוו עלינו ללכת בעקבותיהם.

בגלות הסובייטית

לאחר שעברנו כברת־דרך הובאנו לבית, סמוך לגבול. הבית היה מחומם. הופשטנו מבגדינו הרטובים ובמקומם קיבלנו בגדים נקיים. כוחותיה של בתי אפסו וילדי, התינוק שמואל אפסה נשימתו. רוסי זקן אחד החל לטפל בו, הנשימו מפה־אל־פה, עד שהתינוק פרץ בבכי. אז הוא השקה אותו בחלב ושמואל התאושש. בלילה השכיבו אותנו על התנור, ששימש לאפיית לחם. חם ונעים היה על התנור.

למחרת היום החלו הרוסים לחקור אותי מדוע עברתי את הגבול. סיפרתי להם, כי בעלי הוא חייט במקצועו והוא מתגורר בבריסק, לכן רוצה אני להיות יחד אתו ועם שני ילדי. אבל המלחמה שפרצה מנעה ממני לממש את תוכניתי, ובשל החורף העז והקשה ובאין לי כל מקורות מחיה יצאתי יחד עם ילדי לדרכי הרף הכפור העז. החוקר האמין לדברי ולאחר שאימתם בבריסק, בו שהה בעלי, הוא שיחרר אותי ואף צייד אותי בכרטיסי־רכבת לבריסק. הודיתי לו מאוד על התנהגותו ובלוויית שלושה רוסים, שנישקו לילדים עלינו לרכבת שהביאה אותי ואת ילדי למשפחתו של בעלי לבריסק.

מעתה מתחיל פרק חדש בנדודינו — רוסיה.

משהספקנו לנוח ולהסתדר מעט, ריכזו הרוסים את כל הפליטים ואת אלה שנרשמו לחזור לשטח הכיבוש הגרמני, העלו אותנו על משאיות להובלת בהמות, כדי לגרשנו

לסיביר, לברא שם יערות. לאחר דרך ארוכה שנמשכה ימים ושבועות הגענו למקום שנקרא קנאופוגוס. בירוא יערות — זו עבודת־פרך, שקשה לעמוד בה ותנאי חיינו שם היו בלתי־אנושיים — יתושים אכלו את בשרינו, מחלות התישו את כוחותינו ומזוננו היה דל.

הודות לחנינה שהשיג הגנרל הפולני שיקורסקי מן הרוסים, שוחררו כל האזרחים הפולניים בסיביר והועברו לאוזבקיסטאן, שם שהינו תקופה ממושכת. בתוך כך הוכרז על גיוס כל האזרחים הפולניים לצבאו של הגנרל אנדרס. גוייסו כל הגברים ולנו — הנשים — הבטיחו, כי לאחר המלחמה ישולחו הנשים וילדיהם חזרה לפולין, שם יאוחדו עם בעליהן. בעלי וחברו וואכטל התייצבו מיד לצבא הפולני החדש. הם הולבשו במדי הצבא הפולני ונשלחו לתחנת־הרכבת, בה כבר היו מרוכזים חיילי אנדרס רבים. אני וילדי כמו אשתו של ווכטל וילדתו הקטנה נשארנו בעיר מגורינו.

בדרך לבסיס הצבאי נפוצו שמועות בקרב המגוייסים, כי הנשים היהודיות לא ישולחו לבעליהן בפולין. בעלי שנטה להאמין לשמועות אלה, קפץ יחד עם חברו מן הקרון וחזרו אלינו העירה. עברנו לגור בין יהודים אוזבקיסטניים, אך איני זוכרת כמה זמן שהיתי ביניהם. באחד הימים פורסם, שכל האזרחים הפולניים יוחזרו לפולין. אספנו את מטלטלינו ונסענו לתחנת־הרכבת בעיר קאנאנד. איש לא טיפל בנו שם ושבוע ימים התגלגלנו ברחוב, עד שהועלינו לקרונות־משא, לדרך של אלפי קילומטרים, שעברה במדבר וציה ומעלינו — שמים אפורים. מדי פעם היתה הרכבת נעצרת בדרכה, כדי שנוסעיה יוכלו לשאוב מעט אוויר צח ולהרתיח מעט מים לשתיה, על אש שהבערנו משבבי עצים שמצאנו בתחנות. פעם, כאשר הייתי טרודה בהרתחת המים בתחנה, החלה הרכבת לזוז והשאירה אותי מאחוריה. בשארית כוחותי השגתי את הרכבת, קפצתי עליה, בלי להשליך את סיר המים הרתוחים מידי, כי הם היו מיועדים לילדי הקטנים.

בחזרה בפולין

אחרי שבועות רבים של מסע ברכבת הגענו לפולין, לעיר שטטין. כאן ירדו עלינו צרות חדשות. הפולנים נשארו אנטישמים כפי שהיו תמיד ושוב החלו להכות יהודים, לשבור שמשות ולהתנכל להם. היהודים התארגנו להגנה עצמית. הדתיים הקימו קיבוץ של אנשי „הפועל המזרחי" מבין שרידי הפליטה. גם אנו הצטרפנו לקיבוץ זה ובחרנו בהנהלה. בעלי, לייבל אלקון, שהיה פעיל במפלגה זו עוד לפני המלחמה, נבחר להנהלה. כולם — נער וזקן — התגייסו לעבודה בקיבוץ. היינו פעילים בארגון „הבריחה" שהוקם אז בפולין, שמטרתו היתה הברחת יהודים בדרך בלתי־לגאלית לארץ־

ישראל. ובו־בזמן התארגנו להציב התנגדות מזויינת נגד החוליגנים הפולניים, אשר התנכלו לאנשי הקיבוץ שלנו.

בשטטין, במקום ריכוזנו פגשתי את משפחת יצחק גולדשטיין — הוא, אשתו וילדתם הקטנה צפורה — אשר ישבו ספונים בפינה, בהמתינם לתורם, שיוברחו לברלין, בדרכם לארץ־ישראל. מיד התערבה הנהלה ותוך זמן קצר הבריחה משפחת גולדשטיין את הגבול לגרמניה. גם אני רציתי לעזוב את פולין מוקדם ככל האפשר, אבל היינו האחרונים כי בעלי היה עסוק ב„בריחה". היינו בקבוצה האחרונה אשר הבריחה את הגבול בדרכה לארץ־ישראל.

בדרך לארץ־ישראל

הדרך היתה קשה. עייפים ותשושים הגענו לברלין. לאחר שהתאוששנו מעט נשלחנו לרוזנהיים ומשם לאשאיי, הסמוכה למינכן, שם שכן מרכז „הפועל המזרחי". משם נסענו לצרפת כשפנינו מועדות למדינת ישראל שהוקמה חדשים מעטים לפני־כן.

בסוף חג הסוכות תש"ט (1948) הגענו לישראל. מיד הועברנו לפרדס־חנה, כי שם היה מחנה נטוש של הצבא הבריטי. למגורים הוקצה לנו פחון. כאלה ודומה להם היו מגורי העולים החדשים שהגיעו בחודשים הראשונים לאחר כינון המדינה. בהיותי במחנה גיליתי כי אחי חי בארץ. יחד איתו התחלנו לחשוב על עתידנו והחלטנו לעזוב את פרדס־חנה ולחפש עבודה. קיבלנו דירה בגבעת־עליה (ביפו) הסמוכה לים. היתה זו דירה, שכדי להיכנס לתוכה, צריך היה להתקין לה מדרגות, וזאת אמנם עשינו. היא היתה ריקה מכל ציוד ורק ארבעה קירות חשופים היו לנו. אט־אט התחלנו למלא אותה ברהיטים ובציוד־ביתי אחר וגרנו בה שש שנים.

בעלי לייבל השיג עבודה בצה"ל, שם עבד זמן ממושך, עד שתנועת „הפועל המזרחי" סידרה לו עבודה במשרדיה. אף אני השגתי עבודה בבית־החולים „דונולו" ביפו. בינתיים גדלו ילדינו. את בתנו עדינה שלחנו ללימודים לסמינר למורים בירושלים, שם היא היתה העולה החדשה היחידה בין כל התלמידות ואף־על־פי־כן הצטיינה בלימודיה. בני למד בבית־הספר בבת־ים ואף הוא היה תלמיד טוב ואת מסלול לימודיו סיים בטכניון, כמהנדס אלקטרוניקה. בעלי ואני עבדנו קשה, אך היינו מרוצים. אולם לצערי העמוק נפטר בעלי לייבל והוא אך בן חמישים וחמש שנה. בתי ובני, שנולדו בעיירתנו אוסטרוב הם היחידים שנותרו מבני הדור הצעיר של עיירתנו.

בסופת שלגים אל הבלתי־ידוע

עדינה אייכנבוים (לבית אלקון)

בחורף שנת 1940, בליל סופת שלגים, בכפור של 42 מעלות מתחת לאפס נטשנו את ביתנו החם והנעים ויצאנו אל הבלתי־ידוע, אל עולם קר וזר. ילדה קטנה הייתי אז ויחד עם הורי, גיטל ולייבל אלקון ואחי שמואל, תינוק בן חצי שנה יצאנו אל נדודינו.

בעיני הבריות היינו כבלתי־שפויים. כי מי מעז לצאת לדרך בלילה שכזה עם שני ילדים קטנים בזרועות ההורים? וזאת, כדי להבריח את הגבול ולחדור לרוסיה שהיא „ארגז סגור ומסוגר ואין יוצאים ממנו לעולם!"

לא היתה זו הפעם הראשונה שאבא עזב את הבית ואת העיירה. שבועות מעטים לאחר שהגרמנים כבשו את אוסטרוב, נפוצות שמועות כי בעיירות הסמוכות הם חוטפים יהודים, ממכובדי העיר, כבני־ערובה ותמורת שחרורם הם דורשים כופר־נפש בסכומים גדולים או מוצאים להורג. נוכח שמועות אלה תקף הפחד את הגברים ורבים מהם החליטו לברוח מן העיירה לעבר שטח הכיבוש הרוסי, שגבולו היה קרוב לעיירתנו. ובגלל קרבתו של שטח הכיבוש חזרו רבים לעיירה ולאחר זמן נמלטו אליו שנית. בין אלה שברחו היה גם אבא, שברח לעיר ברסט־ליטבסק, כי שם חי אחיו. אולם בחודש פברואר חזר אבא הביתה, כי שמע שעומדים לסגור את הגבול ולא רצה להישאר בברסט־ליטבסק, בעוד אמא והילדים נשארו באוסטרוב. בשובו הביתה אמא ניסתה לשדלו כי יחזור בגפו אל השטח הרוסי, לברסט־ליטבסק, באומרה כי לא יהא זה מן התבונה לצאת לדרך ארוכה ורבת־סכנות עם ילדה קטנה ותינוק בזרועות ולנטוש מאחורי הגב בית חם. לבסוף נשתכנעה מדברי אבא ובלילה חשוך ומקפיא עצמות יצאנו אל הבלתי־ידוע.

עוד רואה אני את אמא הנותנת הוראות לאשה שבאה להתגורר בביתנו, עד שאנו נחזור, ואיך לשמור על תכולתו — הרהיטים, השטיחים, הכלים — לבל יושחתו.

ילדה קטנה הייתי, אבל אזני היו קשובות ועיני פקוחות לכל אשר התרחש סביבי ובלבי חרותים בני משפחתי שנשארו בעיירה. זוכרת אני את סבתא חיה־איטה ז"ל, שתמיד היתה טרודה בחנותה ודאגה לפרנסת משפחתה; את סבי החורג, שלמה מגזס ז"ל, שהייתי קשורה אליו מאוד. אהבתי לראותו שותה תה, כ־20 כוסות תה ליום ולא היה נלאה לשאול אותי יום־יום: „נו, הגידי, איידלה, כמה כוסות תה שתיתי היום?" שכן אני הייתי הסופרת את מספר כוסותיו.

את הכוס היה סבא נוהג להחזיק בשולי הצעיף שעטף את צווארו. התה — כל עשרים הכוסות — חייב היה להיות מהביל ולהמתקת כוסות התה הרבות הספיקו לו... 2—3 קוביות סוכר בלבד!

פינה חמה שמורה בלבי לדודי מנדל ז"ל, אחיו הקטן, בן ה־14 של אבא. מנדל בחוזרו מן ה„חדר" היה מצחצח את הזכוכית המפויחת של מנורת־הנפט. לנקות את הזכוכית ולא לשבור אותה, לא היתה מלאכה קלה והוא, לאחר שאמנם הצליח לנקותה היתה באורח פלא נשברת בידיו. וסבתא כעסה, אך כעסה לא הועיל לה הרבה. אהבתי להתבונן במנדל, בשעת מלאכתו. תוך כדי עבודתו היה מספר סיפורים יפים ועושה „פרצופים".

בערבים היה ביתנו נהפך לבית־ועד למשכילי העיירה, אשר שוחחו ביניהם על נושאים אקטואליים ונושאים שעמדו תמיד ברומו של עולם. אחד הנושאים שהעסיקו את כולם בימי ההם היה: האם המטורף הזה — היטלר — יעז להצית מלחמה עולמית חדשה? הרי אם יתייצב נגד מעצמות העולם הן יוכה שוק על ירך תוך שבוע ימים! אבל המצב הפוליטי הלך והחמיר מיום ליום. אחרי שהיטלר סיפח את הסודטים ואת אוסטריה הוא העלה את הדרישה לסיפוח דנציג, שהיתה עיר פולנית מאז תום מלחמת העולם הראשונה. אבל איש לא האמין כי מלחמת עולם חדשה עומדת בפתח. ופחות מכך האמינו היהודים כי איומיו נגד העם היהודי אכן רציניים הם והוא יבצע את תוכניותיו הרצחניות. אף־על־פי־כן התחלנו להתכונן לגרוע ביותר — למלחמה! במרתף קברנו את דברי הערך — כלי־כסף, תכשיטים וסכו"ם, אגרנו מצרכי־מזון, נפט ועצים להסקה ויחד עם כל העיירה ציפינו לבאות. אבל התנחמנו, וכי מה יכול לקרות לעיירה נדחת, שאפילו תחנת־הרכבת וחשמל אין בה ועל המפות אינה מסומנת ורדיו מצוי רק בבית העיריה ובביתו של הד"ר לאסט?! לכל היותר היא תנותק מדרכי אספקה ונסבול רעב. אך לימי מצוקה כאלה הרי אגרנו מזון! וכפי שהעיירה עברה את מלחמת העולם הראשונה, כך היא תעבור גם את המלחמה ההולכת וקרבה!

בינתיים הלכו וקרבו הימים הנוראים של שנת תרצ"ט — 1939. מה מאוד אהבתי את חגינו; את שמחת־תורה, עת הילדים נשאו בידיהם דגל שמחת־תורה ותפוח אדום ונר תקועים בו וצהלו ורקדו עם כל עדת היהודים בבית־הכנסת, או את יום הכפורים הקדוש, כאשר אמא ציידה אותי בחשאי בדברי מזון שונים לכל היום, כדי שהצום יוקל עלי. אמנם, הייתי מאוד מפונקת באוכל, אבל ביום זה משום־מה גבר מאוד תיאבוני. וחג החנוכה, שהוא חג הילדים השמח, הלביבות, הסופגניות ומשחקי הסביבון. טעמם המתוק של החגים עוד שמור עמי עד היום.

גם בית־אבא חרות בלבי. לנגד עיני עומדת הכובסת בביתנו, סטאכובה, ובנה טאדק,

אשר ידע יידיש ושימש כ„שבת־גוי", שהבעיר את התנור בימי שבת או הוריד את הפמוטים מהשולחן. מפניו לא פחדנו, אם כי היה „שגץ" ככל „השקצים". אבל מפניהם פחדנו, גם פחדנו. הם עשו להם מינהג; בראותם ילד יהודי עובר ברחוב לידות בו אבנים, להציק לו בדרכים שונות ולקרוא אחריו קריאות אנטישמיות: „יהודים לפלסטינה" ומילות גנאי אחרות. הקריאה „יהודים לפלסטינה!" אכן עוררה בי געגועים לארץ־ישראל ואולי אף הגבירה בלבי את תודעתי הלאומית.

האנטישמיות הזאת היתה כמשחק תינוקות בעריסה, לעומת מה שצפוי היה לנו עם פרוץ המלחמה ב־1 בספטמבר 1939. המלחמה פרצה במפתיע ותוך ימים מעטים היתה פולין כולה כבושה בידי הגרמנים־הרוצחים. בעיירתנו, המלחמה כמעט שלא הורגשה. ביערות, ליד העיירה נערך קרב בין הצבא הפולני והצבא הגרמני ועד מהרה הוכרעו הפולנים — חטיבה שלמה נפלה בקרב ולאחריו עברו חיילים גרמניים בעיירה. אני ראיתי אותם מבעד לסדקי התריס, כי אמא אמרה שהם יורים והורגים ללא כל אבחנה. הם נראו לי מפחידים מאוד, כמלאכי־מוות שהשתלטו על העיירה. ציפיה דרוכה, פחד ואימה ירדו עלינו, שמועות משמועות שונות הילכו בעיירה, לא ידענו אם הרוסים יגיעו לעיירתנו, כי הם נעצרו לא הרחק מהעיירה ואחר כך נסוגו, עד שלבסוף נהר הבוג נקבע כגבול בין הצבא הרוסי והגרמני. האבות וזקני העיירה סברו כי המלחמה הזאת לא תארך ימים רבים. לכל היותר — כמה שבועות!

אבל יום אחד הופיעה פלוגת אנשי האס־אס בעיירה, הטילו פחד מוות על כולם, התפרעו, השחיתו רכוש אבל לא הפילו קורבנות בנפש. באותו יום שכבתי חולה במיטה, באדמת או שני, ולפתע הופיעו בפתח הבית חיילים גרמניים. אמא אמרה להם כי אני חולה באדמת ומיד הם עזבו את הבית. בצאתם שברו את חלון הראווה של חנותנו וכל אשר היה בו. אז זה היה נראה בעיני כשיא האכזריות! אבל החלו כבר גירושי יהודים מהעיירות הסמוכות. זוכרת אני כי מלובארטוב גורשו היהודים ואמא איכסנה בביתנו משפחה אחת מאותה עיירה. חשנו בטחון יתר כאשר משפחה זו באה לגור עמנו, כי כאמור, אבא כבר לא היה אז בבית.

וכפי שסיפרתי לעיל, כאשר אבא חזר בחודש פברואר 1940 הביתה, יצאנו באמצע ליל כפור וסופת שלגים לדרכנו. תלאות רבות עברנו בדרך נדודינו: בהבריחנו את הגבול הרוסי תפסו אותנו הגרמנים ובדרך נס ניצלנו מידיהם, עד שהגענו לרוסיה ושם גורשנו לסיביר ולאחר מכן לאוזבקיסטן. אבל כל הקורות אותנו בימים ההם הרי זה סיפור בפני עצמו. נשארנו בחיים. במשך כל שנות המלחמה הגיעו אלינו ידיעות — מהרדיו ומעתונים — על גורל היהודים בפולין ובארצות הכיבוש האחרות תחת שלטון הנאצי. אולם סירבנו להאמין לדברי הזוועה והאימים האלה, בחושבנו כי אלה אינם

אלא דברי תעמולה אנטי־גרמנית שמפיצים הרוסים נגד הגרמנים. אולם ככל שהמלחמה התקרבה לסופה, סיפורי הזוועות הבלתי מתקבלים על הדעת התחילו להתאמת.

כאשר חזרנו לפולין ראינו כי אין לאן לחזור. לא נותר איש מכל בני משפחתנו ואם אי־פה ואי־שם נותרו עוד יהודים בחיים, הרי הפולנים ארבו להם כדי לרוצחם. לא חזרנו עוד לאוסטרוב ויצאנו לדרך הנדודים — לארץ־ישראל.

כאן, בארץ, הציב לו אבא ז״ל למטרה לאסוף את שארית ניצולי העיר ולעזור להם בקליטתם. הוא היה בין מייסדי ועד יוצאי אוסטרוב, שראשית פעולתו היתה הושטת עזרה חומרית לנזקקים מבין בני אוסטרוב. הוא לא פסק מלספר לנו — ילדיו הצעירים — על עיירתנו, על אורחות־חייה ועל יהודיה. בערבי־שבת או בחגים היינו מסובים כולנו יחד ואבא היה מספר לנו סיפורים עליזים ועצובים על עיירתו. אבא השתדל מאוד להחדיר בנו, בני הדור האחרון של העיירה, את אהבתו וגעגועיו אליה, את השייכות למקור יניקתו ואת הקשר הנפשי העז לעיירת הולדתו. ובהעלותי שורות אלה על הנייר, מבקשת אני להוסיף אבן קטנה למצבת יהודי אוסטרוב, כמשאלתו של אבא, ר׳ אריה לייב אלקון ז״ל.

חגיגת בר־מצווה אצל משפחת אלקון בתל־אביב

בר־מצווה פייערונג ביי דער פאמיליע אלקון אין תל־אביב

Bar-Mitzvah reception at Elkon family home in Tel-Aviv

בלנינגרד הנצורה

רחל רייס

אני, רחל רייס, הנני נכדתם של נחמיה ופרידה לבית סובול ובתם של חנה ויעקב לבית זאלץ. סבי היה מראשוני הבורסים בעיירה, יחד עם שטיגליץ ואידל דאבניקר ז״ל, הוא אביה של אחייניתי הינדה טילנקרויט.

ימי ילדותי בעיירה אוסטרוב היו זכורים לי כימים המאושרים ביותר בחיי, בייחוד בימי חג ושמחות, כאשר מכל הסביבה התקבצו ובאו אליה היהודים שגרו כל ימות השנה בכפרים ובאו לחגוג בעיירה את חגי ישראל.

יהודי אוסטרוב היו אנשים טובי־לב ונדיבים מאוד, שהיו מוכנים תמיד לעזור איש לרעהו בטוב וברע. המשפחות שהיו קרובות לי ואהובות עלי היו: אלקון, ניישטטר, שפרן, וינדר ואח׳. עד פרוץ המלחמה היינו כולנו כמשפחה אחת, רק עם פלישת הגרמנים נוצר קרע בין המשפחות ואף בתוכן פנימה.

האימה החלה בערב חג הסוכות. ישבנו כולנו מסובים לשולחן החג ולפתע נכנסו שני גרמנים ממוצא צ׳כי ואמרו לנו לברוח, משום שהגרמנים החלו להתנכל ליהודים באכזריות. אני הייתי אז כבת 17 שנים. החלטנו, אני ואחי הקטן שהיה בן 11 שנה וצעירים אחרים לברוח מהעיירה.

בדרכנו, כאשר התקרבנו לנהר הבוג נתקלנו בזחל״ם גרמני. חיילי הזחל״ם ערכו חיפוש בעגלה בה נסענו ועל גופינו. בראותם כי אני עונדת שעון יקר־ערך הם תלשו אותו בגסות מידי יחד עם העור. לאחר שחצינו את הנהר פגשנו רוסים שטיפלו בפצעי היד ותפרו את הצלקות. נסענו לקובל והתאכסנו שם אצל משפחת וינדר. שם הכרתי את בעלי ז״ל, איתו התחתנתי לאחר מכן. זה היה בחורף שנת 1939.

לאחר פרוץ המלחמה בין גרמניה לברית־המועצות — בשנת 1941 — גוייס בעלי לצבא האדום ואני נותרתי לבדי, ברוסיה, עם תינוק בן שמונה חודשים. היו אלה ימים קשים ואיומים. הגרמנים כבר התקרבו ומטוסיהם הפציצו את העיר. הפצצות נפלו גם על גן הילדים וכל הילדים שהיו בגן נהרגו.

אז החלו תושבי העיר לחפור תעלות־מגן לחיילים מפני קלגסי הנאצים. גרנו בפושקינה הסמוכה ללנינגראד, אליה הגענו לאחר מכן. החיים בעיירה זאת בימי המלחמה היו נוראים ואיומים שאין לתארם במלים. כי לנינגראד היתה נצורה שנים בידי הצבא הגרמני ונותקה לגמרי מן הארץ הגדולה הזאת. העיר נותרה ללא מזון

וללא דלק, ללא תרופות ובגדים. רק חמישים גראם לחם ליום הוקצבו לנפש ותושבי העיר מתו באלפיהם. היינו ישנים ביערות על גופות מתות שהשלג כיסה אותן בשכבה עבה.

אשה רוסיה אחת ביקשה ממני להתלוות לביתה, לראות מה נותר ממנו לאחר הפצצה גרמנית. בין חורבות הבית מצאנו איש מגודל שיער, שהיה דומה לחיה והוא היה אחי האשה הרוסיה. כאשר ראה האיש את אחותו אמר כי היא שמנה ואפשר יהיה לאכול אותה. קודם לכן הוא הודה, כי אכל את בשר אביו ואמו שמתו. לבסוף הוא התאבד.

בסוף שנת 1943 שוחררה לנינגראד בידי הצבא האדום והצבא הנאצי החל בבריחתו מערבה. אז גרשו אותנו השלטונות הסובייטיים לסיביר. בעת שיחרור העיר משקלי היה כעשרים ושמונה ק"ג. כולי הייתי עור ועצמות, אבל נשארתי בחיים. בסוף שנת 1945 שב בעלי הביתה משדות הקרב, לאחר שהחלים מפצעיו. שבנו לפולין וראינו כי פולין כולה נהפכה לבית קברות ענק ובלתי־נראה לכל בני עמי. גם כל בני משפחתי הושמדו במחנות הרצח של הגרמנים. התיישבנו בפיאשיצה, שם נולדו לנו הילדים. בשנת 1957 עלינו לישראל.

ג.

דמויות

ד״ר בצלאל לסט ז״ל

איזידור לסט

כבן שמונה שנים הייתי עת עזבה משפחתנו את אוסטרוב ודבריי על חיינו בעיירה זו מתבססים על סיפורי אבא ז״ל ועל טרפי זכרונות מימי הילדות.

ביתנו היה בית דו־קומתי, כפרי, רחב מידות ששכן ברחוב ה־3 במאי. בקומה העליונה היה חדר־העבודה של אבא, שהיה רופא. בקומה התחתונה, בפרוזדור, המתינו החולים שבאו לקבל טיפול מידיו. היו אלה איכרים מכפרי הסביבה, שבאו אליו בעגלותיהם, רתומות לסוסים. את הבית הקיפה גינה קטנה בה טיפלה אמי דורה ז״ל. בביתנו היו מתאכסנים תמיד בני משפחה שבאו לבקרנו. בין הבאים היו: אהרון, סוניה, קלרה, בן־דודי איזיו, החי היום בחיפה וכן ידידים רבים ביקרו אצלנו לעתים קרובות. רובם היו יהודים, אך היו ביניהם גם פולנים. ביניהם היה הכומר, פקידים, מורים ולעתים אף באה הרוקחת סמוליקובה. בערבים הם היו משחקים בקלפים. אנו, הילדים, שיחקנו עם בנות דודינו — מאשה וגליה — בנות רופאת השיניים סוניה באסקינה, שכל משפחתה נספתה בשואה.

בבית, דיברו רבות על הנושא „פלסטינה״, שאחיו של אבא, בן־ציון, חי בה (היום הוא גר בתל־אביב) וכל מכתב או תצלום שהיה שולח מארץ־ישראל גירה מאוד את סקרנותנו ועורר לשיחות ערות על המתרחש בה.

מסיפורו של אבא ידעתי כי הוא הגיע לאוסטרוב עקב מודעה שקרא בעתון יהודי, ממנה נודע לו כי דרוש שם רופא, יהודי.

את לימודי הרפואה התחיל אבא ללמוד באוניברסיטה בווינה, שם היה פעיל בתנועה הציונית והיה חבר בוועד־הפועל של תנועת הנוער „השומר־הצעיר״. בעת לימודיו האוניברסיטאיים גם עסק בהוראת השפה העברית. אך את לימודיו ברפואה סיים באוניברסיטה בלבוב, בשנת 1923. על־פי הדיפלומה שהוענקה לו הוא היה רשאי לעסוק בתחומי רפואה מגוונים ביותר: החל בריפוי מחלות עינים ועד למיילדות. לאחר שאבא סיים את חוק לימודיו האוניברסיטאיים הוא עבר את תקופת ההתמחות שלו בווילנה, בה גם היה מורה לעברית בגימנסיה של קלוטש (ר׳ ספרו של י. קלויזנר „וילנה, ירושלים דליטא, דורות אחרונים, 1881—1939״, הוצ׳ הקיבוץ המאוחד, תשמ״ג, כרך ב׳, עמ׳ 662). לאחר מכן עסק בפרקטיקה רפואית בדיסנא ומשם בא לאוסטרוב, בה שימש כרופא כללי. הוא גם היה רופא למחלות מדבקות שבימינו, רובן אינן עוד חמורות, הודות

לתרופות האנטיביוטיות. אך בימיו מחלות אלה גרמו לתמותה רבה. בבדיקת הפציינטים שלו לא השתמש אבא מעולם בסטטוסקופ המודרני, בעל צינור הגומי הארוך. היתה לו שפופרת קצרה, שחורה ודמותו נחרתה בזכרוני כאשר הוא כפוף על חזהו או על גבו של החולה, כמעט ללא כל חציצה ביניהם. לעתים היה מצמיד את אזנו לחזהו של החולה, אפילו אם הוא נדבק במחלה מדבקת, וכך שמע את פעימות לבו של האיש. כך היה בודק את אחי המנוח מוניה, כך היה בודק אותי וכך את בני מרק, וכאמור כך בדק את כל חוליו.

אבא סיפר, כי כאשר פרצה מגיפת הטיפוס באוסטרוב, הוא ידע בוודאות מתי מחלת הטיפוס תפקוד אותו, שכן לאחר בדיקת אחד החולים, שהיה נגוע בטיפוס, מצא אבא כינה על גופו. ואכן כך היה. וכאשר הרגיש שהמחלה גוברת עליו, ביקש להזעיק אליו את כלתו, היא אמי, שסעדה אותו בחוליו ולאחר שהבריא הם התחתנו. אחי הבכור, מוניה נולד בשנת 1928 ואנוכי נולדתי בשנת 1931.

למרות שאבא התמסר מאוד לחוליו, הוא מצא זמן פנוי גם לפעילות ציבורית — בקהילה או בארגונים ציוניים. אבא עמד בראש ההתאחדות הציונית וניהל את קרן העזרה ליהודים באוסטרוב. הוא גם דאג ליוצאי אוסטרוב שהיגרו מפולין ואמא הושיטה סעד ועזרה לכלות נצרכות.

עם פרוץ המלחמה אירגן אבא נקודת עזרה ראשונה לפליטים פצועים וחולים, חינם אין כסף. הוא לא קיבל שום תרופות מהגרמנים, כי חשד בהם ופחד מהם.

כאשר הגרמנים החלו להתקרב לאוסטרוב החליט אבא לברוח מן העיירה. עם כניסתם לעיר חקרו הגרמנים על מקום המצאו של אבא וכאשר נודע להם כי הוא נמלט אמר אחד הקצינים לרוקחת סמוליקובה: „אכן, יהודי חכם הוא!" בבריחתה הגיעה משפחתנו לעיר דיסנא, בה גרו קרובי משפחתה של אמי ושם שהינו עד פלישת הגרמנים לתוך ברית־המועצות, בשנת 1941. אז ברחנו מזרחה, אל תוככי רוסיה — למחוז גורקי. בשנותיו האחרונות (1953—1967) התגורר אבא בעיר אופה, בירת מחוז בשקיריה, שבהרי אורל. באופה היה ד"ר לסט רופא ידוע ושימש כמנהל מחלקה בבית־חולים עירוני גדול. אבא נפטר באוגוסט 1967, זמן קצר לאחר שפרש לגימלאות.

אכן, אבא היה יהודי בעל לב טוב וחכם, ציוני שלא זכה להגשים את חלומו ורופא מוכשר: בשבילנו, הבנים, היה אב מסור וחכם־לב; בשביל בני — סבא אוהב.

יעקב יוסף שטרן ז״ל

(מתוך הספר לזכרו)

בימי מלחמת העולם הראשונה סבלה אוסטרוב סבל רב. הצבא הרוסי שנסוג מפני הגייסות הגרמניים בזז את רכוש היהודים ושרף את בתיהם. יהודי העיירה נאנסו לברוח על נפשם ונהפכו לפליטים מחוסרי־בית. עם תום המלחמה שבו הפליטים לבתיהם וביניהם היתה גם משפחת יעקב יוסף שטרן. אביו, שבתאי, התפרנס בצמצום מעיבוד עורות והבן — יעקב יוסף עוזר לידו. יעקב יוסף הצעיר צמא מאוד ללימודים ולהשכלה ולאחר ה,,חדר״, אף כי לא זנח את לימודי הקודש ביקש מאוד להרחיב את השכלתו החילונית. כאחרים מבני עיירתו רכש גם הוא את השכלתו החילונית כאוטודידאקט, בכוחות עצמו. הוא שאף ללמוד ולדעת מתוך דחף פנימי חזק, ללא כפייה וללא מרות. אופייני לו הסיפור על דרכו בלימוד השפה העברית. הוא פנה במכתב לשבח ולקובסקי, שחיבר בזמנו ספר ללימוד עברית והלה שלח לו את ספריו וכך למד את השפה עד שהצטיין בה, עוד לפני עלייתו לארץ־ישראל. אולם רוח היהדות ולימוד התורה שספג בתוכו בשחר נעוריו לא עזבוהו כל הימים. רוח זו באה גם לידי ביטוי בסגנונו — בעל־פה ובכתובים — השזור דברי תורה ואמרות חכמים ויותר משאורח־דיבורו העיד על ידיעת התורה הוא העיד כי האיש חש את התורה וכי הוא ינק ממורשת היהדות וספרותה העשירה עד שנהפכה לחלק מאישיותו.

כנער צמא דעת ביקש את קרבתם של נערים הדומים לו מבחינה רוחנית ותחומי התעניינותם. עם חבריו אלה, הקרובים לו ברוחו אהב לשוחח ולהתווכח ואלה הרחיבו מאוד את דעתו. בתקופת התבגרותו נשפו רוחות מרד בארצות רבות וגם בעולם היהודי. ההתעוררות הלאומית והחברתית ירדה כאילו כרוכה על העיירות היהודיות בפולין והן נהפכו לקלחת רותחת של רעיונות חברתיים ולאומיים חדשים במאבק בין החדש והישן ולעימות רעיוני בין שומרי ערכי האתמול לבין השואפים לתמורה ולשינוי באורחות־החיים היהודיים. על התקופה ההיא כותב יעקב יוסף שטרן: ,,לפתע פתאום החלו להגיע לעיירה שמועות על תנועות חדשות ומפלגות שונות ברחוב היהודי בערים הגדולות וגם בעיירתנו התחילו להתארגן מפלגות ציוניות ותנועות נוער, ביניהן ,,צעירי מזרחי״, ,,השומר הדתי״, ,,החלוץ המזרחי״ ועוד. וכאשר הגיעה לעיירה השמועה על תנועת הנוער בעלת צביון דתי־לאומי, הוא הקים את סניף ,,צעירי מזרחי״. בין מארגני הסניף של ,,צעירי מזרחי״ באוסטרוב היו נוסף על י. י. שטרן גם לייבל אלקון, מוטל קורנבלום, אשר ורטסמן ואחרים. צעירי הסניף נטלו על עצמם כל פעולה ציונית שנתבקשה וכמו־כן נתקיימו בו שיעורים בתורה ובתנ״ך ונערכו הרצאות על נושאים

שונים, שעיקרם היה הרעיון של „תורה ועבודה". אולם נערי הסניף לא הסתפקו בכך שהם נאמני הרעיון של תורה ועבודה. הם ביקשו להפיץ ולהחדיר את הרעיון הזה בקרב בני הנוער בעיירה ובמסירות רבה עלה בידם למשוך לדרכם הרעיונית גם לומדי בית המדרש ונערים שרוח היהדות והתחיה הלאומית היתה קרובה לליבם. בפעילות האינטנסיבית הזאת היה ליעקב יוסף שטרן חלק נכבד מאוד. הוא הצטיין לא רק במעורבות בכל פעולות הסניף אלא גם בדבקותו במטרה; ופעל בתוכו לא רק כמארגן אלא גם כמרצה, ידו היתה בכל. מאוחר יותר הוא סייע לשכבה הצעירה להקים באוסטרוב את „השומר הדתי" ועמד לימינו ככל אשר יכול היה. הוא היה מרבה להרצות לפני הצעירים ממנו והשפיע רבות על התפתחות הקן.

גם ב„הכשרה" שהכינה את הנוער הציוני לקראת העליה לארץ־ישראל היה י. י. שטרן פעיל מאוד. ולאחר תקופת ה„הכשרה" החל יעקב יוסף לטפל בהשגת סרטיפיקאט לעלייה ארצה. והרי השגת סרטיפיקאט היתה כזכייה דמיונית, שרק לחלום על אודותיו מותר וספק אם יתגשם אי־פעם. והנה בדיוק אז הגיע לקן „השומר הדתי" סרטיפיקאט אחד והנהגת הקן החליטה למוסרו — אם כי לסרטיפיקאט היחידי הזה היו עשרות מועמדים — ליעקב יוסף שטרן. וזאת, כסימן להוקרה ולהערכה לאיש ולפועלו הציוני ותרומתו לגיבושו של הקן. חדשים מעטים לפני עלייתו נשא לאשה את שושנה וכזוג נשוי הגיעו ארצה.

ימים מעטים אחרי בואם ארצה, החל יעקב יוסף לעבוד בחברת „סולל בונה", בחפירת בורות לעמודי חשמל. על השאלה על שום מה בחר בעבודה כה קשה, השיב: „באתי לבנות את הארץ ולא אבחר לי את העבודה הקלה ואת המפרכת אניח לאחרים". כעבור שנתיים נתקבל לעבודה בביח"ר למלט „נשר". גם כאן עבד תחילה בעבודה המפרכת, במחצבה, אך משלמדו להכירו ואת הפוטנציות הגלומות בו, הועבר לעבוד במחלקת החשבונות של המפעל וכעבור זמן הפקידוהו על מינהל כוח האדם. בעבודה הזאת הדורשת הרבה הבנה ביחסי אנוש הוא הוכיח את כישוריו ותחושתו לבעיות האדם ויחסי העבודה, עד שנעשה לאחד האנשים המקובלים ביותר במפעל. כולם ידעו להעריך את מסירותו לחבריו לעבודה והם בחרו בו כנציגם וכחבר בוועד העובדים. ולאחר מכן נבחר לחבר במועצת עיריית חיפה. מי שהכיר את י. י. שטרן בצעירותו בעיירה וראה אותו בפעילותו שם ידע כי האיש נשאר נאמן להכרתו ולדרך חייו שאמרה כי „אין האדם חי לעצמו בלבד". תודעה ציבורית זו הנצה כאמור בפעילותו בעיירה ושם נבטו הנבטים הראשונים של תחושת ההזדהות עם סבל הזולת, של הרגשת החובה לעזור לחלש ושל חוש הארגון שציינו אותו בימי בגרותו, אשר העמידו אותו בשורה הראשונה של עסקני הציבור בחיפה. אולי משום כך התאפיינה דרכו הציבורית

באיכפתיות ומעורבות רגשית — אלה האלמנטים אשר ציינו אותו כבר בראשית דרכו בימי נעוריו באוסטרוב.

היתה לו זיקה עמוקה לעבודה ולאדם העובד, כי דרך חייו היתה מעין מזיגה של תורה ועבודה. וכשם שהתורה במובנה הרחב היתה ארוגה בהווייתו הרוחנית כך היתה גם העבודה, בה ראה ערך עליון בחיי האדם. את מושג עבודה במובן המסורתי המקובל כעבודת אלוקים הרחיב גם על עבודה כפשוטה, עבודה ממש. דבריו בשבח העבודה והאדם העובד באו לידי ביטוי מעל במות ציבוריות רבות. והודות למזיגה בין עבודה ותורה, שהיתה נר לרגליו הוא מצא את דרכו בתנועת „הפועל המזרחי".

בני עירו התגאו מאוד בפעילותו הציבורית הענפה — בתנועת „הפועל המזרחי", כחבר במועצת עיריית חיפה וכראש הוועד של מקום מגוריו, קרית־שמואל. זוהי פרשה מפוארת של פעילות ציבורית מסורה, הראויה לשמש דוגמא לרבים. בדרכו הציבורית היתה טובת הציבור בראש דאגתו וסובלנותו הטבעית והעין הטובה כלפי הזולת, העניקו לו את היכולת להשתחרר מנימות אישיות בוויכוח עם מתנגד פוליטי והוא שהיה מתנגד בלתי־מתפשר בענינים עקרוניים, לא שכח, כי אף יריבו נולד בצלם ויש להתייחס אליו בכבוד ולא לבזותו.

צעירי „הפועל המזרחי" בשנות השלושים

יוגנטלעכע פון „הפועל המזרחי" אין די דרייסיקער יאָרן

Young members of "Hapoel Hamizrachi" in the 30s

לזכרו של בן־עיר אציל רוח

אברהם פיירשטיין

את יעקב יוסף שטרן אני זוכר מגיל רך ביותר. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, בעודני ילד, הכרתי את משפחתו המכובדת, ביניהם את הוריו הי״ד ואת הורי אמו ז״ל.

זכורה לי עד היום התרשמותי הראשונה מאביו, ר׳ שבתאי הי״ד. היה זה כשנתקלתי באחד הימים בלכתי ברחוב בהצטופפות אנשי העיירה מסביב לצעיר יהודי, שהיה לבוש מדי חייל רוסי וחבש כובע פרווה שחור. היה זה שבתאי שטרן אשר שירת בצבא הרוסי בגדודו של ירום הודו הצאר, ובא הביתה לחופשה קצרה.

מהבעת השמחה של העומדים סביבו ומהידידות שגילו כלפיו, ניכר היה שהוא חביב עליהם. אני התרשמתי במיוחד מיפי תוארו של הצעיר ומקומתו התמירה. אח״כ נודע לי כי חוסנו הגופני היה לו לרועץ. בגללו לא יכלו הוריו לקנות את שחרורו מהצבא (דבר שהיה מקובל בימים ההם), והוא נאלץ להתגייס לצבא ונשלח לשרת באחד המחוזות הנידחים ברחבי האימפריה הרוסית.

בפגישה ראשונה זו עם אביו של יעקב יוסף ז״ל נזכרתי פעמים רבות כשנפגשתי עם יעקב יוסף עצמו בשנים הראשונות לבואו ארצה. הוא היה אז, בערך, באותו גיל שבו שירת אביו בצבא, ובמראהו היה דומה לו דמיון מפליא.

במלחמת העולם הראשונה פקד את עיירתנו סבל רב. הצבא הרוסי הבורח מפני הגרמנים, פיצה את עצמו בביזת רכוש היהודים ובשריפת בתיהם. יהודי העיירה נמלטו ברובם ממנה והפכו לפליטים מחוסרי בית.

הגרמנים הכובשים השליטו מיד עם כניסתם „סדר״ בעיירה וכבר אז ניתן היה להבחין ברשעותו של השלטון הגרמני.

עם תום המלחמה ושובם של הפליטים, חזרה גם משפחת שטרן לעיירה.

יעקב יוסף זכור לי מאותן השנים כנער חמד שחיבבתיו מאוד. עקבתי אחרי גידולו וידעתי על התפתחותו. אחרי שסיים את לימודיו ב„חדר״ לדרגותיו, החל ללמוד בבית־המדרש ותוך כדי לימודו התחיל גם לעזור לאביו בבית הבורסקי. עבודה זו גזלה הרבה מזמנו, אך הנער לא נטש את לימודי הקודש, ובנוסף עליהם למד עברית ופולנית בכוחות עצמו. מורה לעברית לא היה אז בעיירה ואני זוכר, כשהגיע אליו שמעו של שבח ולקובסקי, מחבר מפורסם בשעתו של ספר עברי ללימוד עצמי, פנה אליו יעקב יוסף הצעיר במכתב לקרקוב עיר מגוריו, והלה שלח לו את ספרו. כך השכיל לרכוש — אחד הראשונים בתוכנו — את השפה העברית.

כנער צמא דעת, היה מחפש את חברתם של נערים דומים לו וקרובים אליו מבחינה

רוחנית — בני הרב וכדומה. בין חבריו היה גם אחי, מנדל הי״ד, עמו התידד במיוחד והיה מבקר לעתים קרובות בביתנו. לא אחת הייתי עד לשיחות שבין השניים על הלימודים, ולוויכוחים על ענייני דיומא והתרשמתי מטוב שכלו של יעקב יוסף ומלהט רגשותיו.

עם נשואי עברתי לראדום ובמשך חמש שנות מגורי בעיר זו, עד עלותי ארצה, הייתי מקבל מאחי מכתבים, בהם תיאר את פעלתנותו התנועתית של חברו יעקב יוסף. כך נודע לי על ייסודו של סניף „צעירי מזרחי״ בעיירה ע״י יעקב יוסף ועל חלקו הרב בפעילות הציונית לסוגיה — איסוף כספים למען הקק״ל וכו׳ ועל השפעתו הרבה על חבריו.

את מאווייו העזים לעלות לארץ־ישראל הגשים יעקב יוסף חדשים אחדים אחרי נשואיו. הוא ושושנה, תבל״ח, לא רצו לבנות את ביתם בגלות ומיד עם קביעת מועד הנשואין התחיל לטפל בהשגת רשיון עליה ואחרי מאמצים מרובים הצליח להשיגו.

קיבלתי אותם בבואם ארצה, ואני זוכר את פניהם הקורנות מאושר על שזכו להגיע. ימים אחדים אחרי בואם, התחיל יעקב יוסף לעבוד אצל סו״ב, בחפירת בורות בשביל עמודי חשמל. לשאלתי, למה אינו מחפש לו עבודה קלה יותר ומתאימה לכוחותיו וידיעותיו, ענה לי: „באתי לבנות את הארץ בכל כוחותי, וחלילה לי לבחור לעצמי את העבודה הקלה ולהשאיר לאחרים את הקשה.״

כעבור שנתיים נתקבל לעבודה בביח״ר למלט „נשר״. גם כאן עבד תחילה בעבודה מפרכת במחצבה, אך במשך הזמן „הכירו את יוסף״ ועמדו על כשרונותיו. הוא עבר למחלקת החשבונות של המפעל וכעבור זמן מה הפקידוהו על מינהל כוח האדם, בעבודה הזאת, הדורשת הרבה הבנה בהליכות וביחסי אנוש, הוכיח יעקב יוסף שטרן את יכולתו, ונעשה לאחד האנשים המקובלים ביותר במפעל. דבריו השקולים ומסירותו לענייני העובדים מצאו הערכה בקרב חבריו לעבודה, והללו בחרו בו כחבר בוועד העובדים והעניקו לו את אמונם.

אנחנו, בני עירו, התגאינו מאוד בפעילותו הציבורית הענפה — בתנועת „הפועל המזרחי״, כחבר במועצת עירית חיפה וכראש הוועד של מקום מגוריו, קרית שמואל. זוהי פרשה מפוארת של פעילות מסורה, הראויה לשמש דוגמא לרבים.

בעשרים השנים האחרונות לחייו היתה לי הזכות לעבוד אתו למען הארגון של יוצאי אוסטרוב—לובלין בישראל. הוא שימש כיו״ר ועדת הבקורת של קופת גמ״ח וכך יכולתי להכיר מקרוב את סגולותיו כאדם וכעסקן ציבורי מסור, שאינו חוסר מעצמו כל מאמץ למען שולחיו.

ישר הדרך הדבק במטרה

אריה שפרן

חברי וידידי מנוער, יעקב יוסף שטרן ז״ל שפעל כל חייו ברשות הרבים ולמען הרבים, היה מחונן בכל אותן התכונות האופייניות לעוסקים בצרכי ציבור, כגון פעלתנות, מסירות, נאמנות, כושר ארגוני וכו׳ וכו׳.

ידידותנו נמשכה מאז היותי נער כבן 14—15, עד יום פטירתו. הוא היה מבוגר ממני בארבע—חמש שנים והיחס שנוצר בינינו בראשית היכרותנו היה כזה שקיים בין אחים השונים בגילם. אני ראיתי בו אח גדול ממני על כל המשתמע מכך — חשתי כלפיו חיבה ואמון מהולים בדרך־ארץ.

בתחילה פעלנו יחד בעיירה בסניף „צעירי מזרחי". הוא וחבריו לייבל אלקון ז״ל (נפטר לפני שנים אחדות בארץ), מוטל קורנבלום, אשר וורטסמן יבל״ח, הנמצאים בא״י, ואחרים, שנמנו עם בוגרי הסניף ועמדו בראשו, היו בעינינו, בני השכבה הצעירה, אוטוריטה שאין להרהר אחרי מעשיהם. היינו עובדים יחד בכל הפעילות הציונית שנעשתה בתקופה ההיא (איסוף כספים למען קק״ל, מכירת שקלים וכו׳ וכו׳), אך סניפנו היה פעיל במיוחד בעבודה תרבותית ענפה. בסניף התקיימו שיעורי תורה ונערכו הרצאות על נושאים רעיוניים, שעיקרם נסב על הרעיון של תורה ועבודה.

לא היינו יחידים בפעולה הציונית. בעיירה היו עוד ארגונים ציוניים, גדולים מאתנו, כגון סניף ה„התאחדות" שבראשו עמד הרופא ד״ר לאסט, שפיתח פעילות ציונית נמרצת, וכדי להחדיר את הרעיון של תורה ועבודה בקרב נוער העיירה מכל השכבות, היינו צריכים להגביר את עבודתנו התרבותית בעלת הגוון היהודי המיוחד. כך הגענו גם לנערים שלא נמנו עם לומדי בית המדרש והצלחנו לצרף חלק מהם לשורותינו.

בפעילות האינטנסיבית הזאת היה ליעקב יוסף שטרן חלק עיקרי. הוא הצטיין לא רק במעורבותו בכל פעולות הסניף, אלא גם בישרות שבו ובדבקותו במטרה.

מאוחר יותר, כשיסדנו, קבוצת בחורים מהשכבה הצעירה יותר, את „השומר הדתי" (שהיה אגב מהראשונים בפולין) עמד הוא לצדנו בכל כוחו; עקב בהתמדה אחרי פעילותנו והיה מרבה להרצות בקננו על נושאים רעיוניים. בעומדו לצדנו ובעזרתו לנו השפיע שטרן רבות על התפתחות הקן ועל מקומו שתפס בקרב נוער העיירה.

בעוקבי אחרי פעילותו הציבורית הברוכה של יעקב יוסף שטרן ז״ל, חיפשתי לא אחת במחשבתי את מקורות יניקתו בימי נעוריו ותמיד עולה בזכרוני הדמות המיוחדת במינה של דודו, ר׳ משה נח אלבוים ז״ל. איש זה היה יהודי תלמיד־חכם מופלג, שבצד עיסוקו במכירת בדים, היה מלמד בחורים גמרא ופוסקים, חלק מהם ללא כל תמורה.

ר׳ אריה אלקון ז״ל

גיסו הרב ש. בלומנפלד

אבידה גדולה סבלו המשפחה, הידידים וכל יוצאי העיירה אוסטרוב לובלסקי, עם מותו הפתאומי של החבר, הידיד ר׳ אריה אלקון ז״ל, יו״ר הארגון של בני עירנו. הוא היה בין הבחורים המצויינים של חובשי בית המדרש, מאוחר יותר למד גם בישיבות מחוץ למקום. מוצאו מבית נפלא, ממשפחה מפורסמת משני הצדדים, כולם חסידים, יראי־שמים ואנשי מעשה. הוא נתפס בצעירותו כמו רבים אחרים לרעיון הציוני־דתי ונמנה בין ראשי הסניף. צעיר מזרחי בעיר מולדתו, חותנו היה הרב מנובוקורצין ע״י קלץ, הרב ר׳ שמואל יעקב בלומנפלד זצ״ל. הגיסים הרב ר׳ יחיאל מאיר בלומנפלד, ראש הסמינר לרבנים „תחכמוני״ בורשא ור׳ שאול בלומנפלד, שנספו בשואה, ויבדלו לחיים טובים וארוכים הרב יוסף בלומנפלד ראב״ד של תל־אביב לשעבר והרב שלמה בלומנפלד.

המנוח ר׳ אריה הצליח חיש מהר להתחבב עליהם והיה אהוב נפשם. תמיד השתעשעו אתו בדברי תורה ושבחוהו כאברך יודע תורה, פיקח ובעל שכל ישר. אחרי החתונה שם את ידו במסחר בענף הטכסטיל שכמה דורות במשפחתו עסקו בכך. הוא נהיה לסוחר מצליח. למרות טרדותיו המרובות בשטח המסחר שהכבידו עליו, לא נטש את הגמרא ואת הלימוד. קבע עתים לתורה, למד בעצמו וגם אהב ללמוד עם אחרים. לא מנע את עצמו גם מהשכלה כללית. עברית ידע מהמקורות והרבה לקרוא ספרות בעברית וביידיש.

ר׳ אריה ז״ל התבלט בעירנו כמכניס אורחים וכאיש בעל שיחה נעים. ביתו היה פתוח לרווחה מבחינת „בית ועד״. התאספנו אצלו לעתים קרובות בלילי שבתות ובערבים של כל ימות השבוע. השיחות נסבו על כל מיני נושאים, עסקו בדברי תורה, בחסידות, בבעיות חברה, בציונות ובעניני התנועה. לא פעם שמשו הפגישות האלה, כהזדמנות לקביעת פעולות של קרן הקימת או קרן היסוד. הכנת קבלת פנים לשליח מן החוץ ותכנון פעולותיו בעירתנו. חמימות יוצאת מן הכלל הרגישו בביתו ולהרגשה הזאת היה חלק רב לזוגתו, שיחד עם בעלה המנוח קיימו את המאמר בפרקי אבות „והוי מקבל את כל אדם בסבר יפות״. הם הרבו בצדקה למעלה מיכולתם...

הסתדר יפה בעבודה. במרצו הרב ובמסירותו ללא ליאות, הגיע לעמדה מכובדת כפקיד בכיר בבנק־אדנים. כולם ציינו את יושרו ואת גישתו האוהדת כחבר וכידיד.

אבי ר׳ אריה אלקון ז״ל

שמואל אלקון

אבי זכרונו לברכה, ר׳ אריה לייב אלקון, נולד באוסטרובה, כך היו קוראים לעיירה שלנו. לצערי, לא היה לנו הרבה זמן לדבר על זכרונות מהעיירה. החיים דרשו רבות מהורי, על מנת שיוכלו לקיים את עצמם והילדים.

בעצם, אני זוכר דיבורים על העיירה בביתנו, רק אחרי שהגענו לארץ. אני גם זוכר הרבה שירים ביידיש — אולי בהיותי קטן, ואולי בגלל המלחמה שהתנהלה ואנחנו שנדדנו ממקום למקום.

ר׳ יהודה אריה לייב אלקון נולד לאביו ר׳ יוסף למדן וחסיד גור ממשפחת האדמו״ר בעל ה„חידושי הרי״ם״ זצ״ל, הוא נקרא על שמו של האדמו״ר בעל ה„שפת אמת״. אביו נפטר עליו בעודו ילד ובכוחות עצמו הטה שכם מצעירותו לסבול עול התורה והחסידות, כשדמות דיוקנו של אביו נראית לו בכל עת. מצד אמו היה נצר לר׳ יצחק אברבנאל.

ר׳ אריה אלקון חונן בשכל ישר ובתפיסה מהירה. אף סיגל לעצמו ממידת החסידות ומשנת חסידים היתה לו לקוו: ביטול היש העצמי מצד אחד, ואהבת הזולת ללא גבול מצד שני. יגע בתורה ובמעש ואף בהיותו סוחר ואיש מעש, מיזג בתוכו את החריפות והשנינות של בר־אורין, יחד עם פקחות והגיון של סוחר.

אבי עזב את העיירה (יחד עם משפחתו) בשנת 1939 והוא בן 33, בשיא כוחו, ברח ונדד לרוסיה. על מנת לקיים את המשפחה וכבר אחרי שעברנו את סיביר הקשה, היה צריך להפוך לסנדלר ולמכור את התוצרת בשוק ברוסיה האסיאתית. זאת היתה פרנסתנו, עליה חיינו. אך תמיד היה סבלני, אופטימי ומחייך.

גם תלאותיו, אשר עברו עליו ועל משפחתו בברחו מפני חמת המציק הנאצי לרוסיה, ובטלטוליו וביסוריו אשר נתייסר בערבות סיביר, לא שיברו את רוחו. תמיד שם מבטחו בד׳ ובאמונת־אומן של חסיד, התגבר על מכאוביו ומחסוריו.

בשובנו לפולין לפני העליה לארץ, אירגן קיבוץ, אשר מטרתו היתה להעביר קבוצת שארית הפליטה לארץ. ושמה התגלה בכושרו הארגוני, בסבלנותו, באופטי־מיותו ובחיוכו הנצחי.

עם תום נדודיו, זכה לעלות ארצה וקיבל באהבה את יסורי הקליטה. ואמנם התאקלם — ברוח ובחומר בקרב חבריו לדעה. נמנה עם פעילי התנועה בת״א. קבע עתים לתורה וזכה להוקרה כעובד בכיר ב„משכנות״ ובבנק „אדנים״ לאחר מכן. חתר ושאף לבוא אל המנוחה בארץ משאת נפשו.

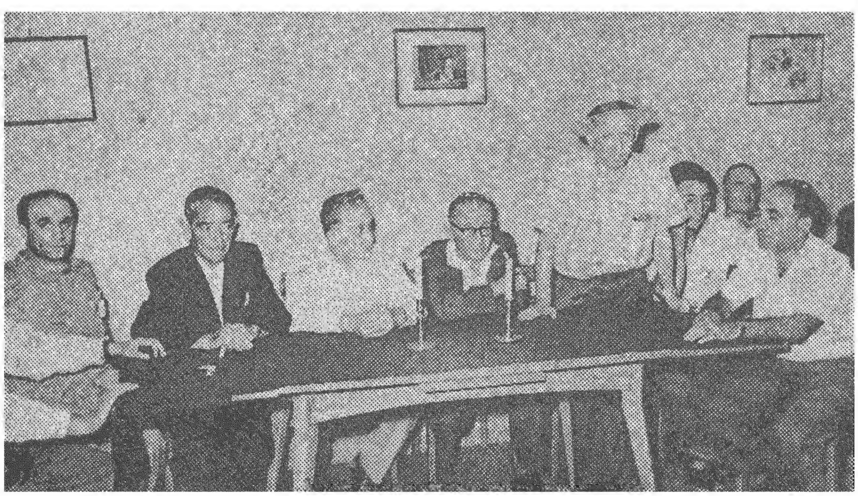
ב־1948 התחילו אבא ואמא לבנות את חייהם מחדש בארץ־ישראל. ארץ חמה, לא רגילים, הכל מהתחלה, אך עם המטען הציוני שהיה להם, עם הזיקה הבלתי רגילה למדינה, לדת ולמעשה הציוני — קיבלו הכל באהבה.

ואז, אחרי כמה שנים קשות, הגיעו למנוחה־ולנחלה. ולא זכה אבי לראות ולהנות ממנוחה ונחלה זו ונפטר בהיותו בן 56.

אך בשנים אלו, תוך כדי המעשה של פעילות בסניף „הפועל המזרחי", פעילות בועד אוסטרובה, שמעתי רבות את הסיפורים על העיירה, שמעתי את השירים ביידיש וקבלתי את המטען, אשר אני מקווה להעביר חלק ממנו לדורות הבאים — על העיירה היהודית ועל אנשיה, אשר חלק הלכו בעקבות ה„בונד" או הקומוניסטים, האחרים הלכו בעקבות הציונים, אשר ראשם בעמל יומם, בהוי של החגים, העגלות הנוסעות בקיץ ובחורף וכו' וכו'; על הפעילות הציונית של אבא ועל החרטה העמוקה שהמעשה הציוני לא בוצע בתחילת שנות ה־30.

קשה הכתיבה, כיון שלא תוכל לבטא את האישיות, הן בגלל הזמנים הקשים שהיו לנו, שבהם אתה רואה ומרגיש את האישיות והאופטימיות, האהבה והחום. אך אין זמן לסיפורים ולתאורים, כאשר המאבק הסתיים.

לא אוכל לספר הכל, כיוון שאינני יודע מספיק. אך אני מקווה, שהמעט שסיפרתי, יחזיק את הזכרון של אבי ואמי.

קבלת פנים למר רוזן מארה"ב. מברך אותו מר אלקון.
אויפנאמע פאר ה' ראזען פון אמעריקע. אים באגריסט ה' אלקון
Reception for Mr. Rosen from the United States; greetings by Mr. Elkon

יחיאל מאיר בלומנפלד ז״ל

מ. ק.

שידלוב (פולין), ט׳ כסלו תרנ״ג (1892) —
ורשה, יום הכיפורים. תש״ג (1942).

ר׳ יחיאל מאיר היה מצד אביו ומצד אמו בן למשפחות רבנים וראשי ישיבות. בנעוריו למד אצל אביו רבי שמואל יעקב, שהיה רב ואב״ד בשידלוב ולאחר מכן למד אצל רבי שמואל אנגל ורבי יוסף אנגל בקראקא. ר׳ יחיאל מאיר הוסמך להוראה (בשנים תרע״א—תרע״ב) ע״י האדמו״ר מסוכאטשוב, בעל „אבני נזר״, רבי אליהו קלצקין, רבה של לובלין ורבי שמואל אנגל.

בימי מלחמת העולם הראשונה הוא נמלט יחד עם משפחתו לרוסיה ושימש שם ברבנות בקהילות רצ׳וצה, נחצון ורוסוב שעל נהר דון. באותה תקופה היה מקורב לאדמו״ר מליובוויטש ויחד עמו הקים כמה ישיבות. הוא פעל גם בחברת „תורה ומסורה״.

עם תום המלחמה חזר לוורשה ונטל חלק בייסוד חברת „תומכי תמימים״ ובשנת תרפ״ג נתמנה רב בבית־המדרש לרבנים „תחכמוני״ בוורשה, שנוסד אז על־ידי הסתדרות „המזרחי״ בפולין. יחד עם רבי משה סולובייציק ורבי מרדכי שרייבמן שקד על הכשרתם של תלמידי „תחכמוני״ לרבנות. לאחר שהרב סולובייציק עקר לאמריקה נתמנה ר׳ יחיאל מאיר בלומנפלד לרב ראשי ב„תחכמוני״ והסמיך את בוגרי בית־המדרש להוראה.

במשך כל שנות ישיבתו בוורשה ועבודתו ב„תחכמוני״ הוא היה מעורה בפעולות של הסתדרות „המזרחי״ בפולין. מטעמה היה ציר בכמה קונגרסים ציוניים ופעל במחלקה לתרבות שליד „הקרן הקיימת לישראל״. בשנת תרצ״ה התקרב, למשך תקופה קצרה להסתדרות הציונית החדשה מיסודו של זאב ז׳בוטינסקי ואף השתתף בקונגרס, שכינסה הסתדרות זו בווינה. אולם לאחר זמן קצר חזר אל ה„מזרחי״ ואף הגביר את פעילותו בתוכה. לעתים קרובות היה מפרסם מאמרים מענייני־דיומא בתנועה הציונית הדתית, מעל דפי „ה„אידישע שטימע״, שבועון ה„מזרחי״ בפולין. בעניין רב ליווה את פעילותו של „השומר הדתי״ שתלמידיו ב„תחכמוני״ היו פעילים בו, לשביעות־רצונו.

ר׳ יחיאל מאיר פעל בעיקר בתחום החינוך התורני. שיעוריו נסבו על תרי״ג המצוות לפי השקפת הרמב״ם, שלאחר מכן ערך אותם למעין אנציקלופדיה ממנה הופיע הכרך הראשון בלבד בשם „כל מצווה״. כמו כן פירסם ספר בשם „גאולים״, העוסק בבעיות תורניות אקטואליות בקשר למצוות הנהוגות בארץ ובו פורסמו גם חילופי מכתבים עם כמה

מגאוני הדור, העוסקים בנושאי ההלכה. כמו־כן הוא הוציא חוברת על הרמב״ם במלאות שמונה מאות שנה להולדתו ומאמר נרחב על השחיטה בשפה הפולנית. הוא היה עורכו של הירחון התורני „ירושלים", שיצא לאור על־ידי איגוד רבני „מזרחי" בפולין, שהוא שימש כמזכירו. בירחון זה הוא פירסם בהמשכים עבודה מקפת בת שמונה פרקים על „בנין הארץ על פי ההלכה, האגדה והחסידות" ובחוברת ד—ה (ניסן—אייר תרצ״ט) של „ירושלים" ראה־אור מאמר מפרי־עטו, בו גילה בקיאות רבה במקורות על „הגנת הישוב על פי ההלכה". מאמריו נתפרסמו גם בירחון „סיני" ואחד מהם שפורסם תחת הכותרת „מעשה רב" עניינו סידור שטר מכירה בשביעית.

כל ימיו שאף ר׳ יחיאל מאיר לעלות לארץ־ישראל, אך לא זכה להגשים חלומו. משפרצה מלחמת העולם השנייה הוא נשאר בוורשה בהשקיעו מאמצים רבים ב„עזרת הרבנים", מוסד שהוקם ליד הקהילה היהודית בוורשה, שהיה מרכזו בפועל.

בימי חייו האחרונים היה עובד־כפייה בבית־המלאכה הנודע לשימצה של הגרמני שולץ, ששכן ברחוב נובוליפיה 46. יחד איתו עבדו בבית־מלאכה זה הרב פרומר מקוז׳יגלוב (ראש ישיבת חכמי לובלין) והאדמו״ר שפירא מפיאסצ׳נא. בשעת העבודה היו הרבנים מפלפלים בדברי הלכה ולפי המסופר התבטא הרב בלומנפלד באחד הימים: „מה לנו מצוקת רעב? הרי אין אנו נמצאים בבית־המלאכה של הגרמני אלא בגופנו בלבד, ואילו ברוחנו שרויים אנו בלשכת הגזית של הסנהדרין!"

ר׳ יחיאל מאיר בלומנפלד מת על קידוש השם בעצם יום הכיפורים תש״ג. סופר, כי כאשר הוציאו הגרמנים את עובדי בית־המלאכה והעמידום בשורה, הוא התפלל בלחש באומרו לאדמו״ר מפיאסצ׳נא שעמד לידו: יהי רצון שנבוא לקבר ישראל. והאדמו״ר ענה לו: אל תפתח פה לשטן, כי החיים והמוות ביד הלשון. המפקד־הרוצח־הגרמני השגיח בשיח הרבנים ושאל בזעם את ר׳ יחיאל מאיר לפשר השיחה. הרב בלומנפלד שכנראה ביקש להציל את חיי האדמו״ר, השיב, כי בחילופי הדברים המעטים עם הרב העומד לידו הביע רצונו למות במקום. המפקד־הרוצח ירה בר׳ יחיאל מאיר בו־במקום.

משפחת אברבנאל

טובה ברקמן

את שמואל אברבנאל הכרתי בוורשה, במחצית השנייה של שנת 1934 ועד מהרה התידדנו. ב־1935 יצאנו יחד למחנה־קיץ בקוזמיר. כעבור כמה ימים נסע שמואל למשפחתו לאוסטרוב ואני הייתי אמורה להצטרף אליו כעבור ימים אחדים. ראוי לציין כי בזמן ההוא כבר התרחק שמואל מאורח־החיים הדתי, אך בבואו הביתה, לבית־אביו, השתדל לא לצערו כי הלה היה מקפיד מאוד על המסורת הדתית, לכן בבואו לבית הוריו חבש שמואל „כובע יהודי", כמנהג הימים ההם.

כדי להגיע לאוסטרוב, הייתי צריכה להשתמש באמצעי־תחבורה שונים. ללובלין — באוטובוס, משם לפארצ'ב — ברכבת, ומכאן, יחד עם שמואל שהמתין לי — בעגלה לאוסטרוב, דרך יער מוריק ועבות. הורי שמואל, אחותו, ידידיו ומכריו קיבלו את פני בלבביות ובחום רב. ובשבת שלחה מחצית העיירה „קוגל" לכבוד הכלה...

העיירה עשתה עלי רושם מוזר. הואיל וכל שנותי גרתי בעיר גדולה, בוורשה, וזו הפעם הראשונה נקלעתי לעיירה קטנה, בה רק בית אחד, והוא ביתם של הורי שמואל, היה בנוי מלבנים. את העיירה חצה רק רחוב ראשי אחד, ממנו הסתעפו סימטאות ורחובות צרים. אבל יהודיה היו כולם בעלי לב חם וחיו ביניהם כבני משפחה אחת.

נוסף על הורי שמואל — אבא ואמא — היו במשפחה עוד ארבעה ילדים. לבת הבכירה, חיה ובעלה יצחק, היו שני ילדים — נער ונערה. לבת השנייה, זלאטע ולבעלה טרם נולדו ילדים בתקופה ההיא. השלישי היה שמואל ואילו אסתר היתה הצעירה בין כולם. על אודותיה רוצה אני לספר אפיזודה ששמעתי מפי שמואל: אסתר הושפעה מהאידאולוגיה הקומוניסטית ופעם, ביום־הכיפורים כאשר ההורים התפללו בבית־הכנסת, הזמינה את חבריה לארוחה קלה בביתה. לאחר שהחברה סעדו את לבם, הותירו אחריהם שיירי אוכל על השולחן. כאשר שמואל בא הביתה וראה את שיירי האוכל על השולחן, סטר לאסתר סטירת לחי מצלצלת. הוא חש יפה איזה הלם היה תוקף את אבא ואמא בראותם עקבות מעשי בתם ביום־הכיפורים. והרי שמואל עצמו כבר התרחק אז מקיום מצוות ומהמסורת. סטירת־הלחי קרעה קרע עמוק בין האח והאחות, שלא התאחה אפילו בזמן שגרו בוורשה, הרחק מאבא־אמא, אם־כי היו נפגשים לעתים קרובות למדי.

צבאות גרמניה הנאצית פלשו לפולין ב־1 בספטמבר 1939. השמים כוסו במאות

מטוסים שזרעו חורבן ומוות. בשני ימי ראש־השנה ת״ש נפלו אלפי קרבנות מפצצות המטוסים וביניהם היתה גם אסתר. כאשר קיבלנו את הידיעה על נפילתה של אסתר הלכנו — שמואל ואנוכי — לבית הקברות היהודי ברחוב גנשה כדי לזהות את גופתה. בדקנו מאות גופות של חללים, אבל את גופתה של אסתר לא זיהינו. רצונו העז של שמואל להביא את אחותו לקבר ישראל לא התממש, לדאבון לבו.

*

שמואל אברבנאל, בנם של יעקב ורחל, נולד ב־1910, באוסטרוב־לובלסקי. הוא למד בישיבת סוקולוב ובישיבות אחרות. זמן־מה היה מחסידי בראסלאב והיה משוטט איתם על פני העיירות היהודיות בפולין. ב־1929 עבר לגור לוורשה ושם הוא התקרב מאוד לחוגים של „הסוציאליסטים החופשיים" מהאסכולה של הד״ר קרוק ואליעזר פינס. בזמן ההוא ביקר בוורשה הד״ר יצחק נחמן שטיינברג ובהרצאה שנשא שם, הותקף, גם גופנית, בידי הקומוניסטים. שמואל הושפע מאוד מדברי שטיינברג והחליט להצטרף לקבוצת „פרייע שריפטן", כתב־עת שהופיע בווילנה ואף תרם לו מפעם־לפעם מפרי־עטו. הוא אף ייצג את ארגונו בייוו״א בוורשה.

עם פרוץ המלחמה שהה בוורשה הנצורה על־ידי הגרמנים, משם נמלט ב־1940 לביאליסטוק וממנה — כעבור כמה חודשים — הגיע לתוככי ברית־המועצות, בה הוא חי עד ראשית שנת 1946. בשנה ההיא הגיע לשלזיה־התחתית והתגורר יחד עם רעייתו בעיר ז'מביצה, בה היה חבר הוועד היהודי מטעם פועלי־ציון שמאל. יחד עם המורה שאול פדרמן הקים בית־ספר יהודי עם פנימיה, בה שימש כמנהלה, עד עלותו לישראל בשלהי 1949.

בשנות החמישים הגיע לישראל אבא גארדין אשר הקים בתל־אביב את המרכז האנרכיסטי, ספריה וכתב־עת „פראָבלעמען", שהופיע בידיש ובעברית, בעריכתו של הנ״ל. שמואל אברבנאל נתמנה למנהלו של המרכז ושל הספריה ועזר בעריכת המאמרים של „פראָבלעמען". לאחר מותו של גארדין, היה שמואל עורכו של כתב־העת, מגליון מס' 26 ועד גליון מס' 67. אז חלה שמואל ונפטר בשנת 1972.

בספר יזכור „טשיז'ב", שהופיע בעריכתו של ש. קאנץ פירסם ש. אברבנאל את רשמיו על „יום אחד בטשיז'ב". בארץ עמד ש. אברבנאל בקשרים הדוקים עם חוגי „ברית שלום" ובייחוד עם נתן חופשי. הוא גם ערך את ספרו של דוד מנטש, אף כי בשער הספר הוא לא רשם את שמו כעורכו. רק בהקדשה מה־15.9.69 לספר שרשם המחבר לכבודו של שמואל, מביע לו המחבר את תודתו והכרתו על עריכת ספרו הנ״ל.

ב־1970 הוא החל לעבד את החומר לספר יזכור של סקארז'יסקו־קאמיינה, אך רק את חלקו הספרותי הספיק להכין, כי מותו בטרם עת קטע את עריכת הספר הזה.

על אחי הפרטיזן ומשפחתי

שפרה לב ליבהבר

בלבי נושאת אני תמיד את זכר בני משפחתי היקרה: אבי ואמי, אחי ואחיותי, שנרצחו בידי החיות הנאציות ומשתפי־הפעולה הפולניים. הם עלו על המוקד יחד עם בני עיירתנו ועם כל בית ישראל בפולין. יהיו דבריי הבאים נר־תמיד לזכר בני משפחתי ולזכרם של בני עיירתנו שעלתה באש. אני כואבת תמיד את האימה והימים הנוראים שעברו עליהם, עד שהמוות האכזרי גאלם מייסוריהם, שאין להם משל בתולדות האדם. סבלם ועינותם שזורים בחיינו היומיומיים, ואת זכרם היקר ננצור לנצח.

הורי, מנוחה ושבתי לב נטשו את אוסטרוב בימי המלחמה העולמית הראשונה ובשובם אליה מצאו אותה שרופה, בה עלו באש גם בית אבי וחנותו. אז עברו לגור לבית הורי אמי, בכפר פשקה, הסמוך לראדזין. יחד איתם היה בנם הקטן, הוא אחי הבכור לייב. שם נולדתי אני ואחיותי: אטל, טובה ואסתר, ואיש מהם לא נותר בחיים. אחי בגר והיה נער נאה וכשרוני מאוד. לאחר שסיים את לימודיו בבית־הספר היסודי בעיירה, נסע לוורשה ושם עבד בבית־חרושת צבאי. היה פעיל באיגוד המקצועי והתחבב על כל מכריו. עוד אני שומעת את דבריו ונאומיו המעניינים והמאלפים שנשא לפני חבריו־הפועלים. הוא נשא לאשה את פלקה קאראש, שהיתה סטודנטית לרפואה.

אחרי שסיימתי את בית־הספר באוסטרוב באתי אל אחי בוורשה, שם למדתי תפירה ועבדתי שם בסלון אופנה ידוע. בשנת 1933 חזרו הורי לאוסטרוב. גם אחותי אטקה, אחרי שסיימה את לימודיה בבית־הספר באה אלינו לוורשה ועבדה כפקידה. שלושתנו עבדנו וחיינו מעמל כפינו בכבוד. לקראת החגים היינו חוזרים הביתה לבית הורינו, כדי לחגוג איתם את החגים ולהפגש עם ידידינו מנוער שנשארו בעיירה, אבל תמיד עמדנו איתם בקשרים הדוקים. גם באוסטרוב היה אחי מקובל מאוד על חבריו והם באו לשמוע את נאומיו במועדון התרבות המקומי.

הואיל והשתכרנו יפה רצינו להביא את ההורים אלינו, לוורשה, כדי שהמשפחה שוב תהיה מאוחדת, אבל המלחמה שפרצה שמה־לאל את רצוננו הטוב.

בשנת 1938 נישאתי בוורשה ליעקב ליבהבר, בן עיירתנו — אוסטרוב, וכשנה לאחר מכן מצאה אותנו המלחמה בעיר זו. אז אמר אחי, בעת שישבנו אצלו בבית: „אנו כולנו נספה במלחמה הזאת, אם בידי היטלר ואם בידי סטאלין". אחותי, אחי ורעייתו נסעו לאוסטרוב, כדי להיות יחד עם ההורים ולאחר זמן־מה נסעה אחותי ללוצק.

אני נשארתי בוורשה כדי לחכות לשובו של בעלי מהצבא הפולני. וכבר החלו הגסטפו והאס. אס. להחרים את רכושם של היהודים ולהתעלל בהם בכל דרך אפשרית. הם היכו ורצחו יהודים ברחובות, התעללו ביהודים דתיים, בנשים ובילדים והחלו לגרש יהודים לעבודות כפייה. משראיתי כי בעלי אינו חוזר, החלטתי לעזוב את העיר, אך משום שעל היהודים נאסר לנסוע ברכבות, לכן נמלטתי מוורשה בעגלה. גדול היה סבלי במשך כל שנות המלחמה, אבל אחריה גדל סבלי שבעתיים, משנוכח לדעת כי איש מבני משפחותינו לא נשאר בחיים ואנו, הננו השרידים האחרונים מכל משפחותינו הענפות. חקרתי, חיפשתי, שאלתי למצוא אפילו אחד מיקיריי ולא מצאתי זכר ושריד להם.

הגב׳ צביה פונצק מראדזין סיפרה לי, שאחי שבא מוורשה לאוסטרוב, שהה שם זמן קצר בלבד ונסע לכפר פשקה, שם הוא פגש את בן כתתו, פולני, בשם דומנסקי שהסתירו בביתו זמן קצר, אבל אופיו הסוער ואומץ ליבו של אחי דחפו אותו לצאת מהמחבוא והוא ארגן קבוצת פארטיזאנים יהודיים, שפעלה ביערות ראדזין. הגב׳ פונצק שהסתתרה בביתו של היערן, שמעה על עלילות הגבורה של הפארטיזאנים האלה, שכאמור, בראשם עמד אחי לייב לב. בנשק הדל שהיה בידיהם לחמו בחיות-הטרף הנאציות; חיבלו ברכבת שהסיעה חיילים גרמניים, וגרמו להם אבידות רבות; חיבלו בכמה מתקנים צבאיים ואף נלחמו בהם בנשק הדל שהיה ברשותם. וכאשר הרוסים החלו להתקדם בפולין, ביקשה ה-.A. K „ארמייה-קראיובה״ („צבא-הארץ״) האנטישמית לפגוע בפארטיזאנים היהודיים ולא תמיד עלה הדבר בידיהם, אך משהצליחו לפגוע בהם, הם צהלו והשתכרו מרוב שמחה, כי הרגו יהודים. מידיהם מצא גם אחי האמיץ והטוב את מותו, לא הרחק ממקום, בו נולדתי אני. על אחותי הצעירה, איטקה שהיתה נשואה ואם לבן אחד שמעתי מפי פולני, שסיפר לי, כי איטקה ובנה נורו ליד בור יחד עם יהודים רבים אחרים, שנטצוו, לפני הרצחם לחפור לעצמם את קברם ואחר כך נורו לתוכו. הוא סיפר לי כי אדמת בור הטבוחים נעה ימים לאחר הטבח וגניחות הגוססים עלו ממנו. על גורל אבי ואמי שמעתי מפי יהודי מצ׳נסטוחוב, שעלה לישראל אחרי המלחמה. בזמן המלחמה הוא התגורר בבית הורי כי הגרמנים מילאו את אוסטרוב ביהודים, שהביאו אליה מארצות שונות וגם מערי פולין ונפל בגורלו להשתכן בבית אבי. הוא סיפר לי על שתי אחיותי הקטנות שעזרו לו ולמשפחתו והתחלקו איתם בכל שהיה להם. יום אחד, בשובו לעיירה אחרי עבודתו בתחנת המים, עצרה אותו בדרך אשה פולניה אחת שהזהירה אותו לבל יחזור לעיירה כי בשעות הבוקר פרצו לתוכה האס. אס. ורצחו באכזריות את רוב היהודים שמצאו בה ואת השארית שילחו למחנה המוות טרבלינקה. הדבר קרה למחרת חג הסוכות תש״ג (1942).

כוה היה קצם המר של בני משפחתי הקרובה וזה היה גורלם של כל יהודי העיירה

שלנו, שחיו בה דורות רבים. כך נספו גם אחי אבי, אלי לב ושני בניו ושתי בנותיו על משפחותיהם. גם שתי אחיותיה של אמי ומשפחותיהן: משפחת הנדלסמן ומשפחת זוננשיין נרצחו בלוברטוב; אחותה ממשפחת וסונג ואחר מאחיה עם משפחתו נרצחו בעיר ברשניץ ואח אחר נרצח בעיר מזריץ׳. שם שני האחים — פונציק.

אימת ההשמדה של בני משפחתי הקרובים והרחוקים לא משה ממני יומם ולילה והיא מלווה אותי גם בשעות שמחה, כצלו של האדם המלווה אותו בכל מקום ובכל אשר יפנה.

עליתי ארצה עם שני ילדי אחרי המלחמה והתחלנו לאסוף את הריסות חיינו וזכיתי לראות שלושה נכדים ונינה אחת, אך האימה והזוועה והכאב הנורא, שאין לו מלים, הם חלק בלתי נפרד מכל חיי.

אני חשה חובה מצפונית להעלות את זכרה של ידידתי הטובה הגב׳ מנוחה ורמן לבית שטיגליץ ז״ל, שנותרה השריד האחרון מכל בני משפחתה הענפה, שנספו בשואה יחד עם כל בני אוסטרוב.

אחרי המלחמה עלתה ארצה, נישאה ונולדו לה שני בנים. למנוחה ורמן אני חבה תודה על זכרונותיה מאוסטרוב ומבני משפחתי אחרי שעזבתי את העיירה.

מנוחה נפטרה בטרם־עת, אחרי מחלה קשה. יהא זכרה ברוך!

טיפוסים ודמויות

יהושע קורנבלום / חיפה

לאחר הטרגדיה הנוראה מכל, אשר החיה הנאצית המטורפת המיטה על עמנו נשברתי פיזית ורוחנית. אף־על־פי־כן אעשה כמיטב יכולתי לשרטט ולהעלות על הנייר כמה דמויות וטיפוסים, אשר ישקפו את תושביה היהודיים של עיירתנו שההתקדמות הטכנולוגית, התאורה החשמלית והתחבורה הממונעת פסחו עליה. כדי להגיע לתחנת הרכבת הקרובה צריך היה לנסוע כ־10 ק״מ בדרך־עפר. גם לערים הסמוכות, הגדולות יותר — פארצ׳ב, לברטוב או לובלין — התחבורה אליהן התנהלה רק בעגלות רתומות לסוסים. חנווני העיירה קנו את סחורותיהם בלובלין ולמסע זה הם היו יוצאים בחצות הלילה, דבר כשלעצמו היה חוויה בלתי־נשכחת.

רוב יהודי העיירה חיו כל ימי חייהם במצוקה ובעוני ולמרות זאת היו חייהם הציבוריים ערים מאוד. היו בעיירתנו אירגונים ומפלגות פוליטיות מכל גוני הקשת האידאולוגית, מימין ומשמאל. הגדולה והחשובה בין המפלגות היתה מפלגת „מזרחי״, תחת הנהגתו של אחי ישראל ז״ל. היו גם ארגוני־סעד כמו: לינת־הצדק, תלמוד־תורה, הכנסת־כלה והעיקרי ביניהם — קופת גמילות־חסדים, אשר הושיטה עזרה כספית למרבית האוכלוסיה.

אחת הדמויות הבולטות בעיירה היה הד״ר לאסט. על אודות אישיותו אפשר לספר רבות. הוא היה איש נדיב־לב, חי את חיי יהודי העיירה ולא היה זר למצוקתם. הוא ידע אצל מי אפשר לבקש תשלום על הביקור ואצל מי צריך לטמון כסף מתחת לכר, כדי שיוכל לקנות את התרופה שהוא רשם לו. החיוך לא נמחה מעל שפתיו ולכל איש ואיש מצא מילת ניחומים והרגעה. הוא היה בעל דעות ציוניות ואף הזמין מורה מיוחד ללמוד אצלו עברית יחד עם בנו בכורו.

עוד דמות שנחרתה בזכרוני הוא שמואל רולניק, הקופאי של קופת גמילות־חסדים. הוא היה חסידו של הרב מביאלה, בעל זקן קצר ומטופח. הוא היה מאוד מסור לתפקידו כקופאי ויחד עמו תיזכר לטובה רעייתו חווה, אשה עדינה וסימפטית מאוד, אשר היתה עזר כנגדו והושיטה סעד לכל נצרך. לביתה שניהלה בטוב־טעם יצאו מוניטין בכל העיירה. אמרו, כי אצל חווה׳צה שותים תה עם לימון. בכל חג ומועד היה ר׳ שמואל רולניק מזמין את כל החסידים מהשטיבל שלו ל„קידוש״ בביתו. אשתו חווה היתה מכבדת אותם ביי״ש ו„לעקעך״ ו„קוגל״, שטעמו לא פג מפיהם עד ליום־טוב הבא. חברו הקרוב של ר׳

שמואל היה לייבל אלקון, שהיה עסקן תרבות בעיירה. הוא היה תלמיד־חכם גדול, אנציקלופדיה מהלכת על שתיים ובעל ידיעה רחבה בספרות הרוסית. דעותיו היו ליברליות ותמיד גילה הבנה רבה לזולת, בר־לבב ורגש עמוק. בבחרותו היה בעל חנות לבדים. לאחר נישואיו נהפך לאחד מבני המשפחה הידועה בפולין — משפחת הרבנים בלומנפלד, דבר המעיד רבות על אישיותו. גיסו, הרב ישראל בלומנפלד, היה ממנהיגי „המזרחי" בוורשה, כאשר־בירך, בנו של רב העיר, ישראל נלקנבוים ויעקב גולדשטיין, חתנו של ירחמיאל אברמוביץ׳.

היתה גם חבורת יהודים אומרי־תהלים וחסידים מכל החצרות: גור, סוקולוב, ראדזין (א"כ לברטוב). על־אף הבדלי הדעות הפוליטיים וההשתייכות לחצרות השונות, כולם היו כבני משפחה אחת. הכל ידעו מה שמתבשל בקדרתו של שכנו ואם אפילו לא התבשל דבר — אף זאת ידעו הכל ואז השתדלו שהקדרה תהיה מלאה.

שליחים שונים פקדו את העיירה — שליח למען ישיבה או מפלגה כלשהי, או מגיד סתם. כולם התקבלו בעיירה בסבר־פנים יפות ובידידות רבה. ותושביה השתדלו כי לא יצאו את העיירה בידים ריקות ובזכות זה יצא לה שם טוב.

ישראל וולוו׳ס הסנדלר — כך קראו לו כולם, ידע להטליא טלאי. איש צמוק וכחוש בעל לחיים נפולות ועיניים שקועות אך רוחשות טוב. זקנו — כצבע האפר וקצהו הימני ארוך מקצהו השמאלי. הוא היה חשוך ילדים. ביתו הקטן והמט ליפול, שרצפתו רצפת עפר — עמד בסימטה צרה שהובילה לבית־המדרש. כך היה האיש חי ולא קבל על גורלו. ביודעם את טוב־ליבו, יושרו ועוניו ועם זאת לא ביקש תמיכה, לכן היו כל התושבים מביאים אליו את מינעליהם לתיקון, אם נדרש תיקון ואף אם לאו. כך תמכו בו. חרף עוניו הוא עסק הרבה בצרכי ציבור: בחברה־קדישא וחברת־תהלים. אשתו היתה מתחננת בפניו: „ישראל, שב ותקן את הנעליים, הרי בעליו ידרוש אותם מיד ותמורת שלושים הגרושים שתקבל אוכל קנות לחם". ובעלה, ישראל וולוו׳ס, איש בעל מזג־טוב ונוח לבריות היה עונה: „הנה, תיכף, מיד, כבר אני מתיישב לעבודתי". אך משחגר את סינרו, היה מופיע שליח מה„חברה־קדישא" ומודיע לו כי יהודי נפטר בעיירה וצריך לקוברו. מיד הוריד את הסינר ופנה לעיסוקיו בחברה־קדישא ומה לי טלאי ומה לי לחם ואשה. ואם לא נאכל יום — האם השמים יפלו? הן יהודי מצווה לצום לפחות יומיים בשבוע! הרי בעיירה ישנם יהודים רבים שצמים כמעט כל ימות השבוע, מלבד יום שבת — כי ביום קדוש זה אסור לצום. יהודי מצווה להגות בדברים שלא מעולם הזה ולעשות מצוות שיעמדו לזכותו בעולם הבא.

בשבת היה משכים קום, מצטייד בשני קומקומי־תה מלאים ופונה לבית־המדרש,

כדי שחבריו, אומרי־תהלים יוכלו להשיב נפשם וללגום כוס תה חם. כך היה נוהג בימות הקיץ ובימות החורף. וכאשר בגרתי קמעה ועקבתי אחר מעשיו הטובים הייתי תוהה בלבי: מניין לאיש הכחוש והצמוק הזה מרץ רב כל־כך ורצון עז כזה לעשות כל אלה. אני חושב כי אם אמנם קיימים ל״ו צדיקים בעולם, הרי הוא נמנה עם אחד מהם. יהא זכרון ברוך לעד!

בעיירה קראו לו כולם: „לייבוש באגער דער גלעזער״. קומתו היתה קמעה גבוהה מממוצעת, פניו היו עגולים ועיניו בורקות. איש עליז, בעל קול עמוק וזקן צהוב קטן, שכבר חוטים לבנים היו שזורים בו. היה מכריז על עצמו כחסיד הרבי מסוקולוב, אבל היה מתפלל בבית־הכנסת של רב העיר, כי שם היה עובר לפני התיבה, דבר שאהב בכל נימי נפשו.

כל ימות השבוע היה משוטט בכפרי הסביבה, כדי להתקין שמשות בבתי האיכרים ולקראת שבת היה חוזר לביתו, שם המתינו לו שלוש בנות שכבר מזמן הגיעו לפרקן. אבל הוא כדרכו היה אופטימי: בנותי — היה אומר להן — במו אזניכן עוד תשמעו כיצד ישאלו אותי הבחורים — לייבוש, האם יש לך עוד בנות שיהיו לנשים לבחורים! ואכן, לפני פרוץ המלחמה, נישאו שלוש הבנות! הואיל והוא היה אחד מחבורת אומרי־תהלים, אשר כל ימות השבוע רדפו אחר פרנסה לביתם וליל שבת היה היחידי שיכלו לתת מרגוע לעצמותיהם, חשש לייבל כי הם עלולים לישון את שנתם הערבה ולא לקחם לאמירת תהלים. לכן, נטל הוא על עצמו את המשימה הקשה, שהיא גם מצוה גדולה להקיץ את חבריו. ומדי שבת בשבתו, עם שחר, בלילות החורף החשוכים והקרים, היה לייבוש עובר על הבתים, בסימטאות הדלות ובקולו הערב היה קורא: „יהודים, קומו לעבודת הבורא, קומו לאמירת התהלים!״

דמויות כאלה ואחרות חיו בעיירתנו, אך מי יוכל לתאר את כולן? אזכיר רק את שכננו הקרוב, ר׳ שלמה מאגעזס, יהודי רזה, בעל קומה גבוהה וזקנקן שחור ומחודד. הוא היה מחסידי הרבי מגור, מהמכובדים ביותר בעיירה, בן־תורה, אשר כל שעה פנויה היה מעיין בגמרא. בעל חנות לבדים שנתן צדקה הרבה. זמן רב שימש כנציגה של האוכלוסיה היהודית במועצה העירונית.

בקרבתו גרו האחים אברבנאל, ירחמיאל ואלטר גיטה׳ס. ביתם היה היפה ביותר בעיירה, בו שכנו גם חנויותיהם: חנות מכולת וחנות לבדים. הם היו מראשוני ומוותיקי בעלי־הבתים בעיירה וגרו יחד עם חתניהם ונכדיהם.

ר׳ יחיאל צוקרמן היה בעל חנות למוצרי־ברזל. מלומדי תורה בין חסידי גור ובעל־תפילה המקובל ביותר בשטיבל זה — ואף בעיירה כולה. כידוע חסידי גור לא היו

אוהדי התנועה הציונית. אך פעם נזדמן לי לחזור עם ר׳ יחיאל בעגלה אחת מלובארטוב. הואיל ונסענו שעה ארוכה נתקשרה בינינו שיחה. בשומעו כי אבי הוא מאוהדי „המזרחי״, סיפר לי על פרסומים ספרותיים בנושאי הציונות ואף החל לפזם את השיר הידוע „מעל פסגת הר הצופים״. כנראה, במסתרים היה גם ר׳ ירחמיאל חסידו של הרצל.

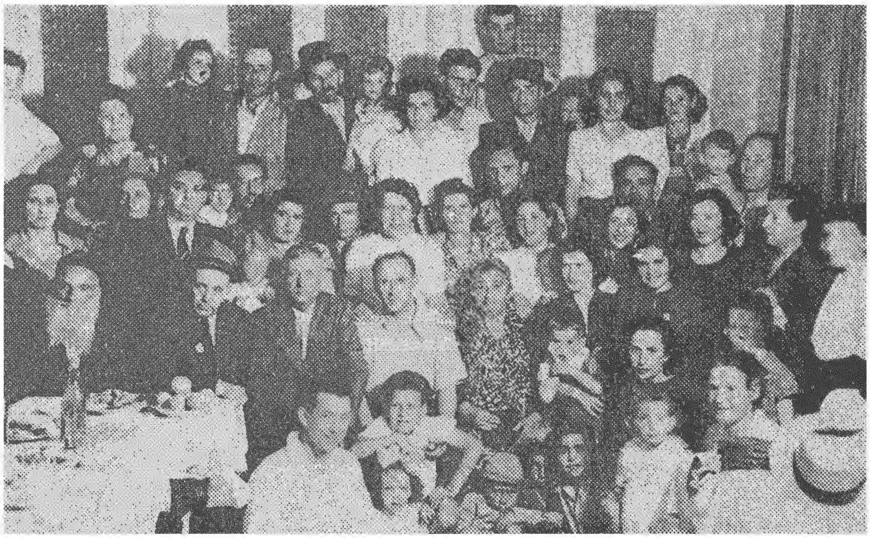
בקצה הרחוב גרה משפחת שפירא הידועה. ראש משפחתה, ר׳ משה הירש, היה דמות פטריארכלית ובלכתו ברחוב היה מושך עין כולם ומעורר יראת כבוד. שנים רבות היה חבר המועצה העירונית וחבר הקהילה היהודית. כמוהו היה גם אביו של ידידי דוד, ר׳ אהרון לייב קירשנבוים, העילוי הגדול של העיירה. הוא נתבקש לכהן כרב העיירה אך האיש סירב והתפרנס ממסחר זעיר, כדי לא להפוך את התורה קרדום לחפור בה. הוא היה חסיד הרבי מסוקולוב ובשבת, לפני התפילה לימד את הציבור את פרשת השבוע. אבל הוא לא הגביל עצמו לספרי הקודש בלבד והתעניין מאוד גם בכל המתרחש בעולם הרחב.

לצערי הרב, מעשיו הטובים של ישראל וולוו׳ס הסנדלר, דאגתו של ר׳ לייבוש לאמירת תהילים בשחרו של יום השבת, תפילותיו של ר׳ יחיאל, למדנותו של ר׳ אהרון לייב וה„שמע ישראל״ של כל בית ישראל — לא שמע ריבון העולמים, כאשר בניו הטהורים הובלו לטרבלינקה להשמדה.

בל יימחקו מזכרון בניהם עד דור אחרון!

ד.

ה„לנדסמנשפט״

מיפגש ראשון של יוצאי אוסטרוב בארץ, ב־1952, בביתם של משפחת גולדשטיין
ערשטער צוזאמענטרעף פון אסטראווער אין 1952, ביי דער משפחה גאלדשטיין
First meeting of Ostrovites in Israel, in Goldstein home, on 1952

מייסדי ארגון יוצאי אוסטרוב בישראל עם אורחים מחו״ל
די גרינדערס פון דער אסטראווער לאנדסמאנשאפט אין ישראל, מיט געסט פון אויסלאנד
Founders of Israel Ostrov Society with guests from abroad

הקמתו ופעילותו של ארגון יוצאי אוסטרוב בישראל

יעקב ליבהבר / תל־אביב

א.

בשנת 1947, שנתיים לאחר חורבן בית־ישראל בפולין, אשר לא פסח גם על עיירתנו אוסטרובה, שהינו, אני ובני־ביתי בבאד־רייכנהאל, גרמניה, שם התרכזו רבבות יהודים משארית הפליטה, שציפו להגירה לארצות מעבר־לים. ומה גדולה היתה הפתעתי כאשר פגשתי בה את בן־עירנו לייבל אלקון ז״ל, אשר בא להשתתף בוועידת הפועל־המזרחי שנערכה אז בעיר זו. שמחה ועצב שימשו בערבוביה בפגישה האקראית והמרגשת הזאת, שהרי לא פגשנו כמעט בבני עירנו, ששרדו מן השואה — וכל פגישה עם יהודי מוכר ריגשה עד דמעות.

בפגישה האקראית הזאת החלטנו — לייבל אלקון ואנוכי — כי אך יעד אחד לפנינו — ארץ־ישראל. לייבל לא פסק מלשכנעני, כי רק דרך אחת לפנינו — והיא — מדינת היהודים, שעל הקמתה הקרובה דובר אז הרבה במחנות הפליטים היהודיים. הייתי אף תמים־דעות עמו, כי נוכח האסון הנורא שפקד את עמנו בטלים ומבוטלים כל חילוקי־הדעות האידאולוגיים וכי העיקר הוא עתה — העליה למדינה היהודית.

לכן שבעתיים גדולה היתה שמחתנו, כאשר שוב נפגשנו בשנת 1949, ברחובות תל־אביב ומאז נקשרה בינינו ידידות־אמת שלא פסקה עד יומו האחרון של לייבל ז״ל. שנינו הגענו למסקנה דומה, כי חשוב וחיוני מאוד להקים ארגון ליוצאי עירנו, לסיוע הדדי ובייחוד לעולים, בני עירנו, שהחלו אז להגיע ארצה. לכן פנינו לבן עירנו הנכבד, אברמטשה פיירשטיין, שנענה לפנייתנו ונאות לעמוד בראש ארגון יוצאי עירנו, תפקיד אותו הוא ממלא בהצלחה מאז ועד היום.

ב.

אסיפת הייסוד של הארגון התקיימה בביתו של חברנו יצחק גולדשטיין, בתל־אביב, בה נבחר ועד שחבריו היו: א. פיירשטיין, ל. אלקון, אברבנאל, מ. דומן וכותב השורות האלה. כמו־כן הוחלט על הקמת קופת גמילות־חסדים, אבל כסף לא היה בה. אותה שעה ביקר בישראל בן־עירנו מאמריקה, חיים כהן. גם הוא ראה בעין יפה את רעיון הקמת הארגון. הוא הבטיח לנו, כי בשובו לאמריקה יסביר ליהודי אוסטרובה שם, את חשיבותה של הקמת הארגון ובטרם שובו לביתו תרם ח. כהן סכום כסף נכבד שאיפשר את ראשית פעולתו של הארגון וכן מתן הלוואות,

שכה רבים נזקקו להן בימים ההם. אבל לא קרה המקרה שבקשתו של עולה חדש, בן עירנו לסיוע, לא נענתה בחיוב. בתחילה ניתנו הלוואות בסך של מאה לירות ישראליות, שבזמנו היה סכום נכבד ולאחר מכן — מאתיים, חמש מאות ואפילו אלף לירות. בו בזמן דאגנו ותמכנו במשפחות במצוקה, בייחוד בבודדים ובזקנים בין בני עירנו. העזרה ההדדית שהושטה לנזקקים יצרה אווירה של קרבה ומשפחתיות בין שארית הפליטה אשר עלו לישראל.

הוועד החליט לקיים מדי שנה, למחרת חג הסוכות, את ערב־האזכרה לחללי עירנו הקדושים, שמקויים בקפידה מדי שנה. כמו כן הוחלט על התכנסות שנתית שנייה של בני עירנו, בחול־המועד פסח, שתיערך ליד שולחנות ערוכים, לבילוי בצוותא באווירה אינטימית וחמה.

ג.

הרעיון על הוצאת ספר יזכור שינציח את זכר קהילתנו, עלה כבר לפני שנים רבות. אבל הפניות לבני עירנו בישראל ובתפוצות בעניין הוצאת הספר לא זכו להד רב. סיבות שונות מנעו מהם ליטול את עטם ליד ולספר על חייה התרבותיים, הדתיים, הפוליטיים והחברתיים של עיירתנו שחרבה, כפי שנהגו שרידי־השואה ממאות רבות של ערים ועיירות יהודיות שהושמדו בידי הרוצחים הגרמניים. תחת זאת עלה הרעיון לבניית „בית אוסטרובה" או אולם־התכנסות של יוצאי עיירתנו. אולם סכומי הכסף שנשלחו מחו"ל לא הספיקו למימוש הרעיון. לכן הוחלט לתרום את סכום הכסף שהצטבר לקופה — 10.000 דולר — לקרן למחקר רפואי ליד המרכז הרפואי ע"ש ד"ר שיבא בתל־השומר לזכר קדושי אוסטרובה.

כמו־כן הוקמה בבית הקברות בחולון אנדרטה לזכר קדושי אוסטרובה, שלידה נערכת מדי שנה האזכרה לכבודם. הקמתה של האנדרטה היתה כרוכה בקשיים מרובים, אך הוועד השכיל לגבור עליהם.

לפני שלוש שנים חידשו ברוניה ומישה אקהאוס ממלבורן, אוסטרליה, את היוזמה להוצאת ספר־יזכור לקהילת יהודי אוסטרובה והנה הספר לפניכם. הוא מכיל מפרי עטם של בני עירנו, המספרים זכרונותיהם מימים עברו ומן הימים שבין שתי מלחמות העולם ועד לימי השואה והשחרור. בספר מובאים עשרות תמונות ממראותיה ודמויותיה של העיירה, המעידות על חייה החברתיים והתרבותיים התוססים של קהילתנו.

באיסוף ובהכנת החומר לספר זה טיפלה ועדת־מערכת מיוחדת שחבריה היו: אברמטשה פיירשטיין, יצחק גולדשטיין, יעקב ליבהבר, ד"ר איזידור לאסט, עדינה אייכנבוים־אלקון ועורך הספר דוד שטוקפיש.

מי יתן ונזכה להמשיך עוד שנים רבות בפעילותנו למען שארית יהודי אוסטרובה בישראל ובתפוצות.

קבלת פנים למשפחת רוזן מארה״ב שביקרו בישראל
אויפנאַמע פאַר דער פאַמיליע ראָזען, וואָס האָט באַזוכט ישראל
Reception for Rosen family from the U.S.A. on their visit to Israel

קבלת פנים לאורחים מבראזיל וארגנטינה. המברך : מר שטרן
אויפנאַמע פאַר געסט פון בראַזיל און אַרגענטינע. זיי באַגריסט ה׳ שטערן
Reception for guests from Brazil and Argentina ; Greetings : Mr. Stern

חיים כהן (עומד מימין), היוזם והמיסד של הארגון בישראל ב־1952. לידו — אברהם פיירשטיין
חיים כהן (רעכטס), גרינדער פון דער לאַנדסמאַנשאַפט אין 1952. נעבן אים — אברהם פייערשטיין
Chaim Cohen (at right) initiator and founder of the Society in Israel in 1952. At his side — Mr. Abraham Feierstein

המרכז הרפואי ע"ש חיים שיבא, תל-השומר
ובית הספר לרפואה, אוניברסיטת תל-אביב

3 במרץ 1975

לכבוד
מר פוירשטיין
ארגון יוצאי אוסטרוב לובלין בישראל
תל-אביב

מר פוירשטיין הנכבד,

שמחתי ביותר על המפגש שהיה לי עמך ועל הידידות שנוצרה בין ביה"ח ובין חוג יוצאי אוסטרוב החיים בארץ ובארה"ב.

חז"ל אמרו כי „שקולה צדקה כנגד כל המצוות", ואכן עזרתכם לנו היא יקרה ביותר וחשובה. אף כי ביה"ח שלנו הנו מוסד ממשלתי, הרי שבפעולות רבות אנו נזקקים לעזרת הצבור וזאת כדי לקדם את שרותנו לצבור. מה טוב שבמקרה זה אף מתהווה קשר בין ביה"ח ובין תושבי עיירתכם החיים בארה"ב. אמונתנו רבה כי כישראלים עלינו לסייע בהדוק היחסים בין אחינו בארה"ב ומובן כי אשמח לעשות כן.

עבודתנו בתחום הציטוגנטיקה נועדה לסייע לבני-אדם בתחום המורכב ביותר של בעיות גנטיות. לרוב ניתן לעזור למשפחות בהן יש מחלה גנטית רק ע"י יעוץ לפני הנשואין. ברם תחום מסוים בציטוגנטיקה מאפשר לגלות לקוי של עוברים עוד בהיותם בבטן אמם. הכוונה היא לבדיקות של מי-השפיר המקיף את העובר בהיותו ברחם האם. אחד הנושאים החשובים המעסיקים אותנו הוא סקר של מחלת טיי-זקס. המדובר הוא במחלה יהודית המצויה בצאצאים של יוצאי אזור המוגבל לגבול רוסיה-פולין. בילדים החולים מתפתחים בגיל 3-2 פגור שכלי ועוורון ובהמשך ילדים אלה מתים. מובנת הטראומה הנפשית לאותם הורים שילדם מת ממחלה זו והם יודעים כי צאצאים נוספים שלהם עלולים לחלות. הבדיקה המבוצעת ביחידתנו מאפשרת לגלות באמצע ההריון האם העובר נגוע (ואז תבוצע הפסקת הריון) או שניתן להרגיע ההורים ולהבטיחם כי ילדם יהא בריא. אין לתאר אושר המשפחות והבטחון שאנו מקנים להם. אנו פתחנו העבודות בשטח זה בו אנו רואים את ההתמחויות שלנו ומתעתדים לבצע מחקרים נרחבים לגלוי מחלה זו. לא אלאה אתכם בבדיקות נוספות ובאפשרויות הגלומות בכך. תקותי רבה כי ישמר בינינו קשר אשר יאפשר לנו לקדם עבודותינו. בינתיים תודתי מקרב לב על המכשיר אשר תרמתם לנו עבור העבודות בתחום מחלת טיי-זקס. תבואו כולכם על הברכה על עזרתכם ונדיבותכם.

בתודה מקרב לב,
פרופ. ב. פדה

ייִדיש־טייל

ה.

אנטוויקלונג
פון שטעטל

תזמורת בעיירה, 1932 • דער אָרקעסטער אין שטעטל, 1932
Orchestra in town, 1932

חסידי „לוורטוב" בעיירה, 1932 • „לעווערטאָווער חסידים אין שטעטל, 1932
Levertov's Hassidim, 1932

פּאָגראָמען, מלחמה, עמיגראַציע

שלמה שאַפּירא / קיבוץ ברור־חיל

אַ שטעטל מיט נעמען

אָסטראָווע האָט פאַרמאָגט פאַרשידענע נעמען, מיט אַ צוגאָב, ווייל ערטער מיטן נאָמען אָסטרווו זענען געווען אין פּוילן עטלעכע, און אין פאַרשידענע געגנטן. דעריבער האָט מען געמוזט אויך באַצייכענען: אָסטרווו שעדלעצקי (איינע פון די 10 גובערניעס אין פּוילן, באַהערשט פון צאַרישן רוסלאַנד); אָסטרווו כעלעבייסקאַ, ווייל דער נאָמען האָט אַנטשפּראָכן דער רוסיפיקאַציע־פּאָליטיק פון דער מאָסקווער רעגירונג, בפרט נאָך, אַז אין אונדזער געגנט האָבן געוווינט פּראַוואָסלאַוונע אוקראַינער; אָסטרווו פּאָדלאַסקי, ווייל דאָס אָרט איז געלעגן אין פּאָדלאַשער געגנט.

אָבער נאָכן פאַרענדיקן די ערשטע וועלט־מלחמה, אַז פּוילן איז געוואָרן זעלבּ־שטענדיק, איז אָסטראָווע געוואָרן איינגעשלאָסן אין דער לובלינער וואָיעוואָדסטווע — און ס'איז שוין פאַרבליבן אָסטרווו לובעלסקי. אויסער דעם האָט דאָס שטעטל אויך געהאַט אַ צונאָמען — „אָסטראָוווער קאָזעס", ענלעך צו „כעלעמער נאַראָנים". ווייזט אויס, אַז אין דעם אָרט האָבן אַמאָל זיך געפינען אַ סך ציגן — און פון דעם דער צונאָמען.

ווי אַלט איז דער דאָזיקער ישוב? קיין געגויע דאָקומענטן זענען נישט פאַראַן. נאָר מען דאַרף זיך משער זיין, אַז דער ישוב איז אויפגעקומען, ווי נאָר יידן האָבן אָנגעהויבן זיך צו באַזעצן אין פּוילן. לויט ווי די זקנים האָבן דערציילט, זענען דורך זיי נישט אָנגעגעבן געוואָרן קיין גענויע דאַטעס, נאָר צוגעפּאַסט צו היסטאָרישע געשעענישן, אָדער לאָקאַלע אומגליקן, ווי: די ערשטע שריפה, די צווייטע שריפה; די רוסיש־יאַפּאַנישע מלחמה; די ערשטע מגיפה; די גרויסע עפּידעמיע — און אַנדערע געשעענישן. אויך די אַלטע מצבה'ס און דער אהל פון אַ גרויסן צדיק אויפן בית־הקברות, האָבן אַנטהאַלטן אַ סך געשיכטעס פונעם יידישן ישוב אין אָסטראָווע.

פונקט ווי דאָס שטעטל האָט זיך אויסגעצייכנט מיט פאַרשידענע נעמען, אַזוי אויך זענען געווען פאַרשידענע תקופות, וועלכע האָבן באַקומען זייער באַצייכענונג אָדער נאָמען. אין היינטיקן יאָרהונדערט, האָט זיך אָנגעהויבן די ערשטע עמיגראַציע קיין אַמעריקע. נאָר אין שטעטל האָט מען אַזאַ עמיגראַנט באַצייכנט, אַז „ער איז אַנטלאָפן קיין אַמעריקע", און די פאַרבליבענע משפחות אין אָסטראָווע האָט מען גערופן „אַמע־

ריקאַנצעס״. די וואָס האָבן די ערשטע זיך אָפּגעטראָגן אין קאָלאָמבוסעס מדינה, זענען אַ טייל געווען די א. ג. פּריזיווניקעס, וואָס האָבן זיך באַדאַרפט שטעלן צום מיליטער־דינסט און די פּערעספּעקטיוו צו דינען אַ סך יאָרן אין דער צאַרישער אַרמיי, האָט זיי אָפּגעשראָקן. געווען אויך אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַט צו טאָן מיטן געזעץ. און נאָכן יאָר 1905, ווען מ׳האָט גענומען פאַרפאָלגן די אָנטיילנעמערס אינעם אויפשטאַנד קעגן צאַר, האָבן אויך געוויסע יידן פון אָסטראָווע געמוזט זוכן אַ מקלט אויף יענער זייט ים. נאָר דער עיקרדיקער שטויס צו עמיגרירן איז געווען — די שווערע עקאָנאָמישע לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג און דער געיעג נאָך פּרנסה, וואָס האָט באַוויגן אַ סך אויסצוואַנדערן. מיט דער צייט, האָט אין די פאַרייניקטע שטאַטן זיך געשאַפן אַן אָסטראָווער לאַנדסמאַנשאַפט, וועלכע האָט אַ סך געהאָלפן דעם שטעטל אין דער תקופה צווישןביידע וועלט־מלחמות.

ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט אין שטעטל זיך אָנגעהויבן אויספאָרמירן אַ נייע אָנפירונג, וועלכע האָט זיך גענומען בונטעווען קעגן אַלטן לעבנס־שטייגער.

אַ באַזונדערס שווערע צייט האָט דאָס שטעטל אַדורכגעמאַכט אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען עסטרייך־דייטשלאַנד האָט געקעמפט קעגן רוסלאַנד. אין אויגוסט 1915 ווערט דאָס שטעטל פאַרברענט מיטן גאַנצן האָב־און־גוטס. אויך די פּרעכטיקע שיל איז אַוועק מיטן רויך. אַלע יידן אַנטלויפן פון אָסטראָווע.

ווען די דייטשן באַזעצן דאָס שטעטל, קומען אַ סך יידן צוריק אין זייערע אַלטע היימען, וואָס דער רוב זענען צעשטערט. דאָס אויסבאַהאַלטן זיך אין די אַרומיקע דערפער און שטעטלעך האָט בלויז אָפּגעהיטן זייערע לעבנס, נאָר די וווינונגען אין אָסטראָווע זענען געוואָרן אָפּגעברענט.

אין יאָר 1918 פאַרלאָזן די דייטשן דאָס שטעטל און פּוילן ווערט אומאָפּהענגיק. נאָך אין צווישנצייט זענען די אוקראַינער מיט די באַלאַכאָוויצעס אַריין קיין אָסטראָווע און דאָרט פאַגראָמירט, געשענדעט, געראַבעוועט. שפּעטער — די רויטע אַרמיי, נאָכן באָל־שעוויסטישן איבערפאַל אויף פּוילן — און זייער צוריק אַנטלויפן. די אַלע ענדערונגען און דאָס טוישן זיך פון דער צענטראַלער אָדער לאָקאַלער מאַכט, האָט תמיד שווער געטראָפן די ידישע באַפעלקערונג. מיר זענען געווען די ערשטע קרבנות פון די אַלע אומגליקן.

נאָר אין אָנהייב פון די צוואָנציקער יאָרן, ווען דאָס אַלגעמיינע לעבן אין דער אומאָפּהענגיקער פּוילן האָט זיך אָנגעהויבן סטאַביליזירן, איז אויך אונדזער ישוב אַריינ־געטרעטן אין אַ פּעריאָד פון נאָרמאַליזאַציע. יידן קומען צוריק פון פאַרשידענע ערטער.

דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן אַנטוויקלט זיך — מיט פּאַרטייען, אָרגאַניזאַציעס, ביבליאָטעקן, פאַריינען.

אַ שפּעטערדיקע תקופה — דער אַנטיסעמיטיזם אין פּוילן, די שווערע עקאָנאָמישע לאַגע און די אויסוואַנדערונג פון ייִדן אין די גרויסע שטעט, מעבר לים און קיין ארץ־ישראל.

דאָס איז געווען אַ תקופה מיט אַ סך דראַמאַטישע געשעענישן, מיט האָפענונגען און טרוימען, ווי אויך מיט נישט ווייניק — אַנטוישונגען.

ייִדישע פּרנסות

אָסטראָווע ליגט אויף אַ סטראַטעגיש אָרט, צווישן די טייכן בוג און וויעפּש. מזרח־זייט — דער בוג און די שטאָט וולאָדאַווע. מערב־זייט — לובאַרטאָוו. דרום־זייט — דאָס שטעטל לענטשנע, מיט אירע באַרימטע יאַר־יאַרידן. און לובלין — 35 קילאָמעטער פון אונדזער שטאָט. צפון־זייט — פּאַרצעוו, 18 קילאָמעטער פון אונדזער שטעטל. אַ גרויסער וואַלד טיילט אָפּ די שטאָט פון אַנדערע ערטער, און אַרום — אַ דאָרפישע באַפעלקערונג. די שטאָט האָט געהאַט רעליגיעזע אויטאָנאָמיע, מיט דער רעכט אַרויפצולייגן און אויפמאָנען שטייערן דורך דער קהילה, אויסצוהאַלטן רבנים, דיינים, שוחטים, שמשים, אַ בית־הקברות און תלמוד־תורה. די הכנסה איז געווען פון עטאַט־שטייערן און אָפּצאָל פון שחיטה.

די ייִדישע איינוווינערס האָבן געציילט בערך 1200 משפּחות. אין די ראַנדן פון שטאָט — אַ קריסטלעכע באַפעלקערונג, כמעט אַלע פּויערים. די מערהייט אין שטעטל איז געווען אַ ייִדישע, מיט אירע וואַרשטאַטן, געשעפטן, האַנדל, וווינונגען. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז דאָס געווען אַ שטעטל פון אַרבעטזאַמע מענטשן, פון אַלערליי שיכטן און פאַרשידענע פּרנסות: גאַרבערייען — מער ווי 20. די חסידישע בעלי־בתים האָבן אַליין נישט געאַרבעט, נאָר באַשעפטיקט מענטשן. אין גאַרבאַרסקע געסל, ביים טייך טישמיניצאַ, זענען די בעלי־בתים, צוזאַמען מיט די אַרבעטער, געווען באַשעפטיקט ביים אויסאַרבעטן די לעדער. דער אָפּזאַץ־מאַרק איז געווען לאָדזש און אומגעגנט, ווי אויך רוסלאַנד. מען האָט געפירט לעדער קיין לענטשנע, צום יערלעכן יאַריד, וועלכער איז געווען באַרימט איבער פּוילן און רוסלאַנד. אַרום די גאַרבערייען זענען געווען סוחרים פון רויע פעל, אויסצואַרבעטן די לעדער. מעקלערס — אַ פאַרצווייגטער, ווירטשאַפטלעכער עלעמענט. איצט די שוסטער־ און שניידער־וואַרשטאַטן. טאַנדעטנע (קאָנפעקציע), „זמאַוונע" (אויף באַשטעלונגען); רימענס צו פערד־און־

וואָגן, קירזשנערס, היטל־מאַכערס, שטריק־דרייערס. געווען אויך אַ שבט פערד־הענד־לערס, בעלי־פּרנסה, וואָס האָט אַרומגענומען אַ סך משפּחות.

איך וויל זיי ווידמען אַ פּאָר שורות. איך פּיל, אַז מ׳איז קענן זיי באַגאַנגען אַן עוולה אין יענער צייט. פערד־הענדלער האָט מען באַצייכנט אַזאַ איינעם מיט נישט קיין יחוס־דיקער באַשעפטיקונג. זיי זענען סיי זומער, סיי ווינטער, שטענדיק געווען אויף ווייטע נסיעות, אויף יאַרידן. מ׳איז אויסגעשטאַנען פאַרשיידענע איבעראַשונגען. מ׳האָט אַמאָל נישט געקאָנט פאַרקויפן די סחורה, האָבן זיי זיך באַקלאָגט: „פערד, לעבעדיקע באַשע־פעניש, ווילן עסן. זיי עסן מיר אָפּ די ביינער". די פּויערים, ביים איינהאַנדלען אַ פערד צו זייער ווירטשאַפט, האָבן שוין געהאַט זייער פאַרטרויאונג־ייד.

איצט — די בהמה־סוחרים. ועל כולם, די אָרטיקע סוחרים פון אַלע לעבנס־אַרטיקלען — מאַנופאַקטור, אייזן, צעלניק. בעקערייען? כמעט אַלע געאַרבעט דערביי אַליין, אָדער מיט דער משפּחה און פאַרקויפט דאָס ברויט און די חלה. געווען אויך תבואה־סוחרים און דאָרפגייערס. גרעסערע — געהאַנדלט מיט די פּריצישע הויפן: צוגעשטעלט די סחורה פאַר זייערע באַדערפעניש און אָפּגענומען פון זיי ווייץ, קאָרן, אינוועטאַר, אַרענדירט זייערע פּרוכטן־סעדער און אַרויסגעהאָלפן מיט הלוואות, הן מיט סחורות, הן מיט מזומן. און מיין זיידעס הויף — אַ ברויערײ — באַרשטש און מאַלץ־ביר, מיט אַלע איינריכטונגען לויט יענער צייט. און יעדער פאַבריקאַנט שאַפט אַ טייל רוישטאָף אויף אייגענע פעלדער, ווו ס׳וואַקסט גערשטן צו פּראָדוצירן מאַלץ־האָפּן. קעלערס צו קאָנסערווירן. דאָס אייז האָט מען ווינטער געהאַקט פון טייך און פון די אַרומיקע אָזיערעס. מולערס האָבן געאַרבעט ביים איינפאַסן דאָס אייז אין דער לאַדאָווניע, אין סימעטריש־גלייכע בלאָקן. ווען מ׳איז אין חודש תמוז, אין די גרויסע היצן, אַראָפּ אין די קעלערס, האָט מען זיך געמוזט אָנטאָן אין ווינטערדיקע בגדים.

מיין פאָטער ע״ה, חוץ זיין גאַרבערײ, איז געווען דער ביר־מייסטער. שפּעטער דאָס איבערגעגעבן מיין ברודער זישען. אין הויף, אַרומגערינגלט מיט די געביידעס פון דער ברויערײ, האָבן געוווינט די נאָענטע משפּחות, ווי אויך מיר, אין באַקוועמע, געמויערטע, און אויך הילצערנע געביידעס. די אַרבעטער — לרוב פּאָלאַקן. אָבער די גאַרבערייען און אַנדערע שטאָטישע וואַרשטאַטן, זענען באַשטאַנען פון יידישע בעלי־בתים און יידישע אַרבעטער. אַלע בעלי־בתים — חסידישע, פון פאַרשידענע רביים־דינאַסטיעס, אויך אַ טייל פון די אַרבעטער, חסידישע, אָבער כמעט אַלע רעליגיעזע.

אונדזערע מלמדים

אין יענע באַדינגונגען און תקופה, האָט דאָס רעליגיעזע לעבן אויסגעפילט די שבתים, יום־טובים און די וואָכנטעג. די חדרים — פאַר די ייִנגלעך, און די „רביצינס״ — פאַר די מיידלעך. מיינע מלמדים, זייערע ווייבער די רביצינס, ווי די צוגאָב־פּרנסות — אַלץ אין דער זעלבער וווינונג, אָדער אין זעלבן חדר. מיין ערשטער רבי, דער דרדקי־מלמד, האָט צוגעהאַנדלט מיט וואַפנע, קאַלעך. שלמה־לייב חומש־מלמד און משנה — זיין ווייב די רביצין האָט אויסגעאַרבעט גאַרטלען פאַר פּויערים און געפאַרבט די וואָל און פלאַקס. מיר האָבן זייער ליב געהאַט זיך צוצוקוקן און אַמאָל מיטהעלפן.

שלום ספּאַניק האָט אויך פאַרקויפט ספרים, טליתים. ער איז געווען אַ טריסקער חסיד. פאַרן טריסקער שטיבל, האָט מיין פאָטער געגעבן דעם פּלאַץ, די איינריכטונג און די הוצאות. ער איז נאָך געווען אַ חסיד פון טריסקער מגיד זצ״ל און בעל־תפילה אינעם שטיבל. איך און נאָך ייִנגלעך מיט קלינגענדיקע שטימעלעך, זענען אין די ימים־נוראים געווען זיינע משוררים: לייבל, אפרים, אויך טריסקער חסידים. מיט וואָס זיין פאָטער אפרים האָט זיך באַשעפטיקט, געדענק איך נישט; נאָר איך געדענק, אַז שמחת־תורה, ווען מ׳האָט געטאַנצט מיט די הקפות, האָט ער פאַרמאַכט זיינע אויגן און התלהבותדיק געזונגען, צוגעפייפט מיט די פינגער אין מויל. מיר, קליינוואַרג, האָבן מיטגעזונגען פריילעך, ביז מיר זענען מיד געוואָרן, האָט אויך אפרים זיך אָפּגעשטעלט. מיר ייִנגלעך האָבן אָפּגעמאַכט, כדי זיך נישט אָפּצושטעלן פון מידקייט, אַז מ׳זאָל דאָס מאַכן אין צוויי טיילן. ווען איין טייל וועט זינגען, זאָל די צווייטע גרופּע שווייגן. מיר זענען טאַקע מיד געוואָרן, אָבער ר׳ אפרים נישט. ביי אים האָב איך געלערנט זעקס זמנים, דריי יאָר, אָן פאַרשריט. קיין צווייטע פּרנסה האָט ער נישט געהאַט. ער האָט פּרובירט שדכנות, אָבער אָן מזל. געווען אַ בטלן. ער האָט, נעבעך, באַהאַלטע־נערהייט געמוזט אַוועק קיין אַמעריקע, די הוצאות צונויפגענומען ביי די חסידים.

דערנאָך האָב איך געלערנט ביים גרויסן, באַרימטן מלמד יענקעלע פישמאַן. געווען ביי אים נאָר פיר געציילטע תלמידים. (זיינס אַן אייניקל געפינט זיך אין ישראל און איז אין אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט). די רביצין מיט די טעכטער האָבן געהאַט אַ בעקעריי. איך האָב נישט ליב געהאַט דעם רבין. ער איז געווען אַ קורצזיכטיקער, אויך איך בין אַ קורצזיכטיקער. אַ באָרד האָט ער געהאַט, אַז מ׳האָט קיין פּנים נישט אַרויסגעזען. אויך די האָר פון זיין באָרד האָבן מיר נישט געשמעקט. ער האָט נישט געוואָלט פאַר־לירן זיין שכר מלמדות, איז ער פון צייט צו צייט געקומען מיר געבן דעם שיעור. מער ווי איין ווינטער, דעם זמן, האָב איך נישט געוואָלט דעם אָנגעזעענעם רבין מיט די קורצזיכטיקע אויגן און גרויסער באָרד — און איך האָב באַקומען אַ „פאַרשטאָפּטן קאָפּ״.

כ'בין איבערגעגאַנגען צום מלמד משה נח'ס. זיין זייטיקע פּרנסה — אַ שטעפּער, געניייט כאַלעוועס פאַר די שוסטערס, און טיילווייז אויך אַ שדכן. דווקא ביי אים האָב איך באַקומען אַן „אָפענעם קאָפּ" און אָנגעהויבן פאַרשטיין דאָס לערנען טיפער און ליב באַקומען דעם „פּילפּול". ביים לערנען האָט מען זיך צייטנווייז פאַרווײלט. אַזוי ווי אין דער פרייער צייט האָט ער געמוזט אַרבעטן ביי זיין פאַך, שטעפּעריי, איז ער אַנטשלאָפן געוואָרן ביים געבן אונדז דעם שיעור — און מיר האָבן אים געלאָזט שלאָפן. ער און זיין משפחה האָבן שפּעטער עמיגרירט קיין אַמעריקע.

פון משה נח'ס, בין איך אַריבערגעגאַנגען אין דער ישיבה, וועלכע האָט זיך געפונען אין די זייטיקע חדרים אין דער שיל. אין אָנהייב האָט מיט אונדז געלערנט אברהמל קאַלכאַוויצער אַ דף, דערנאָך האָב איך געלערנט ביים באַרימטן מלמד ישעיה מאיר. ער האָט יעדן טאָג געגעבן אַ שיעור. בייטאָג האָט מען זיך איינגעחזרט און יעדער האָט געפרעגט זיינע שאלות. צומאָרגנס האָט ער פאַרגעזעצט זיין וויכטיקן שיעור. ער איז געווען אַ גרויסער פּעדאַגאָג.

פאַר אויסערלעכע לימודים, ווי רוסיש, פויליש, יידיש און חשבון, איז אין שטעטל געווען אַ לערער דוד צוקער. זיין פאָטער איז אַמאָל געווען אַ פאַרמעגלעכער בעל־הבית, מיט פיל קינדער, וואָס זענען זיך צעפאָרן אין דער גרויסער וועלט, אויך זיך געלערנט. דוד צוקער איז נאָך אַ צייט צוריק געקומען אין שטעטל פון אַמעריקע, אָבער אָן דאָלאַרן. האָבן ער און זיין פרוי געעפנט די „שול" ביי זיך אין וווינונג, וווּ זיי האָבן געלערנט אַ „שורה גריזל", שרייבן אַ בריוו פון אַ בריוונשטעלער, ווי אויך אַן אַדרעס אויף רוסיש. פויליש האָבן זיי געלערנט אין געהיים, ווייל דאָס איז געווען פאַרבאָטן. איך האָב ביי אים פאַרענדיקט מיין „אוניווערסיטעט" און אָפּטמאָל געוואָרן אַ באַרימטער בריוונשרייבער פאַר די ווייבער, וואָס האָבן געהאַט זייערע מענער אין אַמעריקע. איך דערמאָן זיך ווי העניע, לייבל זיסל'ס מוטער (זי האָט געהאַט אַ זון שלמהלע), האָט זיך צעוויינט, ווען כ'האָב איבערגעלייענט וואָס כ'האָב פאַר איר געשריבן: „אוי וויי, פון וואַנען האָסטו געוווּסט וואָס עס טוט זיך ביי מיר אין האַרצן?"

די בית־מדרש־בחורים האָבן געהאַט פלינקע קעפּ און אַליין געלערנט חשבון, לשון־קודש, טיילמאָל — אַפילו פרעמדע שפּראַכן. איינער האָט אויך געלערנט דעם צווייטן.

אַליינלערנערס

איך וויל דערציילן וועגן עטלעכע בחורים, אַליינלערנערס:

אהרון אברהם משה'ס ספּיר, מיינער אַ קוזין. אויסער דעם וואָס ער איז געווען

א גוטער לערנער, האָט ער אויך געקענט עברית מיט דיקדוק, פויליש, רוסיש, דייטש און בוכהאַלטעריע. צו דעם איז ער אויך געווען א גוטער שאַכמאַטיסט.

הירשל שטיגליץ, שפּעטער מיין אינטימער חבר. זיין פאָטער, שמואל שטיגליץ, איז געווען א גאַרבער, אַליין געאַרבעט און אויך די קינדער. הירשל האָט געהאַט א גוט קעפּעלע, האָט מען אים געלאָזט ווייטער לערנען אין בית־מדרש. ער איז געווען מיט עטלעכע יאָר עלטער פון מיר, באַליבט ביי די בעלי־בתים און ביי די לערנערס. ווען מען האָט געדאַרפט א ספר און זיך נישט געקאָנט אָריענטירן אינעם ים ספרים אין גרויסן בית־מדרש, האָט מען זיך געוואָנדן צו אים. האָט ער שנעל אַרויפגעקלעטערט צו די פּאָליצעס מיט די ספרים און גלייך געפונען. זיין פאָטער איז נישט געווען פון די לומדים, אָבער א חסיד פון כעלעמער רבי, וואָס האָט געקענט דעם עילוי הירשלען. ווען ס׳איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־קריג, און אין די גאַרבערייען זענען אַר־בעטער געווען א יקר־מציאות, האָט אים דער פאָטער גענומען צו דער אַרבעט. דער כעלעמער רבי, דערוויסנדיק זיך דערפון, האָט אים אַריינגעשיקט א וואַרענונג־בריוו און פאָדערונג „למען השם דעם עילוי באַפרייען פון דער אַרבעט אין דער גאַרבעריי און אים צוריק שיקן אין בית־מדרש לערנען, ווייל ער וואַקסט א גאון״. דער פאָטער האָט געפאָלגט דעם רבין. שפּעטער, נאָך דער מלחמה, באַגעגענען מיר א גאַנץ אַנדערן הירשל, א „פרייען״, אויס לערנער, אָבער א מתמיד אין אַנדערע לימודים. ער האָט גרינטלעך געקאָנט שפּראַכן, צווישן זיי — אויך ענגליש. גוט געקענט מאַטעמאַטיק. חוץ דעם, איז ער געווען דער בעסטער שווימער. שטענדיק געוווינען אין די פּאַרמעסטן. דער ספּאָרט איז געווען א „יחוס״. זומער, פרייטיק, האָט כמעט דאָס גאַנצע שטעטל זיך געבאָדן אינעם קעסל־טייך ביי מאַטיס סאַפּירס לאָנקע. די מענער — אדם־נאַקעט, און די פרויען, גאַנץ ווייט, אין העמדער.

דאָקעגן גליטשן זיך אין ווינטער און דאָס לאָזן פליִען טויבן, איז שוין נישט געווען אַן ענין פון די לערנערס. אָבער יעדעס ייִנגל האָט ליב געהאַט דאָס צו טאָן, טראָץ דעם פאַרבאָט פון די עלטערן. פרומע לייט פלעגן מיט נישט איבעריקן לויב אַזאַ איינעם אָנרופן: א גליטשער, א טויבן־כאַפּער.

די מיידלעך האָבן נישט געלערנט אין די חדרים און נישט אין קיין בית־מדרש. זיי האָבן געהאַט א רביצין, וועלכע האָט זיי געלערנט דאַווענען, שרייבן און לייענען די צאינה־וראינה. נישט אַלע ווייבער האָבן געהאַט די מעגלעכקייט דורכצוגיין אַזאַ „אוניווערסיטעט״. האָבן זיי טאַקע נישט געקאָנט דאַווענען און לייענען, דעריבער נאָכ־געזאָגט די קענעריגס דאָס דאַווענען אין שיל, ווי דאָס לייענען די צאינה־וראינה און א מעשה־ביכל. איך דערמאָן זיך תשעה־באב, ווי די מענער אין די בתי־מדרשים, שיל

און חסידים־שטיבלעך, זיצן אין די זאָקן אויף די איבערגעדרייטע בענק, נידעריק און קלאָגן מיטן איכה־ניגון „איכה ישבה״. און אין די היימען? איך זע נאָך דאָס בילד, ווי מיין מאַמע ע״ה זיצט אויף אַ נידעריק בענקעלע, אַרומגערינגלט מיט שכנות און דינסט־מיידלעך און לייענט אויף יידיש פון דער צאינה־וראינה, וועגן דעם חורבן בית־המקדש און די פייניקונגען פון טיטוס הרשע. די געוויינען און העשערייען פון די צוהערערינס רירן אַלעמען. מיין מוטער מוז זיך אַלע מאָל אָפּשטעלן, כדי ווייטער קאָנען לייענען וועגן חורבן. און די ווייבער האָבן געוויינט, גלייך דער חורבן וואָלט געשען ערשט נעכטן...

שבתים און יום־טובים

ווי האָט אויסגעזען דער ערב־שבת אָדער ערב יום־טוב אין שטעטל? בעצם, האָט ערב־פסח געהייסן אַ גאַנץ יאָר, פונקט ווי ערב־שבת האָט געהייסן די גאַנצע וואָך, ווייל צו זיי האָט מען זיך געגרייט טעג, וואָכן און חדשים.

שוין נאָך שבועות, האָט מען אין זינען געהאַט איינצולייגן אין גאַנשערס קאַרשן, וויינפּערלעך, שפּעטער — פלוימען. חנוכה האָט מען אויסגעלאָזן גענדזן־שמאַלץ אויף פּסח. נאָך פּורים האָט זיך ערשט אָנגעהויבן דער אמתער ערב־פּסח יריד. מען האָט פאַרווערט צו עסן חמץ אין די בעטן און געגרייט נייע מלבושים און שיך לכבוד פּסח.

איך געדענק, ווי מיין מוטער ע״ה, האָט באַלד נאָך פּורים אונדז געשיקט צו חיה־איטען (לייבל אלקאַנס ע״ה מוטער), אין שניט־געשעפט איינצוהאַנדלען סחורה פאַר קאַפּאָטקעלעך און אַנצוגלעך.

ס׳וואָלט פאַרנומען צו פיל אָרט אויסצורעכענען אַלע יום־טובים און ערב יום־טובים, צי יעדער יום־טוב מיט זיינע מנהגים. שבועות געדענקט זיך גוט מיטן גרינס און אקדמות; און גאַנץ באַזונדערס האָבן זיך איינגעקריצט די ימים־נוראים; דאָס גיין צו סליחות; די מורא, אַז אַפילו די פיש אין וואַסער ציטערן; און דאָס דאַווענען; אין שיל — אַ חזן מיט אַ כאָר. אַלס קינד האָב איך נישט אָפּט געהאַט די געלעגנהייט זיי צו הערן זינגען און דאַווענען, ווייל כ׳בין געזעסן אונטערן טלית ביי מיין זיידן אהרון צוקערמאַן, אָדער ביי מיין טאַטן ע״ה, אין טריסקער שטיבל, וואָס מיין פאָטער האָט איבערגעגעבן צום דאַווענען. אָבער איך קען די אַלע חזנישע „שטיקלעך״, זינג זיי אויס אַזוי, אַז אַפילו אין עזרת נשים קלינגט עס אָפּ...

מיין שטאָם

ווען איך בין געבוירן געוואָרן ו׳ בטבת תר״ס (דעם 20 דעצעמבער 1900), האָט מען מיר אַ נאָמען געגעבן שמואל־שלמה, נאָך מיין עלטער־זיידן שמואל שלמה ספיר. ער האָט שוין צו יענער צייט געהאַט אַנגעזאַמלט אַ פאַרמעגן צו קאָנען געבן זיין זון, מאַטיס ספיר — אַ ברויעריי מיט אַ הויף, ווו מיר מיט אַנדערע מומעס־פעטערס האָבן געוווינט. ס׳זענען דאָרט געווען אַלע איינריכטונגען, מיט קעלערס פאַר אייז, וועלכן מ׳האָט זיך געמוזט איינשאַפן ווינטער־צייט. ס׳זענען געווען פעלדער, וועלדער, וואַסער האָט מען געצויגן פון טייך, וואָס האָט טאַקע געהייסן מאַטיסעס טייך. און ביים קלויס־טער — מאַטיסעס לאָנקע. מ׳האָט דאָרט געטרוקנט מאַלץ און האָפּן. מיין פאָטער, אויסער זיין גאַרבעריי, איז אויך געווען ביר־מייסטער, שפּעטער — אויך מיין ברודער זישע. אַנטקעגן דעם הויף פון דער ברויעריי, וואָס דער עלטער־זיידע האָט געגעבן דער טאָכטער, איז דאָרט געווען אַ הויף פאַר אַ גאַרבעריי און שטאַלן פאַר בהמות. אין אַנדערן עק שטעטל, אַריינקומענדיק פון פאַרצעוו, האָט זיך געפונען דער הויף פון אברהמטשע לייבעלעס. ער האָט געהאַנדלט מיט די גרויסע פריצים. ביי דער זייט איז געווען די שטאָטישע אַפּטייק. אויך אַנדערע גרויסע, געמויערטע הייזער, ווו די אַלטע גיטע, די מוטער פון ירחמיאל־אַלטער באַרבאַנעל, האָט געהאַט, אויסער דעם פראָנט־מויער, אַ הינטערשטע מויער ביי דער לעוואַרטאָווער גאַס. זי האָט ירחמיאלן געגעבן אַ גרויס גאַלאַנטעריע־געשעפט, און פאַר דעם זון אַלתר — אַ שניט־געשעפט. זיי האָבן געהאַט קונים אויך אויסער דער שטאָט, ווי די פריצים און פויערים פון דער סביבה. ס׳איז אויך געווען די שענק פון אברהם משהס ספיר (זייער אייניקל איז לייבל אַלקאָן).

ס׳זענען אויך געווען איינפאַר־הייזער. משה בערס, הירשל באַשעס, אברהמטשע פייערשטיינס עלטערן. דער הויף האָט געהאַט אַ שיינעם איינפאַר־טויער, אַנטקעגן דעם מאַגיסטראַט.

ועל כולם די פּרעכטיקע שיל, מיטן קופּאָל, מאָלערייען און קינסטלערישן ארון־קודש.

סך הכל איז עס ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען אַן איינגעאָרדנט שטעטל, מיט פאַרשיידענע שיכטן און מענטשן: לערנערס, אַרבעטער, סוחרים, האַנטווערקער, בעלי־עגלות, דאָרפסהענדלערס. די יידן האָבן געוווינט אין צענטער שטאָט. דאָס עקאָ־נאָמישע לעבן צווישן יידן און קריסטן איז געווען איינגעשטעלט, ווי איינס, ווייל געבונדן מיט אַרבעט און האַנדל. די באַציונגען זענען געווען נאָר אויפן ווירטשאַפט־לעכן געביט. אָבער ווי אויף אַ ווייטער פּלאַנעט, איז געווען דאָס רעליגיעזע לעבן: די יום־טובים, חגאות, מינהגים, עסן, קליידונג, וואָס איז געווען אינגאַנצן אַנדערש.

מ׳האָט דערקענט דעם גוי און דעם ייד פון דער ווייטנס. עס האָבן געטראָפן פאַלן, ווען אין אַ מאַרק־טאָג האָבן שיכורע גויים, צוליב וועלכער ס׳איז סיבה, און בדרך כלל — אָן אַ סיבה, אָנגעהויבן שלאָגן יידן. נאָר ביי די יידישע שטעלן אויפן מאַרק, האָבן זיך שטענדיק געפונען יידישע גיבורים, וואָס האָבן זיי איינגעשטילט — און די כוליגאַנעס זענען זיך צעלאָפן.

איניקע גיבורים וועגן וועלכע מען האָט דערציילט, זענען געווען אליהו „אָגער״ און דוד „רימער״, אָרנטלעכע, אַרבעטזאַמע מענטשן. איך האָב קיינמאָל נישט געזען, זיי זאָלן ווען אויסניצן זייער גבורה פאַר אוואַנטורעס.

די ערשטע וועלט־מלחמה

דעם 14טן אויגוסט 1914, ברעכט אויס די ערשטע וועלט־מלחמה. דאָס לעבן ווערט פאַראַליזשירט. אויך אונדזער שטעטל איז נישט קיין אויסנאַם. עס באַווייזן זיך „פּאָלי־טיקערס״, „נביאים״ אין בית־מדרש און אין די חסידים־שטיבלעך, אויך אין גאַס. אַ טייל זענען „רוסן״, די אַנדערע — „דייטשן״. פאַר די קרעמערס פון עסנוואַרג איז אַ מחיה. נאָר די גאַרבערייען בלייבן פאַרמאַכט און אַלץ וואָס איז פאַרבונדן מיט דעם צווייג. דער רוסישער צאַר דערקלערט אַ מאָביליזאַציע ביז 48 יאָר. עס ווערן מאָביליזירט יידן און קריסטן. אויך די פערד און וועגענער. די וואָס פאַרמאָגן קופּער, מוזן עס איבער־געבן דער מדינה. ווער האָט אין יענער צייט נישט פאַרמאָגט קיין קופּערנע כלים? ס׳גייט אַרויס אַ פאַרבאָט צו פאַרקויפן און אויסצואַרבעטן אַלקאָהאָל־געטראַנקען. דעם זיידנס מאַטיסעס ברויעריי איז פאַרמאַכט. ער מוז די קופּערנע קעסלען און כלים איבער־געבן פאַר דער אַרמיי. די אַרבעטער פון דעם הויף נעמען אַרויס די איינגעמויערטע קעסלען מיט די ספּעציעלע איינריכטונגען און פירן זיי אַוועק צו דער באַן־סטאַציע אין פאַרצעווע. מען וועגט אַלץ אָפּ און מען שטעלט פעסט דעם פּרייז פון יעדער לאָדונג. ער קריגט אַ „קוויטאַנציע״, אַז נאָך דער מלחמה וועט דער צאַר אַלץ באַצאָלן...

די ערשטע צייט האָבן די רוסן גרויסע נצחונות. עס באַווייזן זיך ביי אונדז אין שטעטל עסטרייכישע און אויך יידישע קריגס־געפאַנגענע. טאָג און נאַכט מאַרשירן מיליטערישע פּולקן מיט אָרקעסטערס, וואָס שפּילן מאַרשן און זינגען „מאָרגן זענען מיר אין בערלין און הוליען״.

אַלע „פּאָליטיקערס״ און „נביאים״ זאָגן פאָר, אַז מער ווי אַ חודש וועט די מלחמה נישט אָנהאַלטן. עס גייט אַוועק מער ווי אַ חודש־צוויי־דריי. די מלחמה ברייטערט זיך אויס. די רוסישע אַרמיי ווערט צעקלאַפּט. די דייטשיש־עסטרייכישע אַרמייען אַטאַקירן און גייען אַריבער די רוסישע גרענעץ. די אַרמיי פאָדערט אַ סך עסן, מלבושים, שטאָל,

שוין אָפּגערעדט — געווער. אַלע צווייגן פון דער ווירטשאַפט ווערן אויפגעלעבט. איבערהויפּט די גאַרבערייען און שוסטער־וואַרשטאַטן. יעדער אַרבעטער איז מיט גאָלד צוגלייך. אַלע פּרייזן שטייגן. אין די וואַרשטאַטן הערט זיך אויפסניי דאָס זינגען אַרבעטער־לידער, ראש־השנהדיקע תפילות, מאַרשן. די „צדדים" אין שטעטל: רוסן — דייטשן. דער פעטער אברהם משה איז אַ „רוס", ער וויל נישט די דייטשן. מיין פאָטער ע"ה, מיט אַ „מאַפּע", ווייזט אויף לויט דעם דייטש־עסטרייכישן מאַרשרוט, אַז רוסלאַנד וועט פאַרלירן, איר מפּלה וועט זיין „מן השמים", צוליב די אַנטיסעמיטישע גזירות און דעם בייליס־פּראָצעס.

אַז רוסלאַנד האָט טאָג־טעגלעכע מפּלות אויפן פראָנט, טאָ ווער איז שולדיק? פאַרשטייט זיך, אַז נאָר די יידן. זיי זענען שפּיאָנען, גיבן איבער די סודות דעם שונא. אַ באַווייז? דער פּיאַטריקאָווער רב איז געשטאַנען אויפן באַלקאָן, פאַרוויקלט אין אַ ספּעציעלן מלבוש און מיט מכשירים סיגנאַליזירט צום שונא — און דערפאַר באַשטראָפט געוואָרן מיט הענגען.

אין אַלע שטעט און שטעטלעך ווערן אַרויסגענומען די חשובסטע בעלי־בתים אַלס ערובניקעס און אָפּגעשיקט קיין טיף רוסלאַנד. דער שונא דערנענטערט זיך צו אונדזער געגנט. אין די שטילע פרימאָרגנס הערט זיך דער אָפּהילך פון די האַרמאַטן. מיין פאָטער ע"ה, ווי אויך שכנים־קריסטן, לייגן צו אַן אויער צו דער ערד און לויט דעם אָפּהילך פון די אויפרייסן, ווייסן זיי ווער עס אַטאַקירט. דער זיידע מאָטיס און אַנדערע חשובע בעלי־בתים פאָרן אַוועק פון שטאָט. דער זיידע באַגלייט מיין פאָטער אויף צו דינגען אַ דירה אין לובלין. זיי בלייבן אין דער דירה, כדי ברענגען אַהין דעם באַגאַזש. נאָר לובלין ווערט פאַרנומען איידער מען האָט באַוויזן צו ברענגען די זאַכן.

דער פראָנט איז שוין ביים שטעטל. אויף דער מאַפּע איז אָסטראָווע באַצייכנט ווי אַ סטראַטעגיש אָרט, מיט איר גרויסן טייך טישמיניצאַ און שאָסיי. עס קומען אָן מיליטערישע איינהייטן, אָבאָזן, בהמות און פיל היימלאָזע משפחות.

דאָס הויז פון זיידע מאָטיס ווערט רעקוויזירט דורך דעם מיליטערישן שטאָב. מען פאַרפעסטיקט זיך. ערגעץ־ווייט פאַרשטעלט מען דעם טייך מיט זעק זאַמד. אויפן שאָסיי אַרבעטן געברענגטע סיביריאַקעס, מיט נידעריקע פערדלעך. עס גייען אַרום קלאַנגען, אַז צוליב סטראַטעגישע טעמים וועט די שטאָט ווערן אונטערגעצונדן. אַלע גאַרבערייען דאַרפן אַוועקגעבן זייערע אויסאַרבייטונגען, אָדער זיי זאָלן זיך עוואַקואירן קיין רוס־לאַנד. מען גרייט זיך צו עוואַקואַציע. מיין פאָטער האָט נישט קיין חשק. ער ווייזט אויף דער מאַפּע, אַז סטראַטעגיש, וועט דער דייטש דערגרייכן אויך דאָרט ווו מיר האָבן בדעה זיך צו עוואַקואירן — קיין מינסק.

בלית־ברירה פאַרפּאַקן מיר די אויסגעאַרבעטע לעדער, ווי אויך די באַגאַזשן פון מיינע חתונה־געהאַטע ברידער, גרויסע רייכע „וויפּראַזוועס”, וואָס ווערן עקספּעדירט צו דער פאַרצעווער סטאַציע.

מיר פאַרלאָזן דאָס שטעטל

אין אַ הייסן זומער־טאָג, אויגוסט 1915, גייט אַרויס אַ באַפעל: אַלע יידן מוזן פאַר־לאָזן דאָס שטעטל. עס באַווייזן זיך אָפּטרעטנדיק מיליטער און היימלאָזע. זעלטן מען קריגט אַ פערד און וואָגן. נעמט מען מיט זיך די נייטיקסטע זאַכן. אויך מיין פאָטער וויקלט אַרום זיין ספר־תורה, נעמט טלית און תפילין און אַ ביסל שפּייז.

אין פאַרצעווער וואַלד זעט מען יונג און אַלט, אויסגעמישט מיט הונדערטער וועגענער, פערד און בהמות. מיר קומען אָן קיין פאַרצעוו. דאָס שטעטל איז נישט בכוח אויפצונעמען אַזאַ מאַסן־אַנגעלויף, פאַרזאָרגן אַלעמען מיט נאַכטלעגערס. די משפּחה אונדזערע און נאָך שטעטלדיקע באַקומען אָן „אכסניה” אויפן בוידעם. פון דאַנען זעט מען דעם אָנהייב פונעם וואַלד. מיר טיילן דעם גורל פון די טויזנטער היימלאָזע.

ביינאַכט זעען מיר פון בוידעם דעם וואַלד באַלויכטן און מ'וויל טרעפן פון וואַנען אַזאַ „ליכטיקייט”. טייל זאָגן, אַז ס'זאָל, חלילה, נישט זיין דאָס פייער פון אָסטראָווע. פאַרטאָג קומען אָן די לעצטע אַנטלאָפענע יידן. אָסטראָווע איז טאַקע פאַרברענט צוזאַמען מיט דער פּרעכטיקער שיל, בית־מדרש, די ספרים. די ידיעה וואַרפט אָן אַ שרעק אויף אַלעמען.

מיר פאָרן ווייטער — קיין מעזריטש. נאָר אויף אייניקע טעג. די משפּחה זאַמלט זיך צונויף, מיט די קליינע קינדער. מיין מוטער איז מעוברת. עס קומען: מיין ברודער זישע, די שוועסטער ראַשע מיט די משפּחות. זיי ווילן זיך עוואַקואירן קיין מינסק ווו מען האָט שוין געהאַט אָפּגעשיקט דעם באַגאַזש.

מען פאַרקויפט אָבער נישט קיין באַן־בילעטן אַזוי נאָענט, נאָר ווייטער, טיף אין רוסלאַנד, ווייל קיין מינסק איז בלויז אייניקע הונדערט קילאָמעטער. נאָר ווער ס'האָט צו באַצאָלן מיט גאָלד־רובלס, קאָן האָבן די פּריווילעגיע. מיר קויפן די בילעטן פאַר דער גאַנצער משפּחה. די עלטערן, איך, מיין ברודער אברהם יוחנן, עלי, ביילע. מיר זיצן אויף דער סטאַציע מיט נאָך טויזנטער היימלאָזע און וואַרטן די באַן זאָל אָפּפאָרן, ווי אויך אויף די אַנדערע משפּחה־מיטגלידער, די ברידער, שוועסטער מיט די פאַמיליעס. פלוצלינג ווערט פינצטער. אַ באַפעל, אַז אַלע וואָס דאַרפן פאָרן, זאָלן אַריין אין די וואַגאָנען, ווייל ס'דערנענטערט זיך אַ דייטשער צעפּעלין. אין גרויס בהלה כאַפּט מען זיך אַריין אין די לאַסט־וואַגאָנען און אָפּפאָרנדיק אַ קורצע שטרעקע, הערט מען די

אויפרייסן אויף דער באַן־סטאַציע. אַנשטאָט אַ טאָג רייזע, שלעפּן מיר זיך טעג און נעכט, ווייל מען מוז דורכלאָזן דאָס מיליטער און די פאַרוווּנדעטע.

אין אַ אויגוסט־פרימאָרגן קומען מיר אָן אויף דער סטאַציע אין מינסק — אונדזער משפּחה מיט נאָך פאַמיליעס. צווישן זיי אָסטראָווער, אַמיינסטן גאַרבערס. אָבער די שוועסטער־ברידער מיט זייערע פאַמיליעס זענען געבליבן אין מעזריטש אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע, אָן מלבושים, וועש.

מיר אַלע ליגן אויף דער גאַס, לעבן וואָקזאַל אין מינסק. מיין פאָטער מיטן ברודער אברהם פאָרן אין שטאָט זוכן אַ האָטעל, צי אַ וווינונג ווו צו נעכטיקן און זיך איינאָרדענען.

די אָרטיקע יידן שטעלן פראַגן אויף אַ מאָדנעם לשון — ליטוויש. פון ווו זייט איר? איר זייט הונגעריק? זיי באַדויערן אונדז. שפּעטער ווערן מיר אומגעדולדיק. ענטפערט שוין די מאַמע די „באַדויערערס״: „וואָס פרעגט איר אונדז און באַדויערט? שאַפט אונדז בעסער אַן אָרט, אַ ווינקל״. מיר, דעם יינגל, איז אַלץ אינטערעסאַנט, איך זע גאָר נייע זאַכן. איך פיל נישט קיין היימלאָזיקייט, נישט קיין זאָרג.

פאַרנאַכט קומען מיין פאָטער, ברודער און נאָך אָסטראָווער צוריק פון שטאָט. נישטאָ קיין וווינונגען, נישטאָ קיין האָטעלן, אַלץ איז פאַרפולט. דער „רעליף״ פירט זיי ווייזן דעם שול־הויף, פאַרפולט מיט טויזנטער היימלאָזע ווי מיר. די ריחות זענען נישט איבערצוטראָגן. בעסער אויף דער גאַס, איידער אין שול־הויף. יענקעלע גאַרבער, אַ פּשוטער מענטש, גייט פון שטוב צו שטוב זוכן אַ צימער — און געפינט. ער נעמט אַ פערד און וואָגן, וואָס האָט זיך געוואַלגערט אין די גאַסן און זאָגט צו דער פאַמיליע זיינער: „קומט!״ די פּעק לייגט ער אַרויף אויף דער פור. אונדזער משפּחה און אַנדערע אָסטראָווער פרעגן נישט, נאָר מען לייגט אַרויף די פּעקלעך ,און מ׳גייט נאָך דעם געשפּאַן. ס׳איז נישט ווייט פון דער סטאַציע דאָס שטיבל. מיר דערזען אַן עלטערע, דיקע פרוי. זי מאַכט געוואַלדן. „וואָס, אַזוי פיל מענטשן?״ אָבער מיר לייגן אַריין די זאַכן אין שטוב. איך באַזעץ זיך אויף די זאַכן און די יידענע מיט אירע געשרייען: „פרומע, מיט בערד און פּיאות, ווייבער מיט שייטלען — שלאָפן צוזאַמען?״ זי זידלט מיט די ערגסטע ווערטער. דאָס ערשטע מאָל, אַז איך האָב דערפילט אונדזער היימלאָזיקייט. אמתע בעזשענצעס. איך בין אַריינגעפאַלן אין ספּאַזמעס.

מיר בלייבן זיצן אויף דעם געפּעק אַ גאַנצע נאַכט. גאַנץ פרי קומט אָן אַן אָסטראָווער, דאַכט זיך פּנחס וואלבערג, אַ גאַרבער און חסידישער ייד. ער שרייט: „וואָס, דאָ, אין מינסק? אין דעם גיהנום? קומט אינעם נאָענטן שטעטל קוידאַנאָוו״.

מיר פאָרן אַהין, דינגען אַן אכסניה פון צוויי צימערן. דאָרט געפינט זיך אַ רבי,

אַ ישיבה. מיין פאָטער און דער עלטערער ברודער פאָרן אָפּט קיין מינסק, ווּ די אַסטראָוועד האָבן זיך אָרגאַניזירט צו פאַרקויפן זייער סחורה. עס קומט אַ מעקלער, וואָס שאַפט אַ קונה אויף דער גאַנצער סחורה און באַשטימט אַ פּרייז. אַז ס׳קומט צום באַצאָלן, נעמט ער אַרויס אַ קוויטאַנציע. האָט מען זיך קעגנגעשטעלט. יענער האָט געסטראַשעט מיט פּאָליציי, אַז מ׳וועט רעקווירירן די סחורה, ווייל לעדער איז אַ מלחמה־אַרטיקל. די משפחות לאָזן נישט אַרויספירן די סחורה אומבאַצאָלט. צום סוף באַצאָלן זיי מזומן, אָבער רעקוויזיציע־פּרייזן.

מיר וווינען אינעם רואיקן שטעטל ביי אַ צוויי חדשים. אָבער נישט לאַנג איז שטיל אין קוידאַנאָוו. דער רוס טרעט אָפּ. דער פראָנט ווערט ווידער נאָענט. פּוילן איז שוין פאַרנומען. אַלע מאָל קומען פרישע היימלאָזע, אַנטלאָפענע פון די ברענענדיקע שטעט־לעך. מיר פאָרן צוריק קיין מינסק, פון וואַנען אַ גרויסער טייל פון דער באַפעלקערונג איז עוואַקואירט; מיר געפינען אַ וווינונג מיט אַ סך צימערן. דאָרט האָט געוווינט אַ גענעראַל. צוויי פאַמיליע דינגען די שטוב. עס קומען אָבער אַ סך אַסטראָוועד, זיי ליגן אויף דער ערד, מיט די פּעק. דאָ גייט מיין מוטער צו קינד. ס׳איז געבוירן געוואָרן מיין שוועסטער ליבע. נאָך אַ היימלאָזע.

מיר דינגען אַ דירה אויף חודש־געלט. מ׳נעמט אַריין די פאַרפּאַקטע באַגאַזשן און מען וואַרט אַז די מלחמה זאָל זיך ענדיקן, מיר זאָלן קענען צוריק פאָרן. דער דייטש האָט זיך פאַרפעסטיקט נישט ווייט, צווישן באַראַנאָוויטש און מינסק. די מלחמה איז אַריבער אויפן מערב־פראָנט: בעלגיע־פראַנקרייך.

דער ווינטער גייט אַדורך. איך און מיין ברודער יוחנן ווערן העלדן צו שטיין אין די רייען נאָך ברויט און אַנדערע פּראָדוקטן. מען מאַכט זאַפּאַסן פון דעם ליימיקן ברויט, וואָס נאָך עטלעכע טעג, איז עס אוממעגלעך צו עסן.

איך ווער אַן אַרבעטער

ערב פּסח. איך גיי אין שטאָט און באַמערק אַ צעטל: „ס׳איז נייטיק אַ יינגל צו דער אַרבעט״. כ׳גיי אַריין זיך אינפאָרמירן, ס׳איז אַן עסיק־פאַבריק. אַ יינגל צאָלט מען דריי רובל אַ וואָך, אַ דערוואַקסענעם — זעקס רובל. מען מוז אָבער גלייך קומען צו דער אַרבעט. ערב פּסח? די מאַמע וויינט. און דאָ — „מיין שלמהלע?״ איך גיי דאָך ערב פּסח אַרבעטן, הגם מיט שרעק. אַ קלייניקייט — איך אַן אַרבעטער. איך קום אהיים כמעט צום סדר, אין אָוונט. מיין פאָטער זוכט צו פאַרדעקן דעם טרויער, נאָר ס׳איז דאָך פּסח. ער פירט אַדורך דעם סדר מיט התלהבות, אַפילו דעם „מרור״ עסט ער מיט הנאה.

אויך חול המועד מוז איך אַרבעטן. ווייזט אויס, אַז כ'בין אים געפעלן. ער פרעגט מיך: „יינגל, האָסט אַ ברודער?" איך ענטפער: „יאָ, קיין עין-הרע דריי ברידער". „גרויסע?" „איינער אַ גרויסער, אברהם". „גוט, זאָל ער קומען צו דער אַרבעט. מיר וועלן אים צאָלן זעקס רובל אַ וואָך". שפּעטער איז שוין יוחנן, 12 יאָר אַלט, אַ שיין קינד, אויך ביי דער אַרבעט. מיר ברענגען אַריין אין שטוב 12 רובל אַ וואָך. מיט דער צייט העכערט מען דעם געהאַלט. אַנדערע אַסטראָווער, שלום קאָקס גע־צערטלטע קינדער, באַקומען אַרבעט אין אַ באַרשטן-פאַבריק. אויך גרשון, מלך קאַליכ־שטיינס יינגל, איז שוין מייסטער. איך האָב געענדיקט מיטן עסיק און לערן זיך אויס־אַרבעטן פאַרשידענע באַרשטן. מיין ברודער אברהם-ברוך, דורך אַ פּראָטעקציע פון דוד צוקער, באַקומט אַרבעט אין אַ פאַבריק פון עלעקטרישע באַטעריעס. ער פאַרדינט אַ סך מערער, נאָר קומט אַהיים שוואַרץ ווי אַ קוימענקערער. מיין פאָטער באַשטימט מען אַלס אויפזעער אין אַ שול פאַר פרומע, אָרגאַניזירט דורכן „רעליעף" פאַר די היימלאָזע. צווישן די פירערס פון „רעליעף", איז געווען קאַפּלאַן, וועמענס זון איז דערנאָך געווען פינאַנס-מיניסטער אין ישראל. מיט דער צייט פאַסט מען זיך צו, אין שטוב פאַרשווינדט דאָס געפיל פון „בעזשענצעס".

1917. איך אַרבעט אין אַ צימער ביי די באַרשטן. איך הער קולות פון גאַס: „הורא"! דער באַלעבאָס קומט אַריין און דערציילט בסוד: „איר ווייסט? מען זאָגט אַז מען האָט אַראָפּגעזעצט דעם קייסער צאַר ניקאָליי". פרעג איך: „ווער? די סאָ־ציאַליסטן?" ביי אונדז אין שטעטל האָב איך געהערט, אַז אין פינפטן יאָר זענען געווען „סאָציאַליסטן", „ציוניסטן" און מ'האָט דערביי אָנגעוויזן מיט חוזק אויף איי־ניקע מענער און פרויען, אַז זיי ווילן אַראָפּזעצן דעם קיסר. וועגן טאָבע-פראַדל, די שפּעטערדיקע גבירטע האָט מען דערציילט, אַז זי האָט מיט אַ רויטער פאָן אונטערן פאַרטעך געשריגן: „נידער מיטן קיסר".

איך ווער מיטגעריסן מיט דער פרייד פון דער רעוואָלוציע, הגם איך פאַרשטיי נישט דעם באַדייט. דער עיקר — מיר הייבן אָן אַרבעטן 8 שעה אַ טאָג. ס'איז דאָ פרייע צייט. אויף די גאַסן און פּאַרקן זענען אויפגעשטעלט אַ סך בינעס. אַזוי ווי איך אָריענטיר זיך ווינציק, איז יעדער רעדנער ביי מיר גערעכט, ווי זייערע רוסישע, ווייסרוסישע און יידישע פּאַרטייען. פון די לעצטע פּאַרלאַנגען אייניקע נאַציאָנאַלע און קולטורעלע אויטאָנאָמיע. די ציוניסטן — אַז אייגן פאָטערלאַנד אין פּאַלעסטינע. יידן זענען איצט גלייך מיט די רוסן. אין פּעטערבורג הייבט אָן צו דערשיינען אַ יידישע צייטונג, אונטער דער רעדאַקציע פון יצחק גרינבוים. איך „שלינג" די אַרטיקלען פון דער צייטונג.

איך ווער אַ מיטגליד אין דער שטאָטישער ביבליאָטעק. די ביבליאָטעקאַרין דער־לאַנגט מיר אַ קאַטאַלאָג. וועלכן בוך זאָל איך מיר הייסן געבן? איך הייב אָן פונעם ערשטן אות — א. אַבראַמאָוויטש, מענדעלע מוכר ספרים. שפּעטער גיי איך אויף אָוונט־קורסן. מען פאַרהערט מיך — איך לייען און שרייב גוט יידיש. מען גיט מיך אַריין אין העכסטן קלאַס, מיט דער באַוווּסטער לערערין אסתר פרומקין. שפּעטער בין איך געוואָר געוואָרן איר „יחוס" — אין דער ווייסרוסישער רעפּובליק איז זי געווען בילדונג־מיניסטער. זי און איר חבר, ביידע זענען פון „בונד" אַריבער צו די „רויטע" — און די באָלשעוויקעס האָבן זיי שפּעטער דערהרגעט ווי קאָנטר־רעוואָלוציאָנערן.

עס קומט נאָך אַ רעוואָלוציע, די באָלשעוויסטישע, זי וואַרפט אַראָפּ די קערענסקי־רעגירונג מיטן לאָזונג: „ברויט און שלום". אין לאַנד ווערט אַ כאַאָס. די דייטשן ווילן זייער שלום, זיי נוצן אויס דעם כאַאָס — און מיר זענען שוין אונטער דער דייטשישער אָקופּאַציע. אויס פּאַרטייען, אויס דיסקוסיעס.

די דייטשן ליידן גרויסע מפּלות אויפן מערב־פראָנט. אויך אין דייטשלאַנד קומט פאָר אַן איבערקערעניש. דער קייסער ווילהעלם רעזיגנירט פון טראָן.

רוסלאַנד איז אויפגערודערט. דאָרט הערשן פאַרשיידענע באַוואָפנטע באַנדעס. אין אוקראַינע קומען פאָר פּאָגראָמען אויף יידן. קיין מינסק דערנענטערט זיך די באָלשע־וויסטישע אַרמיי און פאַרנעמט דאָס אָרט פון דער דייטשישער אַרמיי, וועלכע גיט זיך אונטער אָן ווידערשטאַנד.

אין אַ קאַלטן ווינטער־טאָג 1918, באַווייזט זיך אַ גאַסט פון מאָסקווע — יענקעלע ירחמיאלס באַרבאַנעל. ער ברענגט „פינצטערע בשורות", אַז ווי נאָר די באָלשעוויקעס קומען אַריין אין אַ שטאָט, נעמען זיי צו, אויסער די פאַרמעגנס, אויך די פרייהייט ביי אַ סך מענטשן. אַלע יונגע מענער שיקן זיי גלייך אויפן פראָנט צו שלאָגן זיך מיט די קאָנטר־רעוואָלוציאָנערן. דעריבער, זאָלן אַלע אין מיינע יאָרן אַוועק קיין פּוילן.

דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן, שייד איך זיך מיט מיין שטוב און פאַמיליע — און מיט נאָך יוגנטלעכע אָסטראָווער, פאָרן מיר צוריק קיין פּוילן.

אויף דער לוקאָווער סטאַציע דאַרפן מיר זיך איבערזעצן אין אַ באַן, וואָס גייט קיין לובלין. פּוילן ווערט זעלבשטענדיק, אַ נייע אָרדענונג, אויס מלחמה. אויפן וואָקזאַל איז אַ כאַאָס צוליב די צוריקפאָרנדיקע היימלאָזע, געשוואָלענע און פאַרווונדעטע געפאַנגענע, יידן מיט שרעק. מיר געפינען אַ יידישע אכסניה, איך מיט נאָך אַנדערע יידן גייען אַהין. ס'איז ביינאַכט. מיט אַמאָל ווער איך דערשטוינט: איינער מיט אַ פּאַטשיילע איבערן געזיכט. ער בינדט אָפּ די טוך — יענקל מעכעלס. אַ הויכער, מיט אַ גרויסער באָרד. איך גיי צו צו אים און פרעג: „ר' יענקל?" ער ווערט דערשראָקן. „ווער

ביסטו?" איך מוז עטלעכע מאָל איבערחזרן ווען איך בין: „משה־הירש שאַפּיראָס זון". ער פרעגט: „זישעס ברודער?" ער באַרואיקט זיך און דערציילט, אַז ר׳האָט געמוזט אַנטלויפן פון אָסטראָווע, די פּאָליאַקן ווילן אים הרגענען, ווייל ער האָט גע־האַנדלט מיט די דייטשן. אויך מיין ברודער זישע האָט מיט אים געהאַנדלט. אינעם שטעטל ווי אויך אין גאַנץ פּוילן איז אַ כאַאָס, ביי דער נייער זעלבשטענדיקער אָרדע־נונג. נאָר אָט בין איך אין אַ פאַרנאַכט אָנגעקומען אין שטעטל מיטן אָסטראָווער בעל־עגלה.

צוריק אין שטעטל

אָסטראָווע איז ווי איינגעשרומפּן. ביים אָנקומען דורך דער פאַרצעווער גאַס, זע איך אַלע קריסטלעכע הייזער ווי געווען. אברהמטשע לייבעלעס הויף איז נישט אָפּגעברענט, דאָרט געפינט זיך אַ פּאָליציי־פּאָסטערונעק. נאָר אַרום און אַרום — אַ חורבה. די קריסטלעכע אַפּטייק, דער מאַגיסטראַט און זיין הויף — ווי געווען. אויך די רייי שטובן אַנטקעגן פערד־מאַרק זענען אָפּגעראַטעוועט. דאָס גאַרבאַרסקע געסל איז געבליבן. אָבער דער גאַנצער שטאָט־צענטער, מיט אַלע געסלעך וואָס פירן צו דער שיל און בית־מדרש און דאָס ביאַלער שטיבל — אַ מדבר, ליידיק. שטומע עדות זענען נאָר די קוימענס פון די אויוונס. די וואָס האָבן בשעתו זיך עוואַקויִרט אין דער נאָענט, אָדער זיך באַהאַלטן אין וואַלד, האָבן צייטווייליק אויסגעבויט קרעמלעך, וועלכע מ׳האָט אויך גענוצט פאַר אַ ווינונג. אויך משה בערס האָט אויף לובלינער גאַס זיך אויסגעבויט אַ שטיבל. אונדזער הויף און מאַטיסעס הויף זענען געבליבן נישט פאַרברענט, אָבער חורבות. פון אונדזערע גאַרבערייען מיט אַלע איינריכטונגען, מיין זיידע אהרונס ירושה, זענען נאָר געבליבן די גריבער. די פראָנט־שטוב איז גע־בליבן. אין דעם הויז זענען אַריין די אַלע מענטשן, וואָס זענען צוריק געקומען. די וועמענס הייזער זענען פאַרברענט, האָבן געזוכט אַן אָרט, ווו ס׳האָט זיך געלאָזט.

סיי עקאָנאָמיש, סיי גייסטיק — אַ וויסטעניש. ווו איז די פּרעכטיקע שיל? דער בית־מדרש? די פאַרשיידענע שטיבלעך? ווו זענען די לערנערס? די פריילעכע קינ־דער וואָס גייען אַהיים פון די חדרים? ווו זענען די וואַרשטאָטן, די גאַרבערייען? די געזאַנגען פון די אַרבעטערס ביי דער אַרבעט? די שבתדיקע סעודהס ביי משה בער און יעקב יוספן אין די שענקען?

משה דבורה׳ס, אַ שוסטער און שטעפּער, האָט קעגנאיבער דעם מאַגיסטראַט אויפ־געשטעלט זיין ווינונג. און אין פראָנט — אַ גרעסער צימער פאַר זיין מסחר. דאָס איז די שיל און דאָס בית־מדרש. ווייטער איז אַלץ פאַרוואַרלאָזט. דער פרנסה־קוואַל איז

נאָר שמוגל, אַ רעזולטאַט פון דער אָקופּאַציע. אַ קילאָ קאַרטאָפל אָדער אַ ביסל מעל איז געווען די פּרנסה. די גאַרבערייען אינעם גאַרבער־געסל אַרבעטן אויס זייער לעדער, וועלכע ליגט אונטער די בעטן און ריזיקירן מיט שטראָפן.

מייַן ברודער זישע איז נישט קיין אויסנאַם. ער וווינט אין אונדזער געוועזענער דירה מיט נאָך לאָקאַטאָרן. אַפילו די קעלערס זענען באַוווינט. דער זיידע מאַטיס ספּיר וווינט אונטן, אין דעם צעשטערטן הויף, וווּ מ׳האָט געהאַלטן די מכשירים פון דער ברויערײַ.

די נייע, פּוילישע מלוכה האָט שוין אירע באַאַמטע און מיליטער־לייט — גאַנצע „העלדן". מען שניידט די בערד ביי ייִדן און מען וואַרפט זיי פון די וואַגאָנען. וויסטע העצערייען קעגן די „שונאים" און „בלוטצאַפּערס". די מענער ווערן מאָביליזירט און גראָד אויף דעם געביט, זענען די ייִדן גלייכבאַרעכטיקט.

איך קאָן נישט איינזיצן אין שטעטל און פאָר אַריבער קיין לובלין, צו מייַן שוועסטער גיטע שמילקעס געווירצער. דערנאָך פאָר איך קיין מעזריטש, צו דער שוועס־טער רוזשע און שוואָגער אהרון־שמואל, וואָס זענען דאָרט געבליבן בעת אונדזער אָפּפאָרן קיין רוסלאַנד. דאָס ערשטע מאָל בין איך צעשיידט פון מיינע טאַטע־מאַמע. מיין יאָרגאַנג דאַרף זיך איצט מאָביליזירן. איך וויל זיך נישט רעכענען מיט די סכנות אויף די גרענעצן און באַשטים צו פאָרן צוריק אַהיים, צו די עלטערן.

נאָך אייניקע וואָכן פלאָגענישן, גייען מיר דורך ביי סלאָנים די פּויליש־רוסישע גרענעץ און לאָזן זיך מיט פערד און וואָגן קיין באַראַנאָוויטש. דערנאָך ליגן מיר דריי טעג אין לאַסט־וואַגאָנען, צוזאַמען מיט קראַנקע און געזונטע, אין גרויס ענגשאַפט. נאָך ייִדן וואַרטן, אַז די באַן זאָל אָפּפאָרן קיין מינסק. מען מוז אַליין ברענגען האָלץ פאַרן לאָקאָמאָטיוו, אין אַ פינצטערער נאַכט. צווישן די ליגנדיקע — אַ גרויסער טייל אַנטיסעמיטן, וואָס זוכן ייִדן זיי זאָלן פאַרזאָרגן מיט האָלץ. איך ליג אָן אָטעם. אָבער אַ שכן צינדט אָן אַ שוועבעלע. „אַהאַ, אַ ייִד? מיט ברילן? אפשר האָט ער אויך אַ גאָלדענעם זייגער?" איך מיט נאָך צוויי ייִדן גייען צווישן די באַן־ליניעס, די לאָקאָ־מאָטיוון פאָרן און מיר שלעפּן דאָס האָלץ אין דער פינצטער. (ווען איך דערמאָן זיך אין יענעם מאָמענט פון דער לויערנדיקער סכנה אומצוקומען פון די לאָקאָמאָטיוון, גרוילט מיר נאָך היינט, נאָך 65 יאָר). מיר ברענגען האָלץ און די באַן רירט.

ווידער אין מינסק

אין אַ קאַלטן פרימאָרגן קומען מיר אָן קיין מינסק. די שטאָט איז מיר באַקאַנט. איך גיי צופוס מיט מיין באַגאַזש. פון אַלע זייטן לויפן מיר אַנטקעגן ייִדן. „פון וואַנען?

פון באַראַנאָוויטש ?" אמת, די פּאָליאַקן האָבן טאַקע פאַרנומען באַראַנאָוויטש. די זעלבע נאַכט פון אונדזער אָפּפאָרן, זענען די באָלשעוויסטישע אַרמייען צעשלאָגן געוואָרן דורך די פּאָליאַקן. אויף די ווענט הענגען פּלאַקאַטן „מאָביליזאַציע". מיין יאָרגאַנג דאַרף זיך צושטעלן. אַן „אַנגענעמער ברוך הבא".

איך קום אומגעריכט אין שטוב. די מאַמע, טאַטע און ברידער מאַכן אַ געוואַלד: „פאַר וואָס ביסטו געקומען אין פייער ?" איך הייב אָן צו מאַכן „דיעטע" — נישט עסן, נישט שלאָפן, כדי זיך באַפרייען פון מיליטער.

עס באַווייזט זיך אונדזער קוזין זישע, מיין פאָטערס שוועסטערס אַ זון. ער פרעגט: „ווער איז דער בחורל ?" ער פאָרט פון מאָסקווע קיין ביאַליסטאָק, צו שמוגלען סאַכאַרין. דער טאַטע ענטפערט: „אונדזער זון, ער צערט זיך, צו ווערן באַפרייט פון מיליטער". „פעטער, איר זייט דאָך אַ קלוגער מענטש, נאָר איר שפּילט זיך מיטן לעבן. זיי וועלן דען איינזען זיין שוואַכקייט ? איז דאָ אַן עצה — נאָר אין פּאַספּאָרט אויך בייטן דעם נאָמען". איך בין צוגעשריבן צו מיין פאָטערס דאָקומענט, דער מאַמעס איז נאָר אויף איר נאָמען: חיה־גיטל. זי באַקומט באַלד צוגעשריבן 3 קינדער „אַן בויכוויטיק" — און איך פון שלמה ווער איך שמעון, דערצו נאָך מיט 4 יאָר יינגער און ווער אַזוי גלייך איינגעמאָלדן אין קאָמיסאַריאַט. איך שטעל אָפּ די הונגער־דיעטע.

יענעם סוף ווינטער 1919, האָט געהערשט די טיפוס־עפּידעמיע. קיין רפואות זענען נישט געווען. אָן אָפּגעשוואַכטער, ווער איך קראַנק אויף טיפוס. אַ סך מיינע באַקאַנטע, יונגע מענטשן, האָט דער טיפוס אַוועקגענומען. נאָך אַ דריי־וואָכיקן הויכן פיבער, בין איך אַרויס פונעם קריזיס. גוט עסן ווי נייטיק נאָך אַ קראַנקייט, איז נישטאָ. אין יענער צייט ווערט אויך געבוירן מיין שוועסטער אסתר. קיין מילך פאַר דער קימפּעטאָרין איז נישטאָ. נאָר איך קום ביסלעכווייז צוריק צו די כוחות.

די פּויליש־רוסישע מלחמה גייט ווייטער אָן. אויך די פאַרשיידענע באַנדעס בושעווען. יידן ווערן פון זיי פּאַגראָמירט און ראַבירט. עס הערשט אַ פּאַניק, איבערהויפּט ביי די יידן.

אין אַ געוויסער נאַכט האָבן די פּאָליאַקן פאַרנומען ווילנע און דורכגעפירט אַ מאַסן־פּאָגראָם, דערהרגעט יידן, און צווישן זיי — דעם שרייבער א. ווייטער. מען פילט שוין אויך אין מינסק זייער אָנקום. די שוואַך־אָרגאַניזירטע רויטע אַרמיי איז נישט בכוח זיך קעגנצושטעלן. ס'קומט אַ גוט־אויסגעשטאַטע פּוילישע אַרמיי, צוזאַמען מיט די רוסישע און אוקראַינישע קעגנערס פון די באָלשעוויקעס און ווילן אָנהייבן זיך פריילעך מאַכן איבער יידן אויפן מאַרק. אָבער די אָרטיקע יידן דערלאַנגען זיי. איצט דערוואָרט מען אַ נקמה קעגן די יידן. דער יידישער קאָמיטעט האָט זיך אָבער געוואַנדן

צום ה׳ מאַרגנטוי, דעם פאָרשטייער פון אַמעריקע, וואָס האָט דעמאָלט געשטיצט די פּאָליאַקן — און אַלץ גייט אַדורך רואיק.

מיר, די גאַנצע משפחה, פאָרן צוריק קיין פוילן און רעכענען זיך איינצואָרדענען אין לובלין, ווי אַ סך אַסטראָווער און פון אַנדערע שטעט. מיר קומען צוריק מיט אַ געוויסן קאַפּיטאַל. אָבער אונדזער שטוב אין מאַטיסעס הויף איז פאַרנומען. מיר באַקומען קוים די געוועזענע קיך. עס קומען אויך צוריק עוואַקואירטע אַסטראָווער. אַ טייל בלייבן אין שטעטל, אַ טייל אָרדענען זיך איין אין די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך. נאָר אונדזער קוזין דוד ספּיר, זיין פרוי פייטשע, דעם זוואָלינער רבס טאָכטער מיט זייערע קינדער, בלייבן אין מינסק, וווּ זיי האָבן זיך געהאַט איינגעאָרדנט מיט אַ לעדער־פאַבריק. וואָס ס׳איז דאָרט געוואָרן מיט דער פאַמיליע, איז מיר נישט באַוווּסט. עס זענען אויך פאַרבליבן אַלע עוואַקואירטע גאַרבערס אין ניזשני נאָווגאָראָד, טיף רוסלאַנד, ווייל זיי האָבן זיך געהאַט איינגעאָרדנט ביי דער לעדער־פאַבריקאַציע.

עס קומט צוריק אברהמטשע לייבעלעס, זיין פרוי חנה, די טאָכטער און איידעם יחיאל מאיר, וועלכער איז געווען פאַרזאָרגט דורך זיין רייכן שווער מיט קעסט און אַ גרויסע ירושה. נאָר אברהמטשע לייבעלעס קומט צוריק אַ קראַנקער. זיין פאַרמעגן צעשטערט. גיטעלע אַלקאָנס ברודער נעמט די גאַנצע משפחה קיין וואַרשע. ער ווערט אַ באַוווּסטער לערער אין דער גימנאַזיע „תחכמוני" און האַלט אויס די קראַנקע, געוועזענע גבירים.

עס קומט צוריק ברוך יונתנס, יענקל ליבהאָבערס זיידע, וואָס טראָגט נישט קיין סימן פון זיין רייכקייט און פאַרמעגן. ער קומט אָרעם און געפינט דאָ דעם זון זיינעם לייבעלען, פאַראָרעמט און פאַרלאָזט.

מיר האָבן געהאַט בדעה זיך איינצואָרדענען אין לובלין. אָבער בלייבן דאָך שטעקן אין דער חרובער אַסטראָווע.

מען הייבט אָן אויסאַרבייטן לעדער. מען גראָבט אויס די „קאַטקעס" (פעסער) פון דער פאַרברענטער גאַרבאַרניע, מען שטעלט זיי אַריין אין „הויף", אין אַ געוועזענער פערד־שטאַל, גאַנץ פרימיטיוו. וואַסער מוז מען טראָגן פון טייך. ווינטער ווערט אַלץ געפרוירן. ס׳איז זיך נישט פאַרצושטעלן די שווערע באַדינגונגען.

מיין פאָטער ווערט ווידער טעטיק אין קהלישן לעבן, ווי אויך אין מאַגיסטראַט, בעת די לאַגע אויף די מלחמה־פראָנטן ענדערט זיך. די רוסן הייבן אָן צוריק צו שטויסן דאָס פוילישע מיליטער. די פּאָליאַקן זענען זיך נוקם אין דעם „שונא", די ייִדן. די רוסן זענען שוין נאָענט צו דער הויפּט־שטאָט, וואַרשע, ווי אויך נאָענט פון אַסטראָווע. פאַר אונדזער שטעטל הייבט זיך אָן אַ נייער גיהנום. די שרעק איז גרויס. מען פאַרנעמט

די יוגנטלעכע צום מיליטער. איך און נאָך אייניקע נאָענטע, צווישן זיי הירשל שטיגליץ, באַהאַלטן זיך אויס אין קעלער צווישן די ליידיקע גרויסע פעסער, און ליגן אין אַ פאַס באַלויכטן מיט אַ ליכט.

די מלחמה פוילן־רוסלאַנד גייט ווייטער אָן. פוילן האָט שוין פאַרנומען אוקראַינע, ביז קיִעוו. דעם ווענדפונקט אין דער מלחמה, האָבן די פּאָליאַקן באַצייכנט ווי „דער נס אויף דער ווייסל״. די פּוילישע קאָנסטיטוציע איז זייער אַ ליבעראַלע, אָבער נאָר אויפן פּאַפּיר. אין דער ווירקלעכקייט איז גילטיק דער לאָזונג „יידן קיין פּאַלעסטינע״. די יידן ווערן שיקאַנירט. אַפילו ווי טראַמווײַ־אַרבעטער אָדער גאַסן־קערערס, דערלאָזט מען נישט קיין יידן.

אָבער די יוגנט אין פוילן בכלל און ביי אונדז אין שטעטל בפרט, איז פול מיט האָפענונג. זיי שאַפן געזעלשאַפטן, פּאַרטייען, קולטור־קרייזן, אָרגאַניזאַציעס און אינ־סטיטוציעס. אָבער אונדזער שטעטל האָט נישט קיין שאָסיי, נישט קיין באַן. אייניצלנע בחורים און מיידלעך חלומען וועגן אַ ביבליאָטעק און אַן אָרט ווו זיך צונויפצוקומען.

די מיליטערישע מאַכט טוישט זיך אַלע מאָל

דאָס שטעטל איז איצט ערב דעם אַריינקום פון דער באָלשעוויסטישער אַרמיי. די פּאָליציי און אַנדערע אַמטן האָבן זיך עוואַקואירט. דער בירגערמייסטער און אַפּטייקער, אַ ליבעראַלער מענטש, רופן צונויף דעם מאַגיסטראַט אויף אַ זיצונג — אַכט קריסטן און פיר יידן, צו היטן די אָרדענונג אין שטאָט. דער בירגערמייסטער ווערט באַשטימט פאַר דעם הויפּט־קאָמענדאַנט, מיין פאָטער, הגם אַן עלטערער מענטש — פאַר וויצע־קאָמענדאַנט. מיין פאָטער נעמט צונויף עטלעכע יידן, אויסגעדינטע אין רוסישן מילי־טער, באַוואָפנט זיי מיט שטעקנס און אַנדערע מכשירים. ביי יעדן הויז — פעסער וואַסער, צו לעשן אין פאַל פון אַ שריפה.

עס באַווייזט זיך די אַפּטרעטנדיקע אַרמיי. די גרעסטע טייל — באַלאַכאָוויצעס, אוקראַינער. זיי זוכן דעם ציווילן קאָמענדאַנט פון שטעטל. ער איז נישטאָ, נעלם געוואָרן. קיינער ווייסט נישט ווו ר׳איז אויסבאַהאַלטן, פאַראַן דער וויצע־קאָמענדאַנט, משה הירש שאַפּירא. ער באַקומט אַ באַפעל: צושטעלן וויינונגען פאַר די אָפיצירן, פלייש און עסן פאַר די מענטשן, פאַשע פאַר די פערד און אַ תפיסה פאַר די אַרעס־טירטע. מיין פאָטער פּרובירט זיך אַרויסדרייען פונעם באַפעל. גיי זאַמל צונויף די אַלע פּראָדוקטן אינעם אָרעמען שטעטל, נאָר ביי די יידן. דער באַפעל איז אָבער אַ שטרענגער. אויב מ׳וועט אין עטלעכע שעה נישט אויספילן דעם באַפעל, וועלן זיינע סאָלדאַטן אַלץ אַליין אַדורכפירן.

מיט גרויסע שוועריקייטן דערפילט מיין פאָטער, מיט אַנדערע דאָזאָרעס דעם באַפעל. דער קאָמענדאַנט פאַרזיכערט רו. אויב ס'וועט געשען אַן אומרעכט די יידן, זאָל מיין פאָטער גלייך קומען צו אים. ער, ווי אַלע אַנדערע פון דער יידישער מיליץ, באַקומען אַרעמבענדער, זיי זאָלן האָבן אַ רעכט זיך צו באַוועגן אין שטאָט.

יידן באַהאַלטן אין דער ערד זייער האָב־און־גוטס. אויך מיר — די לעדער, מלבושים, זילבער, צירונג — ירושות פון דורות. נאָר די שרעק איז גרויס. זייערע פאַגראָמען אויף יידן זענען גוט באַקאַנט. יונגע מענער ליגן באַהאַלטן. „יידן זענען באָלשעוויקעס״— הערט מען באַשולדיקונגען. איך מיט נאָך יונגע מענטשן זענען צוזאַמען. אהרון ספיר און אברהם משהס לערנען לויט דער מאַפּע דעם גאַנג פון אָקופּירן פוילן. אין שטעטל איז פאַרהעלטעניסמעסיק רואיק. מיט אַמאָל — אַ פינצטערניש, קיין ליכט אין די הייזער זעט מען נישט, מען הערט נאָר אַן אָפּהילך פון מאַשירנדיקן מיליטער, מיט זייער געווער און פערד. די לעצטע פון דער אָפּטרעטנדיקע אַרמיי. אַ שרעק נעמט אונדז אַרום אין דער באַהעלטעניש. די פרויען און קינדער זענען אין די שטובן. עס דערטראָגן זיך שרעקלעכע געוואָלדן פון די יידישע היימען. זיי ווערן אַלץ נענטער, אַרום אונדז. מיין פאָטער לויפט צום קאָמענדאַנט, וועלכער האָט אים צוגעזאָגט רו. מיטן אַרעמבאַנד איז ער זיכער, אַז ער וועט קאָנען צו אים אָנקומען. אָבער אים כאַפּט אַ סאָלדאַט ביים מאַגיסטראַט, ווו דער קאָמענדאַנט געפינט זיך. מיר ווייסן גאָר נישט אין דעם קעלער. מיר שטעלן זיך נאָר פאָר, אַז די נאַכט איז פאַרגעקומען דאָס ערגסטע.

מיר גיבן אַ קוק פון דער באַהעלטעניש — מיין שוועגערין רחל איז נישט צו דער־קענען. דאָס פנים בלאָ און צעקלאַפּט. מיין פאָטער איז נישטאָ. מענטשן ברענגען די טרויעריקע ידיעות, ווי די גוטע פוילישע פריינד אונדזערע, וואָס לעבן פון די יידן, האָבן אַרומגעפירט די פאָגראָמשטשיקעס, די באַלאַכאָוועצעס און אָנגעוויזן ווו עס גע־פינען זיך שיינע יידישע פרויען, מיידלעך און פאַרמעגנס. מ'האָט אין יענער נאַכט דורכגעפירט אַ שרעקלעכן פאָגראָם. אברהם לאָזערס, אַ גאַרבער פון גאַרבער־געסל, אויך אַ צוריק געקומענער פון רוסלאַנד, האָט פאַרטיידיקט זיין טאָכטער פון פאַרגוואַל־טיקונג, האָט מען אים דערלאַנגט מיט אַ האַק אין קאָפּ און אין אַ געפערלעכן צושטאַנד אים אַוועקגעפירט קיין לובלין אין שפּיטאָל. די יידן וואָס האָבן געוווינט נאָענט פון מאַגיסטראַט, גייען אַריין אין דעם ליידיקן הויף און אין דער טורמע, ווו זיי טרעפן מיין פאָטער שלאָפט אין מיסט. אַלע פרייען זיך — „דער טאַטע לעבט״! ער קומט צוריק אַהיים. וואָס איז געשען? ווען ער איז געלאָפן ביינאַכט צום קאָמענדאַנט צו ראַטעווען פון דעם פאָגראָם, האָט אים אַ סאָלדאַט פאַרשפּאַרט צווישן די פערד, וועלכע

האָבן געהערט צום מיליטער. אַ מידער פון שלאָפלאָזע נעכט, איז ער דאָרט אַוועקגעפאַלן און אין שלאָף נישט געהערט, ווי די זעלנער מיט די פערד זענען אַנטלאָפן.

אין שטעטל איז שטיל. איצט דערוואַרט מען די באָלשעוויסטישע אַרמיי. מיר קריכן אַרויס פון די באַהעלטענישן. מען דערוווסט זיך דאָס שרעקלעכע וואָס איז געשען. אַ טייל דערוואַרטן מיט פרייד דעם „רויטן משיח". אַרום צען פרי באַווייזט זיך דער גענעראַל, רייטנדיק אויף אַ פערד. נאָך אים — די רויטע אַרמיי. בעצם, באָרוועסע סאָלדאַטן, די ביקסן צוגעבונדן מיט שטריק — עטלעכע הונדערט מאַן.

ס'ווערט נישט גוט אויפן געמיט. אַזאַ גוט אויסגעשטאַטע אַרמיי איז אַנטלאָפן פאַר די באָרוועסע? מען פרעגט דעם גענעראַל, צי איז דאָס די „ראַזוויעדקע" און ווו איז די אַרמיי? ער ענטפערט, אַז זיי קומען! דערווייל דאַרף דער גענעראַל די זעלבע באַזאָרגונג פאַר די „באָרוועסע": וווינונגען פאַרן שטאָב, עסן, פלייש, לעדער, פאַשע פאַר די פערד. ער זוכט דעם קאָמענדאַנט פון שטאָט, וואָס איז צוזאַמען מיטן רוב פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג נעלם געוואָרן. זוכט מען דעם „וויצע". מיין פאָטער בעט זיך ביי אים: „חבר גענעראַל, באַפריי מיך פון דעם באַפעל צו קאָנפיסקירן ביים גלח די שענסטע שטוב פאַרן שטאָב". דער גענעראַל ענטפערט שטרענג: „פאַר דעם פאַנסקי מיליטער האָסטו געקאָנט און פאַר אונדזער מיליטער ביסטו צו אַלט? ס'איז מלחמה, יעדער באַפעל וואָס ווערט נישט אויסגעפירט — איז צו דער וואַנט". מיין פאָטער האָט געוווּסט דעם באַטייט.

עס חזרט זיך איבער די געשיכטע. מען גייט זאַמלען די נייטיקע פּראָדוקטן, נאָר אַנשטאָט דעם גלחס וווינונג, בעט מיין פאָטער, ער זאָל נעמען אַ יידישע וווינונג.

און פאַר דער טורמע, וויל ער נישט די שטאָט־טורמע, נאָר אַ פּריוואַט הויז. מען גיט אים ביי אברהם־משהן (ספּיר) דאָס הויז, אויב ס'וועלן זיין אַרעסטירטע פאַרברעכערס. אַלס היטער באַשטימט ער דעם בעל־הבית אַליין, אברהם־משהן.

דער גענעראַל מיט די באָרוועסע סאָלדאַטן לאָזן זיך ווייטער, צום טייך וויעפּש, קיין לובאַרטאָוו. עס קומען אָן פאַרשידענע וועגענער מיט מענטשן, וואָס פאָרן נאָך דער אַרמיי. מען פרעגט זיך, צי זיי האָבן באַגעגנט נאָך רוסיש מיליטער? „ניין, אַלץ די זעלבע מחנה מיטן גענעראַל". מיר ווערן טרויעריק פון דער בשורה. אַ געפאַר, אַז די פּאָגראָמשטשיקעס זאָלן צוריק קומען? דערווייל פאַרהאַלטן די סאָלדאַטן אַ פּוילישע פרוי, וואָס טראָגט אַ פּאַק. מען איז איר חושד אין שפּיאָנאַזש לטובת די פּאָליאַקן. זי ווערט איינגעזעצט אין דער טורמע ביי אברהם משה אין הויז, אין אַ פאַרמאַכטן צימער, ווו דער פעטער אברהם משה איז דער היטער. אַנגעזעענע פּאָליאַקן קומען צו מיין טאַטן דעם „קאָמענדאַנט" פון שטאָט, ער זאָל זיך פאַר איר באַמיִען, ווייל דער

פרוי דראָט טויט־שטראָף. מיין פאָטער, באין ברירה, גייט אינטערווענירן און זאָגט מיט זיכערקייט, אַז ער קען זי פאַר אַ שטילע און אָרנטלעכע. זי ווערט באַפרייט.

דעם צווייטן טאָג ווערט אַרעסטירט אַ פּאָליאַק פון שטעטל, אַ כוליגאַן, וואָס האָט אָנגעוויזן ביים פּאָגראָם אויף די יידישע שטובן מיט פרויען און פאַרמעגנס. די פּאָליאַקן קומען ווידער צו לויפן צו מיין טאַטן, ער זאָל בעטן רחמים פאַר זיין לעבן. מען וויל אָבער נישט הערן מיין פאָטערס ביטע. מען זאָגט אים: „ס'איז מלחמה — און דו מיש זיך נישט". מען פירט דעם פּאָליאַק אַרויס פאַר אַלעמענס אויגן אויפן צמענטאַזש און מען הערט אַ שאָס. די יידישע באַפעלקערונג באַפאַלט אַ שרעק. ווער איז שולדיק? ווי תמיד — דער שונא דער ייד און אוודאי — דער באָלשעוויק.

עס הייבן זיך אָן באַוויזן פאַרוואונדעטע סאָלדאַטן פון דער באָלשעוויסטישער מחנה. מען האָט אויף זיי געלויערט אין נאָענטן וועלדל. זיי ציִען זיך צוריק. די שרעק איז ווידער גרויס ביי יידן. מען פרעגט דעם גענעראַל, צי זיי טרעטן אָפּ פון דער שטאָט. ער זאָגט: „זייט רואיק. ס'וועט אָנקומען הילף, מאַכט נישט קיין פּאַניק. אויב מ'וועט וועלן אָפּטרעטן פון שטאָט, וועלן מיר צו וויסן געבן".

מ'דאַרף זיך ווידער עוואַקואירן

מען גרייט זיך צום שבת מיט שרעק און דערוואַרטונג. פרייטיק פאַרנאַכט, ערב ליכט־צינדן, באַוויזט זיך דער גענעראַל ביי אונדזער שטוב. ער גיט אַ צייכן, מיין ברודער אברהם לויפט צו און הערט זיינע רייד: „מיר מוזן זיך צייטווייליק עוואַקואירן. נאָר אָן פּאַניק. ווער ס'וויל זיך עוואַקואירן מיט אונדז, זאָל דאָס שוין טאָן".

דאָס שטעטל יידן, פרויען און מענער, הייבן אָן לויפן צום סאָסנאָוויעצער וועג. איך לייג אַריין אין אַ קיישל אַ פּאָר הויזן, אַ העמד. אין גרויס צעטומלטקייט נעם איך אַ טאָפּ מיטן שבתדיקן עסן און די חלות. מיין מוטער מיט די קליינע קינדער בלייבן. דער טאַטע האָט נישט קיין כוח, וויל בלייבן, אָבער מיר צווינגען אים מיטגיין. ער נעמט מיט זיין ספר־תורה. איך זע נאָך היינט דאָס בילד: די געוואָלדן פון די פרויען, דאָס געזעגענען זיך. טייל פרויען נעמען צוויי ליכט, שטעלן זיי אַוועק אויף אַ קריסט־לעכן פּאַרקאַן, בענטשן די שבת־ליכט און לויפן ווייטער. איך געדענק אַ זאָג פון אַ פּוילישן עלטערן מאַן: „איר ווייינט וויל אונדזערע ברידער קומען צוריק? מען וועט אייך שוין ווייזן". מיר שלעפּן זיך נאָך צווישן אָפּטרעטנדיקן באָלשעוויסטישן מיליטער.

אין סאָסנאָוויעץ ווילן מיר רוען, אָבער די יידן פון דאָרט לויפן שוין אויך מיט אונדז. מיר קומען אַריין קיין וואָלאָדאַווע, ביים בוג. „פון דאַנען", זאָגן די רויטאַרמייער, „וועלן מיר צוריק גיין און פאַרנעמען די פאַרלאָזטע ערטער".

פאַרנאַכט, ווי אַלע טאָג, גייט מען אין צענטער שטאָט, כדי צו הערן די רעדעס און זען די מאַרשן, מיט וועלכע מ׳שטאַרקט און באַגייסטערט דאָס פאָלק. מיט אַמאָל באַווייזן זיך פורן, געפּאַקטע מיט מענטשן און זאַכן. ווו זיי פאָרן, ווייסן מיר נישט. ביים שפּילן די מאַרשן, קומט אַרויף איינער אויף דער בינע און רוימט איין אַ סוד אין אויער דעם רעדנער, וואָס מעלדעט גלייך, אַז מען מוז איבעררייסן דעם מיטינג. „מאָרגן וועלן מיר דאָ זיין צוריק" — זאָגט ער — און שפּרינגט אַראָפּ פון דער טריבונע. אַלע צעלויפן זיך, אין באַגלייטונג פון שראַפּנעלן־אויפרייסן. מיר זעען ווי די יידן לויפן אַריין אין אַ קעלער. מיר — נאָך זיי. אַ גרויסער טייל לויפט צום טייך בוג. די בריק קאָן נישט אויפנעמען דעם גאַנצן עולם. די שאָסן פאַלן אויף דער בריק. אַ טייל אַסטראָוועך זענען מיטגעלאָפן מיט די רוסן, אַ טייל באַהאַלט זיך אין די קעלערס. הירשל שטיגליץ מיט פיל אַנדערע זענען געלאָפן. אין מאַלע רוטאַ האָט מען אַלע געפאַנגען. איך בין געבליבן מיטן איינציקן העמד און צעריסענע הויזן.

די זעלבע נאַכט האָבן די פאָליאַקן מיט די באַלאַכאָוויצעס פאַרנומען די שטאָט. און ווידער — טראַגישע איבערלעבונגען אין די פאָר וואָכן, אונטער זייער הערשאַפט.

די פוילישע אַרמיי איז שוין אוועק ווייט, קיין פאָלעסיע און וואָלין. מיר באַשטימען צוריקגיין אַהיים. מיר וואַנדערן באָרוועס, די שטיוול און שיך האָט מען ביי אונדז צוגענומען. מיר גייען מיט זייטיקע וועגן, אויף די אָפּגעשניטענע פעלדער. מיר קומען אַריין אין דאָרף רוכווע, מאַכט מען דאָ אַ געוואַלד, דערזעענדיק מיין טאַטן: „אוי, משה הירש! די מאַכט זוכט אייך אַרום, דעם קאָמיסאַר. איר זייט פאַרמשפּט צום טויט". זיי גיבן אים אַ פערד און וואָגן און ער פאָרט קיין לענטשנע פאַרשטעלט. אין לענטשנע — דאָס זעלבע געשריי: „אַנטלויפט, ר׳ משה הירש, מען זוכט אייך פון דעם קריגס־געריכט". אין שבת פאָרט ער קיין לובלין און באַהאַלט זיך דאָרט אויס. אַ באַוווּסטער יידישער אַדוואָקאַט עצהט אים זיך אויסצובאַהאַלטן ביז נאָכן קריגס־צושטאַנד. ווען די ציווילע מאַכט וועט זיך באַנייען, זאָל ער פאָרן אַ היים און אויפ־ווייזן זיין אומשולד.

מיר קומען אָן שפּעט ביינאַכט אין שטוב. די מאַמע און די קינדער, איבערגע־שראָקענע, דערציילן וואָס ס׳האָט פּאַסירט נאָכן צוריק קומען פון דער פוילישער אַרמיי. זיי האָבן געגעבן פרייהייט די פויערים פון די אַרומיקע דערפער צו קומען אין שטאָט און נעמען אין די יידישע הייזער, וואָס זיי וועט געפעלן. זענען זיי טאַקע געקומען מיט וועגענער און ראַבירט, דערביי נאָך געשלאָגן די יידן. די מאַמע און די קינדער האָט אַ פּוילישער שכן אויסבאַהאַלטן ביי זיך. אין דעם ים פון רציחות, האָט זיך געפונען נאָך אַ צדיק. דער גלח האָט אויסבאַהאַלטן אַ גרויסע צאָל פרויען און קינדער.

ער איז אַרויס מיטן צלם צו די פּאָגראָמשטשיקעס און אין נאָמען פון יעזוסן געבעטן אויפצוהערן מיטן פּאָגראָם.

אין אַ צייט שפּעטער איז מיין פאָטער צוריק געקומען. מ'האָט אים אַרעסטירט און דערנאָך באַפרייט.

צוריק צו אַ נאָרמאַל לעבן

די לאַגע אין לאַנד באַרואיקט זיך. אויך אין אָסטראָווע. ביסלעכווייז זוכט מען זיך איינצושאַפן דאָס נייטיקסטע. אָסטראָוועער ייִדן אין אַמעריקע שיקן אַריין הילף. אויפן אָרט פון אָפּגעברענטן בית־מדרש, שטעלט מען אויף אַ נייעם. ס'איז שוין דאָ אַן אָרט, ווו ייִדן קומען זיך צונויף און דאַווענען, לערנען, שמועסן. דער נייער דור וואַקסט אונטער. נישטאָ קיין אָרט פאַר דער יוגנט, וועלכע איז פאַרנאַכלעסיקט געוואָרן אין די מלחמה־יאָרן; נאָך אַ שאַרפן קאַמף שאַפט זיך אַ ביבליאָטעק ביי דער „התאחדות"־פּאַרטיי. די ערשטע זיצונג קומט פאָר ביי באַשען, אברהמטשע פייערשטיינס מוטער. אָבער מיר ווערן געשטערט פונעם רב און אַ טייל פון די בעלי־בתים. מען וויל נישט פאַרדינגען קיין דירה פאַרן לאָקאַל. אָבער מיט שווערער מי ווערט געגרינדעט די „התאחדות"־פּאַרטיי און די ביבליאָטעק. די ערשטע גרינדערס: שלמה מעער, מיין ברודער עלי, יעקב־שמואל גרינבערג און איך. די ביבליאָטעק אַנטוויקלט זיך. ס'איז נישט נאָר אַן אָרט ווו צו נעמען ביכער, נאָר מען קאָן אויך לייענען דאָרט צייטונגען און זשורנאַלן. די קעגנערס באַרואיקן זיך, שיקן אַפילו קינדער און דערוואַקסענע, ווערן אַליין מיטגלידער. מען הייבט אָן שפּילן טעאַטער. עס אַנטפּלעקן זיך כוחות, אויף וועלכע מען האָט זיך נישט גערעכט: שמחה שטיגליץ (איצט אין בראַזיל); פּעסע גרינבערג, וואָס האָט אויסגעפירט אירע ראָלן נאַטירלעך, געהאַט אַ שיינע שטימע; יעקב נחום גרינבלאַט (היינט אין אַמעריקע); מענדל באַראַב (אין בראַזיל). ער איז געווען אין דער פאַרוואַלטונג, אַ זעלטן דיסציפּלינירטער אין זיין אַרבעט. מען האָט אים גערופן דער „פּאָזנאַנטשיק", ווייל ער האָט געדינט אין פּוילישן מיליטער מיט די פּאָזנאַנטשיקעס.

ווי דער שטייגער, שאַפן זיך מיינונג־פאַרשידנהייטן, עס שפּאַלט זיך די פּאַרטיי „התאחדות" און די ביבליאָטעק ווערט פאַרמאַכט. שלמה מעער און אַ גרופּע טיילן זיך אָפּ. ער פאָרט קיין אַמעריקע. ער האָט נאָך פריִער פּרובירט צו עמיגרירן קיין דייטש־לאַנד, צו זיינע שוועסטער און ברידער, אָבער זיך נישט געקאָנט צופּאַסן.

אין אָסטראָווע איז נישטאָ פאַר דער יוגנט קיין באַשעפטיקונג, קיין צוקונפט. מיר,

אַ גרופּע „קעגנערס״ זיינע, געזעגענען אים האַרציק ביים אָפּפאָרן און זענען אים מקנא, וואָס מיר האָבן נישט קיין קרובים אין אַמעריקע, וואָס זאָלן אונדז אַרויספאָדערן.

וואָס עס קומט פאָר אין פּוילן, שפּיגלט זיך אויך אָפּ אינעם שטעטל. די פּוילישע מאַכט באַשווערט דאָס יידישע עקאָנאָמישע לעבן. אין דער זעלבער צייט קומט אויף אַן אָרגאַניזירט יידיש לעבן — מיט פּאַרטייען: רעליגיעזע, רעכטע און לינקע. אויך שולן: תרבות, ציש״אָ, „בנות יעקב״, אָוונט־קורסן, דראַמאַטישע קרייזן. די יוגנט הייבט אָן זיך צו קליידן אייראָפּעיִש; דער שדכן ווערט פאַרביטן אויף ליבע. די בעלי־מלאכות איז לייכטער זיך איינצואָרדענען, אָבער די אינטעליגענטע סוחרימלעך זעען נישט קיין צוקונפט. אַ סך פאָרן קיין וואַרשע, גרופּירן זיך אין די אַרבעטער־קרייזן. אַן ענג צימערל דאָרט מיט אַ „האַלב בעטל״ איז אַן אידעאַל.

דער אַנטיסעמיטיזם נעמט בושעווען

פון שטעטל איז ד״ר סקלאַדקאָווסקי, אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַנטלאָפן קיין לעווערטאָוו און איז שוין דאָרט פאַרבליבן. נישטאָ קיין דאָקטער אין אָסטראָווע און עפּידעמיעס פאַרשפּרייטן זיך. אויך מיך האָט אַ קראַנקייט נישט אויסגעמיטן. מען גיט אַן אָנאָנס אין דער צייטונג. עס קומט אַ יונגערמאַן מיט אַ האַנט־וואַליזקע און זוכט אויף מיין פאָטער ע״ה, אַ קוזין ברוך שאַפּיראָ און נאָך דאַזאַרעס. ער פאַרלאַנגט בלויז מען זאָל אים איינשאַפן אַ דירה. ער איז נישט פאַרהייראַט. נאָך אַ קורצער צייט ווערט ער שנעל באַליבט סיי ביי יידן, סיי ביי קריסטן און פּויערים אין די אַרומיקע דערפער. עס ווייזט זיך אַרויס, אַז אויסער דאָקטער, איז ער אויך אַ גוטער רעדנער, מיטגליד פון צענטראַל־קאָמיטעט פון דער „התאחדות״־פּאַרטיי, טאַ־לענטירטער רעציטאַטאָר. ער קאָן אויך וועלטלעכע שפּראַכן, פון העברעיִש און יידיש איז דאָך אָפּגערעדט. דער „גאַליציאַנער״ ווערט אַקטיוו ביי דער יוגנט און ביי די סיים־וואַלן טרעט ער אַרויס מיט פּראָפּאַגאַנדע פאַרן „נאַציאָנאַלן בלאָק״. אין דער זעלבער צייט קומט צו אונדז אויך אַ פאַרפאַלק, דענטיסטן, נאָר אַסימילירטע, זיי רעדן נאָר פּויליש און באַקאָנען זיך מיט אייניקע קריסטלעכע פאַמיליעס. צווישן זיי — דער גלח. יעדע וואָך קומען זיי זיך צונויף אויף אַ גלעזל טיי און אַ קערטל.

אַ געווינסן אָוונט קומט אַ קריסטלעכער גאַסט־רעדנער פון די ענדעקעס (רעכטע פּוילישע פּאַרטיי) און ווערט איינגעלאַדן צו דער טרעפונג ביים גלח אין וווינונג. צו מאָרגנס רופט ער צונויף אַ מאַסן־מיטינג פון די פּוילישע איינוווינערס און צווישן אַנדערע אַנטיסעמיטישע רייד, זאָגט ער: „וואָס טוט זיך דאָ ביי אייך אין שטאָט? אַזאַ סקאַנדאַל! נעכטן בין איך געווען ביים גלח און דאָרט געטראָפן פיל פּוילישע אינטע־

ליגענץ, צוזאַמען מיט אונדזערע יידישע שונאים. אַזעלכעס זאָל געשען — און נאָך ביי וועמען ?"

די צוזאַמענטרעפן זענען שוין מער נישט פאָרגעקומען.

נאָך אַן עפּיזאָד: עס קומט דער גראַף טשעטווערטינסקי, אַ גרויסער גוטבאַזיצער, אַ סך ידן האַנדלען מיט אים און ער מיט ידן. ער, אַ סענאַטאָר, איז געקומען אַגיטירן צו די סיים־וואַלן פאַר זיין פּאַרטיי, די ענדעציע, אין סאַמע יידישן צענטער, אויפן מאַרק. ס'איז געקומען אַ גרויסער המון אַסטראָוער קריסטן און פון די אַרומיקע דערפער די פּויערים. ער רעדט זיך געלאַסן, שפּילנדיק זיך מיט די גרויסע וואָנצעס און זאָגט צו גליקן, אויב זיין פּאַרטיי וועט זיגן. „איך בין געוועזן אין פּויזן, ווי גאָט איז מיר ליב, ס'איז אַ מחיה צו זען די ריינקייט און שיינקייט. ווייסט איר פאַר וואָס ? ווייל דאָרט זענען נישטאָ קיין ידן. איך פאַרזיכער אייך, אַז אויך דאָ ביי אייך, ווי אין גאַנץ פּוילן, וועלן מיר דאָס דורכפירן — ריין פון ידן". אַ גרויל איז מיר אַדורך, הערנדיק די „גליקן" פון אַנטיסעמיט.

מען באַגנוגנט זיך נישט בלויז מיט רעדעס און אַגיטאַציע. עס עפענען זיך פּוילישע קאָאָפּעראַטיוון, געשטיצט דורך דער רעגירונג. די דאָרפישע באַפעלקערונג מיידט אויס דאָרט צו קויפן, זיי זענען געווינט צו האַנדלען מיט די ידן און פאַרקויפן זייערע סחורות די ידן. אָבער פּוילישע סטודענטן און סתם כוליגאַנעס וואַכן ביי די יידישע קראָמען. אַפילו די דאָרפס־גייערס לאָזט מען נישט האַנדלען מיט די פּויערים.

די יידישע יוגנט איז פאַרצווייפלט. מען זוכט אַ „משיח". יעדע פּאַרטיי ליגט פאַר אירע אידעען. אייניקע זוכן אין קאָמוניזם דעם אויסלייזער. איך מיט נאָך יוגנטלעכע האָבן געזען די צוקונפט אין פּאַלעסטינע. איך האָב לייכט געקאָנט קריגן אַ סערטיפיקאַט, אָבער מיינע חברים פון נאָענטן שטעטל פאַרצעווע זענען צוזאַמען מיט עטלעכע אָרטיקע משפחות אַוועק קיין ארץ־ישראל. זיי האָבן אויספאַרקויפט און ליקווידירט זייערע געשעפטן, מיט דער האָפענונג דאָרט זיך איינצואָרדענען. ס'האָט אָבער נישט געדויערט מער ווי עטלעכע חדשים, האָבן זיי באַהאַלטענערהייט אָנגעהויבן צוריק קומען — כמעט אַלע וואָס האָבן עולה געווען, און מיט וויסטע בשורות: „נישטאָ קיין אַרבעט, אַפילו ביים האַקן שטיינער. עס זענען אויך דאָ אָנפאַלן פון די אַראַבער". הערנדיק די נייעסן, איז געפאַלן דער מוט. אויך איך האָב זיך נישט געפילט פיזיש שטאַרק און געמוזט טראַכטן וועגן עקזיסטענץ.

אין יאָר 1927 האָט פּאַסירט, אַז איציק באָרטשיק, דער זון פון אַ קאָצקער חסיד, נעמט אַ סומע געלט צו פאָרן קיין דאַנציק, כדי דאָרט קויפן אַ וואַגאָן הערינג — נאָר ער ווערט נעלם. אין אַ צייט אַרום קומט אָן אַ בריוו, אַז ער איז אין ריאָ־דע־זשעניירא,

בראַזיל, ווו ר׳האָט געעפנט אַ פאַבריק פון דאַמען־טאַשן, צוזאַמען מיט אַ שותף. ער שרייבט, אַז ריאָ איז אַ גרויסע שטאָט, פאַראַן דאָרט אַ סך אחינו בני ישראל, וואָס אָרדענען זיך איין נישט שלעכט. ס׳איז אַ נייער קאָנטינענט, ס׳עפנט זיך אַ מעגלעכקייט צו קאָנען אַנטרינען אין יענעם ווייטן, אומבאַקאַנטן לאַנד. אַ סך יוגנטלעכע הייבן אָן זיך גרייטן צו פאָרן אַהין. אויך איך נעם טראַכטן וועגן עמיגרירן, הגם די שרעק פאַר דעם אומבאַקאַנטן איז גרויס, דערצו נאָך אָן אַ שפּראַך, אָן קרובים, אָן קאַפּיטאַל, עקאָנאָמיש נישט זעלבשטענדיק. איך מיט די ברידער אַרבעטען צוזאַמען פאַר דער גאַנצער משפחה.

איך באַמי זיך צו קויפן די שיפס־קאַרטע מיט אַ הנחה, דורך „היאַס״, וואָס האָט געקאָסט 70 דאָלאַר, וועלכע איך האָב אַרויסגענומען פון אונדזער פאַרמעג. מיין פאָטער העלפט מיר אַרויסנעמען די נייטיקע דאָקומענטן, ווייל ער אַרבעט אין מאַגיסטראַט. מיין מוטער וויינט: „ס׳טייטש, אַ טאַטע זאָל העלפן אַ קינד פאַרלאָזן די היים, און זיך אָוועקלאָזן ווער ווייסט אין וועלכן שאול תחתיה? איר שלמהלע? !״

איך האָב שוין אַלץ פאַרטיק — דעם פּאַספּאָרט, די שיפס־קאַרטע, די וויזע קיין בראַזיל. אָבער ווי פאָרט מען אָן אַ פּרוטה אין אַזאַ ווייטן לאַנד? פון שטוב־פאַרמעגן איז אוממעגלעך אַרויסצונעמען נאָך עפּעס. דער טאַטע זאָגט, אַז ער וואָלט מיר געגעבן זיין אייגענע ספר־תורה, אָבער ווי גיט מען אַוועק אין דער פרעמד אַזאַ אָפּגעהיטענע הייליקייט? גיט ער מיר די מגילת אסתר, איינגעוויקלט אין אַ בלעכענער שייד, וועלכע איז געשטאַנען אין ספרים־שאַנק צווישן ש״ס, רמב״ם און אַנדערע הייליקע ספרים — און זאָגט: „אויב וועסט זיך נייטיקן אין הילף, קענסטו דאָס פאַרקויפן. מען זאָגט, אַז דאָרטן איז עס אַ גאַנצער אוצר. אָבער קיין געלט האָב איך נישט, אַפילו קיין מעג־לעכקייט צו באַקומען אַ הלוואה״.

איך שרייב צו מיין חבר שלמה מעער אין ניו־יאָרק, אַז איך גרייט זיך צו עמיגרירן אין דעם אומבאַקאַנטן בראַזיל, אָבער ווען איך זאָל כאָטש האָבן אַ 20—25 דאָלאַר אויף דער ערשטער צייט ביים אָנקומען אַהין. עס דויערט נישט לאַנג און איך באַקום אַ טעלעגראַמע מיט אַ טשעק אויף 25 דאָלאַר.

סוף יאַנואַר 1929. אויסערגעוויינלעכע פרעסט. שפּעט אָוונט קום איך אַריין אין שטוב. אַלע זענען באַזאָרגט: אין אַזאַ פראָסט פאָרט מען אַזוי נאַקעט? איך בין שוואַך און קראַנק. דער פיבער טרעט נישט אָפּ. ד״ר לאַסט, אַ חבר און פריינד פון אונדזער משפחה, געזעגנט מיך מיט אַ „פאָר־געזונט״ און באַמערקט: „איך וואָלט אויך געהאַט חשק צו עמיגרירן פון פוילן, נאָר איך האָב וואָס צו פאַרלירן. דו האָסט נאָר צו גע־פינען; פאָר מיט מונטערקייט און האָפענונג״.

מיין פאַטער באַמיט זיך צו שטאַרקן. איך עס די לעצטע „וויעטשערע", וואָס די ליבע מאַמע האָט ספּעציעל צוגעגרייט, נאָר עס עסט זיך נישט. אַלע מאָל גיט זי אַ קוק צו מיר, זי וויל באַהערשן די טרערן. מיין פאַטער מוסרט זי: „מאַך אַ פריילעכע מינע, דער לעצטער בליק בלייבט שטענדיק פאַר די אויגן, זאָל ער דיך זען נישט קיין פאַר־ווײנטע"...

ער בעט מיך, כ'זאָל זיך געזעגענען מיטן רב פון שטאָט — און ער גיט מיר זיין ברכה. איך גיי צוריק מיטן טאַטן, וואָס זאָגט מיר: „שלמה, דו פאַרסט דאָך אַוועק פון אונדז. אייניקע אָסטראָווער זענען שוין אַוועקגעפאָרן, אַנדערע קלייבן זיך צו פאָרן. אַז איר וועט קומען צו זיך, פאַרגעסט נישט אײנעם שטעטל, אײנעם רב און אײן קהל".

סוף־סוף דעקט מען מיך גוט איין אין דעם שליטן. קיינער פון דער משפחה אָדער חברים, האָבן צוליבן פראָסט נישט געקאָנט מיך באַגלייטן צו דער האַלב־סטאַציע אין גרודעק, 9 קילאָמעטער פון אונדז. מיין ברודער אליהו איז יאָ מיטגעפאָרן און באַצאָלט אַ טייערן פּרייז: די פינגער פון זיינע פיס האָט מען קוים געראַטעוועט, ווייל זיי זענען געוואָרן אָפּגעפרוירן.

איך קום קיין וואַרשע. דאָרט זענען דאָ מיין שוועסטער ראַשי, די משפחה, פעטערס, מומעס, קוזינען, פריינד, חברים, הירשל שטיגליץ. איך וויל בלייבן אין וואַרשע אייניקע וואָכן, אָבער די שטאָט איז געפרוירן, נישטאָ קיין האָלץ, קוילן, וואַסער. איך באַשליס צו געזעגענען זיך מיט וואַרשע און מיט פוילן.

אָנהייב פעברואַר 1929, באַגלייטן מיך אייניקע יונגע קוזינען, די זין פון פעטער שיע און מומע מינדל. די אַנדערע משפחה־מיטגלידער האָבן נישט געקאָנט אַרויסגיין אין אַזאַ פראָסטיקער נאַכט. ביי דער באַן וואַרשע — פּאַריז אַ גרויסער עשאַלאָן מיט עמיגראַנטן און באַגלייטערס. איך קאָן נישט געפינען קיין אָרט אַריינצוגיין. אומעטום זענען די אַריינגענג פאַרשטאָפּט. מיינע קוזינס שטופּן מיך אַריין מיט כוח. מיין באַ־גאַזש — אַ האַנט־וואַליזקע. ביים געבן דעם סיגנאַל פון אָפּפאָר, זענען אַ סך מענטשן אַרויס פון וואַגאָן, די באַגלייטערס. איך קוק מיך אַרום אויף מיינע שכנים — אַ פאַר־פאָלק מיט קינדער. „וווּ אַהין, ליבע שכנים?" „קיין בראַזיל, ריאָ". „איר האָט דאָרט קרובים?" די פרוי ענטפערט: „מיין שוועסטער, אַ רייכע, זי קומט אַלע מאָל צו גאַסט קיין וואַרשע".

מען פאָרט אַ גאַנצע נאַכט, אַ קאָנטראָל ביי דער פויליש־דייטשישער גרענעץ. ווי נאָר עס ווערט טאָג, שפּאַציר איך איבער די וואַגאָנען און דערוויס זיך — אַלץ עמיגראַנטן קיין דרום־אַמעריקע. איך שליס באַקאַנטשאַפט. איך בין דאָך אַליין.

עס פאָרן פאַרלעך גלייך נאָך דער חתונה; עס פאָרן מענער, וואָס האָבן איבער־

געלאָזט די משפחה; בחורים און מיידלעך פאָרן זוכן אַ בעסערע צוקונפט אויפן נייעם קאָנטינענט. „יציאת פוילן”. עס ווערט אַ ביסל לייכטער אויפן געמיט. איך בין נישט איינזאַם.

מיר פאָרן מיטן עשאַלאָן־צוג. אַלץ איז פאַרפרוירן, קיין טרונק וואַסער איז נישטאָ. אין דייטשלאַנד איז שוין לייכטער דער קלימאַט. אויף אַ זייטיקער ליניע אין בערלין בלייבט אונדזער צוג שטיין. אַ ליידיקע פּלאַטפאָרמע. נאָר פריידע מעער, משה מעערס אַ מיידל, שטייט ווינטערדיק געקליידט. זי איז געקומען מיך באַגעגענען און געזעגענען. זי איז פריִער פון מיר אָפּגעפאָרן קיין בערלין, צו אירע שוועסטערן.

אין אָוונט קומען מיר אָן אין פּאַריז, אין אַ פיינעם האָטעל, וווּ מען גיט אונדז אָוונט־ברויט. גאַנץ פרי קערן מיר זיך צוריק אויפן באַן־הויף — און מיר פאָרן דעם זעלבן אָוונט קיין ל׳האַוור, צום פּאָרט, צו פאָרן מיט דער פּוילישער שיף „קראַקאָוו”, וועלכע איז איינגעפרוירן געוואָרן אין דער פּאָרט־שטאָט גדיניע. וואַרטן מיר גאַנצע 3 וואָכן, אַז דער פראָסט זאָל זי באַפרייען.

טאָג־טעגלעך קומען אָן און גייען אָפּ שיפן אין אַלע טיילן וועלט. אַממייסטן זענען די פּאַסאַזשירן היימישע יידן פון די פּוילישע שטעט און שטעטלעך, וואָס זוכן נייע קאָנטינענטן. אויך די צוריק פאַרנדיקע פון אַרגענטינע און בראַזיל גיבן איבער שרעקלעכע באַריכטן. ענדלעך איז די שיף אָנגעקומען פון גדיניע, וווּ זי האָט אויפגענומען אַ סך עמיגראַנטן פון פּוילן. מיר פאַראייניקן זיך מיט זיי, שיפס־ברידער.

די שיף איז אַ פּרימיטיווע, כמעט אָן לופט. מ׳איז כסדר אויפן דעק. די גרעסטע טייל ליידט פון דער ים־קראַנקייט. מען פאָרט 17 טעג אָן אָפּשטעל ביז ריאָ־דע־זשענעירא. ס׳איז דאָ צייט צו געפינען אַ צוגעפּאַסטע געזעלשאַפט. איך טרעף איינעם פון אונדזער געגנט, אַ גאַרבער. נאָך איינעם, זעט אויס אַ פּאַרמעגלעכער, פון יאַנאָוו־לובעלסקי. אויך פון גאַרבער־פאַך. מיר פאַרזיכערן איינער דעם צווייטן, אַז אין ריאָ וועלן מיר זיין איינס. מיינע קאַבינע־שכנים איז געווען די וואַרשעווער משפחה. די פרוי בעט, איך זאָל איר שרייבן אַ בריוו צו איר שוועסטער קיין בראַזיל. דער אַדרעס איז — אַ נומער פון אַ פּאָסט־קעסטל. מיר איז דאָס אויפפאַלנד. ס׳טייטש, אָן אַן אַדרעס? זי זאָגט מיר צו, אַז ווען מיר וועלן קומען קיין ריאָ, פאָר איך גלייך מיט איר צו דער שוועסטער די גבירטע. מיר איז גוט. איך האָב שוין אויף דער שיף קאָלעגן, וואָס וועלן זיך האַלטן צוזאַמען, און אַ היים ביי מיין שכנטעס שוועסטער. און וווּ איז איציק קאָרשיק?

אין בראַזיל

דעם 21טן מערץ 1929 קומט אָן די שיף קיין ריאָ־דע־זשאַנעיראָ. אַ גרויסע, מאָדערנע שטאָט, מיט פיל־שטאָקיקע געביידעס. די קאָמוניקאַציע — נאָר אויטאָמאָבילן און טראַמווייען. געוואַלד! מען קאָן זיך דאָ פאַרלירן. וואָס וועל איך טאָן? מיין „שיף־שוועסטער" זוכט איר רייכע שוועסטער — נישטאָ. אויף דער שיף איז געווען אַ פרוי מיט אַ קינד פון קראָשניק, איז איר מאַן געקומען זיי מקבל־פנים זיין מיט נאָך לאַנדסלייט. הער איך שרייען פון דער שיף דעם נאָמען דודל גאָלדפעלד. איך האָב געוווסט, אַז פריידע ראובן מעכעלעס האָט חתונה געהאַט קיין קראָשניק מיט דודל גאָלדפעלד און זיי זענען אין ריאָ־דע־זשענעירא. שריי איך: — גאָלדפעלד, וואָס מאַכט פריידע? פרעגט ער צוריק: „אַן אָסטראָוּוער? געקומען צו קאַרשיקן? ער איז שוין נעלם געוואָרן און באַנקראָטירט". אויס קאַרשיק, אויס שוועסטער.

מען פירט אונדז פון דער שיף צום „בלומען־אינדזל", אַרומגערינגלט פונעם ים און בערג. מיר ווערן קאָנטראָלירט דורך די אַרטיקע באַאַמטע — קליינוויקסיקע, האַלב־טונקעלע.

אויפן אינדזל געפינט זיך אַ רעסטאָראַן. די עמיגראַנטן און די וואָס זענען געקומען זיי אויפנעמען, גייען אַריין עסן און טרינקען. איך קאָן נישט חלומען אַריינצוגיין אין רעסטאָראַן עסן.

פאַרנאַכט פירט מען אונדז צוריק צו דער יבשה, מיט אַן אַדרעס וועלכן מ'האָט אונדז איבערגעלאָזט צום „רעליף". מיר גייען צופוס. ס'איז רעגנדיק. אייניקע בראַזיליאַנער ווילן אונדז העלפן און אַרויפזעצן אויפן טראַמוויי, מיר שרייען אָבער, ווער ווייסט ווו ער וועט אונדז פאַרפירן. דאָ האָב איך מיין „שטיף־שוועסטער" מיט איר משפחה און מוז העלפן טראָגן אירע פעק. זי בעט זיך, מען זאָל זי נישט איבערלאָזן מיט די קינדער. דער עולם האָט זיך קוים דערשלעפט צום „רעליף". די באַאַמטע זענען שוין געווען אומרואיק, זיי האָבן אויף אונדז געוואַרט, מיר זענען געקומען שפּעט. דער „רעליף" געפינט זיך אין אַן אַלטער געבידע. אין דער הייך — די צימערן פון דעם „רעליף", אונטן — אַ גרויסער קעלער, מיט טישן און בענק פאַר די, וואָס האָבן נאָך נישט קיין היים. אייניקע איינוווינערס פון קעלער באַגעגענען אונדז מיט אַ „ברוך־הבא": „וואָס זענט איר געקומען? ווו אַהין? וואָס וועט איר דאָ טאָן? אין דעם קלימאַט? שטאַרבן פון געלן פיבער?" (ס'האָט דאַן געבושעוועט אַן עפּידעמיע פון געלן פיבער).

מען טיילט אונדז צו הילף: דריי טעג נעכטיקן אין אַ האָטעל, און אויך מאָלצייטן. מיך קומט מקבל פנים זיין אהרון מרדכי רובינשטיין, אַ בעקער, וואָס איז געקומען

אייניקע וואָכן פאַר מיר. ער אַרבעט ביים באַקן מצות. ס'איז ערב פורים. ער האָט צו מיר טענות: „שלמה, ווען דו קומסט מיט אַ וואָך פריִער, וואָלט איך דיך באַזאָרגט מיט אַרבעט, אָבער איצט איז שוין צו שפּעט. לייבל און יענקל זאַראַבניק זענען שוין איינגעאָרדנט מיט אַ געוועלב צו פאַרריכטן שיך, אין צענטער שטאָט. אָבער קיין ווינונג האָבן זיי נאָך נישט, און געפינען זיך אין קעלער פון „רעליף". לייבל זאַראַבניק (שפּעטער רובין), האָט אַ טענה צו מיר: „צו וואָס ביסטו געקומען? פאַר וואָס האָסטו נישט געוואַרט אויף מיין בריוו, וועלכן איך האָב געשריבן צו דיין טאַטן, אַז שלמה זאָל נישט דערוועגן צו פאָרן קיין בראַזיל. ס'איז שלעכט — און אויב ר'איז שוין אַרויסגעפאָרן, זאָלט איר אים שיקן אַ שיפסקאַרטע אויף צוריק".

איך זידל אים אויס: „ווער האָט דיר געבעטן די טובה? מיינע עלטערן וועלן דאָך אומקומען פון דיין בשורה".

ס'איז דעמאָלט געווען אין ריאָ אַ „יידישע געגנט", ווו יידן האָבן געוווינט אין ענגשאַפט — אַ יידיש שטעטל, מיט יידישע מאכלים. מ'האָט זיך געטראָפן אין די קאַפעען און אויף טראָטואַרן. באַקאַנטע פון דערבייאיקע שטעטלעך רופן טרינקען אַ קאַווע, אָדער אַ פלעשל ביר. „שלמה, נישט געזאָרגט" — טרייסט מען מיך.

מען שיקט מיך דורכן „רעליף" אין אַ גאַרבעריי — אַ דייטשישע, אַ מאָדערנע, אויפן גרויסן פאַרנעם. מען גיט מיר שווערע אַרבעטן — צו טראָגן גרויסע פעלן. כ'זע, אַז איך וועל נישט אויסהאַלטן ביי דעם. איך בעט זיך ביים מייסטער, אַ דייטש פון פוילן, ער זאָל מיר געבן פאַכמענישע אַרבעט. זאָגט ער מיר, אַז „יידן ווילן גלייך ווערן מייסטערס. דאָ דאַרף מען נישט קיין פאַכלייט, ווי אין פוילן, אַלץ איז מעכאַניזירט".

נאָך דריי טעג מוז איך פאַרלאָזן. דער „רעליף" זאָגט מיר, אַז זיי העלפן נאָר דעם פּראָדוקטיוון עלעמענט, נישט הענדלערס און שפּעקולאַנטן.

איך ווער אַ פּעדלער

איך גיי זיך לערנען דאָס פּעדלער־פאַך. איך העלף טראָגן דאָס פּעקל און ווער אַ „קלאַפּער", ווייל מען גייט פון טיר צו טיר און מען קלאַפּט. איך טויג נישט צו דער פּרנסה פון „קלאַפּעריי", נישט פיזיש און נישט פּסיכיש. איז דאָס דער אידעאַל, די צוקונפט? די באַקאַנטע באַטראַכטן מיך ווי אַ בטלן, אַ שלימזל — און ווער וויל האָבן צו טאָן מיט אַזעלכן? פריידע גאָלדפעלד דערוווּסט זיך וועגן מיר, איך בין איר איינציקער לאַנדסמאַן. אַלע אַנדערע זענען קראָשניקער חברים און קרובים פון איר מאַן.

איך נעכטיק עטלעכע חדשים ביי איר אין הייפל, אויף דער גאַס. זיי האָבן אַראָפּ־געבראַכט אַ סך פון זייער משפּחה, העלפט איינער דעם צווייטן.

דעם ערשטן ערב פּסח זיצן אַלע „שיף־ברידער" און וויינען, וואָס מיר האָבן דער־לעבט. די גאָלדפעלדס אָרדענען איין אַ סדר אין זייער קליינער וווינונג פאַר דער משפּחה, אַלטע און נייע עמיגראַנטן. מיר האָט מען גאָרנישט געזאָגט. כ׳האָב נישט געהאַט אויף זיי קיין פאַרדרוס, וויסנדיק זייער לאַגע. אָבער ווי גייט מען אַריין אין דער סדר־נאַכט אין שטוב? סיי זיי און סיי איך וועלן זיך פילן אומבאַקוועם. איך זאָג צו זיך: שלמה, זיי שטאַרק און מוטיק, גיב זיך נישט אונטער די פאַרצווייפלטע מחשבות. קודם, עס אָפּ ביי די כינעזער אין רעסטאָראַן, דאָרט זענען געווען ביליקע מיטאָגן. און וואַש זיך אָרום, טו אָן די בעסטע מלבושים, קויף אַ פלעשל ווײַן און אייער, גיי אַרויף אין דער דירה (אַ צימער אָן אַ פענצטער), צוזאַמען מיט לייבל און יענקל זאַראַבניק. רובינשטיין האָט געהאַט מצות און מיר האָבן געמאַכט אַ סדר מיט מצות, ווײַן, אייער, נאָר אָן די 4 קשיות...

צומאָרגנס טראַכט איך, אַז בעצם בין איך פאַראַנטוואָרטלעך נישט בלויז פאַר זיך, נאָר כ׳האָב איבערגעלאָזט עלטערן, ברידער, שוועסטער, וואָס איך בין זייער האָפענונג.

איך גיי אַרויס אין גאַס יום־טובדיק אָנגעטאָן, נעם אין קעשענע אַ פּושקעלע מיט „צירונג", ווייל יעקב סיוואַק האָט אַמאָל געהאַנדלט מיט ביליקע קרעלן, אויערינגלעך, שפּילקעס. איך וועל פאַרלייגן די סחורה. עפּעס פאַרקויפט זיך. כ׳האָב שוין פאַרדינט עטלעכע מיל־רייס. כ׳קום אַריין אין אַ הויף, לייג פאַר די סחורה שעמעוודיק. אויף אַ גאַניקל שטייט אַ מאַן. דאַכט זיך, אַ יידישער אויסזען, עס שמעקט אויך מיט פּסחדיקן עסן. ער פרעגט מיך אויף יידיש: „אַ גרינער?" „יאָ". „פון וואַנען?" „פּוילן". „וועלכע שטאָט?" „לעבן לובלין". „ווי הייסט די שטאָט?" „אָסטראָווע". „אָסטראָווע? איך בין אַ פאַרצעווער. קענסט אפשר מיין שוואָגער?" — און זאָגט מיר זיין נאָמען. „אַ פראַגע! ער האַנדלט מיט מיין ברודער זישע — פלייש און אייער קיין וואַרשע".

ער פאַרבעט אין שטוב, איז מיך מכבד מיט ווײַן, כרעמזלעך, וואָס האָט מיך דערמוטיקט. דערנאָך — איך אַרבעט ביי פאַרשיידענע בעלי־בתים, נאָר עס גייט נישט. איך געווין נישט קיין קונדן. אויב יאָ, זענען דאָס „צוועקעס", אַזעלכע וואָס קויפן און באַצאָלן נישט. איך פאַרליר דעם מוט און באַשליס, אַז פאַר קיין פעדלער טויג איך נישט. איך דריי זיך אַרום מיטן „צירונג" צו פאַרקויפן, אָבער דאָס איז נישט קיין אויסזיכט פאַר דער צוקונפט.

אַ געוויסן אָוונט קומט צו מיר צו אלתר, וועלכן כ׳האָב געקענט פון לעווערטאָוו און זאָגט, אַז ער האָט אַ באַקאַנטן וואָס זוכט אַ „קלאַפּער". איך האָב שוין מורא

צו גיין צו אַ פרישן בעל־הבית, דאָך נעמט ער מיך צו יענעם אין שטוב, אין דער יידישער געגנט, נישט קיין איבעריק יחוסדיק אָרט. ער האָט שוין וועמען, נאָר ער וועט זען. מיר הייבן אָן רעדן, ער באַציט זיך צו מיר ווי אַ גלייכער צו אַ גלייכן. זיין פרוי מיט דריי קינדער האָט ער נאָר וואָס אַריבער געגומען פון פינטשעוו. ער הייסט הערצקע לאָקס.

אַ געוויסן טאָג טרעפט ער מיך אין גאַס. איך האָב אים קוים דערקענט. „שאַפּיראָ, איך וויל איר זאָלט מיט מיר אַרבעטן". איך דערצייל אים, אַז כ'בין נישט פּעיִק צו דעם פאַך, אָבער ער לאָכט זיך אויס און דערציילט מיר זיינע איבערלעבונגען. איך וויל פריִער פאַרקויפן מיין „צירונג", וואָס איך האָב אין קעשענע. איך ווייז אים דאָס — און ער צעשמייכלט זיך. ס'האָט באַטראָפן אפשר פינף דאָלאַר. כ'האָב ביי אים געאַרבעט צוויי חדשים, געהאַט דאָרט אַ בעטל, דערנאָך האָט ער מיר פאַרגעלייגט צו עסן ביי אים. מיר זענען געוואָרן פריינד אַלע יאָרן. ער איז אַמאָל געווען אַ בית־מדרש לערנער. שפּעטער, ווען זיין פרוי איז געשטאָרבן און ער איז געבליבן מיט דריי קינדער, האָבן מיר געוויינט צוזאַמען. אַז מיין ברודער יוחנן איז געקומען, האָבן מיר זיך אינאיינעם אויפגעהאַלטן.

מיין ברודער יוחנן, וועלכער האָט חתונה געהאַט מיט דבורה שמואל יואלס, האָט געגומען נדן און געהאַט אַ קינד. ער וויל קומען צו מיר. איך באַשרייב אים דאָס רעאַלע לעבן, די פרנסות, דעם קלימאַט, און פאַרענדיק, אַז ער קאָן קומען. אַ סך ייִדן לעבן דאָ. אַ טייל אַרבעטן זיך אַרויף, אָבער אָן אילוזיעס. מיינע בריוו שרעקן אים אָפּ, ער דאַרף איבערלאָזן אַ פרוי מיט אַ קינד. ערב דעם צווייטן פּסח פון מיין זיין אין לאַנד, שיק איך אים 20 דאָלאַר. דאָס איז דער בעסטער גרוס. ענדלעך קומט יוחנן מיט אַ ביסל קאַפּיטאַל. איך גיב אים אָנווייזונגען, ער איז אַ גוטער תלמיד. עס קומען שפּעטער נאָך פאַמיליעס. די ברידער שטיגליץ, די ברידער מילער, דוד בייער, שלמה שמירמאַן, וועלוועלע זיידהאַפּט, די ברידער מאַניש און בערטשע טקאַטש, מענדל באַראַך, לייבל ווינאַגראַד, יוחנן ווינאַגראַד, די שאַפּס. ישראל גאָלדשטיין איז געקומען פאַר מיר און צוליבן קלימאַט אַוועק ווייט קיין דרום, אין פּאָרטאָ־אַלעגראַ. כמעט אַלע ברענגען אַראָפּ די משפחות. נח באַבער, וועמען איך האָב געשיקט פּאַפּירן און געהאַט שפּעטער פאַר־דרוס, ווייל די פּאַפּירן האָט צוגעגרייט אַ „מאַכער" פאַר אַ דאָרפס־אַרבעטער — האָט מען אים געמסרט. אָבער צום סוף איז ער געקומען.

אויפגעשטעלט אַ משפחה

אין 1932 האָב איך געפילט, אַז מיינע באַשיידענע פאַרדינסטן דערלויבן מיר אויפ־צושטעלן אַ משפחה. איך האָב געקענט מיין איצטיקע פרוי, יהודית קאַגוט פון וואָלין.

געווען אַ מיטגלידערין אין דער ציוניסטישע פּאַרטיי „התחיה״, ווו זי איז געווען ביבּ־ליאָטעקאַרין. כ׳האָב זי באַקאַנט אין די ערשטע טעג נאָך איר אָנקומען, דעם 21טן מערץ 1930. זי איז מיר געווען סימפּאַטיש. אַ געוויסן אָוונט האָבן מיר געמאָלדן די ברידער אונדזער באַשלוס. האָט מען געטרונקען „לחיים״. עס זענען געקומען צו פאָרן דבורה, מיין ברודער עלי און איך האָב שוין געהאַט פון מיין צד מחותנים. דריי חדשים שפּעטער, דעם 30.6.32, איז אין אַ פּריוואַטער שטוב פאָרגעקומען אונדזער באַשיידענע חתונה. מיר האָבן געדונגען אַ דירה אין אַ פאָרשטאָט פון ריאַ, ווו איך האָב געהאַט מיין קליענטעלע און זיך איינגעאָרדנט מיט צופרידנקייט אין אַ באַשיידענער וווינונג. מיין ברודער עלי האָט אויך געוווינט מיט אונדז צוזאַמען. ביי אונדז אין שטוב איז געווען אַ היים פאַר מיינע לאַנדסלייט, אַלע האָבן זיך געפילט ווי ביי זיך. איך שיק אַהיים הילף יעדן חודש. מיר נעמען אַריבער אונדזער שוועסטערביילע, וואָס וווינט ביי אונדז. צו איר חתונה באַטייליקן זיך אַלע ברידער זי איינצואָרדענען. אונדזערע עלטערן און די שוועסטער שרייבן בריוו.

אונדז ווערט געבוירן דאָס ערשטע קינד, אַ מיידל צפּורה. דאָס צווייטע — רחל, און אהרן דאָס דריטע. איך מייד אויס צו ווערן געזעלשאַפטלעך אַקטיוו. איך ווייס פון אייגענער פּראַקטיק און פון מיין פאָטערס דערפאַרונג, ווי ס׳זעט אויס די פּרנסה פון אַן עסקן. זיין פאַרנומען אין גאַס אין טראָפּישן קלימאַט, איז שווער. זיין פאַרנומען מיט געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן, שטערט דער פּרנסה. מ׳איז דאָך פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער אייגענער פאַמיליע.

די קינדער ווערן גרעסער. אַ געוויסן זונטיק בייטאָג, גייט די דינסט שפּאַצירן מיט דער עלטסטער טאָכטער, די 5־יאָריקע צפּורה. די שיקסע גייט מיט איר אַריין אין קלויסטער, ווו מען זינגט און דער אָרגל שפּילט. דעם צווייטן זונטיק זאָגט די טאָכטער: „לאָמיר גיין אין קלויסטער, דאָרטן איז אַזוי שיין״. מיר האָט אָנגעהויבן עקבערן דער געדאַנק: מיין פּאַסיווקייט ווירקט שלעכט אויף דער צוקונפט פון די קינדער. איך טרעף נאָך יידן, וואָס האָבן געוווינט אין דער געגנט. מיר הייבן אָן טראַכטן וועגן גרינדן אַ יידישע שול. נאָך גרויסע קאַמפן און שוועריקייטן צו דערגרייכן אַ געבידע, לערערס, קאָמוניקאַציע און איינריכטונג, שאַפן מיר די „ביאַליק־שול אין מעער״. דער דירעקטאָר פון דער שטאַטישער העברעישער גימנאַזיע, ד״ר פרידמאַן, העלפט אונדז מיט מיט זיינע אָפּטימיסטישע צוזאָגן. אויך מיין פרוי וואַרפט זיך אַריין מיט ברען ביים שאַפן די שול און שפּעטער ביים אויפהאַלטן זי. די ערשטע תלמידים זענען קינדער פון אָסטראָווער עלטערן: אונדזערע דריי קינדער; יאַנקעלע שרה רובינס, שפּעטער מילערס; רובינשטיינס און, דאַכט זיך, אויך שטיגליצס. דערנאָך אַרבעטן

מיט רובינשטיין און יעקב מילער און די אַקטיווע מיטשאַפערס משה און רחל רויזנ־בליט, וועלכע האָבן אויך געהאַט דריי קינדער. כאַראַקטעריסטיש, אַז פון דער ביאַליק־שול און שפּעטער פון דער ציוניסטישער יוגנט־באַוועגונג, געפינען זיך אַ גרעסערע צאָל אין ישראל און פאַרנעמען אַן אָנזעעוודיק אָרט אויף אַלע געביטן.

מיר דערהאַלטן כסדר בריוו פון דער היים און שיקן רעגולער אַ באַשיידענע הילף. פון פּוילן קומען אָן שרעקלעכע ידיעות וועגן שיקאַנעס קעגן יידן, די פּרנסות ווערן אַרויסגעריסן מיט געוואַלד, היטלער חברט זיך מיט פּוילן. אַנטיסעמיטן און סתם כולי־גאַנעס שלאָגן און הרגענען. מיין פאָטער איז קראַנק, אָבער ער דערציילט דאָס נישט אין די בריוו. אינעם לעצטן בריוו, ווינטער 1938, געשריבן, ווי זיין געוווינהייט, מיט קליינע רש״י־אותיות, ענדיקט ער מיט די ווערטער: „קינדער, זעט אַרויסצוראַטעווען די משפּחה פון דעם גיהנום, וואָס רוקט זיך אונטער״. דאָס ווייטערדיקע איז שוין נישט לייענבאַר. אינעם צווייטן בריוו שרייבט שוין אונדזער מוטער, אַז דעם לעצטן בריוו האָט דער טאַטע געשריבן מיט אונדזערע בילדער אין דער האַנט. ר׳האָט אויף זיי געקוקט און איז נפטר געוואָרן אין עלטער פון 80 יאָר.

אַ גרויסער ייד, אַ גרויסער מענטש. אויסער „יחוס אבות״, ר׳ ברוכס מסטאַטשין־סטאַוויסק זצ״ל, איז ער געווען אַן עסקן באמונה שלמה. סיי ווען ר׳איז געווען יונג און פאַרמעגלעך, סיי אויף דער עלטער, בעת די וואַנדערונגען און דערנאָך צוריק אינעם חרובן שטעטל. פאַרטיידיקט די יידישע אינטערעסן אין מאַגיסטראַט און אין דער קהילה.

אין די יאָרן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה — און שפּעטער

1939. די מלחמה ברעכט אויס. היטלער פאַרנעמט פּוילן. ווו איז אונדזער משפּחה? אַלע אַנדערע? מיר באַקומען בריוו, אַז אסתר מיט ישראלטשיק זיידהאָפט האָבן חתונה געהאַט און אַנטלאָפן קיין דאַמאַטשעווע, דערנאָך קיין קאָוולע. שפּעטער די וואַנדערונגען נאָך סיביר, אַזיע. פון דער מאַמען קומען אין אַנהייב איינצלנע בריוו. זיי ווייסן נישט איינער פון צווייטן, נאָר מיר גיבן איבער די ידיעות. שפּעטער זענען מיר אָפּגעשניטן. מ׳קאָן נישט שיקן קיין הילף. מיר פאָלגן נאָך די ידיעות וועגן דער יידן־אויסראָטונג. אָבער ווער איז מסוגל צו גלייבן, אַז מ׳זאָל פּייניקן און מאָרדן פרויען און קינדער?

די מלחמה איז געענדיקט. היטלער איז באַזיגט. אַ שמחה אויף דער פרייער וועלט. בראַזיל איז אויך געווען אַ פאַרבינדעטע, געשיקט מיליטער קיין איטאַליע. נאָר די שרעקלעכע ידיעות ווערן באַשטעטיקט. אונדזערע יידן אין פּוילן האָט מען אומגעבראַכט מיט זייערע רייכטימער און קולטור־אוצרות.

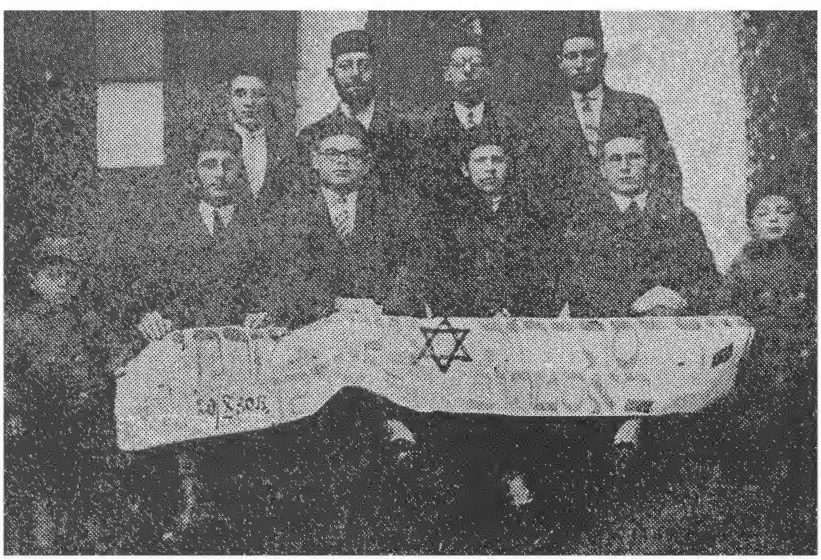
נאָך דער מלחמה איז מען שוין זיכער מיט דעם גרויסן חורבן, וואָס האָט אונדז

געטראָפן. מען זוכט אָפּ די, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט. איך בין אין קאָנטאַקט מיט מיין שוועסטער און שוואָגער ישראלטשע, אויך מיט לייבל אַלקאַן ע"ה און שמואל אַבאַרבאַנעל — אין די לאַגערן אין דייטשלאַנד און שפּעטער אין ישראל. דריי מענטשן זענען דורך אַ צופאַל געבליבן לעבן. דומאַן איז נאָך אַ לעבעדיקער עדות, וועלכן טאָג מען האָט די אָסטראָווער אַרויסגעפירט קיין טרעבלינקע.

מיט גרויסע שוועריקייטן נעמען מיר אַריבער קיין בראַזיל פון בערלינער לאַגער אונדזער שוועסטער אסתּר מיטן שוואָגער ישראלטשען און צוויי קינדער, וועלכע זענען געבוירן בעת זייערע וואַנדערונגען.

די אָסטראָווער קאָלאָניע אין בראַזיל האָט נישט געהאַט קיין אָפיציעלע אָרגאַניזאַציע, מ'איז אָבער געווען אין קאָנטאַקט און זיך באַמיט צו העלפן אַ לאַנדסמאַן. מ'איז געווען אין קאָנטאַקט מיט אַלע עמיגראַנטן פון לובלין, וולאָדאַווע, כעלם, סאָסנאָוויץ, פּאַרצעוו, לעווערטאָוו און אַנדערע. מיט דער צייט איז אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט געווען פון די גרעסטע. אַלע האָבן זיך איינגעאָרדנט, אויסער געציילטע משפחות.

עס ווערט געשאַפן אונדזער אויסגעחלומטע מדינת ישראל. אַ גרויסע פרייד, דערלעבט אַ שטיקל נחת נאָכן גרויסן חורבן.

ועד הסתדרות צעירי מזרחי • קאָמיטעט פון צעירי מזרחי
Young Mizrachi Histadrut committee

קינדער־זכרונות פון דער ערשטער וועלט־מלחמה

שרה קופערשמיד־רובין / ברור־חיל

איך בין געבוירן אין יאָר 1908, אין פינפטן טאָג חנוכה, ווען ס'איז אָנגעקומען די טעלעגראַמע פון מיין ליבן פאָטער אליעזר קופערשמיד ז"ל, אַז ער איז שוין אויף דער שיף, וועלכע וועט אים, מיט נאָך אייניקע יידן, ברענגען אין „גאָלדענעם לאַנד" — אַמעריקע. אין יאָר 1913 קומט מיין פאָטער צוריק, ווייל אַראָפּנעמען די פאַמיליע קיין אַמעריקע, איז נישט געקומען אין באַטראַכט — זיי וועלן דאָרט ווערן גויים, נישט אָפּהיטן יידישקייט ווי אונדזערע עלטערן האָבן דאָס געטאָן. פון דעם טאָג פון מיין פאָטערס צוריק קומען, הייבן זיך אָן מיינע זכרונות.

די שטוב איז פול מיט מענטשן, פרעמדע און קרובים. האָט מען אין מיר פאַרגעסן. איך קריך אַרונטער אונטערן בעט — מיין שטענדיק באַהעלטעניש און ווער אַנטשלאָפן. געוווינט האָבן מיר אויף באַבסקי גאַס. (פאַר וואָס מ'האָט די גאַס גערופן באַבסקי, ווייס איך נישט, ווייל קיין שילד מיט נעמען פון די גאַסן, איז בכלל נישט געווען). אַזוי ווי אונדזער הויז איז געווען אין אַ ראָג, האָבן מיר געזען גאַנץ ווייט איבערן טראָטואַר דעם רינעק פון הינטערן מאַגיסטראַט, ווו מ'האָט אין די מאַרק־טעג און ירידים געהאַנדלט מיט פערד. רעכטס האָט זיך געצויגן אַ ריי הייזער. דאָס ערשטע הויז פון דער ריי איז געווען דאָס ירושה־הויז פון זלמן זרח זיידהאַפּט, צו וועלכע אויך מיין גאָטזעליקע מוטער האָט געהערט. אַרויפצו איז געווען אַ ליקל (דורכגאַנג), ווו מיין שוועסטער האָט געלערנט שניידעריי ביי דער שטומער גאָלדע (אַזוי האָט מען זי גערופן צוליב איר פעלערהאַפטער אויסשפּראַך). צו איר פלעגט מיין מוטער מיך שיקן אָפטמאָל מיט עפּעס אַ שליחות צו מיין שוועסטער רבקה. אַזוי ווי אַרום איז געווען דער צוגאַנג צו דעם ברונעם, פלעגט די מוטער שטיין אויפן שוועל, ביז מיין צוריק קומען.

מיין עלטסטער ברודער דערציילט אין שטוב, אַז ער וויל הייראַטן מיט גיטל ר' רפאל פשעגורקעס צווייטער טאָכטער, אונדזערע שכנים פון אַנטקעגן. די עלטערן זענען צופרידן. מיין פאָטער באַשטעלט אַרבעטער צוצובויען נאָך אַ צימער, אָדער ווי מ'האָט דעמאָלט גערעדט — צובויען נאָך אַ פליגל. דער פאָטער לאַדט איין די מוטער און די כלה, מען פאָרט קיין לובלין און ער קויפט פאַר ביידע די זעלבע צירונג. שפּעטער קומט פאַר די חתונה. איך געדענק ווי דורך אַ נעפּל די שיינע, פריילעכע חתונה ביי דער כלה אין שטוב, געפּאַקט מיט געסט, לרוב פון דער אייגענער משפּחה

(אַלע זיידהאַפּטס) און אַ סך געסט פון דער כלה׳ס צד. דאָס יינגע פּאָרפאָלק ציט זיך אַריין צו אונדז אין דעם צוגעגרייטן צימער.

דאָס לעבן אין שטעטל איז געווען כולו פרומקייט, ביי די מענער, ווי ביי די פרויען. די מענער זענען גאַנץ פרי אַוועק אין דער גרויסער שיל צו דאַווענען שחרית, פאַר־נאַכט — צו מנחה און מעריב. שבת, פלעגט אויך די מוטער גיין אין שיל, שיין אָנגעטאָן, מיטן סידור, ווי אַלע פרויען אין שטעטל. מיין שיינע שוועסטער האָט געגרייט דעם טיש מיט וויין, קיכלעך און גוט אָכטונג געגעבן, אַז די יינגערע קינדער זאָלן, חלילה, נישט אַראָפּכאַפּן אַ קיכל, ביז די עלטערן וועלן קומען פון שיל מיטן „גוט־שבת אייך, קינדער״, מיך נעמען אויף די הענט און אַ קוש טאָן.

די משפחה האָט געלעבט בכבודיק, געאיייניקט, מיט ליבע צווישן די עלטערן און דעם גאַנצן הויזגעזינט.

צום יאָר ווערט געבוירן מיינע עלטערנס ערשט אייניקל, אַ מיידעלע. די פרייד איז גרויס ביי די גליקלעכע טאַטע־מאַמע, ווי ביי די גליקלעכע זיידע־באָבע און אויך ביי מיר. אַז מ׳האָט מיך צוגעלאָזן זען דאָס קינד, באַרירן אירע הענטעלעך, האָב איך פאַרגעסן אין מיינע חברטעס און שפּילערייען.

דאָס לעבן גייט זיך געמיטלעך, מיט אַלע אָסטראָווער געוווינהייטן, ביזן יאָר 1914, ווען ס׳האָט דעם 14טן אויגוסט זיך דערהערט דער שרעקלעכער רוף „מלחמה״. אַלע שכנים, מיט אונדז צוזאַמען, האָבן אין אַ געמויערטן קעלער באַהאַלטן דאָס שווער־פאַרהאָרעוועטע האָב־און־גוטס. אין שטוב בלייבט נאָר דאָס נייטיקסטע. אָט זענען די זעלנער שוין ביי אונדז אין שטוב. מיין פאָטער און מוטער איז באַפאַלן אַ שרעק, ווייל די זעלנער וואַרפן אַ בליק אויף מיין שיינער שוועסטער און זאָגן מיין פאָטער, אויב מ׳וועט זי זיי געבן, וועט מען קיינעם פון אונדז קיין שלעכטס נישט טאָן. די מוטער פירט זי שנעל אַרויס דורך דער הינטערטיר, דער פאָטער ציט אָפּ דעם געשפּרעך, ווי לאַנג ס׳לאָזט זיך. די זעלנער מיינען, אַז די שוועסטער געפינט זיך אין אַלקער און לאָזן צו זיך ריידן. צום סוף גיט זיי מיין פאָטער אַ גרויסע סומע און זיי גייען אַוועק. ווי נאָר זיי האָבן פאַרלאָזט די שטוב, האָט מיין פאַמיליע ווי אויך די שכנים גענומען זיך גרייטן צו אַנטלויפן קיין פאַרצעווע. מ׳פאַרשטופּט דאָס צירונג אין פאַל פון אַ נויט. יעדער נעמט אַ טלומעק אויף די פּלייצעס, די שוועגערין — איר קינד אויף די הענט און דאָס נייטיקסטע פאַרן קינד. די אַנדערע נעמען עסנוואַרג און אָנטאָן. מ׳דאַרף גיין צופוס. איך בין ווי אַ לאַסט. וואָס טוט מען מיט מיר ? טראָגן מיך קאָן מען נישט, גיין מיט אַלע — איז אַוודאי נישט מעגלעך. מיין מוטער נעמט מיך צו דער משפחה אין דער ירושה־שטוב — אַזוי ווי אַלע ברידער זיידהאַפּט, זלמנס זין, האָבן געהאַנדלט מיט

פערד און געהאַט פערד־און־וואָגן, זאָל מען מיך מיטנעמען. ר׳ מרדכי, אסתר־זלאַטעס זידע, זאָגט צו מיך צו היטן, ביז מ׳וועט מיך ברענגען צו מיינע עלטערן. פון שטעטל האָבן זיך געלאָזט אין וועג אַריין מענער און פרויען, זקנים און קינדער — אַ זייער טרויעריק בילד.

די וועלכע האָבן געהאַט פערד־און־וואָגן, איילן זיך נישט. מ׳האָט אַלץ געוואַרט, אפשר וועט מען קאָנען בלייבן אין שטעטל. אַזוי איז פאַרביי דער טאָג. צומאָרגנס בין איך צוגעגאַנגען צו אונדזער הויז, געטראָפן אַלץ צעוואָרפן, אויפגעפּראַלטע טירן, דעם פאָטערס טלית צעשפּרייט אין גאַס, קיין ייִדן זעט מען נישט, נאָר זעלנער וועלכע האָבן זיך געיאָגט כאַפּן עופות. אַ פאַרווײנטע, בין איך צוריק אַוועק אין דער ירושה־שטוב, ווו מ׳האָט זיך געגרייט מיט אַ סך געפּעק. פּלוצים דערהערט מען אַ געשריי: „ייִדן, ס׳ברענט!” דער פלאַם איז געקומען פון דער רוסישער צערקווע, אויפן וועג קיין פאַרצעווע. מ׳האָט מיך שנעל אַריינגעזעצט אין דער פור, ר׳ מרדכי הילט מיך איין אין זיין כאַלאַטל און די עטלעכע פורן מיט די אויסגערוטע פערד האָבן זיך אַ לאָז געטאָן פאַרביי די פלאַמען, מיטן הינטערשטן וועג פון דער פאָטשט — און מיר זענען בשלום אַריבער די שטרויכלונג.

אין פאַרצעווע איז מען פאַרפאָרן צו דער שיל, ווו ס׳איז נישט געווען ווו אַ פוס אַריינצושטעלן. מיין פאַמיליע האָט זיך שוין דאָרט געפונען. האָבן מיר זיך געהאַלטן צוזאַמען און אָפּגעוואַרט וואָס וועט זיין ווייטער. פאַרנאַכט פאַלט אַ באָמבע אין שיל, דערהרגעט איינעם און פאַרוואונדעט אַ צאָל. די פּאַניק איז גרויס, מ׳הערט געוויינען פון קינדער, אַ צעטומלעניש. דער פראָנט דערנענטערט זיך, לאָזט מען זיך לויפן ווייטער, קיין סלאָוויטיטש. מיין ברודער אברהם־לייב מיט זיין פרוי און קינד וואַרטן נישט אויף קיינעם און לויפן מיטן שטראָם. ביי מיינע עלטערן בלייב איך ווייטער „דער שוואַכער פונקט”: וואָס טאָן מיט מיר? אַזוי ווי ס׳זענען געווען ייִדן מיט וועגענער פון אַנדערע שטעטלעך און נאָך געהאַט אָרט פאַר אַזאַ „באַשעפעניש” ווי איך, בין אויך איך געפאָרן קיין סלאָוויטיטש. מיין פאָטער באַצאָלט דעם אומבאַקאַנטן ייִדן וויפל יענער פאַרלאַנגט, מ׳זעצט מיך אַרויף אין דער פור, די מוטער וויינט און זאָגט מיר אָן: „נישט וויינען”, זי וועט קומען מיך אָפּנעמען. דער וועג איז אַ לאַנגער און אַ שווערער, אויסגעמישט וועגענער און פוסגייער. דער דורשט האָט געמאַטערט, דער הונגער דריקט. דער ייִד האָט מיר גאַנץ אָפן געזאָגט, אַז ער דאַרף זאָרגן פאַר זיין אייגענער פאַמיליע — און מיר צוגעוואָרפן אַ סקאָרינקע. אַ טרונק וואַסער האָט מען אָנגעשעפּט אין ראָוו ביים וועג.

ענדלעך אָנגעקומען קיין סלאָוויטיטש און פאַרפאָרן אויף אַ גרויסן אָפּגעצוימטן

פלאַץ, ווו אַלע פּליטים האָבן זיך אָפּגעשטעלט. פּלוצים האָב איך דערהערט מיין מוטערס קול, זוכנדיק מיך צווישן די וועגענער און בוידן, ביז זי האָט דערהערט מיין שרייען און געקומען מיך נעמען. ס'איז געווען אַ פּרייטיק. אַ סך איינוווינער האָבן געבראַכט פאַר די היימלאָזע טרינקען און עסן. מיין פאָטער האָט געהאַט אין שטאָט אַ קרוב, וועלכער האָט גענומען אונדזער פאַמיליע צו זיך אויף שבת. מוצאי שבת האָט מען זיך געלאָזט צו דער באַן, כדי זיך אַריינצובאַקומען אין אַ וואַגאָן, איז מען געקראָכן איבער קעפּ. ס'איז נישט געווען קיין קאָנטראָל. אַזוי האָט איינער דעם צווייטן געהאָלפן און מיר זענען ווידער אַלע צוזאַמען אין איין לאַסט־וואַגאָן, אָנגעפּאַקט ווי גענדז אין אַ שטייג.

איצט האָט זיך אָנגעהויבן אונדזער דראַמאַטישער וועג קיין רוסלאַנד. דער צוג האָט אָנגעהויבן פאָרן — אָבער נישט לאַנג, זייער אָפט זיך געשטעלט. דער וועג האָט געדויערט עטלעכע וואָכן, דאָס עסן האָט זיך געענדיקט, אויך דאָס וואַסער. קינדער האָבן געוויינט. יעדעס מאָל ווען די באַן איז געשטאַנען, פלעגן מענטשן אַראָפּשפּרינגען און זוכן אין פעלד אַ קאַרטאָפל, צי אַ מייערל. אַלץ וואָס מ'האָט געקאָנט עסן, האָט מען גענומען. פון דעם עסן איז מיין שוועסטער קראַנק געוואָרן אויף דיזענטעריע. אַ געוויסן טאָג קומט דער קאָנדוקטאָר און זאָגט, אַז ביים נאָענטסטן דאָרף וועט דער צוג שטיין אַ גאַנצן טאָג. מיין שוועגערין מיטן קינד און מוטער, אויך איך, גייען אין דאָרף, אפשר וועט מען עפּעס קויפן. מיר דערפילן אַ ריח פון פריש געבאַקן ברויט און גייען אַריין אין דער כאַטע. די שוועגערין בעט, מ'זאָל איר פאַרקויפן כאָטש איין ברויט. די פויערטע וויל נישט אַפילו הערן — און הייסט זיך אָפּטראָגן. די שוועגערין זאָגט צו מיין מוטער, זי זאָל נישט אויפהערן רעדן מיט דער פויערטע און דערווייל נעמט זי אַ ברויט אונטערן פאַרטעך און גייט אַרויס. מ'איז צוריק אַוועק צו די וואַגאָנען. מיט דעם ברויט האָט מען אַ לאַנגע צייט דערנערט דאָס קינד.

אַ געוויסן טאָג האָט דער צוג זיך געשטעלט ביי אַ סטאַציע, מ'האָט געעפנט דעם וואַגאָן און ס'האָט זיך באַוויזן אַ רוסישער אָפיציר. ער האָט גוט באַטראַכט וואָס עס קומט פאָר אין וואַגאָן. ער באַמערקט מיין קראַנקע שוועסטער און פרעגט, אין יידיש, וואָס איז איר ? ער הייסט אַלעמען אַרויסגיין צום וואָקזאַל און הייסט טיילן יעדן איינעם זעמעלעך מיט טיי. ער נעמט די שוועסטער צום פעלד־דאָקטער, זי באַקומט רפואות. טאַקע אויפן אָרט ווערט באַשטימט יעדנס גורל, ווו זיי צו שיקן. די מערסטע האָט מען געשיקט קיין אָמסק, טאַמבאָוו — סיבירער שטעט. מיין פאָטער האָט פון לאַנג געהאַט אַ ברודער אין אוקראַינע, אין דער שטאָט קרעמענטשוג און געבעטן, מ'זאָל אונדז דאָרט לאָזן פאָרן. מ'האָט די דערלויבעניש געגעבן. מיין ברודער האָט געדאַנקט דעם אָפיציר

אין נאָמען פון אַלע און געבעטן זיין נאָמען. דער מאַן איז געווען ש. אַנסקי, שפּעטער באַקאַנט ווי דער מחבר פון דער פּיעסע „דער דיבוק".

מ'האָט אונדז איבערגעפירט אין אַ צווייטן צוג, וועלכער האָט אונדז געברענגט צו אונדזער פעטער שמוליק קופערשמיד. ער האָט געוווינט אין אַן אַריסטאָקראַטישער געגנט, נאָר אונדז פאַרשטופּט הינטערן שטאָט, ביים וואָקזאַל, אין איין צימערל, וואָס האָט געדינט פאַר אַ געוועלבל מיט אַ לאַנגער סטויקע, ווי אין אַ שניט-קראָם. דאָס האָט געדאַרפט זיין פאַר זעקס נפשות. צו אַלעם, איז אין מיטן צימערל געשטאַנען אַ הויך, אייזערן אייוועלע, געהייצט אויף קוילן, וועלכע איך מיט מיין ברודער יאָסקע פלעגן ברענגען פון וואָקזאַל. די באַן־באַאַמטע האָבן אונדז זייער פיין באַהאַנדלט. אויך הייסע טיי פלעגן מיר ברענגען פון וואָקזאַל. קיין ייִדן האָב נישט געוווינט אין דער געגנט. אַז די משפחה האָט זיך עטוואָס איינגעאָרדנט, האָט מען אָנגעהויבן זוכן אַ דירה אין שטאָט און מיט משה־אהרון, דעם הויפּט־שמש פון אַסטראָוווער שיל, האָבן מיר געוווינט צוזאַמען אין אַ צווייטער דירה, ביז דער גרויסער פאַרפלייצונג אין פרילינג, ווען דער דניעפּער צעגיסט זיך. ר' משה־אהרון האָט מען דאָרט אויפגענומען אַלס רב. ער האָט געהאָט זיינע חסידים און די קהילה האָט זיי אויסגעהאַלטן.

בעת דער פאַרפלייצונג האָבן אויפן טייך קורסירט שיפלעך. מ'האָט אַלעמען באַ־זאָרגט מיט ערטער, ווו דאָס וואַסער איז נישט צוגעקומען: אין סאַלאָנען פון ביליאַרד, טעאַטערס, שולן. ווען די וואַסערן האָבן זיך צוריקגעקערט, האָט מען זיך פאַרשטענדיקט מיט אַ לענטשנער משפחה און מ'איז אַריין וווינען צוזאַמען אין דער ייִדישער געגנט. די שוועסטער האָט באַקומען אַרבעט ביי שניידעריי, אויך דער פאָטער האָט באַקומען אַרבעט. מיין ברודער זרח האָט מען צוגענומען פאַר אַ סאָלדאַט און מיין מוטער האָט אָנגעהויבן פאַסטן צוויי מאָל אַ וואָך. איך האָב אָנגעהויבן לערנען אין אַ ייִדישער שול פאַר היימלאָזע („בעזשענצעס"). מיין יאָסקע האָט געלערנט אין תלמוד־תורה. דעם עלטסטן ברודער מיט זיין פרוי און קינד האָט דער פעטער באַזאָרגט מיט אַ דירה און אַרבעט.

צו די צוויי יאָר, האָט מיין שוועגערין געבוירן אַ ייִנגעלע, יאָסעלע. דאָס לעבן איז נישט געווען לייכט, אָבער נישט צו שווער — ביז דעם יאָר 1917, ווען ס'האָט אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע, מיט די שרעקלעכע נאָכפאָלגן ספּעציעל פאַר דער ייִדישער באַפעלקערונג, מיטן באַפאַלן זיי פון באַנדעס, מיט מאָרדן, שענדן און רויבן. מ'איז כסדר געווען אונטערן פייער. דער פעטער איז געקומען און אוועקגענומען די שוועסטער מיט דער קוזינע אין אַ קלויסטער. אַזוי ווי ס'פלעגט צופאַלן די נאַכט, האָבן זיך אָנ־געהויבן די ייִדישע געוואַלדן. דער מצב האָט אָנגעהאַלטן, ביז די „גרויסע" (ווי די ייִדן

פלעגן מיט פרייד רופן די באָלשעוויקעס) זענען געקומען. מ׳האָט דורכגעמאַכט זייער שווערע צייטן, מ׳האָט איינגעשטעלט אָרדענונג אין לאַנד. אויך ביי אונדז האָט זיך די לאַגע פאַרבעסערט. צוליב מיין פאָטערס עלטער, האָט ער באַקומען אַ דערלויבעניש צו עפענען אַ פאַבריקל, נאָר נישט האַלטן קיין אַרבעטער. האָבן אַלע אייגענע דערביי געאַרבעט. אַכט שעה אַרבעט פאַר דער רעגירונג איז, לויטן געזעץ, געווען אָבליגאַ־טאָריש. נאָך די אַכט שעה, האָט מען געאַרבעט אין דעם פאַבריקל פון געגריוועטע שיך, אינסטאַלירט ביי מיין ברודער אברהם־לייב אין שטוב. מיין ברודער זרח, אַ גוטער פאַכמאַן־גאַרבער נאָך פון אָסטראָווע, האָט באַקומען אַרבעט אין אַ פאַבריק.

אין 1920 פאָרט מיין פאָטער קיין פוילן, זען צי ס׳איז דאָ נאָך וואָס צוריק צו קומען קיין אָסטראָווע. נאָך אַ חודש קומט ער צוריק און דערציילט, אַז אַלץ איז דאָרט פאַרברענט. פונעם הויז און פאַרמעגן איז גאָרנישט געבליבן. מיינע עלטערע ברידער, שוועסטער און שוועגערין ווילן נישט הערן פון בלייבן אין רוסלאַנד. יעדער האָט זיין סיבה. די שוועגערין וויל צו אירע עלטערן קיין לעווערטאָוו, מיין ברודער זרח איז פאַרקנסט צום סקורניקס טאָכטער דינה, וועלכע איז געבליבן אין לובלין. דערנאָך, ווען מ׳האָט געעפנט די טויערן פון רוסלאַנד פאַר אַלע פרעמדע, האָבן מיר זיך געזעגנט מיט אונדזערע פריינד און ווידער געפאָרן, אין זייער שלעכטע באַדינגונגען. געקומען קיין לובלין, האָט זיך די משפחה צעשיידט. זרח איז געבליבן אין שטאָט, די שוועסטער מיט איר מאַן און ברודער מיט זיין פאַמיליע, זענען געפאָרן קיין לעווערטאָוו. די מוטער, איך און מיין ברודער יאָסקע ווערן קראַנק אויף טיפוס. מ׳האָט אונדז גענומען קיין לובלין אין שפּיטאָל. דער פאָטער איז געפאָרן קיין אָסטראָווע צוגרייטן אַ וווינונג ווען מיר וועלן פאַרלאָזן דאָס שפּיטאָל.

אין אָסטראָווע האָב איך געטראָפן אַלץ, ווי מיט אַכט יאָר צוריק — אָן סאַניטאַרע איינריכטונגען, אָן וואַסערלייטונג. איך האָב געהאַט די אויפגאַבע צו באַדינען די קראַנקע מוטער, וועלכע איז צום יאָר נפטר געוואָרן. איך האָב באַדינט דעם גוטן טאַטן מיינעם, וועלכער איז פאַר מיר געווען סיי פאָטער, סיי מוטער. איך האָב באַקומען חברטעס. ווען שלמה שאַפּיראָ מיט נאָך חברים האָבן געשאַפן די ביבליאָטעק, איז מיין גרעסטער און בעסטער צייט־פאַרטרייב געווען אַ בוך. דער טאַטע האָט ניט געשטערט.

מיט דער אָסטראָווער אָרעמקייט, האָב איך זיך אָנגעהויבן באַקענען, ווען כ׳בין נאָך זיבעצן יאָר געוואָרן אַ כלה פאַר יענקעלע שמאיס, ווי מ׳פלעגט אים רופן. מיין ליבע שוויגער, מאַשעלע די צדקת, האָט שטענדיק זיך פאַרנומען מיט עלנטע, קראַנקע, נויטבאַדערפטיקע. אין דעם ענין האָט זי מיך אַריינגעצויגן, געשיקט זאַמלען נדבות

פאַר די וואָס האָבן געדאַרפט הילף — נאָר יענער זאָל זיך נישט פילן געפאַלן אָדער באַליידיקט. פרייטיק איז געווען די זעלבע אויפגאַבע פון צונויפנעמען חלה, ברויט, אַפילו פיש. זי פלעגט ערב אַ מאַרק־טאָג אָדער אַ יריד אַנטלייען געלט אָרעמע פרויען, זיי זאָלן קאָנען עפּעס פאַרדינען און שטילן דעם הונגער פון זייערע קינדערלעך. צו מיר איז זי געווען ווי אַ מאַמע, בפרט ווען מיין מאַן יענקל איז אין 1929 אַוועקגעפאָרן קיין בראַזיל און איך בין געווען אין די ערשטע חדשים פון שוואַנגערן. ווי אָרעם די יידן זענען געווען, האָט מען ערב שבת געזוכט אַן אורח אַהיימצונעמען, אין דער וואָכן געגעבן אַ וואַרעם מאָלצייט פאַר אַ מדינה־גייער, ווען זיי פלעגן זיך אָפּשטעלן אין שטעטל. דער שווער שמאי ז״ל האָט זיך געמישט אין קהלשע זאַכן, פרייטיק איז ביי אים געווען ווי אַ נדר צונויפצונעמען אויף אַ פאַרקן פאַרן בית־החיים.

מיין פאָטער איז שוין דאָן געווען אַן עלטערער מענטש. מיין שוועסטער מיט איר מאַן און צוויי קינדער זענען צוריק געקומען קיין אָסטראָווע און געוווינט מיטן פאָטער צוזאַמען. אויך אברהם־לייב מיט זיין משפחה זענען געקומען צוריק קיין אָסטראָווע. מיין ברודער יאָסקע האָט חתונה געהאַט מיט דער קוזינע מלכה. זיי זענען געווען מיט צוויי קליינע קינדער. ווען מ׳האָט אָנגעהויבן רעדן פון אַ נייער מלחמה, האָט מיין שוויגער ז״ל אָנגעהויבן שטורעמען איך זאָל נעמען מיין זונעלע און פאָרן קיין בראַזיל. איך האָב אָבער געהאַט מיין פאַמיליע און נישט נאָכגעגעבן, ביז מיין מאַן האָט מיר געשריבן, אַז אויב איך וועל ביז אַ געוויסן טערמין נישט פאָרן, רופט ער אָפּ די שיפסקאַרטע. אין יאָר 1931 האָט מיין פאָטער באַגלייט מיך מיטן קינד ביז וואַרשע, וווּ מ׳האָט אַלץ לעגאַליזירט צום פאָרן. מיט גרויס ווייטיק האָב איך זיך געזעגנט, נישט פאָרשטעלנדיק זיך, אַז ס׳איז געווען דאָס לעצטע מאָל, ווי איך האָב מיינע אייגענע געזען און געקושט...

קבוצת יהודים בעיירה בשנות העשרים • אַ גרופּע יידן אין שטעטל, אין די צוואַנציקער יאָ
A group of the town's Jews during the 20s

סניף „השומר הדתי" באוסטרוב • די אָרגאַניזאַציע „השומר הדתי" אין אָסטראָווע
"Hashomer Hadati" branch in Ostrov

פונעם רעליגיעזן און געזעלשאַפטלעכן לעבן

מרדכי קאָרנבלום

לויט ווי איך געדענק אונדזער שטעטל, איז עס געווען גאָר עפּעס באַזונדערס, וואָס מ׳קאָן נישט געפינען זיינס גלייכן צווישן די אַנדערע קליינע שטעטלעך אין פאַרמלחמהדיקן פּוילן.

יידישע פּרנסות

אין שטעטל האָט געהערשט אַ גרויסע אָרעמקייט, ווייל פּרנסה־קוואַלן זענען געווען אין אַ באַגרענעצטער מאָס: אַ ביסל געווועלבן, וואַרשטאַטן פון שוסטעריי, שניידעריי, איינציקע סטאָלערעס און אַ גרויסע צאָל גאַרבערס, אין פאַרגלייך מיט דער צאָל פון דער באַפעלקערונג. פאַבריקן, סקלאַדן אָדער אַנדערע אונטערנעמונגען, זענען נישט געווען. די עטלעכע הענדלער פון תבואה, האָבן אָבער נישט געהאַט דעם מעמד פון סוחרים. געווען אויך אייניקע בעלי־עגלות און הענדלערס פון פערד און בהמות און אויך יידן אָן באַשעפטיקונג, אַזעלכע וואָס מ׳זאָגט אויף זיי, אַז „זיי לעבן פון ווינט״.

אין מיינע יונגע יאָרן, איז קיין דאָקטער אין אָסטראָווע נישט געווען. פון צייט צו צייט פלעגט זיך אַריינצייען אַ פעלדשער, אָבער די איינציקע מעדיצינישע מיטלען וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט, זענען געווען: אַ לעוואַטיווע, פּיאַווקעס און שטעלן באַנקעס. נאָר אויב ס׳האָט זיך געטראָפן אַ פאַל, אַז מ׳האָט געדאַרפט ברענגען אַ דאָקטער פון לעווערטאָוו אָדער פון פאַרצעווע, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט אַ סך הונדערטער זלאָטעס — איז די סומע געשאַפן געוואָרן אין אַ קורצער צייט און מ׳האָט דעם דאָקטער געברענגט. געווען אַזעלכע פאַלן. נאָך היינט וווּנדער איך זיך, ווי אַזוי האָבן אַזעלכע אָרעמעלייט געקאָנט שאַפן אַזאַ סומע.

קיין גבירים זענען אין אָסטראָווע נישט געווען, נאָר אַזעלכע פאַמיליעס, וואָס האָבן געהאַט פּרנסה, און אַזעלכע וואָס האָבן געהאַט צו עסן, אָבער דאָס דערגרייכט מיט שווערער מי און פּראַצע. אַ גרויסע שולד אין דער אָרעמקייט פון די יידן, ליגט אויף דער פּוילישער מאַכט און באַפעלקערונג, וואָס ביידע זענען געווען פיינדלעך געשטימט צו די יידן. אַלס ייִנגל געדענק איך נאָך דעם קאַמף, וועלכן די שטאַטישע פּוילישע איינוווינערס האָבן געפירט קעגן דערלויבן פּאַשען בהמות פון די יידישע איינוווינערס

פון שטעטל. אַלע מיטלען האָט די רעגירונג אָנגעווענדט כדי צו באַרויבן יידן פון זייערע בירגערלעכע רעכט און אָפּשוואַכן זייערע עקאָנאָמישע פּאָזיציעס.

קיין באַן־פאַרבינדונג איז נישט געווען, אויסער אַ סטאַציעלע אין אַ דאָרף גרודעק, 12 קילאָמעטער ווייט פון שטעטל. אויך נישט קיין אָפיציעלע סטאַציע, ווייל בלויז אויף עטלעכע מינוט האָט זיך די באַן געשטעלט, אַז די פּאָר מענטשן זאָלן איינשטייגן אין וואַגאָן. אויך קיין שאָסיי איז נישט געווען. מעגלעך, אַז די פּוילישע באַפעלקערונג האָט זיך נישט גענייטיקט אין די קאָמוניקאַציע־מיטלען, ווייל זייערע פעלדער האָבן זיך געפונען לעבן דעם שטעטל.

אַלס קינד האָב איך געלערנט ביי שלמה־לייב מלמד אין חדר. שוין דעמאָלט האָט זיך דערוועקט דער ציוניסטישער געפיל, ווען דער רבי האָט מיט אונדז געלערנט די סדרה פון דער וואָך און געוואָרן באַאיינפלוסט פון זיין אויסטייטשן די געשיכטע פון אברהם אבינו וועגן דעם לאַנד כנען, וואָס גאָט האָט אים צוגעזאָגט פאַר זיינע קינדער. דערנאָך, ווען מ׳האָט געלערנט מערערע סדרהס וועגן יעקב אָבינו און וועגן לאַנד פון די אבות און דער מוטער רחל און לאה, האָבן מיר געפילט, אַז נישט פּוילן איז דאָס לאַנד פון אונדזערע אָבות. ווען דער רבי האָט אונדז באַפרייט אויף אַ קורצע צייט צו שעפּן אַ ביסל פרישע לופט, האָבן מיר באַשלאָסן, אַז ווען מיר וועלן אויפוואַקסן, וועט מען פאָרן קיין ארץ־ישראל.

פּוילן ווערט זעלבשטענדיק

אין דער ערשטער וועלט־קריג, האָבן מיר פאַרלאָזט אָסטראָווע. אין 1918, ווען פּוילן איז געוואָרן זעלבשטענדיק, זענען מיר צוריק געפאָרן קיין אָסטראָווע, ווו מיין פאָטער האָט געהאָט אַ ירושה אויף לובלינער גאַס, לעבן יודל פּרץ׳ס און אלתר גיטיס איידעם, שלמה מאַגעזעס שניט־קראָם. די צייט וואָס מיר זענען געווען אין מעזריטש, בעת דער מלחמה, איז יעדן געווען שווער, ספּעציעל די היימלאָזע. קומענדיק קיין אָסטראָווע, איידער מ׳האָט זיך אַ ביסל אַרומגעזען, האָט זיך אָנגעהויבן די רוסיש־באָלשעוויסטישע אינוואַזיע אין 20טן יאָר. די באָלשעוויקעס האָבן באַוויזן אַריינצו־דרינגען קיין אָסטראָווע, אַ דאָנערשטיק פּרי. די יידישע איינוווינערס האָבן געלייגט גרויסע האָפענונגען אויף די רוסישע באַפרייערס, נאָך אַ נאַכט פון ראַבעווען און פּאָגראָמירן מצד דער פּוילישער אַרמיי, צוזאַמען מיט די אַרטיקע פּאָלאַקן. האָט מען געגלייבט, אַז ס׳וועט קומען באַרויִקונג פאַרן שטעטל — און די רוסישע זעלנער וואָרעם אויפגענומען, מ׳האָט זיי געטיילט ברויט מיט עפּל, אין וועלכן זיי האָבן זיך שטאַרק גענייטיקט. ס׳איז אָבער שווער געוואָרן די לאַגע, ווען דער רוסישער קאָמענדאַנט האָט

איבערגעגעבן די יידן, אַז די רוסן מוזן זיך אַ ביסל צוריקציִען. דאָס איז געווען פרייטיק מיטאָג־צייט. אין שטעטל איז געוואָרן אַ בהלה, מ׳האָט געוווּסט אַז מען מוז פאַרלאָזן, ווייל די פוילישע אַרמיי וועט צוריק אַריין קיין אָסטראָווע און צוזאַמען מיט די אָרטיקע איינוווינערס אַ תל מאַכן פון ביסל יידן. זענען אַלע אַוועק אויף דעם וועג צום דאָרף סאָסנאָוויץ. איך בין געגאַנגען אַליין מיט די מאַסן אָסטראָווער, נישט מיט מיין פאָטער און מוטער.

איך דערמאָן זיך די ערלעכקייט און פרומקייט פון די אָסטראָווער פרויען, וואָס האָבן אין זינען געהאַט מיטצונעמען ליכט צום בענטשן לכבוד שבת, וועלכע זיי האָבן אָנגעטריפט אויף די פאַרקאַנעס אַרום די פעלדער. אין סאָסנאָוויץ האָב איך זיך אָנגעשלאָסן צו אונדזער שכן יודל פּרצ׳ס, וואָס איז דאָן געווען מיט זיין טאָכטער גאָלדע. אָבער ווי לאַנג קאָן מען זיין אין אַ פרעמד אָרט? נאָך אַ פּאָר טעג, זענען מיר צופוס צוריק געגאַנגען קיין אָסטראָווע. זעלנער פון דער פוילישער אַרמיי האָבן אונדז אָפּגעשטעלט און שטרענג געפאָרשט, פאַר וואָס מיר זענען נאָכגעלאָפן די באָלשעוויקעס. ער האָט זיך פאַרטיידיקט, אַז צוליב די שיסערייען איז זיין טאָכטער געלאָפן פון שטאָט און ער האָט זי געמוזט אָפּזוכן. אָבער סתם אָפּלאָזן אַ ייד, קאָן מען נישט. טראָץ דעם וואָס ער האָט געוויזן דעם אָפיציר בריוו פון זיין זון יאָסל, וואָס איז דאָן געווען אין דער פוילישער אַרמיי, האָט מען אים געגעבן שטאַרקע קלעפּ. ענדלעך זענען מיר אַריין אין שטעטל. קיין יידן אין גאַס נישט געטראָפן. אַ פּאָר שעה שפּעטער האָט מען אונדז געזאָגט, אַז ביי איצל באָיאַניקער, אַ גאַרבער, האָבן זיך צונויפגעזאַמלט אַ ביסל יידן. זענען מיר דאָרט אַריין אויף צו נעכטיקן.

פאַרשטענדלעך, אַז ס׳האָט געדויערט אַ שטיק צייט, ביז די יידן האָבן זיך צוזאַמען גענומען. דער לעבנסשטייגער איז געווען זייער אַ נידעריקער. נאָך דעם ווי די פּאָליאַקן האָבן אויסראַבירט אַלע הייזער, ווען מ׳איז אַנטלאָפן קיין סאָסנאָוויץ, האָט דאָס גאַנצע שטעטל געהאַט אַ טרויעריקן אויסזען. ס׳האָט גענומען אַ פּאָר יאָר, ביז דאָס לעבן האָט צוביסלעך אָנגעהויבן גיין נאָרמאַל. אין יענער צייט האָב איך געהאַט צוויי נאָענטע חברים פון חדר: לייבל יושפּיס ווינאָגראַד און לייבל אסתר שושעס, יאָסל מעכלס זון און זיין טאָכטער גאָלדעלע. דערנאָך האָט די יוגנט זיך גענומען אָרגאַניזירן.

פּאַרטייען, אָרגאַניזאַציעס, אינסטיטוציעס

אַז איך נעם זיך דערציילן וועגן די געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן אין שטעטל, מוז איך אָנהייבן מיט דער ביבליאָטעק, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן דורך שלמה

שאַפּיראָ, מרדכי רובינשטיין און אַנדערע. זיי האָבן געדונגען אַ צימער ביי שלמה בן־ציונס. איך בין נאָך דאַן זייער יונג געווען, אָבער אַרויסגעוויזן גרויס קעגנערשאַפט צו דער ביבליאָטעק, ווייל די ביכער וועלכע זיי האָבן איינגעשאַפט, האָבן קריטיקירט דאָס פרומע לעבן פון די יידן אין פוילן, ווי כ׳האָב עס געהערט פון די וואָס האָבן גענומען די ביכער צום לייענען. אַ גרויס געזעלשאַפטלעכן שטויס האָט געגעבן דער אָנקום פון ד״ר לאַסט אין שטעטל. אויסער דעם וואָס ער איז געווען אַ גוטער מעדיצינער, איז ער אויך געווען אַנגאַזשירט אין געזעלשאַפטלעכן לעבן און אויפן ציוניסטישן געביט. די ביבליאָטעק איז דערנאָך אַריבער אין אַ דירה ביי א. פייער־שטיין און טאַקע אויך געוואָרן אַ קולטור־פאַראיין. זייער אַ שיינער נאָמען, אָבער מיר, די ציוניסטישע יוגנט, האָט נישט גענומען קיין אָנטייל אין זייערע קולטור־טעטיקייטן, ווייל דאָרט האָבן זיך קאָנצענטרירט יוגנטלעכע מיט סאָציאַליסטישע און רעוואָלוציאָנערע אַנשויאונגען: אַ טייל איז געווען אידענטיפיצירט מיטן „בונד״, אַנ־דערע האָבן געהאָפט געהאָלפן צו ווערן דורכן סאָוויעטן־פאַרבאַנד, כדי זיך טיילן מיטן פאַרמעגן פון די רייכע און געניסן פון דער באַפרייונג פאַר אַלע פעלקער און אויך פאַר יידן. זיי האָבן געגלייבט, אַז דאָס דערלויבט זיי צו שטערן יעדע ציוניסטישע אַרבעט.

אויב מ׳וויל איבערגעבן די ערשטע שפּראָצונגען פון קולטורעלן לעבן אין אָסט־ראָווע, איז נייטיק צו דערמאָנען אַ גרופּע יוגנטלעכע פון די רעליגיעזע קרייזן, וואָס זענען געווען זייער אַנזעעוודיק אין שטעטל. זיי האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט קולטורעלער אַרבעט, הגם בייטאָג האָט מען געלערנט אין בית־מדרש און אייניקע האָבן אויך אַרויס־געהאָלפן די עלטערן מיט פרנסה, אָבער נישט פאַרנאַכלעסיקט דאָס לערנען תורה. די גרופּע האָט אויך מיט אייגענע כוחות געלערנט אַלגעמיינע לימודים, די פּוילישע שפּראַך און אַנדערע לערעס. זיי האָבן פון קראָקע באַקומען ספּעציעלע העפטן, וועמענס פּראָפעסאָר איז געווען איינער מיטן נאָמען וואָלקאָווסקי. די העפטן זענען געווען באַ־שטימט פאַר זעלבסטבילדונג — פּויליש, העברעיש, מאַטעמאַטיק. אָפטמאָל זענען זיי געזעסן ביז שפּעט ביינאַכט, ווען זיי האָבן געדאַרפט צוריקשיקן די העפטן צו עקזאַמען. זיי האָבן געהאַט גרויס אָנזען אין שטעטל. צו דער גרופּע האָבן געהערט: לייבל אַלקאָן ע״ה, דער טאָן־געבער פון דער גרופּע; ברוך קאָרנבלום ע״ה, מיין ברודער, זייער אַ פעיִקער; ישראל נעלקענבוים, דעם אָסטראָווער רב׳ס זון; אשר ברוך, יהושע אביגדורס זון; יעקב גאָלדשטיין; מיין עלטערער ברודער ישראל־יוסף (גערופן האָט מען אים נאָר ישראל). ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט ליטעראַרישע פעיִקייטן, און ווי אַלע — אַ גוטער לערנער.

פאַרשטענדלעך, אַז די אַלע בחורים האָבן געהאַט שוועסטערן (אויסער מיינע ברי־

דער). די מיידלעך האָבן (נישט אָפיציעל) געהערט צו דער „צווייטער העלפט" פון אָט דער גרופּע.

די יוגנטלעכע מזרחי־אָרגאַניזאַציע האָט געהאַט דעם נאָמען „השומר הדתי", אין וועלכער איך בין געווען זייער טעטיק און אַ געוויסע צייט אויך אָנגעפירט מיט דער אָרגאַניזאַציע. מיר האָבן געלערנט מיט דער יוגנט תנ"ך, יידישע געשיכטע און אַנדערע קעגנשטאַנדן. די פּאַרטיי „התאחדות" האָט געהאַט אַ גרויסע הילף אין דער פּערזאָן פון ד"ר לאַסט, וועלכער איז געווען זייער אַקטיוו. אַ דאַנק אים איז געגרינדעט געוואָרן די „התאחדות" און געפירט אַ שיינע טעטיקייט. מיר האָבן געהאַט אַ גרויסע הילף פון לייבל אַלקאָן. ער פלעגט אָפט געבן באַלערנדיקע לעקציעס וועגן יידישער געשיכטע און אַנדערע אינטערעסאַנטע טעמעס. פון די אַקטיווע מיטגלידער דאַרף מען דערמאָנען ר' יעקב יוסף שטערן ז"ל, אַ פעיִקע פּערזאָן, וואָס האָט גענומען אָנטייל אין אַלע מזרחיסטישע און ציוניסטישע טעטיקייטן, איינער פון די גרינדער פון „השומר הדתי". אויך חבר לייבל שאַפּראַן איז געווען זייער טעטיק אין „השומר הדתי", ווי איינער פון די גרינדערס פון סניף. פון די אַנדערע מיטגלידער איז כדאַי צו באַמערקן, אַז מיר, דער סניף פון „השומר הדתי", האָבן געטראָגן דעם נאָמען ראַזמאַרין.

מיר האָבן גענומען אַ גרויסן אָנטייל אין ציוניסטישע טעטיקייטן, ווי קרן היסוד, קרן קימת, וואַלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס. בדרך־כלל האָבן מיר געאַרבעט צוזאַמען מיט דער „התאחדות"־פּאַרטיי. צו דער אָנפירונג האָבן געהערט: נחום גרינבלאַט, משה זיידהאַפט און אַנדערע. איך האָב זיי געשעצט פאַר דער איבערגעגעבענער אַרבעט. ס'האָבן אויך מיטגעאַרבעט: יעקב לוי, רייזל לוי, גאָלדע טלוסטי און אַנדערע.

טראָץ דעם וואָס מיר זענען געווען אין באַזונדערע אָרגאַניזאַציעס, האָבן געהערשט זייער פריינדלעכע באַציונגען. צו דער רשימה פון די אַקטיווע חברים אין „השומר הדתי", דאַרף אויך דערמאָנט ווערן אשר וואָרצמאַן, וואָס האָט געבראַנגט דעם „האָראָ" קיין אָסטראָווע.

ס'זענען נאָך געווען טעטיק די פאָלגנדיקע אינסטיטוציעס און אָרגאַניזאַציעס: די גמילות חסד־קאַסע, אונטערן פּאַרזיץ פון ד"ר לאַסט, וועלכע האָט זייער געהאָלפן דער יידישער באַפעלקערונג דורך פאַרטיילן אָנפּראַצענטיקע הלוואות. „ביקור חולים", וועלכער דער שוחט ר' ישראל מאיר האָט געווידמעט אַ סך צייט און מי צו העלפן קראַנקע. מיט דער צייט, האָט ער אַליין באַהאַנדלט קראַנקע.

מ'דאַרף דערמאָנען די חסידים־שטיבלעך אָדער מנינים, ווו מ'פלעגט דאַווענען אין פּריוואַטע שטובן. אַן אויסנאַם זענען געווען די לעווערטאָווער חסידים, וואָס זייער רבי

איז געווען דער צדיק ר' אלימלך, וואָס האָט אין די לעצטע יאָרן געוווינט אין לעווער־טאָוו. די חסידים פון לעווערטאָווער שטיבל האָבן געפירט אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט. זיי פלעגן איינאָרדענען מלווה מלכה'ס און ס'איז געווען אָנגענעם צו פאַרברענגען אַן אָוונט מיט די ערלעכע ייִדן.

ס'איז אַ חוב אָפּצוגעבן כבוד אַ פאַרפאַלק פון אָסטראָווע — שמואל ראַלניק און זיין איידעלע פרוי חוהטשע, וועלכע האָבן געזאָרגט פאַר די באַדערפענישן פון דער אָסטראָווער באַפעלקערונג.

אין שטעטל האָט מען אויך געגרינדעט אַ בית־יעקב שולע פאַר מיידלעך. איינער פון די גרינדערס איז געווען אברהם ווינדער, וואָס איז געווען זייער טעטיק אין געזעל־שאַפטלעכן לעבן.

די ציוניסטישע יוגנט האָט איינגעאָרדנט פון צייט צו צייט אונטערנעמונגען פאַר קרן קיימת, אָדער פאַר אַנדערע ציוניסטישע צוועקן. אויב ס'איז געווען אַ הכנסה, איז זי באַשטימט געוואָרן פאַר ציוניסטישע אויפגאַבן.

איך געדענק, אַז דער דענטיסטינס מאַן האָט צוגעגרייט אַ טעאַטער־פאָרשטעלונג אונערן נאָמען „מענטש און טייוול". ער איז אַ צייט געווען בוכהאַלטער אין דער האַנטווערקער־באַנק.

אַ סך שפּעטער איז געקומען אין שטעטל אַ ייִדישער דאָקטער, ד"ר בצלאל לאָסט, אַ ציוניסט. איך שטרייך אונטער אַ ציוניסט, ווייל פאַר אים איז געווען אַ ייִדישער דאָקטער אַן אסימילאַטאָר, וואָס האָט זיך געשעמט צו זאָגן, אַז ער איז אַ ייד. אָבער ד"ר לאָסט איז געווען אַ וואַרעמער ייד, האָט ליב געהאַט צו זיין טעטיק אין דער גמילות־חסד קאַסע, קרן קימת, קרן היסוד, ווי אויך ביי וואַלן צום פּוילישן סיים. באַזונדערס איז ער געווען טעטיק אין „התאחדות". דער קולטור־פאַריין האָט געפירט אַ ביבליאָטעק, אַרום וועלכער ס'האָבן זיך גרופירט יוגנטלעכע וואָס האָבן געוואָרט, אַז די רעוואָלוציע זאָל באַפרייען די אָרעמע מאַסן. אָבער ווען די צווייטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן און אַ סך זענען אַנטלאָפן פון פוילן קיין רוסלאַנד, האָט מען זיך ערשט איבערצייגט, אַז נישט אַלע זענען גלייך — און אויס חלומות...

הגם די התאחדות־פּאַרטיי האָט געפירט אַ ציוניסטישע טעטיקייט, זענען כמעט אַלע חברים געפאָרן קיין בראַזיל און אַרגענטינע. פון השומר הדתי זענען אַ צאָל חברים געפאָרן קיין ארץ־ישראל. די אַנדערע, וואָס האָבן נישט באַוויזן צו אַנטלויפן, זענען אומגעקומען אויף קידוש השם.

סוכות און שמחת תורה אין שטעטל

אַלס יינגל האָב איך שוין געפילט די ערנסטקייט פון די ערב סוכות טעג. אַ ליד פלעגט מען שמחת־תורה זינגען אין די חסידים־שטיבלעך: „אַף פרי, דער זומער גייט אוועק און דער ווינטער רוקט זיך צי — מ׳דאַרף אויפהענגען די זומער־מאַנטלען און אַראָפּנעמען די פּיטערס״. דאָס איז געווען צוגעפּאַסט פאַר די, וואָס האָבן געהאַט ספּעציעלע מלבושים סיי פאַר זומער, סיי פאַר ווינטער, ווען מ׳האָט געדאַרפט אָנגרייטן האָלץ און קוילן צו באַהייצן די שטובער, ווי אויך וואַרעם אָנטועכץ. אָבער די אַלע זאָרג האָבן קיינעם נישט אָפּגעהאַלטן פון מקיים זיין די מצווה צו עסן אין סוכה. אַלס קינד, איז דאָס צוהעלפן בויען די סוכה, געווען אַ גרויס פאַרגעניגן. אויף אַ גרויסן פּלאַץ, אונטער אונדזער דירה, האָבן מיר פון אַלטע ברעטער און טירן אויפגעבויט אַ גרויסע סוכה, כמעט פאַר אַלע שכנים פון דער גאַס, ווייל ס׳רוב זענען זיי געווען קרעמערס און נישט געהאַט דערצו קיין צייט. האָבן זיי מקיים געווען די מצווה פון עסן אין אונדזער סוכה, וואָס מיינע עלטערע ברידער האָבן געבויט. איר קענט זיך פאַרשטעלן די גרייס פון אונדזער סוכה, אַז מ׳האָט אין איר איינגעאָרדנט תנאים־שרייבן. די כלה איז געווען פראַדל בנציונס טאָכטער. דער חתן — יעקב זאַנשיין פון סאָסנאָוויץ.

דאָס בויען די סוכה, איז ביי אונדז קינדער געווען אַ פייערלעך געשעעניש. מיר האָבן מיט נייגיר זיך צוגעקוקט, ווי די עלטערע אַרבעטן פלייסיק. ווער שמועסט נאָך, אַז מ׳האָט נאָך פון אונדז געבעטן צוהעלפן, ווי דערלאַנגען ברעטער, אָדער גיין אַ שליחות — זענען מיר געווען שטאָלץ און צופרידן. צוליב דעם פאַרנעם פון דער סוכה, האָט מען זיך געגייטיקט אין אַ סך טשוועקעס. האָט יעדער איינער געגעבן אַ זלאָטי. איין קרעמער האָט נישט געוואָלט געבן קיין געלט, ווייל ר׳האָט געהאַט אַ סך טשוועקעס פון די קאַסטנס סחורה, וועלכע ער האָט געבראַכט פון לובלין. זיי זענען אָבער געווען געבויגענע, האָט מען זיי נישט געוואָלט נעמען, סיידן ער זאָל זיי אויסגלייכן. האָט אויך ער געמוזט געבן געלט.

מ׳האָט אויך געזאַמלט געלט צו קויפן סכך. אַז ס׳איז געבליבן אַ ביסל געלט, האָט מען דאָס געהאַלטן ביז שמחת־תורה און געקויפט ביר און בראַנפן. דער ערשטער אָוונט אין סוכה איז געווען גאָר אַ פייערלעכער: די ווייבער האָבן געבענטשט ליכט, געהערט דעם מאַנס „קידוש״ און דערפאַר באַקומען אַ מוציא מיט האָניק. די פרויען מיט די טעכטער האָבן דאַן אָנגעהויבן טראָגן אין סוכה בכבודיקע פּאָרציעס עסן פאַר די מענער און יינגלעך. מ׳האָט געזינגען זמירות — און אַזוי איז אַדורך די יום־טובדיקע נאַכט. נאָכן בענטשן מיט מזומן, זענען נאָך אַ סך שכנים געבליבן דאָרט זיצן און זיך

דערציילט מעשיות פון רביים, ווי אויך געשמועסט פּאָליטיק ביז שפּעט אין דער נאַכט. דאַקעגן מיר, קינדער, האָבן זיך פאַרווײַלט אין סוכה מיט זינגען חזנישע שטיקלעך און חסידישע ניגונים.

די עלטערע יונגעלײַט זענען אין חול־המועד געווען פאַרנומען מיט די גערעדטע שידוכים, געוואַרט אויף פאַרשלאָגן פון אַ לײַטישן שידוך, אַ גוטע משפּחה מיט אַ נדן, ווי אויך אַ דירה מיט מעבל. דאָס איז, אומגעפער, געווען דער סטאַנדאַרט פון שידוכים אין יענער צײַט. שמיני עצרת און שמחת־תורה האָט זיך יעדער ייד געפילט דערהויבן ווי אַ שותף צו מתן־תורה. בײַם אויסרופן צו די הקפות, האָט מען אַזאַ ייד טיטולירט: יעעעעמוווד הגביר, החסיד, רב (און אַזוי ווײַטער), איז מען מכבד מיטן כבוד פון דער תורה. שטעלט אײַך פאָר, ווי יעדער ייד האָט זיך דערפילט פרײַדיק און יום־טובדיק. די הקפות זענען געווען שיינע און פרײלעכע. אין דער פרי, נאָכן דאַווענען שמחת־תורה, האָט מען אין שטיבל אײַנגעאָרדנט אַ קידוש. דער גבאי האָט יעדן אײנעם געפרעגט, צי האָט ער שוין באַקומען. אויב נישט, האָט ער אים אָנגעגאָסן אַ גלעזל בראָנפן. נאָך דער הויפּט־קידוש לכבוד שמחת־תורה איז געווען ביי ר׳ שמואל און איטשע ראַלניק ז״ל אין הויז, מיט זיצפּלעצער פאַר יעדן אײנעם, סערווירט כיד המלך. מ׳האָט געטאַנצט און געזונגען ביז פאַרנאַכט.

פון אונדזערע געשטאַלטן

אין מײַן זכרון זענען פאַרבליבן עטלעכע אָנגעזעענע געשטאַלטן, טײַערע, שיינע יידן: פון לובלינער גאַס — אברהם משה מאַטיסעס, יחיאל אהרונס (אײַזנקרעמער); הירש שאַפּיראָ; אהרון חיל דער דאַזאַר (זילבערקאַנט); מלך קאַליכשטיין; ישראל מאיר שוחט; אליעזר אולאַריק; שמואל און חוהטשע ראַלניק. אַלע גוטע, נאָבעלע מענטשן. בנימין שניידער, אונדזער שכן; אַ צאָל פאַמיליעס מיטן נאָמען ראַזמאַרין: אלתר יאָסקיס, מיט זײַנע זין און טעכטער; לײזער מענדל ראַזמאַרין און זײַן בן יחיד יאָסל. אויסער דעם האָב איך געהאַט אַ סך באַקאַנטע און פרײַנד. יונגע און אַלטע. ווען מ׳האָט געבויט דאָס לעווערטאָווער שטיבל, בין איך געווען זייער טעטיק. כ׳האָב אויך געהאַט פרײַנד אין „התאחדות".

אָסטראָווער יידן האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט פרײַנדלעכקייט, גוטסקייט און פרומקייט. שבת אָדער יום־טוב האָט אָסטראָווע געהאַט אַ ספּעציעל יידישן חן. טראָץ דער שווערער עקאָנאָמישער לאַגע, האָט מען דעם שבת אָדער יום־טוב געפילט אין אַלע הײַזער, ווי אויך אויף דער גאַס. אָבער אַ געדריקטע שטימונג האָט ביי מיר אַרויסגערופן ערב יום־כיפור פאַרנאַכט, פאַר כל־נדרי, ווען אַ שכן אָדער שכנה זענען גע־

גאַנגען איבערבעטן איינער דעם צווייטן, מיט טרערן אין די אויגן געבעטן סליחה. מ׳האָט געבעטן גאָט אין הימל אויף אַ בעסער יאָר ווי דאָס פאַרגאַנגענע, אַז די ווענט האָבן מיטגעוויינט...

אַזוי זענען געגאַנגען די יאָרן, די צייט איז נישט געשטאַנען. דאָס לעבן איז געוואָרן שווערער, די שטייערן — זייער גרויסע, און קיין פּרנסה איז נישט געווען. אַ סך יוגנטלעכע זענען געפאָרן קיין וואַרשע זוכן באַשעפטיקונג. דאָס איז אויך געווען ביי נישט לייכטע באַדינגונגען. אַ סך מענער, שוין גאָר נישט קיין יונגע, פלעגן זיין אין וואַרשע 6 חדשים און אויף פּסח אָדער סוכות קומען קיין אָסטראָווע.

איך האָב שוין דערמאָנט דעם דאָקטער לאָסט, וואָס האָט אַריינגעבראַכט אויפ־לעבונג ביי דער יידישער יוגנט און זיי דערוועקט צו ציוניסטישער אַרבעט. אויך געבראַכט שטאָלץ די יידישע איינוווינערס. אַ גרויסער קענער אין מעדיצין. איך בין געווען זייער באַפריינדעט מיט אים און מיט זיין פרוי. אַז ער פלעגט אָנשרייבן אַ רעצעפּט פאַר איינעם, האָט ער באַלד געזאָגט דעם פּרייז, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ גרויסע חכמה. אויסער דעם איז ער געווען אַ מענטש, וואָס האָט יעדן געשעצט, דערצו אַ שטאָלצער, וואַרעמער ייד. אויך די ווייב זיינע איז געווען אַ נאָבעלע, מיט אַ גוטן כאַראַקטער.

אומגעפער אין 1932 בין איך געפאָרן חתונה האָבן מיט אַ חברה פון דער „מזרחי״־אָרגאַניזאַציע אין אָסטראָוו־מאַזאָוויעצקי. אַ האַלב יאָר שפּעטער בין איך מיט מיין געהייראַטער פרוי געקומען קיין אָסטראָווע, ווייל כ׳האָב באַדאַרפט די אַקטן און פּאַס־פּאָרט, כדי צו פאָרן קיין ארץ־ישראל. פאַרן אָפּפאָרן, האָט מען אונדז פון קרן קימת־קאָמיטעט איינגעאָרדנט אַ געזעגענונג־באַנקעט, וואָס האָט געדויערט אַ גאַנצע נאַכט. דערנאָך זענען מיר אַוועק צו דער באַן קיין גרודעק.

כ׳געדענק נאָך היינט די נעמען פון אייניקע יוגנטלעכע, ווי: אהרון צוקערמאַן ע״ה, יעקב מיהער (היינט אין אַרגענטינע), משה הירשס זון, שלמה יוחנן און עלי שאַפּירא, ליבע און בינה זאַנשיין, רייזל און יעקב לעווי, יעקב שאַף, חיים יואל און יוסף שאַף (פון „השומר הדתי״, שלום שאַפּס קינדער).

אָנהייב אַפּריל האָבן מיר פאַרלאָזט פּוילן דורך קאָנסטאַנצאַ און קיין ארץ־ישראל זענען מיר אָנגעקומען דעם 22.4.1934, ווו מיר האָבן געדאַרפט אָרגאַניזירן אַ ניי לעבן — און גאָט צו דאַנקען פאַר דעם אַלעם וואָס מיר האָבן דערגרייכט.

קומענדיק קיין ארץ־ישראל, האָב איך נישט געבענקט נאָך אָסטראָווע, נאָר נאָך די טייערע אָסטראָווער מענטשן.

אין שטעטל האָט מען געלעבט מיטן יחוס...

יעקב ליבהאָבער

אָסטראָווע, מיין געבוירן שטעטל, איך קען נישט שרייבן, אז איך בענק נאָך דיר, ווייל קיין שיינע, גליקלעכע, באַקוועמע קינדער־יאָרן, האָב איך דאָרט נישט געהאַט. אַזוי, אַז איך קען דיך נישט באַזינגען און שילדערן ווי אַ דיכטער. דאָקעגן בענק איך זייער און זייער נאָך די אָסטראָווער מענטשן, נאָך דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע איז אַזוי טראַגיש אויסגעמאָרדעט געוואָרן דורך די היטלעריסטישע באַנדיטן, מיט דער אַקטיווער מיטהילף פון דער אָרטיקער פוילישער באַפעלקערונג. איך בענק נאָך דיר, אָסטראָווע, מיט אירע האָרעפּאָשנע יידישע מענטשן, נאָך די שוסטערס, שניידערס, סטאָלערס, גאַרבערס, שמידן, רימערס און אַנדערע, וואָס האָבן געהאָרעוועט 16 שעה אַ טאָג — און דער גרעסטער טייל פון זיי האָבן נישט געהאַט אויף שבת. נאָך זיי בענק איך זייער.

1

מיין פאָטער האָט מען גערופן לייבעלע ברוך יוינעסעס. ווי מען האָט מיר דער־ציילט (נאָך היינט דערציילט עס מיר אברהם פייערשטיין און שלמה שאַפּיראָ), אַז מיין זיידע ברוך יוינעסעס איז געווען אַ רייכער ייד, אַ גרויסער תורה־קענער, גע־שטאַמט פון זייער אַ בכבודיקער משפּחה, געהאַט אַ גרויסע גאַרבעריי, געהאַלטן אַרבעטער און געפירט גרויסע געשעפטן. מיין פאָטער לייבעלע איז געווען אַן איינ־ציקער זונדל, אַ מפונק, וואָס האָט אויך מיטגעהאָלפן אין דעם זיידנס גאַרבעריי. ס'זענען אויך געווען פיר טעכטער.

איך בין געבוירן געוואָרן אין יאָר 1913, אַ יאָר פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

1914, ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן, איז מיין זיידע ברוך יוינעסעס מיט דער משפּחה אָפּגעפאָרן מיט אַ וואָגן לעדער קיין רוסלאַנד. זיי זענען טאַקע אָנגעקומען קיין מינסק, אָבער דער וואָגן מיט די לעדער איז נישט אָנגעקומען. זיי האָבן די מלחמה איבערגעלעבט אין מינסק, אין גרויס נויט און דחקות. אין מינסק זענען אויך געווען אַ סך אָסטראָווער משפּחות.

מיין פאָטער לייבעלע ברוכ'ס איז געבליבן אין אָסטראָווע. ווי געזאָגט, בין איך אַלט געווען אַ יאָר, ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן. אין יענער צייט איז גאַנץ

אַסטראָווע געוואָרן אָפּגעברענט און מיר האָבן דורכגעלעבט די מלחמה אין נויט. מיר זענען געווען דריי קינדער, איז מיין מוטער קראַנק געוואָרן אויף אַ לונגען־אָנצינדונג און ס'איז נישט געווען מיט וואָס איר צו ראַטעווען. די מוטער איז געשטאָרבן, אויך דאָס קליינע יינגעלע.

אין יאָר 1918, איז דער זיידע מיט דער משפּחה צוריק געקומען פון רוסלאַנד, מיט אַ קליין יינגעלע, וועלכער איז געבוירן געוואָרן אין מינסק. מ'האָט אים גערופן משה'לע ליבהאָבער. מיין פעטער, זייער אַ פעיִקער, קולטורעלער בחור, איז געפאַלן אויפן שלאַכטפעלד אין קאַמף קעגן די נאַציס הינטער לענינגראַד, אין דער צווייטער וועלט־מלחמה. זיין פרוי מרים רובינשטיין, אויך אַן אָסטראָווערין, האָט באַקומען אַן אויסצייכענונג פון דער סאָוויעטישער רעגירונג.

נאָכן צוריק קומען פון רוסלאַנד, איז מיין זיידע געווען אַ קראַנקער, צעבראָכענער מענטש, שוין נישט אומשטאַנד עפּעס אויפצוטאָן און שאַפן פּרנסה פאַר דער משפּחה. ער האָט כסדר געקרענקט. ס'האָט לאַנג נישט געדויערט און דער זיידע איז געשטאָרבן, די משפּחה איז געבליבן אין גרויס נויט. די באָבע אסתר האָט געהאַט אַ שוועסטער אין אַמעריקע, פלעגט זי פון צייט צו צייט שיקן אַ פּאָר דאָלאַר — און פון דעם האָט מען געלעבט.

אויך מיין פאָטער איז נישט געווען קיין ענערגישער מענטש און נישט געקאָנט פאַרזיכערן די פּרנסה, מ'זאָל קענען מענטשלעך לעבן. איז מען געבליבן מיטן יחוס — און אין טעפּל איז נישט געווען וואָס אַריינצולייגן...

2

מיינע קינדער־יאָרן זענען נישט געווען באַצירט מיט בלומען. נישט איין מאָל האָב איך מקנא געווען מיינע חברים, ווען זיי האָבן געגעסן פרישע פלעצלעך מיט ציבעלעס און מאָן, בעת איך האָב זיך געמוזט באַגנוגענען מיט שוואַרץ ברויט. אָבער די בני אהרונס אין חומש, האָב איך געקענט בעסער ווי מיינע חברים. מיין מאָראַלישער יסוד איז נישט געווען קלענער פון זייערן. אַזוי איז מען געוואַקסן ביז צו דער בר־מצווה. דאָ האָט מען שוין אָנגעהויבן טראַכטן וועגן תכלית, דאָס הייסט — אויסלערנען זיך אַ פאַך, כדי פאַרדינען אויף חיונה. מיר איז דווקא געפעלן געוואָרן צו לערנען שניי־דעריי, אָבער מיין פאָטער איז געווען קעגן דעם, ס'האָט אים נישט געפּאַסט צום יחוס... דאַקעגן האָט ער יאָ מסכים געווען, כ'זאָל זיך לערנען זיין אַ רימער — אַ סוחריש פאַך. האָב איך אָנגעהויבן אַרבעטן ביי אברהם קאָרן, אַ שטרענגער, בייזער מענטש, וואָס האָט געפאָדערט מ'זאָל ביי אים אַרבעטן ביז 10 ביינאַכט. איך האָב שנעל באַ־

הערשט דאָס פּאַך און פלעג מיט מיין באַלעבאָסטע, די פרוי קאָרן, פאָרן אויף די ירידים פאַרקויפן כאַמעטעס, שלייעס און אַנדערע זאַכן. זי איז געווען אַ טייערע, האַרציקע פרוי.

לויטן הסכם מיטן באַלעבאָס, האָב איך 2 יאָר געדאַרפט אַרבעטן אָן געלט. נאָך אַ יאָר, האָב איך געפאָדערט אַ לוין, אָבער דער באַלעבאָס האָט נישט געוואָלט צאָלן. בין איך אַוועק אַרבעטן צו אַ צווייטן רימער, מאָטל פאַמעלעס האָט ער געהייסן. ווען אברהם רימער האָט געזען, אַז איך אַרבעט ביי אַן אַנדערן, האָט ער גערופן מיין פאָטער צום הרב עלנבויגן צו אַ דין תורה. דער רב האָט געפּסקנט, אַז אויב איך קען אַרבעטן, קומט מיר געהאַלט, און ער האָט נאָך געשטראָפט אברהם רימער, פאַר וואָס ער פאָדערט פון אַן אָרעם קינד צו אַרבעטן אָן באַצאָלט. אויך ביי דעם פרישן באַלעבאָס האָט מען באַדאַרפט אַרבעטן ביז שפּעט ביינאַכט. אַזוי איז געווען איינגעפירט אין אַלע וואַרשטאַטן. איך האָב פון דעם זייער געליטן און האָב נישט געקענט מסכים זיין מיט דער שקלאַפן־אַרבעט.

3

איך האָב זיך פאַרשריבן אין קולטור־פאַראיין און אָנגעהויבן נעמען ביכער אין דער ביבליאָטעק. מיין ערשטער בוך, געדענק איך, איז געווען יואל מאַסטבוימס „דאָס רויטע לעבן", וואָס האָט באַהאַנדלט דעם אויפשטאַנד אין יאָר 1905, בעת דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד, ווען דער אַרבעטער־קלאַס איז אַרויסגעטראָטן קעגן דעם צאַר.

כ'בין זייער באַאיינדרוקט געוואָרן פון דעם בוך. איך האָב ווייטער געלייענט ביכער, צייטונגען און אָנגעהויבן פאַרשטיין דעם סאָציאַלן קאַמף. איך מיט נאָך חברים האָבן אָנגעהויבן צו טראַכטן, ווי אַזוי אויסקעמפן אַ קלענערן אַרבעטס־טאָג, כדי האָבן מער פרייע צייט אויף זעלבסטבילדונג.

מיר האָבן זיך פאַרזאַמלט אַ גרופּע עלטערע און יונגערע אַרבעטער און באַשלאָסן צו גרינדן אַ פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין צו פירן אַ לעגאַלע טעטיקייט. מיט דער צייט האָט מען באַקומען אַ לעגאַליזאַציע, געדינגען אַ לאָקאַל און אָנגעהויבן פירן אַ פּראָפעסיאָנעלע טעטיקייט. די אַרבעטגעבערס, אין גרעסטן טייל — אַליין גרויסע קבצנים, האָבן אויפגעהויבן אַ געשריי: „אַ באַנדע קאָמוניסטן מאַכן קאַליע די קינדער, פירן זיי אַראָפּ פון גלייכן וועג"... ס'האָט זיי אָבער נישט געהאָלפן. מיר האָבן אָנגעהויבן אַרבעטן מיטן פולן ברען.

אויף דער ערשטער פאַרזאַמלונג האָבן מיר באַשלאָסן צו פאָדערן אַ 10־שעהדיקן אַרבעטסטאָג, הגם געזעצליך האָט מען דעמאָלט געמעגט פאָדערן 8 שעה אַרבעט.

אָבער מיר אַליין האָבן נישט געוואָגט אַריבערצוגיין פון א 14־15 שעהדיקן אַרבעטס־טאָג אויף 8 שעה. ביי די בעלי־בתים וואָלט דאָס געהייסן, אַז מיר ווילן אַרבעטן נאָר אַ האַלבן טאָג. כדי דאָס צו רעאַליזירן, זענען מיר געווען געצוווּנגען צו פּראָקלאַמירן אַ שטרייק. אין פּוילן האָט מען געמעגט שטרייקן, מ׳האָט אָבער נישט געטאָרט צווינגען אַנדערע צו שטרייקן.

מיר דערמאָנט זיך אַזאַ פאַל:

איך בין אַוועק צו אַ גאַרבער־אַרבעטער אים אויפקלערן, ער זאָל צושטיין צום שטרייק. ער האָט מיך גאַנץ רויִק אויסגעהערט און געענטפערט: „יאַנקעלע, איר וועט גאָרנישט אויספירן, ס׳וועט אייך גאָרנישט העלפן, זיי האָבן ביקסן". „זיי" — האָט ער געמיינט די פּאָליציי. מען האָט אונדז געמסרט, אַז מיר זענען קאָמוניסטן און באַ־שולדיקט אין טעראָריזירן אַרבעטער און זיי צווינגען צו שטרייקן.

מען האָט אונדז געמאַכט אַ פּראָצעס, וועלכער איז פאָרגעקומען אין פּאַרצעווע. די ריכטער האָבן אונדז פאַרמשפּט אויף 6 חדשים תּפיסה. צווישן די פאַרמשפּטע איז אויך געווען דאָס מיידל סימע קופּערשמידט.

דער געריכט־אורטייל האָט געמאַכט אַ גרויסן רעש אין שטעטל. די מוטער פון סימע קופּערשמידט איז צו מיר געקומען מיט אַ געוויין: „ס׳טייטש, אַ מיידל אין קרימינאַל? ווער וועט מיט איר וועלן חתונה האָבן?" האָב איך איר געענטפערט: „אויב זי וועט נישט קריגן אַ חתן, וועל איך מיט איר חתונה האָבן"...

מיר האָבן דערלאַנגט אַן אַפּעלאַציע, וועלכע איז פאָרגעקומען אין לובלין. אַדוואָ־קאַט אַלטמאַן האָט אונדז שיין פאַרטיידיקט — און מיר זענען אַלע באַפרייט געוואָרן. די פרייד אין שטעטל איז געווען גרויס. נאָכן געווונען דעם פּראָצעס, האָט מען געאַרבעט 10 שעה אַ טאָג, וואָס איז געווען אַ גרויסע דערגרייכונג אין שטעטל. אין פאַראיין האָבן מיר געפירט אַ לעבהאַפטע טעטיקייט, אָרגאַניזירט קורסן צו לערנען שרייבן און לייענען יידיש און פּויליש. מיידלעך־מיטגלידערינס אין אונדזער פאַראיין, וואָס האָבן געענדיקט די „פּאָווּשעכנע" שול, האָבן פרייוויליק געגעבן לעקציעס: עטלעכע לעוו, ליבעלע וועסטנצוויייג און אַנדערע. מ׳האָט אויך אַדורכגעפירט פאַרשיידענע ליטעראַ־רישע און פּאָליטישע פאַרלעזונגען מיט אַרטיקע און איינגעלאַדענע פּרעלעגענטן.

4

אין יענער צייט (אין די דרייסיקער יאָרן), איז אַ גרויסער טייל פון דער אַסטראָוועער יוגנט אַוועק קיין וואַרשע, ווייל אין שטעטל איז נישט געווען צו וואָס זיך צו נעמען. ס׳האָבן נישט געסטייעט קיין אַרבעטס־פּלעצער פאַר אַלעמען. אין וואַרשע האָט די

יוגנט זיך איינגעאָרדנט ביי שווערע באַדינגונגען. אויף פסח פלעגן זיי קומען אַהיים אויסגעפּוצט אין שיינע אַנצוגן, שטייפע קאַפּעלושן און גלאַנציקע שיך. ס'איז געווען אַ פרייד אין שטעטל. ווער האָט זיי נישט מקנא געווען, הגם דאָס אויסשלייערן זיך איז נישט איינמאָל געווען אויפן חשבון פון נישט דערעסן אין משך פון אייניקע וואָכן. שפּעטער בין אויך איך מיט דעם געפּרוווט געוואָרן.

אויף יום־טוב, געדענק איך, זענען געקומען: שמואל אברבנל, בנימין גוטמאַן און אונדזער באַליבטער לייבל לעוו, אַ באַוווּסטזיניקער בחור און אויסגעצייכנטער רעדנער, וואָס האָט צוגעצויגן אַ סך יוגנטלעכע. צו זיינע לעקציעס זענען געקומען נישט נאָר די אַרבעטער־יוגנט, נאָר אויך פון די בירגערלעכע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. מיר פלעגן שלינגען יעדעס וואָרט זיינס, ווי חסידים די דברי תורה פון זייער רבין. ער האָט גערעדט לאָגיש, פּשוט, פאַרשטענדלעך, מיט גלויבן אין אַ בעסערן גורל, אין אַ שענערער וועלט. מיר פלעגן זיצן אויף דער לאַנקע ביי דעם טייך און זיך צוהערן צו זיינע שמועסן אויף פאַרשידענע טעמעס. זיינע ווערטער האָבן אַריינגעבראַכט פיל מוט און האָפענונג, ס'איז געווען לייכטער צו לעבן און געהאָלפן ראַנגלען זיך מיט די שוועריקייטן.

נישט אַזוי האָט אָבער פּאַסירט, ווי ס'האָט זיך געוואָלט. ס'איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה — און מיר האָבן זיך פאַרלוירן. די גאַנצע משפחה פון לייבל לעוו, די האַרציקע עלטערן, די שיינע פרייע שטוב, ווו ס'האָט זיך גרופּירט די גוטע אַסטראָווער יוגנט, זיין ווילע מוטער, וועלכע האָט אַזוי האַרציק און גאַסטפריינדלעך אויפגענומען — איז טראַגיש אומגעקומען.

נאָכן קריג איז אונדז באַוווּסט געוואָרן, אַז לייבל לעוו האָט אָנגעפירט מיט אַ ידישער פּאַרטיזאַנער־גרופּע אין די ראַדזינער וועלדער. זיי האָבן אַדורכגעפירט געוואַגטע אַקציעס קעגן דער דייטשישער אַרמיי. צום סוף איז ער געפאַלן אין קאַמף מיט אַ פּוילישער אַנטיסעמיטישער א. ק. באַנדע, שוין פאַרן סוף פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. כבוד זיין אָנדענק!

5

אייניקע יאָרן פאַרן קריג, בין איך אַוועק קיין וואַרשע און דאָרט נישט שלעכט פאַרדינט, זיך איינגעאָרדנט און געווען טעטיק אין פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין. לייבל לעוו און זיין שוועסטער שיפרע זענען שוין געווען וואַרשעווער איינוווינער. זיי האָבן טאַקע מיר געהאָלפן צוביסלעך זיך איינאָרדענען אין וואַרשע. אַז מען געפינט זיך מיט איי־גענע מענטשן, איבערגעגעבענע חברים, איז לייכטער אויף דער נשמה. אין דער

פרייער צייט פלעגט מען זיך טרעפן אין קראַשינסקיס גאָרטן, אָדער שבת אינדערפרי מאַכן אַן אויספלוג מיט דער „קולטור־ליגע", אויף דעם שויס פון דער נאַטור. און אַז צוויי יונגע מענטשן טרעפן זיך און מ׳פאַרליבט זיך — האָט מען חתונה. שיפרע לעוו איז געוואָרן מיין פרוי — און איך האָב זיך נישט געגאַרט. מיר האָבן ביידע אַדורכגעמאַכט זייער שווערע צייטן, אָבער שטענדיק זיך פאַרשטאַנען און קעגנזייטיק געהאָלפן. אמת, איך האָב אַ גוטע פרוי, אַ שיינע משפחה, געלערנטע קינדער און אייניקלעך. ליידער, איז די פרייד נישט קיין פולקאָמע, ווייל אונדזערע ביידע פאַ־מיליעס זענען אומגעקומען פון די דייטשע באַנדיטן, באַזאַמען מיטן גאַנצן שטעטל יידן. מיין פרוים שוועסטער עטעלע, מיטן מאַן און קינדער — אין לוצק, אויך מיין ברודער ישראל, זענען אומגעקומען אין לוצק.

חברים וקוראים של הספריה היהודית, 1932

מיטגלידער און לייענערס פון דער יידישער ביבליאָטעק, 1932

Readers-members of Jewish library

פון דער אַלטער היים

אסתר־זלאַטע דומן־רושניעווסקי

א

אָסטראָווע איז געווען אַרומגערינגלט מיט סעדער, גערטנער און אַ וועלדל, וואָס מיר, שול־קינדער, האָבן געפלאַנצט. אַ טייכל האָט זיך געשלענגלט אין מיטן שטעטל, צו דער פרייד און נוצן פון די איינוווינער. זומער האָט מען דאָרט געוואַשן וועש און זיך געבאָדן. ווינטער, ווען דאָס טייכל איז געווען פאַרפרוירן, האָבן שול־קינדער און יוגנט זיך געגליטשט אויפן אייז מיט רעש און געפילדער.

דאָס טייכל האָט געגעבן מעגלעכקייטן פאַר אַ וויכטיקן פרנסה־צווייג — גאַרבערײַ. די גאַרבאַרניעס האָבן זיך קאָנצענטרירט ביים טייכל, ווייל כדי אויסצואַרבעטן גוטע לעדער, פאָדערט זיך פליסיק וואַסער.

די יידן האָבן זיך פאַרנומען מיט מסחר און אַרבעט. אין די הויפּט־גאַסן זענען געווען געשעפטן און קרעמלעך. די האַנטווערקער האָבן געאַרבעט אין די היימען. אויך דינגען, צי אַרענדירן סעדער, איז געווען אַ טייל פון די יידישע פרנסות.

די קריסטלעכע באַפעלקערונג האָט זיך פאַרנומען מיט ערד־אַרבעט. יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק פלעגן די פויערים פון די אַרומיקע דערפער ברענגען זייערע פּראָדוקטן אין שטעטל און פאַר דעם איינגעלייזטן געלט איינקויפן קליידער, שפּייז־אַרטיקלען, געצייג צו פעלד־אַרבעט. די יידן האָבן שווער געאַרבעט אויף זייער פרנסה, פון גאַנץ פרי ביז די שפּעטע נאַכט־שעהען.

דערפאַר, אַז ס׳איז געקומען שבת, האָט געהערשט אַ גאָר אַנדערע אַטמאָספער.

מיט ציטער און בענקשאַפט דערמאָן איך די שבתים און יום־טובים אין דער אַלטער היים. די געשעפטן און קלייטלעך זענען געוואָרן געשלאָסן, די הייזער — אויפגערוימט, קליין און גרויס האָבן זיך אויסגעפוצט אין די שענסטע קליידער, אויפצונעמען דעם חשובן גאַסט — די שבת־מלכה, צו וועלכער מ׳האָט זיך געגרייט אַ גאַנצע וואָך. די שבת־ליכט האָבן פון זיך אויסגעשטראַלט הייליקע פייערלעכקייט, וועלכע האָט באַצויבערט און דערהויבן. פרומע יידן אין שטעטל, האָבן זייער טרייסט געפונען אינעם טיפן גלויבן.

פון גרויס באַדייטונג איז געווען ווען אַ רבי האָט באַזוכט דאָס שטעטל. די חסידים האָבן אים אויפגענומען מיט טענץ און געזאַנג. ס׳איז געווען צו באַוווּנדערן ווי קראַנקע

יידן, פאַרזאָרגטע פון טאָג־טעגלעכע דאגות, האָבן ממש אויפגעלעבט, געשטראַלט פון פרייד און מיטגעטאַנצט. אַזאַ רבין האָט מען אויפגענומען ווי אַ מלך...

די גרעסטע פרייד איז געווען דאָס פאַרענדיקן שרייבן אַ ספר־תורה. מען האָט די ספר־תורה געפירט מיט גרויס פּאַראַד פון בית־מדרש צום שטיבל, מיט מוזיק און טענץ, באַגלייט פון רייטער אויף אויסגעפּוצטע פערד. אַלע יידן אין שטעטל האָבן אָנטייל גענומען אין דער שמחה און אויך אין דער סעודה לכבוד דער געשעעניש.

ב

אָסטראָווער יידן זענען געווען האַרציקע מענטשן מיט אַ וואַרעמער באַציונג צו זייערע אָרעמע און קראַנקע איינוווינער. מען האָט געגעבן צדקה און זיי געהאָלפן מיט אַלעם, אַפילו חתונה געמאַכט אָרעמע כלות.

אַ גרויסע אויסגאַבע איז געווען — אויסצוהאַלטן די קינדער אין חדר. קיין יידישע שול איז נישט געווען. האָט מען געלערנט אין חדר און גלייכצייטיק אין דער פּוילישער פאָלקס־שול („פּאָווּשעכנע"). ביי די יידישע קינדער איז פּויליש געווען זייער צווייטע שפּראַך, ווייל אין דער היים האָט מען גערעדט נאָר יידיש. דאָך האָבן אונדזערע קינדער זיך אויסגעצייכנט אין לערנען אין דער שול.

ס'זענען געווען אויך ליבעראַלע פּוילישע לערערס, וועלכע האָבן אַרויסגעוויזן ליבשאַפט צו די פעיִקע יידישע שילערס. אָבער דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך פאַרשפּרייט אַפילו אין די לערן־ביכער.

דעריבער איז געווען אַ גרויסע פרייד ביי די יידישע מיידלעך, ווען עס האָט זיך געגרינדעט אַ בית־יעקב־שולע. איין לערערין האָט געקענט געפינען אָרט פאַר אַלע מיידלעך אין שול־עלטער, וועלכע האָבן געוואָלט לערנען. די לערערין רחל קיימאַוויטש האָט געהאַט גרויסע פעיִקייטן צו דערמוטיקן יידישע קינדערישע הערצער, זיי זאָלן זיך נישט שעמען מיט זייער יידישקייט. ליידער, איז די שול ליקווידירט געוואָרן צוליב מאַטעריעלע שוועריקייטן.

קיין מיטלשול איז אין אָסטראָווע נישט געווען. דאָך איז אויסגעוואַקסן אַ באַוווּסטזיניקע יוגנט, וועלכע האָט זיך אָרגאַניזירט אין פאַרשידענע פּאַרטייען, פאַריינען און ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. ביים קולטור־פאַריין איז געווען אַ גרויסע יידישע ביבליאָטעק, פאַרזען מיט ביכער פון דער וועלט־ליטעראַטור אין יידישער איבערזעצונג: די ווערק פון טאָלסטאָי, דאָסטאָיעווסקי, גאָרקי, טורגעניעוו, טשעכאָוו. פּושקין און אַנדערע. אויך פון דער פראַנצויזישער ליטעראַטור — וויקטאָר הוגאָ, באַלזאַק, עמיל זאָלאַ, ראָמען ראָלאַן. מיר האָבן געליינט „דער צויבער־באַרג" פון טאָמאַס מאַן. ביבליאָ־

טעקאַר איז געווען ישראלטשע זיידהאָפּט, אַ מענטש מיט אַ סך וויסן און קולטור (נפטר געוואָרן אין בראַזיל).

עס האָבן זיך געשאַפן דראַמאַטישע קרייזלעך צו שפּילן יידיש טעאַטער. ביים אויפפירן דעם „יידישן קעניג ליר״, האָב איך געהאַט די ראָל פון דער יינגסטער טאָכטער טייבעלע.

איך האָב באַלאַנגט צו דער ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע „השומר הדתי״. אָנפירער איז געווען דער חשובער און פון אַלעמען געשעצטער אריה אלקון. די אָרגאַניזאַציע איז געווען אַ המשך פון די לימודים אין שול. מיר האָבן געלייענט גוטע ביכער, צייטונגען, דיסקוטירט וועגן פּאָליטיק און געטרוימט פון ארץ־ישראל. אַ דאַנק די הכשרה־קיבוצים, האָבן געציילטע חברים באַקומען סערטיפיקאַטן און אָנגעקומען אין אויסגעבענקטן לאַנד. אַנדערע זענען יאָרן אָפּגעזעסן אויף הכשרה, נאָר אָן רעזולטאַטן. איין טייערע חברטע אונדזערע, ראַשקע זאַקרויטשיק, האָט נאָך צוויי יאָר הכשרה, ענדלעך באַקומען דעם סערטיפיקאַט אין דער וואָך פון מלחמה־אויסברוך. זי האָט מיט דער לעצטער שיף אָפּגעשיקט איר באַגאַזש קיין ארץ־ישראל און אַליין פאַרשפּעטיקט אַרויסצופאָרן.

ג

מען האָט געפילט, אַז די מלחמה דערנענטערט זיך. מיט איינמאָל זענען אַלע וועגן פאַר אונדז געווען פאַרמאַכט. דאָס שרעקלעכע איז געקומען דעם 1טן סעפּטעמבער 1939. די דייטשע האָרדעס זענען באַפאַלן פוילן. אין פאַרצווייפלונג האָט די יידישע יוגנט פאַרלאָזן די היימען, ווייל מען האָט געוווסט, אַז די נאַציס לויערן אויף זיי, ווי די ווילדע וועלף. אויך איך האָב פאַרלאָזן די היים און מיינע יונגע טאַטע־מאַמע, די ליבע באָבע, שוועסטער, ברידער, פעטערס, מומעס, קוזינען און פריינד, וועמען כ׳האָב נשמהדיק ליב געהאַט — און זיי מיך. געהאָפט שנעל זיך צוריקקערן, אָבער מער האָב איך מיין היים נישט געזען.

אַ טאָג נאָך שמחת־תורה 1942, זענען זיי אַלע פאַרטריבן געוואָרן פון זייערע היימען און בעסטיאַליש געוואָרן אויסגעמאָרדעט. איינציקע צוויי יידן האָבן זיך על־פּי־נס אָפּגעראַטעוועט. דאָס זענען, צו מיין טרייסט, געווען מיין פאָטער ז״ל און מיין ברודער משה — אים צו לענגערע יאָר.

מיין האַרץ איז פאַרקלעמט אויפן פאַרלוסט פון מיין יונגער מאַמען מיט מיינע דריי שוועסטער און דריי ברידער, ווי פון אַלע האַרציקע פריינד.

די יידישע אָסטראָווע, וווּ איך בין געבוירן און אויסגעלעבט גליקלעך מיינע קינדער־ און יוגנט־יאָרן — איז פאַרשוווּנדן.

שולן און יוגנט־אָרגאַניזאַציעס

שרה ציפּורקין־וואַסערמאַן

אין מיינע זכרונות וועגן געבורט־שטעטל, וויל איך דערמאָנען די ווערטער פון ליד, אויב איך האָב נישט קיין טעות, איז עס וועגן שטעטל באַראַנאָוויטש:

„קליין ביסטו ווי אַ פּעסעלע,
נאָר אין מיינע אויגן ביסטו גרויס!
איך ליב דיין יעדעס געסעלע,
ווי מיין אייגן הויז״.

אַזוי פיל אויך איך לגבי אָסטראָווע. איך האָב שוין געלעבט אין גרויסע שטעט, ווי: לעמבערג, ווראָצלאַוו און אַנדערע, נאָר מיינע געדאַנקען און בענקשאַפט ווענדן זיך צו מיין געבורט־שטעטל, אין וועלכן ס'האָבן געלעבט גוטע יידן מיט אַ פיינער יוגנט. איך וויל בלויז דערציילן פון דער „בית־יעקב״־שול, די פּוילישע פאָלקס־שול („פּאָווּשעכנע״) און די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס.

אויב איך האָב נישט קיין טעות, איז די „בית־יעקב״־שול געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1930 אָדער 1931. איך בין אָנגעקומען אין צווייטן קלאַס, ווייל ס'האָב שוין געקאָנט אַ ביסל לייענען און שרייבן. די שול האָט פאַרמאָגט 4 קלאַסן און האָט זיך געפונען לעבן דער אַפּטייק, אין הויז פון דער משפחה גרינבלאַט. ווי איך פאַרשטיי, האָט וועגן דעם געזאָרגט די קהילה, וועלכע האָט געהאַט אויפזיכט איבערן „בית־יעקב״, וווּ מיר האָבן געלערנט שרייבן, לייענען, יידישע געשיכטע, ווי אויך דאַווענען, חומש און לשון־קודש, פאַרטייטשט אין יידיש. די לערערין רחל קיימאָוויטש (פון לאָמזשע) איז געווען אַ פיינע, גוטע פרוי. איר צוגאַנג צו די לימודים און באַציונג צו די קינדער, איז געווען דורכגעדרונגען מיט ליבשאַפט. איר טעטיקייט האָט זיך נישט באַגרענעצט בלויז צום לערנען, נאָר אויך אָרגאַניזירט דאָס דאַווענען פרייטיק צו־נאַכט און שבת אין דער פרי. די מעלאָדישע ניגונים פון לכה־דודי, לכו נרננה און אַנדערע, קלינגען נאָך היינט אין מיינע אויערן. צו יעדן יום־טוב האָט זי צו־געגרייט פאַסיקע קינדער־פאַרשטעלונגען, צו וועלכע מ'האָט געדונגען דאָס שטאָטישע קולטור־הויז. די עלטערן בפרט און די יידישע באַפעלקערונג בכלל, האָבן מיט פרייד באַזוכט די אונטערנעמונגען. כדאי צו באַמערקן, אַז די לערע אין „בית־יעקב״, איז פאָרגעקומען נאָך די לערן־שעהען אין דער מלוכישער שול.

וואָס שייך דער פוילישער פאָלקס־שול („פּאָווושעכנע״), האָב איך אָנגעהויבן לערנען אין יאָר 1929. די שול האָט זיך געפונען אין איין געגנט, אָבער געווען פונאַנדערגעטיילט אין פיר באַזונדערע הייזער. מ׳האָט דעמאָלט אָנגעהויבן בויען אַ דריי־שטאָקיקע געביידע אויפן פּלאַץ ווו ס׳איז געווען די פּראַוואָסלאַוונע צערקווע. ווען איך האָב אָנגעהויבן לערנען אין שול, איז געקומען ווינען אין אונדזער שטאָט דער יידישער לערער ראָזען, וואָס איז באַשטימט געוואָרן צו לערנען אין ערשטן קלאַס פון בלויז יידישע קינדער — און ער האָט זיי געלערנט ביזן פאַרענדיקן דעם דריטן קלאַס. מיר זענען שנעל אָנערקענט געוואָרן ווי גוטע שילערס מצד דעם שול־דירעקטאָר, וועלכער פלעגט קומען אונדז עקזאַמינירן און אויסגעדריקט זיין פאַרווונדערונג, אַז קינדער וואָס רעדן אין זייערע היימען יידיש, האָבן זיך אַזוי אויסגעצייכנט אין די לימודים אין דער פוילישער שפּראַך. דאָס האָט אויך געהאָט אַ המשך, ווען מיר זענען אַריבער אין פערטן קלאַס, שוין צוזאַמען מיט נישט־יידישע שילערס. אויך דאָ האָבן מיר באַוויזן אָנערקענט צו ווערן ווי פיל בעסערע תלמידים.

אין יענע צייטן האָבן מיר נישט געפילט קיין אַנטיסעמיטישע אַטמאָספער, סיי מצד די פוילישע שילערס, ווי פון די לערערס. אַ פּאָר ביישפּילן: ווי באַוווסט, האָבן יידישע שילערס נישט באַזוכט שבת די שול. פון אייגענעם ווילן, האָבן פוילישע שילערס אונדז איבערגעגעבן די פאַרגעבענע היים־לעקציעס. אויך די לערערס האָבן אויסגעמיטן אָנצוהייבן נייע טעמעס. יידישע שילערס האָבן זיך באַטייליקט אין די מיינסטע פאַרשטעלונגען אין שול־אונטערנעמונגען. אין פאַרלויף פון אייניקע יאָרן איז געווען איינגעפירט, אַז אין די שעהען ווען די קריסטלעכע שילערס האָבן געלערנט רעליגיע ביים קאַטוילישן גלח, האָבן מיר, די יידישע שילערס, געלערנט יידישע געשיכטע ביים לערער לאַנדאַו (פון וולאָדאַווע). מיר האָבן אויך געלערנט האַנט־אַרבעט, וועלכע איז מיר שפּעטער זייער צונוץ געקומען אין מיינע וואַנדערונגען אין די מלחמה־יאָרן.

(ווען אין יאָר 1962, בעת מיין באַזוך אין אָסטראָווע, האָב איך זיך געטראָפן מיט געוועזענע פוילישע שילערס, האָבן זיי מיר דערציילט, אַז אַלע אָן אויסנאַם לערערס זענען אומגעקומען אין פאַרטיזאַנער־קאַמף קעגן די נאַציס. געבליבן זענען זייערע פרויען, וואָס איך האָב אייניקע פון זיי באַזוכט).

מיטן ענדיקן די שול, האָבן זיך געענדיקט די שיינע קינדער־יאָרן. די יוגנט האָט נישט געוואָלט זיצן מיט פאַרלייגטע הענט. מען האָט זיך געלערנט פאַכן און אָנגעהויבן קומען אין געזעלשאַפט. איך מיט מיין חברטע האָבן אָנגעהויבן קומען אין בית״ר. צוגערעדט דערצו האָט אונדז מיין קוזין שלמה וואַסערמאַן. אויסער זינגען, טאַנצן,

שפּילן שאַך און פּינג־פּאָנג, האָבן די עלטערע חברים מיט אונדז זיך פאַרנומען מיט אויפקלערונג, לייענען און שמועסן וועגן פּאָליטיק — און גאַנץ באַזונדערס וועגן לעבן און דער געשיכטע פון יידישן ישוב אין ארץ־ישראל. צו הערצלס און טרעמפּעלדאָרס יאָרצייטן, האָט מען איינגעאָרדנט טרויער־אַקאַדעמיעס, פאָרשטעלונגען. מען האָט אויך אָרגאַניזירט קעסטל־אָוונטן שבת־צונאַכטס, צו וועלכע עס פלעגן קומען יוגנטלעכע פון „גורדוניה״, „התאחדות״, השומר הדתי. מען האָט אויף צעטעלעך געשריבן פראַגן, וועלכע איינער האָט צונויפגענומען אין אַ היטל. אַ געוויילטער פּרעזידיום האָט גע־ענטפערט אויף די פראַגן און ביי דער געלעגנהייט האָבן זיך געפירט הייסע, אינטע־רעסאַנטע דיסקוסיעס.

מיט דער צייט, האָט זיך דערוועקט אַ דראַנג אויסצוברייטערן און פאַרטיפן אונדזער וויסן. אַ טייל האָט אָנגעהויבן זיך אָריענטירן אויף לינקס. אויסער די צייטונגען „היינט״ און „מאָמענט״, האָט מען אָנגעהויבן כאַפּן אַ קוק אין דער בונדישער „פאָלקסצייטונג״, ווי אין פּוילישן „ראָבאָטניק״. מיין קוזין שמשון דומאַן פון לעוואַר־טאָוו, האָט פון מאָל צו מאָל מיר צוגעשיקט די פּוילישע צייטשריפט „שוואַרץ אויף ווייס״, וועלכע אַ סך יוגנטלעכע האָבן ביי דער געלעגנהייט אויך געלייענט. מ׳האָט גענומען אויסבאָרגן ביכער פון דער ביבליאָטעק. איך געדענק די ערשטע ביכער, וועלכע זענען ביי אונדז געווען שטאַרק פּאָפּולער: מ. גאָרקיס „מיינע אוניווערסיטעטן״, „די מוטער״; פון וויקטאָר הוגאָ: „דער מענטש וואָס לאַכט״; טאָלסטאָיס „מלחמה און שלום״ און אַנדערע. מיר פלעגן שמועסן און טיילן זיך מיט איינדרוקן פון די איבערגעלייענטע ספרים. אַזוי — ביז דעם אויסברוך פון קריג.

אַ געוויסער טייל פון אונדזער יוגנט האָט באַוויזן צו אַנטלויפן אויף דער סאָוויעטישער זייט. נאָר די פאַרבליבענע יידישע באַפעלקערונג האָט געטיילט דעם טראַגישן גורל פון די אומגעקומענע זעקס מיליאָן קדושים.

אַסטראָווער דערמאָנונגען

רבקה פריינד־דזשעוויצקי

איך בין געבוירן געוואָרן ביי די עלטערן יענקל פייוול און די מאַמע חיה, סוחרים פון תבואה און מעל. איך געדענק, אַז אין יאָר 1920, ווען די „האַלערטשיקעס״ זענען אַריין אין שטעטל, האָבן זיי געשניטן די בערד ביי יידן. מיין טאַטן האָבן זיי שטאַרק צעשלאָגן. ווען זיי האָבן געהערט אַז ער האָט קליינע קינדער, האָב זיי אויפגעהערט צו שלאָגן. אַ שכן, וואָס פלעגט יעדן פרייטיק און שבת עסן ביי אונדז חלה מיט פיש, האָט אונדז גענומען צו זיך און געהאָלפן מיט וואָס ער האָט געקענט. מיין טאַטע האָט געהאַט באַגראָבן געלט אין קאַמער, האָבן די באַנדיטן געוואָלט עס אויפקאָפּען, אָבער דער קריסט האָט געזאָגט, אַז דאָ וווינען אָרעמע לייט, זענען זיי אַוועק.

ווען די קינדער זענען גרעסער געוואָרן, זענען זיי געגאַנגען אין שול, ווו ס׳זענען געווען לערער אַנטיסעמיטן. די קריסטלעכע קינדער פלעגן אונדז רופן „זשידוווקי״, ספּעציעל ווען דער גלח פלעגט קומען זיי געבן די רעליגיע־לעקציע. פון דער לעקציע פלעגן די יידישע קינדער אַרויסגיין. אַז דער גלח איז אַוועק, זענען די פּוילישע קינדער געווען נאָך מער אין כּעס אויף אונדז. געווען אָבער אויך לערער, וואָס האָבן נישט דערלויבט אונדז צו רופן „זשידזשע״, נאָר „איזראַעליטאַ״.

איך געדענק, ווי דריי יידישע שכנים פון אונדזער גאַס, זענען געגאַנגען קיין פּאַרצעווע, זענען זיי באַפאַלן אוקראַינער, דערהרגעט און צוגענומען זייער געלט. ווען מיין טאַטע האָט אויפגעשטעלט די סוכּה, האָבן די קריסטן, וואָס זענען צוריק געגאַנגען פון קלויסטער, אַריינגעוואָרפן שטיינער אין דער סוכּה.

אין אָסטראָווע איז געווען אַ שיינע ביבליאָטעק. באַרימטע בינע־קינסטלער מיט זייערע טרופּעס פלעגן קומען און שפּילן טעאַטער. ס׳איז אויך געווען אַ ציוניסטישע יוגנט.

אין די לעצטע יאָרן האָבן די פּאָליאַקן זיך גענומען צום האַנדל און אַוועק־געשטעלט פּיקעטן ביי די יידישע געשעפטן. ערב פּסח פלעגן יידן מורא האָבן פאַר אַ פּאָגראָם, ווייל מען האָט זיי באַשולדיקט אין נעמען בלוט פון קריסטלעכע קינדער פאַר מצות.

דאָס זענען מיינע דערמאָנונגען פון אָסטראָווע.

ווי איך געדענק מיין שטעטל

מרים רובינשטיין-שנקל

אלס קינד האָט מיין מאַמע מיך געשיקט לערנען אין אַ פּוילישער שול, הגם אַ סך יידישע קינדער האָבן דאָרט נישט געלערנט, ווייל די שול האָט זיך געפינען ווייט פון זייערע היימען. די יינגלעך האָט מען בדרך כלל געשיקט אין חדר. די יוגנטלעכע האָט מען געשיקט לערנען אַ פאַך. אַז זיי האָבן נישט געהאָט קיין באַשעפטיקונג, זענען זיי געפאָרן אין דער גרויסער שטאָט צו אַרבעטען און פאַרדינען. יידן אין שטעטל האָבן געצויגן זייער חיונה פון קליינעם מסחר און פון פאַרשידענע מלאכות.

די קהילה האָט אויסער איר אַלגעמיינער טעטיקייט, אויך געהאָלפן אָרעמע מענטשן. ס'איז געווען אַ גמילות חסדים קאַסע, וועלכע האָט ערטיילט הלוואות נויטבאַדערפטיקע משפחות. אַ קליינע בעקעריי האָט באַזאָרגט מיט ברויט און געבעקס די יידישע באַפעלקערונג. אונדזער שטעטל איז געווען פרום, פיל יידן זענען געזעסן אין בית המדרש און געלערנט, בעת די פרויען האָבן באַדאַרפט אַרבעטן און פאַרדינען אויף פרנסה, וועלכע איז זייער שווער אָנגעקומען. איז מען געפאָרן קיין אַמעריקע, קיין בראַזיל אָדער אַרגענטינע, מיט דער האָפענונג דאָרט זיך אויסצובעסערן די לאַגע און דערנאָך אַראָפּנעמען די פאַמיליע.

נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, זענען אַנטשטאַנען פאַרשידענע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. די יוגנט האָט געוואָלט פריִער אָנקומען צו דער הכשרה, כדי זיך גרייטן צו עליה און צו פּראָדוקטיווער אַרבעט אין ארץ-ישראל. אויך אַ פּרץ-ביבליאָטעק איז אַנטשטאַנען מיט זייער אַ סך ביכער פון יידישע און נישט יידישע שרייבערס. אויף די רעפעראַטן און לעקציעס האָט מען גערעדט וועגן ליטעראַטור, פּאָליטיק, יידיש לאַנד. די דאָזיקע קולטורעלע טעטיקייט איז געפירט געוואָרן צווישן אַ פּאַראָרעמטער יוגנט, וואָס זייער מאַטעריעלע לאַגע אין שטעטל איז ממש געווען אויסזיכטלאָז. די נויט, דער אַנטיסעמיטיזם און אָרעמע טאַטע-מאַמע, וואָס האָבן זיך שווער געראַנגלט פאַר זייער עקזיסטענץ, האָט ראַדיקאַליזירט די יידישע יוגנט. דער געשאַפענער אַרבעטער-פאַריין האָט צוגעצויגן אַ סך יוגנטלעכע, וואָס פלעגן זיך צונויפקומען יעדן אָוונט אין דער ביבליאָטעק און אין אַנדערע אָרגאַניזאַציעס, ווו מ'האָט פאַרברענגט אין אַ געזעלשאַפט און גלייכצייטיק גערעדט און דיסקוטירט וועגן אַלע אינטערנאַציאָנאַלע און יידישע פּראָבלעמען, וועלכע זענען געווען אַקטועל צו יענער צייט.

פאַר די אָרעמע יידן האָבן געזאָרגט גוטהאַרציקע מענטשן, וואָס זענען אַרומגעגאַנגען און געזאַמלט געלט, עסנוואַרג און אַ מלבוש פאַר די באמת נויטבאַדערפטיקע. ספּעציעל פּרייטיק פאַרנאַכט האָט מען שוין געוווּסט ווער פון די שכנים עס האָט נישט אויף שבת און מ׳האָט אַלץ געטאָן, אַז אַזאַ משפּחה זאָל חלילה נישט הונגערן אין שבת. מיר געדענקט זיך גוט דעם ד״ר לאַסט, וואָס פלעגט אָן אָפּצאָל באַזוכן קראַנקע, אָרעמע יידן און אַפילו מיט זיין געלט געקויפט פאַר זיי די רעצעפּט.

אין די שבתים און יום־טובים האָט דאָס שטעטל באַקומען אַ גאָר אַנדערן אויסזען. אויסגעפּוצט אין די שענסטע בגדים, איז דער עולם געגאַנגען דאַווענען אין שיל, אין בית־המדרש און אין די פאַרשידענע חסידים־שטיבלעך. אַ יום־טוב אין שטעטל איז אויך געווען, ווען ס׳איז געקומען קיין אָסטראָוו אַ רבי, וואָס איז איינגעשטאַנען ביי איינעם פון זיינע חסידים. די יידן זענען מיט „קוויטלעך" געקומען צום רבין און ביי אים געבעטן פּרנסה, געזונט, אַ רפואה שלימה פאַר אַ קראַנקן, אַ זיווג און אַ נדן פאַר אַ טאָכטער, וועלכע מ׳האָט באַדאַרפט חתונה מאַכן. אַז דער רבי איז אַוועק געפאָרן, איז דאָס שטעטל צוריק געוואָרן וואָכעדיק, מאָנאָטאָן און לאַנגווייליק.

אמתדיקע פרייד און התלהבות האָט געהערשט שמחת תורה. מ׳האָט אַפילו געזען אין די גאַסן שיכורע יידן און אין יעדן בית תפילה האָט זיך געטאָן אויף טיש און אויף בענק. אויך פּורים, געדענק איך, איז געווען אַ יום־טוב פון פרייד, באַזונדערס פאַרן קליינוואַרג, וואָס האָט זיך פאַרשטעלט און אויך פאַרנומען מיטן פונאַנדערטראָגן שלח־מנות, אָדער אַרומגעגאַנגען מיט אַ „פּורים־שפּיל" אין די רייכע היימען און דאָרט באַקומען געלט און נאַשוואַרג.

ערב פּסח, אויסער די אייגענע זאָרג ווי אַזוי איינצואָרדענען דעם שיינעם יום־טוב, האָט מען אויך באַדאַרפט אַ טראַכט געבן וועגן די אָרעמע משפּחות און זיי צושטעלן מצות און שפּייז אויף יום־טוב. די טעג ערב פּסח האָבן זיך גוט אָנגעזען אינעם שטעטל. מ׳האָט גערייניקט די שטובן, זיי געקאַלכט, געלופטערט די ספרים, די קליידער און בעטגעוואַנט. דער האַנדל און מלאכה זענען געוואָרן אינטענסיווער, מ׳האָט געוואָלט פאַרדינען וואָס מערער אויף יום־טוב. דאָס פאַרקויפן חמץ איז געווען אַ וויכטיקע געשעעניש אין שטעטל. די פּאָליאַקן האָבן שוין געוווּסט, אַז במשך 8 טעג וועלן יידן נישט האַלטן ביי זיך אין שטוב קיין „כאַמעץ" און זיי האָבן פאַר ביליק איינגעקויפט פאַרשידענע זאַכן אויף אַ גאַנצער וואָך. און נאָך אַ סימן אַז דער גרויסער יום־טוב דערנענטערט זיך: יידישע יונגעלייט זענען געקומען פון די גרויסע שטעט אויף די פּסח־טעג, כדי זיין צוזאַמען מיט טאַטע־מאַמע און שוועסטער־ברידער אין די 8 טעג. דאַקעגן די שטעטלדיקע בחורים וואָס האָבן שוין געהאַט אויסגעוואַנדערט מעבר לים,

האָבן געהאָלפן זייערע משפחות מיט וואָס זיי האָבן געקענט און געפאָדערט אַלץ צו פאַרקויפן, כדי צו זיי אַריבערפאָרן. איך האָב געהאַט אַ ברודער און שוועסטער אין בראַזיל, וואָס האָבן אונדז טאַקע פאַרגעלייגט אַלץ צו ליקווידירן און קומען צו זיי. אָבער מיין מוטער האָט נישט געוואָלט וועמען איבערלאָזן אין שטעטל — און זי איז צוזאַמען מיט אַ סך יידן אומגעקומען אין מיידאַנעק.

אין יענע באַדינגונגען בין איך אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער אומלעגאַלער קאָמוניסטישער יוגנט־־אָרגאַניזאַציע, גלויבנדיק, אַז מיר וועלן באַפרייען דאָס פאָלק פון דער אָרעמקייט און פון אַלע אַנדערע צרות, פון וועלכע עס ליידט די מענטשהייט. מיר האָבן געפירט אונדזער אַרבעט אין קאָנספּיראַציע, געטראָפן זיך אין געהיים אויף קרייזלעך, זיצונגען און פאַרזאַמלונגען — אין וואַלד (זומער), אין גאָרטן, אין שטובן. איך האָב געהאָלפן מיין מאַמען פאַרקויפן אין דער בעקעריי, וועלכע זי האָט געפירט. קיין פרנסה האָט אונדז נישט געפעלט און מעגלעך, אַז דאָס איז געוועזן די סיבה פון מיין אַרעסט. אַ סברה, אַז ס׳האָט ווער געמסרט, אַז אַ פאַרמעגלעכע יידישע טאָכטער געהערט צו דער קאָמוניסטישער יוגנט. מיין אַרעסט האָט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם אין שטעטל. מיין פאָטער האָט שוין נישט געלעבט זייט עטלעכע יאָר און די מאַמע און מיין ברודער האָבן מיך נישט געלאָזט אַרעסטירן, מיט כוח זיך קעגנגעשטעלט דער פאָליציי. האָבן זיי אויך אים אַרעסטירט און ביידע אַוועקגעפירט אין תפיסה.

ווען איך בין באַפרייט געוואָרן נאָך אַ געוויסער צייט, איז די צאָל יידישע יוגנט־לעכע באַדייטנדיק קלענער געוואָרן אין שטעטל. אַ גרויסער טייל איז אַרויסגעפאָרן קיין וואַרשע, זוכן אַרבעט אין דער גרויסער שטאָט. אַלע האָבן געפילט, אַז עס דער־נעענטערט זיך אַ מלחמה, ווייל היטלער־דייטשלאַנד האָט אָפן געדראָט מיט אַגרעסיע לגבי פוילן און אַנדערע לענדער. נאָר קיינער האָט זיך נישט פאָרגעשטעלט, אַז די דאָזיקע מלחמה וועט האָבן אַזעלכע טראַגישע פאָלגן פאַר אונדזער פאָלק.

אַ שטעטל פון מעשים טובים

פרידאַ גאָלדשטיין

עס זענען פאַריבער אַ סך יאָרן, זייט מיר האָבן פאַרלאָזט אָסטראָווע, נאָר די געשטאַלטן, בילדער און גאַסן זענען נאָך אַלץ איינגעקריצט אין זכרון. די יידן פון אונדזער שטעטל זענען געווען אָרעם אין געלט, ווייל ס'איז נישט געווען ווו צו פאַר־דינען אויף פּרנסה, אָבער רייך און גוטהאַרציק, גרייט צו העלפן איינער דעם צווייטן מיט מעשים טובים.

אויסער די פאַרשידענע פילאַנטראָפּישע אָרגאַניזאַציעס און געזעלשאַפטן, האָבן אויך יחידים זיך אויסגעצייכנט מיט זייער גוטהאַרציקייט. און גאַנץ באַזונדערס — אייניקע פרויען, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט אָרעמע און קראַנקע מענטשן. אַזוי, צום ביישפּיל, האָבן עטלעכע אַזוי גערופענע „גבאי'טעס" גענומען הלוואות אין דער גמילות־חסדים קאַסע אויף זייערע נעמען, כדי מיט דעם געלט שטיצן די נויטבאַ־דערפטיקע. דעם חוב האָט מען אָפּגעצאָלט אויף אַזאַ אופן: אַ צאָל פרויען האָט זיך באַשטייערט מיט 20 אָדער 30 גראָשן אַ וואָך און פון די צונויפגעזאַמלטע געלטער, האָט מען אָפּגעצאָלט אַ ראַטע אין דער גמילות־חסדים קאַסע.

איך, אַ יונג מיידל, האָב דעמאָלט געאַרבעט ביי דער משפּחה ראַלניק. האָבן די פרויען אויך מיך אַנגאַזשירט איינצוקאַסירן די וועכנטלעכע באַשטייערונגען.

די איניציאַטאָרינס פון דעם אויפטו זענען געווען: חוה'טשע ראַלניק, חנה־לאה און גיטעלע אַלקון, וואָס האָבן אַ סך געהאָלפן די אָרעמע מענטשן.

די גרויסע מערהייט יידישע יוגנטלעכע אין שטעטל האָט געהערט צו פאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס, ווו מ'האָט זיך אויסגעלעבט געזעלשאַפטלעך און אידעיש — אין די ציוניסטישע גרופּירונגען און אינעם קולטור־פאַראיין. זיי האָבן געלעכצט נאָך אַ בוך צו לייענען, באַזוכט פאַרלעזונגען און זיך אינטערעסירט מיט די געשעענישן אויף דער וועלט און אין לאַנד. מיר האָבן אויך גערן געהערט די רעפעראַטן פון אונדזער ד"ר לאַסט.

קיינער פון די יידישע יוגנטלעכע אין אָסטראָווע, האָט זיך נישט געקענט דערלויבן הויכבילדונג, צי אַפילו לערנען אין גימנאַזיע. נאָר די שטרעבונג צו וויסן און צו לערנען, איז געווען זייער גרויס. אויסער דער פאַרצווייגטער קולטור־טעטיקייט, האָט מען אויך געזוכט פאַרווייַלונג — און דערצו איז געווען אַ געלעגנהייט דורך איינאָרדענען פאַר־שידענע מסיבות אין חנוכה, פּורים און אַנדערע יום־טובים.

אויך דער עלטערער דור, אונדזערע זיידעס און טאַטעס האָבן זיך אויסגעלעבט אויף זייער שטייגער. איך געדענק, ווי מיין פאָטער און דער זיידע שמואל־יואל בעקער, האָבן יעדן פרייטיק אויפגעקאָכט אַ קעסל וואַסער, כדי די סאָקאָלאָווער חסידים זאָלן שבת פאַרן דאַווענען קומען טרינקען טיי און דערביי שמועסן וועגן פּאָליטיק, דיסקוטירן וועגן רבנים און דערנאָך זענען אַלע צוזאַמען אַוועק דאַווענען אין „שטיבל".

מעגלעכקייטן פון אַרבעט פאַר דער יוגנט זענען געווען זייער ווינציק. האָבן טאַקע אַ סך פון זיי אויסגעוואַנדערט אין דער גרויסער שטאָט, צי מעבר לים. אויך מיין חבר יצחק גאָלדשטיין האָט געאַרבעט אין וואַרשע און ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן אין סעפּטעמבער 1939, איז ער געקומען אַ היים, קיין אָסטראָווע און מיר האָבן צוזאַמען פאַרלאָזט דאָס שטעטל און אַנטלאָפן קיין סאָוויעט־רוסלאַנד, וווּ מיר האָבן איבערגעלעבט די מלחמה.

בית־ספר דתי לבנות „בית יעקב" בשנות השלושים

רעליגיעזע מיידל־שול „בית יעקב" אין די דרייסיקער יאָרן

"Bet-Yaakov" religious girls' school in 30s

ו.

דער אומקום
פון שטעטל

דאָקומענטן פון אָסטראָווער געטאָ

אויף דער איניציאַטיוו פון בראַניע און מישא עקהאוס, איז געלונגען צו באַקומען פון ידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע איבער 230 פאָטאָקאָפּיעס פון באַריכטן, בריוו און אַנדערע דאָקומענטן פונעם געטאָ אין אָסטרווו-לובעלסקי, אין די יאָרן 1940, 1941 און 1942. די דאָקומענטן זענען געשריבן אין דער פּוילישער שפּראַך, אַ קלײנער טײל פון זײ — אין דער דײטשישער שפּראַך. איבערהויפּט איז דאָס אַ בריוו-אויסטויש צווישן דער „ידישער סאָציאַלער זלעבסטהילף" (ייס"ז) — „זשידאָווסקאַ סאַמאָפּאָמאָץ ספּאָלעטשנאַ" אין אָסטראָווע, מיט דער צענטראַלע אין קראָקע. מיר האָבן אויסגעקליבן אַ קלײנעם טײל פונעם צוגעשיקטן מאַטעריאַל, וועלכן מיר ברענגען דאָ אין דער ידיש-איבערזעצונג. צום באַדויערן, איז פון יאָר 1940 פאַראַן נאָר אײן דאָקומענט. דאַקעגן פון די צווײ ווײטער-דיקע יאָרן, איז דאָ גענוג אויטענטישער מאַטעריאַל, וועלכער שפּיגלט אָפּ געוויסע מאָמענטן פונעם לעבן אין געטאָ. דעם מאַטעריאַל פאַרעפנטלעכן מיר כראָנאָלאָגיש, אין פרײער איבערזעצונג, מיט קירצונגען, נאָר טרײ דעם אינהאַלט. צומערשט גיבן מיר אָן די דאַטע, ווען דער דאָקומענט איז געשריבן געוואָרן, אָדער געוואָרן אַרויסגעשיקט.

באַאַרבעט, איבערגעזעצט און צוגעגרייט צום דרוק: דוד שטאָקפיש.

9.4.1940

טעלעגראַם פון „דזשאָינט" אין וואַרשע, יאַסנע 11, צו ה' קאַבלינער אין אָסטרווו-לובעלסקי, אין דער דײטשישער שפּראַך.

„היינט גערעדט טעלעפאָניש מיט אײער ברודער אין קעלן (וועגן) שיפסקאַרטע און אַרײנרײזע-באַוויליקונג נאָך סאַן-דאָמינגאָ. (געפינט זיך) אין לאַגער האַמבורג זײט 8 טעג, זאָפאָרט (אונטערגענומען) שריט צו פאָרן נאָך האַמבורג. דזשאָינט".

סוף יאַנואַר 1941

חודש-באַריכט צו דעם ייס"ז („ידישע סאָציאַלע זעלבסטהילף") אין קראָקע וועגן פינאַנסן, פּראָדוקטן, סאַניטאַרע אַקציע, דאָקטוירים-באַזוכן (212), הכנסות און הוצאות

פון דער פאָלקס־קיך, קינדער־באַשפּייזונג, וווינונגען־הילף, באַהייצונג, אינוועטאַר און מעדיצינישע הילף (אין 66 פאַלן).

צום 1טן פעברואַר 1941 האָבן זיך געפונען אין געטאָ 1,117 דעפּאָרטירטע.

דער באַריכט פון דער קיך רעכנט אויס, צווישן אַנדערע פּראָדוקטן, אַז דעם 1טן יאַנואַר 1941 האָט זיך דאָרט געפינען: 93 קילאָ ווייצן־מעל (צוגעקויפט 38 קילאָ אין משך פון חודש), רעטשענע קאַשע 62 קילאָ, פערפל 3 קילאָ, ציקאָריע 20 פעקלעך, פּוטער — גאָרנישט, קאַרטאָפל — צוגעקויפט 4,900 קילאָ, בוראַקעס 78 קילאָ, מייערן 35 קילאָ, פּעטרושקע 24 קילאָ, ליכט — צוגעקויפט 50, ברויט 32 קילאָ (צוגעקויפט 154), צוקער 15 קילאָ, סאַכאַרין 150 שאַכטלען, זאַלץ 64 קילאָ, סאָדע 4.5 קילאָ.

אין אַ באַזונדערער רובריק ווערט אָנגעגעבן, וויפל מ׳האָט פאַרברויכט דעם חודש פּראָדוקטן און וויפל עס באַטרעפט דער סאַלדאָ אויפן צווייטן חודש.

23סטער פעברואַר 1941

אַ בריוו פון „דזשאָינט" אין קראָקע צו דער משפחה קעמפּינסקי אין אָסטראָווע וועגן הילף פון אויסלאַנד:

„בייגעלייגט אַ קאָפּיע פונעם בריוו וועלכן מיר האָבן דערהאַלטן פון דער רייכספאַראייניקונג פון די ידן אין דייטשלאַנד, אָפּטיילונג וואַנדערונג (הילפספאַראיין) אין בערלין, פון 14טן ד. ח. בנוגע אייער ענין: מיר מאַכן אייך העפלעך אויפמערקזאַם, אַז צו אייערע קרובים אין ניו־יאָרק קאָנט איר שרייבן דירעקט, אָן אונדזער פאַרמיטלונג. מיר בעטן העפלעך באַשטעטיקן דעם דערהאַלט פון דעם בריוו. מיט אַכטונג: אַמעריקען דזשאָינט דיסטריבושן קאָמיטי".

מערץ 1941

פונעם חודשלעבן באַריכט קיין קראָקע ווייזט זיך אַרויס, אַז דעם 1טן מערץ 1941 האָבן אין געטאָ זיך געפונען 1230 פּליטים. יענעם חודש זענען צוגעקומען 207 פּליטים. צום 1טן אַפּריל 1941 זענען געבליבן 1437 פּליטים.

אין חודש מערץ איז פאַרטיילט געוואָרן הילף פאַר 1170 פּליטים און פאַר 600 פערזאָן פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג.

7טער מערץ 1941

פון אַ בריוו פון דער ידישער סאָציאַלער זעלבסטהילף, דעלעגאַטור אין אָסטרווו־לובעלסקי צו דער ידישער סאָציאַלער זעלבסטהילף, פּרעזידיום אין קראָקע.

דערמיט גיבן מיר אייך העפלעך צו וויסן, אַז נאָכן דערהאַלטן די באַשטעטיקונג פון דער היגער דעלעגאַטור דורך דעם קרייזהאופטמאַן און דעם פּאַוויאַט־קאָמיטעט אין ראַדזין, האָט זיך קאָנסטיטואירט די היגע דעלעגאַטור אויף פאָלגנדיקן אופן:

1. העכט עמיל, פּאַרזיצער, אַלגעמיינער אויפזיכט.
2. פלאַנטער איזידאָר, פינאַנסן.
3. ווינדער אַברהם, סעקרעטאַר.

אַזוי ווי די היגע דעלעגאַטור אַרבעט שוין פון 10טן אָקטאָבער 1940 אין דעם צוזאַמענשטעל און מיט פּאָזיטיווע רעזולטאַטן, בעטן מיר העפלעך אייער באַשטעטיקונג לטובת דעם ענין, ווי אויך די דערמאָנטע פּאַרטיילונג פון די פונקציעס.

(עס פאָלגן די דריי דערמאָנטע אונטערשריפטן און עס קומט נאָך צו א „פּאָסט סקריפּטום", אַז „מיר האָבן נישט דערהאַלטן דעם צירקולאַר נומער 18").

10טער מערץ 1941

בריוו אין דער דייטשישער שפּראַך פון דער יידישער קהילה אין בריסל צו דער יידישער קהילה אין וואַרשע, מיטן בייגעלייגטן בריוו פון מ. שלאָמאָוויטש פון אָסטראָוו־לובעלסקי וואָס בעט הילף דורך צושיקן אים געניצטע מלבושים. און דער גענעראַל־סעקרעטאַר עד. ראָטקעל גיט צו: „צום באַדויערן, קאָנען זיי נישט פון דאָרט (ד. ה. פון בריסל) אַנטקעגנקומען זיין בקשה".

11טער מערץ 1941

בריוו צו דער יידישער סאָציאַלער זעלבסטהילף אין אָסטראָווע פון דער צענטראַלע אין קראָקע וועגן דער פּאַרטיילונג פון פונקציעס אין דער אָרטיקער דעלעגאַטור, אַז זיי באַשטעטיקן דעם דערהאַלט פונעם בריוו פון 7טן מערץ נר. 19/41 און זענען מסכים אויף דער פּאַרטיילונג פון די פונקציעס, נאָר ער דאַרף געענדערט ווערן, ווייל דער סעקרעטאַר קאָן נישט באַשטימען קיין טעטיקייטן פון א דעלעגאַטור־מיטגליד. אויסער דעם, איז נישט גענוג די אַלגעמיינע אָפּטיילונג פאַר סאָציאַלער שוץ, נאָר מוז זיין באַזעצט מיט א געזונטהייט־רעפעראַט און א באַשפּייזונג־רעפעראַט. דעריבער „בעטן מיר פאַרטיילן די צוויי רעפעראַטן צווישן פאַרזיצער און דעם ה' ווינדער".

בייגעלייגט דעם צירקולאַר נומ' 18.

17.3.1941

א בריוו (אין פויליש) פון דער יידישער סאָציאַלער זעלבסטהילף (ייס"ז) אין אָסטראָווע צום „דזשאָינט" אין קראָקע:

„בייגעלייגט דעם חודשלעכן באַריכט פאַר פעברואַר 1941 און מיר בעטן איבערשיקן פאָרמולאַרן פאַר באַריכטן. מיט אַכטונג: (אונטערשריפט ניט לעזבאַר).

24.3.1941

בריוו פון דער יידישער סאָציאַלער זעלבסטהילף, דעלעגאַטור אין אָסטרווו-לובלעסקי, צום פּרעזידיום פון דער ייס"ז אין קראָקע: „דערמיט באַשטעטיקן מיר דעם דערהאַלט פונעם געלט-איבערווייז פון 14.3.41 אויף אַ סומע פון 1000 זלאָטיס און לייגן ביי אַ קוויטירונג". (2 ניט לעזבאַרע אונטערשריפטן).

31סטער מערץ 1941

בריוו פון דער ייס"ז אין אָסטראָווע צום פּרעזידיום פון דער ייס"ז אין קראָקע.

בנוגע דעם צירקולאַר נומ' 19: צוטייל פון שפּייז און פאָנדן דורך דער אַרטיקער מאַכט.

אָנהייבנדיק פון אָקטאָבער 1940, האָבן מיר עטלעכע מאָל דערהאַלטן פון הער קרייזלאַנדווירט אַ צוטייל אויף קאַשע אָדער הירש און קאַרטאָפל פאַר די היגע אָרעמעלייט און עפנטלעכער קיך. לעצטנס, ד. ה. דעם 18טן מערץ ה.י., האָבן מיר באַקומען 500 קילאָ קאַשע און 20 טויזנט קילאָ קאַרטאָפל. מיר האָבן אָבער שוועריקייטן מיט אויסקויפן דעם צוטייל צוליב פינאַנסיעלע סיבות, ווייל מיר דאַרפן במשך היינטיקע וואָך אויסצאָלן 2 טויזנט זלאָטיס.

לויט די אינפאָרמאַציעס וועלכע מיר האָבן באַקומען פון לובלין, האָט מען אונדז אין חודש פעברואַר ה. י. אָנערקענט דורכן פּרעזידיום אַ סובוועגץ אין דער הייך פון 1,500 זלאָטיס און אַ צווייטע — פון 1,000 זלאָטיס. דאָס פּרעזידיום האָט אונדז אָבער איבערגעוויזן ביז איצט נאָר 1,000 זלאָטיס, מיר דערוואַרטן נאָך די ערשטע, צוגעטיילטע סובוועגץ.

פון דער היגער שטאָט-פאַרוואַלטונג האָבן מיר באַקומען אַ קאָנטע פון איינגעפּלאַסענע שטייערן — 800 זלאָטיס, אין 2 ראַטעס.

בנוגע דעם צירקולאַר נומ' 20.

די הכנסות פונעם יודענראַט זענען זייער שוואַכע און שטייגן נישט איבער די סומע פון 250 זלאָטיס אַ חודש פון שטייערן. פון דרינגענדיקע איינקונפטן — נאָך 150

זלאַטיס. אין אונדזער שטאָט האָבן נאָר 40 בעלי־מלאכות די רעכט צו אַרבעטן ביי זייערע פאַכן. קיין שפּיין־געשעפטן און ענלעכע זענען בכלל נישטאָ. אונדזערע באַמיונגען אין דער ריכטונג האָבן נישט געגעבן קיין רעזולטאַטן. די הכנסה פון וועלכער די דעלעגאַטור באַקומט 25%, סטייען קוים אויף צו דעקן די אויסגאַבן פונעם יודענראַט.

די צירקולאַרן נומ׳ 21 און 22 האָבן מיר נישט דערהאַלטן.

בנוגע דעם צירקולאַר נומ׳ 23 — הילפס־אַקציע פאַר די אויסגעזידלטע יידן.

פון לובלין האָבן מיר באַקומען אַ פאַראָרדענונג פונעם הער קרייַזהאַופּטמאַן אויפצונעמען 200 איבערגעזידלטע, וואָס נאָר אַ טייל האָט מען איינגעאָרדענט פּריוואַט, ווייל דער סאַניטאַרער צושטאַנד (סוועזשבע און לייז)ביים גרעסטן טייל פון די פּליטים, האָט נישט דערלויבט זיי איינצואָרדענען צווישן דער היגער באַפעלקערונג. זיי וווינען אין צוויי גרויסע זאַלן. די אַרויסגעשיקטע שטאַמען פון דער אָרעמסטער שיכט באַפעלקערונג פון לובלין. אויסער די אויסגעווייזענע דעפּאָרטירטע וואָס זענען געקומען פון לובלין, זענען צו אונדז געקומען פון סאָסנאָוויץ 500 פּערזאָן (די שטאָט ליגט אויף דער טראַסע סאָסנאָוויץ־לובלין), וואָס אַ טייל פון זיי האָבן מיר געגעבן אויף אונדזער חשבון, פורן קיין לובלין. אַלע אָן אויסנאַם האָבן ביז איצט באַקומען יעדן טאָג ברויט, קאַווע און אַ זופּ. leider, זענען מיר נישט אימשטאַנד ווייטער צו פירן די אַקציע אין דעם פאַרנעם. די לאַגע, וועלכע איז אויך ביז איצט געווען אַ שווערע, האָט זיך באַדייטנדיק פאַרערגערט. מיר האָבן שוין דאָ פון לאַנג 500 דעפּאָרטירטע פון לובאַרטאָוו, ווי אויך אַ 500 פון פּויזן, אין דעם — אַ גאַנצן מושב זקנים. פאַר די לעצטע האָבן מיר איינגעאָרדנט אַ באַזונדערן צימער. איצט אָבער האָבן מיר באַקומען אַ פאַראָרדענונג איינצואָרדענען נאָך 2 צימערן פאַר דעם צוועק און אַ ספּעציעלן צימער פאַר קראַנקע, ווייל די שטאָט־פאַרוואַלטונג דערלויבט נישט, אַז אַלטע לייט און אומבאַהאַלפענע זאָל מען איינאָרדענען פּריוואַט. לויט דעם באַפעל, האָבן די צימערן פאַר קראַנקע און אַלטע לייט באַדאַרפט אויפנעמען ווינציקסטנס אַ 50 פּערזאָן, אָבער צום סוף האָט די שטאָט־פאַרוואַלטונג דערלויבט איינצואָרדענען אַזעלכע 30 מענטשן (בריוו פון מאַגיסטראַט פון 7טן מערץ ה. י.).

מיר ווענדן זיך צום פּרעזידיום פון ייס״ז מיט דער ביטע אונטערצושטיצן אונדזערע באַמיונגען אין דער פאָרם פון קאַצן (דעקעס) און שעניקעס פאַר די פריִער דערמאָנטע צילן, כדי דערמיט פאַרלייכטערן די אַלטע לייט און אומבאַהאַלפענע.

בנוגע אייער בריוו פון 11טן מערץ 1941 נומ׳ 1882/41 :

דעם רעפעראַט פאַר באַשפּייזונג האָט איבערגענומען ה׳ עמיל העכט און דעם געזונטהייט־רעפעראַט ה׳ אַברהם ווינדער. נאָכן דערגאַנצן די צוויי רעפעראַטן, בעטן

מיר די ענטגילטיקע, נאָמענטלעכע באַשטעטיקונג אין וועלכע מיר נייטיקן זיך פאַר דער אָרטיקער מאַכט.

מיט אַכטונג: עמיל העכט, א. ווינדער.

2טער אַפּריל 1941

בריוו פון דער ייִדישער סאָציאַלער זעלבסטהילף, פּרעזידיום אין קראָקע — צו דער דעלעגאַטור אין אָסטראָווע, פאַרן ה׳ אַבּרהם ווינדער.

בנוגע סובווענצן: מיר טיילן אייך מיט העפלעך, אַז אויפן אַדרעס פון די חשובע הערן האָבן מיר איבערגעוויזן די סומע פון 1,000 זלאָטיס. אַ דריטל פון דער סומע שטאַמט פון די פאָנדן פונעם פּרעזידיום פון דער ייִדישער סאָציאַלער זעלבסטהילף און צוויי דריטל פון דער סובווענץ פונעם אַמעריקאַנער דזשאָינט. די איבערגעשיקטע סומע איז באַשטימט אויסשליסלעך אויף איינצוקויפן פּראָדוקטן און באַהייצונג פאַר די פאָלקס־קיכן, יתומים־הייזער, עלטערן־היימען אאז״וו.

מיר שטרייכן אונטער, אַז די דאָזיקע סומען קאָנען נישט פאַרנוצט ווערן אויף וועלכן ס׳איז אַנדערן ציל, ווי נאָר פאַר די וואָס זענען באַשטימט. אין קיין שום פאַל טאָר מען נישט די פאָנדן פאַרנוצן אויף וועלכע ס׳איז אַדמיניסטראַטיווע אויסגאַבן.

אין די ערטער ווו ס׳איז נישטאָ קיין פאָלקס־קיך, קאָנען אויסנאַמסווייז פאַרטיילט ווערן די דאָזיקע פּראָדוקטן די נויטבאַדערפטיקע, לויט אַ רשימה, מיט אַ באַשטעטיקונג.

מיר בעטן איבערשיקן אַ באַשטעטיקונג אויפן דערהאַלט פון דער דערמאָנטער סומע, ווי נאָר איר וועט זי באַקומען. אויסער דעם וועלן מיר אייך איבערשיקן אַ באַזונדערע, אָריגינעלע באַשטעטיקונג, וועלכע איר וועט נאָכן דערהאַלטן, זי אונטער־שרייבן און צוריק שיקן אויף אונדזער אַדרעס.

4טער אַפּריל 1941

בריוו פונעם פּרעזידיום פון דער ייס״ז אין קראָקע צו דער דעלעגאַטור פון ייס״ז אין אָסטראָווע בנוגע אינדיווידועלער הילף.

אַ געוויסער מ. שלאָמאָוויטש אין אָסטרווו־לובעלסקי האָט געשיקט אַ בריוו צו דער ייִדישער גמינע אין בריסל, וועלכע גיט צו וויסן, אַז צום באַדויערן קאָן זי פון דאָרט גאָרנישט טאָן און צוריק געשיקט דעם בריוו צו דערליידיקן אַלץ אויפן אָרט. צוליב דעם גיבן מיר אייך איבער דעם ענין צו דערליידיקן, אין די ראָמען פון נייטיקייט און באַדערפענישן.

(בייגעלייגט אַ קאָפּיע פונעם בריוו פון ייִדישן הילפס־קאָמיטעט אין וואַרשע צום

פרעזידיום פון דער ייס״ז אין קראָקע, מיט דער צושריפט, אַז זיי שיקן איבער דעם בריוו פון בריסל).

15טער אַפּריל 1941

אויסצוג פון אַ בריוו פון קראָקע צו דער ייס״ז אין אָסטראָווע וועגן הילף פאַר דעפּאָרטירטע.

„וועגן הילף פאַר די דעפּאָרטירטע, דאַרף מען זיך ווענדן צו אונדזער ראַטגעבער ביים קרייז־שעף פאַר ענייניס פון סאָציאַלער הילף, ד״ר אַלטען, וואָס אין אונדזער נאָמען פירט ער אָן מיט דער הילפס־אַקציע פאַר די פּליטים אין לובלינער קרייז״.

„אויך וועגן צוטיילן קאָצן און שעניקעס דאַרף מען זיך ווענדן צום אויבן אָנגעוויזענעם אַדרעס, ווייל די קאָצן און שעניקעס מיט וועלכע מיר האָבן דיספּאָנירט, האָט מען אַרויסגעשיקט צו ד״ר אַלטען, כדי זיי פאַרטיילן צווישן די דעפּאָרטירטע אין לובלינער קרייז״.

דעם 1טן אַפּריל 1941 האָבן אין אָסטראָווע זיך געפינען 1437 פּליטים און צום 1טן מאַי איז געבליבן די זעלבע צאָל. די צאָל אָרטיקע איינוווינערס — 608. צוזאַמען — 1778 (פון אַ באַריכט קיין קראָקע).

15טער מאַי 1941

בריוו וועגן סובווענצן פון דער ייס״ז אין קראָקע צו דער דעלעגאַטור אין אָסטראָווע, פאַרן ה' אַברהם וויגדער.

מיר טיילן מיט העפלעך, אַז דעם 8טן ד. ח. האָבן מיר אויף אייער אַדרעס איבערגעשיקט די סומע פון 1,500 זלאָטיס פאַר פאָלגנדיקע צוועקן: 800 זל. פאַר די דעפּאָרטירטע; 500 פאַר באַשפּייזונג; 200 פאַר קינדער־שוץ. די דערמאָנטע סומען דאַרף מען פאַרווענדן נאָר אויף די באַשטימטע צוועקן. דאָרט ווו ס'זענען נישטאָ קיין פאָלקס־קיכן, דאַרף מען פאַר די צוגעטיילטע געלטער איינקויפן פּראָדוקטן און זיי פאַרטיילן צווישן די נויטבאַדערפטיקע.

די דערמאָנטע סומע באַשטייט פון אַ העלפט פון די פאָנדן פונעם פּרעזידיום פון דער יידישער סאָציאַלער זעלבסטהילף און אַ העלפט פון אַמעריקאַנער דזשאָינט. מיר בעטן צושיקן באַשטעטיקונגען אויף די דערהאַלטענע סומען.

21סטער מאַי 1941

בריוו פון דער דעלעגאַטור אין אָסטראָווע צום פּרעזידיום פון דער ייס״ז אין קראָקע: דערמיט באַשטעטיקן מיר אין 2 עקזעמפּלאַרן די דערהאַלטענע סומע 1,500 זלאָטיס,

וועלכע איר האָט איבערגעשיקט אויף אונזער אַדרעס דעם 8טן ד. ח. און זענען באַשטימט פאַר די פאָלגנדיקע צוועקן:

800 זל. הילף פאַר די דעפּאָרטירטע; 500 זל. פאַר באַשפּייזונג; 200 פאַר קינדער־שוץ און סאַניטאַרע באַדינונג. צוזאַמען 1,500. מיר פאַרפּליכטן זיך צו פאַרווענדן די דערמאָנטע סובווענץ אויסשליסלעך פאַר די צילן, ווי איר האָט אָנגעוויזן. אין דער דערמאָנטער סומע גייט אויך אַריין די סומע פון 750 זל. פון די דזשאָינט־פאָנדן, וועלכע מיר קוויטירן באַזונדער אויף די אָריגינעלע בלאַנקעטן.

23סטער מאַי 1941

בריוו פון דער דעלעגאַטור אין אָסטראָווע צו דער צענטראַלע אין קראָקע וועגן צירקולאַר נומ׳ 28:

ענטפערנדיק אויפן דערמאָנטן צירקולאַר, טיילן מיר מיט העפלעך, אַז אַלע ידישע אומבאַוועגלעכע גיטער געהערן דאָ צו דער „פאַרוואַלטונג פון יידישע אומבאַוועגלעכע גיטער, דירות און הייזער, געזעלשאַפט מיט באַגרענעצטער האַפטונג, ראַדזין, פיליע אין אָסטרוווּ־לובעלסקי״. בייגעלייגט די מעלדונג פון דער דערמאָנטער געזעלשאַפט:

„פון 1טן יאַנואַר 1941 זענען אַלע לאָקאַלן פון די ידישע אומבאַוועגלעכע גיטער, צאָלבאַרע דער פאַרוואַלטונג פון די יידישע אומבאַוועגלעכע גיטער, וווינונגען און הייזער. דעם אָפּצאָל (דירה־געלט) דאַרף מען במשך 3 טעג איינצאָלן אין דער פיליע פון דער פאַרוואַלטונג פון ידישע אומבאַוועגלעכע גיטער, דירות און הייזער אין אָסטראָווע, אויף דריטער מאַי גאַס נומ׳ 12.

אַלע אינפאָרמאַציעס ווערן ערטיילט אויפן אָרט. די לאָקאַטאָרן אין די יידישע הייזער וואָס וועלן נישט רעגולירן די צינזן צום באַשטימטן טערמין, וועט דער אָפּצאָל אויפגעמאָנט ווערן אויף אַ צוואַנג־אופן. לייטער פון דער פיליע: דער בירגערמייסטער. אָסטרוווּ־לוב., 15.4.1941.

אַלגעמיינער באַריכט פון 1טן ביזן 31סטן מאַי 1941

אָרט: אָסטרוווּ־לובעלסקי. פּאָוויאַט: ראַדזין. קרייז: לובלין. באַן־סטאַציע: גרודעק. פּאָסט: אָסטרוווּ־לובעלסקי. אַדרעס: פּיעראַצקיעגאָ־גאַס 42. נר. 66/41.

1) צאָל ייִדן: פאַר דער מלחמה 2,110. איצט: 3,333. סוחרים און הענדלערס: פאַר דער מלחמה 350 (איצט 12). האַנדווערקערס 160 (40). אַרבעטער 40 (830). פרייע פּראָפעסיעס 2 (10). אָן באַשעפטיקונג 1,558 (2,441).

2) די צאָל וואָס בעט הילף: 1842. געניסן פון הילף: 1842.

3) ווער פאַרנעמט זיך מיט סאָציאַלער הילף? די ייס"ז־דעלעגאַטור.

4) ווער און וויפל האָט מען ערטיילט הילף? דאָס פּרעזידיום פון דעם ראַטגעבער ביים שעף פון דיסטריקט — 500 זל.; דער יודענראַט — 433 זל.; פאַרשידנס — 99 זל.

5) אין וועלכער פאָרם האָט מען ערטיילט הילף? פאָלקס־קיך, עלטערן־היים, אַמבולאַטאָריום, באַשפּייזונג פאַר קינדער, אַלטע לייט און קראַנקע, קינדערהיים.

6) איז פאַראַן אַן אַמבולטאָריום? יאָ. ווער פירט אַן? די יידישע סאָציאַלע זעלבסטהילף.

7) ווער פאַרנעמט זיך מיט דער קינדער־שוץ? די ייס"ז.

8) וויפל יידן באַשעפטיקט אין אַרבעט־לאַגערן? קיינער. אין גמינע — 668. אויסער דער גמינע — 162.

9) וועלכע סומען האָט מען אויסגעגעבן אויף דעם צוועק? מיט די אַרבעטער פאַרנעמט זיך אויסשליסלעך דער יודענראַט.

10) וויפל האַנדוועקער פירן זייערע וואַרשטאַטן? 40. וועלכע פאַכן זענען אַ מערהייט? שוסטערס און שניידערס.

11) וויפל יידישע אונטערנעמונגען זענען טעטיק? 12.

12) איינקונפטן פאַר סאָציאַלער הילף — 2,532 זלאָטים 96 גראַשן. אויסגאַבן: 3,524 זלאָטים 65 גראַשן. פון וועלכע קוואַלן געדעקט די אויסגאַבן? סובווענצן פון פּרעזידיום פון דער ייס"ז אין קראָקע, פונעם ראַטגעבער ביים שעף־דיסטריקט אין לובלין, פון יודענראַט און פאַרשידענע. צי זענען פאַראַן אויסערגעוויינלעכע הכנסות פאַר סאָציאַלער הילף און וועלכע? נישטאָ.

13) וועלכע שפּייז־מיטלען באַקומען יידן אין קליינע צאָלן און אויף וויפל? 4 דעקאַ ברויט אַ טאָג נאָר פאַר די אַרבעטנדיקע. אַלע אַנדערע באַקומען גאָרנישט.

קאַסע־באַריכט פאַרן חודש מאַי 1941

הכנסה: סאַלדאָ 1,809 זלאָטיס, סובווענצן פון פּרעזידיום פון דער ייס"ז 1,500; פון לובלינער ייס"ז 500; פון יודענראַט 433 זל.; פאָלקס־קיך 90 זל.

אויסגאַבן: ערטיילטע הילף 12,50 זלאָטיס; פאָלקס־קיך 2,553 זל.; שוץ פאַר קינדער, קראַנקע און אַלטע לייט 380 זלאָטיס; סאַניטאַר־אַקציע 222 זל.; אַלגעמיינע אַדמיניסטראַטיווע אויסגאַבן: א) ביוראָ־קאָסטן 55 זל.; ב) פּערסאָנאַל פאַר אַפּריל—מאַי 300 זל.

צאָל אַנשטאַלטן: פאַרמאַכטע — 1, אָפענע — 3. די צאָל באַשעפטיקטע פּערזאָנען: געצאָלטע 1, אומגעצאָלט 23.

10טער יוני 1941

בריוו פון דער אָסטראָווער דעלעגאַטור פון דער ייס"ז צום פּרעזידיום אין קראָקע. לויט אייער צירקולאַר נומ' 11, גיבן מיר איבער די פאָלגנדיקע אינפאָרמאַציע: אַדרעסן פון די מיטגלידער פון דער ידישער סאָציאַלער זעלבסטהילף:

העכט עמיל, פּיעראַצקיעגאָ־גאַס.

פלאַנטער איזידאָר, 3טער מאַי גאַס 12.

ווינדער אַברהם, פּיעראַצקיעגאָ־גאַס 56.

אונדזער ביוראָ געפינט זיך אויף דער פּיעראַצקיעגאָ־גאַס 42. אונדזער טעלעגראַפישער אַדרעס: „ידישע הילפסווערק".

טעלעפאָניש קאָן מען זיך פאַרשטענדיקן, דורך אָרויסרופן אונדז אויף דער פּאָסט, ווייל מיר באַזיצן נישט קיין אייגענעם טעלעפאָן.

13טער יוני 1941

בריוו פון דער אָסטראָווער דעלעגאַטור פון דער ייס"ז צום פּרעזידיום אין קראָקע וועגן הילף פון אויסלענדישע קרובים (60/41).

אין שיכות מיטן צירקולאַר נומ' 19, בעטן מיר העפלעך אונדז צוצושיקן 20 פאָרמולאַרן A און 10 פאָרמולאַרן B. די אָנטשפּרעכיקע סומע פון 15 זלאָטיס האָבן מיר איבערגעשיקט דורך דער פּאָסט אויף אייער אַדרעס. גלייכצייטיק בעטן מיר אונדז אינפאָרמירן, צי אויסזוכן קרובים און פאַרמיטלען אויף צו דערהאַלטן פּעקלעך איז נוגע נאָר די נייטראַלע לענדער.

באַריכט פון 1טן יוני ביז 31סטן יוני 1941

		פאַר דער מלחמה:	איצט:
1.	צאָל ידן	2,110	3,329
	סוחרים, הענדלערס	350	12
	האַנדווערקערס	160	40
	אַרבעטער	40	829
	פרייע פּראָפעסיעס	2	10
	אָן באַשעפטיקונג	1,558	2,438

2. די צאָל וואָס בעט שטיצע — 1,776. געניסן פון שטיצע — 1,776.
3. וועלכע אינסטיטוציעס פאַרנעמען זיך מיט סאָציאַלער שוץ? די ידישע סאָציאַלע זעלבסטהילף.

4. ווער האָט צוגעטיילט סובווענצן און וויפל? דאָס פּרעזידיום פון דער ייס״ז אין קראָקע — 2,000 זלאָטיס; ייס״ז אין ראַדזין — 600 זל., יודענראַט — 318 זל. 86 גראָשן.

5. אין וועלכער פאָרם איז פאַרטיילט געוואָרן די הילף? דורך דער פאָלקס־קיך, שוץ פאַר קינדער און אַלטע לייט, אַמבולאַטאָריום, סאַניטאַר־אַקציע, פאַרשידנס.

6. איז פאַראַן אַ שפּיטאָל, אַמבולאַטאָריום? יאָ. ווער פאַרוואַלטעט דערמיט? די ייס״ז.

7. ווער פאַרנעמט זיך מיט דער קינדער־שוץ? די ייס״ז.

8. וויפל יידן באַשעפטיקט אין די אַרבעט־לאַגערן? קיינער. אין דער גמינע? 667. אויסער דער גמינע? 162.

9. וועלכע סומען אויסגעגעבן אויף דעם צוועק? (נישט דערמאָנט קיין שום סומע).

10. צאָל האַנדווערקער וואָס פירן זייערע וואַרשטאַטן? 40. וועלכע פאַכן זענען איבערוויגנד? שוסטערס און שניידערס.

11. וויפל ידישע אונטערנעמונגען זענען טעטיק? 12.

12. איינקונפטן פאַר דער סאָציאַלער הילף — 4,177 זלאָטיס. אויסגאַבן — 4,173 זל. 20 גראָשן. פון וועלכע קוואַלן געדעקט די אויסגאַבן? סובווענצן, שפּענדונגען, אָפּצאָל פאַר מיטאָגן, פאַרשידנס. נישטאָ קיין אויסערגעוויינלעכע הכנסות פאַר סאָציאַלער הילף.

13. וועלכע שפּייז־מיטלען באַקומען יידן אין קלענערע ראַציעס און מיט וויפל? 4 דעקאָ ברויט טעגלעך פאַר די אַרבעטנדיקע. אַלע אַנדערע באַקומען גאָרנישט.

קאַסע־באַריכט פאַרן חודש יוני 1941

הכנסות: סאַלדאָ 817 זל., פון פּרעזידיום אין קראָקע 2 טויזנט, פון ראַדזין 600, פון יודענראַט 318, שפּענדונגען 660, צוריקצאָל פאַר ניט צוגעשטעלטע קאַרטאָפל 510, פון דער פאָלקס־קיך 86, סאַניטאַר־אַקציע 1 זל.

אויסגאַבן: ערטיילטע הילף 42 זל., פאָלקס־קיך 503, קינדער־ און זקנים־שוץ 503, סאַניטאַר־אַקציע 467 זל., אַדמיניסטראַטיווע אויסגאַבן 270, פאַרשידנס 16 זלאָטיס.

8טער יולי 1941

בריוו פון פּרעזידיום פון דער ייס״ז אין קראָקע צו דער דעלעגאַטור פון דער ייס״ז אין אָסטראָווע וועגן איבערשיקן מעדיקאַמענטן.

אויף דער באַשטעלונג פונעם ידישן אויפזיכט־קאָמיטעט אין ראַדזין מעלדן מיר אייך העפלעך, אַז היינט האָבן מיר אייך איבערגעשיקט די געפאָדערטע מעדיקאַמענטן

און באַנדאַזשן, אין די ראַמען פון די איצט פּאַראַנענע זאַפּאַסן. נאָכן דערהאַלטן דאָס פּעקל, ביטע קוויטירן דעם אָפּנעם אויפן פּאַפּיר „אַ קאָפּיע פאַר אונדז" און ווי אַמשנעלסטן איבערשיקן. דעם אָפּצאָל פאַר דער פּאַקונג און פּאָסט־אויסגאַבן ביטע איינצאָלן דורך דעם פּאָסט־איבערוויז.

דער ווייטערדיקער דאָקומענט, אַן אַ דאַטע, באַשטעטיקט דעם אָפּנעם נומער 336, ווו ס'ווערט אָנגעגעבן 15 מעדיצינישע אַרטיקלען, פון וועלכע מיר רעכענען אויס איניקע פון זיי:

אספּירין־טאַבלעטן 100, אַמפּולקעס 100, טינקטור 50 גראַם, טאַבלעטן 100, ליגנין 250 פּעקאַלעך, סטערילע פּלאַסטערס 1, איינשפּריצונג־מכשירים 1, ליזאָל 500 גראַם.

8טער יולי 1941

בריוו פון קראָקע, פּרעזידיום פון ייס"ז צו דער אָסטראָווער דעלעגאַטור פון דער ייס"ז וועגן צוגעטיילטע סובווענצן אויף אַ סומע פון 2 טויזנט זלאָטיס: 1,000 פאַר די דעפּאָרטירטע, 700 פאַר באַשפּייזונג און 300 פאַר סאַניטאַרע דינסט. דערביי ווערט צוגעגעבן, אַז 1,000 זל. איז פון די פאָנדן פון אַמעריקאַנער דזשאָינט.

30סטער יולי 1941

נאָך אַ בריוו פון קראָקע צו דער ייס"ז אין אָסטראָווע וועגן אַ צוגעטיילטער סובווענץ פון 1,600 זלאָטיס, באַשטימט נאָר פאַר באַשפּייזונג. אַ העלפט דערפון, 800, שטאַמט פון דזשאָינט.

5טער אויגוסט 1941

בריוו פון דער אָסטראָווער דעלעגאַטור צום פּרעזידיום פון דער ייס"ז אין קראָקע וועגן צושיקן באַריכטן:

אַלס ענטפער אויף אייער בריוו פון 2טן ד. ח. טיילן מיר מיט, אַז ביז איצט האָבן מיר בוכהאַלטעריש געפירט צוזאַמען די שוץ איבער קינדער און אַלטע לייט און צוליב דער סיבה ניט געשיקט קיין באַזונדערע באַריכטן פון דער עלטערן־היים. פון 1טן אויגוסט וועלן מיר אָפּטיילן די רובריקעס און צושיקן באַזונדערע באַריכטן. בייגעלייגט דעם באַריכט פאַרן חודש יולי 1941.

11טער אויגוסט 1941

בריוו פון דער אָסטראָווער דעלעגאַטור צום פּרעזידיום פון ייס"ז וועגן ווייטערדיקע צוטיילן פון מעדיקאַמענטן. זיי פרעגן, צי די דערהאַלטענע מעדיקאַמענטן זענען אַן איינמאָליקער צוטייל, אָדער צי זיי מעגן רעכענען אויף אָפטע איבערשיקונגען.

שוין דעם 3טן אויגוסט איז דאָ אַן ענטפער פון קראָקע, אַז אין יעדער אָרט ווו עס ענדיקן זיך די מעדיקאַמענטן, קאָן מען באַקומען נאָך אַ טראַנספּאָרט, אויפן סמך פון דער באַשטעטיקונג פון אָרטיקן דאָקטער.

10טער אויגוסט 1941

בריוו פון דער דעלעגאַטור אין אָסטראָווע צום פּרעזידיום אין קראָקע, מיט אַ בקשה צוצושיקן די נייטיקע דאָקומענטן, ווי: טאַבלעטן, מאַשטשן, ליגנין, פּלאַסטערס, וואַטע, שלאָף־מיטלען, אָפּפיר־מיטלען, וואַלעריאַן־טראָפּנס, ריינער ספּירט, איינשפּריצונגען, יאָד.

18טער אויגוסט 1941

בריוו פון דער דעלעגאַטור אין אָסטראָווע צום פּרעזידיום פון דער ייס״ז אין קראָקע וועגן הילף פון קרובים אין אויסלאַנד.

בייגעלייגט 5 פאָרמולאַרן וועגן הילף פון אויסלענדישע קרובים, מיט דער בקשה זיי איבערצוגעבן ווייטער. צוגעשיקט די פאָרמולאַרן האָבן: אַדלערשטיין משה, לובעלסקאַ־גאָס; ברעטטער פייגע, שלאַכטאון־גאָס, ביידע פון אָסטראָווע.

26טער אויגוסט 1941

פּרעגבויגן וועגן קינדער־שוץ, צוגעשיקט פון דער ייס״ז און אָסטראָווע צום פּרעזידיום אין קראָקע. דער צושטאַנד פונעם אויפזיכט איבער קינדער און יוגנט, דעם 1טן אויגוסט 1941.

דעם 1טן מערץ 1940, האָט אין אונדזער שטאָט אָנגעהויבן פירן איר טעטיקייט „צענטאָס",* וועלכע איז אָבער דעם 1.10.41 ליקווידירט געוואָרן צוליבן מאַנגל פון די אַנטשפּרעכיקע פאָנדן.

עסן — צוויי מאָל אין טאָג: אַ ספּעציעל מאָלצייט פאַר קינדער, וואָס באַשטייט פון אַ פאָרציע ברויט מיט קעז און אַ גלאָז מילך אָדער פרוכט; אַ מיטאָג פון דער קיך.

די צאָל קינדער וואָס געניסן פון דער באַשפּייזונג פון דער קיך פאַר דערוואַקסענע — 106.

אויף צו באַשפּייזן די קינדער, האָבן מיר אין לעצטן חודש אויסגעגעבן פון די אייגענע פאָנדן 320 זלאָטיס מיט 3 גראָשן. ווען מיר וואָלטן געוואָלט אַנטקעגנקומען די אַלע וואָס בעטן הילף, וואָלטן מיר פאַר דעם צוועק באַדאַרפט באַשטימען בערך 700 זלאָטיס.

---

* „צענטראַלנע טאָוואַזשיסטווא אָפּיעקי נאַד שיעראָטאַמי" — צענטראַלע געזעלשאַפט צו באַשיצן יתומים.

פאראַן אַ מעגלעכקייט צו אָרגאַניזירן אַזאַ פונקט, וועלכער האָט ביזן 1.10.41 באַזאָרגט 2 מאָל אין טאָג עסן און אויך געפירט אַ דערציִונג־אַרבעט.

די נעמען פון די וואָס פירן אָן מיט דער קינדער־שוץ:

בראַנדט גערטרוד, דערציִערין.

אַפּט אליעזר, דערציִער.

מאַגניען עלזאַ, פאַרוואַלטערין.

דער „צענטאָס״־קאָמיטעט איז געוועזן טעטיק אין דער דערמאָנטער צייט. (אונטערשריפטן): פּלאַנטער איזידאָר, העכט עמיל, ניימאַרק דוד.

באַמערקונגען און פאָרלאַנגען

די אַלגעמיינע צאָל קינדער אין שטאָט: אַרום 800. מיר וואָלטן געוואָלט, אַז דער צושטאַנד פון די קינדער־שוץ זאָל זיך אומקערן צום צושטאַנד פון 1טן מערץ 1940, כדי די קינדער זאָלן באַקומען עסן 2 מאָל אין טאָג און זאָלן אויך געניסן פון דערציִערישער אַרבעט, באַשטימט פאַר קינדער אין עלטער פון 4 ביז 7 יאָר.

אין אונדזער שטאָט עקזיסטירט פון פאַראַיאָרן אָן אָפיציעל באַשטעטיקטע אַלגעמיינע שול („שקאָלאַ פּאָווּשעכנאַ״), אין וועלכער ס'האָבן זיך פאַרשריבן 400 קינדער, אָבער אַ דריטל האָט נישט געקאָנט דאָרט לערנען צוליב שלעכטער דערנערונג און מאַנגל פון אָנטועכץ און שיך.

15.10.1941

בריוו צו דער ייס״ז אין קראָקע פון דער דעלעגאַטור אין אָסטראָווע.

מיר באַשטעטיקן דעם דערהאַלט פון דער סומע 1,500 זלאָטיס, פון וועלכע 1,300 איז באַשטימט פאַר הילף פאַר באַשפּייזונג און 200 פאַר קינדער־שוץ און מיר פאַרפּליכטן זיך צו פאַרנוצן די געלטער אויסשליסלעך פאַר די באַשטימטע צילן. אין דער דערמאָנטער סומע איז פאַראַן אַ דאָטאַציע פון 750 זלאָטיס פון „דזשאָינט״, וועלכע מיר קוויטירן באַזונדער.

17.10.1941

בריוו פון דער ייס״ז, אָפּטיילונג פאַר קינדער און יוגנט אין קראָקע, צו דער דעלעגאַטור אין אָסטראָווע.

פון אייער לעצטן באַריכט פאַרן חודש סעפּטעמבער ווייזט זיך אַרויס, אַז צוליב די שווערע פינאַנסיעלע שוועריקייטן, איז די צאָל קינדער מיט וועלכע איר האָט זיך

באַשעפטיקט, געפאַלן ביז 26, בעת אין אויגוסט האָט זי באַטראָפן 106 ! מיר פאַרשטייען אייער שווערע פינאַנסיעלע לאַגע, מיר ווילן אָבער אונטערשטרייכן, אַז אויף צו באַשפייזן די קינדער, מוזט איר אָרגאַניזירן אַן אַקטיוון פּאַטראָנאַט, וועלכער זאָל ענג צוזאַמענאַרבעטן מיט דער דעלעגאַטור און זאָרגן פאַרן פינאַנסיעלן אויסהאַלט פון דער קינדער־פּלאַצוווקע. מ׳דאַרף מאָביליזירן כוחות פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג, וועלכע האָט זיכער אַ פאַרשטענדעניש פאַר דער וויכטיקייט פון קינדער־שוץ און וועט נישט דערלאָזן אין דער צוקונפט צו אַזאַ פאַרקלענערונג פון דער צאָל קינדער.

אויב איר וועט אָרגאַניזירן אַ היים פאַר קינדער פאַרן שול־עלטער, וועלן מיר זיך באַמיען צו העלפן מיט אַ ספּעציעלער דאָטאַציע.

20.10.41

בריוו פון דער ייס״ז אין קראָקע צו דער דעלעגאַטור אין אָסטראָווע — וועגן צוטייל פון געניצטע אָנטועכץ.

מיר טיילן מיט, אַז בעת דעם באַזוך פון ד״ר זיגפריד אין קראָקע, האָבן מיר באַשטימט, אַז איר וועט באַקומען אַ געוויסן צוטייל פון געניצטע מלבושים. די גענויע צאָל קענען מיר איצט נישט באַשטימען, אַלנפאַלס, ס׳וועט נישט זיין קיין סך.

דאָס אָנטועכץ וועלן מיר מוזן אַרויסשיקן מיט דער באַן. אַזוי ווי מיר האָבן נישט געוווּסט אויף וועלכער באַן־סטאַציע אַדרעסירן צו אייך דאָס פּעקל, ביטע אונדז מעלדן, צי מיר קאָנען עס שיקן „עקספּרעס״, אָדער אפשר וועט אייך זיין באַקוועם אָפּצונעמען אין לובלין, ביי אונדזער ראַטגעבער.

24.11.1941

בריוו פון דער דעלעגאַטור אין אָסטראָווע צום פּרעזידיום פון דער ייס״ז אין קראָקע — וועגן איבערשיקן פּעקלעך מיט געניצט אָנטועכץ, אין וועלכן זיי בעטן איבערשיקן די פּעקלעך צו זייער ראַטגעבער אין לובלין און זיי וועלן שוין דאָרט אָפּנעמען.

31.12.1941

בריוו פון דער אָסטראָווער דעלעגאַטור צו דער ייס״ז אין קראָקע, אין וועלכן זיי טיילן מיט, אַז מ׳האָט דערהאַלטן די סומע פון 2 טויזנט זלאָטיס, וועלכע איז פאַרטיילט געוואָרן אויף פאָלגנדיקן אופן : 1300 פאַר באַשפייזונג, 200 פאַר קינדער־שוך און 500 פאַר סאַניטאַרע שוץ.

13.1.1942

בריוו פון קראָקע צו דער דעלעגאַטור אין אָסטראָווע :

באַקומען אייער בריוו פון 31.12.41 און מיר באַדויערן זייער, וואָס איר האָט באַשלאָסן אָפּצושטעלן די טעטיקייט פון דעם קינדער-פּונקט. וואָס שייך דער באַשפּייזונג, ביטע אונדז אינפאָרמירן, וויפל קינדער געניסן פון די מאָלצייטן און אין וועלכער פאָרם: צי ווערן זיי אַרויסגעגעבן אין אַ לאָקאַל, צי מען עסט אויפן אָרט, אָדער מ'נעמט זיי אַ היים. אויף להבא דערוואַרטן מיר סטאַבילע באַריכטן וועגן קינדער-שוץ, ביזן 2טן פון יעדן חודש.

2.2.1942

בריוו פון קראָקע צו דער אָסטראָווער דעלעגאַטור פון דער ייס"ז וועגן סובווענצן.

מיר באַשטעטיקן דעם דערהאַלט פון אייער בריוו פון 22סטן פ. ח. 202/42 און טיילן מיט, אַז נאָך דעם 24סטן פ. ח. האָבן מיר אַרויסגעשיקט די סובווענץ, וועלכע איר האָט שוין אַוודאי באַקומען. איר דאַרפט נעמען אין באַטראַכט, אַז אונדזערע פאָנדן זענען זייער באַגרענעצטע, אַן וועלכער ס'איז פּראָפּאָרץ צו די באַדערפעונישן פון דער יידישער באַפעלקערונג. אין קיין שום פאַל זענען מיר ניט אימשטאַנד צו דעקן אַפילו אַ טייל פון די בודזשעטן פאַר סאָציאַלער שוץ פון די באַזונדערע ערטער. אין דער ערשטער ריי מוזט איר באַזירן אייער בודזשעט אויף די פאָנדן פון דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג, ווי אויך פונעם יודענראַט, וועלכע איז פאַרפליכטעט אַ טייל פון די סומען איבערווייזן דער דעלעגאַטור פאַר די נויטן פון דער סאָציאַלער הילף. מיר שטרייכן אונטער, אַז מיר קענען אייך נישט צוזאָגן פון פאָרויס קיין חודשלעכע סובווענצן, ווייל אונדזערע פאָנדן צעטיילן מיר לויט דעם ווי מיר באַקומען זיי. אויב ס'וועט אַריינקומען נאָך געלט, וועלן מיר זיך באַמיען אַנטקעגנקומען אייער פאַרלאַנג, לויט ווי איר האָט אָנגעגעבן.

באַריכט וועגן צושטאַנד אין אָפּעניעם געטאָ

יידישע סאָציאַלע זעלבסטהילף, דעלעגאַטור אין אָסטראָוו, פּאָוויאַט לובלין, קרייז לובלין. די צאָל יידישע איינוווינערס פאַר דער מלחמה — 2110. צוגעקומען פּליטים: 1100. פון לובאַרטאָוו — אין נאָוועמבער 1939, פון פּויזן — אין דעצעמבער 1939, פון סלאָוואַקיי — אין אַפּריל 1942 און אַנדערע. פאַראַן דאָ אַ יידישער קוואַרטאַל די גאַנצע צייט, אַן אָפּענער. אויף פאַרן קריג האָבן אין דעם קוואַרטאַל געוווינט יידן. די צאָל צימערן — 572, הייזער 295. אין דורכשניט אויף איין צימער קומט אויס 5 איינוווינער. אין נאָוועמבער 1941 איז אויסגעבראָכן אַ טיפוס-עפּידעמיע. פאַראַן נאָר איין קראַנקן-צימער. דער צושטאַנד פון קראַנקע דעם 1טן מאַי 1942: 24 קראַנקע אויף פלעקן-טיפוס.

9.2.42

בריוו פון דער אָסטראָווער דעלעגאַטור צו דער יידישער סאָציאַלער אַליינהילף אין קראָקע:

מיר באַשטעטיקן דעם דערהאַלט פון אייער בריוו פון 3.1.42 און ענטפערן, אַז צוליב פינאַנסיעלע סיבות, האָבן מיר באַגרענעצט די קינדער־שוץ נאָר אויף באַשפּייזונג. די מאַלצייטן דאַרפן זיין פאָלגנדיק: אין דער פרי — זיסע קאַווע מיט מילך, מיטאָג — אַ זופּ. ווי מיר האָבן אונטערגעשטראָכן אין אונדזער בריוו פון 31.12.41, האָבן די מאַכט־אָרגאַנען פאַרבאָטן צונויפזאַמלען אַ סך מענטשן, צוליב סאַניטאַרע טעמים. דעריבער וועלן די קינדער עסן זייערע מאַלצייטן אין זייערע היימען. פון דער באַשפּייזונג געניסן 32 קינדער.

3.2.42

בריוו פון אָסטראָווע קיין קראָקע וועגן אַדרעסירן די קאָרעספּאָנדענץ:

מיר בעטן אויף ווייטער צו שיקן די גאַנצע קאָרעספּאָנדענץ אויפן אַדרעס: יידישע סאָציאַלע זעלבסטהילף, דעלעגאַטור אין אָסטרווו־לובעלסקי, פאַרן ה׳ העכט עמיל, וואָס אין לויט אייער בריוו נומער 1882/41 פון 11.3.41, באַשטימט געוואָרן אויפן אַמט פון פאָרזיצער.

20.2.42

בריוו פון דער אָסטראָווער דעלעגאַטור קיין קראָקע, צו דער ייס״ז וועגן הילף פאַר אַרבעט:

מיר באַשטעטיקן דעם דערהאַלט פון צירקולאַר נומ׳ 55 און אַלס ענטפער טיילן מיר מיט, אַז ביי אונדז האָט מען ביז איצט נאָך ניט איינגעשטעלט קיין פאַך־קורסן. פאַראַן אָבער אַ מעגלעכקייט צו גרינדן האַנטווערקער־וואַרשטאַטן פאַר שניידערס, שוסטערס, רימערס און קאָמאַשנמאַכערס, ווו אָרטיקע בעלי־מלאכות, ווי אויך פּליטים, וואָלטן געהאַט באַשעפטיקונג, הגם די פּליטים האָבן נישט קיין דערלויבעניש פון דער מאַכט צו אַרבעטן ביי זייערע פאַכן, טראָץ דעם וואָס זיי באַזיצן האַנטווערקער־קאַרטן. אין די ראַמען פון די געשאַפענע וואַרשטאַטן, וואָלט אויך געקענט פאָרקומען קורץ־טערמיניקע אויסבילדונג פון לערניינגלעך. פאַראַן צו אונדזער דיספּאָזיציע ניי־מאַשינען ווי אויך מאַשינען פאַר קאָמאַשנמאַכערס.

ביי אונדז געפינען זיך אַ 50 שוסטערס, וואָס קיינער פון זיי באַזיצט נישט קיין דערלויבעניש צו אַרבעטן ביים פאַך. נאָכן באַקומען פון אייך אַן ענטפער, וועלן מיר זיך פאַרשטענדיקן מיט די בעלי־מלאכות און קאָנען אָנגעבן מערער אינפאָרמאַציע. אַלנפאַלס, מיר קענען דאָ אויספירן באַדייטנדיקע באַשטעלונגען.

21.2.42

בריוו פון דער אָסטראָווער דעלעגאַטור דעלעגאַטור קיין קראָקע וועגן פעלנדיקע צירקולאַרן:

נאָכן אַדורכקוקן די צירקולאַרן וועלכן מ׳האָט באַקומען פון אייך, האָבן מיר פעסטגעשטעלט, אַז עס פעלן די נומערן פון 1 ביז 16. מיר בעטן העפלעך אונדז צושיקן די פעלנדיקע נומערן און דערביי שטרייכן מיר אונטער, אַז ספּעציעל איז אונדז וויכטיק דער נומער 16.

5.3.42

בריוו פון דער יידישער סאָציאַלער זעלבסטהילף, דעלעגאַטור אין אָסטראָווע — צום פּרעזידיום פון דער ייס״ז אין קראָקע, וואָס איז בעצם די קאָפּיע פון אַ בריוו צום בירגערמייסטער פון אָסטראָוו-לובעלסקי:

אַלס דעלעגאַטור פון דער יידישער סאָציאַלער זעלבסטהילף, פּרעזידיום אין קראָקע, זענען מיר לויט אַ פאַראָרדענונג פון סטאַראָסטע אין לובלין, באַשטימט געוואָרן ווי די אייגנטלעכע מאַכט פאַר אַלע שריט, וועלכע ווערן אונטערגענומען אין שיכות מיט דער שוץ איבער די יידן, וואָס וווינען אין אָסטראָוו-לובעלסקי.

לויט דער פאַראָרדענונג, קאָנען אַלע אונטערשטיצונגען פאַר יידן אַדורכגעפירט ווערן נאָר דורך אונדז, דאָס מיינט — די יידישע סאָציאַלע זעלבסטהילף, דעלעגאַטור אין אָסטראָווע, אומאָפּהענגיק דערפון, צי עס האַנדלט זיך אין שטיצע מיט געלט, צי זאַכן אָדער פּראָדוקטן-צוטייל. פאַר דעם צוועק האָבן מיר ביז איצט באַקומען סובווענצן פון דעם פאָוויאַט-(סטאַראָסטע) אין ראַדזין, פון שטאַטראַט אין אָסטרווו-לובעלסקי, פונעם ראַטגעבער פון דער יידישער סאָציאַלער זעלבסטהילף ביים שעף פון דיסטריקט, פון אייך, פון היגן יודענראַט, ווי אויך שפּענדונגען פון פּריוואַטע פּערזאָנען. לעצטנס, זענען די סובווענצן כסדר פאַרקלענערט געוואָרן און טיילמאָל האָבן זיי אין גאַנצן אויפגעהערט, בעת די פאָדערונגען נאָך הילף האָבן זיך כסדר פאַרגרעסערט צוליב דער הערשנדיקער נויט און קראַנקייטן.

אויף צו באַזאָרגן די פּליטים און אָרעמע פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג, וועלכע געפינט זיך אונטער אונדזער אויפזיכט, בעטן מיר העפלעך דעם הער בירגערמייסטער צו דערלויבן אונדז צו נעמען אַ צוגאָבע אויפן דירה-געלט לטובת אונדז, אין דער הייך פון 2 זלאָטיס, אָנהייבנדיק פון דעצעמבער היינטיקס יאָר.

21.4.42

בריוו פון אָסטראָווע קיין קראָקע:

איך שיכות מיט דער אויסזידלונג פון יידן פון טשעכאָסלאָוואַקיי, איז צו אונדז

אנגעקומען אַ טראַנספּאָרט פון 307 פּערזאָן. דאָס זענען דער עיקר פרויען מיט קליינע קינדער, לגמרי אָן מענער.

21.5.42

בריוו פון פּרעזידיום אין קראָקע, אַפּראָוויזאַציע־אָפּטיילונג, צו דער דעלעגאַטור אין אָסטראָווע:

מיר טיילן מיט, אַז דעם 21סטן ד. ח. האָבן מיר אויף אייער אַדרעס איבערגעשיקט די סומע פון 1.500 זלאָטיס הילף פאַר די דעפּאָרטירטע פון טשעכאָסלאָוואַקיי. דאָס געלט דאַרפט איר פאַרנוצן נאָר פאַר דעם באַשטימטן צוועק.

19.6.42

בריוו פון דער אָסטראָווער דעלעגאַטור קיין קראָקע, צום פּרעזידיום פון דער ייס״ז:

מיר באַשטעטיקן דעם דערהאַלט פון 10 פאָרמולאַרן פון רויטן קרייץ. לויט אייער פאַרלאַנג, שיקן מיר צוריק אין פּאָסט־מאַרקן די אויסגאַבן אויף אַ סומע פון 1 זלאָטי 8 גראָשן.

בייגעלייגט: 4 מאַרקעס אויף 24 גראָשן און איין מאַרקע אויף 12 גראָשן.

27.8.42

בריוו פון דער אַפּראָוויזאַציע־אָפּטיילונג פון דער ייס״ז אין קראָקע, צו דער דעלעגאַטור אין אָסטראָווע וועגן הילף:

מיר באַשטעטיקן דעם דערהאַלט פון אייער טעלעגראַם פון 26סטן ד. ח. און מעלדן אייך, אַז צום באַדויערן, נעמענדיק אין אַכט דעם מאַנגל אין פאָנדן און טראָץ אונדזער בעסטן ווילן, קענען מיר נישט פאַרלויפיק אַנטקעגנקומען מיט הילף. נאָר מיר האָפן, אַז אין דער נאָענטסטער צייט וועלן מיר דיספּאָנירן מיט אַ נישט גרויסער צאָל עקסטראַקטן „מאַגגי־זופּ", וועלכע מ׳וועט באַקומען פונעם אויסטויש מיט סאַרדינען, דערהאַלטענע פון יידישע וווילטעטיקע אויסלענדישע אָרגאַניזאַציעס — און אין די ראַמען פון אונדזערע מעגלעכקייטן, זיך באַמיען אַנטקעגן צו קומען אייער בקשה. וואָס שייך מעדיקאַמענטן, וועט איר באַקומען אין אַ קליינער צאָל, אין די נאָענטסטע טעג.

10.9.42

(פון אַ פאַרשריבענער נאָטיץ אינעם פּרעזידיום פון דער ייס״ז אין קראָקע וועגן די פּליטים פון סלאָוואַקיע, וואָס געפינען זיך אין אָסטראָוו־לובעלסקי):

פון די דערהאַלטענע פּאָסט־קאַרטלען פון די דעפּאָרטירטע יידן פון טשעכאָסלאָוואַקיי, וואָס געפינען זיך אין אָסטראָווע, מיט דער בקשה זיי איבערצושיקן צו זייערע קרובים

אין אויסלאַנד באַקומט זיך, אַז זיי דערהאַלטן פּעקלעך פון זייערע קרובים פון ליסאַבאָן, ווי אויך דורך דער נאַציאָנאַל־באַנק אין בודאַפּעשט. אַלע בעטן שפּייז־פּעקלעך, ווי אויך אַלטע בגדים און וועש, ווייל ס'איז דאָרט זייער קאַלט. אייניקע שטרייכן אונטער, אַז זיי איז דערלויבט נאָר איינמאַל אין חודש איבערצושיקן ידיעות צו זייערע קרובים.

15.9.42

בריוו פון דער דעלעגאַטור אין אָסטראָווע צום פּרעזידיום פון דער ייס"ז אין קראָקע:

מיר באַשטעטיקן דעם דערהאַלט פון אייער קאַרטל פון 10.10 ה. י. נומ' 11359/42 — III ז. ב. גלייכצייטיק פרעגן מיר העפלעך, צי איז אויך ביי אייך פאַראַן אַ פאַרבאָט אַרויסצושיקן און דערהאַלטן קאָרעספּאָנדענץ פאַר יידן אין פּראָטעקטאָראַט, דריטן רייך און אויסלאַנד.

(דעם 18טן סעפּטעמבער איז אָנגעקומען פון קראָקע אַן ענטפער — און זיי שרייבן):

לויט די ידיעות וועלכע מיר באַזיצן, און לויט די פאַראַנענע פּאָסט־פאַרשריפטן, איז נישטאָ קיין שום שטערונג אַרויסצושיקן פּאָסט־קאַרטלען קיין אויסלאַנד, ווי אויך צו דערהאַלטן פון דאָרט בריוו איז נישטאָ קיין שום פאַרבאָט.

דער פאַרלעצטער דאָקומענט פון אָסטראָווער געטאָ — אַ בריוו פון 28סטן סעפּטעמבער 1942. פון דער דעלעגאַטור פון דער ייס"ז אין אָסטרווו־לובעלסקי, צום פּרעזידיום פון דער ייס"ז אין קראָקע — מיט אַזאַ פראַגע:

„אַזוי ווי די יידן אין אָסטראָווע באַקומען נישט קיין פּעקלעך פון אויסלאַנד, פרעגן מיר העפלעך, צי קאָן מען אַזעלכע איבערשיקן פון אויסלאַנד קיין קראָקע, אויף אייער אַדרעס, און דערנאָך וועט איר זיי איבערוויַיזן צו אונדז. דאָ רעדט זיך דער עיקר וועגן פּעקלעך פון טשעכאָסלאָוואַקיי, ווי אויך פון דייטשלאַנד און פונעם פּראָטעקטאָראַט. בייגעלייגט איין פאָרמולאַר פון רויטן קרייץ, מיט אַן אָפּגעצאַלטער קאָנווערט.

און דער לעצטער דאָקומענט:

אַ רשימה מיט 50 נעמען פון טשעכישע יידן אין אָסטראָווער געטאָ, דאַטירט דעם 10טן אָקטאָבער 1942, וואָס האָבן אַרויסגעשיקט פּאָסט־קאַרטלען צו זייערע משפּחות אין בראַטיסלאַוואַ, בודאַפּעשט, בריסל, מונקאַטש, טרעבישוו, קאַשיץ, רוזשאָן־וואַלקאָוויסק, בערלין, פּאַריז און אַנדערע ערטער.

די דאָזיקע קאַרטלען זענען קיינמאָל נישט דערגאַנגען צו די מענטשן, צו וועמען זיי זענען געווען אַדרעסירט. און די אַרויסשיקערס פון די קאַרטלען, האָבן געטיילט דעם זעלבן טראַגישן גורל פון די יידן אין אָסטראָווע, וועלכע זענען אומגעקומען אין טרעבלינקע און מיידאַנעק...

זכרונות פון אַ פּאַרטיזאַנער

משה דומאַן

מיטן אויסברוך פון דער מלחמה צווישן דייטשלאַנד און פּוילן דעם 1טן סעפּטעמבער 1939, בין איך מאָביליזירט געוואָרן אין דער אַרמיי, אָבער באַלד אַריינגעפאַלן אין געפאַנגענשאַפט. די יידן האָבן די דייטשן איבערגעפירט אין אַ ספּעציעלן לאַגער פאַר יידישע קריגס-געפאַנגענע אין לובלין, אויף ליפּאָווע גאַס 7, וואָס איז אַמאָל געווען אַ ספּאָרט-פּלאַץ. די געפאַנגענע יידן פון ערשטן עשעלאָן, האָבן די דייטשן דערשאָסן. איך בין געשיקט געוואָרן אַהין מיטן צווייטן עשעלאָן. דאַקעגן אַ טייל יידן וואָס האָבן געלעבט אין די דורך די דייטשן אָקופּירטע געביטן, האָט מען אָפּגעלאָזט אַ היים.

די דייטשן האָבן דערלויבט די יידן פון לובלין צו העלפן די קריגס-געפאַנגענע. צווישן די וואָס האָבן געהאָלפן, איז אויך געווען מיינע אַ קרובה. האָט זי מיר געבראַכט ציוויל אָנטועכץ, אין וועלכן איך האָב זיך איבערגעטאָן, גענומען אין האַנט אַ טאַש און אַרויסגעגאַנגען פון לאַגער, צוזאַמען מיט די יידן וואָס האָבן געבראַכט עסן. דאָס איז געשען אָנהייב ווינטער, 1940. אין לובלין איז דעמאָלט געווען בירגערמייסטער אַ געוויסער באַלעסטאַ. ער האָט מיך מיטגענומען קיין אָסטראָוו, ווו ס׳האָבן קורסירט קלאַנגען, אַז איך בין געפאַלן אויפן פראָנט. ערשט ווען כ׳האָב זיך צוריק באַוויזן אין שטעטל, זענען אַ סך געקומען מיך אָנקוקן צי איך לעב און אויך געפרעגט וואָס האָט פּאַסירט.

אין יענער צייט האָבן אין אָסטראָווע געלעבט אַ סך יידן, ווייל מ׳האָט זיי דעפּאָרטירט פון פּויזן און פון אַנדערע ערטער אין מערב פּוילן. אין יעדער שטוב האָבן געוווינט צוויי און מערער פאַמיליעס, נאָר די באַציונגען זענען געווען גוטע. דער יודענראַט האָט אַמטירט אין דעם הויז, ווו ביז דער מלחמה האָט געלעבט די משפּחה פון דער צאָן-דאָקטערין סאָניע באַסקין. פאָרזיצער פון יודענראַט איז געווען דער דייטשישער ייד פלאַנטער, געוועזענער אָפיציר אין דער דייטשישער אַרמיי. יעדן טאָג האָט מען געשיקט אויף שקלאַפן-אַרבעט יידישע יינגלעך און מיידלעך, דער עיקר אינעם דאָרף יעדלאַנקאַ. איינמאָל אין וואָך זענען געקומען אין שטעטל ס.ס.-לייט און צוגענומען אַ 30—40 יונגע מענער אויף אַרבעט אין ווישניץ. דערנאָך האָט פלאַנטער זיי אויסגעטוישט מיט אַנדערע אַרבעטער. יידן וואָס האָבן געהאַט אייגענע פערד-און-וואָגן,

האָבן די דייטשן אויסגענוצט פאַר זייערע טראַנספּאָרט-צוועקן און די בעלי-עגלהס האָבן באַזיצט ספּעציעלע דערלויבענישן פריי זיך צו באַוועגן. טיילמאָל האָט מען געכאַפּט ייִדן אויף פאַרשידענע אַנדערע אַרבעטן, נאָך געוויינלעך האָט פלאַנטער געפּועלט ביי די דייטשן, אַז מ'האָט יענע אָפּגעלאָזט אַ היים.

עמעץ האָט צוגעטראָגן די דייטשן, אַז איך בין אַנטלאָפן פון אַ לאַגער פאַר קריגס-געפאַנגענע. האָט מען מיין פאָטער אַרעסטירט און דערנאָך געפּאַדערט 10 טויזנט זלאָטיס אויסקויף-געלט. פלאַנטער האָט געקענט זיך צונויפריידן מיט דער דייטשישער מאַכט און דערנאָך געוואָרנט מיין פאָטער, אַז מיר זאָלן אַנטלויפן פון אָסטראָווע. זענען מיר אַוועק אין דער קאָלאָניע דראָזדאָווקאַ, ווייל דאָרט האָבן מיר געהאַט משפחה.

ווינטער 42—1941 האָבן פּאַרטיזאַנער דערהרגעט דעם דייטשישן סאָלדאַט גאַנס אין דאָרף רודקאַ. ער איז געקומען אין דאָרף מיט די טעכטער פון געוועזענעם בירגערמייסטער וואַלעסט, וואָס ביי די דייטשן האָט ער געהאַט אַ רעסטאָראַן. צו דער רייזע האָט ער רעקווירירט אונדזערע פערד. נאָכן אומברענגען אים, האָבן די דייטשן זיך נוקם געווען און דערהרגעט פיל פּאָלאַקן אין אָסטראָווע. אויך די ייִדן האָבן זיי צונויפגעטריבן פאַר דער מאַגיסטראַט-געביידע, נאָר אויך דאָסמאָל איז געלונגען פלאַנטערן אויסצומיידן אַן אומגליק. שפּעטער האָט מען די ייִדן אַוועקגעפירט קיין גלעמבאָקאָוו און אַזשעכאָוו און כמעט אַלע אויסגעהרגעט. בלויז איין מיידעלע איז געלונגען זיך אויסצובאַהאַלטן און בלייבן לעבן. (זי וווינט היינט אין ישׂראל, אונטערן נאָמען פּייגע קאָרן). אויך איר פאָטער מרדכי קאָדענטשיק איז געבליבן לעבן, נאָר מיט עטלעכע חדשים שפּעטער האָבן אים די פּאָלאַקן דערהרגעט אין אוסטינאָוו. בעת די דייטשן האָבן אַדורכגעפירט די אַבלאַווע אין שטעטל, האָב איך צוזאַמען מיט חיימען פון גלעמבאָקאָוו און זיין שוועסטער זיך אויסבאַהאַלטן אין די זומפּן צווישן גלעמבאָקאָוו און אַזשעכאָוו. ווען איך בין שוין געווען ביי די פּאַרטיזאַנער, האָבן זיי פאַרברענט די הייזער פון די דאָזיקע פּאָלאַקן.

צומאָרגנס נאָך שמחת תורה, אין יאָר 1942, האָבן די דייטשן אַרויסגעטריבן די ייִדן פון אָסטראָווע קיין לעווערטאָוו און פון דאָרט — אין די טויט-לאַגערן. אויפן צווייטן טאָג האָבן די רוצחים צונויפגעזאַמלט אַלע ייִדן פון די דערפער אַרום אָסטראָווע און צוזאַמען מיט די נאָך פאַרבליבענע ייִדן אין לעווערטאָוו, אַלע דערשאָסן אויפן בית הקברות און די טויטע קערפּערס געלאָזן אין אָפענע, ניט פאַרשאָטענע גריבער. צווישן די דערשאָסענע איז אויך געווען רוזשקע מילעווסקאַ, די שוועסטער פון חיים פון גלעמבאָקאָוו. זי איז נאָר פאַרוווּנדעט געוואָרן אין בויך מיט 2 קוילן און נאָך אַ געוויסע צייט געקומען צו זיך און איר איז געלונגען פון דאָרט זיך

אַרויסצובאַקומען און זיך דערשלאָגן ביז דראָזדאָוועקע. באַקאַנטע פּאָלאַקן האָבן זי דערנאָך צוגעשטעלט צו אונדזער פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג.

אונדז איז געלונגען אַ געוויסע צייט זיך אויסצובאַהאַלטן אין די זומפּן, אַ דאַנק דער הילף פון אַ יונגן פּאָלאַק פון דראָזדאָוועקע. צו אונדז איז נאָך צוגעשטאַנען בלומקע פון דער קאָלאָניע אָזשעכאָוו (זי לעבט אין ישראל) מיט איר שוועסטער, וועלכע איז שפּעטער דערמאָרדעט געוואָרן דורך פּוילישע פּאַרטיזאַנער פון דער א. ק. ביי אונדז האָט זיך געפינען אַ ביקס, וועלכע רוזשקע האָט ערגעץ ווו זיך איינגעשאַפט. דעמאָלט זע־נען מיר שוין געווען פאַרבונדן מיט דעם יידישן פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד, מיט וועלכן ס׳האָט אָנגעפירט יחיאל גרינשפּאַן. ווען די דייטשן האָבן זיך גענומען צו די איבערגעבליבענע יידן, זענען מיר אַנטלאָפן אין וואַלד, ווו מיר האָבן געטראָפן פיל יידן, נאָר אָן געווער. איך האָב זיי געראַטן צו לויפן ווייטער, נאָר זיי האָבן מורא געהאַט צו רירן זיך פון אָרט.

מיר זענען געווען צוויי בחורים און עטלעכע מיידלעך מיט קינדער. מיר ליגן אין וואַלד און נישט איינמאָל האָבן דייטשישע פּאַטרולן געזוכט נאָענט פון אונדז, אָבער נישט אַנטדעקט. שפּעטער האָבן מיר זיך אויסבאַהאַלטן נישט ווייט פון אַ פּאָלוואַרק, באַהערשט פון דייטשן און ביינאַכט זיך אומגעקערט אין וואַלד. גרינשפּאַנס אָטריאַד איז אַוועק אין אַן אַנדערער ריכטונג, כדי אויסצומיידן אַטאַקעס פון די דייטשן. אין זיין גרופּע האָט זיך אויך געפונען מיין פאָטער. איך האָב געוואָלט זיין צוזאַמען מיטן טאַטן, האָבן מיר ביי אַ פּויער גענומען פערד־און־וואָגן און זיך דערשלאָגן צו גרינשפּאַנס פּאַרטיזאַנער־גרופּע, וועלכע איז דערנאָך אַריבער אין די פּאַרטשעווער וועלדער.

צו דער גרופּע איז אויך צוגעשטאַנען דער אָטריאַד פון סוכאָוו יאַנעק, וואָס איז באַשטאַנען פון 20 בחורים. זיי האָבן דער עיקר געשטאַמט פון דערפער אַרום לעוועריאָוו. מיר איז דעמאָלט געלונגען צו דערגרייכן אַ האַנט־פּולעמיאָט. ווינטער 1943—44 איז אונדזערע פּאַרטיזאַנער געלונגען צוציען אויף זייער זייט אויך אַ גרופּע גרוזינער און פון אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן, געוועזענע קריגס־געפאַנגענע, וואָס האָבן געדינט אַלס פּאָליציאַנטן ביי די דייטשן, אָבער באַשלאָסן זיי צו פאַרלאָזן. דאָס איז געשען אין דער ווייַנאַכט, ווען דער רוב דייטשן זענען זיך צעפאָרן אויף אורלויבן, אָדער אַוועק שיכורן — האָבן די גרוזינער געזאָגט, אַז זיי לאָזן זיך כלומרשט אַוועק אויף אַן אָבלאַווע קעגן די פּאַרטיזאַנער און מיטגענומען אַ 10 דייטשישע זעלנער, וועלכע מ׳האָט אויפן וועג געבונדן און זיי געבראַכט צו די פּאַרטיזאַנער. ס׳איז געווען אָפּגערעדט, אַז די גרוזינער וועלן אויפהייבן אַ רויטע פאָן, ווי נאָר זיי וועלן זיך דערנענטערן צו די פּאַרטיזאַנער. די באַגעגעניש איז געווען אַ פריילעכע און רירנדיקע.

די דייטשישע סאָלדאַטן האָט מען דערהרגעט און די גרוזינער האָט מען פאַרטיילט צווישן די צוויי פּאַרטיזאַנער־איינהייטן פון גרינשפּאַנען און פיאָדאָרן.

אין דאָרף סיראַקאָמלאַ האָבן די פּאַרטיזאַנער פון דער פּוילישער עמיגראַנטישער רעגירונג אין לאָנדאָן (א. ק. — „ארמיא קראַיאָווא״) דערהרגעט עטלעכע יידישע פּאַרטיזאַנער. צוויי איז געלונגען צו אַנטלויפן און דערציילן גרינשפּאַנען מיט פיאָדאָרן וועגן דער שחיטה. האָבן זיי צונויפגענומען אונדזערע פּאַרטיזאַנער און זיך נוקם געווען אינעם דאָרף, וווּ מ׳האָט אומגעבראַכט די יידן.

מיטן אַריינמאַרש פון דער רויטער אַרמיי קיין פּוילן, האָט זיך דער פראָנט דערנענטערט און גרינשפּאַן האָט באַשלאָסן אַריבערצופירן אונדזער אָטריאַד איבערן טייך בוג. אָבער דאָרט האָבן זיי רוסישע פּאַרטיזאַנער אַנטוואָפנט און מ׳האָט זיך געמוזט צוריקקערן פון וואַנען מ׳איז געקומען. איך בין דעמאָלט געבליבן מיט פיאָדאָרס אָטריאַד. ס׳האָט נישט גענומען קיין סך צייט און מיר האָבן איינגעשטעלט פאַרבינדונגען מיט דער סאָוויעטישער אַרמיי און באַקומען געווער פאַראַשוטירט פון עראָפּלאַנען.

זומער 1944, אַ געוויסן טאָג, ווען כ׳האָב צוגעלייגט דאָס אויער צו דער ערד, האָבן איך געהערט דעם רויש פון סאָוויעטישע טאַנקן. מיר האָבן זיי געשיקט אַנטקעגן פינף אונדזערע פּאַרטיזאַנער, וואָס האָבן זיך דערנאָך אומגעקערט מיט רוסישע סיגאַרעטן. מיט אַ טאָג פריער האָבן מיר געזען אָפּטרעטנדיקע דייטשישע טאַנקען, פאַר וועלכע מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ ווייצן־פעלד.

ענדלעך איז די רויטע אַרמיי אַריין קיין אָסטראָווע. נאָר די אָטריאַדן פון גרינשפּאַנען און פיאָדאָרן, זענען איצט מיטגעגאַנגען מיט דער אַרמיי ביז נאָך לעווערטאָוו און שפּעטער — קיין לובלין, וווּ מיר זענען שוין דאָרט פאַרבליבן. דערנאָך האָט מען אַ גרופּע יידישע פּאַרטיזאַנער געשיקט קיין פּאַרטשעוו, צו דינען דאָרט אין דער מיליץ.

איינמאָל זענען פאַלאַקן פון דער א. ק. אַריין קיין פּאַרטשעוו און דערהרגעט דריי יידישע מיליציאַנערן, נאָך אַ שלאַכט וואָס האָט זיך אַנטוויקלט צווישן ביידע צדדים. איך און מיין פאָטער האָבן זיך אויך געפונען אויף פּאָליצייאישער דינסט אין פּאַרטשעוו בערך אַ יאָר צייט. אין יענער שלאַכט איז אונדז געלונגען זיך אָפּצוראַטעווען.

יחיאל גרינשפּאַן, אין ראַנג פון אַ קאַפּיטאַן פון דער א. ל. („אַרמיאַ לודאָוואַ״ — „פאָלקס־אַרמיי״), האָט אָנגעפירט מיטן יידישן פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד „מסטיטיעל״, וואָס איז געווען טעטיק אין די פּאַרטשעווער וועלדער.

פיאָדאָר אָדער פעדיאַ אַלברעכט, איז געווען אַ סאָוויעטישער אָפיציר, וואָס איז אַנטלאָפן פון דער דייטשישער געפאַנגענשאַפט.

אָסטראָווע איז באַפרייט געוואָרן דעם 22סטן יולי 1944 דורך דער רויטער אַרמיי.

די דײַטשן האָבן אויך געברענט ספרים

עדה דאָמב

צום סוף פון יאָר 1939, בין איך אוודאי געווען פון די לעצטע יידישע יוגנטלעכע, וואָס זענען נאָך געבליבן אין שטעטל. די אַנטשיידנדיקע מערהייט איז אַנטלאָפן, ווייל מ'האָט שוין געוווּסט, וועלכע צרות און פּיין ס'וועט ברענגען מיט זיך דער ברוטאַלער היטלעריסטישער אָקופּאַנט. נאָך דעם ווי די דײַטשן האָבן פאַרנומען אָסטראָווע, האָבן זיי גלייך אײַנגעשטעלט דעם ברוטאַלן רעזשים פון צוואַנג, מאָרד און אונטערדריקונג. יידן האָבן מורא געהאַט אַרויסצוגיין אין גאַס, אַפילו אין די שעהען, ווען דאָס איז געווען דערלויבט. אויך די שטעטלדיקע פּאָליאַקן האָבן אויסגענוצט די שווערע לאַגע פון די געפּייניקטע יידן און בײַ יעדער געלעגנהייט אַרויסגעוויזן זייערע אַנטיסעמיטישע אינסטינקטן.

אַ געוויסן קאַלטן, רעגנדיקן טאָג, בין איך געווען אַליין אין שטוב. מיט אַמאָל עפנט זיך האַסטיק די טיר, עס באַווייזן זיך צוויי באַוואָפנטע דײַטשן. זיי פרעגן, ווו זענען די מענער. יעדער ענטפער מײַנער האָט זיי נישט באַפרידיקט. זיי האָבן נישט געגלויבט. איך דערפיל אַ שטאַרקן זעץ מיט אַ נאַהייקע. זיי באַפעלן, כ'זאָל צונויפנעמען אַלע ספרים און ביכער וואָס זענען דאָ אין שטוב און מיט זיי מיטגיין. צוקומענדיק צום מאַגיסטראַט, אין צענטער פון שטאָט, האָב איך דערזען אַ שייטערהויפן, אויף וועלכן מ'האָט געברענט די צונויפגעבראַכטע ספרים. פייער־צונגען מיט רויך האָבן זיך געריסן צום הימל און די באַפעלקערונג האָט געמוזט שטיין און זיך צוקוקן צו דעם שוידער. בײַ דער געלעגנהייט האָבן די רוצחים גשלאָגן און געפּייניקט יידן, נאָר איך געדענק נישט זייערע נעמען.

די דאָזיקע טראַגישע געשעענישן האָבן מיך באַוויגן צו פאַרלאָזן דאָס שטעטל אויפן צווייטן טאָג. איך בין נאָך גרויסע שוועריקייטן אָנגעקומען צו דער סאָוויעטישער גרענעץ, וועלכע איז שוין געווען פאַרמאַכט פון דער דײַטשישער זייט. דאָך איז מיר געלונגען זיך אַריבער צו שמוגלען די גרענעץ און נאָך שווערע איבערלעבונגען בין איך אָנגעקומען אויף דער רוסישער טעריטאָריע אַ דאַנק זעליג־לייב'ן. נאָר די איבערלעבונגען דאָרט — זענען אַ קאַפּיטל פאַר זיך.

דערמאָנונגען פֿון די מלחמה־יאָרן

בראָניע וואַסערמאַן־עקהאוס / מעלבורן

איך האָב די שווידערלעכע יאָרן פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה איבערגעלעבט אונטער דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע און אין יאָר 1965 אַרויסגעטרעטן אין אָלדענבורג, מערב־דייטשלאַנד, ווי אַן עדות קעגן קריגס־פֿאַרברעכער. נאָר מיינע זכרונות זענען טיף פֿאַראַנקערט אינעם געבורט־שטעטל פֿון מיינע עלטערן און פֿון מיין מאַן, ווי אויך פֿון די אָפּטע, סענטימענטאַלע און ממש רירנדיקע דערציילונגען פֿון מיין משפּחה, אַז איך האָב געפֿינען פֿאַר נייטיק צו טיילן זיך מיט די לייענער פֿון אונדזער יזכור־בוך מיט געוויסע זכרונות פֿון שטעטל.

א

מיין פֿאָטער משה וואַסערמאַן (מיטן צונאָמען פּאַלעשוק — וואַרשיינלעך האָט זיין משפּחה געשטאַמט פֿון פּאָלעשע) איז געבוירן געוואָרן אין אָסטראָוו־שעדלעצקי. דער טאַטע האָט אָפֿט דערציילט פֿון זיין משפּחה, קרובים, שכנים און פֿריינד פֿונעם געבורט־שטעטל.

זיינע דערציילונגען האָבן אַרומגענומען די תקופֿה פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען אָסטראָוו האָט באַלאַנגט צו רוסלאַנד, און במילא — צו דער שעדלעצער גובערניע. דאָס שטעטל איז געווען אַ וויכטיקער האַנדלס־פּונקט. גאַנץ אָפֿט זענען דאָרט פֿאָרגעקומען גרויסע יאַרמערק.

אַ באַדייטנדיקער טייל פֿון די אָסטראָווער יידן איז געווען פֿאַרמעגלעך. זיי האָבן זיך באַשעפֿטיקט מיט האַנדל, גאַרבעריי, רימעריי, פֿישפֿאַנג און באַזיצט פֿאַרשידענע געשעפֿטן, וואַרשטאַטן — שניידערישע, שוסטערישע, סטאָלערישע, בעקערייען. ווי אין אַלע שטעטלעך, האָט די יידישע באַפֿעלקערונג אָפּגעהיטן איר נאַציאָנאַלע, רעליגיעזע און קולטורעלע אייגנאַרטיקייט.

די עלטערן פֿון טאַטן, מיינע זיידע־באָבע איצל און שרה, זענען געווען געאַכטעט אין שטעטל און באַליבט ביי דער משפּחה און שכנים. די עלטערן זענען געווען גוט סיטואירט. זיי האָבן געהאַט אַ גרויסע ווירטשאַפֿט, אַ באַקוועם הויז, אַ קאַשע־ און אייל־פֿאַבריקל, נאָר אַנשטאָט עלעקטרישע מאָטאָרן, האָט מען זיך באַנוצט מיט פֿערד. אַרום די אונטערנעמונגען, איז געווען אַ גרויסער פּלאַץ, אויף וועלכן עס זענען זיך

צונויפגעפאָרן פויערים פון די אַרומיקע דערפער, כדי איבערצואָרבעטן זייערע פּראָ־דוקטן אויף ריינער קאַשע און אייל. אויף דעם פּלאַץ האָט זיך געפינען אַן אָזיערע, וועלכע מ׳האָט איראָניש אָנגערופן „דונאַי״, ווייל בעת די האַרבסטיקע רעגנס, האָט די אָזיערע אויסגעגאָסן און פאַרפליייצט די אַרומיקע געגנט און גורם געווען גרויסע שאָדנס. ווינטער האָבן קינדער זיך געגליטשט אויפן פאַרפרוירענעם וואַסער און דערביי שטאַרק זיך געפרייט.

ב

דעם טאַטנס משפּחה איז געווען אַ פאַרצווייגטע — זיבן זין: שמחה, אברהם, משה (מיין פאָטער), דוד, אשר, לייזער און יאָסל. בדרך כלל איז אין שטוב געווען אַ דינסט, ווייל אונדזער מאַמע שרה איז געווען פאַרנומען מיטן פירן דאָס געשעפט אין דער קאַשע־מיל און אייל־פאַבריקל און נישט געקענט אַלץ באַוויייזן. דער טאַטע האָט אַ סך צייט געלערנט, געדאַוונט און אָפט דיסקוטירט אויף רעליגיעזע טעמעס. פון צייט צו צייט אַרויסגעפאָרן פון שטעטל צוליב האַנדלס־ענייִנים און אויך צוליב רעליגיעזע פראַגן. די קינדער זענען דערצויגן געוואָרן אין חסידישן גייסט, אָבער בגניבה זיך געלערנט שרייבן און לייענען רוסיש און פויליש. קיין פאַך האָבן זיי נישט געלערנט, ווייל דאָס איז געווען אין סתירה צו די איינגעשטעלטע נאָרמעס ביי אַ רעליגיעז־פאַרמעגלעכער פאַמיליע. אַז די זין זענען אונטערגעוואַקסן, האָבן אַלע זייערע שידוכים־ענייִנים און אָפּמאַכן דערליידיקט די עלטערן צווישן זיך.

נאָך דער חתונה, האָבן די פעטערס שמחה, אברהם, דוד און לייזער געוווינט אין דעם זעלבן שטעטל און פּרנסה געצויגן פון די קאַשע־ און אייל־פאַבריקלעך. פאַרשטייט זיך, אַז די עקאָנאָמישע לאַגע איז נישט געווען קיין גוטע פאַר אַזוי פיל משפּחות, בפרט נאָך, אַז די מאַטאָרן אין די מילן האָט מען נישט געביטן אויף נייע און דאָס פערד האָט נישט אויפגעהערט זיך דרייען אַרום דעם קעראַט.

אונדזערע עלטערן האָבן געוווינט אין לובלין. דער פעטער אשר און די מומע הינדאַלע האָבן זיך באַזעצט אין מאַרקושאָוו און דער יונגסטער פעטער יאָסל האָט נאָך דער חתונה מיט פערעלען זיך באַזעצט אין לובאַרטאָוו.

איך געדענק גוט דעם פעטער יאָסל, ווען ער האָט בעת די אורלויבן אונדז באַזוכט אינעם מונדיר פון דער פּוילישער אַרמיי. ער האָט דערציילט אינטערעסאַנטע געשיכטעס פון זיינע איבערלעבונגען. נאָר פאַר אַלעמען איז ער געווען אַ גוטער זינגער. אַלע אונדזערע שכנים און קרובים פלעגן זיך צונויפקומען הערן זיין געזאַנג — און איך

האָב ליב געהאַט צו זיצן אויף זיינע קני̇ען. איך בין געווען שטאָלץ וואָס ער איז מיין פּעטער. יאָסל איז נישט מיט גרויס חשק געפאָרן אַ היים, קיין אָסטראָווע. בעת זיין מיליטער־דינסט אין דער צאַרישער אַרמיי במשך 8 אָדער 10 יאָר און דערנאָך אין דער פּוילישער אַרמיי, איז זיין מוטער שרה געשטאָרבן. ער האָט זייער געבענקט נאָך דער מאַמען. געשמועסט האָט מען, אַז די באָבע שרה איז געשטאָרבן אויס זאָרג, וואָס איר יונגסטער זון דינט אַזוי פּיל יאָרן אין מיליטער, בעת די אַנדערע זין האָבן מיט פאַרשידענע מיטלען אויסגעמיטן דעם מיליטער־דינסט.

ג

בעת און נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבן די איינוווינערס פון אָסטראָווו־לובעלסקי (פרי̇ער — שעדלעצקי) געהאַט אויסצושטיין אַ סך צרות, ווייל דורכן שטעטל איז אַדורכגעגאַנגען דער פראָנט. די אָפטע איבערפאַלן פון פאַרשידענע באַנדעס און שריפות האָבן אַ תל געמאַכט פונעם ישוב. די מאַטעריעלע לאַגע פון די יידן איז געווען אַ שווערע. די באַן־סטאַציע איז איבערגעפירט געוואָרן ווייט פונעם שטעטל. און צו דער אַלגעמיינער צוריקגעשטאַנענקייט — בלאָטיקע וועגן.

אונדזער פאָטער האָט דערציילט, אַז צוליב דעם אַנטיסעמיטיזם און שווערער עקאָנאָמישער לאַגע, האָבן פיל יוגנטלעכע פאַרלאָזט דאָס שטעטל און אויסגעוואַנדערט — ווער אין דער גרעסערער שטאָט, ווער מעבר לים, דער עיקר קיין בראַזיל, אַרגענטינע און פאַראייניקטע שטאַטן.

איך געדענק, אַז אין לובלין האָבן אונדז אָפט באַזוכט משפחה, שכנים און באַקאַנטע פון אָסטראָווע. זיי זענען געקומען צו פאָרן אין דער גרויסער שטאָט מיט פורן, וואָס האָבן געהאַט זייער זאַמלפונקט אויפן פּלאַץ פון די פינעקלשטיינס, נישט ווייט פונעם שוחט אויף דער לובאַרטאָווסקי גאַס. מיין פאָטער האָט געקענט יעדן ייד וואָס איז געקומען פון אָסטראָווע, אויך לויט זיין צונאָמען, ווייל מיט יעדן איינעם איז ער געווען נאָענט. זיי זענען געקומען קיין לובלין וועגן מסחר, צי בעת אַ קראַנקער האָט געוואָלט באַקומען אַ רעצעפּט, אָדער באַזוכן אַ דאָקטער. נאָר אויך — וועגן אַ שידוך. זיי זענען געקומען גאַנץ פרי, כדי דאַווענען שחרית, אָפּעסן פרישטיק און זיך אָוועקגעלאָזט דערליידיקן זייערע ענינים. נישט איינמאָל זענען זיי אויך געבליבן ביי אונדז נעכטיקן.

מיינע עלטערן האָבן זיך צו זיי באַצויגן פריינטלעך און אַרויסגעוויזן אַ סך הכנסת־אורחים און נישט איינמאָל געדינט מיט אַן עצה און הילף — דערפאַר האָבן אָסטראָווער יידן זיך באַצויגן צו מיינע עלטערן מיט גרויס דרך־ארץ.

ווי איך דערמאָן זיך, איז דער רוב יידן פון שטעטל געווען גוטהאַרציקע מענטשן, ערלעכע, וואָס האָבן שווער געאַרבעט כדי מפרנס צו זיין זייערע משפּחות. נאָר דער היטלעריסטישער מבול האָט אַלץ אַראָפּגעשווענקט. צווישן די קרבנות פון די דייטשישע רציחות אין אָסטראָווע, זענען אויך געווען מיינע טאַטע־מאַמע משה און גאָלדע, דאָס יונגסטע 14־יאָריקע שוועסטערל שרהלע, וואָס האָבן אין יענער צייט געוווינט אין אָסטראָווע — די פעטערס, מומעס, קוזינען, קוזינקעס, שכנים און פריינד.

ד

פרייטיק גאַנץ פרי, דעם 1טן סעפּטעמבער 1939, זענען די דייטשן באַפאַלן פּוילן. נאָך אַ שוואַכן ווידערשטאַנד מצד דער פּוילישער אַרמיי, האָבן די דייטשן און די סאָוויעטן זיך צעטיילט מיט דעם באַזיגטן לאַנד און באַשטימט דעם טייך בוג ווי די גרענעץ צווישן דריטן רייך און דעם ראַטן־פאַרבאַנד. אין יענער צייט האָב איך און מיין משפּחה זיך געפונען אין אָסטראָוו־לובעלסקי, וואָס איז אָקופּירט געוואָרן דורך די דייטשן. ס׳איז פאַר מיר געווען געפערלעך צו בלייבן אין אָסטראָווע, ווייל כ׳בין דאָרט געווען באַקאַנט מיט מיינע סאָציאַליסטישע אָנשויונגען. איך דעצידיר זיך אַריבער צו לויפן אויף יענער זייט בוג, צו די סאָוויעטן.

אַ געוויסן טאָג אין סעפּטעמבער, האָב איך זיך געזעגנט מיט דער מוטער, פאָטער און שוועסטערן. אַלע איז באַפאַלן אַ טרויער, נאָר קיינער האָט נישט געטראַכט, אַז מיר שיידן זיך אויף שטענדיק. מיט מיר איז אויך אַוועק מישאַ עקהאוס, מיין צוקונפט־טיקער מאַן. איך געדענק, ווי מיין טאַטע האָט אונדז באַגלייט עטלעכע קילאָמעטער און ווי שווער ס׳איז אונדז אָנגעקומען דאָס געזעגענען זיך. מיר האָבן יאָמערלעך געוויינט. דער טאַטע האָט מיר געגעבן דעם אַדרעס פון זיינעם אַ קוזין אין שטעטל פּיוסק.

די שאָסייען און וועגן זענען פול געווען מיט פּליטים — צופוס, אויף וועגענער, מיט ראָווערן. מיר, מיט אונדזער ביסל אַרעמקייט אין די רוקזעק, האָבן זיך ענדלעך דערשלאָגן אין דער שטאָט קאָוועל, אַ גרויסער באַן־קנופּ, מיט אַ באַפעלקערונג פון עטלעכע דרייסיק טויזנט איינוווינערס — פּאָלאַקן, אוקראַינער און יידן (18 טויזנט).

אין קאָוועל האָט מען אונדז איינגעאָרדנט אינעם הויז פון געוועזענע פּאָליטישע אַרעסטירטע, ווו מיר האָבן געטראָפן אַ סך חברים און חברטעס פון דער באַוועגונג און פון תפיסה. אינעם הויז האָבן מיר באַקומען עסן, אויסגעהערט זייער אָפּט רעפע־ראַטן, דיסקוטירט. דאָרט האָט געהערשט אַ גרויסער באַלאַגאַן.

אין די לעצטע טעג פון אָקטאָבער 1939, זענען אומגעריכט געקומען קיין קאָוועל

מיינע צוויי שוועסטערן: אַן עלטערע פון מיר, שיינטשע, מיט איר מאַן, אַ ברודער פון מישאַ'ן און אַ ייִנגערע פון מיר. די גאָר ייִנגסטע, שרה'לע, איז געבליבן מיט דער משפחה. צופעליק איז זיי געלונגען צו באַקומען אַ מ'שטיינסגעזאָגטע וווינונג ביי אַ פּוילישן באַן־אַרבעטער, נאָר שנעל געמוזט פון דאָרט זיך איבערקלייבן אין אַן אַלטן, הילצערנעם באַראַק, נישט ווייט פון דער קאַלעיאָווע־גאַס, ווו ס'זענען נישט געווען די עלעמענטאַרסטע איינריכטונגען צום וווינען. ליידער, האָבן די יידן פון קאָוועל נישט אַרויסגעוויזן צו פיל פאַרשטענדעניש און מיטלייד פאַר די פּליטים, די א. ג. „בעזשענצעס", וואָס זענען אַנטלאָפן פון מערב־פּוילן, אַן אָקופּירטע פון די דייטשן. שפּעטער, אַז די דייטשישע אַרמיי איז אויך אַריין קיין קאָוועל, זענען ווינציק יידן פון דאָרט אַנטלאָפן. זיי, פּונקט ווי מיר, האָבן זיך נישט פאָרגעשטעלט צו וואָס די היטלעריסטישע רוצחים זענען פעיִק.

ה

איך און מישאַ, מיין צוקונפטיקער מאַן, האָבן זיך אויפגעהאַלטן אינעם הויז פאַר געווו. פּאָליטישע אַרעסטירטע, אָבער נישט געווען באַשעפטיקט. האָבן מיר מיט נאָך באַקאַנטע געפאָדערט אַרבעט. אַ געוויסן טאָג האָט מען אונדז, אַ גרופּע פון 12 פּערזאָן, אַוועקגעשיקט אינעם פּאַלוואַרק „זאַקאַזשעל" אויף פּאָלעשע. מיר האָבן דאָרט געטראָפן אַ פאַרלאָזט הויז און אַ פאַרנאַכלעסיקטע ווירטשאַפט. וואַרשיינלעך האָט מען די אייגנטימער, פּאָלאַקן, אַרעסטירט און די דינערשאַפט איז זיך צעלאָפן. ס'איז נישט געווען דאָרט קיין שום אַרבעט פאַר אונדזערטוועגן. מיר האָבן זיך געפונען אין אַ וויסטעניש, מ'האָט נישט געהאַט צו וועמען זיך צו ווענדן. נאָך אַ געוויסער צייט, באַשליסן מיר צו פאַרלאָזן דאָס אָרט, הגם מ'האָט באַקומען צו עסן. נאָר דער פראָסט און קעלט האָבן זיך איינגעגעסן אין די ביינער. ס'איז דאָך געווען אין דעצעמבער 1939.

אומקערנדיק זיך קיין קאָוועל, זענען מיר אוועק וווינען אינעם באַראַק מיט מיינע שוועסטערן. ס'איז געווען פאַר אַלע אומבאַקוועם, נאָר מיר האָבן נישט געהאַט קיין אַנדערן אויסוועג. נאָך גרויסע באַמיונגען, האָבן איך באַקומען אַרבעט אויף דער באַן־סטאַציע. מיין אויפגאַבע איז געווען צו פאַרשרייבן אויף פאָרמולאַרן די דאַטע, שעה, נומער פון וואַגאָן און זיין מאָדעל, צי ר'איז ליידיק אָדער אָנגעלאָדנט, אויב יאָ — מיט וועלכע סחורות. אויב ס'האָבן זיך געפונען קי — האָט מען באַדאַרפט ספּעציעל אונטערשטרייכן. אַזעלכע וואַגאָנען האָט מען באַדאַרפט אָפּטשעפּען און אַוועקפירן. די בהמות — אָנטרינקען און אָנקאָרמען. בעת אַ נאַכט־דיזשור, האָב איך איינמאָל פאַר־שריבן עטלעכע וואַגאָנען ווי ליידיקע, בעת זיי זענען געווען אָנגעלאָדן מיט בהמות. אַ פּוילישער באַן־אַרבעטער האָט דאָס באַמערקט און אין דער לעצטער מינוט ממש

באוויזן נאָך אָפּטשעפּען די דאָזיקע וואַגאָנען. דערמיט האָט מיר אָפּגעגליקט, ווייל מ׳וואָלט מיך געמשפּט פאַר סאַבאָטאַזש, ווען דער טעות ווערט אַנטדעקט. בדרך־כלל זענען די פּוילישע באַן־אַרבעטער געווען האַרציקע מענטשן און זיי האָבן זיך צו מיר פריינדלעך באַצויגן.

ביי אַ טאָג־ צי אַ נאַכט־שיכטע, בין איך געווען באַשעפטיקט 12 שעה. נאָר פאַקטיש איז זי אָפט דערגאַנגען צו 14—16 שעה. פאַרן אָנהייב פון דער אַרבעט, זענען פאָרגעקומען פאַרזאַמלונגען, מיט אַ רעפעראַט. און נאָך דער אַרבעט האָט מען איינגעקויפט אין קאָאָפּעראַטיוו די נייטיקע פּראָדוקטן, נאָך וועלכע מ׳האָט געמוזט אָפט שטיין אין לאַנגע רייען.

ו

אַ געוויסן פרימאָרגן אין חודש יוני 1940, ווען כ׳האָב זיך אומגעקערט פון דער אַרבעט נאָך אַ נאַכט־דיזשור — האָב איך געטראָפן אַ ליידיקן באַראַק. קיינער פון מיינע נאָענטע זענען שוין נישט געווען דאָרט. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די סאָ־וויעטישע מיליץ האָט אַרעסטירט די אַלע, וואָס האָבן זיך געהאַט פאַרשריבן צוריק צו פאָרן אינעם אָקופּירטן טייל פון פּוילן, ווו זייערע משפחות האָבן זיך געפונען אונטערן דייטשישן יאָך. די פאַרהאַלטענע פּליטים האָבן די רוסן אָוועקגעפירט אויף דער באַן־סטאַציע און זיי פאַרשפּאַרט אין וואַגאָנען, אין וועלכע מ׳איז פאַרשיקט געוואָרן אין טיף רוסלאַנד. איך בין שנעל אָוועק אויף דער סטאַציע, ווייל צווישן די פאַרהאַלטענע זענען דאָך געווען מיינע צוויי שוועסטערן און שוואָגער. מישאַ האָט גראָד זיך געפונען אין לעמבערג. ווען ער איז פון דאָרט צוריק געקומען, האָבן מיר נאָך באַוויזן מיטצוגעבן דער משפחה שפּייז און אָנטועכץ. ווער האָט זיך דעמאָלט געקאָנט פאָרשטעלן, אַז זיי האָבן מערער שאַנסן צו בלייבן לעבן ווי מיר, די פאַר־בליבענע אין מערב־אוקראַינע? אַ גליק, וואָס די וואַגאָנען מיט די פאַרשיקטע זענען געשטאַנען עטלעכע טעג אויף דער סטאַציע. מיר האָבן באַוויזן צו געזעגענען זיך מיט די שוועסטערן און שוואָגער און זיי באַזאָרגן מיט נייטיקע זאַכן.

מישאַ און איך באַשליסן אָפיציעל צו הייראַטן. די צערעמאָניע איז געווען זייער אַ באַשיידענע און קורצע, אין דער אָנוועזנהייט פון עטלעכע פריינד. מיר נעמען אָן די סאָוויעטישע בירגערשאַפט, פאַרלאָזן דעם באַראַק און אָרדענען זיך איין אין אַ קליינעם, מעבלירטן צימער (אַ בעטל, טישל, שענקל און 2 שטולן), מיט אַ בשותפות־דיקער קיך. דער אייגנטימער פון באַראַק האָט אונדז אָנגעקלאָגט אין געריכט, ווייל די אַרויסגעשיקטע משפחה איז אים שולדיק געבליבן דירה־געלט. פון אונדזערע באַשיידענע פאַרדינסטן האָבן מיר געמוזט אָפּצאָלן דעם חוב.

איך האָב ווייטער געאַרבעט אויף דער סטאַציע און מיין מאַן — אין אַ סטאָלערײַ־פֿאַבריק. מיר האָבן געהאַט עלטערן אויף יענער זייט בוג, איז דער קאָנטאַקט געווען אַ שוואַכער. דערפֿאַר האָבן מיר באַקומען בריוו פֿון ווייטן, קאַלטן סיביר, וווּ ס׳זענען געווען פֿאַרשיקט מײַנע שוועסטערן און שוואָגער. די בריוו זענען געווען פֿאַרצווייפֿלטע. הונגער, נויט, פֿרעסט, שווערע אַרבעט. איך געדענק, ווי מיר האָבן געטרוקנט פּערפּל, געגרייט סוכאַרן, איינגעקויפֿט צוקער, רייז און אַנדערע פּראָדוקטן און אַלע 2 וואָכן געשיקט אַהין שפּייז־פּעקלעך. מיר האָבן זיך געטיילט מיט זיי אין אַלעמען, פֿאַר וואָס זיי זענען אונדז געווען זייער דאַנקבאַר.

ז

אין אָקטאָבער 1940 האָב איך פֿאַרשוואַנגערט און אָנגעהויבן אַרבעטן אין דער בוכהאַלטעריע אויף דער באַן־סטאַציע. דאָרט באַקענט אַ סך פּוילישע באַן־אַרבעטער, אגב זייער גוטע מענטשן. מיט מיר האָט געאַרבעט אַ יידישע פֿרוי באַשע, וואָס איז יעדן טאָג געקומען אין ביוראָ פֿון קאַמיען־קאַשירסק. מיר האָבן זיך באַפֿריינדעט.

אין יענער תקופֿה איז די פּאָליטישע סיטואַציע נישט געווען אַזאַ פֿריילעכע. מיר האָבן געלייענט און געהערט וועגן דײַטשלאַנדס מיליטערישע דערפֿאָלגן אין מערבֿ־אייראָפּע — און נאָך אַלץ געגלויבט אין נסים. מיר זענען דאָך געווען יונג און אַפֿילו ענטוזיאַסטיש. סוף מערץ 1941, איז מיין מאַן מישאַ גערופֿן געוואָרן אויף מיליטערישע איבונגען אויף עטלעכע חדשים. בעצם, האָב איך געקאָנט זיך באַמיִען מ׳זאָל אים באַפֿרייען, ווייל כ׳האָב געשוואַנגערט און געווען איינע אין דער משפּחה. נאָר מיין וועלט־אָנשויונג האָט אַפֿילו נישט צוגעלאָזט אַזאַ געדאַנק. איך האָב געגלויבט, אַז ס׳איז אונדזער חובֿ צו קעמפֿן מיטן פֿאַשיזם. די צעשיידונג מיטן מאַן איז געווען זייער אַ טרויעריקע. איך האָב זיך געשעמט צו וויינען — און פֿאַרזיכערט מישאַ׳ן, אַז כ׳וועל זיך אַן עצה געבן, הגם דעם אמת געזאָגט, האָב איך זיך געפֿילט זייער איינזאַם, נישט געוווּסט, צי כ׳האָב ריכטיק געהאַנדלט. בייטאָג האָב איך געאַרבעט און ביינאַכט בין איך נישט געשלאָפֿן, די געדאַנקען האָבן פֿאַרמאַטערט...

אַזוי ווי נאַטשאַלסטווע איז געווען צופֿרידן מיט מיין אַרבעט, האָב איך אָפּט באַקומען צוגאָבלעכע טאַלאָנען אויף שפּייז. אויך באַשע האָט געהאָלפֿן מיט ברענגען פֿון קאַמיען־קאַשירסק קאָנפֿיטורן, פֿרוכט און נאַשוואַרג, וואָס האָט פֿאַרלייכטערט די שוואַנגערשאַפֿט. איך האָב דערוואַרט מישאַ׳ס צוריקקער פֿון מיליטער־דינסט אין סוף יוני 1941. איך האָב געקענט איבעררייסן די אַרבעט אַ סך פֿריִער, נאָר פּלאַנירט אַ לענגערן אורלויב נאָכן געבורט.

פֿרייטיק, דעם 19טן יוני, בעתן אויפֿרוימען די וווינונג, האָב איך באַקומען ווייען

און מ׳האָט מיך אָפּגעפּירט אין שפּיטאָל. די קראַנקן־שוועסטערס האָבן זיך געוויצלט, אַז כ׳קאָן אַהיימגיין און קומען אין עטלעכע וואָכן אַרום. ס׳איז דאָ צייט. אָבער דעם זעלבן אָוונט איז געבוירן געוואָרן אַ ייינגעלע. צומאָרגנס האָבן מיך באַזוכט פריינד, געווונטשן "מזל־טוב" און געברענגט מתנות.

דאָס שפּיטאָל וווּ כ׳בין געלעגן, איז געווען גרויס. די מערהייט פּאַציענטינס זענען געווען די פרויען פון סאָוויעטישע מיליטער־לייט און באַאַמטע. זונטיק גאַנץ פרי, דעם 22סטן יוני 1941, האָבן אונדז אויפגעוועקט פון שלאָף שטאַרקע אָפּהילכן פון לופט־באָמבאַרדירונגען. אַ סברה, אַז די באָמבעס זענען געפאַלן נישט ווייט פון דאַנען. ס׳איז געוואָרן אַ מהומה, נאָר באַלד האָבן זיך באַוויזן סאָוויעטישע אָפיצירן און אַלעמען באַרואיקט, אַז דאָס זענען בלויז איבונגען פון דער אַוויאַציע... אָבער מיט אַ 2 שעה שפּעטער, זענען די זעלבע מיליטער־לייט געקומען צו לויפן פאַרזאָרגטע און איבערגעשראָקענע, כדי מיטנעמען מיט זיך זייערע פרויען און די ניי־געבוירענע קינדער, ווייל זיי האָבן באַקומען אַ באַפעל צו עוואַקואירן זיך...

איך בין געבליבן אַליין מיטן 2־טאָגיקן זונעלע אינעם גרויסן, ליידיקן שפּיטאָל. וווּ זאָל איך גיין? צו וועמען זיך ווענדן? דאָס הויז וווּ כ׳האָב געוווינט, האָט זיך געפונען נעבן דער באַן־סטאַציע, וועלכע איז שטאַרק באָמבאַרדירט געוואָרן, ווייל קאָוועל איז געווען אַ באַן־קנופּ. איך האָב נישט אויפגעהערט צו פרעגן זיך אַליין:

— וואָס טאָן? וואָס טאָן?

ח

דינסטיק אָוונט זענען אין שפּיטאָל געקומען מיינע באַקאַנטע געניע און פייוול האַמערמאַן און מיך מיטן קינד גענומען צו זיך, הגם זיי אַליין האָבן געוווינט אין אַ קליין צימערל. זיי האָבן מיר דערציילט, אַז שוין מאָנטיק איז דער גרעסטער טייל סאָוויעטישע בירגער, באַאַמטע, מיליטער־לייט און פּאָליציי אַנטלאָפן פון קאָוועל, נאָר דינסטיק פרי זיך אומגעקערט. אָבער קיינער האָט נישט געוווּסט וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען. מיטוואָך אַ גאַנצן טאָג זענען געניע און פייוול געווען אין גאַס, געוואָלט זיך דערוויסן נייעס און אין אָוונט צוריק געקומען מיט דער ידיעה, אַז די סאָוויעטן אַנטלויפן ווידער און אויף דער באַן־סטאַציע שטייען ליידיקע וואַגאָנען צו עוואַקואירן די מענטשן. ערשט דאָנערשטיק האָבן מיינע פריינד זיך דעצידירט צו אַנטלויפן קיין רוסלאַנד און מיר פאָרגעלייגט כ׳זאָל מיט זיי מיטפאָרן. איך בין אָבער געווען אַזוי אָפּגעשוואַכט, דערצו נאָך מיט אַ נאָר וואָס געבוירן קינד, אַז כ׳האָב זיך נישט געפילט בכוח צו פאַרלאָזן די שטאָט. זיי האָבן זיך מיט מיר געזעגנט און אַוועק מיט די רוקזעק אויף די פּלייצעס.

ס׳זענען פאַריבער נאָך 3 טעג און זונטיק, אַ וואָך נאָכן פאַררעטערישן איבערפאַל אויפן ראַטן־פאַרבאַנד, זענען די דייטשן אַריין קיין קאָוועל. מיינע בעל־הבתים פרעגן, ווען פאַרלאָז איך דאָס צימער, ווייל זיי האָבן געוווסט מיין מאַטעריעלע לאַגע און נישט געוואָלט האָבן ביי זיך אַזעלכע לאָקאַטאָרן. ווו איצט זיך אַהינטאָן? איך האָב זיך דערמאָנט אין דער משפחה זילבערמאַן, וואָס האָט געוווינט אויף דער זאַגאַנאָווע גאַס, נישט ווייט ווו איך האָב זיך געפינען. אברהם זילבערמאַן האָט געשטאַמט פון לובלין, נאָר געוווינט אין קאָוועל, ווייל זיין פרוי איז געבוירן אין קאָוועל. אברהמס שוועסטער, סאַלע, איז געווען די חברטע פון מיין שוועסטער אין לובלין און אויך אַנטלאָפן פון דער שטאָט, מיטן אויסברוך פון דער דייטשיש־פוילישער מלחמה. בין איך אַוועק צו די זילבערמאַנס און געפרעגט, צי כ׳וועל קענען ביי זיי וווינען. דער ענטפער איז געווען אַ פּאָזיטיווער, הגם זיי אַליין האָבן געהאַט דריי קינדער. איך און מיין זונעלע האָבן דאָרט געפילט משפחהדיקע וואַרעמקייט.

איך האָב זיך קאָמוניקירט מיט מיין פריִערדיקע בעל־הביתטע אויף דער ליסטאָ־פּאַדאָווע גאַס און זי האָט מיר איבערגעגעבן, אַז באַשע פון קאַמיען־קאַשירסקי זוכט מיך, זי וועט מאָרגן בייטאָג זיין ביי איר. בין איך דאָרט אַוועק און שטאַרק זיך געפרייט מיט דער האַרציקער באַשע. זי האָט מיר געבראַכט 5 קילאָ צוקער און אַ גרויס ליילעך אויף ווינדעלעך פאַרן קינד. אַז מיין בעל־הביתטע האָט דערזען צוקער, האָט זי אָנגעהויבן זיך באַקלאָגן, אַז ביי איר אין שטוב איז בכלל נישטאָ דאָס אַרטיקל. ווייזט אויס, אַז כ׳האָב זיך שטאַרק איבערגענומען מיט אירע רייד און אַוועקגעגעבן אַ העלפט פון דעם צוקער. שפּעטער האָב איך באַדויערט די נאַרישע האַנדלונג, ווייל כ׳האָב געמוזט שפּאָרן פאַרן קינד.

ט

מיטן באַזעצן קאָוועל דורך די דייטשן, האָבן זיי אָנגעהויבן זייערע סאַדיסטישע מעשים קעגן דער יידישער באַפעלקערונג. אַ געוויסן טאָג זענען אין אונדזער דירה געקומען עטלעכע אוקראַינישע פּאָליציאַנטן און אַרעסטירט אברהם זילבערמאַן. די גאַנצע משפחה און איך זענען געווען פאַרצווייפלט. נאָך גרויסע באַמיונגען, האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז זילבערמאַן מיט נאָך אייניקע יידן געפינען זיך אויפן ספּאָרט־פּלאַץ, ווו זיי ווערן געשלאָגן און געפייניקט. זענען מיר אַוועק אַהין און געזען, ווי די יידן גראָבן גריבער און דייטשן מיט אוקראַאינער איזדעקעווען זיך איבער זיי. בלוט איז גערונען פון די אָפענע ווונדן פון מויל און נאָז. צומאָרגנס איז אברהם געשטאָרבן. די אומגליקלעכע אלמנה מיט די דריי יתומים, די גאַנצע משפחה און איך האָבן שרעקלעך איבערגעלעבט זיין טויט.

אויף די ווענט האָט מען פונאַנדערגעקלעפּט פּאַראָרדענונגען, אַז יעדער ייד מוז טראָגן אַן אָרעמבאַנד מיט אַ מגן דוד. שפּעטער האָט מען דעם אָרעמבאַנד פאַרביטן מיט די געלע לאַטעס — איינע פון פאָרנט, איינע אויף דער פּלייצע. יעדע יידישע וווינונג אין שטאָט איז געצייכנט געוואָרן מיט אַ געלע לאַטע. אַלע טאָג האָט מען געהערט וועגן נייע גזירות, קאָנטריבוציעס און מאָרדן פון יחידים, ווי פון גרופּן. אָט באַוויזן זיך פלאַקאַטן צו ווענדן זיך פרייוויליק צו אַרבעט. דער רוב האָט געגלויבט די אָפּנאַרערישע קאָמוניקאַטן. ווייל די וואָס זענען אַוועק אויף אַרבעט, האָבן מיר שוין נישט געזען. אַ סך מיינע באַקאַנטע יונגע מיידלעך און ייִנגלעך, זענען אומגעקומען פון די רוצחים.

די נעמען פון די ס. ס.־אָפיצירן קאַסנער און מאַגנטהעי האָבן אַרויסגערופן שרעק ביי דער יידישער באַפעלקערונג. זיי זענען אַרומגעפאָרן איבערן ראַיאָן און יעדער אַריינקום זייערער קיין קאָוועל האָט אָנגעזאָגט פּייניקונגען און מערדערייען. איך פלעג אָפּט אַרויסגיין אין גאַס אָן די געלע לאַטעס, ווייל באַקאַנטע פּויערטעס פון אַרומיקע דערפער האָבן געברענגט צו מלכה'ן פאַרשידענע פּראָדוקטן און איך האָב זיי פאַר־קויפט צו פּוילישע באַן־אַרבעטער. איך האָב דאָך באַדאַרפט לעבן מיטן קינד. די פלאַקן האָבן מיר דערציילט די לעצטע נייעס פון די פראָנטן — גאָרנישט קיין פריי־לעכע. די דייטשן זענען געגאַנגען פאָרויס, בעת די רויטע אַרמיי איז כסדר אָפּגעטרעטן.

אין יענער צייט איז נאָך געווען מעגלעך אַ פּאָסט־פאַרקער און איך האָב באַקומען אַ בריוו פון מיינע עלטערן און דעם יונגסטן שוועסטערל שרהלע. די עלטערן האָבן געשריבן, אַז איך זאָל צוריק קומען קיין אָסטראָווע. איך האָב ערנסט געטומען טראַכטן וועגן דעם, אָבער גלייכצייטיק נישט פאַרגעסן, אַז מיין זונעלע איז נישט געמלעט — טאָ ווי איז מעגלעך צו קומען אַ היים מיט אַ נישט געיידישט קינד? ווען דאָס קינד איז אַלט געווען 6 אָדער 7 וואָכן, בין איך מיט פעסע קאַגאַן אַוועק צום מוהל, אַן אַלטיטשקער ייד מיט ציטערדיקע הענט, וואָס האָט אַדורכגעפירט די אָפּעראַציע. איך האָב דעם קינד אַ נאָמען געגעבן ראובן, ווי ס'האָט געהייסן דער זיידע פון מיין מאַן.

דאָס איז געווען אַ זייער טרויעריקע צערעמאָניע.

י

אין אַפּריל 1942 זענען געשאַפן געוואָרן אין קאָוועל צוויי געטאָס: ביי דער שיל, נישט ווייט פון מאַרק און אין דער ניי־שטאָט, נישט ווייט פון דער באַן־סטאַציע. אין אָנהייב האָט מען געקענט אויסקלייבן, אין וועלכן געטאָ מ'האָט געוואָלט גיין. אָבער שפּעטער האָבן די דייטשן באַפוילן, אַז די יידן וואָס באַזיצן אַרבעט־קאַרטן, מוזן זיך

באַזעצן אינעם געטאָ וואָס אין דער ניי־שטאָט, און די אָן קאַרטן — אינעם געטאָ פון דער אַלט־שטאָט. די גזירה הט מען באַדאַרפט אויספירן אין פאַרלויף פון עטלעכע שעה. ס'איז זיך פאַרצושטעלן די מהומה, פּאַניק און כאַאָס צוליבן צעשיידן גאַנצע משפחות. דאָס איז געווען אַ שרעקלעכער טאָג מיט אַ סך טראַגישע איבערלעבונגען פאַר די אומגליקלעכע יידן אין קאָוועל.

לויט דער פאַראָרדענונג, האָב איך מיטן קינד באַדאַרפט גיין אין דער אַלט־שטאָט, נאָר איך ווייס נישט פאַר וואָס מיר איז איינגעפאַלן צו בלייבן דווקא אין דער ניי־שטאָט, הגם איך האָב נישט געהאַט קיין אַרבעט־קאַרטע. איך האָב זיך פאַרלאָזט אויפן גורל. יענעם טאָג און די נאַכט איז מיר גוט איינגעקריצט אין זכרון, ווייל צו־מאָרגנס, נאָך איידער די זון האָט אויפגעשיינט, האָבן מיר שוין געהאַט די שרעקלעכע ידיעה, אַז די טויזנטער יידן אין דער אַלט־שטאָט האָט מען אויסגעהרגעט. באַלד נאָכן אָנקומען אין יענעם געטאָ, האָט מען זיי צונויפגעטריבן אויפן מאַרק, אַריינ־געיאָגט אין לאַסט־אויטאָס מיט קלעפּ, זידלערייען און באַשיסונגען, אַוועקגעפירט צו די זאַמדן הינטער דער שטאָט און אין פריער צוגעגרייטע גריבער אַלעמען אויסגעשאָסן מיט מאַשינגעווער. מ'האָט געשאַצט, אַז אַ צען טויזנט יידן — מענער, פרויען, קינדער זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די אוקראַינער און דייטשן.

דאָס איז געווען די ערשטע מאַסן־אַקציע אין קאָוועל.

מיט אַ קורצער צייט שפּעטער האָט מען די יידן פון געטאָ אין דער ניי־שטאָט באַפוילן איבערצוגיין אינעם שוין ליקווידירטן געטאָ. הגם מ'איז דאָרט געווען אָפּ־געשניטן פון דער וועלט, געליטן הונגער און נויט, שוין אָפּגערעדט פון די ליידן און פיין, האָט מען נישט אויפגעהערט ריידן וועגן איבערלעבן און נעמען נקמה אין די רוצחים. אָבער אויך דער צווייטער געטאָ האָט געהאַט זיין שנעלן און טראַגישן סוף.

יא

אַ געוויסן טאָג אין חודש יולי 1942, האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז צוויי הויכע געסטאַפּאָ־אָפיצירן, קאַסטנער און מאַנטעל, געפינען זיך אין קאָוועל. האָבן יידן פאַרשטאַנען, אַז עס גרייט זיך אַן אַקציע, וואָס מיינט — אויסזידלונג און דערשיסונגען. אַ זייער גרויסער טייל פון די געטאָ־איינוווינער האָט זיך באַצייטנס צוגעגרייט באַ־העלטענישן — אויף ביידעמער, קעלערס, פּאַציאַטעס, בונקערס. איך מיטן קינד, באַזאַמען מיט די משפחות זילבערמאַן, קאַגאַן און אַנדערע, אַ צוואַנציק מענער, פרויען און קינדער, האָבן זיך באַהאַלטן אויף אַ בוידעם — דורשטיקע, הונגעריקע, אויסגעמאַטערטע,

צונויפגעפרעסט אין ענגשאפּט און שמוץ. ערשט ביינאַכט האָט מען אַרויסגעטראָגן די נאַכט־כלים און טעפּ מיט די אומריינקייטן. מיר האָבן די גאַנצע צייט געהערט פון גאַס געשרייען, שיסערייען און דורך די שפּאַרונעס געזען ווי מען שלעפּט די אומגליקלעכע יידן פון זייערע היימען און באַהעלטענישן. דערביי האָבן די אוקראַינער ניט געזשאַ־לעוועט קיין קלעפּ און זידלערייען.

די גאַנצע צייט האָב איך דאָס קינד געהאַלטן אויף די הענט, צוגעפּרעסט צו מיין ברוסט, אָבער דאָס זונעלע האָט אַ סך געוויינט. איינמאָל פאַרנאַכט הערן מיר אַ שטאַרק קלאַפּן אין וואַנט און צו אונדזערע אויערן דערטראָגן זיך די רייד פון איין אוקראַינער צום צווייטן:

— איך האָב געהערט וויינען אַ קינד. לאָמיר ברעכן אַ האַק, אויפברעכן די וואַנט און כאַפּן די זשידעס...

אַ סברה, אַז זיי זענען אַוועק ברענגען אַ האַק, אָבער מער זיך נישט אומגעקערט. נאָר די מענטשן וואָס זענען געווען באַהאַלטן מיט מיר, האָבן נישט אויפגעהערט צו האָבן טענות, אַז דאָס געוויין פונעם קינד וועט זיי אומברענגען, איך מוז געפינען אַן אויסוועג. „צוליב דיר וועלן מיר אַלע אומקומען" — האָבן זיי געטענהט.

ס'איז צוגעפאַלן די נאַכט און אויך איך האָב פאַרשטאַנען, אַז מען טאָר ניט איינ־שטעלן אַזוי פיל לעבנס, כדי צו ראַטעווען זיך מיטן קינד. נאָך אַ טענה האָבן זיי געהאַט, אַז „מיר וועלן בלייבן לעבן, כדי צו נעמען נקמה אין די מערדער". עמעץ האָט מיר דערלאַנגט אַ טיכל און דערביי געמאַכט אַ באַוועגונג, ווי אַזוי דערשטיקן דאָס קינד. אין אונטערבאַוווסטזיין האָב איך געפילט, אַז די מענטשן האָבן רעכט... די מער דערוואַקסענע קינדער און זייערע עלטערן האָבן געקוקט אויף מיר מיט דער־וואַרטונג, אַפילו מיט מיטלייד, אָבער אַן דראָונגען. איז מיר דורכגעלאָפן אַ געדאַנק: דאַרף איך זיין אַ מערדער פון מיין אייגן קינד?

מיט אַמאָל האָט זיך ביי מיר אַרויסגעריסן אַ געשריי:

— איך וועל נישט אומברענגען מיין קינד!... איך גיי אַוועק פונדאַנען...

יב

אינמיטן נאַכט האָט ווער צוגעשטעלט אַ לייטער צו דעם אַריינגאַנג אויפן בוידעם און איך מיטן קינד האָבן פאַרלאָזט די באַהעלטעניש. דאָס הויז איז שוין געווען אויסגעליידיקט פון יידן, די וווינונגען — מיט אויפגעפּראַלטע טירן און פענצטער. איך בין אַריין אין אַ ליידיקער דירה און דאָרט באַוויזן צו בלייבן עטלעכע טעג, ווייל

ס'האָט זיך געפינען עסן פאַרן קינד, וואָס איז שוין דעמאָלט אַלט געווען אַ יאָר. דאָס איז געווען די וווינונג פון דער משפחה טשיפּקעס.

פאַר די עטלעכע טעג וואָס איך בין געווען אין דעם הויז, האָב איך פון צייט צו צייט געהערט געשרייען פון יידן, וואָס די רוצחים האָבן זיי אַנטדעקט און אַרויס־געשלעפּט פון די בונקערס. ווען אַ געוויסן פרימאָרגן האָט געהערשט אַרום אַ שטילקייט, האָב איך זיך פאַרגעשטעלט, אַז די אַקציע איז פאַריבער. בין איך מיטן קינד אַרויס אין גאַס פון געטאָ, וואָס איז געווען אַרומגעצוימט מיט אַ הויכן פּאַרקן. איך לאָז זיך אַוועק צום טויער, נאָר דערהערט פּלוצים אַ געשריי אויף אוקראַיניש:

— קודאַ אידיש? (וואוהין גייסטו?) — און באַלד דערנאָך אויף דייטש: האַלט! (בלייב שטיין!).

אין דעם מאָמענט האָב איך געטראַכט, אַז איך מיטן קינד גייען אויף אַ זיכערן טויט. זאָג איך צום אוקראַינער אויף פּויליש:

— איך בין געקומען אַהער און ווייס נישט ווי אַזוי אַרויסצוגיין.

דער אוקראַינישער וואַכמאַן ווייזט מיר דעם וועג צום טויער און באַפעלט צו גיין אַהין. איך האָב געטראַכט, אַז בײדע, דער דייטש און דער אוקראַינער, זענען אַוודאי גוט אָנגעשיכורט...

איך האָב אים געפאָלגט און שנעל אַרויס פון געטאָ. אָט בין איך שוין אויפן הויפּט־וועג, וועלכער פירט צום שעכטהויז. נאָר איצט בין איך אין שטאָט. אָבער ווו זיך אַהינטאָן? די גאַסן זענען ליידיק, מ'זעט נישט כמעט קיין מענטשן, אָבער יעדע מינוט לויערט דער טויט. דערווייל בין איך אַריין אין אַ ליידיקער יידישער דירה, אָבער דאָרט גאָרנישט געפונען. פאַלט מיר איין אַ געדאַנק, אַז כ'זאָל צוגיין צום בירגערמייסטער פון שטאָט, ד"ר פּיראָגאָוו, אַן אוקראַינער, וואָס נאָך אין די צייטן פון געטאָ, האָט ער געהאַט אַ גוטן נאָמען ביי יידן, ווייל ער האָט זיך צו אונדז באַצויגן מענטשלעך. אַן שווועריקייטן בין איך אָנגעקומען אין זיין קאַבינעט און אים דערציילט דעם גאַנצן אמת: אַז כ'בין אַ יידישע, געבליבן מיטן קינד, בײדע האָבן מיר זיך אַרויסגעראַטעוועט פון געטאָ. נאָכן אויסהערן מיין געשיכטע, האָט ער זיך אויף מיר צעשריגן:

— מיט וואָס קען איך דיר העלפן? וואָס עפּעס ביסטו געקומען צו מיר? איך וועל טעלעפאָנירן צו דער פּאָליציי...

ער נעמט טאַקע דאָס טעלעפאָן־טרייבל אין האַנט, אָבער לייגט עס צוריק אויפן אָרט און זאָגט צו מיר מיט כעס, אויף פּויליש:

— גיי פון דאַנען, כ'וויל דיך מער נישט זען פאַר מיינע אויגן.

איך בין פון אים אַוועק אַן איבערגעשראָקענע און פאַרוויינטע. אין גרויס פאַר־צווייפלונג באַשליס איך צו גיין אין קלויסטער — און דאָרט געטראָפן דעם גלח. דוכט זיך, אַז זיין נאָמען איז געווען דאָמבראָווסקי. אויך אים האָב איך דערציילט פון מיין אומגליק. ער האָט מיך אויסגעהערט און געזאָגט:

— דאָ אין שטאָט, קען איך דיר נישט העלפן. גיי אַוועק אין די פּוילישע קאָלאָ־ניעס און דערפער, ווו מען נייטיקט זיך איצט אין אַרבעטער. מ'וועט דיך קיין סך נישט פרעגן, דאַרפסט נאָר זען איבערצוהאַלטן די שווערע צייט. מיר לעבן איצט אין אַ באַרבאַרישער תקופה, וואָס וועט לאַנג נישט דויערן.

ער האָט מיר געגעבן אַפּצועסן און אַרויסבאַגלייט אין וועג מיט אַ ברכה. איצט האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייער נע־ונד, ווו געטאָגט נישט גענעכטיקט. מיר איז געווען אַזוי שלעכט, אַז נישט איינמאָל האָב איך געטראַכט אַ סוף צו מאַכן צו מיין לעבן און זיך איבערגעבן די דייטשן. נאָר ווען איך האָב געקוקט אויף מיין קינד, איז מיין באַשלוס געווען: ווייטער אָנצוגיין מיטן לעבן.

יג

האַרבסט 1942. איך האָב געאַרבעט ביי דער פויערישער משפחה שטשעפּאַן, אויף דער קאָלאָניע יאַנוווקאַ. דאָרט האָב איך געטראָפן די פּוילישע פרוי פון קאָוועל, וואָלאַשינסקאַ, וואָס פלעגט אָפט קומען אין דאָרף, כדי אויסטוישן אָנטועכץ און וועש אויף מילך, קעז, אייער, פּוטער און פּרוכטן. די דאָזיקע פרוי האָט גלייך אין מיר דער־קענט אַ יידישקע און אַז דאָס קינד איז געמלעט. דאָך האָט זי מיר געגעבן איר אַדרעס אין קאָוועל און געבעטן איך זאָל זי באַזוכן, ווען איך קום אין שטאָט. דאָס אַליין האָט שוין באַוויזן איר געוואַגטקייט און בריטהאַרציקייט, ווייל די פּאָלאַקן און אוקראַינער האָבן געוווּסט וואָס זיי דראָט, אויב מ'וועט ביי זיי אַנטדעקן אַן אויסבאַהאַלטענעם ייד.

איך האָב עטלעכע מאָל באַזוכט די פרוי וואָלאַשינסקאַ, ווען איך בין אַ פאַר־צווייפלטע, רעזיגנירטע און פאַרביטערטע געקומען אין שטאָט. זי האָט מיך תמיד אויפגענומען מיט אָפענע אָרעמס, געטרייסט, געמוטיקט, דערלאַנגט אָפּצועסן און אויך צוגעגעבן אַ סך מוט, נאָר נישט אונטערגעבן זיך.

איך געדענק אַ מוראדיק קאַלטע נאַכט פון חודש מערץ 1943. איך בין דעמאָלט געווען אין קאָוועל, אַ היימלאָזע און הילפלאָזע. בין איך אַוועק צו דער וואָלאַשינסקאַ, אָבער נישט געוואַגט אָנצוקלאַפּן אין איר טיר און באַשלאָסן זיך אַוועקצוזעצן אין

קאַרידאָר מיטן פּיצעלע קינד. פּלוצים עפנט זיך די טיר פון דער האַרציקער פרוי און עטלעכע יונגעלייט גייען פון דאָרט אַרויס. איך האָב זיך שנעל געכאַפּט אין דער געשאַפענער סיטואַציע, זיך אויפגעשטעלט און גלייך אַריין צו איר אין שטוב. די פרוי וואָלאָשינסקאַ און איר זון און טאָכטער (דער זון — 20 יאָר, די טאָכטער — 17 יאָר) האָבן זיך איבערגעשראָקן פון דער אומגעריכטער וויזיט, ווייל קוים האָט ווער צו־געטראָגן די דייטשן וועגן מיר, האָט דאָך זיי אַלע געדראָט טויט־שטראָף — דער פרוי, איר מאַן (וואָס איז שוין געשלאָפן אין אַ צווייטן צימער מיטן יונגסטן קינד, 5 יאָר אַלט) און די צוויי דערמאָנטע זין. נאָר נאָך אַ מינוט־צוויי האָט די פרוי וואָלאָשינסקאַ זיך אָנגערופן צו די קינדער:

— קינדער, גייט שלאָפן צו אייערע חברים, ווייל די פרוי מיטן קינד וועלן דאָ איבערנעכטיקן...

איך, אפשר מער ווי די זין, בין געבליבן דערשטוינט פון אַזאַ באַפעל. נאָר דאָס וויכטיקסטע, אַז יענע נאַכט בין איך מיטן קינד געשלאָפן אויף אַ מענטשלעכן געלע־גער. מיין באַוווּנדערונג און אָנערקענונג פאַר דער דאָזיקער העראָישער פרוי, האָט נישט געהאַט קיין גרענעץ.

צומאָרגנס, ביים פרישטיק, האָט זי מיטן מאַן מיר דערציילט די לעצטע ידיעות פון די פראָנטן, ווו ס'איז פאָרגעקומען אַ ראַדיקאַלע ענדערונג. איצט ציִען זיך צוריק די דייטשן, בעת די רויטע אַרמיי אַטאַקירט און שטויסט אַרויס דעם אַגרעסאָר פון דער סאָוויעטישער טעריטאָריע.

דאָס זענען טאַקע געווען דערפרייענדיקע נייעס, אָבער מיין סיטואַציע האָט זיך דערמיט נישט געענדערט. איך האָב זיי אַפילו דערקלערט, אַז כ'וועל זיך איבערגעבן אין דייטשישע הענט, ווייל מיין לאַגע איז האָפענונגסלאָז. זיי האָבן מיך שטאַרק אָפּגערעדט פון אַזאַ שריט, געעצהט צוריקצוגיין אויפן דאָרף און מיטגעגעבן אַ פּעקל עסן און אַ פּאַלטנדל פאַר ראובנען (רישעק, ווי מ'האָט אים גערופן) פון זייער 5־יאָריקן יונגעלע. איך בין פון דאָרט אַוועק מיט האָפענונג אין האַרצן, בפרט נאָך, אַז די פרוי וואָלאָשינסקאַ האָט מיך באַגלייט עטלעכע קילאָמעטער הינטער דער שטאָט. אַזאַ באַציונג פון פּאָלאַקן אין יענע פינצטערע צייטן, האָט צוגעגעבן קוראַזש און אמונה — איך האָב דאָך אָנגעטראָפן אויף גוטע מענטשן.

יד

וועגן די ווייטערדיקע איבערלעבונגען מיינע וואָלט זיך נאָך געלאָזט אַ סך דער־ציילן. אָבער דאָס וויכטיקסטע — איך מיטן זון האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט און נאָך

דער מלחמה אויך זיך געטראָפן מיט מיין מאַן און פאָטער פון אונדזער קינד. (זע די דערציילונג פון מישאַ עקהאוס).

נאָך דער מלחמה, האָב איך באַדאַרפט אויפזוכן די גוטע מענטשן וואָס האָבן געהאָלפן אין די שווערע צייטן, זיי באַדאַנקען און באַלוינען — נאָר לאָזט זיך דען באַלוינען פאַר אַזאַ אָפּפערווילקייט ? ערשט אין יאָר 1984, נאָך אַ סך אומאויפהערלעכע באַמיונגען, איז מיט דער הילף פון פוילישן רויטן קרייץ, מיר געלונגען אויפצוזוכן די פרוי וואָלאָשינסקאַ — און אין יאָר 1985 האָט זי פון יד ושם אין ירושלים באַקומען די אויסצייכענונג ווי איינע פון די חסידי אומות העולם.

בראָניע, מישאַ און רישאַרד עקהאוס, מיט זייער קוזינע טילטשע, אין וואַלבזשיך, 1945.
ברוניה, מישה ובנם רישרד אקהאוס ובת־דודה טילצ׳ה, בוולבז׳יך, 1945.
Bronia, Misha with son Richard and Tylcia Eckhaus, cousine.

איבערגעלעבט צוויי וועלט־מלחמות

מעכל (מישאַ) עקהאוס / מעלבורן

1

כ׳בין געבוירן אין יאָר 1915, ווען כמעט גאַנץ אייראָפּע איז געווען אַרומגעכאַפּט מיט אַ וועלט־שריפה, וועלכע האָט אויך דערגרייכט אונדזער שטעטל אָסטראָווע. איך געדענק אַ פרייטיק פאַרנאַכט, ווען מ׳איז אַנטלאָפן פון שטאָט. אויפן וועג איז מיין פאָטער אַריין אין שטוב פון מענדל קרענצער, אַ שוסטער, און אים געזאָגט, אַז אַלע ייִדן אַנטלויפן, טאָ דאַרף ער אויך פאַרלאָזן דאָס שטעטל. די באָלשעוויקעס ציִען זיך צוריק און די פּאָליאַקן מיט זייערע סאָלדאַטן און באַלאַכאָווצעס קומען אָן. אָבער מענדל האָט נישט געוואָלט פאַרלאָזן זיין וווינונג. מיר לאָזן זיך אין ווייטערדיקן וועג און ערשט זיך אָפּגעשטעלט אין אַ דערפל יעדלאַנקי, וווּ מ׳האָט גענעכטיקט אין אַ סטאַדאָלע. גאַנץ פרי האָבן אונדז אַרומגערינגלט פּוילישע סאָלדאַטן, נישט צו לאַנג געפאָרשט און דערנאָך פאַרטריבן אין דעם נישט ווייטן וואַלד, וווּ מ׳האָט די מענער אויסגעשטעלט אין אַ ריי. אַ צופאַל, וואָס מיין פאָטער איז געשטאַנען דער ערשטער, ווייל אַ קלאַנג איז געווען, אַז מ׳וועט אַלע אומברענגען. זעלנער זענען געשטאַנען מיט אָנגעלאָדענע ביקסן, נאָר געוואַרט אויף אַ באַפעל. דאָס געוויין און געשרייען פון די מענער, פרויען און קינדער האָב איך קיינמאָל נישט געקענט פאַרגעסן. אין צווישנצייט האָבן זיי רעווידירט יעדן איינעם. ביי איינעם פון די ייִדן, שיִע אָזשיס, האָבן זיי געפונען געלט, אָבער זיך נישט אויסגעקענט אויף די גרינע פּאַפּירלעך. ערשט אַן אָפיציר האָט זיי געזאָגט, אַז דאָס זענען אַמעריקאַנער דאָלאַרן. האָבן־די זעלנער דאָס צוגענומען פאַר זיך. (שיִע אָזשיס איז פאַרן אויסברוך פון קריג צוריק געקומען פון אַמעריקע קיין אָסטראָווע, וווּ ער האָט אָפּגעאַרבעט אַ האַלב לעבן און זיך דערשלאָגן צו אַ ביסל דאָלאַרן — און דאָ האָט מען ביי אים אַלץ צוגענומען. דערנאָך האָט ער געמוזט ווערן אַ בעדער). די זעלנער האָבן נישט דורכגעלאָזט קיינעמען און גענומען אַלץ וואָס מ׳האָט פאַרמאָגט. פּלוצום באַווייזט זיך אַן אָפיציר און באַפעלט אָפּצוטרעטן — און אַזוי זענען מיר ניצול געוואָרן.

זונטיק האָבן מיר זיך אומגעקערט קיין אָסטראָווע. אַדורכגייענדיק די אישטשימאָווער גאַס, איז מיין פאָטער אַריין אין שטוב פון מענדל קרענצער. דאָס טירל פון קעלער איז געווען אָפן און דער שוסטער איז געלעגן אַ געשטאָכענער אין אַ קאַלוזשע בלוט.

אַ סך יידישע הייזער זענען געווען אָפּגעברענט און אויף אייניקע ערטער האָט נאָך געבושעוועט די שריפה. דער גלח און נאָך אײנוווינערס האָבן געטראָגן וואַסער און געלאָשן דאָס פייער. אויך מיר האָבן געהאָלפן לעשן. אגב, דער זעלבער גלח האָט אויסבאַהאַלטן דעם ייד לייביש באָגער, ווען פּאָליאַקן האָבן אָנגעוויזן די באַלאַכאָווצעס ווו ער באַהאַלט זיך אויס. דער ייד איז געשפּרונגען דורכן פענצטער, ווען זיי האָבן אים אַנטדעקט און איז אַנטלאָפן. די רוצחים האָבן זיך נוקם געווען אין גלח, אים צוגעבונדן צו אַ בוים און געשלאָגן.

איך מיין, אַז דאָס איז מיין ערשטע דערינערונג פון שטעטל און פון דער היים.

מיר זענען געווען אַ גרויסע משפחה פון אַכט קינדער: פיר טעכטער און פיר זין. כ'וועל אַלע אויסרעכענען ביי די נעמען: דבורה־הינדע, מלכה־לאה, שיע־יידל, לעמל, מעכל (איך), גאָלדע, חוועלע און מענדל. מיין פאָטער ע"ה, יאָסל מעכלס, ווי מ'האָט אים גערופן, האָט געשטאַמט פון טשעמערניק. די מאַמע — אסתר מרים, איז געבוירן און געלעבט אין אָסטראָווע. זי איז געווען באַקאַנט ווי ראובן מעכלס טאָכטער, אָדער „די פעלטשערקע", ווייל מ'האָט איר אָפט גערופן צו אַ קראַנק געוואָרענעם יידישן איינוווינער און זי האָט עס געפּסקנט, צי מ'דאַרף באַשטעלן אַ דאָקטער. די עלטערן האָבן געפירט אַ געשעפט ווו מ'האָט פאַרקויפט לעדער, גאַלאַנטעריע און שיך. ביי די פּאָליאַקן האָט די קראָם געהייסן „דאָ טשאַרניך" („צו די שוואַרצע"), ווייל אַהין איז מען געגאַנגען איינקויפן וואָס מ'האָט באַדאַרפט. אַזוי ווי די אייגנטימער פון געשעפט, ווי אַלע קינדער האָבן געהאַט שוואַרצע האָר, איז דערפון געבוירן געוואָרן דער צו־נאָמען פון דער „פירמע"...

אין מיין זכרון האָט זיך איינגעקריצט אַזאַ עפּיזאָד פון חדר: איך האָב געלערנט ביים רבין משה נח, אַ מלמד אַ כעסן. האָט זיך מיר פאַרגלוסט צוצורעדן זיין זון אברהם, מיר זאָלן זיך צוכאַפּן צום טייך און אויסבאָדן. גערעדט און געטאָן. אַזוי ווי דאָס איז געשען אינמיטן לערנען, האָט דער רבי זיך געכאַפּט, ווער פעלט ביים לאַנגן טיש און גלייך פאַרשטאַנען, ווו ער וועט געפינען די צוויי תכשיט'ס. ער האָט זיך אַוועקגעלאָזט צום ברעג טייך, צוגענומען דאָס אַנטועכץ פון אונדזביידע און אַוועק צוריק אַ היים. אַ נס איז געשען, וואָס די רביצין האָט באַמערקט מיט וואָס דער רבי האָט זיך אומ־געקערט פונעם טייך און זי האָט נאָך אַ שווערער מחלוקת גענומען ביי אים די מלבושים און זיי געברענגט צום טייך, ווו מיר זענען געשטאַנען נאַקעטע, דערשראָקענע און פאַרוויינטע.

דער זיידע פון דער מאַמעס צד, ראובן מעכלס ווינאַגראַד, איז געווען אַ בכבודיקער בעל־הבית אין שטעטל, אַ געבוירענער אין אָסטראָווע. מיר האָבן געהאַט אַ געשעפט

אויפֿן רינעק און געוווינט אויף דער פּאַרטשעווער גאַס. בעת מיינע ברידער האָבן אַלע געלערנט אין חדר, האָבן די שוועסטערן געלערנט אין שול. אונדזער שטוב איז געווען אַ רעליגיעזע, דער טאַטע איז געווען אַ באַוווּסטער גערער חסיד און ביז 14 יאָר האָב איך געטראָגן לאַנגע פּיאות, אַ יידישע היטל און קאַפּאָטקעלע.

2

די לעצטע 2 יאָר פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווי די ערשטע יאָרן פֿון פּוילנס אומאָפּהענגיקייט, זענען געווען זייער שווערע פֿאַר דער יידישער באַפעלקערונג. נישט תמיד איז געווען צו עסן צו דער זעט און די ווין־באַדינגונגען זענען אויך נישט געווען פֿון די בעסטע. מענטשן האָבן געקרענקט. ווען נישט די אַמעריקאַנער הילף פֿון אונדזערע יידן, וואָלט די לאַגע געווען ביז גאָר ביטער. איך געדענק די קעסלען מיט זופּ, וועלכע מ׳האָט אויסגעשטעלט אינמיטן גאַס און דער עולם האָט זיך געשטופּט, כדי צו באַקומען אַ ביסל זופּ, אָדער טרוקענע פּראָדוקטן וועלכע מ׳האָט צוגעטיילט. נאָר מיט דער צייט האָט זיך דאָס נאָרמאַליזירט. סוחרים האָבן צוריק אויפגעמאַכט זייערע געשעפֿטן און געלאָזט אין גאַנג די גאַרבערייען, וואָס זענען ניצול געוואָרן פֿון די מלחמה־גרוילן. פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז אָסטראָווע געווען פֿון די אָנגעזעענסטע לעדער־פּראָדוצענטן. מיין זיידע האָט זיך אַ נעם געטאָן איינצוקויפֿן די אויסגעאַרבעטע לעדער און זיי צעפֿירט איבער אַ סך שטעט אין פּוילן, ווי ער האָט געטאָן נאָך פֿאַרן יאָר 1914. שטעטלדיקע שוסטערס, שניידערס, פּעלצנמאַכערס, רימאַ־רעס, הילטמאַכערס און אַנדערע בעלי־מלאכות, האָבן זיך גענומען צו דער אַרבעט און געפֿירט אַ שווערן געראַנגל פֿאַר זייער עקזיסטענץ, ווילנדיק באַשפּייזן די גרויסע פֿאַמיליעס. אָבער נישט יעדן איינעם האָט זיך דאָס איינגעגעבן. זענען טאַקע אַ סך געווען געצוווּנגען צו פֿאַרלאָזן דאָס שטעטל און זיך געלאָזט זוכן פּרנסה אין פּאַרצעווע, לעווערטאָוו, לובלין, וואַרשע, לאָדזש און אויך מעבר לים — אין בראַזיל, צפֿון־אַמע־ריקע, אַרגענטינע, צי אין אַזעלכע אייראָפּעישע לענדער, ווי פֿראַנקרייך און בעלגיע. פֿאַרשטייט זיך, אַז צוליב דער אויסוואַנדערונג, איז אָסטראָווע געוואָרן איינגעשרומפּן.

באַזאַמען מיטן עול פֿון פּרנסה, האָט די יוגנט גענומען אויף זיך נאָך אַן עול, אפֿשר אַ גרעסערן — ווי אַזוי אויסבעסערן די וועלט, און במילא — די לאַגע פֿון יידישן פֿאָלק און פֿון אחינו בני ישראל אין שטעטל. פֿאַרשידענע פּאַרטייען, אָרגאַני־זאַציעס און גרופּן האָבן זיך באַוויזן אויף דער געזעלשאַפֿטלעכער אַרענע: ציוניסטן פֿון אַלע שאַטירונגען, בונדיסטן, וואָס האָבן זיך געהאַלטן פֿאַר די גרעסטע פּאַרטיי־דיקערס פֿון אַרבעטער־קלאַס; קאָמוניסטן, ווען ס׳האָט באַגייסטערט די אָקטאָבער־

רעוואָלוציע אין רוסלאַנד. אויך רעליגיעזע פּאַרטייען האָבן אָנגעהויבן פירן אַ טעטיקייט. דער געשאַפענער קולטור־פאַריין האָט אַרומגענומען דעם רוב יידישע יוגנט פון שטעטל. מיר האָבן אויך געהאַט אַ פּראָפעסיאָנעלן פאַריין, ווו אַרבעטער זענען זיך צונויפגעקומען און באַהאַנדלט זייערע פּראָבלעמען פון לוין, אָפּרו, דערגרייכונגען און אַרבעטס־ערטער. פאַרשטייט זיך, אַז די פּאָליציי האָט געהאַלטן אַן אויג אויף די אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס, אָפט אַדורכגעפירט רעוויזיעס אין לאָקאַל פון פאַריין, צי אין קולטור־קלוב. אָבער דאָס האָט נישט אָפּגעהאַלטן די יוגנט פון אירע אידעאַלן און קאַמף פאַר אַ בעסערן מאָרגן.

3

אַ יאָר־צוויי נאָך מיין בר־מצווה, האָט זיך מיר פאַרגלוסט צו ווערן זעלבשטענדיק, נישט זיין מער אָפּהענגיק פון דער היים. צו פיל אומרעכט האָב איך באַגעגנט אויף שריט און טריט. אַמיינסטן האָט זיך געוואָרפן אין די אויגן דער ריזיקער אונטערשייד צווישן אָרעם און רייך. הגם איך האָב זיך פאַרעכנט ווי אַ קינד פון אַן אַזוי גערופענער בעסערער היים, ווייל די דאגות פרנסה זענען נישט געווען אַזוי גרויס, בין איך אַוועק זיך לערנען אַ פאַך ביי יאַנקל סטאָלער. אַז מען הייבט אָן אַרבעטן, איז דער בליק אויפן לעבן גאָר אַן אַנדערער. דעמאָלט ווילט זיך שוין אויך געהערן צו אַ קאָלעקטיוו, זיין אין אַ געזעלשאַפט. איך טרעט אַריין אין בית״ר, די יוגנט־אָרגאַניזאַציע פון די רעוויזיאָניסטן, מיט וועלכער ס׳האָבן דעמאָלט אָנגעפירט וואָרצמאַן און לייבל שאַפּראַן. אָבער מיין אָנגעהעריקייט צו דער אָרגאַניזאַציע האָט לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. אונטער דער השפעה פון משה ליבהאַבער און אסתרקע אַבאַרבאַנעל, שליס איך זיך אָן אין דער אומלעגאַלער קאָמוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע. אַזוי ווי די אַרבעט־באַדינגונגען, ספּעציעל פאַר יידישע יוגנטלעכע, זענען געווען זייער שווערע, איז גאַנץ לייכט אָנגעקומען זיי איבערצייגן, אַז מען דאַרף אָנהייבן קעמפן פאַר אַ בעסער לעבן. געאַרבעט האָט מען פון זון־אויפגאַנג ביז זון־אונטערגאַנג, אָן באַשטימטע שעהען, אַ יוגנטלעכער איז מערער געווען באַשעפטיקט ביי די שטוב־אַרבעטן, ווי: אויפרוימען, וואַשן און וויגן דאָס קינד, ווי ביים לערנען דאָס פאַך. אויף דעם באָדן זענען אָפט פאָרגעקומען קאָנפליקטן און שטרייקן מיט די אונטערנעמערס. די חברים פון אונדזער „קעמערל״ האָבן זיך באַמיט אַריינצודרינגען אינעם פּראָפעסיאָנעלן פאַריין, אין דער ביבליאָטעק און אין קולטור־פאַריין, כדי פון אינעווייניק משפיע זיין אין קאָמוניסטישן גייסט.

געווען אין שטעטל אייניקע אונטערגעהעצטע יונגעלייט, וועלכע מ׳האָט גערופן „די שטאַרקע״. זיי האָבן אַרויסגעוויזן קעגנערשאַפט, אַפילו שנאה, צו די לינקע חברים,

וועלכע מ׳איז נישט איינמאָל באַפאַלן און געשלאָגן ביז בלוט. אַ סך האָבן דערנאָך געמוזט ליגן אין בעט, אונטער דער מעדיצינישער אויפזיכט פון ד״ר לאַסט.

צו מיינע 18 יאָר ווער איך אַרעסטירט. דאָס איז געשען אַ דאַנערשטיק ביינאַכט. איך זיץ אין שטוב און לייען פאַרבאָטענע ליטעראַטור — אויפרופן, בראָשורן און אַ בוך, וועלכע איז אָנגעקומען פון ראַיאָן־קאָמיטעט אין פאַרצעווע, ווי אין טיר באַווייזט זיך אַ מונדירטער פּאָליציאַנט. ער פירט אַדורך אַ שטרענגע רעוויזיע אין שטוב און נעמט מיך אַוועק אין דער פאַרצעווער פּאָליציי. דאָס איז געשען אין חודש דעצעמבער 1932. אויף דער אויספאָרשונג האָט מען מיך שטאַרק געפּייניקט, געגאָסן וואַסער אין דער נאָז און דערביי פאַרבונדן דאָס מויל, ביז כ׳האָב פאַרלוירן דאָס באַוווסטזיין. נאָך אַ וואָך פון סאַדיסטיש פאָרשן, שיקט מען מיך איבער צו נאָך אַן אויספאָרשונג אין לובלין. אין מאַי 1933 האָט דאָס לובלינער קרייז־געריכט מיך פאַרמשפּט אויף 4 יאָר תפיסה. אויך דאָס אַפּעלאַציע־געריכט האָט באַשטעטיקט דעם אורטייל. אַזוי ווי אין יאָר 1936 האָט די פּוילישע רעגירונג באַשלאָסן וועגן אַן אַמנעסטיע, איז מיר אויסגעקומען צו זיצן אין תפיסה נאָר 3 יאָר.

אין תפיסה איז מיר אויסגעקומען צו זיצן מיט פאַרשידענע ייִדן און פּאָליאַקן פון שטעט און שטעטלעך. איך האָב זיך באַזונדערס באַפריינדעט מיט פּיוול פּרוכטנצווייג פון אָפּאָלע. אַפילו מיט אים שפּעטער קאָרעספּאָנדירט, ווען ר׳האָט געוווינט אין אַר־גענטינע. אין תפיסה־קאָמער האָב איך זיך אויך באַקענט מיטן שפּעטערדיקן גענעראַל וויטאָלד (פראַנטשישעק יוזשוויאַק), יאָשע יונגמאַן, לייבל זילבערשטיין — פאַרהאַר־טעוועטע קאָמוניסטן, מיט וועמען מ׳האָט געפירט אַ הונגער־שטרייק אַלס פּראָטעסט פאַר די שלעכטע באַדינגונגען. מיט מיר איז אויך געווען דער אָסטראָווער יאַנקל דומאַן.

אגב, מיין אַרעסט איז געווען דער ערשטער אין אָסטראָווע, פון אַ ייִדישן בחור, באַשולדיקט אין קאָמוניזם. די געשעעניש האָט אויפגערודערט דאָס שטעטל. נאָך דער באַפרייונג האָב איך געפילט, אַז די פּאָליציי האַלט אויף מיר איר וואַכזאַם אויג און אַז דאָס שטעטל איז איצט צו קליין פאַר מיר. איך פאָר אַריבער קיין וואַרשע. נאָכן אָפּזיין אַ יאָר אין דער הויפּטשטאָט פון פּוילן און נישט געפונענדיק דאָרט קיין אַרבעט, קום איך צוריק קיין אָסטראָווע. די פּאָליצייאישע רדיפות הערן נישט אויף, נאָר איך פאַרנעם זיך ווייטער מיט אָרגאַניזירן און אויפקלערן דער יוגנט.

אין יאָר 1937 מוז איך ווידער פאַרלאָזן אָסטראָווע, נאָר קום צוריק אין שטעטל, ווען ס׳איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה.

4

פרייטיק גאַנץ פרי, דעם 1טן סעפּטעמבער 1939, זענען די דייטשן באַפאַלן פּוילן. נאָך אַ שוואַכן ווידערשטאַנד פון דער פּוילישער אַרמיי, האָבן די דייטשן און די סאָוויעטן זיך צעטיילט מיט באַזיגטן לאַנד און באַשטימט דעם טייך בוג, ווי די גרענעץ צווישן דעם דריטן רייך און דעם ראַטן־פאַרבאַנד. מיט אַמאָל האָב איך און מיין משפחה זיך געפונען אין דער אָקופּירטער אָסטראָווע. פאַר מיר איז געווען געפערלעך צו בלייבן אין שטעטל, ווייל כ׳בין דאָ געווען באַקאַנט מיט מיינע סאָציאַליסטישע אַנשויונגען. די יונגע אין דער משפחה דעצידירן זיך אַריבערצוקלויבן אויף יענער זייט בוג, צו די סאָוויעטן.

אַ געוויסן טאָג אין סעפּטעמבער, האָב איך זיך געזעגנט מיט טאַטע־מאַמע און שוועסטערן. אַלע איז באַפאַלן אַ טרויער, אָבער קיינער האָט נישט געטראַכט אַז מיר שיידן זיך אויף שטענדיק. מיט מיר איז אויך אַוועק מיין צוקונפטיקע פרוי, בראָניע וואַסערמאַן פון לובלין. איך געדענק, ווי די עלטערן האָבן אונדז באַגלייט אַ שטיק וועג און ווי שווער ס׳איז אָנגעקומען דאָס געזעגענען זיך. אַלע האָבן יאָמערלעך געוויינט. בראָניעס פאָטער האָט אונדז געגעבן דעם אַדרעס פון זיינעם אַ פריינד אין דער שטאָט פינסק.

די שאָסייען און וועגן זענען געווען פאַרפולט מיט פליטים — דער רוב צופוס, אַ קליינער טייל אויף וועגענער און ראָווערן. מיר האָבן נאָך עטלעכע טעג נע־ונד זיך דערשלאָגן אין דער שטאָט קאָוועל — אַ גרויסער באַן־קנופּ, מיט אַ באַפעלקערונג פון עטלעכע דרייסיק טויזנט איינוווינערס — פּאָליאַקן, אוקראַאינער, יידן (אַ 18 טויזנט), וואָס זענען דאָרט געווען איינגעאָרדנט. אין קאָוועל האָט מען אונדז דערלויבט צו זיין אינעם הויז פון געוועזענע פּאָליטישע אַרעסטירטע פון פּוילן, ווו מיר האָבן געטראָפן אַ סך חברים און חברטעס פון דער באַוועגונג און פון די תפיסות. אָבער מיר האָבן געליטן נויט, ווייל ווען מ׳איז אַוועק פון אָסטראָווע, האָט מען כמעט גאָרנישט מיט זיך מיטגענומען, דער עיקר — קיין וואַרעם אָנטועכץ. און דאָ רוקט זיך אָן דער ווינטער. קיין געלט צו קויפן האָב איך אויך נישט געהאַט. דער אויסוועג איז געווען — צוריק־גיין אַ היים. אין דעצעמבער לאָז איך זיך נאָך אָסטראָווע, איך פאָר מיט דער באַן קיין בריסק. אַריבערקומענדיק אויפן וואָקזאַל, טרעף איך אַ שטעטישן, דער טויבער שאַיע (אברהם רימערס זון). ער דערציילט מיר זיינע איבערלעבענישן אין רוסלאַנד. ער האָט נישט געקאָנט געפינען קיין אַרבעט ביי זיין פאַך (רימער), האָט ער באַשלאָסן צוריק צו פאָרן קיין אָסטראָווע. איך האָב אויך געטראָפן יאַנקל שאַכנעס וואַסערשטראָם פון אָסטראָווע. ער האָט איבערגעלאָזט אין מערב־אוקראַינע זיין פרוי און צוויי שיינע

מידעלעך, וועלכע איך האָב זייער גוט געקענט. מיר האָבן געדונגען אַ ספּעציעלן מענטש, וועלכער האָט אונדז בייַנאַכט צוגעפירט צום בוג און מיר זענען מיט גרויס שרעק אַריבערגעגאַנגען דעם נאָר וואָס פאַרפרוירענעם טייך. מיט מי און מאַטערניש, בין איך צופוס אָנגעקומען קיין אָסטראָווע. די שטאָט האָט אויסגעזען אינגאַנצן אַנדערש, ווי איך האָב זי פאַרלאָזט מיט אַ פּאָר חדשים צוריק. אַלע געשעפטן זענען געווען ליידיק. טירן, פענצטער און צעהאַקט גלאָז זענען געלעגן אויף די גאַסן. מיט צוויי טעג פאַר מיין קומען, האָבן די אָרטיקע פּאָליאַקן זיך געלאָזט צו די יידישע געשעפטן, מיט דרענגער און העק, אויפגעריסן די שלעסער און ראַבירט וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט. מיינע עלטערן האָבן מיר דערציילט, אַז זיי האָבן נאָך אין זייער לעבן נישט געזען אַזאַ ווילדקייט. אַלע יידן זענען אַרויס פון שטאָט, כדי צו בלייבן לעבן. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז כ'האָב געמאַכט אַ גרויסן פעלער, וואָס כ'האָב נישט געהערט מיין בראָניען. זי האָט מיך כסדר אָפּגערעדט פון אַזאַ רייזע.

די פּאָר טעג וואָס איך בין געווען אין אָסטראָווע, בין איך שוין בייטאָג נישט געגאַנגען אין ערגעץ, אויס פחד, אַז ווער פון די פּאָליאַקן זאָל נישט צוטראָגן צו די דייטשן, אַז דער געוועזענער סאָציאַליסט איז דאָ אין שטאָט. מיינע עלטערן האָבן זיך באַמיט צו דערליידיקן פאַר מיר די נייטיקע זאַכן, איך זאָל קאָנען וואָס שנעלער פאַרלאָזן אָסטראָווע. אַ געוויסן שבת פרי, ברענגען די דייטשן קיין אָסטראָווע אַן עשאַלאָן מיט יידן פון פּויזן. דאָס האַרץ האָט געקאָנט פּלאַצן פון זייערע דערציילונגען, וואָס די מענטשן זענען דורכגעגאַנגען אויפן וועג ביז אָסטראָווע. צו אונדזער שטאָט איז קיין צוג נישט צוגעגאַנגען. האָט מען די פּויזנער יידן געפירט 10 קילאָמעטער צופוס. דער וועג — אַ שווערער, אַ זאַמדיקער. דער וואָס האָט נישט געקאָנט גיין, האָבן די דייטשן געשאָסן און די וואָס האָבן שוין דערלעבט צו זען דאָס שטעטל פאַר די אויגן, זענען געווען דערשלאָגן, פאַרמאַטערט, נישט וויסנדיק וואָס עס קומט פאָר. מיטן אַרייַנקומען פון דער געסטאַפּאָ, האָבן זיי מיט דער הילף פון אַ פּאָר פּאָליאַקן, וואָס האָבן זיי אָנגעוויזן אויף די מער פאַרמעגלעכע יידן, גענומען ביי זיי קאָנטריבוציע — געלט, צירונג און אַנדערע ווערטזאַכן.

דאָ איז מען געקומען נעמען מיין פאָטער אַלס ערובניק, נאָר אַזוי ווי ער איז נישט געווען אין שטוב, האָט מען מיך גענומען. זיצנדיק אויף דער באַנק אין קאָרידאָר פון מאַגיסטראַט, הער איך די געשרייען פון די מענטשן, וועלכע די געסטאַפּאָ האַלט אינעווייניק. פּלוצלונג זע איך, ווי מיין פאָטער קומט אַריין און גייט גלייך צו צו איינעם פון די דייטשע היטערס און זאָגט, אַז ער איז מיין טאַטע און וויל מיך אויסטוישן. דער דייטש איז באַשטאַנען, און אַזוי בין איך ניצול געוואָרן פון אומקום.

5

געפילט, אַז איך קאָן אין אָסטראָווע מער נישט בלייבן, האָב איך זיך צוגעגרייט בײַנאַכט צו אַנטלויפן. מײַן ייִנגסטע שוועסטערל חוהלע האָט מיך געבעטן כ׳זאָל זי מיטנעמען. אָבער מײַנע עטלערן האָבן נישט געוואָלט אויף דעם אײַנגיין. איך האָב איבערגעלאָזט אין אָסטראָווע מײַנע עלטערן, פיר שוועסטער און צוויי ברידער. מײַן טײַערע, האַרציקע מאַמע האָט געוויינט מיט ביטערע טרערן, פילנדיק אַז זי זעט מיך דאָס לעצטע מאָל — און אַזוי איז טאַקע געווען. (אַן אָסטראָווער וואָס האָט איבערגעלעבט אין מײַדאַנעק, האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט געזען מײַנע צוויי ברידער אין לאַגער. בײדע האָבן געהאַט פיבער. שיע־ייִדלען האָט ער אַליין פאַרברענט אין אויוון, ווו ער האָט געאַרבעט. וועגן דעם ייִנגערן ברודער, מענדל, ווייסט ער נישט ווו ער איז אַהינגעקומען, ווי אויך וועגן מײַנע שוועסטער און עלטערן).

אָנהייב 1940, איז מיר געלונגען זיך אומצוקערן קיין קאָוועל, נאָכן איבערלעבן אַ סך שרעק און צרות. ווי איבעראַשט איז געוואָרן בראָניע און איך, ווען אין די לעצטע טעג, זענען אויך געקומען קיין קאָוועל מײַן שוועגערין שיינטשע מיט איר מאַן געצל. צופעליק איז זיי געלונגען צו באַקומען אַ מ׳שטיינסגעזאָגטע וווינונג בײַ אַ פּוילישן באַן־אַרבעטער, אָבער גאַנץ שנעל געמוזט פון דאָרט זיך איבערקלויבן אין אַן אַלטן, הילצערנעם באַראַק, נישט ווייט פון דער קאָלעיאָווע גאַס, אָן די עלעמענטאַרסטע אײַנריכטונגען פון אַ נאָרמאַלער דירה. צום באַדויערן, האָבן די ייִדן פון קאָוועל נישט אַרויסגעוויזן צו פיל פאַרשטענדעניש און מיטלייד פאַר די פּליטים, די א. ג. בעזשענצעס, וואָס זענען אַנטלאָפן פון די אָקופּירטע געביטן אין פּוילן. שפּעטער, אַז די דײַטשישע אַרמיי איז אויך אַרײַן קיין קאָוועל, זענען ווייניק ייִדן פון דאָרט אַנטלאָפן. זיי, פּונקט ווי מיר, האָבן געטיילט דעם ביטערן גורל.

איך און בראָניע, מײַן צוקונפטיקע פרוי, האָבן זיך אויפגעהאַלטן אינעם הויז פאַר געוועזענע פּאָליטישע אַרעסטירטע, אָבער נישט געהאַט קיין שום באַשעפטיקונג. מיט דער הילף פון באַקאַנטע, האָבן מיר געבעטן אַרבעט. אַ געוויסן טאָג האָט מען אונדז, אַ גרופּע פון 12 פּערזאָן, אַוועקגעשיקט אינעם פּאָלוואַרק „זאַקאָזשעל" אויף פּאָלעשיע. מיר האָבן דאָרט געטראָפן אַ פאַרלאָזט הויז און אַ פאַרנאַכלעסיקטע ווירטשאַפט. וואַרשײַנלעך, האָט מען די פּוילישע אייגנטימערס אַרעסטירט און די דינערשאַפט איז זיך צעלאָפן. אָבער דאָרט איז נישט געווען פאַר אונדז קיין אַרבעט. מיר האָבן זיך געפונען אין אַ וויסטעניש, נישט געווען צו וועמען זיך צו ווענדן. נאָך אַ געוויסער צײַט, באַשליסן מיר צו פאַרלאָזן דאָס אָרט, הגם מ׳האָט געהאַט צו עסן. אָבער די קעלט און פראָסט האָבן זיך אײַנגעגעסן אין די ביינער. ס׳איז דאָך געווען אין חודש יאַנואַר 1940.

נאָכן אומקערן זיך קיין קאָוועל, זענען מיר אַוועק וווינען אינעם באַראַק מיט מײַנע שוועגערינס. ס'איז טאַקע געווען אומבאַקוועם פאַר אַלעמען, נאָר קיין אַנדערע ברירה איז נישט געווען. נאָך גרויסע באַמיונגען, האָט בראָניע באַקומען אַרבעט אויף דער באַן־סטאַציע. איר אויפגאַבע איז געווען צו פאַרשרייבן אויף פאָרמולאַרן די דאַטע, שעה, נומער פון וואַגאָן, זײַן מאָדעל און צי ר'איז ליידיק אָדער אָנגעלאָדנט. אויך איך האָב באַקומען אַרבעט און די משפחה האָט טאַקע דורכגעמאַכט אַ שווערן ווינטער, נאָר מ'איז פאָרט געווען צוזאַמען און אַלץ געהאָפט און געגלויבט, אַז דער פרילינג און זומער וועט נישט נאָר ברענגען וואַרעמקייט, נאָר אויך אַ בעסער לעבן.

6

אין חודש יוני 1940, אַ געוויסן טאָג, הערן מיר ווי עס רודערט זיך אין קאָוועל, און גאַנץ באַזונדערס — צווישן די בעזשענצעס (פּליטים). עס ווײַזט זיך אַרויס, אַז די אַלע וואָס האָבן זיך רעגיסטרירט צוריק צו פאָרן קיין פּוילן, צו די איבערגעבליבענע פאַמיליעס — האָט מען אַרויסגענומען פון די שטובן, אַוועקגעפירט אויף דער באַן־סטאַציע, אײַנגעזעצט אין עשאַלאָנען און מ'וועט זיי גאָר פירן אין טיף רוסלאַנד, אַנשטאָט אין דער אָקופּירטער פּוילן. ס'איז זיך פאָרצושטעלן די מהומה און שרעק וואָס האָבן אַלעמען אַרומגעכאַפּט. צווישן די פאַרהאַלטענע דורך דער סאָוועטישער פּאָליציי, זענען אויך געווען: מײַן ברודער, צוויי שוועגערינס און שוואָגער. איך האָב זיך דעמאָלט געפונען אין לעמבערג. ווי נאָר כ'בין צוריק געקומען קיין קאָוועל, האָבן מיר נאָך באַוויזן מיטצוגעבן דער משפחה אַ ביסל שפּייז און אָנטועכץ. נאָר ווער האָט זיך געקענט פאָרשטעלן, אַז דווקא זיי, די פאַרשיקטע און אָפּגעגאַרטע מיט דער רע־גיסטראַציע, האָבן מערער שאַנסן צו בלײַבן לעבן ווי מיר, די פאַרבליבענע אין מערב אוקראַינע? אַ גליק, וואָס די וואַגאָנען מיט די אַרעסטירטע מענטשן זענען געשטאַנען אויף דער סטאַציע עטלעכע טעג, האָבן מיר נאָך באַוויזן מיט זיי צו געזעגענען זיך און, ווי געזאָגט, אויך עפּעס מיטגעבן.

בראָניע און איך באַשליסן אָפיציעל צו הייראַטן. די צערעמאָניע איז געווען אַ באַשיידענע און קורצע, אין דער אָנוועזנהייט פון עטלעכע נאָענטע פרײַנד. מיר נעמען אָן די סאָוועטישע בירגערשאַפט, פאַרלאָזן דעם באַראַק און אָרדענען זיך אײַן אין אַ קליינעם צימער מיט אַ טיש, שענקל, בעטל, צוויי שטולן און בשותפותדיקער קיך. דער אייגנטימער פון באַראַק האָט אונדז שפּעטער אָנגעקלאָגט אין געריכט, ווײַל די אַרויסגעשיקטע משפחה איז אים שולדיק געבליבן דירה־געלט. האָבן מיר פון אונדזערע באַשיידענע פאַרדינסטן געמוזט אָפּצאָלן דעם חוב. איך האָב געאַרבעט אין אַ סטאָלערײַ־

פאַבריק. אויך בראַניע האָט געאַרבעט. אונדזערע עלטערן האָבן זיך געפונען אויף יענער זייט בוג, נאָר אַזוי ווי ס׳איז נאָך געווען מעגלעך אַ בריוו־אויסטויש, האָבן מיר אָנגעהאַלטן אַ ברייוולעכן קאָנטאַקט, הגם אַ שוואַכער. דערפאַר האָבן מיר באַקומען בריוו פון ווייטן, קאַלטן סיביר, ווו ס׳זענען פאַרשיקט געוואָרן מיינע שוועגערינס און ברודער. פון די בריוו האָט זיך געטראָגן פאַרצווייפלונג, טרויער און פאַרביטערונג צוליב הונגער, נויט, פראָסט, שווערע אַרבעט. מיר האָבן געטרוקנט ברויט אויף סוכאַרן, איינגעקויפט צוקער, רייז און אַנדערע פּראָדוקטן און אַלע 2 וואָכן געשיקט אַהין שפּייז־פּעקלעך. מיר האָבן זיך געטיילט מיט זיי מיט וואָס נאָר מיר האָבן געהאַט און באַקומען פון דאָרט רירנדיקע דאַנק־בריוו.

אין אָקטאָבער 1940 האָט מיין פרוי פאַרשוואַנגערט און איז איבערגעפירט געוואָרן אויף אַ לייכטערער אַרבעט — אין דער בוכהאַלטעריע פון דער באַן־סטאַציע. דאָרט האָט זי באַקענט אַ סך פּוילישע אַרבעטער, אגב זייער גוטע מענטשן. דאָרט האָט אויך געאַרבעט אַ יידישע פרוי באַשע, מיט וועמען מיר האָבן זיך באַפריינדעט.

אין יענער תקופה איז די מיליטערישע און פּאָליטישע סיטואַציע נישט געווען אַזאַ פריילעכע. מיר האָבן געלייענט און געהערט וועגן דייטשלאַנדס מיליטערישע דערפאָלגן אין מערב־אייראָפּע, אָבער נאָך אַלץ געגלויבט אין נסים. מיר זענען דאָך געווען יונג און אַפילו ענטוזיאַסטיש. סוף מערץ 1941, בין איך גערופן געוואָרן צו מיליטערישע איבונגען אויף עטלעכע חדשים. בעצם, האָט מיין פרוי זיך געקענט באַמיִען מ׳זאָל מיך באַפרייען, זי איז דאָך געווען „אין די הויכע מאָנאַטן״, נאָר אונדזער וועלט־אַנשויונג האָט אַפילו נישט געוואָלט צולאָזן דעם געדאַנק וועגן נישט דינען אין מיליטער. אונדזער חוב איז דאָך געווען — קעמפן קעגן היטלער־דייטשלאַנד.

די צעשיידונג מיט בראַניען איז געווען זייער אַ טרויעריקע. איך האָב זיך געשעמט צו וויינען, נאָר זי האָט מיך געטרייסט, אַז כ׳וועל זיך שוין אַן עצה געבן. איך בין אָפּגעפירט געוואָרן אינעם „זאַפּאַסנאָי״ (רעזערוו) פּאָלק הינטער קאָלאָמיי, ווו מ׳האָט געבויט אַן עראָדראָם.

7

זונטיק, דעם 22סטן יוני 1941, האָבן שטאַרקע באָמבאַרדירונגען אונדז אויפגעוועקט פון שלאָף. באַלד זענען געפאַלן טויטע און פאַרוואונדעטע. מיט עטלעכע שעה שפּעטער, נאָך די אָפיציעלע סאָוועטישע ראַדיאָ־קאָמוניקאַטן, האָבן מיר שוין געוווּסט, אַז ביידע לענדער געפינען זיך אין קריגס־צושטאַנד. אונדזער מיליטערישע איינהייט באַקומט אַ באַפעל זיך צו עוואַקויִרן. קיין טראַנספּאָרט־מיטלען האָבן מיר נישט. מיר לאָזן זיך אין וועג אַריין צופוס. די בריק אויפן טייך דאַניעץ איז שוין צעשטערט פון אַ לופט־

אטאַקע און מיר פאַרסירן דעם טייך. נאָר אַ סך זענען דערטרונקען געוואָרן אין די טיפערע ערטער, ווייל זיי האָבן נישט געקענט שווימען.

דער עוואַקואַציע־מאַרש איז בעצם געווען אַ בהלהדיק אַנטלויפן. מ'איז געגאַנגען בייטאָג און ביינאַכט און נאָך עטלעכע טעג פון אַ שווערן, פייַנפולן וועג, האָבן מיר זיך דערשלאָגן קיין קיִעוו, די הויפּטשטאָט פון אוקראַינע. דאָרט באַקומען מיר אַ באַפעל צו וואַנדערן ווייטער — ביז ראַסטאָוו, וווּ מען פאַרמירט פונדאַסניי מיליטערישע אייַנ־הייטן. נאָר אויפן וועג זענען געווען אַ סך פאַלן פון דעזערציע. אַז מ'האָט געכאַפּט אַזאַ אַנטלאָפענעם, איז ער גלייך דערשאָסן געוואָרן. די אַנטוויקלונגען אויפן פראָנט זענען געווען לטובת די דייטשן. זיי זענען געגאַנגען פאָרויס און מיר האָבן זיך כסדר צוריק געצויגן. מיין איינהייט האָט באַלאַנגט צום 3טן אוקראַינישן פראָנט און מיט דער אַרמיי בין איך צוגעקומען ביז סטאַלינגראַד.

די העלדישע סטאַלינגראַד־עפּאָפּייע איז שוין גענוג געוואָרן באַשריבן, באַזינגען, פילמירט און אַנאַליזירט פון אַלע שטאַנדפּונקטן. נאָר ווי איינער פון די וואָס האָט זיך באַטייליקט אין יענע שלאַכטן, איז מיר נאָך היינט שווער צו באַגרייפן דעם פאַרנעם און באַטייט פון די העראָיִש־טראַגישע טעג, ווען די קאַמפן זענען געפירט געוואָרן פאַר יעדער גאַס, הויז, וווינונג. איך בין אין איינער פון די שלאַכטן פאַרוווּנדעט גע־וואָרן און געלעגן אין שפּיטאָל עטלעכע וואָכן. דאָרט האָב איך אויך באַקומען דעם מעדאַל, ווי אַ באַטייליקטער אין די קאַמפן פאַר סטאַלינגראַד.

נאָכן אַרויסגיין פון שפּיטאָל, ווער איך ווידער צוגעטיילט צו אַ רעזערוו־פּאָלק, מיט וועלכן איך וועל בקרוב געשיקט ווערן אויפן פראָנט. מיר איז אָבער געוואָרן באַ־וווּסט, אַז אין סאָוויעט־רוסלאַנד האָט זיך פאַרמירט אַ פּוילישע אַרמיי, בראש מיטן גענעראַל בערלינג און אַז ס'איז פאַראַן אַ פאַרבאַנד פון פּוילישע פּאַטריאָטן, מיט וועלכן עס פירט אָן די שרייבערין וואַנדאַ וואַשילעווסקאַ. איך פאַרשטיי, אַז אויב כ'וועל צוריק איינגעגלידערט אין דער רויטער אַרמיי, וועלן מיינע שאַנסן זיך אומצוקערן קיין פּוילן און זען זיך מיט מיין פרוי און קינד — כמעט האָפענונגסלאָז. דאַקעגן מיין אַריינטריט אין דער פּוילישער אַרמיי, גיט אַ האָפענונג זיך אומצוקערן אין דער אַלטער היים און צו די נאָענטסטע און טייערסטע מענטשן. אין דעם גייסט שיק איך אַ גע־העריקע בקשה צו די באַרופענע אינסטאַנצן. נאָר אַנשטאָט אַ פּאָזיטיוון ענטפער, נעמט מען מיך אָוועק אין מאַי 1944, פונעם זאַפּאַסנאָי פּאָלק און מ'פאַרשיקט מיך אויפן ווייטן צפון, אין קאָמי א. ס. ס. ר., צוזאַמען מיט פאַרברעכער, דעזערטירן און באַשול־דיקטע אין פּאָליטישע חטאים.

ווי נאָר איך באַקום אַ דערלויבעניש, שרייב איך אַ בריוו צום סאַמעראַדנע מאַרשאַל

סטאַלין און ברענג אַרויס מיין באַגער צו דינען אין דער פּוילישער אַרמיי, וואָס שלאָגט זיך איצט אויף דער פּוילישער ערד קעגן דער היטלעריסטישער בעסטיע. ווי גרויס איז געווען מיין שטוינונג און איבעראַשונג, ווען איך ווער באַפרייט און אָפּגעשיקט קיין לובלין, ווו כ׳וועל קענען זיך אַנשליסן אין דער פּוילישער אַרמיי. מיין פרייד און גליק איז נישט געווען צום באַשרייבן. אויפן וועג קיין לובלין, באַשליס איך אָפּצוטרעטן אין קאָוועל, כדי זיך דערוויסן וואָס האָט פּאַסירט מיט מיין פרוי.

די שטאָט איז אין פיל ערטער צעשטערט. די מלחמה־פּאַלגן זעען זיך אָן אויף טריט און שריט. דאָ דערוויס איך זיך פונעם גרויל און שוידער, וועלכן ס׳האָבן אַדורכ־געמאַכט די יידן אין שטאָט. איך דערנענטער זיך צו דער קאָלעיאָווע גאַס, ווו כ׳האָב איבערגעלאָזט די שוואַנגערע בראַניע. מיר קומט אַנטקעגן אַן אוקראַינישע פרוי, וואָס האָט מיך דערקענט און זי דערציילט מיר, אַז מיט אַ צייט צוריק איז זי געפאָרן קיין ראַזשישטש איינקויפן אַ ציג און אין יענעם שטעטל געטראָפן בראַניען מיט אַ יינגעלע פון דריי און אַ האַלב יאָר...

מ׳קאָן זיך פאָרשטעלן, ווי די דאָזיקע נייעס האָט אויף מיר געווירקט. נאָר איך בין דאָך אין מונדיר פון אַ רויטאַרמייער און אין מיינע פּאַפּירן איז געשריבן, אַז איך פאָר קיין לובלין צו מאָביליזירן זיך אין דער פּוילישער אַרמיי. אָבער ווי אַזוי נישט צופאָרן קיין ראַזשישטש, צו זען זיך מיט מיינע סאַמע נאָענטסטע מענטשן? נישט לאַנג געטראַכט, לאָז איך זיך מיטן באַן קיין ראַזשישטש און טרעף דאָרט אויף דער סטאַציע אַ יינגל וואָס ווייסט ווו בראַניע וווינט. ער פירט מיך אַהין — און נאָך די יאָרן פון צעשיידונג, בענקשאַפט, טרוימען, האָפענונג און פאַרצווייפלונג, האָבן מיר ביידע זוכה געווען צו דעם געגאַרטן מאָמענט פון צונויפטרעפן זיך, אַרומנעמען זיך און וויינען־לאַכן פון גרויס איבערלעבונג און גערירטקייט. און צו דעם צו — אַ קינד, אייגן בלוט און פלייש, וואָס האָט צוזאַמען מיט דער מאַמען אַדורכגעמאַכט דעם היטלעריסטישן גיהנום.

פון גרויס איבערגענומענקייט, איז בראַניע קראַנק געוואָרן און געמוזט ליגן אין שפּיטאָל. בין איך געבליבן אין ראַזשישטש מיט איר און דעם זון פון אַ 6 חדשים. נאָכן אָפּליגן אין שפּיטאָל 7 וואָכן, האָבן, מיר פאַרלאָזט דאָס שטעטל און איבערגעפאָרן קיין לאָדזש. פון דאָרט בין איך אַריינגעפאָרן קיין אָסטראָווע, נאָר אויסער חורבן און אונטערגאַנג פונעם יידישן לעבן, האָב איך דאָרט גאָרנישט געטראָפן. ווי אין אַלע שטעטלעך אין פּוילן, זענען די יידן געוואָרן אויסגעמאָרדעט.

דעם 19טן מאַי 1942 האָט מען אַרויסגעשיקט 3062 יידן פון אָסטראָווע, מען האָט איבערגעלאָזט די שטאַרקערע, וועלכע האָבן נאָך געקאָנט אַרבעטן. פרויען, קינדער

און עלטערע זענען געווען די ערשטע צום טראַנספּאָרט. ביזן הײַנטיקן טאָג ווייס איך נישט, ווו זיי זענען אומגעקומען — צי איבערגעזידלט אין די לאַגערן, אָדער געוואָרן אויסגעשאָסן נישט ווייט פֿון שטאָט אין די גריבער, ווו מען פֿלעגט אַרויסנעמען זאַמד.

אָסטראָווע איז געווען אַ צענטער פֿון אַ סך ייִדן, וועלכע מ'האָט דעפּאָרטירט פֿון שלעזיע, דערנאָך פֿון סלאָוואַקיע און אויך פֿון לובאַרטאָוו.

פֿון לאָדזש זענען מיר דערנאָך אַריבערגעפֿאָרן קיין וואַלבזשיך און געלעבט אין דער שטאָט ביזן יאָר 1947.

מיט דעם האָט אונדזער וואַנדער־וועג זיך נישט געענדיקט. מיר פֿאָרן קיין עסטרײַך און אָרדענען זיך צײַטווײַליק אײַן אינעם די. פּי. לאַגער ראָזענהײַם, דײַטשלאַנד. ערשט אין 1951 פֿאַרלאָזן מיר די פֿאַרשאָלטענע דײַטשישע ערד און איך, בראָניע און אונדזער 10יאָריקער זון, עמיגרירן קיין אויסטראַליע, ווו מיר וווינען ביזן הײַנטיקן טאָג.

פּאַרטיזאַנער דערציילן וועגן איבערפאַלן אויף אָסטראָווע

אלישע שאַפּירא

אויף דער ווענדונג פון דער רעדאַקציע פון אָסטראָווער יזכור־בוך, האָב איך זיך געטראָפן מיטן באַרימטן אָנפירער פון דער יידישער פּאַרטיזאַנער־גרופּע, יחיאל גרינשפּאַן (קאַפּיטאַן דאָמבראָווסקי) און מיט נאָך אַ קעמפער פון זיין אָטריאַד. פון ביידע האָב איך אַרויסבאַקומען קורצע דערציילונגען וועגן די אַטאַקעס, וועלכע זיי האָבן אַדורכגעפירט קעגן די דייטשן, וואָס האָבן סטאַציאָנירט אין אָסטראָווע.

יחיאל גרינשפּאַן שטאַמט פון נאָענטן שטעטל סאָסנאָוויץ, אויפן וועג קיין וולאָדאָווע, 14 קילאָמעטער פון אָסטראָווע. און די פאַרבינדונג מיט איר איז געווען ווי מיט איין שטאָט. פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט סאָסנאָוויץ באַלאַנגט צו דער אָסטראָווער פּאַראַפיע. יידן האָבן דאָרט נישט געהאַט קיין אייגענעם בית־הקברות. אויך די עטאַט־באַשטייערונג איז געווען דורך די אָסטראָווער דאָזאָרעס. (אין בראַזיל זענען די אָסטראָווער, סאָסנאָוויצער און וולאָדאַווער יידן און פון אומגעגנט, געווען ווי איין לאַנדסמאַנשאַפט).

יחיאל גרינשפּאַן איז נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה (סוף 1949), געקומען קיין ריאָ־דע־זשענעיראָ, צו זיינעם אַ ברודער. די אָסטראָווער האָבן אים אויפגענומען אויף אַ בכבודיקן אופן, אין אַן עפנטלעכן זאַל. ער איז אָבער געווען אַ שווייגער. אַלע מיינע באַמיונגען, ווי פון אַנדערע, האָבן נישט געקאָנט ווירקן ער זאָל אַרויס פון זיין שווייגעניש, דאָך איז מיר געלונגען אַרויסצובאַקומען אייניקע פּאַסירונגען פון דעם באַרימטן קאָמאַנדיר פון דער פּאַרטיזאַנער־גרופּע.

ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן דעם 1טן סעפּטעמבער 1939, האָט ער געדינט אין דער פּוילישער אַרמיי און איז אַריינגעפאַלן אין געפאַנגענשאַפט צו די דייטשן, וואָס האָבן באַלד אָפּגעזונדערט די יידישע קריגס־געפאַנגענע פון די קריסטלעכע, און דערביי ברוטאַל באַהאַנדלט די יידן מיט שלאָגן און אַפילו שיסן אויפן אָרט, ווי אַ פאַרוויילונג.

ביי חילן איז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק: אַנטלויפן פאַר יעדן פּרייז. און ער איז טאַקע ביי דער ערשטער געלעגנהייט אַנטלאָפן. אים איז געלונגען אָנצוקומען קיין סאָסנאָוויץ, אַ היים. די גאַנצע וולאָדאַווער געגנט איז שוין געווען פאַרנומען פון די

דייטשן. עס הייבן זיך אָן שיטן גזירות אויף יידן. אין יאָר 1940 ווערן מיט יעדן טאָג שווערער די צרות און פּיין. מען כאַפּט אויף אַרבעט און מען שיקט קיין סאָביבאָר.

דעם 10טן אָקטאָבער 1942, איז געקומען דער באַפעל פון דער וולאָדאַווער געסטאַפּאָ, וואָס האָט געפאָדערט פון יודענראַט אין סאָסנאָוויץ, אַז אַלע יידן פון שטעטל דאַרפן אין משך פון 36 שעה זיך צונויפזאַמלען אויפן רינגעק־פּלאַץ אין וולאָדאַווע. אויב מ׳וועט עמיצן טרעפן נאָך דער אָנגעוויזענער צייט, וועט ער ווערן דערשאָסן. ס׳איז אויסגעבראָכן אַ מהומה. יעדער האָט זיך אָפּגעגעבן אַ חשבון, אַז די אַקציע דראָט מיט אומקום. אין יענער צייט איז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק ביי עטלעכע יוגנטלעכע, צוזאַמען מיט חילן, וועגן אַרויסגיין אין וואַלד און זיך אָנשליסן צו די פּאַרטיזאַנער. אַ געוויסע נאַכט האָבן מיר זיך געטראָפן אין אַ וועלדל און פון דאָרט, דורך פעלדער און וועלדער, זענען מיר אָנגעקומען אין גרויסן פּאַרצעווער וואַלד. מיר האָבן געוווּסט, אַז דאָ דאַרפן זיך געפינען רוסישע זעלנער, וואָס זענען אַנטלאָפן פון דייטשישער געפאַנגענשאַפט. אָבער וואָס טיפער מיר זענען אַריין אין וואַלד, האָבן מיר אָנגעהויבן בלאָנדזשען. ס׳האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אַ שלאַקס־רעגן, וואָס האָט אונדז דורכגענעצט ביז די ביינער. קיין עסן האָבן מיר שוין נישט געהאַט, נאָר טרינקען האָבן מיר געקאָנט פון די קאַלוזשעס, וואָס האָבן זיך געשאַפן פון רעגן. מיר זענען געווען פאַרצווייפלט, געקוקט איינער אויפן צווייטן. דער ערשטער איז געווען חיל גרינשפּאַן, וואָס האָט צוגעגעבן מוט און געזאָגט:

— נישט געזאָרגט ייִנגלעך, מיר האָבן נישט וואָס צו פאַרלירן. צוויי מאָל שטאַרבט מען נישט — איינמאָל ווערט מען געבוירן, איינמאָל ווערט מען פאַרלוירן. דער עיקר, נישט פאַרלירן דעם מוט און האָפענונג.

מיט אַמאָל האָבן מיר דערהערט אַ שאָס פון אַ ביקס, וואָס איז געקומען פון דער נאָענט. מיר האָבן אָנגעהויבן לויפן אין יענער ריכטונג און פון דער ווייטנס באַמערקט, ווי צוויי מענער מיט ביקסן אין די הענט לויפן אַריבער דעם וועג און באַהאַלטן זיך אין די געדיכטע קוסטעס. זיי האָבן געוואַרט אַז מיר זאָלן זיך דערנענטערן. ס׳האָט זיך דערהערט אַ באַפעל:

— סטאָי! ווער זייט איר?

מיר האָבן געזאָגט, אַז מיר זענען יידן. זיי האָבן אונדז אַריינגעפירט אין אַ בונקער, געמאַכט אַ פייער כדי אויסטרוקענען די מלבושים, געגעבן עסן און געהייסן וואַרטן אויפן קאָמאַנדיר. דער קאָמאַנדיר האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַן אמתן יידן־פריינד, ער האָט געהייסן זיך אויסרוען און אויסשלאָפן.

אין משך פון עטלעכע חדשים האָבן מיר זיך מיט זיי גוט איינגעלעבט און נאָך

דער תקופה שוין געציילט עטלעכע הונדערט מאַן, ווי אויך געהאַט אַ ביסל געווער, ס'איז שוין געווען מיט וואָס זיך צו פאַרטיידיקן. אין וואַלד האָבן אָנגעהויבן אָנקומען פאַרצעווער יידן, גאַנצע פאַמיליעס, אויך ייִנגלעך און מיידלעך. ס'איז געוואָרן לעבעדיק. מ'האָט געשאַפן אַ שיל און געדאַוונט מיט אַ מנין. די דייטשן האָבן שוין געוווּסט, אַז יידן לויפן אין פאַרצעווער וואַלד. דאָס איז געוואָרן געפערלעך, אויך פאַר די פאַרטיזאַנער. די געפאַר איז געוואָרן נאָך גרעסער, וואָס די אַלע אָנגעקומענע יידן האָבן נישט מיטגעברענגט קיין געווער. דאָס האָט דערפירט דערצו, אַז מיר זאָלן באַשליסן צו פאַרלאָזן דאָס אָרט און איבערגיין טיפער אין וואַלד.

זייענדיק שוין גוט אָרגאַניזירט, מיט אַ היפּש ביסל געווער, האָבן מיר, די ידישע פאַרטיזאַנער־גרופּע אונטער יחיאל גרינשפּאַנס אָנפירונג, אָנגעהויבן זיך גרייטן אַדורכצופירן אַן אַקציע קעגן די דייטשן, וואָס האָבן סטאַנציאָנירט אין אָסטראָווע. עטלעכע וואָכן האָבן מיר זיך געגרייט, אַרויסגעשיקט אויסשפּירערס אויסצוקוקן די ערטער — איבערהויפּט דעם פּאָסטערונעק, אין וועלכן ס'האָבן זיך געפונען דייטשישע און פּוילישע פּאָליציאַנטן.

דעצעמבער 1942, אין אַ פינצטערער נאַכט, האָט יחיאל גרינשפּאַן אַוועקגעפירט די גאַנצע גרופּע ידישע פאַרטיזאַנער צום שטעטל אָסטראָווע, ווו מיר האָבן פאַרפירט אַ שווערע שלאַכט מיט דער דייטשישער און פּוילישער פּאָליציי. נאָך עטלעכע שעה קאַמפן, איז אונדז געלונגען צו פאַרנעמען דאָס שטעטל. אין אונדזערע הענט זענען אַריינגעפאַלן 6 דייטשישע אָפיצירן און 12 פּוילישע פּאָליציאַנטן, וועלכע זענען שפּעטער דערשאָסן געוואָרן. מיר האָבן פאַרנומען אַ סך געווער, מונדירן און דערנאָך אונטערגעצונדן דעם פּאָסטערונעק. דאָס זעלבע האָבן מיר געטאָן מיטן מאַגיסטראַט. דער בירגערמייסטער וואָס האָט מיטגעאַרבעט מיט די דייטשן, איז דערשאָסן געוואָרן. לײדער, מיר האָבן נישט געטראָפן קיין איין ייד, ווייל מ'האָט אַלע שוין געהאַט אַרויסגעפירט קיין טרעבלינקע.

אַ צווייט מאָל, דעם זעלבן יאָר, האָבן מיר פאַרנומען אָסטראָווע, ווייל מיר האָבן זיך געגייטיקט אין שפּייז פאַר די עלטערע און קינדער, וועלכע מיר האָבן באַשיצט קעגן אָנפאַלן מצד די דייטשן און פּוילישע באַנדיטן, צי פון פּוילישן אונטערערד.

מער ווייסן נישט די צוויי סאָסנאָוויצער פאַרטיזאַנער וועגן אָסטראָווע. זיי האָבן געלעבט אין די וועלדער און געקעמפט מיט די דייטשן. די לעצטע וואָס האָבן פאַרלאָזט אָסטראָווע, צוויי טעג פאַרן אַרויספירן די יידן, זענען געווען די דומאַנס. איינער געפינט זיך אין ישראל.

דאָס איז אַלץ וואָס חיל גרינשפּאַן (זיין פּסעוודאָנים איז געווען דאָמבראָווסקי) ווייסט צו דערציילן וועגן אַסטראָווע.

חיל גרינשפּאַן איז געווען אַ גלענצנדער אָרגאַניזאַטאָר, זיין גאַנצע משפּחה זענען פון דור־דורות געווען פערד־הענדלער. פון דאַנען שטאַמט אויך זיין שוואַכקייט צו שיינע פערד, וואָס זיין פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג האָט פאַרמאָגט אין אַ גרויסער צאָל. חיל האָט שטענדיק געזאָרגט אויך פאַר די הונדערטער שוצלאָזע מענטשן, וואָס זענען נישט געווען פעיִק צו נעמען געווער אין האַנט. אַלטע, קראַנקע, פרויען און קינדער האָבן אין וואַלד געפונען זייער צווייטע היים, פאַר וועלכע ער האָט געזאָרגט.

קאַפּיטאַן דאָמבראָווסקי (חיל גרינשפּאַן) האָט מיר דערציילט וועגן דער געוואַגטקייט און קוראַזש פון זיין גרופּע. עטלעכע פּאַרטיזאַנער, איבערגעטאָן אין דייטשע מיליטערישע מונדירן, זענען ביינאַכט אַריין אין אַ לאַגער און פון דאָרט אַרויסגעפירט אייניקע משפּחה־מיטגלידער. זיי האָבן פּלאַנירט אַרויסצופירן פון לאַגער 600 יידן, אָבער דער קאָמענדאַנט האָט זיך דערוווסט און אַרויסגערופן פאַרשטאַרקונג. דער פּלאַן איז צעשטערט געוואָרן.

אונטער דייטשישער און רוסישער הערשאַפט

##ביילע רובינשטיין

צום אָנדענק פון מיין מאַמען —
איך קוק אויף ניו־יאָרק אַזוי גיגאַנט און שיין
זע איך אין מיין זכרון אָסטראָווע מיין היים.
קליינע שטיבעלעך, שמאָלע געסעלעך —
און מיין מאַמען אומעטיק אַליין.
די ברייטע גאַסן מיט מענטשן, געדיכטע,
קליין איז אָסטראָווע — און אַזוי מיין געשיכטע.

ביז דעם חורבן

איך זע מיין ערשטע היים און דאָס הויז ווו ס׳האָבן שפּעטער געוווינט די שאַפּיראָס. איך געדענק אַ הויכע, מאָגערע פרוי, וועלכע איך האָב גערופן מאַמע, און נאָך אַ פרוי, אַ ביסל עלטער — דאָס איז געווען מיין באָבע. אין שטוב זענען געווען צוויי ברידער און דריי שוועסטער. ווען איך האָב אַמאָל געפרעגט מיינע שוועסטערן: „אַלע קינדער האָבן אַ טאַטן, ווו איז אונדזער טאַטע? איך גיי פרעגן די מאַמען״, האָט מיר געענטפערט די עלטערע שוועסטער שרה: „זאָלסט ניט פרעגן די מאַמען, זי האָט גענוג זאָרגן ווי אַזוי צו שאַפן פאַר אונדז ברויט״. איך האָב געזען, ווי מענטשן קומען צו אונדז קויפן ברויט. מיינע ברידער העלפן דער מאַמען און מיין פאַרעלטערטע באָבע פאַרנעמט זיך מיט אונדז. זי האָט אונדז געלערנט מודה־אני און קריאַת־שמע פון אויסנווייניק, ווי אַזוי פירן די באַלעבאַטישקייט און דערציילט שיינע מעשיות, געגעבן האָפענונג, אַז מיר וועלן נאָך האָבן אַ בעסער לעבן, צוריק האָבן אַן אייגן הויז אין מיטן שטאָט. מיר האָבן געהאָפט און יעדן פרימאָרגן געבעטן גאָט ביי דעם מודה־אני, ווי זי האָט אונדז געהייסן, פאַר מיין מאַמעס געזונט. מיר זענען געווען געהאָרכזאַמע קינדער און געהאַט פיל גוטע שכנים, גאָטספאַרכטיקע יידן, וואָס האָבן קיינעם קיין שלעכטס נישט געטאָן: חוה צוקערמאַן מיט איר משפחה, ישעיה צוקערמאַן מיט זיין משפחה (שפּעטער געלעבט אין וואַרשע).

אין יענער צייט איז אין אָסטראָווע נישט געווען קיין חדר ווו קינדער זאָלן לערנען, נאָר פּריוואַט, אויב מען האָט דאָס געקאָנט דערגרייכן. עס זענען געווען פיל חסידים־שטיבלעך. מיט יאָרן שפּעטער, מיט דער הילף פון אַמעריקאַנער אָסטראָווער, האָט מען אויסגעבויט אַ שיל גענוג גרויס פאַר אַלע. אויך די פרויען פלעגן דאָרט

דאַווענען אויפן ערשטן שטאָק. אונטן איז געווען אַ גרויסע שיל, אַ בית־מדרש און פיל צימערן ווו צו דאַווענען און לערנען.

פיל בעלי־מלאכות (שוסטערס, שניידערס, רימערס, קירזשנערס) זענען געווען אין אָסטראָווע, געאַרבעט אין שטוב און דערנאָך אַליין פאַרקויפט זייער פּראָדוקציע. מ׳האָט געשאַפן אַ גמילות־חסד קאַסע וועלכע האָט ערטיילט הלוואות אָן פּראָצענט, אויך אַ האַנטווערקער־פאַראיין. מען האָט אויך געעפנט אַ האַנדלס־באַנק, ווייל דאָס אַלץ האָט זיך געפאָדערט צו פאַרגרינגערן די פּרנסה.

מיר האָבן געהערט, אַז די שאַפּיראָס קומען צוריק פון רוסלאַנד, האָבן מיר געמוזט פאַרלאָזן די היים מיט גוטע שכנים און זיך איבערגעצויגן צו מרדכי דומאַן. אָבער דאָרט נישט לאַנג געוווינט. מיט דער הילף פון מיין מאַמעס ברודער, אהרן האָפמאַן וואָס האָט געלעבט אין טאָראָנטאָ, האָט מען אויסגעבויט אַ הויז, ווו די מאַמע און די באָבע האָבן געלעבט מיט דער גאַנצער משפּחה. דאָרט האָבן מיר געהאַט מער פּרנסה. ניט לאַנג האָט די באָבע געלעבט אין איר הויז — נאָך צוויי יאָר איז זי געשטאָרבן.

דערווייל איז דאָס לעבן געגאַנגען זיין וועג. מיר זענען געוואַקסן, געלערנט אין דער פּוילישער שול, יידיש געלערנט אין שטוב. מיין עלטסטער ברודער האָט אַדורכ־געמאַכט די פּוילישע אַרמיי.

פון די דערפער זענען פיל מענטשן געקומען לעבן אין אונדזער שטעטל, ווו עס זענען געווען פיינע יונגעלייט, ווי אויך מיידלעך וועלכע האָבן גענומען זאָרגן פאַר די וואָס האָבן ניט געהאַט קיין מעגלעכקייטן צו לערנען יידיש און פּויליש, נאָר געמוזט העלפן דער משפּחה. עס האָט זיך געשאַפן אַ תלמוד־תורה. אויך אַ ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון י. ל. פּרץ. מען האָט אַראָפּגעברענגט אַ דאָקטער און געגרינדעט אַ ביקור־חולים.

אַ דאַנק די פרייוויליקע וואָס האָבן אָוועקגעגעבן צייט צו לערנען, האָט זיך אויפ־געהויבן דער קולטורעלער ניוואָ. פון דער ביבליאָטעק איז אויסגעוואַקסן אַ קולטור־פאַראיין מיט ביכער, פיל צייטונגען, אונטערנעמונגען און פאַרווייַלונגען. די קולטור־טוערס האָבן געהאַט גענוג אויסצושטיין פון די פאַנאַטיקערס, אָבער זיי זענען גע־גאַנגען זייער וועג, ווי: משה הערש שאַפּיראָ, ברוך שאַפּיראָ, משה בער מעהר, אהרן סופר. זיי האָבן גענומען אויף זיך די פאַראַנטוואָרטלעכקייט, אויך זייערע קינדער און מיינע ברידער און פיל אַנדערע, וואָס האָבן געאַרבעט אויפצוהייבן דעם קולטורעלן ניוואָ פון די יוגנטלעכע. מען האָט געשטעלט פּיעסן פון יידישע דראַמאַטורגן. פעיִקע אַמאַטאָרן, יונגע מענטשן האָבן געשפּילט טעאַטער. מען האָט איינגעאָרדנט ליטעראַ־

רישע אָוונטן. מ׳האָט אויך געקויפט אַ גרויסן ראַדיאָ־אַפּאַראַט אויף באַטעריעס, ווייל מיר האָבן ניט געהאַט קיין עלעקטרע. ס׳האָבן זיך געשאַפן יידישע אָרגאַניזאַציעס, פון עקסטרעם רעכטס ביז גאָר לינקס און כמעט יעדער יוגנטלעכער האָט באַלאַנגט צו אַן אָרגאַניזאַציע.

איך וויל דערמאָנען איין עפּיזאָד. אַ געוויסן פרייטיק האָבן מיר געזען מענטשן לויפן. בין איך מיט אַלע מיטגעלאָפן ביז דעם בית־עולם. דאָרט האָב איך געזען אין אַ שטיבל אויף דער ערד, ווי אַ מענטש ליגט אין אָנטועכץ, מיטן היטל און שטיוול. אויף אַלץ איז געווען בלוט. איך האָב אים גלייך דערקענט — דאָס איז געווען מרדכי דומאַן, ביי וועלכן איך האָב אַמאָל געוווינט. פון שרעק בין איך גלייך געלאָפן אַ היים. ווען די מאַמע האָט מיך דערזען, האָט זי גאָר ניט געפרעגט, נאָר מיט אַ זיפץ געזאָגט:

— די גויים נעמען צו ניט נאָר דאָס געלט, נאָר אויך דאָס לעבן, אָבער אים וועט מען כאָטש ברענגען צו קבר ישראל. דיין טאַטע האָט דאָס אויך ניט געהאַט. איך האָב אים געזוכט וואָכן־לאַנג און ניט געפונען.

אַזעלכע פּאַסירונגען האָט מען געהאַט פון צייט צו צייט. די יוגנטלעכע זענען אויפגעוואַקסן, אָבער פאַרדינען אויף פרנסה האָט מען ניט געקענט. האָט מען אָנגעהויבן אַרויסצוּוואַנדערן. יעדער האָט זיך געווינטשן אַ וויזע קיין אויסלאַנד. אין 1929, איז מיין ברודער מיט נאָך חברים אַרויסגעפאָרן קיין בראַזיל און צוגעזאָגט דער מאַמען, אַז ער וועט אַלע אַראָפּנעמען. אין 1936 האָט ער גענומען צו זיך די שוועסטער שרה. אויך פיל אַנדערע זענען געפאָרן. אויב מען האָט געהאַט גליק — איז קיין אַמעריקע, אין „גאָלדענעם לאַנד", צי קיין אַרגענטינע, אָדער ארץ־ישראל. אַנדערע האָבן זיך געשמוגלט קיין פּאַריז און דענעמאַרק. אויך וואַרשע איז געווען אַ וויכטיקער ציל. מענטשן האָבן געאַרבעט פאַר אַזעלכע לוינען, וואָס האָבן ניט געגעבן קיין מעגלעכקייט צו לעבן, און אויך ניט צו שטאַרבן. איך בין געווען איינע פון זיי...

אַלע קינדער זענען שוין געווען דערוואַקסענע. מיין מאַמעס געזונט האָט זיך פיל פאַרערגערט, איז מען זומער אַרויסגעפאָרן אין די נאָענטע דערפער, אפשר וועט איר ווערן בעסער. איך האָב ניט געהאַט וואָס צו טאָן מער אין אָסטראָווע. ווי אַנדערע, מיט זייער ווייניק קענטעניש, אָן אַ פאַך, בין איך געקומען קיין וואַרשע און אין דער צייטונג „עקספּרעס" געזוכט צווישן די אַנאָנסן, כדי צו באַקומען אַרבעט. פאַר דעם געהאַלט האָב איך געהאַט אַ בעט ביי אַ משפחה, פיל מאָל ניט דערעסן, כדי צו קענען גיין אין אַ קינאָ, אַ יידיש טעאַטער, אָדער אַמאָל אין דער אָפּערע, אויף דעם פּערטן באַלקאָן. און אַמאָל אַ זונטיק אינדערפרי — צו אַ קאָנצערט. דאָס האָט געהייסן: געלעבט אין וואַרשע.

אין יאָר 1939 איז די לופט געווען פול מיט פולווער, מען האָט נאָר גערעדט וועגן קריג — ביז זי איז אויסגעבראָכן.

איך אַנטלויף פון דער באָמבאַרדירטער וואַרשע

דעם ערשטן סעפטעמבער 1939, האָבן מיר געזען דעם הימל באַדעקט מיט עראָפּלאַנען. פון יענעם טאָג, זענען כסדר געפאַלן באָמבעס. הייזער זענען געוואָרן צעשטערט און מענטשן זענען געפאַלן.

אַ פּאָר טעג פאַרן 1טן סעפּטעמבער, האָב איך געהאַט בריוו פון דער היים. מ'האָט מיר געשריבן, אַז מנשהן האָט מען גענומען אין דער אַרמיי און איך זאָל קומען אַהיים. איך געדענק ניט פאַר וואָס כ'בין גלייך ניט געפאָרן. ווען איך האָב פאַרלאָזט וואַרשע, האָט דער קריג שוין געדויערט צוויי וואָכן. געקומען צו פוס אַהיים, מיט נאָך אָסטראָווער: גאָלדע קאָרן און שיינטשע וואַסערמאַן. ס'איז געווען סוכות. מיין מאַמע איז געווען אין אַ דאָרף, בין איך מיט געשוואָלענע פיס געגאַנגען זי זען.

צוריק געקומען קיין אָסטראָווע, האָבן זיך געטראָגן קלאַנגען, אַז די רוסן קומען קיין פּוילן, פון מזרח. ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אמת. פיל האָבן איינגעפּאַקט אַ ביסל זאַכן און מיט אַ רוקזאַק אויף די פּלייצעס איז מען געגאַנגען. צווישן זיי — מיין שוועסטער מרים. משפחות האָבן געדונגען פערד־און־וואָגן און אַוועקגעפאָרן. צווישן זיי — לייזער ניישטעטער מיט דער משפחה. מנשה איז צוריק געקומען, האָבן מיר זיך געפרייט. ער האָט גענומען זיין פרוי און ווידער געפאָרן. מיט זיי — זיין פרויס שוועסטערן. אין דער פרי האָט מען אַרויסגעלאָזט אַ קלאַנג, אַז די מענער זאָלן אַוועק פון שטעטל. 9 אַזייגער האָב איך געזען אויף אונדזער גאַס אָנקומען אויף מאָטאָציקלען צוויי יונגע דייטשן, וועלכע האָבן זיך ניט אָפּגעשטעלט, נאָר געפאָרן ווייטער, אויפן וועג קיין לובלין. נאָך דעם — מיליטערישע דזשיפּן, וואָס האָבן זיך אָפּגעשטעלט און געהייסן אויפמאַכן די געשעפטן, דאָס לעבן זאָל גיין נאָרמאַל. די מאַמע, וועלכע האָט גערעדט דייטש, איז אָבער געווען איבערגעשראָקן, און איך מיט מיין יידיש־דייטש האָב זיי געענטפערט, ווי אַזוי איך האָב געקענט. מ'האָט מיך גערופן צו אַדאַמסקין אין רעסטאָראַן. די דייטשן זענען דאָרט אַריין און פאַרלאַנגט עסן, אָבער זי האָט גאָרניט פאַרשטאַנען. האָב איך געהאָלפן. זי איז געווען איבערגעשראָקן אַזוי ווי מיר (איר טאָכטער מאַגדע, האָט דעם אָסטראָווער רב נעלקענבוים אַרויסגעפירט אין פרויען־קליידער קיין פּאַרצעווע, אים צו באַהאַלטן).

די זעלבע נאַכט זענען די דייטשן אַוועק, אָבער צו מאָרגנס זענען געקומען די

פאָלקס־דייטשן און גענומען באַלעבאַטעווען אין שטעטל. אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט מען לעוואַרטאָוו געמאַכט ריין פון ידן. דאָס הייסט, אַז אין יעדן הויז אין אָסטראָווע האָט מען אַריינגעזעצט 3—4 משפחות פון לעוואַרטאָוו. ס׳איז געוואָרן זייער שווער. ווייזט אויס, אַז עמיצער האָט אונדז געמסרט. פּלוצים האָט זיך אָפּגעשטעלט ביי אונדזער טיר אַ מאַשין, מ׳האָט גאָרניט געזאָגט, נאָר צוגעגאַנגען צו דער פאַרמאַסקירטער עפענונג, אַרויסגענומען וויפל ס׳איז געווען מעל און אַנדערע אַרטיקלען. דאָס זעלבע האָט מען געטאָן אין אַנדערע געשעפטן. אין אַ שיינעם פרימאָרגן איז מרים געקומען און געזאָגט, אַז איצט וועט שוין די מאַמע וועלן פאָרן מיט אונדזביידע, ניט ווי פריִער. זי קאָן זיך ניט פאַרלאָזן צו גיין מיט מיר. מיר האָבן צוגעגרייט וואַרעמע שיך און אָוועקגעפאָרן קיין סלאָוואַטיטש צו שמוגלען דעם טייך בוג, ווייל די גרענעץ איז שוין געווען פאַרמאַכט. מיט אונדז אויף דער פור זענען געפאָרן פיל אָסטראָווער, צווישן זיי — מיינער אַ פריינד לייבל לעב. מיר האָבן זיך פאַרשטענדיקט מיט שמוגלערס. נישט ווייט פונעם וואַסער, איז געווען די דייטשישע קאָמענדאַנטור. זיי האָבן אונדז געלאָזט גיין, אָבער נאָכן צונעמען אַלע ווערטפולע זאַכן און דערביי אַרויסגעוואָרפן אונדזערע פּאַטאָס. ווען איך האָב זיי שפּעטער געוואָלט צונויפנעמען, האָט איין דייטש אויסגעשאָסן נאָענט פון מיר. מיר האָבן אַ סך מאָל געמוזט דורכגיין דעם טייך, ווייל די רוסן האָבן אונדז צוריקגעשיקט. אין איין נאַכט איז אונדז דאָך געלונגען אַריבער־צוגיין דעם בוג. מיט אונדז איז אויך געווען פאָליע ליבהאָבער. פון דער ווייטנס האָט מען געזען ליכט פון אַ רוסישן ישוב. מרים האָט געהאַט אַ דערלויבעניש צו ברענגען די מאַמען. ליידער, האָבן די רוסן זיי געכאַפּט און צוריקגעשיקט אויף דער צווייטער זייט, צו די דייטשן. פון דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן פאַר זיי דער אמתער גיהנום. מ׳האָט זיי אַ סך מאָל געשיקט אַהין און צוריק, ביז אַ רעזיגנירטע, אָן געלט, איז די מאַמע געפאָרן אַהיים. מרים איז ענדלעך אַריבער אויף דער רוסישער זייט, אַ צעבראָ־כענע, אַ האַלב־טויטע.

כדאַי צו באַמערקן, אַז צווישן אונדזערע אָסטראָווער זענען געווען פיל גוטע מענטשן, אַפילו ווען זייער לעבן איז געשטאַנען אין קאָן. זייענדיק ביים וואַסער, שוין אויף דער רוסישער זייט, האָט מען געמוזט אַדורכגיין אַ רוסישע קאָמענדאַנטור. ס׳איז געווען פאַרטאָג. זעענדיק אַ מענטש, האָב איך דערקענט, אַז ער איז אַ ייד און האָב זיך דערמאָנט, אַז לייבל שפּערלינג וווינט אין דאָמאַטשעווע. כ׳האָב צו אים אָנגעשריבן אַ צעטעלע, איז ער גלייך געקומען און אונדז געברענגט צו לייזער ניישטעטער, וועלכער האָט דאָרט געוווינט. נאָך אַ פּאָר טעג, האָבן מיר פאַרלאָזט דאָס אָרט, ווייל מרים איז ניט געקומען. אין בריסק האָב איך זיך דערוווּסט דעם ביטערן גורל פון מיין מאַמען

און מרימען. ענדלעך איז מרים געקומען און מיט דער גרופע וואָס האָט געוואָרט אויף איר, גלייך געפאָרן ווייטער, אין רוסלאַנד.

איך האָב געלעבט מיט דער האָפענונג, אַז מיר וועט געלינגען צו קומען צו דער מאַמען, ווייל זי איז געבליבן אַליין, ווי פיל אַנדערע. אָבער מיר זענען גאַנץ שנעל פאַרכאַפּט געוואָרן אין עשאַלאָנען, וואָס האָבן אונדז געפירט קיין סיביר.

אין דער סיבירער טייגע

אין די ערשטע 2 חדשים אין סיביר, האָבן מיר געמאַכט אַ שטרייק. האָט מען פיל אַרעסטירט — און מיר האָבן זיי מער ניט געזען. (צווישן זיי — לייבל נעלקינסאָן, דעם רבס ברודער־זון). אין עשאַלאָן בין איך געפאָרן מיט מנשהן, זיין פרויס משפחה און אַנדערע פריינד. מען איז אויך געפאָרן מיט אַ שיף, מיט לאַסט־אויטאָס, ביז מ'איז געקומען אין דער טייגע, אין טיעגולכעצקער ראַיאָן, נאָוואָסיבירסקער געגנט. מיט אונדז איז געפאָרן אַ פרוי, וואָס האָט גערעדט רוסיש. ווען ביי דעם ערשטן מאָלצייט און עסן־צוטיילונג, האָט זי געפרעגט: „ווי לאַנג איז דאָ וואַרעם?״ (ווייל מיר זענען אָנגעקומען ענדע יוני), האָט מען איר געענטפערט:

— ווינטער איז נאָר 10 מאָנאַטן, דער רעשט איז זומער.

אַלע האָבן געלאַכט...

דער לאַגער מיט די באַראַקן האָט זיך געפונען אין אַן אויסגעהאַקטן וואַלד. פאַר אַלע איז געווען איין באַשעפטיקונג: האַקן ביימער. מיר זענען דאָרט געווען קנאַפע צוויי יאָר. מען האָט דאָרט איבערגעלאָזט פיל מענטשן — פון קראַנקהייטן, קעלט, מ'איז אויך געשטאָרבן פון הונגער, צי געפאַלן טויט אונטער די ביימער.

פון דאָרט האָט מען אונדז געשיקט קיין מיטל־אַזיע, אַ דאַנק דער א. ג. שיקאָרסקי־אַמנעסטיע. מיר האָבן געאַרבעט אין קאָלכאָזן. אַ סך זענען אויסגעשטאָרבן פון טיפוס, אָדער מאַלאַריע.

אין יאָר 1944 האָב איך זיך פאַראייניקט מיט מיין שוועסטער אין דער שטאָט גאָרקי און געוואָרט, ביז די קריג וועט זיך ענדיקן. שוין אין רוסלאַנד האָבן מיר געוווּסט דעם גורל פון די געבליבענע יידן אין פוילן.

צוריק אין פוילן

מאַי 1945. די קריג האָט זיך געענדיקט. מיר האָבן געטראַכט: אפשר איז ווער לעבן געבליבן פון אונדזער גרויסער משפחה? מיר זענען אַפילו ניט געפאָרן אַהיים,

ווייל מען האָט אונדז געזאָגט, אַז אויף דער סטאַציע הרגענען די פּאָליאַקן ייִדן, אויב אַזעלכע קומען. איך אַליין האָב דאָס ביייגעלעבט, ווען כ׳בין געפאָרן קיין ווראָצלאַוו. אַהין בין איך געפאָרן ביייטאָג. נאָר פון ווראָצלאַוו קיין ביעלאַווע, איז מען געפאָרן ביינאַכט. ווען איך האָב זיך געזעצט אויף מיין אָרט אין וואַגאָן, איז אַריינגעקומען אַן עלטערע פרוי מיט אַ מיידעלע פון 7 יאָר. געקוקט צווישן אַלע מענטשן און צוגעקומען צו מיר, געפרעגט צי איך פאָר קיין ביעלאַווע. איך האָב געזאָגט: יאָ. זי האָט מיך זייער געבעטן מיטנעמען דאָס מיידעלע, דאָרט וועט מען שוין וואַרטן אויף איר. צום מיינסטן זענען געפאָרן יונגע מענטשן. יעדעס מאָל זענען געקומען אין די וואַגאָנען 2—3 באַוואָפנטע מיליטער־לייט און קאָנטראָלירט די פּאַפּירן. איינציק־ווייז האָבן זיי אַרויסגערופן יונגע מענער, ייִדן — און דער צוג איז געפאָרן. פון דרויסן האָבן זיך געהערט אוממענטשלעכע קולות. זיי, די פּוילישע רוצחים, האָבן דאָס געטאָן עטלעכע מאָל דורך דער נאַכט. אפשר בין איך ניצול געוואָרן, ווייל דאָס בלאָנדע מיידעלע איז געשלאָפן אויף מיינע קני?

א פּאָר טעג שפּעטער האָט מען געהערט פון דעם קעלצער פּאָגראָם.

קיין ארץ־ישראל

אין ביעלאַווע איז געווען אַ קיבוץ, וואָס האָט זיך געגרייט צו גיין צופוס איבער דער גרענעץ, קיין טשעכאָסלאָוואַקיע. מיר זענען מיט זיי אַוועק דורך קלאָדזקאָ קיין טשעכיע, פון דאָרט קיין עסטרייך, אין דער ענגלישער זאָנע, ביז מיר זענען געקומען קיין זאַלצבורג, ווו מ׳יר האָבן געטראָפן אונדזער ברודער מנשה. אין נאָוועמבער 1948 האָבן מיר באַשלאָסן צו פאָרן קיין ישראל און אין מערץ 1949 אָנגעקומען אין לאַנד.

דער ערשטער וואָס איז געקומען אונדז זען אין בית־עולים, איז געווען אשר וואַרצמאַן ז״ל. אַ פיינער, ערלעכער מענטש וואָס אָסטראָווע האָט אַרויסגעגעבן. אויב איך האָב אַמאָל חרטה אויף עפּעס, איז נאָר דאָס, וואָס איך בין ניט געגאַנגען אין זיינע וועגן. ער האָט געבעטן צו קומען פסח צו זיך. ער האָט מיר געשאַפן אַרבעט, ווי לאַנג איך בין געווען אין בית־עולם. דערנאָך זענען מיר אַריין אין אַ וווינונג לעבן רמתיים. אין דער צייט פון אַראָפּנעמען די מאַראַנצן, האָב איך געהאַט אַרבעט. איך בין שוין דאַן געווען פאַרהייראַט. מיין שוועסטער מרים מיט אַ מאַן און קינד האָבן געוווינט אין חולון. אין פרילינג האָבן מיר צעאַקערט דעם באָדן אַרום דער שטוב און פאַרזייט קאַרטאָפל און פאַרשיידענע גרינצייג. מיר האָבן אויך געהאָדעוועט הינער.

אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן דאָס לעבן אין ישראל. אין נאָוועמבער 1950 האָב איך געבוירן אונדזער זון. די מאַטעריעלע לאַגע האָט זיך ניט געבעסערט. מיין מאַנס משפּחה אין אַמעריקע האָט געהאָלפן — און דאָס איז געווען די איינציקע הילף.

מיין מאַנס ברידער האָבן אונדז גענומען קיין אַמעריקע, אין יאָר 1956. מיר האָבן דאָרט שווער געאַרבעט. היינט זענען מיר שוין אויף פּענסיע. מיין זון האָט אַן אייגענע משפּחה. לײדער, זענען מיינע ברידער שוין ניט דאָ. נישט אהרון־מרדכי אין בראַזיל, ניט מנשה אין ישראל. איך האָב זיך ווידער געזען מיט מיין שוועסטער מרים און שוואָגער מיט זייערע זין און אייניקלעך. מיין שוועסטער שרה לעבט אין בראַזיל און אויך אירע טעכטער מיט משפּחות.

מלחמה־דערינערונגען

אסתר רושניעווסקי / בת־ים

1

דעם 1טן סעפטעמבער 1939, ערב ראש־השנה, האָט זיך אָנגעהויבן אונדזער טראַגישער מאַרטירער־וועג. פּוילן ווערט באַפאַלן פון היטלער־דייטשלאַנד און זייער אַוויאַציע באַמבאַרדירט די אַרמיי, ווי די ציווילע באַפעלקערונג. אין משך פון עטלעכע טעג, צעפאַלט זיך די פּוילישע אַרמיי. דאָס לאַנד ווערט חרוב און ביידע שכנים, נאַצי־דייטשלאַנד און סאָוויעט־רוסלאַנד, צעטיילן זיך מיט פּוילן. דער טייך בוג ווערט באַשטימט אַלס גרענעץ. אָסטראָווע געפינט זיך אויפן מערבדיקן ברעג, וועלכער געהערט צו דייטשלאַנד — און יידן באַפאַלט אַ שווערער פּחד און פאַרצווייפלונג. מיר פילן די זיך דערנענטערנדיקע קאַטאַסטראָפע. אין אונדזער היים איז מען באַזאָרגט — און ס'זענען געווען דערצו ערנסטע סיבות: מיין עלטערער ברודער משה איז געווען מאָביליזירט און זיך געפונען אויפן פראָנט. בעת אַ סך פון זיינע חברים האָבן זיך אומגעקערט אַ היים, האָבן מיר פון אים נישט געהאַט קיין שום ידיעה. אויך מיין יונגערער ברודער ברוך מרדכי איז געהאַט אַוועק פון דער היים, אַנטלאָפן אויף יענער זייט גרענעץ. די מאַמע וויינט, ווייל די שטוב ווערט אויסגעליידיקט פון די קינדער. מיין פאָטער וויל נעמען די משפחה און אַריבערפאָרן צו די סאָוויעטן, כדי דאָרט איבערוואַרטן די שווערע צייט. נאָך אַ פאַמיליע־באַראַטונג מיט די מאַמעס, ברידער און שוועסטער — פערל־לאה, נתן, וועלוול און דעם טאַטנס צוויי ברידער יאָסל און יאַנקל־דוד, באַשליסט מען: נישט פאַרלאָזן די איינגעאָרדנטע היימען, בפרט נאָך, אַז פאַר פרויען און קינדער וועט דאָס וואַנדערן זיין אומדערטרעגלעך. מ'האָט אויך געגלויבט, אַז עלטערע מענטשן, קינדער און פרויען, וועלן די דייטשן ניט טשעפּען... מ'דאַרף ניט מאַכן קיין פּאַניק, נאָר לעבן מיט האָפענונג, אַז ס'וועט לאַנג נישט דויערן די מלחמה.

אָבער די יוגנט פאַרלאָזט דאָס שטעטל. אויך איך געזעגן זיך מיט מיינע טייערע עלטערן, שוועסטער, ברידער און מיט דער ליבער באָבען. איך טרייסט זיי אַלע מיט דער האָפענונג, אַז כ'וועל שנעל זיך אומקערן און מיר וועלן ווידער זיין צוזאַמען...

מיט מיר זענען אויך געפאָרן אסתר שאַפּיראָ און דוד קירשענבוים. אונדז איז געלונגען זיך אַריבערצוקומען אויף יענער זייט בוג, אין שטעטל טאַמאַשעווקע, וואָס איז געווען פאַרפולט מיט פּליטים. אַלע עפנטלעכע געביידעס, ווי שילן, קלובן, שולן זענען

באַזעצט פון די וואָס זענען אַנטלאָפן פון מערב פּוילן. צום גליק, האָב איך דאָ געטראָפן מיין יונגערן ברודער ברוך מרדכי, וואָס איז פון די ערשטע אַוועק פון אונדזער היים. ער נעמט מיך אַריין אין אַ פּריוואַטער וווינונג, ווו ער האָט זיין ווינקל מיט אַ ליג־שטול, וואָס דינט אים פאַר אַ בעט צו שלאָפן — און אויף דעם גיט ער מיר איבער־צונעכטיקן. ווו ער אַליין איז געשלאָפן, געדענק איך נישט. צומאָרגנס האָבן מיר זיך געזעגנט. ער איז אַוועק צוריק קיין אָסטראָווע — און מער האָב איך אים נישט געזען. מיט אים איז מיטגעגאַנגען מיין טייערער קוזין יונה דומאַן, ווי אויך די ברידער בעריש און דוד קירשענבוים און יאָקל אַקערמאַן. ער איז צוריק געקומען פון אַרגענטינע פאַרן אויסברוך פון דער מלחמה, געווען צומערשט אויף דער רוסישער זייט און צוריק גע־גאַנגען מיט זיין פרוי, ווו ער האָט געטיילט דעם ביטערן גורל פון אונדזערע קדושים. זאָל מיין דערמאָנונג זיין זייער מצבה...

2

די גרענעץ, אָדער די בוג־ליניע, איז נאָך אַלץ אָפן. יעדן טאָג קומען אָן צענדליקער פּליטים, צווישן זיי אַ סך באַקאַנטע, וואָס דערציילן וועגן די היטלעריסטישע גרוילטאָטן לגבי דער יידישער באַפעלקערונג. עס קומט אויך מיין צוקונפטיקער מאַן, מיט וועמען מיר קענען זיך פון די קינדער־יאָרן. אונדזערע עלטערן זענען אַי קרובים, אַי גוטע פריינד. ער האָט משפחה אין דער שכנותדיקע דאָמאַטשעווע. זיי נעמען אונדז אויף גאָר הארציק. אויך דאָמאַטשעווע איז איבערפולט מיט פּליטים. צווישן זיי — פיל אָסטראָווער יידן, ווי די משפחה לייזער ניישטעטער מיט זייער איינציקער טאָכטער אסתר, יאַנקל און אברהם פעלדמאַן מיט זייער מוטער שרה און אַנדערע. די איינזאַמע יוגנטלעכע, ווי חיהלע זאַקרויטשיק און אַנדערע, וואָס זייערע נעמען געדענק איך נישט, האָבן זיך געפילט עלנט און פאַרצווייפלט.

אין דאָמאַטשעווע האָבן געוווינט צוויי אָסטראָווער יונגעלייט, וואָס האָבן דאָרט חתונה געהאַט פאַר דער מלחמה: מאַניש ראָזמאַרין און לייבל שפּערלינג. זייערע היימען זענען געווען אָפן פאַר יעדן היימלאָזן אָסטראָווער און זייער גאַסטפריינטלעכקייט איז געווען אַ שם־דבר ביי אונדזערע שטעטישע יידן. כבוד זייער אָנדענק!

דעם 22סטן נאָוועמבער 1939, האָבן מיר געשטעלט אַ חופּה אין דאָמאַטשעווע. די איינציקע אָסטראָווער געסט אויף דער שמחה זענען געווען: מאַניש ראָזמאַרין מיט זיין פרוי. נאָך דער חתונה, פאָרן מיר אַריבער קיין קאָברין, ווייל דאָרט האָט געוווינט מיין מאַנס אַ געטרייער קוזין, שלמה וואָרטמאַן. ער האָט אונדז באַזאָרגט מיט אַ וווינונג און אַרבעט פאַר מיין מאַן. אין קאָברין האָבן זיך אויך געפונען די צוויי זין פון די אָסטראָווער — משה אהרון פישער און אַ טאָכטער פון לייביש מינץ. נאָר מיר זענען

שטאַרק באומרואיקט פון דעם וואָס עס קומט פאָר אין דער אַלטער היים. דערפאַר טאַקע האָבן מיר זיך רעגיסטרירט צוריק צו פאָרן אין דער אָקופּירטער פּוילן. ביי די רוסן הייסט דאָס, אַז מיר זענען נישט לאָיאַל און געטריי זייער רעזשים — און אין אָנהייב יוני 1940, ווערן מיר פאַרשיקט אויפן אוראַל, אויף שווערער אַרבעט אין די קופּער־גרובנס.

3

צו דער קאַטאָרגע־אַרבעט, ליידן מיר אויך פון הונגער, קעלט און פונעם עצם געפיל, אַז מען געפינט זיך אויף פאַרשיקונג אינגאַנצן אומשולדיק. נאָר איין ליכטיקן שטראַל האָבן מיר דאָרט געהאַט — דעם 2טן אָקטאָבער ווערט געבוירן אונדזער בכור — ארי. אין יענער צייט הערשן שוין אויפן אוראַל שטאַרקע קעלטן. איך פאַרקיל זיך און די פאָלגן פון יענער קראַנקייט האָבן געלאָזט שפּורן אויפן גאַנצן לעבן. ווען מיר זענען שוין געווען רעזיגנירט און פאַרביטערט, איז אומגעריכט געקומען די באַפרייאונג. נאָכן איבערפאַל פון היטלער־דייטשלאַנד אויפן ראַטן־פאַרבאַנד, דעם 22סטן יוני 1942, האָט מאָסקווע געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיט דער פּוילישער עמיגראַציע־רעגירונג אין לאָנדאָן, פון וועלכן ס׳איז געבוירן געוואָרן די א. ג. שיקאָרסקי־אַמנעסטיע (אויפן נאָמען פון גענעראַל שיקאָרסקי, דעמאָלטדיקער פּרעמיער פון דער עמיגראַציע־רעגירונג). ווי גע־וועזענע פּוילישע בירגער, זענען מיר, ווי אַלע פאַרשיקטע אין די לאַגערן, געוואָרן באַפרייט. דער רוב פון זיי איז איבערגעפאָרן אויף דרום, אין מיטל־אַזיע. נאָך אַ זייער שווערער רייזע אין לאַסט־וואַגאָנען, זענען מיר אָנגעקומען קיין דזשאַמבול. עטלעכע טעג זענען מיר אויפן גאַס, נישטאָ ווו דעם קאָפּ אַוועקצולייגן. ענדלעך באַקומען מיר אַ ווינקל, נאָר דאָס קינד ווערט שטערבלעך קראַנק און דאָס אומגליק קומט... אַ טייל פון אונדזער לעבן איז געבליבן אויפן בית־הקברות אין דזשאַמבול.

נאָר דאָס לעבן גייט ווייטער. מיין מאַן און איך אַרבעטן, מ׳זאָל האָבן צו עסן, נאָר די הערצער זענען צעווייטיקט. הגם דזשאַמבול ליגט הונדערטער קילאָמעטער ווייט פונעם פראָנט, הערשט אין דער שטאָט הונגער און נויט. האַלב נאַקעטע מענטשן אויף די גאַסן בעטן אַ שטיקל ברויט. און צו דער אָרעמקייט בושעוועט נאָך אַ טיפוס־עפּידעמיע.

אין יענע אומעטיקע טעג, ווער איך פריידיק איבעראַשט, ווען איך באַגעגן צופעליק דעם אָסטראָווער ייד יוקל ביאַלאָוויטש, וואָס דערציילט מיר פון נאָך שטעטישע יידן: יוסף שאָף, אברהם ראָזנבוים, אסתר פאַכטשעראָוויטש, יאַנקל יוכט מיט זיין פרוי, אויך געצל עקהאַוס מיט זיין משפחה. מיר האַלטן זיך צוזאַמען ביזן סוף פון דער מלחמה, ווי איין משפחה.

אין מאַי 1945 האָבן מיר ענדלעך זוכה געווען צו דער קאַפּיטולאַציע פון די דייטשן. מען טאַנצט אין די גאַסן פאַר פרייד צוליב דער פאַרענדיקטער מלחמה. אָבער מיר יידן ווייסן שוין וועגן דעם גרויסן חורבן. נישטאָ מער קיין היים, נישטאָ מער די נאָענטסטע מענטשן אונדזערע. עס קלינגט אומגלויבלעך, נאָר דאָס איז דער ביטערער אמת. מיך זענען אַ טייל אָסטראָווער מקנא: מיין טייערער פאָטער און דער עלטערער ברודער משה זענען געבליבן לעבן. נאָר ווי קאָן איך פאַרגעסן מיין מאַמען? מיינע ברידער ברוך, מרדכי, נתן, בערעלע? מיינע שוועסטערן שיינע מרים, שרה מלכה און חנה גאָלדע, די באָבע, די טייערע פעטערס, מומעס, זייערע קינדער?

מיט האָפענונג און צווייפל קומען מיר קיין פוילן, מיט דער רעפּאַטריאַציע פון ראַטן־פאַרבאַנד. אפשר פאָרט טרעפן די ניצול געוואָרענע פאָטער און ברודער — נאָר זיי האָבן שוין פאַרלאָזט די פאַרשאָלטענע פוילישע ערד, צוליב דעם הערשנדיקן אַנטי־סעמיטיזם. מיר זענען אָנגעקומען קיין פוילן אין דער צייט פון פּאָגראָם אין קעלץ. צעווייטיקט און פאַרקלעמט פון די אַלע צרות און שרעקלעכע איבערלעבונגען, טרעפן מיר זיך אין דייטשלאַנד. מיין מאַן ווערט קראַנק אויף טיפוס. אויך ער האָט פאַרלוירן זיין גאַנצע משפחה — טאַטע־מאַמע, שוועסטער, ברידער, די קוזינס וואָס האָבן געוווינט אויף דער רוסישער זייט.

אינעם הייליקן לאַנד פון אונדזערע טרוימען, אין דער אויפגעריכטער יידישער מדינה, קומען מיר ענדלעך אין חודש יאַנואַר 1949, כדי דאָ אָנהייבן פונדאָסניי — אין לעבעדיקן אָנדענק נאָך אונדזערע קדושים...

וואַנדערונגען אין די יאָרן 1939—1945

טובה אלקון ז״ל

אונדזער שטעטל איז ביז דעם חורבן געווען באַוווינט פון אָרעמע, אָבער אָרנטלעכע מענטשן. געווען אויך אַ קליינע צאָל פאַרמעגלעכע יידן. איך האָב ליב געהאַט דאָס שטעטל, הגם מיט פרנסה איז געווען זייער שווער, נאָר דער רוב יידן האָט זיך ווי ס׳איז אַן עצה געגעבן. יעדן דאָנערשטיק איז פאָרגעקומען אַ גרויסער יאַריד. די פויערים פון דער סביבה האָבן געבראַכט זייערע לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן און כמעט אַלץ פאַרקויפט. דערנאָך זענען זיי מיטן געלט אַוועק אין די געשעפטן און איינ־געקויפט וואָס זיי האָבן באַדאַרפט. מיר האָבן גוט געלעבט מיט די פּאָליאַקן, נישט געליטן פון אַנטיסעמיטיזם.

די יוגנט אין שטעטל האָט זיך אָרגאַניזירט אין פאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס און געזעלשאַפטן. די „התאחדות״ האָט געהאַט אַ גרויסע מאָדערנע ביבליאָטעק. פאָרזיצער איז געווען ד״ר לאַסט. ס׳האָט זיך אויך געשאַפן אַ סניף פון „הפועל המזרחי״ און „השומר הדתי״. מיין מאַן האָט פיל מיטגעהאָלפן אין דער אַרבעט. די יוגנט האָט אָבער נישט געהאַט וואָס צו טאָן אין אָסטראָווע, זענען פיל געפאָרן קיין בראַזיל, אַרגענטינע, אָבער די מערהייט איז אַוועק קיין וואַרשע. זיי פלעגן קומען אַהיים אויף פּסח און סוכות און געבראַכט אין שטעטל אַ ביסל פרייל עכקייט.

אין אָסטראָווע זענען אַלע געווען פרום. אַ גאַנצע וואָך האָט מען געלעבט ווי ס׳האָט זיך געלאָזט. אָבער אויף שבת האָט מען אָנגעגרייט פון כל־טוב. שוין פרייטיק פאַרנאַכט זענען אַלע געשעפטן געווען פאַרמאַכט. נאָכן דאַווענען איז דאָס שטעטל געווען באַלויכטן פון די שבת־ליכט אין די פינקלדיקע, מעשענע לייכטער. פון אַלע היימען האָט זיך געהערט דער ניגון פון די שבתדיקע זמירות. אַזוי איז געגאַנגען יידיש לעבן אין אָסטראָווע, ביז דעם אויסברוך פון דער מלחמה, וועלכע האָט אומ־געבראַכט מיליאָנען יידן.

אונטערן נאַצישן שטיוול

מיר האָבן געוווינט אין אָסטראָווע ביז 1940. איך, מיין מאַן און צוויי קינדער — אַ טאָכטער מיט אַ זון. ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן, איז מיין זון אַלט געווען דריי חדשים. נאָכן אָקופּירן אָסטראָווע, זענען די דייטשן געקומען אין שטעטל צוויי

מאָל אַ וואָך, כדי אַדורכצופירן פּאָגראָמען, וועלכע זיי האָבן גערופן „יודען־טעג" — און אַזוי אַרום חרוב געמאַכט דעם ייִדישן ישוב. אַ געוויסן טאָג האָבן זיי אָנגעצונדן אַ גרויס פייער פאַרן מאַגיסטראַט און באַפוילן די ייִדן צו ברענגען אַלע ספרים און ביכער מיט ייִדישע אותיות, וועלכע זיי האָבן פאַרברענט און דערביי זיך געמאַכט אַ גרויסן יום־טוב, פיל געלאַכט. דאָס פייער איז געגאַנגען אַזוי הויך, אַז דער הימל איז געוואָרן אינגאַנצן רויט. דער חורבן איז געווען גרויס. אונדז איז שווער געווען צו פאַרשטיין, וויאַזוי מענטשן קאָנען טאָן אַזאַ זאַך. אָבער פאַר זיי איז דאָס נאָך געווען ווייניק. זיי זענען אַריין אין שטוב פון מענדל געליס, ווען ר'האָט געדאַוונט. ער איז געווען אַ פרומער חסיד און אַ בן־תורה. ווען כ'האָב אַרויסגעקוקט דורכן פענצטער האָב איך געזען, ווי מען פירט אים אין דעם טלית און תפילין אויפן קאָפּ, מיט דעם סידור אין האַנט. מ'האָט אים געצוווּנגען צו זינגען ייִדישע לידער, זיי האָבן געלאַכט און אים געפייניקט.

ס'האָט זיך גראָד אַראָפּגעלאָזט אַ שלאַקס־רעגן, ממש אַ מבול, האָבן מענטשן געטראַכט, אַז דאָס וויינט דער הימל. די דייטשן האָבן זיך נישט באַגנוגנט מיט די צוויי „יידן־טעג" און איינגעפירט נאָך אַ טאָג — דאָנערשטיק, ווען ס'קומט פאַר דער יאַריד. זיי האָבן פאַרזאַמלט די פאָלקס־דויטשן פון די אַרומיקע דערפער און אָרגאַ־ניזירט פּאָגראָמען אויף ייִדן, וועלכע מ'האָט געשלאָגן, געהרגעט, ראַבירט, אויסגעהאַקט שויבן. ייִדן האָבן זיך באַהאַלטן, ווו מ'האָט געקאָנט. איך מיט מיינע צוויי קינדער (מיין מאַן איז פריִער אַוועק פון שטעטל), דער פעטער שלמה מיט זיינע צוויי זין האָבן זיך באַהאַלטן אין אַ דאָרף, ביי אַ פּוילישן פריינד, וואָס האָט געאַרבעט אין מאַגיסטראַט. דאָס האָט ער געוואָרנט, אַז אַלע פיר (מיין מאַן, דער פעטער שלמה און זיינע זין) געפינען זיך אויף דער רשימה זיי צוצונעמען נאָך די נאַכט. דערפאַר בין איך געבליבן אַליין אין שטעטל, מיט די צוויי קליינע קינדער און שוויגער. מיר האָבן זיך באַהאַלטן אין דער קאַמער מיט האָלץ, פאַרגרייט אויף ווינטער. פון דער קאַמער האָבן מיר דורך אַ קליינער שפּאַרע געזען ווי די דייטשן זענען אַוועק און מ'איז צוריק אַריין אין שטוב.

ערשט דאָ האָבן מיר דערזען דעם חורבן. זיי האָבן אַלץ צעראַבירט, אויסגעהאַקט די שויבן פון די גלעזערנע טירן און פענצטער. ס'איז דעמאָלט געווען ווינטער, מיט שטאַרקע פרעסט. זיי האָבן געפונען אַ פלעשעלע נאַפט און אַ ביסל עסן פאַר די קינדער, האָבן זיי דעם נאַפט אַריינגעגאָסן אין דעם עסן, כדי מיר זאָלן ביינאַכט זיצן אין דער פינצטער און די קינדער זאָלן נישט האָבן וואָס צו עסן.

ס'איז נישט צו באַשרייבן וואָס מיר האָבן געליטן אין די צוויי־דריי חדשים, ביז

מײַן מאַן איז צוריק געקומען פֿון יענער זײַט בוג און מיך מיט די קינדער גענומען קײן דאָמאַטשעווע, אַ קלײן שטעטל. מיר האָבן געוואָלט מיטנעמען ר׳ שלמהן ז״ל מיט זײַנע צווײ זין, נאָר ער איז נישט באַשטאַנען, ווײַל ר׳האָט זײ געוואָלט האָבן אין דער הײם, מיט זיך. זײ זענען אַלע אומגעקומען.

כדי צו אַנטלױפֿן קײן דאָמאַטשעווע, האָבן מיר געדונגען בײַ אַ באַקאַנטן פּאָליאַק אַ פֿור, אױסגעבעט מיט שטרױ און זיך געלאָזט אין דעם געפֿערלעכן וועג — איך, מײַן מאַן לײבל און אונדזערע צוויי קינדער. מ׳איז בשלום אָנגעקומען קײן דאָמאַטשעווע, נאָר דאָ האָבן זיך ערשט אָנגעהױבן די אמתע צרות. דאָס שטעטל איז געווען איבער־פֿולט מיט פּליטים, איבער וועלכע די דײַטשן האָבן זיך פֿרײלעך געמאַכט. פֿון פֿאַר־נאַכט איז געווען שטרענג פֿאַרבאָטן צו זײַן אין גאַס. יעדע משפּחה האָט זיך געמוזט אָנגרײטן אַ ביסל וואַסער פֿונעם אײנציקן ברונעם אין שטעטל. דער עמער, אָנגעבונדן מיט אַ שטריק, האָט מען געמוזט אַראָפּלאָזן טיף אין ברונעם, אָנשעפּן וואַסער און אַרױפֿציִען. זענען די דײַטשישע באַנדיטן געשטאַנען בײַם ברונעם און גאַנץ אָפֿט אױסגעגאָסן דאָס וואַסער.

מיר האָבן געוווינט בײַ דער משפּחה פֿון משה אַלעכּיס. כ׳ווײס נישט, אױב דאָס איז געווען זײַן ריכטיקער נאָמען. זײ האָבן געהאַט זיבן קינדער און געלעבט אין גרױס אָרעמקײט, אין אײן צימער מיט אַ קלײן אַלקערל. אױך איך מיט מײַנע צוויי קינדער האָבן דאָרט געוווינט. מײַן מאַן איז שוין געהאַט אַריבער די גרענעץ צו די רוסן. מיט אַמאָל איז די משפּחה געוואָרן רײַך, מ׳האָט גוט געגעסן. דײַטשן האָב זיך אָפֿט באַוויזן בײַ זײ אין שטוב. מעגלעך, אַז ער האָט מיט זײ מיטגעאַרבעט. ער האָט זיך פֿאַרנומען מיט אַריבערפֿירן מענטשן איבער דער גרענעץ, אַהין און צוריק. אײן מאָל איז אױך מײַן מאַן געקומען מיט אים. האָבן מיר באַשלאָסן, אַז ער זאָל אונדז אַריבערשיקן אױף דער צווייטער זײַט. משה אַלעכּיס האָט געבראַכט אַ שליטן, מיר האָבן באַצאָלט דעם פּאָליאַק 10 טויזנט זלאָטיס און אַלץ איבערגעלאָזט בײַ משהן אין שטוב. שפּעטער האָט זיך אַרױסגעוויזן, אַז ער איז געווען אַ מוסר. ער האָט אַלע משפּחות צוגעפֿירט צו דער דײַטשישער קאָמענדאַנטור. אַזוי ווי מײַן מאַן האָט געקענט דעם וועג וואָס פֿירט אין דער קאָמענדאַנטור, איז ער אַראָפּגעשפּרונגען פֿון שליטן און דורך אַן אַנדערן וועג אַריבער צו אַ באַקאַנטן גוי, וואָס האָט אים אַריבערגעפֿירט איבערן געפֿרוירענעם טײַך בוג.

אונדז האָט דער שליטן צוגעפֿירט אין דער קאָמענדאַנטור, וווּ די דײַטשן האָבן אונדז געשלאָגן מכּות רצח און געצוווּנגען אָנצושרײַבן אױף פּויליש, אַז מיר זענען בשלום אָנגעקומען און אַלע מעגן מיט אים פֿאָרן. מ׳האָט בײַ אונדז צוגענומען אַלץ

וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט, נאָר מיך געלאָזט מיטנעמען אַ פּעקל שמאַטעס פאַר די קינדער. מ׳האָט אונדז געהייסן פאָרן צו די רוסן, באַגלייט מיט שפּאָטישן געלעכטער: „פאָרט יידן קיין פּאַלעסטינע״. ווען מיר זענען שוין געווען אויף דעם צווייטן ברעג פון טייך בוג, בין איך אַנידערגעפאַלן מיט די קינדער. ווי פון שניי זענען אויסגעוואַקסן דריי הויכע רוסן, אונדז אויפגעהויבן און באַפוילן צו גיין.

אין סאָוויעטישן גלות

נאָכן אָפּגיין אַ שטיקל וועג, זענען מיר אָנגעקומען צו אַ הייזקע ביי דער גרענעץ. מ׳האָט אונדז אַריינגעפירט אין אַ וואַרעמע שטוב, ווו די רוסן האָבן אונדז גענומען ראַטעווען, אַראָפּגענומען פון אונדז די נאַסע שמאַטעס. דעם מיידעלע איז געווען נישט גוט, שמואל האָט שוין נישט געהאַט קיין אָטעם. איז דער עלטערער רוס צו אים צו־געגאַנגען, געזאָגט אַז דאָס קינד לעבט, נאָר מ׳דאַרף עס דערמונטערן. ער האָט אַריינ־געאָטעמט אין זיין מויל און אָפּגעראַטעוועט. דאָס קינד האָט פּלוצלינג אויסגעבראָכן אין אַ געוויין. די רוסן האָבן געהייסן דעם פויער געבן אַ ביסל מילך פאַר די קינדער און מיר. זיי האָבן אַלעמען געהייסן זיך לייגן אויפן פּיעקאַליק, אין וועלכן זיי באַקן ברויט. דאָרט איז געווען וואַרעם.

דעם צווייטן טאָג, גאַנץ פרי, האָבן זיי מיך גערופן מיט די קינדער און גענומען אויספרעגן, פאַר וואָס כ׳בין אַריבער די גרענעץ. כ׳האָב דעם אויספאָרשער געזאָגט דאָס זעלבע, וואָס כ׳האָב געזאָגט ביי דער גרענעץ: אַז מיין מאַן איז אַ שניידער, ער אַרבעט אין בריסק און איך האָב געוואָלט צו אים פאָרן. איז אָבער אויסגעבראָכן די מלחמה, כ׳בין געבליבן אַליין מיט צוויי קליינע קינדער און כ׳האָב זיי נישט וואָס צו געבן צו עסן. איצט איז ווינטער מיט גרויסע פרעסט און כ׳האָב נישט געהאַט מיט וואָס צו הייצן. איך בין אָרעם, דעריבער האָב איך באַשלאָסן זיך צו לאָזן אין אַזאַ שווערן און געפערלעכן וועג מיט קליינע קינדער. דער אויספאָרשער האָט מיר געגלויבט. די רוסן האָבן איבערגעגעבן, אַז ס׳איז נאָר וואָס אָנגעקומען אַ באַשטעטיקונג פון בריסק מיט אַלע פּאַפּירן — און מ׳קען אונדז באַפרייען. זיי האָבן אונדז געגעבן באַן־בילעטן ביז בריסק און איך האָב זיי האַרציק באַדאַנקט. די דריי גרענעץ־וועכטער האָבן אונדז צוגעפירט צום וואָקזאַל, אַריינגעזעצט אין באַן, אפילו געקושט די קינדער און געווונטשן אַלדאָס גוטס. מיר זענען בשלום אָנגעקומען קיין בריסק, צו מיין מאַנס משפחה. נאָר איצט הייבט זיך אָן אַ נייַ קאַפּיטל — רוסלאַנד.

מיר האָבן קוים באַוויזן זיך איינצואָרדענען אין בריסק, האָבן זיי אַ פרייטיק־צו־

נאָכטס צוזאַמענגענומען אַלע מענטשן וואָס זענען אַנטלאָפֿן פֿון דייטש, נאָר זיך שפּעטער רעגיסטרירט צוריק צו פֿאָרן קיין פּוילן, ווו דער דייטש האָט געהערשט. מ׳האָט אונדז אַרייַנגעפּאַקט אין לאַסט-וואַגאָנען, אין וועלכע מ׳האָט פֿריִער געפֿירט בהמות און פֿערד און פֿאַרשיקט קיין סיביר אויסצוהאַקן וועלדער און דיביימער שיקן מיטן וואַסער („ספּלאַוו"). מיר זענען דאָרט אויסגעשטאַנען געברענטע צרות. די קאַמאַרן האָבן ממש אויפֿגעגעסן, שוין אָפּגערעדט פֿון דער קאַטאָרגע־אַרבעט, שוואַכע באַשפּייזונג, שמוץ און קראַנקייטן.

אַ דאַנק דער אַזוי גערופֿענער שיקאָרסקי־אַמנעסטיע, האָט מען באַפֿרייט אַלע פּוילישע בירגער. אונדז האָט מען געשיקט קיין אוזבעקיסטאַן, ווו מיר זענען פֿאַרבליבן אַ לאַנגע צייט. שפּעטער איז געקומען דער רוף צו מאָביליזירן זיך אין פּוילישן מיליטער פֿון גענעראַל אַנדערס. מ׳האָט גענומען אונדזערע מענער און פֿאַרזיכערט, אַז נאָכן קריג וועט מען אַלע פֿרויען מיט די קינדער אָפּשיקן צו די מענער קיין פּוילן. מיין מאַן לייבל און זיין חבר וואַכטעל, האָבן זיך גלייך צוגעשטעלט. מ׳האָט זיי אָנגעטאָן מונדירן און אַוועקגעשיקט צו דער באַן, ווו ס׳זענען שוין געווען פֿאַרזאַמלט פֿיל סאָלדאַטן פֿון אַנדערס אַרמיי. איך מיט מיינע צוויי קליינע קינדער און פֿרוי וואַכטעל מיט איר מיידעלע זענען געבליבן אויפֿן אָרט.

אויפֿן וועג צו דער מיליטערישער באַזע האָבן זיך פֿאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז די יידישע פֿרויען וועט מען נישט שיקן צו זייערע מענער. מיין מאַן מיטן חבר זענען אויף אַ געוויסער סטאַנציע געשפּרונגען פֿון צוג און צריקגעקומען צו אונדז. שפּעטער האָבן מיר זיך פֿון דאָרטן אַרויסגעצויגן אין אַ געגנט פֿון אוזבעקישע יידן. כ׳געדענק נישט ווי לאַנג מיר זענען דאָרט געזעסן, ביז ס׳איז געקומען אַ באַפֿעל, אַז מ׳זאָל אַלע געוועזענע פּוילישע בירגער שיקן אַהיים. האָבן מיר צוזאַמענגענומען די פּעקלעך, געפֿאָרן צו דער באַן־סטאַנציע אין דער גרויסער שטאָט קאָקאַנד. דאָרטן זענען מיר געלעגן אויף דער גאַס אַ 7 טעג, ביז מ׳האָט אונדז אָנגעלאָדן אין לאַסט-וואַגאָנען און אַוועקגעשיקט אויף אַ רייזע פֿון טויזנטער קילאָמעטערס, איבער אַ וויסטן מדבר, ווו מיר האָבן געזען נאָר הימל און ערד. יעדעס מאָל האָט זיך דער צוג געשטעלט, מ׳זאָל קאָנען כאַפּן אַ ביסל לופֿט און ליכט, ווי אויך אויפֿקאָכן אַ ביסל וואַסער אויף אַ פֿייער, וועלכן מיר האָבן געמאַכט פֿון שטיקלעך צונויפֿגעקליבענע האָלץ און שפּענדלעך.

איין מאָל האָב איך פֿאַרשעפּטיקט מיט אַ מינוט־צוויי און דער צוג האָט גערירט, בין איך נאָכגעלאָפֿן דעם צוג מיטן טעפּל הייסע וואַסער, נישט געוואָלט עס אַוועקוואַרפֿן, ווייל כ׳האָב די צוויי קליינע קינדער געוואָלט מיט עפּעס דערגערן. איך ווייס

נישט ווי אַזוי מיר איז געלונגען אַרויפצוגיין אויפן פּאַרנדיקן צוג מיטן טעפּל הייסע וואַסער.

צוריק אין פּוילן

נאָך לאַנגע וואָכן פאָרן, זענען מיר אָנגעקומען קיין פּוילן. מ'האָט אונדז געשיקט קיין שטשעטשין. דאָ האָבן זיך אָנגעהויבן נייע צרות. די פּאָליאַקן האָבן געשלאָגן יידן, געוואָרפן שטיינער און געהאַקט שויבן. יידן האָבן זיך אָרגאַניזירט. די רעליגיעזע האָבן געגרינדעט אַ קיבוץ פון „הפּועל המזרחי״. אויף אַ געוויסן שטח האָבן מיר געפונען אַ ליידיק הויז מיט אַ גרויסן הויף, אַרומגעצוימט מיט אַ פּלויט. מיר האָבן זיך באַזעצט אין קיבוץ, אויסגעוויילט אַ קאָמיטעט. מיין מאַן, לייבל אַקון, וואָס איז נאָך אין פאַרמלחמהדיקן פּוילן געווען טעטיק אין דער פּאַרטיי, איז געוויילט געוואָרן אין קאָמיטעט. אַלע אין קיבוץ, יונג און אַלט, האָבן געמוזט אַרבעטן. מיר האָבן זיך אויך באַטייליקט אין דער „בריחה״, ד. ה. — אומלעגאַל אַריבערפירן יידן אין נישט ווייטן בערלין, אויפן וועג קיין ארץ־ישראל. מיר האָבן אויך אָנגעהויבן שטעלן אַ ווידער־שטאַנד די פּוילישע כוליגאַנעס און זיך פאַרטיידיקט, ווי נאָר די אַנטיסעמיטן האָבן זיך דערנענטערט צום קיבוץ.

כ'וויל דאָ דערציילן אַן עפּיזאָד פון אַ משפּחה פון אונדזער שטעטל אָסטראָווע — יצחק גאָלדשטיין מיט זיין פרוי פריידל און זייער מיידעלע ציפּורה (היינט אין ישראל). ווען כ'בין אין שטשעטשין געקומען צום זאַמלפּונקט, האָב איך זיי געטראָפן זיצן אין אַ ווינקל, ווו זיי האָבן געוואַרט אין דער ריי אַריבערצופאָרן קיין בערלין. בין איך אַוועק צום קאָמיטעט און דערציילט, אַז די משפּחה גאָלדשטיין זיצט מיט אַ קליין קינד און וואַרט צו שוואַרצן די גרענעץ. האָט מען זיי גלייך אַריבערגעשיקט קיין בערלין. אויך איך האָב געוואָלט וואָס פריִער אַריבער די גרענעץ, אָבער מיין מאַן האָט פאַרזיכערט, אַז מיר וועלן פאָרן די לעצטע. ענדלעך איז געקומען אונדזער ריי. מיטן לעצטן טראַנספּאָרט, זענען מיר מיט אַלע קינדער אַוועק צו דער גרענעץ.

אויפן וועג קיין ארץ־ישראל

ס'איז געווען אַ שווערער וועג. מ'איז אָנגעקומען קיין בערלין זייער מידע, אָבער פרייע. נאָכן אָפּזיין אין שטאָט אַ געוויסע צייט, איז מען געקומען צו די כוחות און מ'האָט אונדז געשיקט קיין ראָזענהיים. דערנאָך זענען מיר געפאָרן קיין אַשאַי, נישט ווייט פון מינכען, ווו ס'איז געווען די צענטראַלע פון הפּועל המזרחי. דאָס איז געווען אונדזער

לעצטע סטאַציע אין דייטשלאַנד. פון דאַנען זענען מיר שוין געפאָרן קיין פראַנקרייך, און דערנאָך — גלייך קיין ישראל.

מיר זענען אָנגעקומען אין דער ייִדישער מדינה ענדע סוכות 1948. מ'האָט אונדז געשיקט קיין פרדס־חנה, ווייל דאָרטן זענען געווען ליידיקע באַראַקן פון בלעך, וועלכע די ענגלענדער האָבן איבערגעלאָזט. אין זיי האָט מען באַזעצט די נייע עולים. מיר האָבן גענומען קלערן וועגן תכלית. אין צווישנצייט האָב איך זיך דערוווּסט, אַז אין לאַנד געפינט זיך מיינער אַ ברודער. צוזאַמען האָבן מיר באַשלאָסן, אַז מ'דאַרף אַרויס פון פרדס־חנה און זוכן אַרבעט. מיר האָבן באַקומען אַ דירה אין גבעת עליה, נאָענט צום ים. די דירה איז געווען אין דער הייך, ליידיק, בלויזע 4 ווענט, אָן טרעפּ. האָבן מיר אַליין געמאַכט טרעפּ פון האָלץ. אַזאַ דירה האָבן מיר נישט געזען. דאָך האָבן מיר גע־וווינט אין איר 6 יאָר. ביסלעכווייז האָבן מיר זיך איינגעאָרדנט.

מיין מאַן לייבל האָט אַ לאַנגע צייט געאַרבעט אין שטאַב פון צה"ל, ביז הפּועל המזרחי האָט אים גענומען אַרבעטן אין דער פּאַרטיי. אויך איך האָב באַקומען אַרבעט אין „דאַנאַלאַ"־שפּיטאָל, נישט ווייט פון דער היים. דערווייל זענען די קינדער אונטער־געוואַקסן. די טאָכטער עדינה האָט מען געשיקט קיין ירושלים לערנען אין אַ לערער־סעמינאַר. מיין זון האָט געלערנט אין בת־ים, געווען אַ גוטער שילער און געענדיקט דעם חיפהער טעכניקום אַלס אינזשעניער פאַר עלעקטראָניק. איך און מיין מאַן האָבן שווער געאַרבעט, אָבער געווען צופרידן.

מיין מאַן איז אין יונגן עלטער פון 55 יאָר נפטר געוואָרן. מיינע קינדער, געבוירן אין אָסטראָווע, זענען די איינציקע קינדער, פאַרבליבן פון שטעטל.

איבערגעלעבט די מלחמה אין ראַטן־פאַרבאַנד

יצחק גאָלדשטיין

אין סעפטעמבער 1939, ווען די מלחמה האָט אויסגעבראָכן, האָב איך געלעבט און געאַרבעט אין וואַרשע. איך געדענק די בהלה אין דער הויפטשטאָט פון פוילן, ווי נאָר ס'האָבן אָנגעהויבן פאַלן די ערשטע באָמבעס, וועלכע האָבן געזייעט חורבן, טויט און שרעק. מענטשן זענען געלאָפן, דער עיקר אויף מזרח, הגם קיינער האָט נישט געהאַט קיין באַשטימטן ציל. איך האָב באַשלאָסן צו גיין אַ היים, דאָס הייסט — אין מיין געבורט־שטעטל אָסטראָווע. צוזאַמען מיט נאָך אַ פּאָרל פון לעווערטאָוו, האָט מען זיך געלאָזט אין וועג אַריין. במשך די 4 טעג וואַנדערונגען, זענען מיר געווען עדות פון כסדרדיקע לופט־אַטאַקעס פון דייטשישע עראָפּלאַנען אויף די לאַנגע קאָלאָנעס פון פּליטים פוסגייער, צי אויף וועגענער און ראָווערן. ס'זענען געפאַלן אַ סך קרבנות פון דער ציווילער באַפעלקערונג. 4 טעג האָט געדויערט אונדזער יסורים־וועג, ביז מיר זענען אָנגעקומען קיין לעווערטאָוו. גראָד דעם טאָג האָבן די דייטשן שוין געהאַט פאַרנומען דאָס שטעטל און אַרויסגעטריבן אַלע יידן. דאָך איז מיר געלונגען צו דערגיין ביז אָסטראָווע.

דאָ האָב איך געטראָפן מיין טאַטן און די פרייד פון דער באַגעגעניש איז געווען גרויס. די ערשטע אַרבעט צו וועלכער מיר האָבן זיך גענומען — צוגרייטן האָלץ אויף ווינטער, מ'זאָל נישט ליידן פון קעלט. ביינאַכט בין איך מיטן טאַטן אַוועק אויפן פערד־מאַרק, פון דאָרט אַראָפּגענומען די קלעצער צו וועלכע מען פלעגט צובינדן די פערד, געבראַנגט זיי אַ היים, צעזעגט, צעהאַקט און באַהאַלטן אין דער קאַמער.

פון יענער זייט בוג האָט זיך אומגעקערט מיין חברטע, וואָס האָט מיך צוגערעדט מיר זאָלן אַריבער די גרענעץ, צו די רוסן. אמת, אויך דאָרט איז נישט אַזוי פריילעך, מען ליידט אָבער נישט פון באַליידיקונגען, דערנידעריקונגען און צרות ווי ביי די דייטשן. נישט לאַנג געטראַכט, האָבן מיר זיך געלאָזט אין וועג אַריין און אָנגעקומען אין טאָמאַשעווקע, וווּ ס'האָט געוווינט מיין שוועסטער. נאָר דאָרט איז געווען אַ גרענעץ־זאָנע און פרעמדע האָבן נישט געטאָרט וווינען. זענען מיר אויף אַ פור אַוועק קיין מאַטשעיִוו, אַ שטעטל הינטער קאָוועל. דאָ האָבן מיר געשטעלט אַ חופה. אין דער שטאָט האָבן מיר אויך געטראָפן די שוועסטערן פון מיין פרוי: שרה, גיטל, גאָלדע

און פּאָלע, מיט מנשה רובינשטיין, ווי אויך מיין שוועסטער. פאַרשטייט זיך, אַז אַלע זענען געווען פּליטים, אַזוי ווי מיר.

איך האָב געאַרבעט ביי די רוסן, אַלץ האָט דאָך געהערט צו דער מלוכה. מנשה האָט זיך איינגעאָרדנט אין אַ בעקעריי. אָבער נישט לאַנג האָט געדויערט דאָס פאַר־העלטניסמעסיקע נאָרמאַלע לעבן. די רוסן האָבן אַדורכגעפירט די באַרימטע רעגיסטראַציע „ווער עס וויל צוריקפאָרן קיין פוילן" און דערנאָך די אַלע פאַרשריבענע אַריינגעזעצט אין עשאַלאָנען און פאַרשיקט קיין טיף רוסלאַנד, צי אויף סיביר אויף צוואַנג־אַרבעטן. במשך 4 וואָכן האָט אונדזער עשאַלאָן זיך געשלעפּט איבער דער ברייט פון רוסלאַנד. אין יעדן וואַגאָן זענען געווען 40 מענטשן. אַזוי זענען מיר אָנגעקומען קיין נאָוואָ־סיבירסק. פון דאָרט האָט מען אויף אַ שיף אונדז אוועקגעפירט אין דער טייגע מיט ריזיקע וועלדער, וועלכע מיר האָבן באַדאַרפט אויסהאַקן און שיקן דאָס האָלץ מיטן „ספּלאַוו". אַזוי ווי ס'איז געווען איינגעשטעלט אַ נאָרמע וויפלביימער אויסצוהאַקן, און לויט דעם האָט מען צוגעטיילט די ברויט־פּאַרציע — איז זיך פאַרצושטעלן, אַז עלטערע מענטשן, שוואַכע, קראַנקע, זענען נישט געווען מסוגל נאָכצוקומען דער נאָרמע. שוין אָפּגערעדט פון די שווערע, אַנטי־סאַניטאַרע לעבנס־באַדינגונגען אין די באַראַקן מיט פּריטשעס.

מיר זענען געווען אַ 4 טויזנט פאַרשיקטע פּוילישע בירגער, איבער 90% — יידן. אויך מיט וואַסער איז די לאַגע געווען אומדערטרעגלעך. וואַסער האָט מען געשעפּט מיט עמערס פון אַ גרוב און דאָרט זענען אָפּט אויסגעבראָכן געשלעגן. מיר שיינט, אַז אויסער די אַנדערע שווערע באַדינגונגען, איז דאָס וואַסער־פּראָבלעם געווען דאָס שאַרפסטע און אויף דעם באַדן איז טאַקע אויסגעבראָכן אַ שטרייק אין דער נאָוואָ־סיבירסקער געגנט. ס'איז זיך גאָרנישט פאַרצושטעלן אַזאַ פּראָטעסט־אַקציע אין די סאָוויעטישע באַדינגונגען, ס'איז אָבער אַ פאַקט, אַז אונדזער שטרייק איז געווען גוט אָרגאַניזירט און אַפילו געבערענגט רעזולטאַטן. אין גאַנצן ראַיאָן, ווי אין אונדזער לאַגער, האָבן זיך באַוויזן אַ סך נ. ק. וו. ד.־סאָלדאַטן מיט העכערע אָפיצירן, אַרעסטירט אַ סך מענטשן און געצוווּנגען צוריק זיך נעמען צו דער אַרבעט. נאָר גלייכצייטיק האָט מען אָנגעהויבן צוגרייטן אַ ברונעם מיט אַ גרויס ראָד, באַהאַנגען מיט צוויי פעסער, וואָס האָט זיך געדרייט אַראָפּ און אַרויף, וואָס פון איינעם פון זיי, וועלכער האָט זיך באַוויזן אין דער הייך, האָט מען געקענט נעמען וואַסער.

אָבער די לאַגע פון עסן האָט זיך אַ סך פאַרערגערט. איז מען נאָך דער קאַטאָרגע־אַרבעט געלאָפן אין די אַרומיקע דערפער אויסטוישן אַ העמד, אַ בגד, אַ שיך — אויב דאָס האָט נאָך ווער געהאַט — אויף אַ ביסל שפּייז. 14 חדשים בין איך געווען אין

דער טייגע. ביז ס'איז אונטערגעשריבן געוואָרן דער אָפּמאַך מיטן פּוילישן גענעראַל שיקאָרסקי צו באַפרייען פון די לאַגערן און פאַרשיקונג די געוועזענע פּוילישע בירגער. איז מען פון ווייטן צפון געפאָרן אַ סך טעג און נעכט קיין מיטל־אַזיע, ווו ס'איז געווען וואַרעם. אָבער דער עיקר — מיר זענען שוין געווען פרייע מענטשן.

צוזאַמען מיט מיין פרוי, אירע שוועסטערן און שוואָגער האָבן מיר געאַרבעט אין אַ קאָלכאָז, ביזן יאָר 1946, ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבן די רעפּאַטריאַציע פון רוסלאַנד קיין פּוילן. אָבער אין פּוילן האָבן מיר געטראָפן אַ בית הקברות און זיך דערוווּסט וועגן דעם גרויסן חורבן וואָס האָט געטראָפן אונדזער פאָלק. מיר האָבן אויך געהערט, אַז ס'איז אַ געפאַר אַריינצופאָרן קיין אָסטראָווע. האָט מען זיך אָפּגעלאָזט קיין לאָדזש, ווייל דעמאָלט איז דאָרט געווען דער גרעסטער יידישער צענטער, ווו מיר האָבן געטראָפן אַ סך באַקאַנטע. זיי האָבן געהייסן פאָרן קיין שטשעטשין, ווו עס דאַרפן זיין אָסטראָווער. דאָרט האָבן מיר טאַקע געטראָפן די משפחה אלקון, וועלכע האָט אונדז פאַרבונדן מיט דער „בריחה", וואָס האָט אָרגאַניזירט דעם אַרויספאָר פון פּוילן און די עליה קיין ארץ־ישראל.

פון שטשעטשין זענען מיר אויף לאַסט־אויטאָס געפאָרן קיין בערלין. נאָכן אָפּזיין דאָרט עטלעכע יאָר, האָבן מיר עולה געווען אין דער יידישער מדינה. אין ישראל האָט מען געטראָפן אַ סך לאַנדסלייט. די ערשטע צוזאַמענטרעפן פון אונדזערע שטעטישע יידן זענען פאָרגעקומען אין אונזער וווינונג אין יפו. מיט דער צייט איז אַנטשטאַנען אַן אַקטיווע לאַנדסמאַנשאַפט.

אַ בינטל זכרונות פון מיין משפחה

הענרי דומאַן

דעם 1טן סעפּטעמבער 1939, ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן, האָב איך מיט מיין ברודער יעקב געוווינט אין וואַרשע. די הויפּטשטאָט פון פּוילן איז דעמאָלט שרעקלעך באָמבאַרדירט געוואָרן פון דער דייטשישער אַוויאַציע. די ערשטע טעג פון קריג, איז אונדז אויסגעקומען צו לעבן אין שרעק, הונגער און זאָרג — וואָס וועט זיין מאָרגן. אָבער נאָך מער האָבן מיר געליטן צוליבן אומוויסן פון דעם, וואָס עס קומט פאָר אין אונדזער געבורטס־שטעטל אָסטראָווע. ווייל אויסער דער פאַרצווייגטער משפּחה, פריינד, חברים און באַקאַנטע, זענען דאָרט אויך געבליבן אונדזער מוטער און ברודער יונה. מיר האָבן כסדר איבערגעקלערט וועגן זייער גורל און דעריבער זיך געלאָזט מיטן מעכטיקן שטראָם פּליטים, וואָס האָט אָנגעהויבן אַנטלויפן פון וואַרשע. די היטלעריס־טישע לופט־פּיראַטן האָבן אָן רחמנות געוואָרפן באָמבעס אויף די אומגליקלעכע און אומבאַוואָפנטע מענער, פרויען, קינדער, אַלטער לייט, וואָס האָבן געוואַנדערט אויף די שאָסייען און וועגן. אונדז איז נישט געלונגען אָנצוקומען קיין אָסטראָווע, ווו אונדזער מוטער און ברודער זענען אומגעקומען פון די דייטשן.

נאָך שווערע איבערלעבונגען אויפן וואַנדער־וועג וואַרשע — דער טייך בוג, זענען מיר אַריבער אויף דער סאָוויעטישער טעריטאָריע, פונוואַנען מ׳האָט אונדז אָוועקגעפירט אין טיף רוסלאַנד, אין דער שטאָט גאָרקי. דאָרט האָט מיין ברודער יעקב חתונה געהאַט.

מיטן פאַרענדיקן די צווייטע וועלט־מלחמה, האָבן מיר מיט דער רעפּאַטריאַציע זיך אומגעקערט קיין פּוילן, פון דאָרט אַוועק אין אַ די.פּי.־לאַגער אין דייטשלאַנד, ווו כ׳האָב זיך באַקאַנט און חתונה געהאַט מיט מיין איצטיקער פרוי, פּאַלאַ. פון דייטשלאַנד איז אונדז געלונגען אויסצוואַנדערן קיין אַמעריקע. מיר וווינען אין דענעווער, קאָלאָ־ראַדאָ מיט אונדזער טאָכטער, זון, איידעם, שנור און פינף אייניקלעך.

אויך מיין ברודער יעקב האָט אויפגעשטעלט זיין היים אין דענוווער, נאָר געש־טאָרבן אין יאָר 1959.

אַ באַזוך אין שטעטל אין יאָר 1962

שרה ציפּורקין־וואַסערמאַן

אין די יאָרן פון דער מלחמה און נאָך איר, האָב איך געטרוימט צו זען מיין געבורט־שטעטל. צוריק קומענדיק קיין פּוילן נאָך דער באַפרייונג, האָב איך זיך געגעבן אַ וואָרט, אַז כ׳וועל נישט פאַרלאָזן דאָס לאַנד, ביז איך וועל באַזוכן אָסטראָווע. מיין צוזאָג האָב איך פאַרווירקלעכט ערשט אין יאָר 1962. איך און מיין 15יאָריקער זון פעליקס זענען אַריינגעפאָרן קיין וואַרשע און דאָרט זיך געטראָפן מיטן היסטאָריקער פּראָפ׳ בערל מאַרק. ער האָט מיר געגעבן אַ בריוו צום אָסטראָווער שטאָטראַט, זיי זאָלן מיר געבן די מאַטעריאַלן און דאַטעס ווען און ווי אַזוי מ׳האָט אַרויסגעפירט די יידן, ווייל אין די אַרכיוון אין וואַרשע האָבן זיי נישט געהאַט די נייטיקע ידיעות.

צומערשט זענען מיר אַריינגעפאָרן קיין לובלין, באַזוכט דעם אַמאָליקן טויטן־לאַגער מיידאַנעק, מיט זיינע גאַז־קאַמערן און קרעמאַטאָריעס, אַדורכגעקוקט אַלע אַלבומען, אפשר וועל איך אָנטרעפן אויף באַקאַנטע נעמען און פּנימער. מיר האָבן אויך באַזוכט דעם לובלינער „זאַמעק" — דער היסטאָרישער שלאָס, וועלכער האָט הונדערטער יאָרן געדינט ווי אַ תּפיסה און איז איצט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מוזעום, געווידמעט דער געשיכטע פון דער שטאָט און באַזונדערס — אין די יאָרן פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע. איך האָב זיך דאָרט אָנגעטראָפן אויף פאַרשידענע נעמען פון פּוילישע העלדן, אומגעקומענע גלחים — אָבער נישט קיין יידישע נעמען. אין אָוונט זיך געטראָפן מיט לובלינער יידן אין אָרטיקן קלוב פון דער קולטור־געזעלשאַפט, איבערגענעכטיקט אין אַ האָטעל און צומאָרגנס אָפּגעפאָרן קיין אָסטראָווע מיט אַן אויטאָבוס. וועלכער שטעלט זיך אָפּ אין יעדער דאָרף און שטעטל.

אַנשטאָט די אַמאָליקע פאַרבלאָטיקטע וועגן, זענען שוין געווען שאָסייען, אַלץ איז עלעקטריפיצירט, אויך די דערפער. איך לעב איבער האַרץ־קלאַפּעניש, ווען דער אויטאָבוס שטעלט זיך אָפּ אין לעווערטאָוו, ביי דער בעקעריי פון מיין קוזין איטשע יאָסל דומאַן. די בעקעריי אַרבעט נאָך איצט, אויך לעווערטאָוו האָט זיך נישט געענדערט. די זעלבע לובלינער גאַס, די האַלעס און דער רינעק — נאָר קיין יידן זענען נישטאָ. פון דאָרט זענען מיר אַריינגעפאָרן קיין אָסטראָווע. דער אויטאָבוס שטעלט זיך אָפּ ביים מאַגיסטראַט. די שטאָט און די אומגעגנט האָט זיך כמעט נישט געענדערט. דער פּוילישער בית הקברות — אויפן זעלבן אָרט ווי פאַר דער מלחמה. די ווינטמיל איז

שוין נישטאָ. צוליב זיכערקייט־טעמים, האָבן די דייטשן אויסגעהאַקט דיביימער פון ביידע זייטן פונעם טייך טישמיעניצאַ, ווי אויך די ביימער נעבן מאַגיסטראַט און שול. דאַקעגן די גאַסן לעווערטאָווער, לובלינער, דער קלויסטער — אַלץ ווי געווען. אַזוי אויך די אישטימאָווער גאַס און קאַטשעניוווקע. די געוועזענע יידישע געשעפטן זענען פאַרמאַכט מיט די פּרענטן, וואָס שאַפט דעם איינדרוק, אַז מ׳האָט זיי נאָר וואָס געשלאָסן. נאָר אברהם רימערס געוועלב איז פאַרנומען מיט די עקספּאָנאַטן פונעם שטאָטישן מוזעום, ווייל אָסטראָווע האָט אַ שיינע און וויכטיקע פאַרגאַנגענהייט, פאַרבונדן אויך מיטן קאַמף קעגן די דייטשן — און דערפאַר באַקומען אייניקע מלוכהשע אויסצייכע־נונגען.

אַריינקומענדיק אין מאַגיסטראַט, האָב איך זיך דערפילט זייער שלעכט, אַפילו באַקומען אַ היסטעריע, נישט געקענט קומען צו זיך. מיין זון האָט זיי געמוזט דער־ציילן צוליב וואָס מיינע איבערלעבונגען. געוויסע באַאַמטע האָבן גערופן מיינע אַמאָליקע שול־חברים און מיט זיי האָבן מיר באַזוכט די שטאָט.

די גרויסע שיל, אויך אונדזער הויז — זענען פאַרניכטעט. אויפן פּלאַץ ווו אונדזער זיידע איצל וואַסערמאַן (פּאָלעסיאַק) האָט געהאַט די קאַשע־מיל, וועלכע האָט נאָך געאַרבעט ביזן יאָר 1961, שטייט איצט אַ דריי־שטאָקיקער בנין אין וועלכן ס׳געפינט זיך אַ שפּיטאָל. דער אַמאָליקער רינעק, פונעם מאַגיסטראַט ביזן „דאָם לודאָווי״ („פּאָלקס־הויז״), איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שטאָטישן פּאַרק מיט שפּילערייען פאַר קינדער. אַנטקעגן דעם פּאָלקס־הויז איז געבליבן שטיין די שטאַל, ווי אַ היס־טאָרישער אָנדענק, ווייל די דייטשן האָבן דאָרט געהאַלטן ערובניקעס. אויפן וואַנט פון דער שטאַל זענען אויפגעשריבן די נעמען פון די אומגעבראַכטע קרבנות.

איך האָב געוואָלט באַזוכן דעם יידישן בית־עולם, האָבן אונדזערע פּוילישע באַגלייטערס געראַטן נישט גיין אַהין, ווייל אַלץ איז דאָרט חרוב. אין מאַגיסטראַט האָט מען גענומען זוכן די דאַטעס, ווען מ׳האָט אַרויסגעפירט די יידן. זיי האָבן זיך דערמאָנט, אַז אין יענעם טאָג האָט מען נישט געקענט ברענגען צו קבורה אַ פּוילישע פרוי, ווייל דער צענטער פון שטאָט איז געווען פאַרנומען פון די צונויפגעטריבענע יידן, וועלכע מ׳האָט פון דאָרט אַוועקגעפירט. לויט דעם טויטן־אַקט פון דער פאַר־שטאָרבענער פרוי, האָבן זיי פעסטגעשטעלט, אַז דאָס איז געווען אין סוכות, דעם 7טן אָקטאָבער 1942. אויך אַנדערע פּאָליאַקן האָבן באַשטעטיקט, אַז דאָס איז געווען אין אַ יידישן יום־טוב „קוטשקי״ (סוכות).

די זעלבע פּאָליאַקן האָבן מיר איבערגעגעבן נאָך פאַקטן:

מ׳האָט באַפוילן אַלע יידן פון שטעטל זיך צונויפזאַמלען אַרום דעם מאַגיסטראַט

און פון דאָרט האָט מען זיי געטריבן צופוס קיין לעוואַרטאָוו. ווער ס׳האָט געהאַט מעגלעכקייטן, האָבן די דייטשן דערלויבט צו דינגען פערד־און־וואָגן. די פרוי ליב־האָבער, די אייגנטימערין פון אַ גרויס געשעפט נעבן שלום בעקער, האָט מיט געביילטע פויסטן זיך געוואָרפן אויף אַ דייטש, וואָס האָט זי דערשאָסן אויפן אָרט. זעליג לעוו האָט געשטעלט אַ ווידערשטאַנד און דערלאַנגט אַ פּאַטש אַ דייטשישן סאָלדאַט. אויך זעליקן האָט מען דערשאָסן. אַ סך מענטשן זענען געפאַלן פון קוילן און קלעפּ. אין לעוואַרטאָוו האָט מען אַדורכגעפירט נאָך אַ סעלעקציע. דעם רוב ייִדן האָט מען מיטן באַן אוועקגעפירט קיין טרעבלינקע.

בעת מיין באַזוך אין אָסטראָווע, האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז איך, איצל וואַסערמאַנס אייניקל, געפינט זיך אין שטעטל. ס׳איז גראָד געווען דאָנערשטיק, דער מאַרק־טאָג. זענען פיל מענטשן געקומען מיך זען. צווישן זיי — דער בירגערמייסטער פון יאָר 1939 — מאַלעשוק. ער האָט מיר דערציילט פאַרשידענע געשיכטעס וועגן מיין זיידן, ווייל ער האָט מיט אים געהאַנדלט אַ סך יאָרן. צום סוף האָט ער מיר געזאָגט:

— אַלץ האָבן מיר — עלעקטרישע באַלייכטונג, גוטע וועגן, אָבער די שטאָט איז טויט. אָן ייִדן איז נישטאָ די לעבעדיקייט און אַטמאָספער ווי אַמאָל.

גראָד אינעם איצטיקן מאַרק־טאָג, האָב איך געקענט זען ווי דער בירגערמייסטער איז גערעכט. קיין פאַרגלייך צו די פאַרמלחמהדיקע מערק אין אָסטראָווע, ווו אַלץ האָט געלעבט און געאָטעמט מיט ייִדישן מסחר, טומל, אָפענע געשעפטן. איצט זעט מען נישט קיין סך חזירים־ און פערד־הענדלער. דער רוב געשעפטן — פאַרמאַכט. און די וואָס זענען אָפן, זענען דאָרט פאַראַן מער ליידיקע פּאָליצעס, ווי פולע.

איין פּאָליאַק האָט מיר דערציילט, אַז נעבן דער שיל האָט געוווינט פייגע אָקס מיט אַ זון און מומע מרים, וועלכע האָט חתונה געהאַט מיט ראַזמאַרינס זון, אברהם. מרים איז געווען אַ גוטע פעלצן־נייערין, האָבן זי די פּאָליאַקן אויסבאַהאַלטן מיטן קינד, און דעם מאַן — אויף אַ צווייט אָרט. ווען דער מאַן איז אַרויס פון זיין באַ־העלטעניש כדי צו באַזוכן די פרוי מיטן קינד, האָבן די דייטשן אים דערשאָסן. מעגלעך, אַז ס׳האָט ווער געמסרט. אַז מרים האָט זיך דערפון דערוווּסט, איז זי מיטן קינד אַרויס אין גאַס, ווו די דייטשישע רוצחים האָבן זי אומגעבראַכט.

אויך די פּאָליאַקן האָבן די היטלער־באַנדיטן ניט געשוינט. די פוילישע אינטע־ליגענץ פון שטעטל איז אומגעקומען. אַלע לערערס פון אָסטראָווע און פון די אַרומיקע דערפער, די באַאַמטע פון מאַגיסטראַט, געוועזענע מיליטער־לייט און סטודענטן זענען אומגעבראַכט געוואָרן פון דער דייטשישער מאָרד־מאַשין. ווי עס ווערט דערציילט

אינעם בוך פון פראַנטשישעק יוזשוויאַק, איז אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער פון די פּאַרצעווער וועלדער אַריין קיין אָסטראָווע, דערהרגעט און פאַרטריבן פון דאָרט דעם דייטשישן גאַרניזאָן. במשך 10 טעג האָבן די פּאַרטיזאַנער געהערשט אין שטעטל. דערנאָך זענען געקומען פאַרשטאַרקטע כוחות פון די דייטשן, פאַרטריבן די פּאַרטיזאַנער און כמעט חרוב געמאַכט די שטאָט.

וועגן אַ פאַל פון דערהרגענען אַ גרופּע דייטשישע זעלנער, וואָס זענען געפאָרן פון גרודעק אין דאָרף יאַם, האָט מיר דערציילט מיינע אַ געוועזענע שול־חברטע. די דייטשן האָבן דערנאָך נקמה גענומען אין די פּאַרטיזאַנער אויף אַ שרעקלעכן אופן. זיי האָבן געוווּסט אין וועלכע הייזער געפינט זיך דער פּאַרטיזאַנער־שטאַב, זענען זיי געקומען אין דאָרף יאַם און אונטערגעצינדן די הייזער מיט די מענטשן וואָס זענען דאָרט געווען. זיי זענען פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט. צווישן די אומגעקומענע איז אויך געווען די טאָכטער פונעם געוועזענעם בירגערמייסטער באַלעסטאַ, דאַנקאַ. דערנאָך האָבן זיי אונטערגעצינדן דאָס גאַנצע דאָרף, נישט איבערגעלאָזט קיין איין הייזקע.

אויך ביים פאַרלאָזן די שטאָט, אין יאָר 1944, בעתן צוריקטריט פון דער ווער־מאַכט, האָבן זיי אין אָסטראָווע דערהרגעט אַלע מענער. אָבער אַ סך זענען אַנטלאָפן אין די וועלדער פאַר דעם.

מיטן צופאַלן פון דער נאַכט, האָב איך און מיין זון מורא געהאַט צו בלייבן נעכטיקן אין אָסטראָווע. אויך מיינע געוועזענע שול־חברים האָבן נישט פאַרגעלייגט קיין נאַכטלעגער אין שטעטל. זענען מיר גלייך אָפּגעפאָרן קיין לובלין, אָבער אַ גאַנצע נאַכט נישט געקענט קומען צו זיך פון די איבערלעבונגען במשך דעם טאָג. מיינע געדאַנקען זענען נאָך אַלץ געווען אין דער יידישער אָסטראָווע, וועלכע איז פאַרשניטן געוואָרן אויף אַזאַ אכזריותדיקן אופן.

אָבער אַ יידיש מיידל האָב איך יאָ דאָרט געטראָפן, אַ באַאַמטע אין מאַגיסטראַט. אַ פּוילישע פאַמיליע האָט זי אויסבאַהאַלטן. זי שטאַמט פון דאָרף קאָלכאָוויצע. איך געדענק נישט איר פאַמיליע־נאָמען. מיר איז נישט אויסגעקומען צו ריידן מיט איר אונטער פיר אויגן. ווען יאָ, אָן שום ספק אַז כ׳וואָלט איר אונטערגעזאָגט דעם געדאַנק וועגן פאָרן קיין ישראל...

אַ זומער־טאָג אין אָסטראָווע

ראַשע וו. וועל. זאַלאַדז (שטיגליץ)

אין 1983 בין איך געווען אין אייראָפּע און באַשלאָסן צו באַזוכן דאָס שטעטל, ווו איך בין געבוירן. פאַר מיר איז אָסטראָוו־לובעלסקי געווען אַ חלום פון די יוגנט־יאָרן, וואָס האָט מיך באַגלייט מיין גאַנץ לעבן.

איך האָב פאַרלאָזט מיין געבורט־שטעטל, צוזאַמען מיט מיין מוטער גאָלדע, אין יאָר 1938. מיר זענען אָנגעקומען קיין בראַזיל, אין אַ לאַנד וואָס האָט אונדז אויפ־גענומען מיט פריינדשאַפט — נאָך אַ שווערער רייזע, בעת וועלכער איך האָב פאַר־לוירן מיין עלטערן ברודער אויף דער שיף. מיט אונדז צוזאַמען איז אויך געקומען רוחמה, די פרוי פון פעטער ישראל און זייער זון אברהם. אין בראַזיל האָבן מיר געטראָפן מיין פאָטער שמחה און דעם פעטער ישראל שטיגליץ, וואָס זענען שוין געווען אין בראַזיל פון 1934, צוזאַמען מיט אַ סך יידן, וועלכע זענען געווען געצוווּנגען צו פאַרלאָזן פוילן צוליבן שווערן מצב.

פון קינדווייז אָן האָב איך געהערט „אָסטראָוו". אַזוי האָבן זיך מיינע עלטערן אויסגעדריקט. תמיד דערמאָנט די מענטשן, זייער אַרט לעבן, זייער באַשעפטיקונג. ביי יעדעס מאָל דערמאָנען דאָס שטעטל, איז געווען אַ געמיש פון טרויער און ליבשאַפט, ווייל די פאַרבליבענע דאָרט, זענען אומגעקומען אין דעם היטלעריסטישן גיהנום. די שילדערונגען פון מיינע עלטערן פאַר מיר, מיין ברודער שמואל און שוועסטער מאַרלענאַ (שוין געבוירן אין בראַזיל), זענען תמיד געווען אינטערעסאַנט און באַ־לערנדיק.

איך האָב איבערגעלאָזט מיין שטעטל, זייענדיק נאָך אַ קינד. זענען נישט געבליבן קיין סך זכרונות, דעריבער האָט מען תמיד זיך צוגעהערט מיט גרויס אויפמערקזאַמ־קייט, וואָס די עלטערן האָבן דערמאָנט. אַ געוויסן טאָג האָב איך באַשטימט צו באַזוכן „די וועלט", וועלכע מ'האָט פאַר מיר געשילדערט און וואָס איז אויך אַ טייל פון מיר.

די דערמאָנונגען פון שטעטל האָבן אָנגענומען מער ערנסטע און קאָנקרעטע פאָרמען, ווען מיר פלעגן אויפנעמען לאַנדסלייט. די מענטשן וואָס האָבן זיך צונויפ־געטראָפן אין ריאָ־דע־זשענייראָ, האָבן שווער געהאָרעוועט און געגעבן זייערע קינדער

יידישע דערציונג מיט דער האָפענונג, אַז די צווייטע וועלט־מלחמה וועט זיך ענדיקן און מ׳וועט זיך ווידער זען אין שטעטל מיט משפחה, פריינד און באַקאַנטע.

אַ סך מאָל האָב איך געחלומט צו פאָרן קיין אָסטראָווע און באַזוכן דאָס אָרט פון וועלכן איך האָב אַזוי פיל געהערט. אין 1978, ווען איך האָב פאַרענדיקט מיין דאָקטאָראַט פון סאָציאָלאָגיע אין אוניווערסיטעט אין פאַריז, האָב איך באַשטעלט אַ פלי־בילעט, אָבער די לעצטע מינוט אַלץ אָפגערופן, ווייל כ׳בין געווען אין אַ פאַר־לעגנהייט. צי דאַרף איך באַזוכן דאָס שטעטל, ווייל וואָס וועל איך דאָרט געפינען?

ווי אַ יידיש קינד, האָבן מיר קיינמאָל נישט געפעלט קיין מאָטיוון צו קלערן וועגן די קולטור־שאַפונגען פון אונדזער פאָלק אין פוילן, די קהילות, דער גהויסער יידישער צושטייער צום אויפבוי פון לאַנד. אויך דער טיפּישער יידישער לעבנס־שטייגער האָט מיך נישט צורו געלאָזט. סוף־כל־סוף בין איך געפאָרן קיין אָסטרווו־לובעלסקי, אין באַגלייטונג פון מיין מאַן, וועלכער האָט די זעלבע געשיכטע ווי מיינע: געבוירן אין לאָדזש און אַלס קינד געקומען קיין בראַזיל, צוזאַמען מיט זיינע עלטערן.

מיט דער גרויסער עמאָציע צו זען דאָס ערשטע מאָל מיין שטעטעלע אין וועלכן איך בין געבוירן געוואָרן, האָבן מיר גענומען אַן עראָפּלאַן פון דייטשלאַנד, ווו מיר האָבן זיך געפונען און געפלויגן קיין וואַרשע. צו קומען קיין אָסטראָווע איז געווען אַ סך שוועריקייטן. דאָס ערשטע — די שפּראַך. איך קאָן נישט רעדן פּויליש און מיט יידיש בין איך געווען אין אַ פאַרלעגנהייט, צי כ׳וועל האָבן מיט וועמען זיך צו פאַרשטענדיקן. פאַר מיר איז נישט געווען גענוג צו זען דאָס אָרט, די הייזער, די שטובן. איך האָב געוואָלט זוכן מענטשן, הערן פון זיי דערציילונגען, געשיכטע, זיי זאָלן פון מיר אַראָפּנעמען די פאַרהוילענישן פונעם חלום וואָס האָט געלעבט במשך די אַלע יאָרן.

אין האָטעל „פאָרום" אין וואַרשע, האָבן מיר געדונגען אַן אויטאָ מיט אַ יונגן שאָפער פון אַ יאָר 20, וואָס צו אונדזער מזל, האָט ער גערעדט ענגליש און פראַנ־צויזיש, אַזוי אַז מיר האָבן געהאַט דעם פּאַסיקן איבערזעצער.

ווען מיר זענען שוין געווען אין וועג קיין אָסטראָווע, האָט מיין האַרץ געקלאַפּט האַסטיקער. „אַלע מיינע חלומות ווערן טאַקע פאַרווירקלעכט". אויפן וועג האָבן מיר באַמערקט נעמען פון שטעט, וועלכע זענען תמיד דערמאָנט געוואָרן ביי אונדז אין שטוב, ווי: לובלין, אָפּאָלע, קראַשניק און נאָך. אַלץ האָט זיך מיר אויסגעוויזן נאָענט און היימיש. מיר האָבן זיך פאַרקערעוועט אין אַ זייטיקן וועג און אַריין אין שטעטל.

אין אָסטראָווע האָבן מיר אָנגעטראָפן אַ פרוי ביי די זעכציקער יאָרן. איך האָב זיך פאָרגעשטעלט: די טאָכטער פון געוועזענעם אייגנטימער פון אַ לעדער־גאַרבעריי

און איר דערקלערט דעם ציל פון מיין קומען. „מיין טאטע האט אזוי פיל גערעדט פון דער גארבעריי, אז מיך האט אנגענומען א חשק זי צו זען". די אלטיטשקע האט אנגעהויבן צו שטאמלען, דאך זענען מיר צוגעקומען צום ארט, וועלכער איז געווען פארוואקסן מיט ווילד גראז. דארט איז געשטאנען א נייע געבײדע. אבער דאס אלץ פון וועלכן מיין טאטע האט אזוי פיל גערעדט — עקזיסטירט נישט מער, ס'איז דערפון גאר נישט געבליבן. דאס ארט גרענעצט זיך מיטן טייך, אין וועלכן דאס וואסער פליסט זיך אזוי רואיק, גלייך ס'איז גאר נישט געשען. דאך איז פאר מיר אלץ אזוי היימיש. די גאס הייסט „גארבארסקא". ס'איז פארבליבן די שילד אויף דער וואנט פון דער שטוב, ווו ס'האט געוווינט לייבל אלקון, וואס איז געווען זייער באליבט.

די אילוזיע פון מיין גרויסן חלום איז פאמעלעך פארשווונדן, ווען מיר זענען אדורך די קליינע געסלעך מיט די הילצערנע שטיבלעך, ארומגערינגלט מיט תבואות. אין מיטן שטעטל — א גארטן מיט א צוויישטאקיק הויז פון מאגיסטראט. גייענדיק ווייטער, האבן מיר אנגעטראפן אויף דער ערשטער־מאי גאס, ווו ס'האבן אמאל גע־וווינט אמיינסטן יידן. ווען מיר האבן ממשיך געווען, האבן מיר געטראפן די שטוב פון ד"ר לאסט, פון וועלכן מיינע עלטערן און אלע לאנדסלייט האבן אזוי פיל גערעדט מיט דער גרעסטער פארערונג. מיר זענען געווען זיינע שכנים. זיין שטוב איז נישט צעשטערט געווארן. לעבן דער שטוב האב איך געזען די היים, אין וועלכער איך בין געבוירן. מיינע אויגן האבן זיך פארפולט מיט טרערן, מיין הארץ האט געקלאפט...

גייענדיק, האבן מיר אנגעטראפן דעם אלטיטשקן פאליאק פראנצישעק (זיין פאטער האט געהייסן אלעקסאנדער גרושעק). פראנצישעק האט אונדז באגלייט דעם גאנצן זומערטאג, ווען מיר האבן וויזיטירט אסטראווע. ער איז 82 יאר אלט. ער האט דייטלעך ארויסגעזאגט מיין טאטנס און פעטערס נעמען און אויך געוווסט, אז זיי זענען געפארן קיין בראזיל. ער האט אונדז געגעבן צו איינעם מיטן נאמען באלעק, וועלכער האט געוויזן א בריוו פון צפורה וואסערמאן, וועלכע וווינט אין ווראצלאוו.

דער אלטער האט גערעדט מיט סימפאטיע וועגן יידן, געלויבט די פרוי פון ד"ר לאסט „די שיינע דארא", ווי ער האט זיך אויסגעדריקט. איך האב זיך נאכגעפרעגט וועגן די בתי־כנסת און יידישן בית־עולם. נישטא! קיין זכר איז נישט פאראן פון דעם אלעם. מיט גרויס צער האב איך געקלערט: וואס פאר א ווערט האט א שטאט, וואס אין איר ווינען נישט די מענטשן, וועלכע האבן מיט אונדז די געמיינזאמע שפראך, קולטור און קרובהשאפט. א שטאט וואס פארמאגט נישט די היסטאריע, זי זאל אויסדריקן דאס לעבן פון די 3000 יידן, וועלכע האבן אין איר געלעבט.

(איבערגעזעצט פון פארטוגעזיש: יהודית שפירא, ברור־חיל)

ז.

געשטאַלטן

„דער טאַטע פון די אַסטראָווער"

(צום אָנדענק פון שלמה שאַפּיראָ)

אלי שאַפּראַן

זייט ס'איז צו מיר דערגאַנגען די ביטערע בשורה פון זיין טויט, איז מיר שווער צו באַפרייען זיך פון די זכרונות, וועלכע זענען פאַרבונדן מיט דער דאָזיקער פּערזענ־לעכקייט און זיינע גרויסע, געזעלשאַפטלעכע אויפטועז אין אַסטראָווע, אין בראַזיל און אין מדינת ישראל. אויפטועז מיין איך קודם כל — פאַר דעם שטעטל — ביז זיין עמיגרירן, פאַר די לאַנדסלייט אין ריאָ־דע־זשאַנעיראָ און אין לאַנד.

אין שטעטל האָט ער געפאָדערט, געמאָנט און געוועקט נישט נאָר ווי אַן עלטערער ברודער, נאָר ווי אַ טאַטע און אַליין געגעבן דעם פּערזענלעכן ביישפּיל. דער דראַמאַ־טישער קרייז, די ביבליאָטעק און אַנדערע געזעלשאַפטלעכע דערגרייכונגען — אומעטום איז ער געווען דער פאַרגייער, איניציאַטאָר און אָרגאַניזאַטאָר.

בעת מיינע באַזוכן ביי אים אין קיבוץ ברור חיל, האָט ער אונדז אַרומגעפירט און געוויזן דיווירטשאַפט, געפרייט זיך מיטן לעבעדיקן און טויטן אינווענטאַר אין קיבוץ, שטאָלצירט מיט זיין פאַרצווייגטער משפחה דאָרט און זיך געפילט גליקלעך, וואָס טראָץ זיין עלטער, קאָן ער נאָך געבן זיין ביישטייער דעם קיבוץ.

אונדזערע אַסטראָווער יידן דאַרפן תמיד געדענקען די דאָזיקע דינאַמישע געשטאַלט פון אַן אמתדיקן געזעלשאַפטלעכן עסקן. כבוד זיין אָנדענק!

צום אָנדענק פון יעקב מיליער ז״ל

אלי שאַפּיראָ

צענדליקער יאָרן האָבן מיר געלעבט צוזאַמען, אָפט דיסקוטירט, אַ סך מאָל נישט מסכים געווען איינער מיטן צווייטן — אָבער שטענדיק חבריש, געמיטלעך, פריינטלעך. ער איז געווען אַ געטרייער, איבערגעגעבענער חבר אויפן פערזענלעכן, ווי אויפן געזעל־שאַפטלעכן באַדן. אים האָט תמיד באַגלייט איין ציל: העלפן די אַסטראָוער לאַנדסלייט אין ישראל, און דער עיקר — אָנהאַלטן אַן ענגן קאָנטאַקט צווישן די שטעטישע אין בראַזיל און אין דער ייִדישער מדינה. געווען ביי אים אַ טראַדיציע צו אָנגאַזשירן זיך בראש פון דער פסח־אַקציע — צו זאָרגן פון דער ווייטער בראַזיל, אַז די נויטבאַדערפטיקע בני־עיר אין ישראל זאָלן באַקומען מעות חיטין. דעם לעצטן פסח, ווען ער איז געלעגן אויפן קראַנקן־בעט, האָט ער נאָך טעלעפאָנירט און אַפּעלירט צו די לאַנדסלייט, זיי זאָלן נישט פאַרגעסן זייערע ברידער אין ישראל. ער האָט נישט גערוט, ביז די אַקציע איז נישט פאַרענדיקט געוואָרן מיט דערפאָלג.

אין זיין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט האָט ער נישט געזוכט קיין פּאָפּולאַריטעט און כבוד. זיין ערלעכקייט און געזעלשאַפטלעכע זויבערקייט איז געווען אַ שם־דבר און געוואָרן רעספּעקטירט פון יעדן איינעם. ער האָט נישט געוואָרט אויף רעזאָלוציעס, באַשלוסן און אומנייטיקע רייד, נאָר מיט ברען זיך אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט פאַרן מגבית, פאַר דער ביאַליק־שול, פאַרן קולטור־צענטער. און אַלץ — נאָך אַ טאָג שווערער אַרבעט. אין די אָוונטן האָט ער באַזוכט עלטערן און אַגיטירט זיי זאָלן שיקן זייערע קינדער אין די ייִדישע שולן.

בעת מיין באַזוך אין ישראל, ווי נאָר די לאַנדסלייט האָבן זיך דערוווּסט פון מיין אָנקומען אין לאַנד, האָט דער טעלעפאָן נישט אויפגעהערט צו קלינגען מיט אָנפראַגן וועגן געזונט־צושטאַנד פון יעקב מיליער. מ׳האָט מיר אויך דערציילט, אַז אייניקע לאַנדסלייט זענען ספּעציעל געפאָרן צום כותל המערבי, כדי מתפלל צו זיין פאַר זיין געזונט.

יעקב מיליער איז געווען אַ קינד פון אָרעמע עלטערן. ווי דער רוב ייִדן, האָבן אויך זיי זיך געראַנגלט פאַרן קיום, אָבער געלעבט בכבודיק. די יוגנט האָט נישט געהאַט די מעגלעכקייטן אַפילו אַדורכצומאַכן די פאָלקסשול און שפּעטער נישט געפונען קיין באַשעפטיקונג אין שטעטל. צו דעם איז נאָך צוגעקומען דער אַנטיסעמיטיזם. אַלץ

צוזאַמען האָט גורם געווען דערצו, אַז אונדזערע יונגעלייט האָבן געמוזט שטרעבן צו אַליין־בילדונג און זוכן אַרבעט אין די גרויסע שטעט, אָדער מעבר לים. זענען טאַקע אין שטעטל אַנטשטאַנען פאַרשידענע קולטור־געזעלשאַפטן און אָרגאַניזאַציעס, אַ ביבליאָטעק, ווו מ'האָט געקענט דעראָבערן בילדונג און וויסן, אויך טרוימען וועגן אַ שענערער און בעסערער וועלט, אויפן סמך פון די פאַרשידענע אידעאַלן און פאַר־טייען, וואָס האָבן עקזיסטירט אין אָסטראָווע. ער האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער „התאחדות"־פאַרטיי און געווען זיכער, אַז ר'וועט זוכה זיין צו באַקומען אַ סערטיפיקאַט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, וועלכן די ענגלישע מאַנדאַטאָרן־מאַכט האָט געטיילט מיט גרויס קמצנות. ליידער, ער האָט נישט געהערט צו די גליקלעכע. האָט ער באַשלאָסן צו עמיגרירן קיין בראַזיל, ווו ס'האָבן שוין פריִער געהאַט אויסגעוואַנדערט אָסטראָווער יידן. אין ריאָ־דע־זשאַנעיראָ האָט ער זיך באַשעפטיקט מיט מסחר און הייזער־בוי, נאָר פונקט ווי ער האָט געזאָרגט פאַר זיינע פריוואַטע אינטערעסן, אַזוי אויך האָט ער זיך אַריינגעוואָרפן אין געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. דעריבער וועט זיין נאָמען שטענדיק דערמאָנט ווערן מיט רעספעקט און יראת הכבוד.

די משפחה אברבנאל

טובה ברקמן

שמואל אברבנאל האָב איך באַקענט אין וואַרשע, אין דער צווייטער העלפט 1934 און מיר האָבן זיך שנעל באַפריינדעט. אין 1935 זענען מיר געפאָרן צוזאַמען אויף אַ זומער־קאָלאָניע אין קוזמיר. אין עטלעכע טעג אַרום, איז שמואל אוועקגעפאָרן צו זיין משפחה קיין אָסטראָוו־לובעלסקי. מיר האָבן אָפּגערעדט צווישן זיך, אַז אַ פּאָר טעג שפּעטער, וועל איך קומען צו אים. ס'איז כדאי צו באַמערקן, אַז טראָץ דעם וואָס שמואל איז צו יענער צייט געווען ווייט פון פרומקייט, איז ער אָבער קיין מאָל ניט געפאָרן צו זיינע עלטערן אָן אַ יידיש היטל, וואָס ער האָט אָנגעטאָן אויף דער באַן, כדי ניט מצער צו זיין טאַטע־מאַמע, וועלכע זענען געווען שטאַרק פרום.

כדי אָנצוקומען קיין אָסטראָוו, האָב איך זיך געמוזט באַנוצן מיט עטלעכע קאָמוניקאַציע־מיטלען — אַן אויטאָבוס קיין לובלין, פון דאָרט מיט דער באַן קיין פּאַרטשעוו. אין פּאַרטשעוו האָט שמואל געוואַרט אויף מיר מיט אַ פויעריש פורל, וואָס האָט אונדז געבראַכט אין אָסטראָווע, אַ מהלך פון עטלעכע קילאָמעטער, דורך אַ שיינעם און געדיכטן וואַלד. אין שטעטל בין איך מיט אַ סך ליבשאַפט אַרומגערינגלט געוואָרן דורך שמואלס עלטערן, שוועסטער, פריינד און באַקאַנטע. שבת האָט אַ האַלב שטעטל געשיקט קוגלען לכבוד דער כלה...

דאָס שטעטל האָט אויף מיר געמאַכט אַ מאָדנעם איינדרוק. שטאַמענדיק פון קאָנגרעס־פוילן און געוווינט אין וואַרשע, האָב איך צום ערשטן מאָל אין מיין לעבן געזען אַ שטעטל, וואָס האָט פאַרמאָגט בלויז איין געמויערט הויז, וואָס האָט געהערט צו שמואלס משפחה. אין שטעטל איז געווען איין הויפּטגאַס און פון איר האָבן זיך געצויגן זייטיקע, דאָרפישע גאַסן און געסלעך. די יידן אָבער זענען געווען מיט וואַרעמע הערצער און געלעבט צווישן זיך ווי איין משפחה.

די משפחה אברבנאל איז באַשטאַנען פון די עלטערן און זייערע 4 קינדער. די עלטסטע טאָכטער, חיה, מיט איר מאַן יצחק, האָבן געהאַט צוויי קינדער — אַ ייִנגעלע און אַ מיידעלע. די צווייטע טאָכטער, זלאַטע מיט איר מאַן, האָבן צו יענער צייט נאָך קיין קינדער ניט געהאַט. דער דריטער איז געווען שמואל. די יינגסטע טאָכטער האָט געהייסן אסתר. וועגן איר וויל איך איבערגעבן אַן אינטערעסאַנטן עפּיזאָד, וואָס שמואל האָט מיר דערציילט:

אסתר איז באַווירקט געוואָרן פון קאָמוניסטישע אידעאַלן. איין מאָל, יום־כיפור, ווען די עלטערן זענען געווען אין שול, האָט אסתר איינגעאָרדנט אין שטוב אַ „ביבקע״ און פאַרבעטן אירע חברים. נאָכן לאָזן זיך ווילגיין, זענען אויפן טיש איבער־געבליבן אַ סך סימנים פון דעם מאָלצייט. ווען שמואל איז אַריין אין שטוב און דערזען וואָס עס טוט זיך אויפן טיש, האָט ער אַראָפּגעלאָזט אסתרן אַ קלינגעדיקן פּאַטש... ער האָט דערפילט, וואָס זיינע עלטערן וואָלטן איבערגעלעבט, קומענדיק פון שיל און זיך אָנגעשטויסן אויף די רעשטלעך פון עסן. שמואל אַליין איז שוין דעמאָלט געווען ווייט פון פרומקייט. דער פּאַטש האָט גורם געווען, אַז ברודער און שוועסטער זאָלן קיין מאָל ניט ווערן נאָענט צווישן זיך, אַפילו ווען בידע האָבן שוין געלעבט אין וואַרשע. באַגעגנט האָבן מיר זיך אָבער גאַנץ אָפט.

דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939 איז וואַרשע באַפאַלן געוואָרן פון די היטלעריס־טישע האָרדעס. יעדן טאָג איז דער הימל געווען באַדעקט פון הונדערטער עראָפּלאַנען. טויזנטער קרבנות זענען געפאַלן. בידע טעג ראש־השנה איז די שטאָט באָמבאַרדירט געוואָרן אויף אַ שרעקלעכן אופן. מיר האָבן באַקומען די טרויעריקע ידיעה, אַז אסתר איז צווישן די געפאַלענע. צו מאָרגנס, נאָך יום־טוב, זענען מיר, איך מיט שמואלן, געלאָפן צום גענשער בית־עולם זוכן איר גוף. מיר האָבן איבערגעקוקט און איבער־געקערט הונדערטער קערפּערס, אָבער איר גוף האָבן מיר ניט געפונען. שמואלס שטרעבונג צו ברענגען זי צו קבר ישראל איז, צום באַדויערן, ניט מקוים געוואָרן.

שמואל אברבנאל, זון פון יעקב און רחל, איז געבוירן געוואָרן אין אָסטראָווי־לובעלסקי אין יאָר 1910. געלערנט אין סאָקאָלאָוו און אין אַנדערע ישיבות. אַ געוויסע צייט געהערט צו די בראָסלאָווער חסידים און איז מיט זיי אַרומגעפאָרן איבער ייִדישע שטעטלעך אין פּוילן. אין 1929 געקומען קיין וואַרשע און זיך דערנענטערט צו פאַרשיידענע קרייזן, דער עיקר — צו די אומאָפּהענגיקע סאָציאַליסטן פון ד״ר קרוק און אליעזר פינעס. צו יענער צייט האָט באַזוכט וואַרשע ד״ר יצחק נחמן שטיינבערג, וואָס איז בעת זיינעם אַ רעפעראַט שטאַרק אַטאַקירט געוואָרן ווי אויך איינער פון די קאָמוניסטן. שמואל איז נאָך דעם רעפעראַט געוואָרן אַ הייסער אָנהענגער פון שטיינ־בערגס אידעען און פון דאַן אָן באַלאַנגט ער צו דער גרופּע „פרייע שריפטן״, וועלכע זענען דערשינען אין ווילנע און האָט זיך אין זיי אָפט באַטייליקט. ער איז אויך געווען אַקטיוו פאַרטראַטן אין ייוו״אָ אין וואַרשע.

אין 1939 האָט ער איבערגעלעבט די נאַצישע באַלאַגערונג אויף וואַרשע, פון וואַנען ר׳איז אין יאָר 1940 אַנטלאָפן און איז אָנגעקומען אין ביאַליסטאָק. פון דאָרט, אין עטלעכע חדשים אַרום, אין טיף רוסלאַנד, ווו ער האָט געלעבט ביזן אָנהייב 1946.

געקומען אין נידערשלעזיע און זיך באַזעצט מיט זיין פרוי אין זשעמביצע, געוואָרן א מיטגליד פון יידישן קאָמיטעט אַלס פאַרשטייער פון די לינקע פועלי־ציון. צוזאַמען מיטן לערער שאול פערדמאַן, געגרינדעט א יידישע שול מיט אַן אינטערנאַט און געאַרבעט אַלס דירעקטאָר פון אינטערנאַט, ביז זיין עולה זיין קיין ישראל סוף 1949.

אין די פופציקער יאָרן באַזעצט זיך אבא גאָרדין אין ישראל און גרינדעט אין תל־אביב אַן אַנאַרכיסטישן צענטער מיט א ביבליאָטעק און דעם זשורנאַל „פּראָבלעמען", וואָס איז דערשינען אין יידיש און אין העברעיש, אונטער זיין רעדאַקציע. שמואל ווערט דער פאַרוואַלטער פון צענטער און ביבליאָטעק און העלפט באַארבעטן דעם מאַטעריאַל פון די „פּראָבלעמען". פון נומער 26, נאָך אבא גאָרדינס טויט, ווערט שמואל רעדאַקטאָר (ביזן נומער 67). ער ווערט קראַנק און שטאַרבט אין 1972.

אין יזכור־בוך „טשיזשעוו", רעדאַגירט פון ש. קאַנץ, געפינט זיך ש. אברבנאלס אַן אַרטיקל וועגן זיינע איינדרוקן פון „אַ טאָג אין טשיזשעוו".

אין ישראל איז ער אויך געשטאַנען אין א נאָענטער פאַרבינדונג מיט „ברית השלום", ספּעציעל מיט נתן חופשי. דאָס בוך פון דוד מענטשעס האָט רעדאַגירט אברבנאל, נאָר ער האָט זיין נאָמען ניט אָנגעגעבן, אָבער אין דער דעדיקאַציע פון 15.6.69 אויפן בוך, וואָס מענטשעס האָט אויפגעשריבן ביים דערלאַנגען אברבנאלן, דריקט ער אויס זיין דאַנק שמואלן, וואָס ער „האָט רעדאַגירט דאָס בוך".

אין 1970 הייבט ער אָן באַאַרבעטן מאַטעריאַל פאַר אַ יזכור־בוך פאַר סקאַרזשיסקאָ־קאַמיענע און באַוויזט צוגרייטן דעם גאַנצן ליטעראַרישן טייל, אָבער זיין פריצייטיקער טויט דערלויבט אים ניט אויסצופירן זיין פאַרמעסט.

טיפן און געשטאַלטן

יהושע קאָרנבלום / חיפה

נאָך דעם שרעקלעכן אומגליק וועלכן די היטלערישע בעסטיע האָט געבראַכט אויף אונדזער פאָלק, בין איך צעבראָכן פיזיש און גייסטיק. נאָר כ'וועל מיר געבן די גרעסטע מי און אָנשטרענגונג, כדי צו שילדערן אייניקע געשטאַלטן און טיפּן, וואָס וועט שאַפן אַ בילד פון די טייערע יידישע איינוווינערס אין שטעטל, טראָץ דעם וואָס אָסטראָווע האָט נישט מיטגעמאַכט דעם פאָרשריט און טעכניק, אַפילו נישט געהאַט קיין עלעקטרישע ליכט, צי אויטאָבוסן־קאָמוניקאַציע. 10 קילאָמעטער איז געווען צו פאָרן אויף אַ זאַמדיקן וועג צו דער באַן־סטאַציע (גרודעק). און צו די שכנותדיקע שטעט ווי פּאַרצעווע, לעוואַרטאָוו און צו דער גרויסער שטאָט לובלין, איז מען געפאָרן מיט פערד־און־וואָגן. די קרעמערס האָבן זייער סחורה געקויפט מערסטנס אין לובלין און געמוזט אויפשטיין האַלבע נאַכט, וואָס דאָס אַליין איז געווען אַן „אַטראַקציע". און פאָרן האָט מען געמוזט נאָר מיט צוויי פון די משפחות וואָס האָבן געהאַט בוידן. מען האָט זיי גערופן די קאַשקעס און קישקעס.

די מערהייט פונעם שטעטל האָבן געלעבט אין אָרעמקייט, אָבער נישט קוקנדיק אויף דעם, זענען געווען פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן, פּאַרטייען פון לינקס ביז רעכטס. די וויכטיקסטע און גרעסטע פּאַרטיי איז געווען „מזרחי", אונטער דער אָנפירונג פון מיין אומגעקומענעם ברודער ישראל. געווען אויך וווילטעטיקע אינסטיטוציעס, ווי לינת הצדק, תלמוד־תורה, הכנסת אורחים. און דער עיקר — די גמילות־חסד קאַסע, וועלכע האָט געהאָלפן דער מערהייט איינוווינערס.

פון די וויכטיקע און אָנגעזעענע יידן אין שטעטל איז געווען ד"ר לאַסט. וועגן זיין פּערזאָן וואָלט מען געקאָנט שרייבן אַ גאַנץ בוך. אַ גוטמוטיקער, שמייכלדיקער, מיטגעלעבט מיט די יידישע איינוווינערס אַלע זייערע פּראָבלעמען. אַפילו געוווּסט ביי וועמען מען דאַרף נעמען פאַרן וויזיט און וועמען מ'דאַרף צורו לאָזן, ער זאָל האָבן צו קויפן דעם רעצעפּט. אַ מענטש מיט ציוניסטישע אָנשויאונגען, וואָס האָט אַפילו געבראַכט אַ לערער צו לערנען זיך און זיין עלטסטן זון מאַניעק די העברעישע שפּראַך.

דער צווייטער איז געווען שמואל ראַלניק, דער קאַסירער פון דער גמילות־חסד קאַסע. אַ ייד מיט אַ שיין, געל בערדל, אַ ביאַלער חסיד. געהאַט אַ שענק, געווען

זייער איבערגעגעבן פאַר דער קאַסע. זאָל אויך דערמאָנט ווערן זיין איידעלע, סימ־פאַטישע פרוי חוהטשע, וואָס אויך זי פלעגט העלפן די וואָס האָבן זיך גענייטיקט אין הילף. זי האָט געפירט די שענסטע שטוב אין שטאָט. מען פלעגט זאָגן, אַז ביי חוהטשען טרינקט מען טיי מיט ציטראָנען...

יעדן יום־טוב פלעגן אַלע מתפללים פונעם חסידים־שטיבל, דאָס גרעסטע אין שטאָט, קומען אויף אַ קידוש צו ר' שמואל ראַלניק. זיין ווייב פלעגט אָנגרייטן אַ קוגל מיט בראָנפן און לעקעך, אַז די חסידים האָבן דאָס געדענקט ביז צום צווייטן יום־טוב.

זיין נאָענטסטער חבר לייבל אַלקון, איז געווען דער וויכטיקסטער קולטור־טוער אין שטעטל. ממש אַ גייענדיקע ענציקלאָפּעדיע, אַ גרויסער תלמיד־חכם. געקענט אויך רוסישע ליטעראַטור. אַ ליבעראַלער, פאַרשטענדלעכער מענטש, מיט אַ סך נשמה און האַרץ. נאָך אַלס בחור געפירט אַ שניט־געשעפט. נאָך זיין חתונה, וואָס דאָס זאָגט אויך אַ סך וועגן זיין פערזאָן, איז ער געוואָרן אָנגעהעריק צו איינער פון די באַוווּסטע משפחות אין פוילן, די רבנישע משפחה בלומענפעלד. זיין שוואָגער, הרב ישראל בלומענפעלד, איז געווען באַקאַנט ווי דער מנהיג פון מזרחי אין וואַרשע, ווי אויך אשר בירך, דעם שטאַטישן רבס זון, ישראל נעלקנבוים און יעקב גאָלדשטיין, דער איידעם פון ירחמיאל אַבראַמאָוויטש.

געווען אויך אַ חברה תהילים־יידן און חסידים־שטיבלעך, ווי: גור, סאָקאָלאָוו, ראַדזין (שפּעטער לעווערטאָוו). טראָץ די פּאָליטישע און חסידישע פאַרשיידנקייטן, האָבן אַלע געלעבט, בדרך־כלל, ווי איין משפּחה. מען האָט געזאָגט, אַז מ'ווייסט וואָס עס קאָכט זיך ביים שכן אין טעפּל. און אויב עס האָט זיך נישט געקאָכט, האָט מען געזען עס זאָל זיך יאָ קאָכן.

פאַרשידענע שליחים פלעגן קומען אין שטעטל — ווער פאַר אַ ישיבה, ווער פון אַ פּאַרטיי, אָדער סתם אַ מגיד. אַלע זענען אויפגענומען געוואָרן מיט כבוד און פריינדשאַפט. מ'האָט זיך באַמיט זיי זאָלן אָפּפאָרן צופרידענע, וואָס האָט געשאַפן אַ גוטן נאָמען אונדזער שטעטל.

אַזוי האָט מען אים גערופן — ישראל ווערלוואָס דער שוסטער. געקענט נאָר אַ לאַטע לייגן. אַ דאַר, מאָגער מענטשל, מיט איינגעפאַלענע באַקן, מ'האָט קוים אַרויס־געזען די גוטמוטיקע אויגן. די באָרד פון אַש־קאָליר, דער רעכטער שפּיץ לענגער פון לינקן. אַ קינדערלאָזער. געוווינט אין אַ שמאָל געסל, וווּ מ'פלעגט גיין צום בית־מדרש, אין אַ קליין נידעריק הייזל מיט אַן ערדענעם באָדן. אַזוי האָט ער געלעבט און זיך נישט פאַרקלאָגט פאַר לייטן. וויסנדיק אין שטעטל זיין גוטסקייט, אָרנט־לעכקייט און אַז ר'איז אַ גרויסער אָרעמאַן, וואָס וועט אָבער נישט בעטן קיין הילף,

פלעגן מענטשן טראָגן צו אים פאַריכטן שיך אָדער שטיוול, צי מ׳האָט יאָ געדאַרפט, אָדער נישט, כדי אים אונטערשטיצן. ער פלעגט זיין באַשעפטיקט אין דער חברה חסד של אמת (חברה קדישא) און אויך ביי חברה תהילים. ווען איך בין אַלט געווען 8 אָדער 9 יאָר, לערנענדיק אין חדר ביי אַ מלמד, וואָס האָט געוווינט אין שכנות מיט ישראל וועלוואַס דעם שוסטער, פלעגט זיין ווייב ביי אים זיך בעטן: „ישראל זעץ זיך אַוועק און מאַך די נאַפראַוועקע פון די שיך, דער מענטש דאַרף באַלד קומען און געבן די 30 גראָשן, וועל איך קאָנען גיין קויפן אַ ברויט". און ער, אַ גוטמוטיקער, האָט איר געענטפערט: „גלייך, אָט שוין". און ווי נאָר ר׳האָט אָנגעטאָן דעם שוסטער־פאַרטעך, איז פלוצלינג געקומען אַ שליח פון דער חברה קדישא און אים געמאָלדן, אַז ס׳איז דאָ אַ מת אין שטאָט. האָט ער אויסגעטאָן דעם פאַרטעך און אַוועק זיך באַשעפטיקן מיט דעם מת. ווער מיר לאָטע, וואָס מיר ברויט. „אַז מען עסט נישט אַ טאָג — איז וואָס? אַ ייד דאַרף פאַסטן צוויי מאָל אין וואָך. זענען דאָך פאַראַן אין שטעטל יידן, וואָס אויסער שבת, ווען מ׳טאָר נישט פאַסטן, פאַסטן זיי כמעט אַ גאַנצע וואָך. אַ ייד דאַרף זאָרגן און טראַכטן וועגן עפּעס העכערס, אָנגרייטן זיך מצוות אויף עולם הבא".

יעדן שבת פאַרטאָג פלעגט ער אויפשטיין גאַנץ פרי, נעמען מיט זיך צוויי טשיי־ניקעס מיט טיי, אַז זיינע חברים די תהילים־יידן וועלן קומען זאָגן תהילים, זאָלן זיי זיך דערוואַרעמען מיט הייסע טיי. סיי זומער, סיי ווינטער איז אויך דאָס געווען זיין מצווה. אַז איך בין עלטער געוואָרן און נאָכגעפאָלגט זיינע מעשים טובים, פלעג איך זיך אַליין פרעגן: ווי נעמט זיך צו אַזאַ אויסגעדאַרטן גוף אַזוי פיל ענערגיע און ווילן צו טאָן די אַלע זאַכן? איך גלייב, אַז אויב עס זענען דאָ ל״ו צדיקים, איז ער אוודאי געווען איינער פון זיי. זאָל געבענטשט זיין אייביק זיין אָנדענק!

מען האָט אים גערופן אין שטאָט לייבוש באַגער דער גלעזער. עטוואָס העכער פון מיטלוווּקס, מיט אַ קיילעכיקן פּנים און פינקלדיקע אויגן. אַ פריילעכער, מיט אַ פעסטן קול. אַ קליין, געל בערדל, וואָס איז שוין געווען געמישט מיט ווייסע האָר. גערעכנט זיך אַלס סאָקאָלאָווער חסיד. ער פלעגט אָפט דאַווענען ביים רב פון שטאָט, ווייל דאָרט איז ער געווען אַ שליח ציבור, וואָס ער האָט זייער ליב געהאַט. אַ גאַנצע וואָך אַרויסגעפאָרן אויף די דערפער, כדי אַריינצושטעלן שויבן. דאָס איז געווען זיין פרנסה. פון שבת צו שבת געקומען אַהיים. ער האָט געהאַט דריי טעכטער, וואָס וואָלטן שוין באַדאַרפט שטיין אונטער דער חופה. נאָר ער, ווי זיין שטייגער, פלעגט ענטפערן: „קינדערלעך, איר וועט נאָך זען ווי מען וועט ביי מיר אין לאָדן קלאַפּן

און פרעגן — לייבוש, האָסט נאָך אַ טאָכטער?" נאָך פאַר דעם קריג האָבן אַלע חתונה געהאַט.

אַזוי ווי ער איז געווען אַ חבר אין דער חברה תהילים, מיט יידן וואָס אַ גאַנצע וואָך זענען זיי פאַריאָגט מיט שווערער מי וועגן פרנסה, און די איינציקע נאַכט וואָס מען קאָן זיך אויסשלאָפן איז פרייטיק — האָט טאַקע לייבוש מורא געהאַט, אַז זיי קאָנען, חלילה, פאַרשלאָפן פאַרטאָג צום תהילים. האָט ער גענומען אויף זיך די שווערע אויפגאַבע, אָבער גרויסע מצווה, אויפצוּוועקן זיינע יידן צום תהילים. יעדן שבת פאַרטאָג, נאָך אין די פינצטערע ווינטער-נעכט, פלעגט ער אַרומגיין אין אַלע געסלעך פון שטאָט און אויסרופן מיט זיין אַנגענעמער שטימע: „יידעלעך, יידעלעך, שטייט אויף צו עבודת הבורא, שטייט אויף צו תהילים".

אַזעלכע און אַנדערע געשטאַלטן, האָט פאַרמאָגט אונדזער שטעטל, נאָר ווער איז דען אומשטאַנד זיי אַלע צו באַשרייבן? כ׳וועל דערמאָנער נאָך אַ פּאָר נעמען, ווי אונדזער נאָענטסטער שכן ר׳ שלמה מאַגעזעס, אַ הויכער דאַרער ייד, מיט אַ שוואַרץ שפּיציק בערדל, פון די אַנגעזעענע גערער חסידים, אַ בן-תורה. ווען ער האָט נאָר געהאַט צייט, איז ער געזעסן ביי דער גמרא. געהאַט אַ שניט-קראָם, אַ בעל-צדקה. אַ שטיק צייט געווען דער פאַרשטייער פון דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָטראָט.

אַ ביסל ווייטער — די ברידער אַבאַרבאַנעל. ירחמיאל און אַלטער גיטעס. פאַר־מאָגט די שענסטע מויער אין שטאָט, ווו ס׳זענען געווען געשעפטן פוןביידע ברידער: איינער אַ שפּייז-געשעפט, דער צווייטער — פון שניט. געלעבט צוזאַמען מיט קינדער, איידעמס און אייניקלעך. פון די עלטסטע און ערשטע בעלי-בתים אין שטאָט.

אויך ר׳ יחיאל אהרונס צוקערמאַן, וואָס האָט געהאַט אַן אייזן-געוועלב. פון די לומדים צווישן די גערער חסידים. דער גרעסטער בעל-תפילה פונעם שטיבל. מ׳קאָן זאָגן — פונעם גאַנצן שטעטל. מיר דערמאָנט זיך, אַז גערער חסידים זענען געווען ווייט פון ציוניזם. אָבער פּלוצלינג, דורך אַ צופאַל, זענען מיר געפאָרן צוזאַמען פון לעווערטאָוו; איך פון רבין און ער, וואָס האָט איינגעקויפט אַ ביסל סחורה פאַרן געשעפט. אַז מען פאָרט אַ פּאָר שעה, ווילט זיך עפּעס שמועסן. האָט ער אָנגעהויבן דערציילן אַ ביסל פון זיין פערזאָן. דערוויסנדיק זיך, אַז איך שטאַם פון אַ מזרחי־שטוב, האָט ער מיר פאַרטרויט וועגן ציוניסטישער ליטעראַטור און אַפילו אויפגעזונגען דאָס באַוווּסטע ליד פון אביגדור המאירי „מעל פסגת הר הצופים, שלום לך ירושלים". אַזוי האָט געלעבט ר׳ ירחמיאל אהרונס.

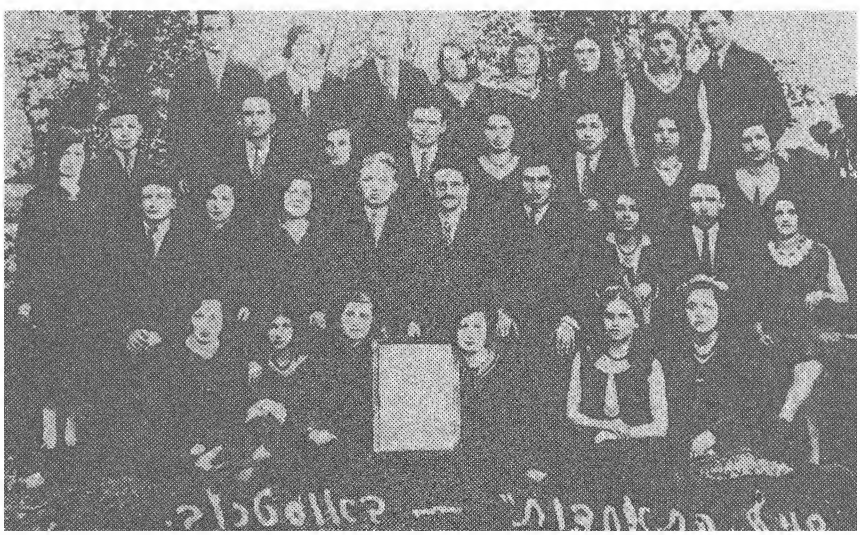
אַ ביסל ווייטער, ביים סוף פון דער לובלינער גאַס, האָט געוווינט די באַוווּסטע משפּחה שפּירא. דער ראש פון דער משפּחה, ר׳ משה הירש, איז געווען אַ הויכער ייד

מיט אַ פּאַטריאַרכאַלישן אויסזען. ווען ער פלעגט גיין אין גאַס מיטן שטעקן, האָט ער צו זיך אַרויסגערופן כבוד. לאַנגיאַריקער דאַזאַר אין שטאָט.

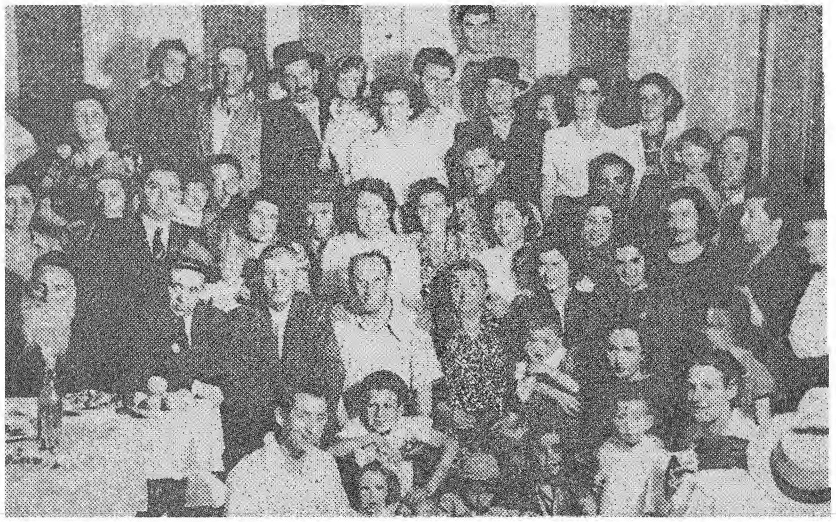
אַזוי אויך — מיין חבר דוד׳ס פאָטער ר׳ אהרון לייב קערשנבוים, דער גרעסטער עילוי פון שטאָט. מ׳האָט אים געוואָלט אויפנעמען אַלס רב פון שטאָט, אָבער אים איז געווען ליבערשט צו זיין אַ קליינער סוחר, ווי אַ גרויסער רב, כדי נישט מאַכן פון זיין למדנות קיין פרנסה. געווען אַ סאָקאָלאָווער חסיד, יעדן שבת געלערנט אַ שיעור פאַרן דאַווענען. זיין שאַרפער מוח האָט אים נישט געשטערט אויך צו שמועסן און זיך פאַרטיפן אין וועלט־פּראָבלעמען.

לײדער, די מעשים טובים פון ישראל ווּעלוואַס דער שוסטער, צי דאָס וועקן פון ר׳ לייבישן צום תהילים, ווי די תפילות פון ר׳ יחיאל אהרונס, אָדער דאָס לומדות פון ר׳ אהרון לייב, ווי דער שמע ישראל פון עמך — האָט דער רבונו של עולם נישט געהערט, ווען מ׳האָט זיי אין טרעבלינקע געפירט.

כבוד זייער אָנדענק!

סניף „התאחדות״ בשנות השלושים ● די „התאחדות״־אָרגאַניזאַציע אין די דרייסיקער יאָרן
The ”Hitachdut” branch in the 30s

אסיפת היסוד של ארגון יוצאי אוסטרוב בישראל, אצל משפחת גולדשטיין, בשנת 1952
גרונג־פֿאַרזאַמלונג פֿון דער אָסטראָווער לאַנדסמאַנשאַפֿט אין 1952, ביי דער משפחה גאָלדשטיין
Founding meeting of Ostrov Society in Israel, in the Goldstein home in 195

ועד יוצאי אוסטרוב עם בני־עיר מארצות־הברית
קאָמיטעט פֿון די אָסטראָווער מיט געסט פֿון אַמעריקע
Meeting with rellow former-Ostrovites from the United States

ח.

די לאנדסמאנשאפט

מיפגש עם יוצאי אוסטרוב מחו"ל בתל־אביב
צוזאמענטרעף מיט לאנדסלייט פון אויסלאנד אין תל־אביב
Meeting with former-Ostrovites from abroad, in Tel-Aviv

קבלת פנים לאורחים מבראזיל. המברך : אברהם פיירשטיין
אויפנאמע פאר געסט פון בראזיל, וועלכע עס באגריסט אברהם פייערשטיין
Reception for guests from Brazil ; Greetings : Avraham Feierstein

די אָסטראָווער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל

יעקב ליבהאַבער / תל־אביב

א

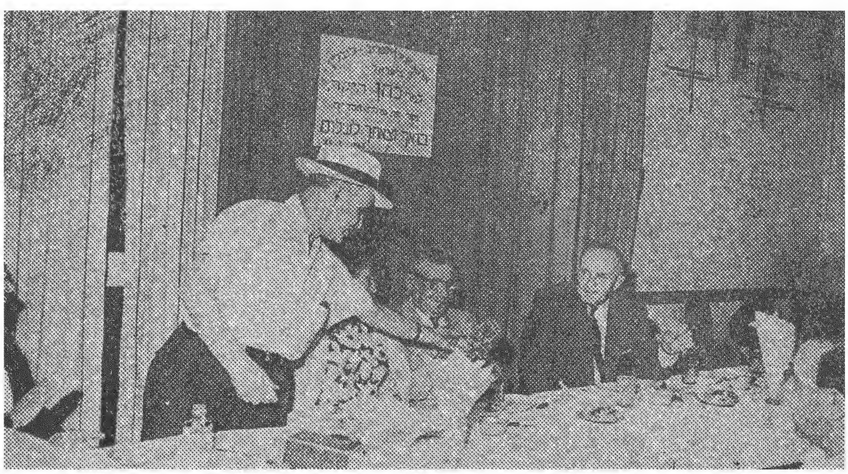
אין יאָר 1947, 2 יאָר נאָך דעם גרויסן חורבן פון פּוילישן ידנטום, וועלכער האָט אויך נישט אויסגעמיטן אונדזער שטעטל אָסטראָווע, האָבן איך, מיין פרוי און קינד זיך געפונען אין באַד־רייכענהאַל, דייטשלאַנד, ווו ס'האָבן זיך קאָנצענטרירט פיל יידן פון דער שארית הפליטה אין אייראָפּע, וואָס האָבן געוואַרט אויף אויסוואַנדערונגס־מעגלעכקייטן אין פאַרשידענע לענדער. גרויס איז געווען מיין איבעראַשונג, ווען כ'האָב אין יענער דייטשישער שטאָט געטראָפן אונדזער בן־עיר לייבל אלקון ז״ל, וואָס האָט זיך באַטייליקט אין אַ קאָנפערענץ פון הפועל המזרחי. פרייד און טרויער האָבן באַגלייט אונדזער רירנדיקן צוזאַמענטרעף, ווייל מיר האָבן כמעט נישט געטראָפן קיין לעבן געבליבענע יידן פון אָסטראָווע — און יעדע באַגעגעניש מיט אַ היימישן ייד האָט דעמאָלט גערירט ביז טרערן.

אויף יענעם צוזאַמענטרעף האָבן מיר ביידע דעצידירט, אַז דער ווייטערדיקער וועג פאַר אונדז, איז נאָר ארץ־ישראל. לייבל האָט נישט אויפגעהערט מיך צוצוריידן, אַז דאָס איינציקע אָרט אונדזערס דאַרף זיין די יידישע מדינה, וואָס שוין דעמאָלט האָט מען אין די פּליטים־לאַגערן גערעדט וועגן איר אַנטשטייונג אין דער נאָענטסטער צייט. אויך איך בין מיט אים געווען מסכים, אַז נאָך דעם גרויסן אומגליק וואָס האָט געטראָפן אונדזער פאָלק, דאַרפן פאַרווישט ווערן די אַמאָליקע אידעאָלאָגישע אונטערשידן און נאָך דער שואה איז וויכטיק צו באַזעצן זיך אין ידישן לאַנד.

דעריבער איז ווידער אַמאָל גרויס געווען אונדזער פרייד, ווען מיר האָבן אין יאָר 1949 זיך געטראָפן אויף איינער פון די תל־אביבער גאַסן — און פון דעמאָלט האָט זיך צווישן אונדז איינגעשטעלט אַ פריינדשאַפט, וועלכע האָט אָנגעהאַלטן ביז זיין לעצטן אָטעם־צוג. מיר זענען אַפילו געוואָרן שכנים און זיך צונויפגערעדט, אַז ס'איז דורכאויס נייטיק און וויכטיק צו שאַפן אַן אָרגאַניזאַציע פון אונדזערע לאַנדסלייט, כדי זיך קעגנזייטיק העלפן, באַזונדערס די נייע עולים, וואָס האָבן אָנגעהויבן קומען אין לאַנד. מיר האָבן זיך געוואָנדן צו אונדזער חשובן לאַנדסמאַן אַברהמטשע פייערשטיין, אַ לאַנגיאָריקער תושב אין לאַנד, וואָס האָט זייער פּאָזיטיוו זיך אָפּגערופן אויף אונדזער ווענדונג און מסכים געווען צו שטעלן זיך בראש פון דער געשאַפענער לאַנדסמאַנשאַפט־אָרגאַניזאַציע, וואָס ער טוט ביזן הייַנטיקן טאָג מיט גרויס דערפאָלג.

מסיבת בר־מצווה אצל משפחת רושנייבסקי, בהשתתפות יוצאי אוסטרוב בישראל
בר־מצווה פייערונג ביי דער משפחה רושניעווסקי מיטן אָנטייל פון אָסטראָווער יידן אין ישראל
At the Roshneivsky home; Ostrovites guests at Bar-Mitzvah

קבלת פנים לעזריאל רוזן, התורם מארה״ב
אויפנאַמע פאַר עזריאל ראָזען, שפענדער פון די פאַראייניקטע שטאַטן
Reception for Azariel Rosen, U.S.A. donor

ב

די גרינדונג־פאַרזאַמלונג איז פאַרגעקומען אין תל־אביב, אין דער וווינונג פון יצחק גאָלדשטיין, אויף וועלכער מ'האָט אויסגעקליבן אַ קאָמיטעט: א. פייערשטיין, ל. אלקון, אַבאַרבאַנעל, מ. דומאַן און דער שרייבער פון די שורות. מ'האָט אויך באַשלאָסן צו שאַפן אַ גמילות חסדים קאַסע. אָבער געלט צו געבן הלוואות, אָדער שטיצע, איז נישט געווען. גראָד דעמאָלט האָט באַזוכט ישראל אונדזער לאַנדסמאַן פון אַמעריקע, חיים כהן, וואָס האָט דאָרט געלעבט אַ סך יאָרן. אויך אים איז שטאַרק געפעלן די אידעע פון אַ לאַנדסמאַנשאַפט און צוגעזאָגט, אַז ווי נאָר ער קומט צוריק קיין אַמעריקע, וועט ער אויפקלערן די אָסטראָווער יידן די וויכטיקייט פון דער אָרגאַניזאַציע. פאַרן אַוועקפאָרן, האָט ער אויך איבערגעלאָזט אַ באַדייטנדיקע סומע און מיר האָבן געקענט אָנהייבן פירן אונדזער טעטיקייט און אויך דערמעגלעכן דער הילפס־קאַסע אַרויסצוגעבן הלוואות, אין וועלכע מ'האָט זיך דעמאָלט אַזוי שטאַרק גענייטיקט. ס'איז נישט געווען קיין איין נייער עולה אַ לאַנדסמאַן, וואָס זאָל זיך האָבן געווענדעט נאָך הילף, ער זאָל זי נישט באַקומען. צומערשט — הונדערט פונט, וואָס איז בשעתו געווען אַ גרויסע סומע, שפּעטער — 200, 500 און אַפילו טויזנט פונט.

די דאָזיקע קעגנזייטיקע הילף האָט געשאַפן אַ געפיל פון משפּחהדיקייט און דערנענטערונג פון דער שארית הפליטה, וואָס האָט זיך באַזעצט אין דער ידישער מדינה. מיר האָבן באַשלאָסן — און אויך יעדעס יאָר אָפּגעהיטן — אַדורכצופירן דעם ערשטן טאָג נאָך סוכות די יערלעכע אַזכרה נאָך אונדזערע קדושים. מיר האָבן אויך באַשטימט, אַז יעדן חול המועד פסח זאָלן מיר זיך טרעפן אין אַ זאַל, ביי געדעקטע טישן און פאַרברענגען אין אַ היימישער סביבה און אַטמאָספער. גלייכצייטיק האָבן מיר געזאָרגט, אַז נויטבאַדערפטיקע פאַמיליעס, ספּעציעל איינזאַמע, עלטערע לאַנדסלייט, זאָלן באַקומען אַ חודשלעכע שטיצע און זיי געבן אַ געפיל, אַז עמעץ זאָרגט פאַר זיי.

ג

געווען אַ צייט, ווען מיר האָבן ערנסט געטראַכט וועגן אַ יזכור־בוך צו פאַראייביקן אונדזער קהילה. נאָר די ווענדונגען צו די לאַנדסלייט אין ישראל און אין די תפוצות האָט געהאַט אַ שוואַכן אָפּקלאַנג, די מענטשן האָט זיך נישט געגלוסט צו שרייבן, הגם מיר האָבן שטאַרק געוואָלט אַרויסברענגען דאָס קולטורעלע, רעליגיעזע, פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע לעבן אין דער אַלטער היים און אַרומיקע שטעטלעך, וועלכע זענען פאַרשניטן געוואָרן דורך די דייטשישע רוצחים. ס'איז אויך געווען אַ פּראָיעקט צו בויען אַן אייגן הויז („בית אָסטראָווע") אין תל־אביב, צי בלויז אַ זאַל פאַר

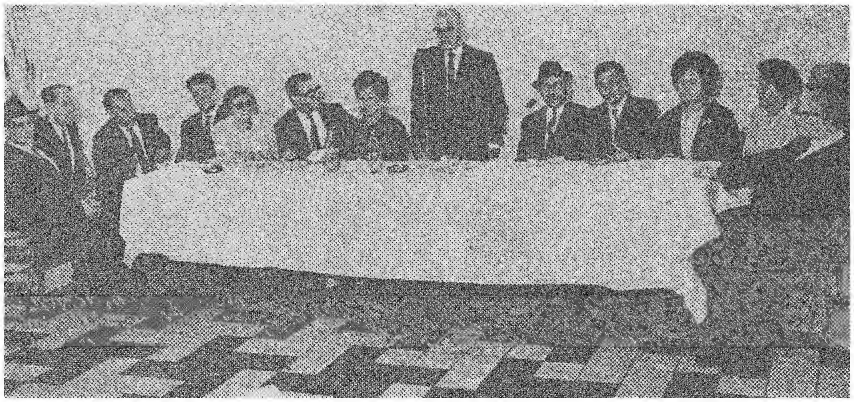
אונדזערע צוזאַמענטרעפן. נאָר די אַריינגעשיקטע געלט־סומען פון אויסלאַנד זענען נישט געווען גענוג. איז באַשלאָסן געוואָרן צו שפּענדן די סומע פון 10 טויזנט דאָלאַר פאַר פאָרשונגען אין מלוכהשן מעדיצינישן צענטער א״נ פון ד״ר שיבא אין תל־השומר (רמת־גן), וואָס וועט טראָגן דעם נאָמען פון די אָסטראָווער קדושים.

אין 1984 האָבן מיר אויפן בית הקברות אין חולון אויפגעשטעלט אַ מאָנומענט לזכר אונדזערע קדושים, וווּ יעדעס יאָר ווערט אדורכגעפירט דער יזכור־אַקט נאָך די אומגעקומענע יידן פון שטעטל. דאָס אויפשטעלן די מצבה איז געווען פאַרבונדן מיט גרויסע שוועריקייטן, וועלכע דער קאָמיטעט האָט גובר געווען.

מיט 3 יאָר צוריק האָבן בראָניע און מישא עקהאוס פון מעלבורן, אויסטראַליע, באַנייט די איניציאַטיוו אַרויסצוגעבן אַן אָנדענק־בוך פאַר דער אָסטראָווער קהילה — און מיר מעגן נאָר זיין צופרידן, וואָס ווען די שורות ווערן געשריבן, געפינט זיך שוין דער ספר אין דרוק און דאַרף בקרוב דערשיינען מיט אַ רייכן, פאַרשידנאַרטיקן אינהאַלט מיט זכרונות פון אונדזערע בני־עיר פונעם שטעטלדיקן לעבן ביז דער שואה, בעת די מלחמה־יאָרן, ווי אויך נאָך דער באַפרייונג. פאַרשטייט זיך, אַז אין אַזאַ בוך זענען אויך פאַראַן עטלעכע צענדליק בילדער, וועלכע שפּיגלען אָפּ דאָס רייכע געזעלשאַפטלעכע לעבן אין אָסטראָווע.

מיטן צונויפזאַמלען און צוגרייטן די מאַטעריאַלן פאַרן בוך האָט זיך באַשעפטיקט אַ ספּעציעלער רעדאַקציע־קאָמיטעט פון אַברהמטשע פייערשטיין, יצחק גאָלדשטיין, יעקב ליבהאָבער, ד״ר איזידאָר לאָסט, עדינה אייכענבוים־אַלקון און דער רעדאַקטאָר פון בוך, דוד שטאָקפיש.

ווי לאַנג דאָס געזונט וועט דערמעגלעכן, וועלן מיר ווייטער אָנגיין מיט דער טעטיקייט לטובת אונדזערע אָסטראָווער יידן אין לאַנד און אין אויסלאַנד.

קבלת פנים לאורחים מחו"ל. המברך : אברהם פיירשטיין
אויפנאַמע פאַר געסט פון אויסלאַנד. אברהם פייערשטיין באַגריסט
Reception for guests from abroad ; Greetings : Avraham Feierstein

משפחת מנטל מארה"ב תרמה אמבולנס למגן דוד אדום
די משפחה מאַנטעל פון אַמעריקע האָט געשאָנקען אַן אַמבולאַנס פאַרן מגן דוד אדום
Mantel family from U.S.A. donates ambulance for Red Magen David

די לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל האָט אונדז אויפגענומען פריינטלעך

שלמה שאַפּיראָ

דעם 15טן מאַי 1961 בין איך און מיין משפּחה אָנגעקומען פון ריאָ־דע־זשאַנעיראָ אין חיפה'ער פּאָרט און גלייך זיך דערמאָנט, אַז ווען כ'בין אין די דרייסיקער יאָרן געקומען קיין בראַזיל, בין איך געווען פרעמד, עלנט, אָן אַ שפּראַך און מיטלען. איצט בין איך פון דאָרט אַרויסגעפאָרן, געזעגנט פון הונדערטער באַגלייטערס, פריינד און קרובים. אויך די בראַזיליאַנער שכנים, קריסטן, האָבן געלאָזט אַ טרער ביים געזעגענען זיך מיט אונדז. האָב איך פאַרגליכן מיין אָפּשייד פון פוילן, נאָך אַ סך יאָרן פון שווערער מי און פּראַצע, נישט געהאַט אויף קיין רייזע־הוצאות. ביים פּאָרט זענען געקומען אָפּוואַרטן די קינדער: טעכטער, איידעמס און אַ קוזינע פון ביאַליסטאָק.

אָט זענען מיר אין קיבוץ. אַ נייע וועלט, מיט אומבאַקאַנטע באַדינגונגען, אין אַ קליין שטיבל. דער קאָפּ איז נאָך פול מיט געשעפטן אין ריאָ, מיט מענטשן. און דאָ, אין קיבוץ — אויס געשעפטן, אויס עול. גאָרנישט. דאַרפסט נישט זאָרגן. טאַקע דערפאַר ליידט דער „עגאָיזם". מען לעבט איבער שווערע טעג און נעכט, מ'קאָן זיך נישט צופּאַסן צו דעם קאָלעקטיוון לעבן.

נאָך 9 חדשים זיין אין קיבוץ, באַשליסן מיר צו באַזעצן זיך אין תל־אביב. אונדזער קאַפּיטאַל דערלויבט נישט זיך איינצושאַפן סיי אַ וווינונג, סיי אַ געשעפט. מיר קויפן אַ דירה און אין דער דירה איינגעאָרדנט אַ מין פּרעס־מאַשין, די אַרבעט איז זייער שווער, מיר באַמיִען זיך צופרידנשטעלן די קונים מיט גוטער באַהאַנדלונג. איך לערן זיך אויס דאָס פאַך און ווער אַ „מומחה" צום פּרעסן העמדער. אויך מיין פרוי יהודית האָט געאַרבעט. איך וואָלט נישט געגלייבט, אַז מיר זאָלן זיך קאָנען צופּאַסן צו אַזאַ שווערער אַרבעט. אָבער מיר זענען צופרידן.

אין יאָר 1963 קומט צוריק אונדזער זון פון פּאַריז, ווו ער האָט שטודירט. ער איז דערשלאָגן פון אונדזערע אַרבעט — און וווינונג־באַדינגונגען. אין דער אַוויאַציע־אינדוסטריע האָט מען גראַד געזוכט אַן אינזשיניר — און ער איז געווען אַ פאַר־דינער און געבליבן מיט אונדז וווינען.

אַזוי האָבן מיר די זכיה צו זיין אין ישראל מיט אַלע קינדער, אָנגעזעענע פאַ־מיליעס, וואָס פאַרנעמען הויכע אַמטן.

די אָסטראָווער לאַנדסמאַנשאַפט האָט אונדז זייער וואַרעם אויפגענומען. אין יענער צייט האָט נאָך געלעבט איינער פון די גרינדערס, לייבל אַלקאַן ע״ה און שמואל אַבאַרבאַנעל ע״ה — טייערע חברים און מענטשן. איך בין אַ געווייסע צייט אויך געווען אינעם קאָמיטעט. איך האָב באַוווּנדערט אונדזער חבר אברהמטשע פייערשטיין, פון די גרינדערס פון דער לאַנדסמאַנשאַפט, וואָס איז טעטיק ביזן היינטיקן טאָג. היינט איז דאָס געבן אַ הלוואה נישט אַזוי לעבנסוויכטיק ווי אַמאָל, אָבער די ליי־ און שפּאָר־קאַסע איז געווען אַ מין „צעמענט״. איך אַליין האָב זיך באַדינט מיט הלוואות, ווען כ׳האָב געוווינט אין תל־אביב.

חוץ דעם איז דאָ אַן אַדרעס. ווען עס קומט אַן אָסטראָווער גאַסט פון אַמעריקע, פּאַריז, בראַזיל, אַרגענטינע, אויסטראַליע און אַנדערע ערטער, ווערט ער וואַרעם אויפגענומען און טרעפט זיך מיט אַלע לאַנדסלייט. דעם ערשטן טאָג נאָך סוכות, קומט פאַר די יערלעכע אזכרה נאָך דער פאַרשניטענער קהילה אָסטראָווע.

אַמעריקע האָט אין די פריִערדיקע יאָרן געשפּענדעט פיינע סומעס פאַר דער ליי־קאַסע. היינט זענען שוין געבליבן זייער ווייניק געבוירענע אָסטראָווער אין אַמעריקע. די בראַזיליאַנער אָסטראָווער קאָלאָניע איז נאָך ענג פאַרבונדן מיט די מענטשן, זיי שיקן אַריין צופרידנשטעלנדיקע סומעס. לײדער, וואָס אַ יאָר גייען לאַנדסלייט אוועק אין דער אייביקייט. דער יונגער דור איז שוין אָפּגעפרעמדט פון די עלטערנס לעבן און אָרטשאַפט.

די לעצטע 2 יאָר, האָט מען געווידמעט אויפצושטעלן אין ישראל אַ דענקמאָל נאָך די פאַרשניטענע קדושים אונדזערע. אַלע לאַנדסלייט האָבן זיך שנעל און וואַרעם אָפּגערופן פאַר דער אַקציע — אין ישראל, אַמעריקע, בראַזיל, אויסטראַליע, פּאַריז. אַ דאַנק דער שווערער מי און איבערגעגעבנקייט פון די פאַרוואַלטונג־מיטגלידער, בראש מיטן אַקטיוון פריינד אברהמטשע פייערשטיין, די פאַמיליע ליבהאָבער און אַנדערע, איז געלונגען אויפצושטעלן די מצבה.

דעם 24סטן מאַי 1983, איז באַשטימט געוואָרן די אַנטהילונג פון דער מצבה. צו דעם אַקט זענען געקומען כמעט אַלע היגע לאַנדסלייט, אויך אייניקע קינדער און משפּחות. די אזכרה האָט דורכגעפירט אַ חזן. וועגן חורבן אָסטראָווע האָבן גערעדט אברהמטשע פייערשטיין און יעקב ליבהאָבער. ווען איך בין געגאַנגען צו אונדזער מצבה, בין איך פאַרבײגעגאַנגען די אַלייע פון „שטעט־מצבות״. מיר זענען געוווינט צו מצבות נאָך יחידים, און דאָ — נאָך שטעט גרויסע און קליינע, באַקאַנטע, נאָענטע, אַמאָל לעבעדיקע, פולסירנדיקע. נאָר אַלץ איז פאַרשניטן געוואָרן...

אָט איז די אָסטראָווער מצבה צווישן אַנדערע „שטעט־מצבות״. אַ שטיינערנער

דענקמאָל. איך בין אָוועק אַ צעבראָכענער פון ווייטיק, פון די געדאַנקען און זכרונות פון די אַמאָליקע שטעטלעך בכלל און פון אונדזער שטעטל בפרט.

דער דענקמאָל איז אַ גרויסער אויפטו, אַן איבערבלייב פאַר דורות. אָבער די אמתע מצבה און אָנדענק זענען די לעבעדיקע מענטשן, סיי אין ישראל, סיי אין דער צעשפּרייטונג. די אָסטראָווער וואָס האָבן זיך געטראַטעוועט און געבליבן לעבן, פאַר־שעמען נישט די אומגעקומענע עלטערן און משפּחות. זיי זענען אָרנטלעכע, אַרבעט־זאַמע מענטשן. די אָסטראָווער וועלכע האָבן זיך באַזעצט אין ישראל פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה און די וואָס נאָכן חורבן, קאָנען זיך רימען מיט זייער אַרבעט און קאַמף פאַר אונדזער מדינה.

אונדזערע לאַנדסלייט אין בראַזיל

אין בראַזיל האָבן אָסטראָווער יידן אויפגעשטעלט משפּחות און זייערע קינדער זענען היינט דאָקטוירים, אינזשיניערן, לערערס, אַדוואָקאַטן, ריכטערס, פּאָליטיקערס. אַ טייל קינדער פון די אָסטראָווער אין בראַזיל האָבן אויך עולה געווען, ווי די משפּחה גאָלדשטיין מיט זייערע פינף קינדער; אהרון מרדכי רובינשטיינס טאָכטער איז אין חיפה; ישראל שטיגליצ׳ס זון; יעקב און שרה רובין (זאַראַבאַטשניק) און צוויי טעכ־טער; מיין שוועסטער ריילעס צוויי זין — איינער אין אַ קיבוץ, דער צווייטער אין דער אַוויאַציע־אינדוסטריע. איך, מיין פרוי און דריי קינדער. ס׳איז אויך געקומען פון אַמעריקע שלמה מעהר; פון רוסלאַנד איז געקומען ד״ר איזידאָר לאַסט, טאָקע אַ זון פון ד״ר לאַסט, מיט אַ פרוי און זון. ער איז געבוירן אין שטעטל. די לאַנדסמאַנשאַפט האָט זיי אַלע זייער וואַרעם אויפגענומען.

אין בראַזיל האָבן די אָסטראָווער זיך גוט איינגעאָרדנט. די קינדער, ווי געזאָגט, אַלע וויסנשאַפטלער. לײדער, אַ טייל פאַמיליעס האָבן באַצאָלט אַ טייערן פרייז צוליב דער אַסימילאַציע. און די געפאַר פאַרשטאַרקט זיך כסדר און רייסט אָוועק טייערע קינדער פונעם פאָלק. נאָר עס טרעפט אויך, ווען דער „צווייטער צד" גייט אַריבער צו יידן.

איך דערמאָן דעם נישט־דערפרייענדיקן פאַקט וועגן אַסימילאַציע, וואָס איז לײדער, פאַרשפּרייט אין אַלע לענדער. ס׳איז אַן אַלגעמיינע יידישע טראַגעדיע און די אָסטראָ־ווער זענען נישט קיין אויסנאַם. אָבער אין אַלגעמיין האָט אונדזער דור, ווי דער נייער דור, נישט פאַרשעמט אונדזערע אבות.

מיט אָסטראָווער משפחות אין בראַזיל און אין ישראל

יהודית קאַגוט־שפּיראָ / קיבוץ ברור־חיל

הגם איך בין קיינמאָל נישט געווען אין אָסטראָווע, פיל איך זיך שטאַרק פאַרבונדן מיט די לאַנדסלייט און וויל טאַקע פאַרצייכענען פאַרן יזכור־בוך אייניקע עפּיזאָדן פון אונדזערע צוזאַמענטרעפן און צוזאַמענלעבן. אַליין אַ געבוירענע אין אַ קליין שטעטל אין וואָלין, אין אַ היים אַרומגערינגלט מיט ליבע עלטערן און משפּחה, אין אַ סביבה פון פריינד און באַקאַנטע, בין איך אָבער אין יאָר 1930, מיטן עמיגרירן קיין בראַזיל, געוואָרן אָפּגעריסן פון דעם אַלעמען.

יענעם יאָר בין איך אָנגעקומען קיין ריאָ־דע־זשאַנעירא, צו מיינע ברידער קאַגוט, וואָס האָבן מיך אויפגענומען מיט אַ סך ליבשאַפט און פרייד. מיר האָט גאָרנישט געפעלט, נאָר די בענקשאַפט נאָך היימישקייט איז געווען גרויס. איך האָב אויך נישט געקענט די פּאָרטוגעזישע שפּראַך. בין איך אַריינגעטרעטן אין דער ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „התחיה" (שפּעטער — ביאַליק־ביבליאָטעק) און אויך אויסגעוויילט געוואָרן אין דער פאַרוואַלטונג. די נייע געזעלשאַפט האָט מיך אַרויסגענומען פון דער איינזאַמקייט. מיר האָבן זיך איינגעלעבט און גוט פאַרברענגט. צווישן די באַקאַנטע איז אויך געווען שלמה שאַפּירא, מיט וועמען איך האָב חתונה געהאַט אין יאָר 1932. מיר זענען איבערגעצאַנגען (?) ווינען אין דער געגנט מעיער, ווו שלמה האָט געאַרבעט און ווו ס'האָבן געוווינט פיל פון זיינע לאַנדסלייט. אַזוי אַרום בין איך געקומען אין קאָנטאַקט מיט יידן פון אָסטראָווע און אויך זיך פאַרבינדן מיט זיי. איך האָב אויך געפירט אַ בריוו־אויסטויש מיט שלמה'ס משפּחה, דער עיקר — מיט זיין פאָטער משה־הערש ז"ל.

אין זיין באַגריסונג־בריוו צו אונדזער חתונה, וועלכן מיר דערמאָנען גאַנץ אָפט, איז צווישן אַנדערע אויך געווען זיין באַדויער, וואָס ער האָט נישט געקענט פערזענלעך זיך באַטייליקן אין דער שמחה. האָט ער געטאָן, ווי זיין זיידע ר' ברוך משטוטשין זצ"ל: ווען זיינער אַ ברודער האָט חתונה געהאַט און ער האָט נישט געהאַט די מעג־לעכקייט צו זיין אָנוועזנד, האָט ער גענומען אַ שטול און זי אַוועקגעשטעלט אונטערן פרייען הימל, ווייל דער הימל נעמט אַרום דעם גאַנצן ערד־קיילעך — האָט ער אויך אים אַרומגענומען און פאַרזיכערט זיין אָנוועזנהייט. דאָס זעלבע האָט געטאָן ר' משה־

הערש שאַפּיראָ אין טאָג פון אונדזער חתונה... אינעם בריוו האָט ער נאָך צוגעגעבן, אַז דאָס עיקרדיקע אינעם משפּחה־לעבן איז די עקרת־בית, דעריבער זאָל איך פירן אַ יידישע און באַלעבאַטישע היים.

זיין ווונטש האָב איך זיך באַמיט אויסצופירן ווי אַמבעסטן. די שטוב איז געווען אַ יידישע. אונדזערע קינדער: ציפּורה, רחל און אהרון האָבן באַקומען אַ גוטע יידישע דערציִונג, באַזאַמען מיט אַ וועלטלעכן חינוך. אַלע זענען אין ישׂראל און דאָ אויפגעשטעלט שיינע פאַמיליעס, ברענגענדיק גרויס נוצן אונדזער פאָלק און דער מדינה. מיר גרויסן זיך מיט זיי, ווי מיט אונדזערע אייניקלעך.

מיין חלום איז געווען, אַז ווען די קינדער וועלן אונטערוואַקסן, וועלן מיר באַזוכן פּוילן און זיך פרייען מיט די עלטערן און משפּחה, ווי אויך זיך באַקענען מיט אָסטראָווע. נאָר דער אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט אַ סוף געמאַכט צו די אַלע פאַרלאַנגען און האָפענונגען.

אונדזער שטוב אין ריאָ־דע־זשאַנעיראָ איז געוואָרן דער צונויפטרעף־פּונקט פון כמעט אַלע לאַנדסלייט וואָס האָבן געוווינט אין דער דאָזיקער גרויסער, בראַזיליאַנער שטאָט: די משפּחה רובין, די ברידער שטיגליץ, די ברידער מילער, רובינשטיין, ווינאָגראַד, פריידע, דוד גאָלדפעלד, בהרב, די ברידער שאָפּ און אַנדערע. די אַלע האָבן דעמאָלט געהאָרעוועט שווער, כדי צו קאָנען אַראָפּברענגען די משפּחות פון פּוילן. ביי די אָפּטע, היימישע צוזאַמענטרעפן, האָט מען אַ סך גערעדט פון דער אַרבעט, פון די בריוו וועלכע מ׳האָט באַקומען פון דער אַלטער היים, מ׳האָט דערמאָנט מיט בענקשאַפט דאָס לעבן אין שטעטל, ווי אַזוי מ׳האָט געשאַפן די ביבליאָטעק, ווי ס׳האָט אויסגעזען דער דראַמאַטישער קרייז מיט זיינע פאָרשטעלונגען — און דערביי האָט מען געזונגען היימישע לידער. מ׳האָט נישט אויפגעהערט ריידן וועגן די פאַרוויילונגען, שפּאַצירן און ליבעס, וואָס נישט אַלע מאָל האָבן זיי זיך פאַרענדיקט צום גוטן, דער עיקר — צוליב מאַטעריעלע סיבות. די יוגנט האָט געשטרעבט צו פאַרלאָזן דאָס שטעטל און געוואָלט זיך אויסלעבן אין גרויסע שטעט, און קודם כל — אין דער גרויסער וועלט. מיט דער צייט האָט מען זיך פאַראייניקט מיט די צעטיילטע משפּחות, דעמאָלט האָבן די באַגעגענישן שוין אָנגענומען אַ מער אָפיציעלן כאַראַקטער, מיט קעגנזייטיקע וויזיטן.

מיר האָבן זיך אויך געטראָפן ביי פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע אַרבעטן, ווי: וויצ״אָ, נעמ״ת, יידיש שול־וועזן. אין די תפוצות דאַרף מען זיכערן די עקזיסטענץ פון אַ יידישער שול, אויסגעפונען לערערס וואָס זאָלן קענען די לאַנד־שפּראַך, ווי אויך העברעיש און יידיש. אָרגאַניזירט מען פאַרשידענע אונטערנעמונגען, פאַר וועלכע

עס ווערן אריינגעצויגן וואָס מערער טוערס. ביי דער געלעגנהייט וויל איך דערמאָנען יאַנקל מיליער ע״ה, וואָס האָט אווקגעגעבן אַ סך צייט און כוחות אויפצוהאַלטן די ביאַליק־שול און דער חיים ווייצמאַן צענטער אין מעיער, ריאָ־דע־זשאַנעירא. אויך רוחמה שטיגליץ ע״ה און שרה רובין האָבן מיט אַ סך גוטן ווילן צוגעהאָלפן אין דער אַרבעט.

✶

אונדזער משפחה האָט זיך אויסגעברייטערט: יוחנן, דבורה ע״ה, אליו, וואָס האָט געוווינט מיט אונדז, ביז ר׳האָט חתונה געהאַט מיט דער שיינער און געראָטענער רותי. אליו איז תמיד געווען דער ראש המדברים, נאָר מיט אינהאַלט און חכמה. ווי נאָר ר׳איז געקומען קיין בראַזיל, איז ער געוואָרן גוזעלשאַפטלעך אַקטיוו, מיטגעשפּילט אין טעאַטער ביי דער שלום עליכם ביבליאָטעק. מיט ביילעס אַקומען קיין בראַזיל, וואָס האָט חתונה געהאַט מיט יששכר וואַרשאַווסקי, איז די משפחה געוואָרן באַריי־כערט. הגם יששכר האָט סימפּאַטיזירט מיטן קאָמוניזם, נישט געוואָלט הערן פון ציוניזם און ארץ־ישראל, זענען זיינע צוויי זין אין ישראל; אפרים — אין קיבוץ, און חיים — אַ פיזיקער.

מיטן אָנקומען קיין בראַזיל פון אסתר׳ן און ישראלטשיק, וואָס זענען ניצול גע־וואָרן פונעם היטלעריסטישן גיהנום, האָט אונדזער משפחה זיך אויסגעברייטערט. ישראלטשיק ז״ל האָט ליב געהאַט זיצונגען און קאָנפערענצן, אין וועלכע ר׳האָט גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל. ער האָט אַ סך געלייענט, געווען אַ ליבלעכער מענטש, געטרייער מאַן און איבערגעגעבענער פאָטער. די אַלע וואָס האָבן אים געקענט, דער־מאָנען תמיד זיין נאָמען מיט גרויס אַכטונג און כבוד.

ביי יעדן צוזאַמענטרעף פון די לאַנדסלייט, איז שלמה שאַפּירא געווען דער פּוסק אחרון. אַלע האָבן זיך צוגעהערט צו זיין מיינונג און זיך באַצויגן צו אים מיט גרויס דרך־ארץ. מ׳האָט נאָך געדענקט, אַז אין אָסטראָווע האָט ער מיט גרויס מי אויפגע־שטעלט די יוגנט־באַוועגונג, גראָד אין אַ צייט פון פאַרשאַרפטע דיסקוסיעס צווישן די קינדער און עלטערן, וואָס האָבן געפּאָדערט צו גיין אין זייערע דרכים.

אין יאָר 1958, ווען איך בין געקומען קיין ישראל צו דער חתונה פון אונדזער יונגע טאָכטער רחל מיט יונה בר־אורין, האָבן די לאַנדסלייט אונדז אויפגענומען מיט אַ סך וואַרעמקייט און פריינטלעכקייט. אַ דאַנק אַזאַ באַציונג, האָבן מיר זיך נישט געפילט פאַראיינזאַמט.

אין יאָר 1962 האָבן מיר עולה געווען קיין ישראל. די ערשטע 10 יאָר געוווינט אין תל־אביב, דערנאָך איבערגעגאַנגען וווינען אין קיבוץ ברור־חיל, ווו ס׳געפינט זיך

אונדזער עלטסטע טאָכטער ציפּורה מיט איר מאַן דוד פיינגעלערנט. מיר וועלן נישט פאַרגעסן די האַרציקע הכנסת־אורחים אין דער נייער היים. אַ באַזונדערן אינטערעס האָבן אונדז אַרויסגעוויזן די משפחות אַלקון, שלמה מעיער, פיינשטיין, פייערשטיין, אַבאַרבאַנעל, גאָלדשטיין, רושניעווסקי, ליבהאָבער און אַנדערע. זיי האָבן אונדז אָפּט באַזוכט און מיר זענען אַ סך מאָל געווען זייערע געסט. שלמה האָט מיט זיי געהאַט אַ בשותּפותדיקע שפּראַך, באַלד אויסגעוויילט געוואָרן אין דער פאַרוואַלטונג פון אָסטראָווער פאַריין אין ישראל און מיטגעהאָלפן אין דער טעטיקייט.

מסיבה לכבוד חיים כהן ז״ל, מייסד גמ״ח של יוצאי אוסטרוב בישראל

מסיבה לכבוד חיים כהן ז״ל, גרינדער פון דער גמילות חסדים קאַסע פון די אָסטראָווער

Party in honor of the late Chaim Cohen, founder of the Israel Ostrow Free Loan Society

אַסטראָווער יידן אין בראַזיל

אלי שאַפּיראָ

אין ווייטן ריאָ־דע־זשאַנעירא (בראַזיל), זיץ איך אַפּט מיט פאַרמאַכטע אויגן און דערזע מיין היים־שטעטל אַסטראָווע, ווו כ׳בין געבוירן און דערצויגן געוואָרן. ס׳קומען אויף אין זכרון היימישע גאַסן און געסלעך מיט זייערע געשטאַלטן. אין האַרצן דער־וועקן זיך לאַנג פאַרגעסענע טענער. כ׳דערמאָן זיך מעשיות און געשעענישן. כ׳האָב פאַרלאָזט פוילן אין 1932 און זיך באַזעצט אין ריאָ־דע־זשאַנעירא, ווו ס׳האָבן שוין געוווינט מיינע צוויי ברידער — שלמה און יוחנן ע״ה, מיט וועמענס פרוי און טעכטער איך בין געקומען קיין בראַזיל. דערפאַר זענען מיינע זכרונות וועגן אַסטראָווע בלויז ביז 1932.

די שווערע עקאָנאָמישע לאַגע אין פוילן, די אַנטיסעמיטישע העצע קעגן ידישע סוחרים, האַנטווערקער און אַרבעטער, וועלכע האָבן נישט געזען פאַר זיך קיין שום צוקונפט — האָבן געשטרעבט צו עמיגרירן אין אַנדערע לענדער צו זוכן פרנסה. בראַזיל איז נישט געווען אַזוי פּאָפּולער ווי אַרגענטינע, אַמעריקע, קאַנאַדע. די טויערן פון יענע לענדער זענען אָבער געווען געשלאָסן, דאַקעגן קיין בראַזיל איז געווען לייכט צו עמיגרירן. אויסער נאָענטע משפחה וועלכע האָט געקענט אַראָפּברענגען זייערע קרובים, האָט יעדער געשעפט אָדער פאַבריק געקענט אַרויסשיקן פּאַפּירן פאַר יעדן איינעם, אַז זיי נייטיקן זיך אין דעם עמיגראַנט און זיי גאַראַנטירן, אַז ער וועט נישט פאַלן קיינעם צו לאַסט.

די מערהייט אַסטראָווער עמיגראַציע האָט זיך קאָנצענטרירט אין ריאָ־דע־זשאַנעירא, אייניקע אין סאַן־פּאַולאָ, אָדער אין פּאָרטאָ־אַלעגרא. די אַלטע געזעלשאַפטלעכע טוערס האָבן דעמאָלט אַנטוויקלט אַ קולטורעלע און ווירטשאַפטלעכע טעטיקייט אויף אַ פיל ברייטערער באַזע ווי ביי זיך אין קליינעם שטעטל.

מיטן דערנענטערן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז די עמיגראַציע קיין בראַזיל — און ספּעציעל פאַר יידן — געשלאָסן געוואָרן. שפּעטער איז זי פאַר יידן צוריק פאַר־לייכטערט געוואָרן, נאָר מיט אַ טויפן־שיין (כלומרשט — געשמדט), וואָס זיי האָבן געקויפט אין איטאַליע און געטויסט דעם נאָמען. אין איטאַליע האָט באַלד נאָך דער מלחמה געבליט אַזאַ „אינדוסטריע".

*

דער ערשטער אָסטראָווער עמיגראַנט (אין 1929) קיין בראַזיל, איז געווען אַ געוויסער קאַפּטשיק (א. שטילער ?), פון פאַך אַ שוסטער. וועגן זיין פאָרן קיין בראַזיל האָט זיך דאָס שטעטל דערוווּסט, ווען ר'איז נאָך אַ קורצער צייט צוריק געקומען קיין אָסטראָווע. שפּעטער איז ער ווידער געפאָרן קיין בראַזיל, אָבער אין ריאָ־דע־זשאַנעירא האָט אים קיינער נישט געזען. מעגלעך, אַז ער איז געפאָרן אין אַן אַנדערער שטאָט. אין אַ צייט אַרום איז אָפּגעפאָרן קיכטשיק. קיינער אין שטעטל האָט נישט געוווּסט. מ'האָט דערציילט, אַז ער האָט געקויפט אַ פאַבריק פון בייטלען. דערנאָך איז ער פון בראַזיל געפאָרן קיין מעקסיקע. פון אָסטראָווע קומען שפּעטער קיין בראַזיל אהרון מרדכי רובינשטיין, מאַניש זיידהאָפט און בערטשע טקאַטש. אַ קורצע צייט האָבן זיי געאַרבעט ביי זייער פאַך — רימערייַ, וואָס דער „דזשאָינט” און „האיאָס” האָבן פאַר זיי געשאַפן. די אַרבעט איז אָבער געווען אַ שווערע און ווייניק פאַרדינט. האָבן זיי זיך גענומען אַרבעטן „קליענטעלע”, וואָס כמעט אַלע יידישע עמיגראַנטן, געקומענע אין יענער צייט מיט ווייניק אָדער אָן קאַפּיטאַל, האָבן זיך פאַרנומען. מיט אַ ביסל קרעדיט און אַ ביסל אייגנס, האָט מען זיך אָנגעהויבן אַרויפאַרבעטן און אַראָפּברענגען די פאַמיליעס; אויך בחורים — די כלות. מ'האָט געמאַכט געשעפטן, איבערהויפּט ביי מעבל, ווייל דער איבערגאַנג איז געווען אַ לייכטער. נאָר אַלץ אויף דער באַזע פון קרעדיט. מ'האָט אָנגעהויבן קויפן אייגענע וווינונגען און אויך בויען אַפּאַרטאַמענטן פאַר געשעפטן, צו פאַרקויפן אָדער פאַרדינגען.

דערנאָך זענען אָפּגעפאָרן פון אָסטראָווע שלמה שאַפּירא און יוחנן שאַפּירא, דוד בייער און זיין שוואָגער שלמהלע שמירמאַן מיטן ברודער נח, וואָס זענען שפּעטער אָפּגעפאָרן קיין אַמעריקע צו זייער שוועסטער. שלמהלע שמירמאַן האָט פאַרלוירן זיין פרוי רויזע, אַ קורצע צייט פון איר אָנקומען קיין בראַזיל.

ס'איז אויך צו אונדז אָנגעקומען ישראל גאָלדשטיין פון פּאָרטאָ־אַלעגראַ. נאָכן אָפּזיין דאָ עטלעכע יאָר, איז ער אָפּגעפאָרן קיין ישראל און געוווינט אין קיבוץ ברור־חיל, ווו ר'איז נאָך אַ לענגערער קראַנקייט געשטאָרבן. די פאַמיליע געפינט זיך נאָך אין קיבוץ ביז היינט.

צווישן די ערשטע געקומענע אָסטראָווער קיין בראַזיל, זענען געווען די ברידער יאַנקאָלע און לייבל זאַראַבניק, וועלכע האָבן געטוישט דעם פאַמיליע־נאָמען אויף ראַבין. לייבל איז געשטאָרבן און יעקב וווינט היינט אין קיבוץ ברור־חיל. איין זון איז געבליבן אין ריאָ און דער צווייטער זון וווינט אין סאַן־פּאַולאָ. ס'זענען אויך געקומען די ברידער יעקב און נח מילער, שמחה און ישראל שטיגליץ, מענדל באַראַב, און לייבל און יוחנן ווינאַגראַד, וואָס האָט זיך געמאָלדן אַלס פרייוויליקער, ווען די פּוילישע גלות־רעגירונג

האָט מאָביליזירט אירע בירגער אין פּוילישן מיליטער. ער האָט זיך באַטייליקט אין די שלאַכטן, ווען די אַליאירטע אַרמייען האָבן געלאַנדעט אין פראַנקרייך.

ס'איז אויך געקומען קיין ריאָ חנינה זיידהאָפּט. פון יוחנן ווינאָגראַד האָט מען אַ לאַנגע צייט נישט געהערט, מ'האָט געמיינט אַז ער איז געפאַלן אין די שלאַכטן. שפּעטער האָט מען זיך דערוווּסט, אַז ער געפינט זיך אין לאַנד און דאָרט חתונה געהאַט צום צווייטן מאָל. דערנאָך געקומען אויף אַ וויזיט קיין ריאָ און געשטאָרבן אין לאָנדאָן.

שפּעטער זענען געקומען וועלוול זיידהאָפּט און יעקב שמואל גרינבערג, וועמענס פּאַפּירן זענען נישט געווען לויטן געזעץ. ביים אָנקומען אין פּאָרט, ווו מיר האָבן אים אָפּגעוואַרט, האָט מען אים נישט דערלויבט אַראָפּגיין פון דער שיף. ס'האָבן נישט געהאָלפן קיין אינטערווענצן און פּראָטעקציע. מ'האָט אים געהאַלטן אַרעסטירט אויף דער שיף, דערנאָך אים מיטגענומען ביז אַרגענטינע און שפּעטער צוריק געשיקט קיין אַסטראָווע, ווו ר'איז געבליבן וואַרטן ביז די שיפס-געזעלשאַפט האָט אויסגעבעסערט זיינע פּאַפּירן און דערמעגלעכט צו פאָרן נאָך בראַזיל. דערפאַר האָט מען אים גערופן „הין און צוריק"...

ס'איז אויך געקומען קיין בראַזיל אלי שאַפּירא. נאָך דער מלחמה זענען פון רוסלאַנד צוריק געקומען ישראלטשע זיידהאָפּט מיט דער פאַמיליע קיין פּוילן, דערנאָך זענען זיי אַריינגעפאָרן קיין דייטשלאַנד און דורך פאַריז אָנגעקומען קיין ריאָ.

אין סאַן-פּאַולאָ געפינען זיך די צוויי ברידער שאָף. דער דריטער איז געשטאָרבן. ס'איז אויך אָנגעקומען מיין שוועסטערביילע שאַפּירא און שיינדל זיידהאָפּט. אין 1942 דערוויסן מיר זיך פון גרויסן אומגליק וואָס האָט געטראָפן דאָס פּוילישע יידנטום, בתוכם אויך אונדזער שטעטל. מיר האָבן אָנגעהויבן זיך אָפטער צוזאַמענקומען, לייענען די בריוו פון דער היים און די פּרעסע און געזוכט וועגן ווי אַזוי און מיט וואָס צו העלפן. אָבער קיין שום וועג האָבן מיר נישט געפונען. מיר פלעגן זיך גוט אויסוויינען און פונאַנדערגיין.

ערשט אין 1945, נאָך דער מלחמה, געלונגט אונדז צו פאַרבינדן זיך מיט די ערשטע אַסטראָווער, וועלכע זענען צוריק געקומען קיין פּוילן, דייטשלאַנד און ישראל, וואָס בעטן הילף אין געלט און פּעקלעך. מיר באַמיִען זיך, ווי ווייט מעגלעך און לויט דער טראַדיציע פון די אַסטראָווער אין בראַזיל, צו דערפילן די ביטעס. הגם מיר זענען געווען ווייניק אין צאָל, האָט מען אַלע ביטעס באַפרידיקט. נישט געווען איינער, וואָס זאָל זיך נישט באַטייליקן, לויט זיינע מעגלעכקייטן, אין דער הילפס-אַקציע. אויך פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה האָבן די אַסטראָווער געשיקט הילף זייערע משפחות.

צום סוף וויל איך דערמאָנען אייניקע אַסטראָווער, וואָס זענען אין דער צייט אַוועק

אין דער אייביקייט: רויזע שמירמאַן, וועלוול זיידהאַפּט, כּאַרמע שטיגליץ, יוחנן און דבורה שאַפּיראַ, אהרון מרדכי און אַניטאַ רובינשטיין, דוד און גיטל רבקה בייער, חנינה זיידהאַפּט, יעקב מילער, ישראל זיידהאַפּט, פּעסע גרינבערג, לייבל זאַראַבניק, נח באַבער (אומגעקומען אין אַ וועג־קאַטאַסטראָפע). די אַלע זענען געווען איבער־נעגעבענע לאַנדסלייט. כבוד זייער אָנדענק!

יוצאי אוסטרוב בחתונת עדינה אלקון עב״ל יעקב אייכנבוים ז״ל, בשנת 1950
אַסטראָווער לאַנדסלייט אויף דער חתונה פון עדינה אלקון מיט יעקב אייכנבוים ז״ל אין 1950
Former Ostrovites at wedding of Adina Elkon and the late Yaakov Eichenboim, 1950

צו דער אַנטהילונג פון דער מצבה
לזכר די קדושים פון אָסטראָווע

מעכל עקהאוס / מעלבורן

מיט געבויגענע קעפּ שטייען מיר פאַר דעם מאָנומענט צום אָנדענק פון די אונדז גוט באַקאַנטע יידן פון שטעטל, וועמענס קברים זענען אומבאַקאַנט, ווייל זיי זענען אומגעקומען אין די קרעמאַטאָריעס פון טרעבלינקע און מיידאַנעק.

אָסטראָווע — אַזוי האָסטו געהייסן און מיט דיין נאָמען זענען פאַרבונדן אונדזערע קינדער־ און יוגנט־יאָרן, מיט די שיינע טרוימען פאַר אַ בעסערן מאָרגן. מיר האָבן געחלומט נישט נאָר אויסצובעסערן דאָס לעבן אין שטעטל, נאָר אויך די גאַנצע וועלט. איך זע דיך איצט, מיין שטעטל, ווי דו שטייסט פאַר מיינע אויגן מיט אירע יידן — יונג און אַלט, טרויעריקע און פריילעכע, פאַרהאָרעוועטע און פאַריאָגטע; איך זע די שבתים און יום־טובים, די שווערע וואָכנס־טעג און שמחות ביי משפחות. ווו זייט איר אַלע אַוועקגעקומען? ווער האָט אייך פאַרביטן אויף דעם שטיין?

מיר ווייסן ווער עס זענען די רוצחים פון אונדזער פאָלק. דאָס זענען די דייטשן, וואָס האָבן זיך געלאָזט פאַרסמען פון דער היטלעריסטישער פּראָפּאַגאַנדע, צוגעטראַכט און אָדורכגעפירט דעם טויט־אורטייל איבער אונדז, יידן, בעת די וועלט האָט געשוויגן און דערלאָזט צו דעם שרעקלעכן אומגליק. אונטער דעם שטיין ליגט דעריבער נישט נאָר דאָס אַש פון אונדזערע עלטערן און נאָענטע מענטשן, נאָר אויך — אונדזערע טרוימען און האָפענונגען.

מיר האָבן לאַנג געוואַרט, ביז מ׳האָט געבראַכט אַהער, אויף ישראלדיקער ערד, דעם אַש פון אונדזערע קרבנות, כדי ווידער אַמאָל דערמאָנען זיך אַליין און אויך די גאַנצע וועלט, אַז מער טאָרן זיך נישט איבערחזרן אַזעלכע געוואַלט־אַקטן. וויפל מ׳זאָל נישט האָבן געשריבן און דערציילט וועגן דער מאַרטיראָלאָגיע פון אונדזער פאָלק, איז נאָך אַלץ נישט געוואָרן אַרויסגעברענגט דער גאַנצער גרויל און שוידער פון דעם אומקום. וויפל פּיין און ליידן האָבן אונדזערע יידן באַדאַרפט אויסשטיין, ביז דעם אומקום אין דער גאַזקאַמער, צי פון אַ מאַסן־עקזעקוציע ביי אָפענע גריבער. ס׳איז נאָך נישט איינגעשטילט געוואָרן דער וויי־געשריי פון די אומשולדיקע קרבנות, דאָך הערן זיך שטימען פון כלומרשטע געלערנטע און וויסנשאַפטלערס, וואָס ווילן אויפווייזן, אַז דער ציפער זעקס מיליאָן, ווי די טויט־לאַגערן און קרעמאַטאָריעס, זענען נישט

מער ווי אַ יידישע אויסטראַכטעניש... גלייך מיר האָבן נאָך אַלץ נישט אויסגעטרונקען דעם בעכער מיט גיפט, וועלכן די נאַציס האָבן אונדז דערלאַנגט, ביי דער מיטהילף פון אַנדערע פעלקער.

אויך אונדזער יידישע מדינה איז אַרומגערינגלט מיט שונאים און די אָפּטע מלחמות דערפירן דערצו, אַז דאָס לאַנד גייט אָפּ מיט בלוט און עס פאַלן אירע קינדער אויף די שלאַכטפעלדער. און פונקט ווי עס דרייען זיך אַרום אויף דער פריי נאָך טויזנטער קריגס-פאַרברעכער אומבאַשטראָפט, אַזוי אויך איז נישט פאַרשוווּנדן דער אַנטיסעמי־טיזם, פאַשיזם און נעאָ-נאַציזם אין אַ גאַנצע ריי לענדער.

דעריבער דאַרפן מיר אַלע זיין וואַכזאַם — מיר, יידן אין די תפוצות, ווי די יידן אין מדינת ישראל און אַלץ טאָן, אַז מער זאָלן אונדזער פאָלק נישט געשטעלט ווערן פאַר אַזעלכע געפאַרן. דער אַנטהילטער מאָנומענט לזכר די קדושים פון אָסטראָווע איז נישט נאָר אַ דערפילטע פליכט לגבי די טויטע, נאָר אויך אַ דערמאָנונג פאַר די לעבעדיקע !

ט.

נר תמיד

רשימת הקדושים

על אלה אנו בוכים ביחד עם כל קדושי ישראל, שנפלו על קידוש השם ע״י הרוצחים הגרמנים ימ״ש ועוזריהם.

זיי באוויינען מיר, צוזאמען מיט אלע קדושי ישראל, וואס זענען אומגעקומען אויף קידוש השם פון די דייטשישע רוצחים און זייערע מיטהעלפערס.

רשימת הקדושים הורכבה מזכרון לאחר 40 שנה. יתכן השמטות של שמות, לפיכך השארנו מקומות ריקים להשלים את החסר.

(הרשימה הורכבה ע״י **אברהם פיירשטיין**).

די רשימה פון די אומגעקומענע איז צונויפגעשטעלט געוואָרן פון זכרון, נאָך 40 יאָר. מעגלעך, אז געוויסע נעמען זענען פאַרגעסן געוואָרן, דעריבער האָבן מיר געלאָזן ליידיקע ערטער צו דערגאַנצן דעם פעלנדיקן נאָמען.

(די רשימה האָט צונויפגעשטעלט: **אברהם פייערשטיין**).

א

אַקס יידל, יהודה, חוה
אַקס נחמן און יוסף
אַקס מנוחה און עטל
אַקס יהושע (זיידע)
אַקס אברהם
אַקס ישעיהו, זיין פרוי און זון
אַקס שלמה יוסף
אַקס לייביש און פרוי דאַבע
אַקס פנחס און שוועסטער מרים
אַקס פרומעט, קיילע
אַקס פייגע, מרים מיטן מאַן און קינדער
אלקון חיה־איטע
אלקון שמשון און חנה
אלקון יוסף אריה, אלי און רייזל
אלקון יחיאל מאיר, פרוי אסתר רחל און קינדער

אבארבאנעל חיה, יצחק, שרה זלאַטע
אַקערמאַן הערשל און פרוי הינדע
אַקערמאַן פייגע, שמחה, עטל און קינד
אַקערמאַן זעליג, פרוי און קינדער
אַקערמאַן גאַדל, פרוי און קינדער
אַקערמאַן יוקל און פרוי אסתר
אַפּעלבוים סימאַ און מאַן
אַפּעלרויט משה
איבערקלייד און די גאַנצע משפחה
איידלמאַן ברוך, אברהם, לאה
איידלמאַן שמואל, קריינדל
איידלמאַן יהודה, יוספה און משפחות
אַרבוז עלקאַ, הערשל, גיטל, רבקה
אַרבוז באַשע און אברהם
אַליאש צמח און משחה
אַליאש זעליג, חוה און קינדער
אלי, דוד

איידלבערג מינדל, איטקע, יוסף
מיט זייער גרויסער משפחה

....

....

....

ב

בערקאָוויטש מאָריס און פעשע
בראָכשטיין ישראל
בראָכשטיין משה
בראָכשטיין איצל, שרה און קינדער
בראָכשטיין שלמה
בוכוואַלד פרידא, גיטל און קינדער
בורק יהושע, אביגדור
בורק עטל, זיין פרוי און קינדער
בורק יוסף, אשר, טעמע און משפחה
בורק חיים, הינדע
בייטל שלמה, דבורה, פייגע
בייטל מנוחה, מאַטל, יצחק
בובער און די גאַנצע משפחה
בירנבוים חנה, אריה און קינדער
בארב שמואל, לייבל און משפחה
בעקער יהודה לייב, זיין פרוי
און קינדער
ביאַלאָוויטש ישראל און מלכה
ביאַלאָוויטש משה, שמואל און אייזיק
ביאַלאָוויטש גיטל, האָדיס און באַשע
באַיער (די גאַנצע משפחה פון
אָסטראָווע און וולאָדאַווע)
בראָווערשטיין רייזל, שלמה, משה
בראָווערשטיין חיה, איר מאַן
און קינדער
בערמאַן משה, זיין פרוי רחל
און טאָכטער מלכה

....

....

....

ג

גרינץ מאיר
גרינץ חנה-פעסע
גרינץ יעקב, צבי און משה
גאָלדשטיין אליעזר און פרוי מאַכל
גאָלדשטיין שמואל, פייגע, מענדל,
דאָבע, הענע
גאָלדשטיין יעקב, זיין פרוי בינע
און קינדער
גערשטיין שמואל און פרוי מאַטל
גערשטיין אסתר גאָלדע
גערשטיין יאָסל, פרוי שיפרע
און קינדער
גאָלדפאַרב יצחק און פרוי
גרינבערג יוסף און פרוי פערל
גרינבערג אברהם, ישראל
גרינבערג גרשון, רייזל און קינדער:
ישעיהו, מינדל, איצל,
אסתר-מלכה
גרינבערג ברוך מרדכי
גרינבערג זרח
גרינבלאַט פראַדל, שבע, שרה, גיטל
גרינבלאַט חיים-ישראל, הערש מענדל
גרינבערג יוסף, פרוי מלכה
און טאָכטער בעלאַ
גערשטיין לייביש און פרוי
גערשטיין פרומעט
גערשטיין משה-יעקב און הינדע,
קינדער: יוסף שיפרה
גרינבערג פסח, דבורה, יהודית
גרינבערג שמחה, איצי און קינדער
גוטמאַן בערטשע און פרוי
גוטמאַן בערטשע און פרוי
גוטמאַן בונים, איטע
גרינבלאַט חיה, נתן
גרינבערג פעסל, חנה, רבקה
גרינץ שלמה און פרוי פערל-
יוכבד, טאָכטער חיה

גיווערצער און די גאַנצע משפּחה
גוטערמאַן צפורה, אריה, ברײַנדל
גוטערמאַן אסתר מלכה, איר מאַן
און קינדער
גוטערמאַן דוד, חיה לאה, משה
גוטערמאַן מינדל און קינדער
גרינבלאַט פראַדל, שבע, שרה
גרינבלאַט דינה, נטע
גרינבלאַט חיים ישראל
גרינבלאַט הערש מענדל
....
....
....

ד

דומאַן רבקה, רחל, ברוך מרדכי
דומאַן שײַנע, מרים, נתן, שרה מלכה
דומאַן בערל, חנה גאָלדע
דומאַן יעקב דוד, זײַן פרוי און קינדער
דומאַן יוסף, חנה, יונה און מוטער
יוספה
דומאַן חיים און פרוי מרים
דומאַן יצחק יוסף און גאָלדע
דומאַן אסתר מינדל
דומאַן פנחס הערש און משפּחות
דוד עלי, זײַן פרוי און צוויי קינדער
....
....

ה

הערשטיין און די גאַנצע משפּחה
העלניק איטע און איר מאַן ישעיהו
הובערמאַן און די גאַנצע משפּחה
האַמבורגער מאיר, שפּרינצע
און קינדער
....
....

ו

וואַרצמאַן יעקב, דבורה און קינדער
וואַסערמאַן אָשר, פרוי און קינדער
וואַסערמאַן יוסף, פרוי פּערל
און קינדער
ווינדער הערשל און פרוי קיילע
ווינדער אסתר רחל, הינדע
ווינדער משה בער
ווינדער אברהם
ווערטהיים אברהם יהודה און
פרוי פריידע
ווערטהיים הערשל, זײַן פרוי
און קינדער
ווערטהיים יוסף, שפּרינצע, סענדער
וואַסערמאַן דוד, רייזל
וואַסערמאַן שמואל ,יוסף, עוזר, פייגע
וואַסערמאַן הערשל, אליעזר, מאָטל
וואַסערמאַן יוסף, שרה, פּייוול
וואַסערמאַן אברהם און פרוי
וואַסערמאַן, פעסל, פּערל, שלמה
וואַסערמאַן שמחה, זײַן פרוי
און קינדער
וואַסערמאַן משה, פרוי גאָלדע און
טאָכטער שרה׳לע
ווײַנריב יום־טוב ליפּע און פרוי געלע
ווײַנריב יוסף אײַזיק און טובה בײַזל
ווײַנריב שאול זעליג, חיה תהילה
וואַסערמאַן שײַנדל, איר מאַן
און קינדער
ווײַסבאָרד אברהם, יוקל
ווײַסבאָרד לייבל, מנוחה
ווײַנטרויב יחיאל, שרה און קינדער
וואַסק יהושע, חיה פּערל
וואַסק דבורה, מיכאל
וואַלף, זײַן פרוי און קינדער
וואַסאַנג אײַזיק, צוותא און קינדער
ווינדער משה אהרון און פרוי צביה
ווינדער הערשל, יצחק, בנימין, דבורה

ווינאַגראַד פּיניע, דבורה
וויינבערג משה און משפחה

ז

זאַלץ חנה, יעקב, פייגע
זאַלץ שרה, בנימין, איטע
זאַקרוויטשיק אלתר און משפחה
זאַקרוויטשיק יעקב מיט צוויי קינדער
זאַקרוויטשיק לאה, אירע עלטערן און
שוועסטערן, ברידער און די
גאַנצע משפחה
זאַקרוויטשיק שלמה, רוזשקע
זאַנענשיין ליב (שו״ב) און פרוי
זאַנענשיין מאיר
זאַנענשיין מאיר
זיידהאַפּט יאַנטשי, שיינדל
זיידהאַפּט יוסף, אסתר און קינדער
זיידהאַפּט אסתר סימאַ, מאַניש
זיידהאַפּט באַשע, יעקב, יעקב, משה,
חנה
זיידהאַפּט און קינדער, שרה
און קינדער
זאַרובניק שמאי, מרים, מאַשע
זאַרובניק העני, ירוחם און קינדער
זאַרובניק אפרים, חנה און קינדער
זאַרובניק בעלאַ און מאַן אברהם
זאַרבוניק חיה און יעקב
זיידהאַפּט נתן און פרוי שיינדל
זיידהאַפּט אהרון, זלאַטע, פּערל
זיידהאַפּט זלמן און משפחה
זיידנהאַפּט אברהם, זרח, זלאַטע
זיידהאַפּט יהושע און פרוי טובה
זיידהאַפּט שמחה, מינדל, פייגע
זיידהאַפּט העניע און זיסל

זילבערשטיין דינה און מוטער
לאַדשאַסקי
זילבערקאַנט דוד, דינה, מאַטל
און משפחה
זילבערקאַנט מאַטל, פרוי און קינדער
זיידמאַן אהרון און משפחה

ט

טענעבוים הינדע, איר מאַן
און קינדער
טקאַטש יעקב, פרידאַ, גיטל
טקאַטש משה, מיכאל
טקאַטש יעקב, זיין פרוי פּערל לאה
און קינדער: רחל, יצחק
און משפחה
טונקלשוואַרץ מרדכי, מנוחה, יידל
טשעבוך און די גאַנצע משפחה
טאוב יעקב און משפחה
טוכשניידער וואָלף, די פרוי לאה
און קינדער
טוכשניידער משה, נתן, שרה, יוקל
טאַפּ יאַנקל, פרוי און צוויי טעכטער

ל

ליבהאַבער ישראל און משפחה
ליבהאַבער משה, לייבל, סימע
ליבהאַבער לייבל און סימע
ליבהאַבער שרה, ברוך, סילקע
ליבהאַבער פּערל מיטן מאַן ישראל
און משפחה
ליטעראַט מרדכי, חיים און משפחה

ליטעראַט יוסף, בנימין און משפּחה
ליטעראַט באַשע און משפּחה
ליטעראַט מנוחה און לאה
לעוו שבתאי
לעוו מנוחה לייבל און פעלקאַ
לעוו (בערגער) עטי און משפּחה
לעוו טובה, אסתר, אלי, זלאַטע
לעוו זעליג, פייגע און קינדער:
יצחק, ליבע
לאַנדער שמואל און קינדער
לאַנדער מלך און קינדער

....

....

מ

מאיר שמואל, זיידל און זיין פרוי פייגע
מאיר אליהו, וועלוול און זיין פרוי
מאיר נתן
מלאַטיק יעקב און פרוי אסתר
מאַנדעלסבערג-קניפּער אהרון, לייזער
מאַנדעלסבערג-קניפּער און פרוי
חיה שרה
מאַנדעלסבערג-קניפּער עטל, באַשע,
דינה, אברהם
מאַנדעלסבערג שמואל און פרוי שרה
מאַנדעלסבערג יאָסל, פרוי שיפרה
און קינדער
מינסק הערצל, זיין פרוי און קינדער
מינץ לייביש, מענדל, סילקע און יוסף
מאַנטאַל חנה און צביה
מאַגזוס שלמה
מאַגזוס רבקה, אביגדור, מענדל
מילער משה, דבורה, יהושע
מילער שרה, מאַשע, שמחה

....

....

....

נ

נעלקענבאום (הרב) ישראל, פייוול
נעלקענבאום אליעזר און צירל
ניישטעטער אליעזר און פרוי רבקה
ניישטעטער אסתר

....

....

....

ס

סאַבאַל נחמיה, פריידע, יהושע
סאַבאַל משה און משפּחה
סאַפּיר אברהם משה, רחל
סאַפּיר אהרון און משפּחה
סעגאַל אליעזר, זיין פרוי רבקה
און קינדער
סעגאַל ברוך
סקורניק שמחה און משפּחה
משה אשר
סאַבאַל פערל, יעקב, רחל און קינדער

....

....

....

ע

ערליכמאַן יוסף, בלומאַ און קינדער
עקהאַוס, פרוי אסתר-מרים
און קינדער
עקהאַוס דבורה-הינדע און מאַן
עקהאַוס מלכה-לאה, איר
מאַן און קינד
עקהאַוס שיע-יידל, גאָלדע,
חוה׳טשע, מענדל

....

....

....

פ

פייערשטיין פריידע באַשע
פייערשטיין מענדל, פרוי בת-שבע
און קינדער
פייערשטיין יהושע טוביה, גאָלדע
פייערשטיין משה, פייגע, שרה
פישמאַן יצחק
פישמאַן צילאַ
פישמאַן זאב
פישמאַן רחל
פישמאַן ישראל
פרייזינגער מאיר און פרוי חנה
פרייזינגער ביילע און אייזיק
פילוואַט איטשע מאיר און רחל
פילוואַט חיים און ישראל
פילוואַט, זיין פרוי און קינדער
פעלדמאַן שרה, יעקב, אברהם
פשעגורעק און קינדער: יוסף, רויזע,
חיים
פוליצער יחזקאל
פאַפּיער ישראל, חישע און קינדער
פינטשוק סוכער, מרים און קינדער
פינטשוק ליבע און קינדער מיט
אייניקלער
פריינד יעקב פייוול
פריינד חיה, פייוול, שלמה
פריינד מענדל, באַשע, יוכבד
פריינד חנה, רחל, מלכה, איטע
פריינד שרה און משפחה
פונדיק סוכער, פרוי מרים
און זיין קינדער

צ

צוקערמאַן יחיאל און משפחה
צוקערמאַן יהושע און פרוי מינדל
צוקערמאַן חוה און משפחה
צוקערמאַן ביילע און מאַן אהרון
צינגעל יהושע
צימערמאַן ישראל, נחמה, ברכה
צימערמאַן מאַבלע, חיה
צימערמאַן רפאל, סיין פּרון
און קינדער

ק

קאַמליט שלמה, זיין פרוי מנוחה
און משפחה
קאַרן יעקב, בונים, פרידאַ
קאַרן זיסל און קינדער
קאַרן יצחק, שרה און חוה
קאַרן חיים און רוזשקע
קאַרן יוסף חיים, פרוי חוה, קינד יצחק
קאַרן משה דוד און פרוי אסתר
קאַרן דינע און רחל
קאַרן ישראל און משפחה
קאַרן פנחס, שיינדל, פייגע
קאַרן איצל, רבקה, גאָדל
קאַרן יוסף און פרוי אסתר שושנה
קאַרן פייגע, יצחק, רחל
קאַרן לייבל, דינה, מרים מיכאל
קאַפּיץ יעקב, פרוי זלאַטע, טאָכטער
האָדעל און קינדער
קופערשמיד אליעזר, אברהם לייב
קופערשמיד גיטל, יוסף, סימע
קופערשמיד שמואל און קינדער
קופערשמיד יוסף, מינדל, לאה

קופערשמיד זרח, דינה און קינדער
קופערשמיד יוסף, מלכה און קינדער
קופערשמיד רבקה און לייבל
(פשעגורעק) און קינדער
קרעכטמאַן ישראל און פרוי רחל
קרעכטמאַן שלמה, מאַשי, חוה
קרעכטמאַן יקותיאל, פעסע, מנוחה
קרעכטמאַן מלכה, יעקב אפרים
קאַרן שיפרה און אירע עלטערן
קאַרן פסח, יהושע און משפחה
קאַרן שלמה און משפחה
קאַרן אהרון און פרוי יענטע
קאַרן שבתאי, חיה, זיסל, שיפרה
קאַמליט אהרון ישראל
קאַמליט בערטשע און משפחה
קאַמליט משה און משפחה
קאַמליט יונה, פראַדל און קינדער
קאַרטשיק אלתר
קאַרטשיק שמואל, פרוי און קינדער
קאַווע שמעלקע
קאַווע חנה
קאַווע שיפרע
קאַווע מלכה
קאַווע מאַטל
קאַווע ליבע
קאַליכשטיין אלימלך און זון פרץ
קאַרפ רייזל און משפחה

....

....

....

ר

ראַזנבוים ירחמיאל און פרוי אסתר
מיט 6 קינדער
ראַזנבוים אליעזר און פרוי חנה
מיט 4 קינדער
ריכטער רפאל, זיין פרוי און קינדער

ראַזמאַרין מאַטל, פרוי נעכע
און משפחה
ראַזמאַרין וועלוול, פייגאַלע
און משפחה
ראַזמאַרין אליעזר, פרוי פערל
און קינדער
ראַזמאַרין לייבל און פייגע
ראַזמאַרין אסתר, סימע, גיטל
ראַזמאַרין דוד מיט דער משפחה
און קינדער
ראַזמאַרין הערשל און פרוי דבורה
מיט די קינדער : דינה, רחל
ראַזמאַרין ישעיהו און פרוי שרה רחל
ראַזמאַרין אברהם, מינדל און קינדער
ראַזמאַרין זרח, אברהם, ביילע
און קינדער : אליעזר, ברכה
ראַזמאַרין משה, מיכאל, בינה
און קינדער
ראַזמאַרין ראובן, ריווע, חיה,
שיינדל און משפחה
ראַזמאַרין שיינדל, יוסף און משפחה
ראַזמאַרין משה, וועלוול און טאָכטער
ראַלניק שמואל און פרוי חוה
ראַלניק ישעיהו, איטע, גיטל
און משפחה
ראַג עטל, איר מאַן און קינדער
ריכטער רפאל, זיין פרוי און קינדער

....

....

....

ש

שניידער בנימין און פרוי רחל
שניידער הערשל און בערטשע
שניידער חנה, זלאַטע

שניידער גיטל, מנוחה, לאה
שניידער בערטשע און פרוי שרה
שניידער גאָדל, פּערל, געצל, רבקה
שטערן שבתאי
שפּיראָ משה צבי, חיה גיטל
שפּיראָ שמעלקי, באָשע און מאַן
שפּיראָ ברוך, זיין פרוי און משפּחה
שפּיראָ זושע און רחל, דינה
און איר מאַן
שפּיראָ אברהם ברוך און פרוי דרעזל
שניידער בנימין און פרוי רחל
שניידער חנה, הערש, ברוך, זלאַטע
שניידער מנוחה, ביילע, גיטל
און זייערע משפּחות

שפּערלינג אברהם
שמירמאַן שמואל
שטיגליץ מאיר און משפּחה
שטיגליץ הערשל
שטשופּאַק מנשה און פרוי גאָלדע
שטשופּאַק צביה, משה, פריידע
שטשופּאַק שמחה
שאַץ און די גאַנצע משפּחה

....

....

....

....

לזכרון עולם!

יצחק וחיה צ׳רנובבסקי
(לבית אברבנאל)

שניספו בשואה

המנציחים:
טובה אברבנאל־ברקמן

לזכר הורינו היקרים

ר' אריה־לייב וטובה־גיטל אלקון

שזכו להגיע לארץ

ולזכר בני המשפחה מצד אבי ז"ל, שניספו בשואה, בני־אוסטרובה:

סבתנו **חיה־איטה** וסבנו החורג **שלמה מגזס**

דודתנו **אסתר־רחל** ובעלה **יחיאל־מאיר** וילדיהם

דודנו **שמואל־שמשון**, אשתו **חנה** וילדיהם

יוסף־אריה, אלי, רייזל

דודנו **אביגדור ומנדל**

זכרם לא ימוש מלבנו

המנציחים:

עדינה איכנבוים (לבית אלקון)
ובני המשפחה

שמואל אלקון
ובני המשפחה

צום אייביקן אָנדענק פון אונדזערע טייערע עלטערן,
שוועסטער און ברידער:

מאיר און **חנה פרייזינגער,**
ברודער **אייזיק** און שוועסטער **באַלטשע;**

מיינע טייערע פעטערס און מומעס, אומגעקומען פון די
היטלעריסטישע מערדער:

פאַמיליע **פרייזינגער, אלי** און **אסתר**
מיט זייערע קינדער.

פאַמיליע **בערמאַן — נח** און **גיטל** מיט זייערע קינדער
מיט זייערע קינדער.

פאַמיליע קליינבערג **— נח** און **גיטל** מיט זייערע קינדער

פאַמיליע **אווערבוך — חיה** און **יאַנקל**
מיט זייערע קינדער.

פאַמיליע **ווערטהיים — הערשל, באַשע** און קינדער.

פאַמיליע **ערליך — יוסף־מאיר, בלימע** און קינדער.

פאַראייביקן די שוועסטערן:

פרידאַ גאָלדשטיין
שרה שטאַרקמאַן
פּאָלאַ רובינשטיין (פון דער היים פרייזינגער)

ישראל

צום אייביקן אָנדענק

די פאַמיליע גאָלדשטיין

פון רעכטס: גאָלדע פרייזינגע
גאָלדע עקהאוס, אסתר
ניישטעטער

שטייען פון רעכטס: דאָבע גאָלדשטיין
ז"ל, יצחק גאָלדשטיין, חיה וואָסק. זיצן:
שרה, העלאַ און אלי־חיים גאָלדשטיין.

מאָטל דומאָן

פאַראייביקן:

פרידאַ און יצחק גאָלדשטיין

צום אייביקן אָנדענק פון אונדזערע עלטערן, שוועסטער און ברידער אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים:

אליעזר און **מאַכלע גאָלדשטיין** מיט די קינדער:

דאָבע מיטן מאַן, שמואל, פייגע, מענדל

משה בערמאַן, פרוי **רחל** און טאָכטער,

העניע מיטן מאַן און דריי קינדער.

אונדזער פעטער **חיים גאָלדשטיין**, פרוי **שרה־דאָבע** מיט דריי קינדער.

יעקב און **בינה גאָלדשטיין** מיט צוויי קינדער.

וועלוול ווײַנבערג

יעקב בוכוואַלד

הערשל צינגעל

פאַראייביקן:

יצחק גאָלדשטיין, גבעתיים

שפרינצע ראַבעל (גאָלדשטיין),

לאָס־אַנזשעלעס

צום אָנדענק פון די לויטערע נשמות, וואָס זענען אומגעקומען
פון די דייטשישע מערדער און זייערע העלפערס —

דב שטיינהאָרן

גרשון גרינבערג

מינדל גרינבערג

ישעיהו גרינבערג

זרח גרינבערג

די עלטערן **רייזל** און **ישעיהו גרינבערג**, די ברידער **איצל, ברוך, מרדכי, זרח, ישעיהו.** שוועסטער: **אסתר־מלכה, מינדל.**
צום אָנדענק פון מיין מאַן **דב שטיינהאָרן** פון פּאַביאַניץ, לאַנג־יאָריקער מיטגליד פון אָסטראָווער קאָמיטעט אין ישראל.

פאַראייביקט: **זלאַטע גרינבערג־שטיינהאָרן**

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דעם ליכטיקן אָנדענק
פון מיינע עלטערן און ברידער,
וואָס זענען אומגעקומען על קידוש השם

טאַטע־מאַמע :

מרדכי און יושפה דומאַן

ברידער :

יאַנקל דומאַן,

יונה דומאַן

פאַראייביקט :

הענרי דומאַן

דענווער, פאַראייניקטע שטאַטן

נזכור לעד את יקירנו, שנרצחו ע״י הנאצים בשנות מלחמת העולם השניה ומקום קבורתם אינו ידוע —

אמנו **רבקה רחל דומן** ז״ל

אחינו: **ברוך מרדכי** ז״ל
נתן ז״ל
ברל ז״ל

אחיותנו: **שיינה־מרים** ז״ל
שרה־מלכה ז״ל
חנה־גולדה ז״ל

נזכור את דודנו היקרים שלא נותר נצר למשפחותיהם:

אחי אבינו **יעקב דוד דומן** ז״ל ומשפחתו.
אחות אבינו **מאַטל גרינשטיין**, בעלה **שמואל**
ובנותיהם **אסתר וגולדה**.
אחי אבינו **יוסף דומן**, רעייתו וארבעת בנותיהם.
אחי אמנו **נתן ושיינדל זיידהפט** וחמשת ילדיהם.
אחות אמנו **פרל־לאה**, בעלה **יעקב טקץ׳** וחמשת ילדיהם.
אחי אבינו **מרדכי דומן** ז״ל, שנרצח ע״י הפולנים לפני המלחמה
רעייתו **יושפה** ובנה **יונה דומן**, שניספו בשואה.
לזכר אבינו **יצחק דומן**, שנפטר בארץ בשנת 1978.

המנציחים בכאב ובצער:
אסתר (דומן) רושניבסקי
משה דומן

את אלה נזכרם!

אני מרכינה
את ראשי
על קבריהם
הבלתי־ידועים
של יקירינו,
קרבנות
הרציחות
של הגרמנים
ימ״ש

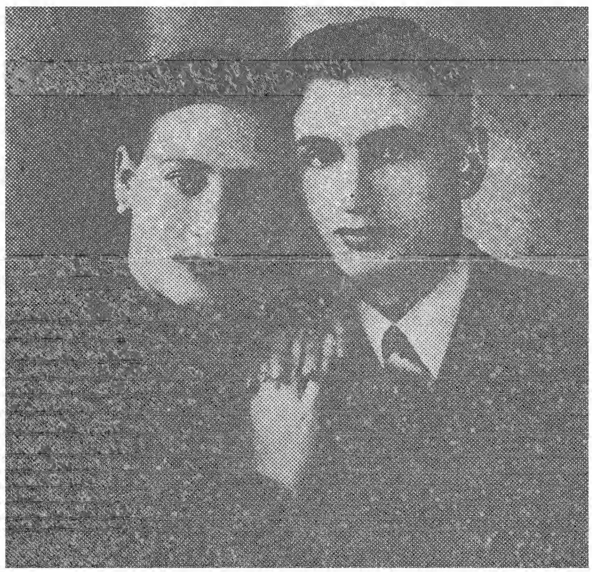
המשפחה של אשר וורצמן ז״ל
שנספתה בשואה

המנציחה:

זהבה וורצמן

צום אָנדענק פון די טייערע, אומפאַרגעסלעכע

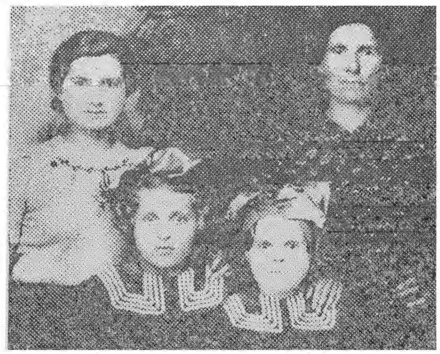
פראַדל און יונה קאַמליט

אומגעקומען פון די נאַצישע רוצחים און זייערע העלפערס.

פאַראייביקט:

שפרה לעוו־ליבהאָבער

צום אייביקן אָנדענק

מנוחה, טובה, אסתר לעוו און שפרה ליבהאַבער

לייבל לעוו

פעלקאַ לעוו

עטל לעוו

פון : **שבתאי, מנוחה, טובה, אסתר לעוו.**

עטל לעוו מיט איר מאַן און קינד.

לייבאַ לעוו און פרוי **פעלקאַ.**

אומגעקומען : ליבהאַבער לייבאַ, פרוי סימע, טאָכטער שרה, זון ברוך,

מיט פרוי און קינד ; פעטער משה ליבהאַבער.

ישראל ליבהאַבער, פרוי און קינד.

פאַראייביקן : **יעקב און שפרה ליבהאַבער**

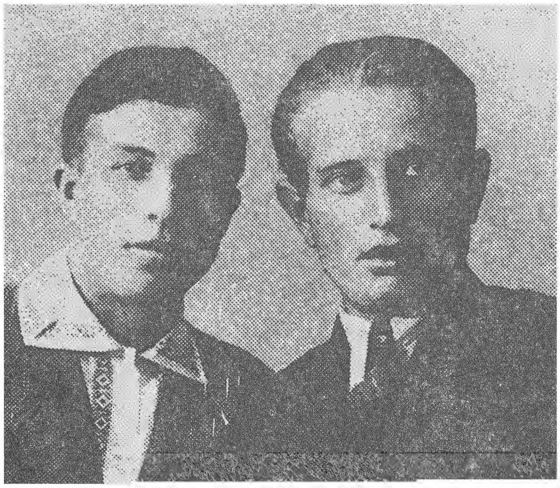
צום אייביקן
אָנדענק :

מנוחה
ווּרמאַן־
שטיגליץ ;

איר פאָטער
מאיר
שטיגליץ
און משפּחה

שוועסטער
חוה

און מאַן
זעליג.

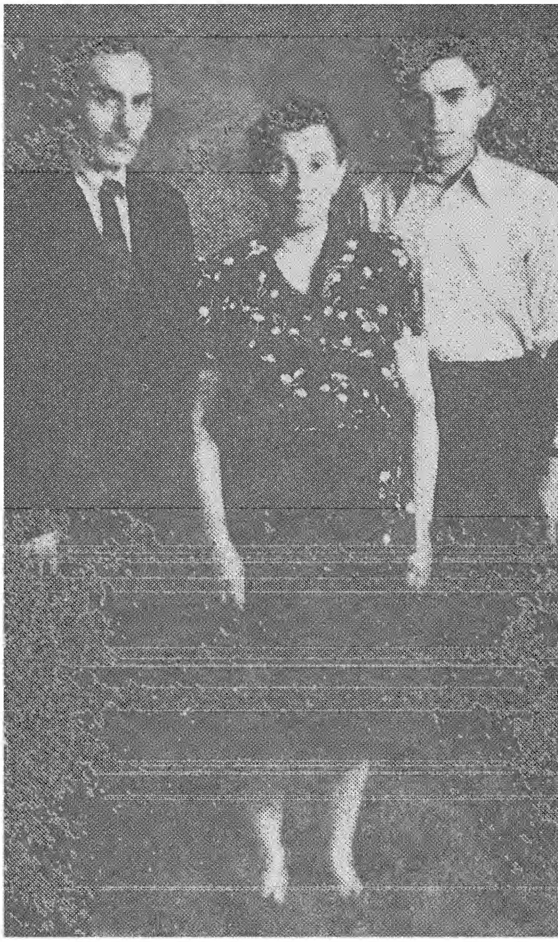

יאַנקל און הענרי דומאַן

מנוחה שטיגליץ

פאַראייביקט :
יעקב ליבהאַבער

צום אָנדענק
פון די ריינע,
ערלעכע נשמות,
קרבנות פון די
נאַצישע רציחות:

עלטערן
משה און האָדיס ליטוואַק;

די ברידער
זאב און ישעיהו

ברודער
בן־ציון

נפטר געוואָרן
מיט אַ צייט צוריק.

פאַראייביקט:

הערצקע ליטוואַק און פרוי

←

די משפחה
ליטוואַי

מיט צער און ווייטיק דערמאָן איך די נעמען פון די אומפאַרגעסלעכע

טאַטע־מאַמע : **יאָסל און אסתר־מרים עקהאַוס,**

די שוועסטערן : **דבורה־הינדע** מיטן מאַן **ישראל,**
מלכה־לאה, מאַן **יאַנקל** און 5־יאָריק קינד,
גאָלדע,
חוה'לע,

די ברידער : **שיע־יידל,**
מענדל.

זיי אַלע זענען געפאַלן אַ קרבן פון די דייטשישע פאַרברעכנס
אין די יאָרן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

זייערע ליכטיקע געשטאַלטן שטייען תמיד
פאַר מיינע אויגן. כבוד זייער אָנדענק!

מעכל עקהאַוס
מעלבורן, אויסטראַליע

מיט יראת־הכבוד, טרויער און בענקשאַפט וועל איך תמיד דערמאָנען
די ליכטיקע געשטאַלטן פון:

מיין פאָטער **משה וואַסערמאַן**

מיין מוטער **גאָלדע־רבקה וואַסערמאַן**

מיין שוועסטער **שרה׳לע**

דיי פעטערס: **שמחה, אברהמטשע,**
דוד, אליעזר, יאָסל,
אשר און זייערע פאַמיליעס.

כבוד דעם אָנדענק פון די אומשולדיקע קרבנות
פון די נאַציסשע רציחות.

ברכה (בראָניע) וואַסערמאַן־עקהאַוס
מעלבורן, אויסטראַליע

„זכור אחי את מיטב כי הנה הם
מנגד לנו,
הנה נבטות עיניהם סביב סביב,
ואל דמי, אל דמי לנו, עדי יהיו
חיינו ראויים לזיכרם...

נזכור את אחינו ואחיותינו, את בתי
העיר ואת בתי הכפר, את רחובות
העיירה שסאנו כנהרות...
את האיש שזעק פתאם
ובזעקתו מת,
את האישה שחיבקה את תינוקה
אל ליבה
וזרועותיה צנחו...
את הנערה בצמותיה,
את הטף..."

לזכר

נשמותיהם הטהורות של הורי

פישמן יצחק בן־יעקב

פישמן ציפי בת־יוסף

ואחי הרכים

פישמן ולול (זאב) בן־יצחק

פישמאַן ישראל בן־יצחק

פישמן רחל בת־יצחק

שטרקמן חנה — דודה

שטרקמן אברהם — בן־דוד

שנקטפו בטרם עת בידי הצורר
הנאצי במחנה ההשמדה
טרבלינקה ב־1942.

אנו מתייחדים עם זיכרם של
הרכים והתמימים הקטופים באיבם
שחמתם שקעה בטרם עת.

„הנישא שפט הארץ, השב גמול על
הגאים עד מתי רשעים ה', עד מתי
רשעים יעלזו."

המנציחים:

בן ואת **משה פישמן**

לזכר הורי היקרים והמשפחה הבלתי־נשכחת

אבא **יעקב פריינד**

אמא **חיה פריינד**

אחותי **איטה**

אחי **מנדל**

פריידה, באשה, חנה,

יוכבד, רחל, מלכה

רבקה פרוינד־דז'ביצקי
בת־ים

חותני שלמה גרינץ,
אשתו פרל,
בנם פרופ׳ יהושע,
בתם חיה

אני מרכין את ראשי
על קבריהם של יקירי,
שנפלו קרבן לחיות הטרף
הגרמניים, במלחמת ה־
עולם השניה.

המנציח:

אברהם פיירשטיין

מנדל ובת־שב
פיירשטיין ז״ל

לזכרון נצח!

אחי **טוביה פיירשטיין** ז״ל

משה, פייגה, גניה —
ילדים של אחי טוביה

ובתו **פניה**

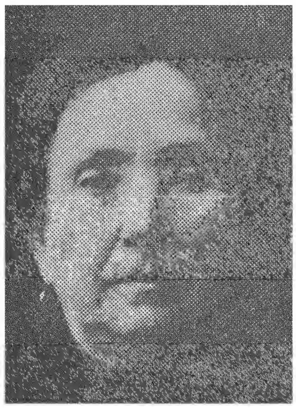
הבת **גניה פיירשטיין** ז״ל

המנציח: **אברהם פיירשטיין**

לזכר הקדושים והטהורים

שרה'לה פיירשטיין ז"ל
בת אחי

אמי בתיה פיירשטיין ז"ל

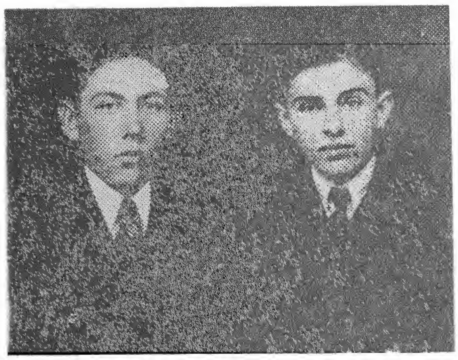
אחותי חנצ'ה פיירשטיין־
גרינץ ז"ל

יענקעלה גרינץ, הבן של
מאיר וחנצ'ה גרינץ־פיירשטיין

המנציח:
אברהם פיירשטיין

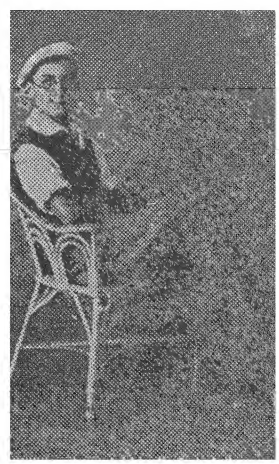
צום אייביקן אָנדענק פון אונדזערע אומפּאַרגעסלעכע

מיין ברודער **יאָסל וואַסערמאַן** און זיין חבר **מאיר קאַנער**

מיין שוועסטער **שיינטשע וואַסערמאַן**

מיין קוזין **שמשון דומאַן**

די עלטערן **דוד און רייזל וואַסערמאַן** (פון דער היים דומאַן)

שמואל-יאָסל, עוזר, פייגעלע און הערשאַלע וואַסערמאַן

פאַראייביקט: **שרה ציפורקין**

צום אייביקן אָנדענק

ברוך קאָרנבלום (רעכטס), **ישראל קאָרנבלום**

מיט זיין פרוי דינה מיט צוויי טעכטערלעך

רחל'ע (12 יאָר) און שרה'טשע (8 יאָר)

אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים

אונדזערע עלטערן **יצחק און נחמה קאָרנבלום**

ברידער: **ברוך** מיט זיין פרוי **איטע**

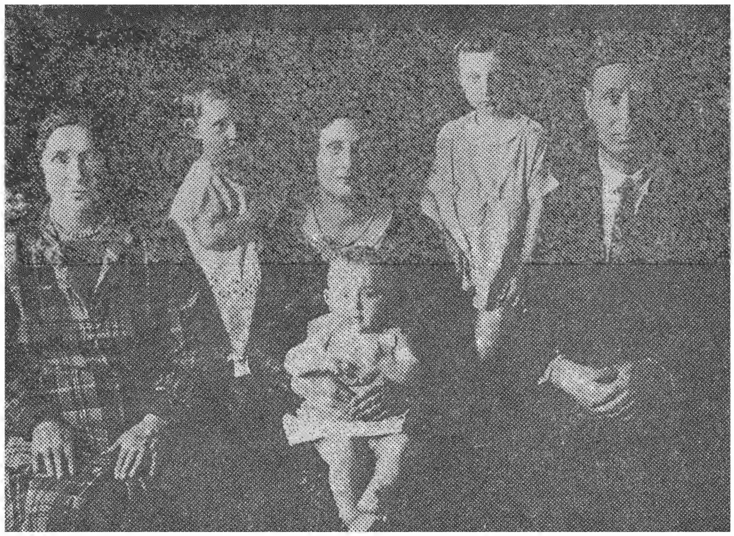
ישראל מיט זיין פרוי **דינה**

און צוויי טעכטערלעך

פאַראייביקט דער יונגסטער זון און ברודער

יהושע קאָרנבלום

לזכרון עולם!

המשפחה של חנא זילברקן

ליבה ופולה מער

דינה קורנבלום

המנציח: מוטל קורנבלום

לזכרון נשמות יקירינו

אשר נלקנבוים | ברוך קורנבלום | ישראל קורנבלום

ברוך אשר בינשטוק

ליבע זונשיין

שניספו בשואה.

המנציח: מוטל קורנבלום

צום אָנדענק פון די טייערע, אומפאַרגעסלעכע

די משפחה ראָזנצווייג

שמואליק ראָזנצווייג

פאַראייביקט:

בראָניע ראָזנצווייג

מיר וועלן זיי תמיד געדענקען!

שלום שאַף מיט זיין פרוי
און די גאַנצע משפחה

וואָס זענען אומגעקומען אין די יאָרן פון דער
צווייטער וועלט־מלחמה.

פאַראייביקן:

די ברידער **יעקב און יוסף שאַף**

איך וועל אייך תמיד
געדענקען !

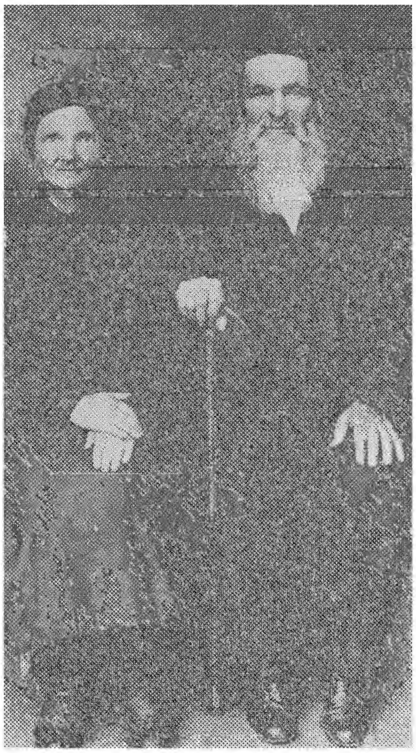
טאַטע-טאַמע
אליעזר און **רחל-לאה**
קופערשמידט

ברידער **זרח**, **יאַסקע**,

שוועסטער **רבקה**

ברודער **אברהם-לייב**

און **גיטל קופערשמידט**

יאַסקע און מלכה
קופערשמידט

שמאי און מאַשאַ
זאַראַבניק

המנציחה :

שרה רוביקופערשמידט

צום אָנדענק!

ברודער יאַסקע און

מלכה קופּערשמידט

מיין מאַנס עלטערן

שמאי און מאַשאַ

זאַראַבניק

אברהם-לייב און גיטל קופּערשמידט,
מיט יאסעלען און שימעלע

סימה, שמואל און רוזשקע,
רבקהלע און אברה׳מל

פאַראייביקט:

שרה רוביך

קופּערשמידט

מיט טרויער און כבוד דערמאָן איך דעם ליכטיקן אָנדענק פון מיינע אומפאַרגעסלעכע עלטערן

משה און חנה רובינשטיין

די ברידער
מרדכי, מנשה, חיים

די מומע **פערל ליבערמאַן,**

די קוזינעס **שרה, טעמטשע, רותי,**
מאָטל און קינדער,

די פעטערס : **ישעיהו** און קינדער
אהרון און קינדער.

מומע : **פריידע** און קינדער,
לאה און קינדער,
באַלטשע.

פאַראייביקט :

מרים רובינשטיין (שענקאַל)

א נר תמיד פאַר

ליבע שאַפּיראָ

משה הערש שאַפּיראָ

גיטל שאַפּיראָ

לזכר די אומפאַרגעסלעכע קרבנות, אומגעקומען פון די דייטשישע רוצחים

פאַראייביקט :

יהודית שאַפּיראָ

קבוצת ילדים מן הנוער הציוני • א גרופע קינדער פון דער ציוניסטישער יוגנט

המשפחה של ד״ר לסט • די משפחה פון ד״ר לאַסט

החלק באנגלית
ענגליש־טייל

מיפגש בני־אוסטרוב בבת־ים. יושבים משמאל: יצחק דומן ז״ל, הנדבן מאיר קירשטיין ז״ל מארה״ב, משה דומן והמארחים: אסתר ודב רושנייבסקי.

צוזאַמענטרעף פון אָסטראָווער אין בת־ים. זיצן פון לינקס: יצחק דומאַן ז״ל, דער נדבן מאיר קירשטיין ז״ל פון אַמעריקע, משה דומאַן און די גאַסטגעבערס: אסתר און דב רושניעווסקי.

cent victims were assembled by order of he armed and powerful Nazis and thein collaborators, and shot, then thrown into pits around the city. Many still alive — all thrown in together and covered with soil. Some were sent to Maidanek, to the gas chambers. How was it possible to form a resistance against something unbelievable?

The township of Ostrow Lubelski is still on the map of Poland but there is no sign of Jewish life there now. There are quite a number of studies, statistics about the Holocaust, about the millions of human beings who were murdered, but **nothing about Jews from Ostrow Lubelski;** nothing in the Encyclopedia Judaica, nothing even in the archives of Yad Vashem. It is our duty, our debt, the not so numerous who are alive by sheer miracle, who survived the Holocaust and all its horrors, to tell about the terrible crimes commited by the Nazis. Not to remember the victims would mean to betray ourselves. We should give evidence, organize Holocaust Museums, publish books, Yizkor books. Our memories, testimonies, books, photos, drawings and documents should be collected.

Memory is our strength.

From the Yizkor Book following generations will learn the history of our disastrous experiences during the Holocaust.

They will learn and they will remember.

The Yizkor Book is the best insurance for a future without wars, without genocide, for peace.

A Yizkor Book for Ostrow Lubelski is an eternal monument to our martyrs.

Miejscowość Ostrów Lubelski Powiat Radzyń Okręg Lublin
Stacja kol. Źródełe Poczta Ostrów Lubelski Adres Zieraclnego 42

Nr. 66/41

SPRAWOZDANIE

za czas od 1 Maja 1941 do 31 Maja 1941

1) Ilość Żydów: przed wojną 2.110 obecnie 3.333

	przed wojną	obecnie
kupców i handlarzy	ca 850	12
rzemieśln.	160	40
robotników	40	830
wolne zawody	2	10
bez zajęcia	1.658	2.441

2) Liczba ubiegających się o pomoc 1842 korzystających z pomocy 1842

3) Jaka instytucja (instytucje) zajmują się opieką społeczną? Ż. S. S. - Delegatura

4) Kto udzielił subwencji pieniężnej i w jakiej wysokości? Ż. S. S. Prezydium - Kraków: zł 1.500.- Doradca przy Szefie Dystryktu: zł 500.- Rada Żydowska: zł 433,81 Różne: 99,15

Jakie otrzymano dary, od kogo i ile?

5) W jakiej formie udzielono pomocy podopiecznym? Kuchnia Ludowa, Dom Starców, Ambulatorium, Dożywianie dzieci, chorych i starców, Ognisko dla dzieci

6) Czy istnieje szpital, ambulatorium? tak kto zarządza? Ż. S. S. Ilość przyjęt. chorych

7) Kto zajmuje się opieką n/dzieckiem? Ż. S. S. n/emerytami – n/inwalid. –

8) Ilość Żydów zatrudn. w obozach pracy – a) w gminie 668 b) poza gminą 162

9) Jakie kwoty wydatkowano na ten cel? robotnikami zajmuje się wyłącznie Rada Żyd

10) Ilość rzemieślników prowadzących swoje warsztaty pracy 40 Jakie zawody przeważają? szewcy i krawcy

11) Ile jest czynnych przedsiębiorstw żydowskich? 12

12) Wpływy na opiekę społeczną zł 2.532 gr 96 Wydatki zł 3.524 gr 65

Z jakich źródeł pokrywano wydatki subwencje: Ż. S. S. Prezydium - Kraków, Doradca przy Szefie Dystryktu - Lublin, Rada Żydowska, Różne

Czy istnieją nadzwyczajne dochody na opiekę społeczną i jakie? nie

13) Jakie środki żywn. otrzymują Żydzi w mniejszych ilościach i o ile? 4 dkg chleba dziennie tylko dla pracujących

Jakich wogóle nie otrzymują? wszystkie inne.

Wpłynęło dnia 3.VI.41
5728 e

דו״ח מגיטו אוסטרוב (בשפה הפולנית) מ־1 עד 31 במאי 1941, שנשלח ע״י הנציגות של העזרה הסוציאלית העצמאית בעיירה, אל המרכז בקרקוב.

באריכט פון אסטראווער געטא (אין דער פוילישער שפראך) פון 1טן ביז 31סטן מאי 1941, געשיקט פון דער דעלעגאטור פון דער ייד. סאציאלער אליינהילף, צו דער צענטראלע אין קראקע.

Report (in Polish) from the Ostrow ghetto, for the period from May 1 to 31, 1941, sent by the town's social welfare organization to the center in Krakow.

their thin, emaciated figures. Are these people, these children, guilty? No life for them, no love no hope... Why? How to explain? How to believe? How could it happen?

I read these documents again and again. From these pages we learn about noble persons whose names never will be known, about "heroes in the ghettoes", who to the very last moment strove to help the others, the more vulnerable — the old people, the sick; the weak, the homeless, the children; to provide them with a piece of bread, a bowl of soup, a piece of soap, medicine... Honour their memories...

Nazi propaganda tried for years, before and during the war, to convince the world that we are an inferior race. They talked about us as about vermin. They compared us in their propaganda books, speeches and films, to rats. Documents, history books, photos, testimonies, reports by survivors and witnesses, will tell us who the subsumans were, who were at the lowest level of barbarism: we, the unfortunate victims, or the Nazis and their collaborators.

The township of Ostrow Lubelski was one of the many small towns in Poland where Jewish life flourished for a few hundred years before the Nazis, before Hitler's storm broke out. Jews in Ostrow Lubelski were nice, decent people. They earned their livings honestly by work, by trade. They were tanners, saddlers, tailors, shoemakers, shopkeepers, teachers, musicians, talmudists, etc. They were mostly religious people and they observed the traditions. In the town there were a number of synagogues where the Jewish inhabitants met very often for divine services or for studies, for happy occasions such as marriages, bar mitzvahs, festivities or discussions.

They shared their joys and their sorrows. The Jewish residents were friendly with their gentile neighbours.

There are no more Jews in Ostrow Lubelski. All were murdered, killed in "Aktions" by the Nazis at the end of 1942. Mostly the inno-

TO REMEMBER AND TO TELL

by Bronia Waserman-Eckhaus

> In memory of our dear parents, Moshe and Golda Waserman. Ester' Miriam and Josef Eckhaus. sisters and brother, my little sister Sarah, who was 14 years old, who were murdered by the Nazis in Ostrow Lubelski in 1942. In memory of the Six Milion Jews, including one and a half milion children, who perished in the Holocaust.
> "Forgetfulness leads to exile' while remembronce in the secret of redemption." **The Baal Shem Tov**

I have on my desk pages and pages, some handwritten, some typed, some covered by figures only: documents, very important pieces of paper. It took us a long time; it was very difficult to seek them out. Thanks to the good will of the Jewish Historical Institue in Warsaw we now have these documents. This is what remains of the history of the Jewish population of Ostrow Lubelski in the past years. These pages tell us about the sufferings of innocent victims murdered in Ostrow Lubelski by the Nazis, by evil people.

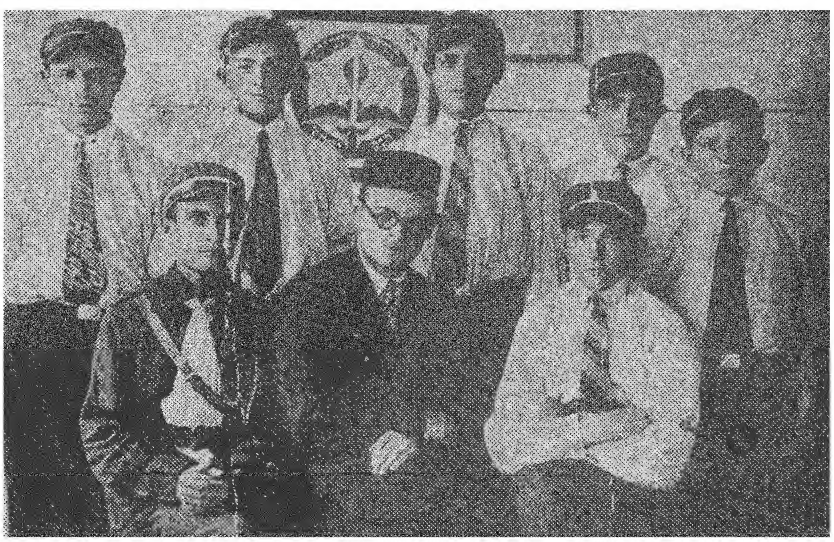
These victims were not only the permanent Jewish inhabitants of Ostrow Lubelski, but also refugees from other townships and those forcibly deported by the Nazis. We learn now from these precious documents that Ostrow Lubelski was designated by the Nazis in 1939 as a gathering ghetto in which would be resettled Jews from Lubartow, Poznan, Lublin, Sosnowice, from Czechoslovakia and from Hungary.

Thousands of tortured, exhausted victims were brought to the already overcrowded ghetto in Ostrow Lubelski, where they were cramped together, condemned to hunger, cold and disease. Death in all its shocking forms was their fate. There are no words to describe their sufferings, to tell about the anguish of those people.

I read these pages and I see before my eyes the victims — children, women, men, young, old, sick... their faces, their sad eyes,

complaining, everybody that is, except my brave six year old son who pointed out to all of us that by comparison, "It's no so bad".

Later, we went to Austria and settled temporarily in a D. P. camp, Enns, for nearly a year. By 1947 we had made our way to Germany and were already in the D. P. camp in Rosenheim, Germany. It was only in 1951 that we could finally leave that cursed German soil, and Bronya and I, and our ten year-old son, emigrated to Australia which to this day, we have made our home.

קבוצת מבוגרים של „השומר הדתי" • א גרופע עלטערע חברים פון „השומר הדתי"
Older members of "Hashomer Hadati"

living. After all the years of separation, longing, dreams, hopes and disappointments, I felt privileged to have this most hoped-for moment of meeting, with all its embracing, crying and laughing, emotion and excitement. And the best of all of was that the child, my own flesh and blood, had survived the Hitlerite hell with his mother.

It was December 1944, and Bronya was very ill from all her sufferings during the period when we were separated. She was confined to hospital, so I remained with her for some two months. My son, Richard, was sick in another hospital, in another town, and the sound of his crying when I had to leave him to attend to Bronya still rings in my ears. When Bronya could leave the hospital we all moved to Lodz, where for the first time I was to hear of the virtual destruction of the Jews of Europe. In my travels, I was now surrounded by evidence of the destruction and loss of Jewish life as it was commonplace to find that all the Jews in the Polish towns had been murdered.

As of May 19, 1942, documents show that Ostrow-Lubelsk was a major depot for the transportation of the Jews. Around three thousand and sixty-two Jews had been deported from Ostrow-Lubelsk, leaving behind only those that were strong and able to work. Women, children and elderly persons were the first to be loaded into the transports. To this day I do not know how they all died, whether in the camps, or simply shot and buried in the sandpits not far from town. Ostrow-Lubelsk, my former home, had the shameful fate of becoming the final station for Jews who had been deported from Poznan, Slovakia, Lobartow and Lublin.

From Lodz we later moved to Walbrzych, where we lived until 1945, but our wanderer's road did not end there. We travelled by foot and frequently under the most appalling conditions. We were surrounded by sorrow and sickness. I can recall one dreadful night when about 150 of us made camp for the night in the pouring rain. Everybody was

me. With such fervent hopes I sent a spirited application to the proper authorities, but instead of receiving an affirmation of my request, in May, 1944 I was taken from the reserve base along with criminals, deserters and political prisoners, and sent to a working camp in Siberia.

As soon as I received permission, I wrote a letter to Marshal Stalin requesting to serve in the Polish army, which was now fighting on Polish soil against the Germans. I was greatly suprised and excited when I received an answer from Stalin's office freeing me from the camp and sending me to Lublin, where I would be able to enlist in the Polish army. My joy and happiness were indescribable and I was determined to stop off at Kowel on the way to Lublin to discover what had happened to my wife and family.

I found Kowel to be a city in ruins, with the effects of war to be seen at every step. I learned for the first time of the horrors that the city's Jews had suffered. Anxiously, I came closer to Koleyova street where I had lived with my pregnant Bronya. Suprisingly, our former home was still standing, so I waited outside until sunrise for someone to emerge from the house. Finally, a Ukrainian woman stepped aut of the house. She instantly recognized me and fainted. Later, she told me that a few weeks previously she had gone to Rozyczeze to buy a goat and there she had met Bronya, the sole survivor of the ghetto at Kowel. She said that she had informed Bronya that I had been killed and she also went on to tell me that my Bronya was accompanied by a three and half-year old boy. My son!

It is easy to understand how deeply this news affected me. Here I was in the uniform of a Red Army soldier and with papers which ordered me to go to Lublin to enlist in the Polish army. How could I not ride to Rozyczeze to see my own family? I didn't waste too much time thinking about this and found myself on a train to Rozyczeze. When I arrived, coincidence was again on my side as I found a boy at the station who could take me to where Bronya was

that the two countries, Russia and Germany, were in a state of war. Our military unit received an order to evacuate, but as we had no means of transportation we took to the road on foot. When we reached the bridge over the Donetz River we found that it had been blown up by the air attack. We had to cross the river and many soldiers drowned because they did not know how to swim.

In reality, the evacuation march was a frightened flight of several days and nights of painful marching until we reached Kiev, the Ukrainian capitol. Here, we received orders to continue on to Rostov where new military units were to be formed. On this journey there were many cases of desertion, and any deserters that were recaptured were shot. Consequently, the developments at the front were considered to be in the Germans' favour as they were advancing whilst we continued to retreat. My unit was part of the 3rd Ukrainian Front, and I came with them all the way to Stalingrad.

The heroic epic of Stalingrad has, by now, already been written, sung and analyzed from all possible perspectives. However, as one who took part in that battle, it is still hard, even today, for me to grasp the scope and meaning of those heroic-tragic days. I lived through the time when battles were waged for every inch of land. I was wounded in one such battle and spent several weeks in hospital, where I was awarded a medal for participating in the battle of Stalingrad.

On departing from the hospital, I was reassigned to a reserve unit which was soon to be sent to the front. I knew that if I returned to the Red Army my hopes of returning to Poland and of being reunited with my wife and family would be almost nil. At this stage I did not know if even one of them was still alive, nor did I think, even for a minute, that I might be a father. I learned, however, that a Polish army, headed by General Berling, was being formed in Soviet Russia, which included a contingent of Polish patriots headed by the writer Wanda Wasizlewska. Joining this Polish army gave me some hope of returning to my old home and those closest and dearest to

sued us for the rent that our deported family had failed to pay and we were compelled by law to repay this debt. At this time we both had jobs, and I was employed as a carpenter.

Our parents were located on the other side of the Bug river and we communicated through mail, although the links were weak and irregular. We received letters from far-off Siberia, from my brother and sister-in-law. These letters carried messages of doubt, sadness and bitterness, as their needs were many. They were cold, hungry and forced to perform hard labour. We dried fruits, accumulated fats, bought sugar, rice and other groceries and every two weeks we sent them a food package. We shared what we had with them, and received moving letters of thanks.

In October 1940 Bronya became pregnant and was transferred to an easier job in the bookkeeping department at the railway station. There she came to know many Polish workers, good people, as well as Basha, another Jewish woman with whom she became firm friends.

At this time the political and military situation was very bad, and although we read constantly of Germany's military successes in Western Europe, we still believed in a miracle. But, then we were young and even enthusiastic. At the end of March, 1941, I was called for a few months of military exercises. Since Bronya was already in her last months of pregnancy she could have had me released from military service, but our principles would not allow this. It was our duty to fight against Hitler's Germany.

My parting from Bronya was very sad and I was too ashamed to weep openly, but Bronya encouraged me to do so. After our parting I was taken to the reserve base beyond Kolomei where an airfield was being built.

Chapter 7

Sunday, June 22, 1941, heavy bombardments woke us from our sleep. The fall of the dead and the wounded began immediately, and a few hours later we learned from an official Soviet radio communique

in a wasteland with no one who could help us. After some time, even though we did have food to eat, we decided to leave this place. It was February 1940 and the cold and the frost was eating into our bones.

We returned to Kowel and went to live in the wooden barrack with my sister-in-law. This was uncomfortable for all of us, but there was no alternative. After considerable effort, Bronya managed to find work at the railway station.

Finally, I found work and our little family managed to survive the hard winter, but we all did so hoping that the spring and summer would bring not only warmth, but also a better life.

Chapter 6

One day in the month of June, 1940 we heard rumours in Kowel, especially from the refugees. It appeared that all those who had registered to go back to Poland in the belief that they were to rejoin their families, were being rounded up and taken from their homes. They were led to a railway station and loaded on to boxcars and were carried deep into Russia instead of occupied Poland. It is easy to imagine the confusion and fear that these rumours aroused in everyone. My brother and two sisters-in-law had been arrested by the Soviet police. I had returned to Kowel from Lemberg in time to say goodbye and provide them with some food and clothing whilst they were held at the railway station. Who then could imagine that it was those who were being deported, those that had been fooled by the fake registrations, who were the ones that actually had a better chance of remaining alive than we who remained in the Western Ukraine ?

Bronya and I decided to get married officially in 1940, and the ceremony was both private and short, taking place in the presence of a few close friends. We adopted Soviet citizenship, left the barracks and settled in a small room which contained a table, a closet, a bed and two chairs. We shared a kitchen. Later, the owner of the barracks

Chaper 5

Feeling that I could no longer remain in Ostrow-Lubelsk, I made arrangements to escape that night. My sister Chavele begged me to take her with me, but my parents, who had been reunited after the Gestapo incident, did not agree. I left my parents, four sisters and two brothers in Ostrow-Lubelsk. My other brother, Getzel, had already gone to Kowel with his wife. My mother wept bitter tears, sensing that she was seeing me for the last time, and that was the way it was. An Ostrow-Lubelsk Jew who survived Maidenak told me that he had seen my two brothers in the camp, both had had fever. Whilst working in the crematorium, he, with his own hands, burnt my brother Shaya-Yidel in the oven. He knew nothing, however, of the fate of my parents, sisters, or my other brother Mendel.

At the beginning of 1940, I managed, after many troubles, to return to Kowel. Bronya and I were very excited, when, towards the last days of October 1939, my sister-in-law arrived with her husband Getzel. Luckily, they succeeded in obtaining a so-called "dwelling" place with a Polish railroad worker, but this did not last long. They soon had to move to an old wooden barrack not far from Koleyava street, which was very rudimentary, lacking the most elementary installations of the normal apartment.

Unfortunately, the Kowel Jews did not display much understanding or sympathy for the refugees. Later, when the German army came to Kowel, few of the Jews there fled, and so we all ended up sharing the same bitter fate.

My future wife, Bronya, and I lived in the house of former political prisoners, together with other socialist workers. We had no employment, and, with the help of acquaintances, looked for work. One day, as part of a group of twelve, we were sent to the Zakosiel in Polesie. There we found an abandoned house and a neglected farm that had belonged to Poles who had been arrested, leaving the servants to flee. However, there was no work for us there, and we found ourselves

pieces of glass were strewn about the streets. Two days before my arrival home, the local Poles, armed with pitchforks and axes, had attacked the Jewish shops, destroying them and looting whatever they could. In order to remain alive, all the Jews had fled the city, and my parents told me that they had never seen such ferocity. I knew then that I had made a big mistake, that I should have listened to my Bronya who had tried to dissuade me from making this trip.

During the few days that I remained in Ostrow-Lubelsk I did not go out during the day for fear that some Pole might inform the police that the former socialist was in town. My parents hurried to arrange things so that I could leave Ostrow-Lubelsk as soon as possible.

One Saturday morning, early, the Germans brought a carload of Jews from Poznan to Ostrow-Lubelsk. They broke our hearts with the stories of their sufferings on the journey to Ostrow-Lubelsk. As the trains did not reach our town, these Jews had been made to walk the remaining ten kilometers on foot. The road was very rough and all those men, women and children who for some reason couldn't walk were shot by the Germans. Those who had the privilege of reaching our town were worn-out from the beatings, hardly caring what happened to them. When the Gestapo arrived, a few Poles pointed out the wealthier Jews and helped to "organize" a contribution of money, jewellery and other valuables.

They came to take my father as a hostage, but since he wasn't home, they took me instead. Sitting on the bench in the corridor of the detention centre, I heard the cries of the persons whom the Gestapo were interrogating inside. Suddenly, my father entered the building. He went straight up to the Germans and told them who he was, and that he wanted to take my place. The Germans were so astonished that they agreed to his request. My father saved me from being murdered. In a daze, I left the building not knowing what would happen to my father.

nobody realized the real extent of our mutual anxiety, that some of us would be parting forever. I was accompanied by my future wife, Bronia Wasserman from Lublin. Our parents walked with us a little of the way, all of us were weeping, and I remember how hard in was to say goodbye. I had originally met Bronya in Warsaw in 1937, and we renewed our acquaintance in 1939 when Bronya, also a political activist, had fled Warsaw for Ostrow-Lubelsk.

The roads and highways were choked with refugees and some soldiers, a few on small wagons. but most travelling on foot. After several days of wandering we came to the city of Kowel, a large railroad centre with a population of some thirty-three thousand persons consisting of Poles, Ukrainians and some eighteen thousand Jews. In Kowel we were allowed to stay at the home of a former Polish political prisoner where we found many men and women comrades and workers for the socialist movement, as well as political prisoners. We were in dire need since we had left Ostrow-Lubelsk without anything; we had no winter clothing, and no money with which to buy any. The only solution to our problems appeared to be that I should return home.

In December I started back to Ostrow-Lubelsk, travelling by railroad to Brest-Litowsk. After crossing the station I met a countryman, deaf Shaya (Avraham Rimmer's son), who related his experiences in Russia. As he had not been able to find any work in his trade of harness-maker, he had decided to return to Ostrow-Lubelsk. I met Yankel Shachnes Wasserstrum, also from Ostrow-Lubelsk, who had had to leave his wife and two beautiful daughters, whom I had known very well in the West Ukraine. We all hired a man who brought us at night to the river, and very frightened, we crossed the almost frozen water. It was only after considerable pain and suffering that I managed to make the journey on foot back to Ostrow-Lubelsk.

The town looked very different from that which I had left. It was desolate, the shops were empty, and broken doors, windows and

towns in the prison; Yankel Duman from Ostrow-Lubelsk was there. In particular, I became very friendly with Feivel Fruchtengarten from Opole and we maintained our friendship even when he was living in Argentina. In my prison cell I also met the future General Vitold Frantciszek Jozwiak, Janek Youngman and Leibel Zilberstein, all hardened Communists with whom we carried out a hunger strike against the terrible conditions.

My arrest signalled the first time that a Jewish man in Ostrow-Lubelsk had been charged with Communism, an event that caused a tumult in the town. Even after my liberation I felt that the police were keeping a watchful eye on me and I considered that the town was now too small for me. I decided to go to Warsaw, but after staying a year without managing to find any work, I once again returned to my hometown. Once again I continued organizing and educating the youth of the town in spite of the ceaseless police persecutions.

In 1937 I had to leave Ostrow once again, but I returned to the town in 1939, at the outbreak of World War 2. The intervening years were spent travelling between Warsaw and Ostrow-Lubelsk, looking for work in the former and avoiding the police in the latter.

Chapter 4

Early in the morning of Friday, September 1, 1939, the Germans attacked Poland. After only weak resistance from the Polish army the Germans and the Soviets divided the conquered country so that the Bug River became the border between the Third Reich and the Soviet Union. Suddenly, my family and I found ourselves in German-occupied Ostrow, and it was especially dangerous for me as I was known for my socialist views. The young people of our town decided to move to the other side of the river, to the Soviets.

One day in that September, I said goodbye to my family; to my mother, father, brothers and sisters. We were all nervous. but

led at that ime by Wartzman and Leibl Shafran. My membership of this organization did not, however, last very long as, influenced by Moshe Liebhaber and Esterke Abarbanel, I joined the then illegal Communist organization. It was easy at that time to become convinced that one had to begin fighting for improvement as working conditions, especially for the Jewish youth, were very difficult. We had to work from dawn to sunset without any definite hours. We were also required to participate in housework; cleaning, washing and minding the younger children, often spending more time on this than on learning a trade. These factors generated conflicts and strikes against the employers. The members of my "cell" made efforts to penetrate into the professional societies as well as the library and the cultural organizations in order to influence others in the style of the "Communist spirit".

Some of the men in the town, called "the strong men", were moved by opposition and even hatred of the leftists. More than once they attacked them, which resulted in many injuries for both political groups, which required Dr. Last's care.

In my eighteenth year, on a Thursday evening, I was arrested. I was sitting at home reading "forbidden" literature — proclamations, pamphlets and a book from the district committee in Parczew — when a uniformed policeman appeared at my door. He searched my room thoroughly and I was taken to the police station in December 1932. I was badly tortured during the examination; they poured water into my nose whilst gagging my mouth, until I lost consciousness. After a week of sadistic examinations I was sent to Lublin for yet another examination. It was six months later, in May, 1933, that the Lublin District Court sentenced me to four years imprisonment. The sentence was ratified by the Appeals Court, but as the Polish government declared an amnesty in December, 1935, I had to spend only three years in prison.

There were all kinds of Poles and Jews from different cities and

Lublin, Warsaw, Lodz. Some left for other European countries such as France or Belgium, others went overseas to Brazil, North America or Argentina. It is self evident that because of all this emigration the population of Ostrow-Lubelsk was diminished.

In addition to the burden of eking out a living, the young people of Ostrow-Lubelsk assumed another, perhaps greater task. This was to improve the world in general, and that of Jews in particular, notably that of their fellow Jews in Ostrow-Lubelsk. Consequently, various parties, organizations and groups began to appear in the public arena: Zionists of all trends; Bundists, who considered themselves to be the strongest protectors of the working class; and Communists, inspired by the October Revolution in Russia. Religious parties became active, cultural societies embraced most of the town's Jewish youth and a professional society was formed for workers to meet and discuss the problems of the work-place, which included such topics as the need for social achievements and improved wages.

Understandably, the police kept their eye on the workers' organizations and often carried out searches of the various meeting places and culture clubs. None of these activities dissuaded the youth from their ideals or their battles for a better future.

Chapter 3

A year of two after my bar-mitzvah I decided to become independent. Even though I considered myself a child of a "better home", where the problems of living were not so great, I found the differences between rich and poor and the constant injustices that surrounded me to be so great that I no longer wished to be dependent upon my family. I apprenticed myself to Yankel the carpenter, knowing that work would change my view of life. I felt the need to belong to a collective, to be a member of some society. Consequently, I joined Betar, the youth organization of the Zionist-Revisionists which was

his son Abraham into going to the river to bathe, and we set off. This event, however, happened to coincide with the middle of our studies and the rabbi noticed that we were missing from the long table. He also knew where he would find us, so he went down to the river, took all our clothes and returned home. A miracle occurred, the rebbitzin (the rabbi's wife) saw what the rabbi had done and argued with him, taking our clothes back to the river where we were standing, naked, very frightened and crying.

Chapter 2

The last two years of the first World War, and also the first years of Polish independence, were very hard years for the Jewish population. The housing conditions were poor, there was not always enough food to eat, and people were frequently ill. Our situation would have been much worse were it not for the assistance we received from the American Jews. I can remember the kettles of soup placed in the streets with everybody crowding around them to obtain a little of the soup and dry food which was being distributed. Life became more normal after a time and shopkeepers once again opened their shops and sold whatever goods that had been saved from the war's tribulations.

Before World War 1, Ostrow-Lubelsk had been one of the major leather-producing and beer-manufacturing towns and my maternal grandfather, Reuven Mechels Winograd, a native of Ostrow-Lubelsk, was both a successful merchant and a respected householder of the town. After the war, my grandfather once again began to buy up leather and carry it to the Polish cities, just as he had done before 1914. The towns' shoemakers, tailors, furriers, harness-makers, hatmakers and other craftsmen resumed work, finding it a bitter struggle simply to exist and feed their large families. Not everyone could manage even such a meagre existence as this, and many were compelled to leave their town and seek their livelihood in Parczew,

On the following Sunday, we returned to Ostrow-Lubelsk and my father and I went to call upon Mendel Krentzer. We found the cellar door open and the shoemaker lying dead in a pool of blood. Many Jewish homes had been burnt and in some cases the fires were still burning. We all joined the priest and the other inhabitants who were carrying water and attempting to put out the fires. This same priest had hidden the Jew, Leibish Boger, but the Poles showed the Balachov soldiers where he was hiding. When he was discovered, Leibish jumped through the window and escaped, but the priest was not so lucky. The murderers took their revenge on him and he was tied to a tree and severely beaten. These were my first memories of my town.

Happier memories are those of my family, and we were a large family of eight children: four daughters and four sons. They were called Dvora-Hinde, Malka-Leah, Shaya-Yidl, Getzel, Mechel (myself), Golde, Chavele and Mendel. My father of blessed memory came from Tshemanik, and although his correct surname was Eckhaus, he was always known as Yossel Reuven Mechels, after my maternal grandfather. My mother, Ester-Miriam, had been born and always lived in Ostrow-Lubelsk. She was known as Reuven Mechels' daughter, or the "feltsherke", which was the name given to those who attended the ill and decided whether or not a doctor should be called. My parents kept a shop in which they sold leather, shoes and drygoods. The Poles called the store "to tzarnieh", which meant "to the black people" as the storekeeper and all the children had black hair.

We had our business on the Rinek and lived on Partshever street. Whilst my brothers and I studied in cheder and school, my sisters went to school. Our home was a religious one, my father was a well-known Gerer Hassid, and until the age of 14 I had long earlocks, a Jewish hat and a capote.

One episode from my cheder is engraved in my memory. I studied with the hot-tempered rabbi, Moshe Noah Album. One day I talked

LIVING THROUGH TWO WORLD WARS

By Mechl (Mischa) Eckhaus,
Melbourne, Australia.

I was born in 1915, when almost all of Europe was in the midst of a conflagration so widespread that it even reached our little town of Ostrow-Lubelsk. I think that the first memory of my town and home that I can recall was the Friday evening when we knew that like all the other Jews in the town we too had to flee our home. The Bolsheviks were retreating and the Polish and Balachov soldiers were soon to arrive. On the way, my father went to tell Mendel Krentzer, a shoemaker, to leave also, but he did not want to leave his home.

Our journey, like that of so many Jews at the time, was long and hard, with our first stop in the village of Yedlanki, and our first bed for the night in a barn. In the morning we woke to find that we were surrounded by Polish soldiers who didn't ask too many questions, but drove us into the nearby woods. All the men were made to stand in a row, my father first in line. The soldiers' rifles were drawn, and the rumour was that they were going to kill all the men. As they waited for the order, the women and children wept and cried, making a sound so pitiful that it is forever etched in my memory. The soldiers began to search everyone, taking everything of value that they found. Amongst Shaya Azshis' belongings they did not recognize the "green papers" until an officer told them that they were American dollars. The soldiers confiscated the money. Suddenly another officer appeared, ordering the soldiers to move on... We were saved. (Shaya, who had spent half his life in America and managed to save a few dollars, had returned to Ostrow-Lubelsk before the outbreak of the first World War. Now he had lost all his savings, but he survived the war and later became a caretaker in a bath-house).

After the liberation we were physically, mentally and spiritually exhausted — wrecks, after thte war. We had to start from the beginning. It was not easy, but we did not complain.

Many years later I was able to find Mrs. Woloshinsky thanks to the Red Cross in Warsaw. I am happy that Mrs. Woloshinsky was rewarded for her noble behavior with the title of the "Righteous of the Nations" from Yad Vashem. The medal she was awarded testtfied to the good in humanity and offers the hope that the years of Nazi barbarism will never be forgotten and hopemully never repeated.

my faith in fighting for survival through this nightmarish period. Mrs. Woloshinsky more than once displayed her good-heartedness, courage and heroism.

I remember one night in March 1943, a cold winter night. I was homeless and I wanted to stay overnight in the open entrance to Mrs. Woloshinsky's house. With my child pressed close to me I was sitting in a corner when somebody unexpectedly opened the door and I was compelled to stand up and go in. Mrs. Woloshinsky and her older children, a son of about 20 and a daughter of about 18 years of age, were very frightened. Her husband and her little son, if I remember correctly his name was Leshek—a 3-4 year old, were asleep. Death faced the whole family for any help to a Jew. However, what that woman said to her children, I will never forget. "If you are afraid go and stay overnight with your friends, but that woman and her child will stay here." The children stayed home. The night passed. My child and I were able to rest in a friendly place. Next morning, after breakfast, Mrs. Woloshinsky and her husband and children told me the latest news from the front. The Germans had started to withdraw from the Russian territories and the Soviet Army was not far away. These were happy news but my situation was still a hopeless one. My friends advised me to go back to the countryside and not to give up.

Mrs. Woloshinsky gave me a package of food, a coat of her little son's for Richard, and a shawl for me. She even accompanied me a few kilometers out of the city... She spoke to me friendlily and wished me good luck. We parted. I had more courage, more confidence, more hope. I had met good people.

I survived with my son... In 1944 my husband was transferred from the Russian Army to the Polish one, which was then in Lublin. While stopping over in Kovel my husband met a Ukrainian woman who had known me and she told him that I was staying in Rozyczcze. He came to find us and we were united.

for us. I was young, healthy. I didn't look Jewish. Still I wondered where I found this strength and courage to fight for life for myself and my little circumcized son.

How many nights I spent in the open, in the cold and in the rain, in the snow... W were lost in a forest, in swamps. I wanted to meet partisans but I didn't know where to find them. All there was to eat was grass, leaves, raw potatoes. I cleaned my child near every stream and by every river. I saw big farms, small farms, but where was I to go?

Richard was a very good child. Sometimes I thought that he understood our fear and hunger. In sickness and in pain he never complained too much. He didn't cry much either. He smiled, and his smile helped me a lot in the most desperate moments. More than once people wondered at his behavior. I met different people... Some were frindly, some helpful, some were mean. In a lot of places I met hostility.

How many times I was ready to give up and to surrender, to go to the first person, to the police, and to scream: "Here I am, a Jewish woman with a Jewish child," and at the last moment I looked at the child who had suffered so much, who still had a smile on his little face... I carried on. "Why do I have to give up?" and started walking again.

August 2491. I was working on a Polish farm in Janowka. There I met a woman from Kovel. Her name was Mrs. Voloshinsky. She came to exchange clothes for food. Despite the fact that she recognized that I was Jewish (the child was circumcized), she gave me her address in Kovel and suggested that whenever I came to Kovel and was in need, I should visit her. Mrs. Voloshinsky was surely aware of the danger this involved. The slightest help given to a person of Jewish background threatened the penalty of death.

A few times when I was in a hopeless situation I visited Mrs. Woloshinsky. She was always very friendly and helpful and she encouraged

with the child. He can't stay here alive'... We must do everything to survive, to take nevenge'... Somebody gave me a big scarf... I was holding the child and the scarf... I knew that my unfortunate frienas were right. The child was looking at me and I didn't know what was going on in my mind. The friends around me, the women, men, girls, boys, the darling children: Marale, Sheivale, Menashale, Esterl, Dvoshale — they all loval mychild very much... They were all frightened... They suffering, the sadness in their eyes. I looked around and I whispered: no... no..., I am not going to kill my child... I am going down with the child. It was dark; very dark for all of us. Somebody prepared a ladder and I came down to the empty, plundered house with gaping doors, open windows, wrecked and robbed.

I found a place to wash my child and to feed him. I even found some aspirin tablets to make him sleepy. Nobody came in... Outside there was shooting. I stayed in that open house for a few long days and long nights. There was less shooting, less screams, and I began to think that I should go out and that the aktzion was finished. I was mistaken. I left the house with my child in my arms. It was a hot day in July—summer in Poland.. I came to the high fence of the ghetto, not too far from the gate to the unfinished bridge, and I could hear orders in German and Ukrainian: "Halt, halt, come here, come here!"

I remember that I was thinking that we were going to be killed. I came closer to the gate and a Ukrainian asked me: "Where are you going?" and I could hear my answer in Polish: "I came in and I don't know how to get out."

The only possibility was to have "fallen from the sky," but surely they all were drunk. I can hear the answer: "Go through the gate." I went through the gate. We were out! Out of the ghetto... A big free world, but not for us... a homeless woman wih a child without a right to live...

Days, nights, weeks, months, years passed· Life was not easy

such things; that such murders can happen?... Rumours came from Polish people that the earth was shaking a long time afterwards.

I and my child were supposed to be in those pits; we were saved by chance.

Now we remained alive and were ordered to go with our bundles to the Old City Ghetto. We were cramped together, thousands on thousands, the remnants of many previous selections, all humiliated and in a state of continuous danger. Together—the sick and the healthy.

There was a shortage of food and medicines. Everyone had one desire—to survive. To survive, to take revenge... Revenge!

The second ghetto had a short and tragic end. One day in July 1942 rumours came that Kassner and Manthel, the Nazi commanders, had appeared in the city, that the ghetto was surrounded. This was always an ominous sign. Everybody went into hiding in hiding places prepared in advance. We did not have any choice. Together with my child I hid in a shelter on the roof, together with the Silberman family, the Kagans and others... Twenty-twenty-two people. The shelter was dark and small. We hid behind a wooden partition. We were cramped, thirsty, hungry, dirty... The few chamber pots were emptied downstairs at night. All the time we heard gunshots and screams, orders in German and Ukrainian. Days and nights passed in fear. cramped together, but still with the hope of surviving. Hope that aftetr a few days the action would stop...

My child was hungry, dirty and wet. He was suckling. What did he have to suck from me? I hugged him, but he cried, and one afternoon we heard knocks on the wooden wall of our shelter and voices in Ukrainian: "Fellows, a child was crying here. We must get an axe to destroy the wall." They left and didn't come back; they were sure we could not run away.

There are no words to describe the tension in the sheler. I felt guilty. As night fell I heard whispers: "You have to do something

were enough to frighten the Jewish population. I was watching when Mr. Motel Kagan, Malka's brother-in-law, was killed, shot together with some other strong young men. (I was a witness in Oldenburg in Germany in 1965, against the two Nazi murderers, Kassner and Manthel.)

My parents wrote that I with my child should come back home to Ostrow; how could I appear with an uncircumcized child? By the end of July my son was circumcized. An old mohel with trembling hands carried out the operation. Pesha Kagan, Malka's sister-in-law, was present. My son was named Reuven after my husband's grandfather. It was a very sad ceremony, never to be forgotten.

At first we were marked with arm-bands bearing a Star of David, later with yellow patches. Every Jewish house was marked. In the spring of 1941 two ghettoes were constructed—one in the old city around the old synagogue not far from the market, the second in the new city, not far from the railroad station. At first there was a free choice where to stay. but one morning before Shavuot an order of segregation come: people with work certificates should stay in the New City Ghetto; the others, the elderly, people with children, the sick, were to stay in the Old City Ghetto (without work certificates). By the afernoon everybody must be in his place. The whole day was a shocking chaos, turmoil — impossible to describe. People were running back and forth; families and friends were separated.

I and my child chould have gone to the Old City Ghetto, but I decided to stay in the New City Ghetto and to wait for an inspection. I took the risk.

I remember well that day, the evening... The people around me... The night and tthe early next morning when the rumors came to the New City Ghetto that thousands of Jews ad been shot and killed... dragged off in trucks from the market place to sand pits and thrown in, dead or half-dead, and covered with soil... Can we understand

nel had fled Kovel but had returned on Tuesday morning. However, no one knew what any moment or any hour would bring. My friends Henia and Fajvel were in the streets attempting to hear some news. On Wednesday evening they returned with the news that the Soviets were leaving again and that empty cars were waiting at the station to evacuate the people, to take everyone who wanted to go. On Thursday my friends left in a hurry. I, with my six-day old child, didn't feel the strength to go with them. I was too weak.

Kovel was occupied by the Germans. On June 29, 1941, hell broke loose... My landlords asked me when I would be leaving the room since they knew my marital situation and didn't want to have such a tenant... Where to go now? I don't know how, but I remembered the Silberman famitly, which I asked if I and my child could stay with them. Abraham Silberman, born in Lublin, and his wife Malka, born Kagan in Kovel, had three children: Marale, Sheivale and Menashele. They accepted us; they were very good and noble people. Malka's mother, her two marrid brothers, with their wives and children, sister, nieces and nephews, were friendly to me and I felt like pant of the family.

Right after the first days of the occupation the Germans and their Ukrainian collaborators began their sadistic actions against the Jewish population. Every day, every night, there were different orders, arrest raids, groups of Jewish people killed. Abraham Silberman was one of the first victims. The Ukrainian police arrested him together with more well-known Jewish citizens and massacred them. They were forced to dig their own graves. I saw this, I was a witness. Malka, the unfortunate widow, the three little orphans, together with the whole family and I, mourned Abraham Silberman's death.

Notices appeared to volunteer for work but not one of thouse who went to the labor camps was ever seen again. We lived in continual fear. The names of Kassner and Manthel, the district commandants,

came every day to the office from Kamen-Kashirsk. We became very good friends.

At that time the political situation was not a very happy one The news told about Germany's military victories in Western Europe The world was dreaming, indifferent. But still, we believed in miracles. We were young and enthusiastic. At the end of March 1941 my husband, Misha, was called to military exercises for a few months. Actually, we could have arranged for him to stay home since I was pregnant and without any other relatives, but our views did not allow us even to consider this. We believed that it was our duty to be prepared to fight against the enemies — the Nazis.

Our separation was a very sad one. Misha was to return from his military service at the end of June 1941. I tried to manage the best I could. My friends at work vere helpful, especially Basha. She often brought me tasty food. She looked after me. She was so good...

One Friday evening, June 19, 1941, my son was born in Kovel State Hospital. On Sunday, early in the morning, sounds of air bombardment aroused us. There was a turmoil, but soon high-ranking Soviet officers assured their wives and us that these were only aviation exercises. They were mistaken: it was the beginning of the war. German airplanes and bombs were making the noises. At the hospital there were many patients: sick people and women with newborn babies. Husbands and relatives came in a hurry to take them home. I asked myself constanlty: "What to do? Where to go? To whom could I turn?

My husband's parents and my sisters were far away. The house where I lived was closed because it was situated near the railroad station and ahat area had been heavily bombarded. What to do? On Tuesday morning my friends Henia and Fajvel Hammerman came to the hospital and took me and my child to their home, even though they themselves lived in one small room. They told me that on Monday most of the Soviet citizens, officials, police and miltary person-

20,000), where we found a place together with many comrades from the socialist movements and some former political prisoners. In that house we were fed, very often we heard lectures, held meetings and discussions, but it was not permanent.

One early morning in June 1940 the Soviet army arrested all her husband Getzl, Misha's brother, and my youngest sister Tamara, all arrived in Kovel. My youngest sister Sarah remained in Ostrow with our parents. My sisters and brother-in-law tried to find a place in Kovel but it was not easy to find a decent place to live and work, and, like many refugees, they decided to register to go back to German-occupied Poland. Unfortunately, the Kovel Jews did not show any sympathy or hospitality for the refugess — they were unable to understand or to believe what the Nazi murderreres were capable of doing.

I obtained citizenship and started to work at the railroad station.

One day, at the end of October 1939, my older sister Shasha, with those who had registered to go back to German Poland. My two sisters and my brother-in-law were amont those arrested and were sent deep into Russia, to Novosybirskaja Oblast. Who coult then imagine that they had a better chance to survive than we who remained in Kovel?

Misha and I decided to get married. It was a small ceremony, in the presence of some friends. My parents and my little sister Sarah and Misha's parents were in Ostrow. My two sisters and brother-in-law were in Siberia. Their letters were desperate ones; they suffered from cold tnd hunger. I remember how we started to send them parcels of food and clothing. We shared everything with them and they were very grateful.

In October 1940 I became pregnant. Through my working at the railorad station's bookkeeping department I made friends with many Polish railroad wohkers and also with a Jewish girl, Basha, who

business, very often with a sick person to see the doctor or to the hospital, and many times to arrange a wedding match. Mosty they arrived at our home very early, for the morning prayers. After breakfast they went avay to arrange their affairs. More than once they stayed overnight. My parents received them very friendlily and with a great deal of hospitality.

All the Ostrow Jews treated my parents with great respect. As I remember, most Ostrow Jews were good-hearted honest people. They worked hard to support their families. They all perished in the Holocaust... My mother and father, Golde and Moshe, and my youngest sister Sarah, who were then in Ostrow, were among the victims of the Nazi murderers, as also my uncles, aunts, cousins, friends.

I was born in Lublin. When I was a little girl in primary school and later a student in high school, I had so many plans... so many dreams. That was the time after World War I, the era of the League of Nations, and I believed that there would be no more wars, that mankind would live in peace, without apartheid, without antisemitism. I have had many disappointments. The worst was World War II, when the Nazis murdered innocent people; thousands, millions of children, women, men old and young. Why? Why?

In September 1939, I escaped from Ostrow-Lubelski, which at that time was occupied by the Germans after overcoming the only weak resistance of the Polish army. My parents and my sisters were at that time in Ostrow. I escaped together with Misha Eckhaus, my future hunsband, since we were known for our socialistic views, to the other side of the Bug River to the territories occupied by the Soivets. The separation from our parents and families was a very sad one. Everyone was in tears but nobody imagined that we were separating forever.

The highways and roads were filled with refugees walking or riding in wagons. Carrying our few belongings in small packages, we finally arrived at the city of Kovel (a Jewish population of about

My father had a large family. Together they were seven brothers: Simcha, Abraham, Moshe (my father) David, Asher, Leizer and Yossef. Generally there was a maid at home since the mother, Sarah, was occupied with the business, with the mill. His father studied a great deal and prayed and discussed religious subjects. From time to time he left town on business matters and also for religious purposes.

The children were educated in the Hassidic spirit, but secretly also learned to write and read Russian and Polish. They didn't learn any trades since this contradicted the established conceptions of pros perous religious families. When they grew up their spouses were chosen by their parents. After their marriages uncles Simcha, Abraham, David and Leizer stayed with their families in Ostrow and made their livings from the same flour mill and oil press. As one can imagine, their economic situation was not too good since there were many families making their livings from the same source, especially since the mill's motor was not replaced by a new electric one and the horse remained the main source of power.

My parents lived in Lublin. Uncle Asher and aunt Mindele settled in Markusow, and youngest uncle, Yossel, with his wife Perele, in Lubartow.

During and after the first world war the inhabitants of Ostrow underwent many troubles since the front had passed through the town. The frequent attacks by bands of all kinds and the fires made ruins of the town. Our father used to tell us that antisemitism and the difficult economic conditions complled many young people to leave tthe town and their families and to move away — some to the larger cities and some overseas—to Brazil, Argentina and the U.S.A.

I recall that in Lublin we were often visited by our family, neighbours and friends from Ostrow. They used to come by wagons. which had their gathering places at Finkelstein's Square on Lubartowsky Street. My father knew every Jew from Ostrow, even by his first name, since he was close to everyone. They came to Lublin on

MEMORIES FROM THE WAR YARS

by Bronya Wasserman-Eckhaus, Melbourne

I survived the Holocaust with my child by a miracle, and like every survivor I should write my testimony, a document to commenorate the millions of innocent murdered victims — children, young and old; leave a record of this dark age of the tyrannous and barbaric acts of the German Nozis.

I wish to share these memories with the readers of our Yiskor Book, so that the future generation never forget... I will tell about Ostrow, the native town of my father and my husband. My father used to tell us often about his family, his relatives and his neighbours and friends — all honest people who were brutally murdered by the German barbarians.

My father, Moshe Wasserman, who was called Poleszuk, was born in Ostrow-Siedleck. His stories about his family and friends embraced the period before World War I, when Ostrow was part of Russia. The Jewish population was well-situated. Like in all the small towns, they maintained their own national and cultural autonomy. The gentile neighbours respected them.

My father's parents—Itzel and Sarah—were well-established and beloved by their netighbours. They were well-off. They had a large farm, a comfortable house, a grain mill and an oil press. Peasants from the surrounding villages brought their products to be turned into flour and oil. The mill was powered by a horse. All around was a large square for the wagons and horses. There was a ditch in the square which was jokingly called the "Donau" since during the fall rains it used to overflow and flood the surrounding neighborhood and cause great damage. In the winter children used to slide on the frozen water and had a very good time.

BIBLIOGRAPHY

Polish

1. Dukumenty i matcriały do dziejow okupacji niemieckiej w Polsce, t. II, "Akcje" i "wysiedlenia", Centralna Żydowska Komisja historyczna w Polsce, Warszawa, 1946.
2. Głowna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce, Warszawa 1982.
3. E. Gronczewski, Kalendarium Walk Gwardii Ludowej i Armi Ludowej na Lubelszczyżnie (1941—1944), Lublin 1962.
4. Gwardia Ludowa. Ja. syn ludu polskiego. Relacie i wspomnienia działaczy PPR, GL i AL Lubelszczyzna, 1942—1944, Lubln 1964.
5. Gwardia Ludowa i Armia Ludowa na Lubelszczyżnie (1942—1944). Lublin 1960.
6. Historia Polski, t I, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979
7. L. Landau, Kronika Lat Wojny i Okupacji, t. I, WaŁszawa 1962.
8. Mała Encyklopedia Powszechna, Warszawa 1959.
9. M. Norwid-Naugebauer, Kompania Wrzesniowa 1939 w Polsce, London 1941.
10. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, Warszawa 1886.
11. K. Tymieniecki. Polska w średniwieczu, Warszawa 1963.
12. B. Wasiutyński, Ludność żydowska w Polsce w wiekach XIX i XX, Warszawa 1930.
13. Wspomnienia Żolnierzy GL i AL, Warszawa 1962.

English and German

14. Blackbook of Localities whose Jewish Poulation was Exterminated by the Nazis, Yad Vashem, Jerusalem 1965.
15. Encyclopedia Judaica, Jerusalem 1972.
16. German Crimes in Poland, New York 1982.
17. The Jewish Encyclopedia, New York — London 1904.
18. E. R. Rosenfeld, Lebenszeichen aus Piaski; Briefe Deportiehrer aus dem Distrikt Lublin, 1940—1943, München 1968.
19. B. D. Weinryb, The Jews of Poland, Philadelphia 1973.

1943). His real name is unknown but judging from his pseudonym he could have been a Jew. In the spring of 1942 David's group joined a partisan unit under the command of "Fiodor" (Theodor Albert), a former Soviet officer of Polish origin. Fiodor cooperated later with Jewish partisans.

The first battle of Fiodor's partisans took place in November 1942. The partisans tried to beat off a German assault on a forest where a group of Parczew Jews were hiding. Unfortunately the partisans were forced to retreat, and most of the Jews were killed on the spot. On December 17, 1942 the Fiodor unit captured the town of Ostrow, killing a policeman and wounding a few others. In the spring of 1943 the Jewish partisan unit of Chyl Grynszpan was formed, operating mainly in the Parczew forests together with the Fiodor unit.

In the second half of 1943 and the beginning of 1944 Ostrow was under the control of the Communist AL (Armia Ludowa). Only in April 1944 did the Germans recapture Ostrow after a short battle. The Soviet troops entered Ostrow on July 22, 1944.

way many of them were killed. The Jews who reached Lubartow were most likely deported together with the Lubartow Jews to the Sobibor and Belzec death camps on October 11, 1942.

Ostrow Jews were sent to death at the time when the Nazi machinery for the physical destruction of the Polish Jews was working at full speed. Most of the Jews of such large cities as Warsaw, Cracow and Lublin were already dead. They were killed mainly in the death camps which were built in the spring of 1942 in the Lublin area, not so far from Ostrow. In autumn 1942 the Ostrow Jews probably knew, at least vaguely, these terrible facts.

It is doubtful that there were any contacts in Ostrow between the Jews and the Polish underground movement and partisans, although the conditions for these contacts were better than in many other towns. The resistance movement in Ostrow and around it was extremely active. The first resistance group was formed in Ostrow as early as the autumn of 1940 (A. Respondek, a teacher) and more resistance groups were formed in 1941—1942 (W. and K. Markiewicz, K. Sidor and etc); most of them were connected with the Communist GL (Gwardia Ludowa). The Parczew forests located several kilometers from Ostrow served as a partisan center beginning with the winter 1941—1942. We do not know anything definite about the attitude of the Polish underground movement in Ostrow toward Jews. Most probably the fate of Jews was not of interest to them. This is well demonstrated by the testimony of L. Doroszewski, who describes the underground organizations in Ostrow and the situation there beginning from 1940 without mentioning Ostrow Jews at all. However, taking into account the Communist backgraund of the most of the resistance groups, we can hope that they were at least not hostile to the Jews.

The attitude towards the Jews of the partisans around Ostrow was surely not negative. They were mainly Soviet soldiers who had fled from German captivity. The first commander of these partisans was a former Soviet officer, "David", (killed in a battle in

German-Polish war, took place about 40 km. from Ostrow. Ostrow was occupied by the Germans at the end of September.

From the very beginning of the German occupation the Polish Jews were deprived of all their rights and exposed to severe persecutions. One of the first actions was a forcible transter of the Jewish population. In November 1939 Lubartow Jews were moved to Parczew and Ostrow; later, however, thay returned home. At the end of 1939 the Nazi leaders decided to move Jews from various territories to the Lublin region, planning to make this a Jewish reservation. Many of these Jews were settled in Ostrow. The plan to form the Jewish reservation was abolished in the summer of 1940. The physical destruction of the Polish Jews started in February 1942 in the Lublin region. Among the first victims were Lublin Jews who on March 16 were dispatched to the death camp of Belzec. In the spring of 1942 the Germans began to move Jews from various occupied countries to the Lublin area, either directly to the death camps, or to some ghettoes. On April 13 and 15, 1942 two trains with Slovakian Jews, mainly women and children, arrived at Lubartow. 330 of these Jews were immediately dispatched to Ostrow.

In the beginning of May 1942 a secret order was sent to all local police commanders (Kreishauptmanns) to be prepared to deport Jews from the small towns in the Lublin district. In his answer of May 19, 1942 Kreishauptmann Ziegenmayer recommended the deportation, in the first place, of the Jews from six towns including Ostrow. The number of Jews in Ostrow was indicated by Ziegenmayer as amounting to 3062. This number probably includes 300 Slovakian Jews. Since in 1921 there were only 1267 Jews in Ostrow, we may suppose that in May 1942 most of the Jews in Ostrow were not of local origin.

Any further German orders concerning the fate of Ostrow Jews are unknown to us. According to information provided by survivors, Jews were moved from Ostrow to Lubartow in October 1942. On the

in the present book so we do not need to linger more on this subject.

2. The Second World War and the Holocaust

On September 1, 1939 German troops invaded Poland and unleashed the Second World War. Ostrow was located deep in the rear, so at the beginning of the war people were afraid of air bombardments only. Although German war planes indeed many times flew past Ostrow, they fortunately did not find there anything worthy of a bomb. In the middle of September the Germans were moving rapidly from the west to Lublin and from north to Siedice and Wlodawa, approaching Ostrow. The Polish line was formed by the army of General Przedzymirski some 20—40 km. from Ostrow. The Polish cavalry was concentrated in Parczew, under the command of General Anders who became later famous as the Commander-in-Chief of the Polish army in exile. On September 17 Lublin was taken and a cavalry brigade was moved from Parczew to the south, apparently via Ostrow, in order to stop the German advance. On the same day the Germans took the town of Wlodawa located 60 km. to the east of Ostrow. However, Przedzymirski's troops drove them away.

On September 17 the Soviet Union invaded Poland. This invasion destroyed the Polish defence ability almost completely but it saved the lives of many Jews who found the opportunity to escape from the Nazis. Soviet troops were moving westwards without any serious resistence and already on September 22 they were on the east bank of the Bug, opposite the town of Wlodawa. Ostrow, as well as Parczew and some territory around it, remained for almost a week free of German occupation in spite of the closeness of the German troops. This delay in the German advance can be explained, at least partly, by the resistence of the Polish troops. The last pocket of this resistence was destroyed by the Germans, with some Russian assistance, only on October 5. This battle, the last battle of the

the railway system was built, the town began to lose its momentum. Unfortunately, none of the railways went through the town, and this surely affected local trade. It was also the time of the great Jewish emigration from Eastern Europe to America, and many Ostrow Jews emigrated as well.

We know nothing important about Ostrow at the beginning of the XXth century. It is known only that a Russian military unit was stationed in the town during the first Russian Revolution (1905—1907) and that there was some revolutionary unrest among the soldiers. In the summer of 1915, during the second year of World War One, Ostrow was occupied by German troops, apparently without any battles at all. The German occupation lasted until 1918. In November 1918 the Polish state was proclaimed, and due to the new administrative division Ostrow obtained again its old name — "Ostrow Lubelski".

According to a census carried out in 1921 the number of Jews in Ostrow was no more than 1267. This number demonstrated an importent decrease in the Jewish population of Ostrow in the period from 1897 to 1921. The number of Christians (2546) also decreased, but by some 10% only. The total population was 3813, and the Jews made up one-third. The number of Jews in the villages around Ostrow was as following: Bobryk — 11, Drozdovka — 11, Gleboki — 16, Kolehovice — 42, Krasne — 50, Zamiescie — 17. Together with the Jewish residents of these villages, Ostrow's Jewish community numbered 1414 Jews. Although the natural growth of the Jewish population was relatively large at that time, the number of Jews in Ostrow most probably was also decreasing after 1921, as many Jews were leaving the town.

The 20s and 30s were years of high political activity among the Ostrow Jews, including the Zionist movement. It was also the time of the beginning of the "aliya" of Ostrow Jews to Palestine (Mr. Faiershtein was probably the first "oleh" from Ostrow). This period of the Jewish life in Ostrow is well portrayed in the memories publishd

Jews remained in Parczew. We may assume that some of the Parczew Jews fled to Ostrow, which was not hurt by the war. The number of Jews settled in Ostrow rapidly increased during the XVIIIth century. In 1765 as many as 344 Jews lived in Ostrow a 500% increase compared to 1676. The growth of the Ostrow Jewish community aroused the anxiety of the local Polish authorities and on July 21, 1789 King Stanislaw August restricted the liberties of the Ostrow Jews. This restriction may be well associated with Ostrow's rise as a local Catholic center. In 1755 a beautiful Roman-Catholic church was built there. The church has remained until now the only real site of which the town can be proud.

Polish rule in Ostrow ended in 1795 after the third (final) division of the Polish Kingdom. From 1795 till 1815 Ostrow belonged to the Austrian Empire. In 1815, after Russia defeated Napoleon, the whole of central Poland was annexed to the Russian Empire. Russian rule in Ostrow lasted exactly 100 years, until 1915.

Under Russian rule Ostrow was included into the newly-formed Siedlec province. Correspondingly, the town's name was changed from "Ostrow Lubelski" to "Ostrow Siedlecki". According to the Jewish encyclopedia published in Petersburg at the end of the XIXth century "Ostrow... belongs to the places where the Jews long since have not been restricted in their rights to settle there". In 1856 there were 851 Jews in Ostrow, 33% of the total population of 2579 residents. In 1897 there were as many as 3221 Ostrow Jews, an increase of 278% within 41 years. This increase cannot be explained by natural growth alone so we have to suppose that in this period many Jewish families came to Ostrow from other places. The Polish (Christian) population was also inceasing, but far less rapidly than the Jews. In 1897 there were 2858 Christians in Ostrow, and they formed a minority of the total population of 6079 residents. Most of Ostrow's residents (53%) were Jewish. It seems that at that time the town of Ostrow was at the peak of its prosperity. At the end of the XIXth century, after

granted Ostrow the status of a town. Ostrow also obtained from the king some other privilages, particularly the right to hold fairs on Saturdays.

The middle of the XVIth century, when Ostrow became a town, was a time of fast development of the whole area around Ostrow. Five years earlier than Ostrow, in 1543, the town of Lubartow was founded. Ostrow's neighbour town, Parczew, which in our memory is a small insignificant place, at that time played a remarkable role in Polish history. It served as the seat of the sessions of the Polish parliament (Sejm) and the scene of important negotiations between Poland and Lithuania. In the previous XVth century a wooden royal palace was built near Parczew. An organized Jewish community existed in Parczew from the start of the XVIth century, and in 1566 there were about 60 Jews there.

Taking into account the small distance between Parczew and Ostrow, we can assume that the first Jews came to Ostrow from Parczew, most likely at the end of the XVIth or the beginning of the XVIIth century. It was the time of relative prosperity of Polish Jews, who were mostly protected by the Polish kings. This prosperity was interrupted in the middle of the XVIIth century by the uprising of Chmelnicki's Cossacks who killed tens of thousands of Jews in Ukraine and South-east Poland. In 1648 most of the Lublin Jews were killed by Polish peasants who called themselves by the name of "Cossacks". The Ostrow Jews apparently escaped the killings.

During the XVIIth and XVIIIth centuries Polish kings granted additional new rights to the Ostrow merchants. These rights reflected the growth of the town as a local trade center. In 1660 the whole town was burnt down but this event could not hold up its development for a long time. The first known number of Jews in Ostrow dates from 1676. In that year there were 60 Jews in the town. About 50 years later the area around Ostrow was severely damaged by the Northern War between Russia and Sweden. Thus by 1718 only four

OSTROW LUBELSKI

by **Isidore Last**

I am dedicating this article to the memory of my late brother Monia (July 19, 1928 — September 14, 1945)

The aim of this article is to depict the history of Ostrow and its Jewish community up to the Second World War and the Holocaust. The article is based on information which can be found in history books and encyclopedias. Unfortunately this information is scant since Ostrow has never been a big town and no importent events are known to have happened there.

Ostrow is located on a small river, Timenica, in the Lublin region, some 35 km. to the north-east from Lublin. Around Ostrow there are numerous peat-bogs. In the old times the whole area was covered by big forests. Now only the Parczew forests situated between Ostrow and Parczew are left. The town of Parczew is Ostrow's closest neighbour, 16 km to the north. The other neighbouring town is Lubartow, which is located 29 km. to west.

1. The history of the town

At the end of the XIIth century the place where the town of Ostrow is located was quite near the eastern border of the Polish Kingdom. The area's development was hampered by the invasion of the Mongols, who destroyed most of the settlements there in the middle of the XIIIth century. Only in the beginning of the XVth century did the town of Lublin and its surroundings return to normal life. It is known that at that time Ostrow already existed as a village where a wooden Polish church was built soon after 1442. More than 110 years later, on January 25, 1548, the Polish king Zygmunt I

You, dear reader, when you take this Yizkor Book in your hands, you will feel the breath of the tortured and slaughtered arising out of these pages, and your eyes will see our parents' homes that went up in flames. To the last of our days we shall cherish their holy and precious memories in our hearts.

Some little comfort may we find in our children and grandchildren growing and flowering in our blossoming homeland, as the Prophet says: And I shall bring back the return of Israel and you shall plant upon your land and you shall never again abandon the land that I gave you. Amen.

This book is being published thanks to the initiative of our townsman Mr. Misha Eckhaus of Australia and his wife Bronya. We tender our thanks and congratulations to the editorial committee headed by Avraham Feierstein and the members: Yitzhak Goldstein, Yaakow Liebhaber and Dr. Isidore Last. We also tender our thanks to the editor, Mr. **David Shtockfish.**

Adina Eichenbaum (Alkon)

generations what the German Satan did to the Jewish community of Ostrow. We do not have at hand the testimonies of any eyewitness from those terrible days. And therefore the duty devolves upon us, the embers saved from the fire that consumed our home, who only by miracle have remained alive, the duty and obligation to tell to our children and to our children's children, after us, about the town of our birth, to build a monument of mourning and tears, of words and cries, to perpetuate the memory of the relatives who were slaughtered by human monsters the like of whom the human race had never known since God created heaven and earth.

The participants in this Yizkor Book do not, however, pretend to be writers and historians, but only, as we have said, Ostrowites for whom the memory of their town has never left their hearts for even a single moment, and all they have written they wrote with the blood of their hearts — the memories and pictures always present before their eyes, in holiday and festival as in mourning and sorrow. We who have been privileged to witness Israel's rebirth and to find even a single moment, and all they have written they wrote with the Exile, have brought remnants of the ashes of the slaughtered to Jewish burial in the State of Israel, in the words of the Prophet: I have set my spirit upon you and you will live and I have set you upon your own land.

We must confess, this Yizkor Book comes very late, since for many years, the early years after our aliya to Israel, we could not find the time, despite our pangs of conscience, to publish this book. We were few and penniless, and the pangs of absorption into our land — Israel, were difficult ones. Still, despite all this, we established an organization to aid our fellow townsmen in their early days after immigration. And always, in times of crisis and need, we cherished the memories on the estimated Memorial Day, the end of Shevuot (Simhat Torah) and at every meeting, celebration or party of fellov townsmen.

INTRODUCTION

Small was our town Ostrow. One of thousands of towns throughout Poland. Such towns, by the river and in the forest were integrated in the pastoral panorama of Poland for hundreds of years. Ostrow was not marked on maps or perpetuated in books.

Ostrow did not become famous because of its heroism and wasn't blessed with Famous people. However, the Ostrow Jews were God-fearing people, faithful to the Torah and its commandments, respectable and honest people without deceit. They gave their charity in secret and were not oblivious to their brothers' distress. They supported the poor, the orphan and the widow, and joyfully fulfilled the commandments of "Hachnassat Kalah", helping poor girls to obtain dowries and to get married. A holy Jewish congregation.

Their lives, like the lives of their fathers, were a constant struggle for existence, to support their families and to defend them again the inimical and harsh world. All that the fathers desired was to raise their children in Torah, in love of Israel and good deeds. And despite the troubles, the gentiles' hatred and the insecurity of the morrow, they lived full lives, in their families and communities. They knew the joy of Oneg Shabat, of holiday and festival, knew days of ecstacy and inspiration, joy, grace and love.

The young people, too, were open in their minds and hearts to everything that transpired and took place among the Jewish people and participated actively in the Jewish social and political movements desiring to improve the lives of their people, each individual under his own flag and according to his world outlook, his road and beliefs.

Until the German Satan came from the kingdom of death and destroyed and slaughtered all of Israel on the soil of Poland, and among them also our dear community, Ostrow. Not one of our town was saved, nor has a single survivor remained to tell us and future

Editor: **DAVID SHTOCKFISH**

Cociety-Committee: **A. Faiershtein,** President; **A. Aichenbaum, I. Goldstein, J. Liebhaber, Dr. I. Last, M. Fishman.**

Publisher: **Ostrow-Lubelski Cociety — Israel**

Memorial-Book Ostrow-Lubelski

•

ספר־יזכור אוסטרוב־לובלסקי

•

יזכור־בוך אָסטרואוו־לובעלסקי

*PXV
(Ostrow-Lubelski)
90-3606

RCS